हेमाद्रिकृतस्य धर्मशास्त्रस्य
प्रायश्चित्तकाण्डः

नं० ६९८-घ

१२८ ६ ...

नं० ६९८-घ
हेमाद्रिकृत प्रायश्चित्तकाण्डः (धर्मशास्त्रम्)
पत्राणि १९४ (सम्पूर्णम्)

प्रा० हे० १ श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीगुरुभ्यो नमः कमलापतिं ब्रह्मकमलासनसंस्तुतं कमलाक्षमहं व
न्दे कमलाकरप्रणयिनं अथेदानीं हेमाद्रिकालिदासैर्लोकोपकारार्थं तैर्वपुराणस्मृतिसंहितावेदज्योतिषवैद्यागमश्रो
तस्मार्तसूत्रेषु ग्रंथानालोड्य ब्रह्मक्षत्रियविशां शूद्रादीनां ब्रह्महत्यासमानि वा अबुद्धिकामसंभवानि हिंसादीनि सं
भवन्ति एतेषां पापानामपनोदनं प्रायश्चित्ताध्याये लिख्यते तत्रापि विप्रादीनां चतुर्णां पापभीरूणां प्रतिग्रहदो
षैः हिंसादिनिमित्तैः क्रयविक्रयादिभिः ब्राह्मणशुश्रूषाकरणादिनिमित्तैरनेकदोषाः संभवंति तन्निरासार्थं प्रा
यश्चित्तपराङ्मुखानां दोषबाहुल्यात्तद्दोषापनोदनप्रायश्चित्तं पूर्वोक्तेषु ग्रंथेषु मुनिभिरुक्तं तदेव प्रायश्चित्तं
सपापानि रूप्यंते वर्णाश्रमभेदेन तत्करणे पापगुरु हननदोषाधिकृतप्रायश्चित्तं परचित्तं तत्तदेवाह ब्रह्महा सु
रापो गोघ्नः स्त्रीपापीस्वपापवर्जकः सुवर्णचोरः पुनर्गोदुग्धभोगगुरुतल्पगः इत्यादिनिमित्तैर्जातदोषोपशमार्थं मर्त्ये
कुत्रचिन्मरणांतप्रायश्चित्तं कुत्रचिन्न संस्कारस्य कुत्रचिन्महानदीस्नानरूपं कुत्रचिज्जपरूपं कुत्रचित्स्त्रियह द्र
व्यचतुर्थांशाद्यपहरणरूपं कुत्रचिद्धोमरूपमिति कुत्रचिद्विप्रादापणादिरूपं ब्राह्मणभोजनरूपं संक्रान्तिनिचिन्महायात्रा जन्मानिकाम्या ए म० १
नि चिदुपपातकजन्मानि क्वापि निचित्तु लाघुरूपप्रतिग्रहाद्धिजन्मानि पापानि तेषां प्रायश्चित्तं प्रतिपदोक्तं तदेव कृते
मंत्रस्नानादिः तस्य पंनामधेयपित्रादिभिः स्वजातेनाहूतिरेव प्रायश्चित्तं प्रकल्पते कलौ स्मित्या प्रायश्चित्तेषु वर्णधर्म

छ्वादिकं सर्वतं स्मकारणे रष्टखं मात्राध्यायेन निरूपितं ब्रह्महत्या सुरापान सुवर्णस्तेय गुरुतल्पस्यागमनानि तत्संयोगश्चेति
पंचमहापातकानि संकलीकरणमलिनीकरणापात्रीकरणजातिभ्रंशकरणानि उपपातकप्रकीर्णकानि एता
नि नवविधानि दुष्टान्नभोजनं घंगा दुरात्मायाचान्नभोजनादीनि प्रायश्चित्तवंति तुलापुरुषादिमहादानप्रतिग्रहे
पुरुहदानप्रतिग्रहेषु च पापाधिक्यं बहूनि संति तेषां ब्रह्महत्यादिपापानामितरेषां सर्वपुराणस्मृतिश्रुतिषु वैद्यं ग्रंथाए
मेष्वपः संगात् तत्प्रायश्चित्तं ब्रुवन्नत्रादौ ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे प्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये स्पष्टगुणं सुस
माहिताः प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत् प्रायश्चित्तविहीनस्तु पातकी चित्कुरुते द्विजः तत्सर्वं निष्फलं या
ति न लभेत् तत्क्रियाफलं कामक्रोधविहीनैश्च धर्मशास्त्रविशारदैः विप्रैः सुधर्मैः प्रष्टव्यः सकर्मफललिप्सुभिः प्रायश्चि
त्तानि चीर्णानि नारायणपरांमुखैः न निष्पुनंति विप्रेंद्र सुराभांडमिवापगाः ब्रह्महा च सुरापो च स्तेयी च गुरुतल्पगः म
हापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पंचमः पतत्संवत्सरेणैतैः शयनासनभोजनैः वर्तेत सहितो विंधासंतित सर्वकर्मसु
अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा चीरवासा जटी भवेत् स्वेनैवाहतविप्रस्य कपालमपिधाय चेत् तदभावे मुनिश्रेष्ठाः कपालं चा
न्यमेव वा तद्ध्वजं ध्वजं धृत्वा वनचरो भवेत् वन्याहारो भवेन्नित्यमेकाहारी मिताशनः सम्यक्संध्यामुपासीत त्रि
कालं स्नानमाचरेत् अध्यापनोऽध्ययनं नारीं न वर्जयेत् संस्मरन् हरिं ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं संतोषमास्यादि वर्जयेत् नीचमनुपव

प्रा॰ह॰ २ सेव्वैवष्टस्यसेत्राश्रमाणि च परिवित्यैर्न्नजीवेतग्रामे भिक्षां समाचरेत् शरावपात्रधारी स्यात्कदारिस्छोविश्रुत
स्मरः वदेद्ब्रह्महास्मीति सर्व्वागाराणि पर्य्यटेत् शरावपात्रधारी स्यात् हारिस्छो विश्रुतस्मरः वदेद्ब्रह्महास्मीति
सर्व्वागाराणि पर्य्यटेत् वज्जुवर्णेषु गभेक्षं विवर्णेष्व यथावाचरेत् मण्मस्त्वाविवेकेन एकं काले तु भोजयेत् द्वादशाब्द
ऽदं व्रतं कुर्यात्तदेवं हत्यापणः ब्रह्मघ्न शुद्धिमाप्नोति क्रमेणेह ध्रुवस्ततः प्रते व्रतमध्ये मध्ये यो वापि रोगी वापि निपातितः गो
निमित्तं द्विजार्थं वा प्राणान्वापि परित्यजेत् ततः शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्महा ध्रुवनंदनं स्कांदपुराणे महापुरुषेन तस्योमे
महादेवात्तपारिषु ग्रामं महादेवात्ते पैपाषाणलघ्यादिभिः अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा जटी चीरधरो भवेत् स्वैनैव हत
विप्रस्य कपालेधारयेत्सुधा तस्याभावे मुनिश्रेष्ठः कपालं चाममयात् तस्यं ध्वजं तं देवं धृत्वा वनचरो भवेत् कत्याहारो
भवेन्नित्यं एकाहारो मिताशनः संध्याहि नित्यकर्माणि त्रिकालं स्नानमाचरेत् अध्यापनं चाध्ययनं वर्जयेत्स्मर
रि ब्रह्मचर्यव्रतं निर्स्सं वरेत्तांद्विवर्जितः तीर्थोष्पवसन्नित्यं पुण्यक्षेत्राश्रमाणि च परिकिम्मैर्न्नजीवेतग्रामे भिक्षा
टनं चरेत् लोहितेन शरावेण तं खण्डेनाथवागणे वदेद्ब्रह्महास्मीति सर्व्वागाराणि पर्यटेत् वज्जुवर्णेषु गभेक्षं विव ए॰म॰ २
र्णेष्व यथवाश्चेत् मण्मस्त्वाविवेकेन एकं मासं कुत्सयन् द्वादशाब्दं व्रतं तु परिदेवं हत्यापणः व्रतमध्ये मध्ये यो वा
पि रोगो यदि गोनिमित्तं द्विजार्थं वानार्थं यं पहिवाप्तिपेत् ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति द्वादशाब्दव्रतेनैव व्रतं सांद्र

णे पाषांण लगुड्याद्यैर्वा विविधैर्विहंति पूर्ववत् अज्ञानाज्ञानतो वापि परस्मै दण्डयानया सर्पं लोष्टमाश्चादि ष्टनम् ताडयेः
शाखपाणिभिः तस्यैव लिप्समव स्वयं उत्थय उहुन् पानार्थं तत्क पालं चत इमावेमसे वव्वा धत्वा वस्त्र तस्या
शानिलज्जा संरक्षणापवे ज्ञात्वोर्ध्वं तयो नामभेवर्हं निसमतं द्विजः वासला गौलुहिं लत्वा श्वाापिपरर क्षपेत्
ग्रामप्रवेशो हिवारोगा सं संरक्षणापवैज्ञात्वोर्ध्वमयो नामभेवहिं निसमतं द्विजः ततः कृतुपकारे भुभिक्षार्थं ग्राम
माश्रयेत् अखंडेनशरावेण एकवर्णेन वर्णतः सम्यक् संध्यामुपासीत त्रिकालस्नानमाचरेत् भिक्षार्थं संविशेद्ग्राम
मपयेन नकुलस्पन् अमंत्रस्नात शाध्येत् तितो हमुरोएयत् चातुर्वर्ण्येषु वाभैक्ष्यमेकवर्णे च यथाचरेत् प्रक्ष्याम्लता
विवेकेन एककालं तु भोजयेत् भोज भिक्षालुके रेतुस्वपेत् तत्रैव संस्मरेत् नारायणं महापापहारिणं लोकपावनं व्रत मध्ये
प्रतो वा पिरोगो वा पिनिषाततः गो भि मितं द्विजार्थं वा प्राणान् त्यापिरिम् स्मनेत् [illegible] कृतं हितं हरिपरायणाः
ब्रह्महत्यायुद्धिमाप्नोति कर्मणा नैव जायते अपि च महापुरुषमग्राम्यविद्याजस्वशिरोहरान् उभयो व्रह्महत्या भवेव
वकृषेष स कृष्मद्दा ग्यविरपतदाह मुरे नं गार्भेर्व्यापान्मनः हत्वा शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्महा पशोलाः अपि च स्वेनैव निहतं
विप्रं समालोकयित्वा जितेंद्रियैः स्नात्वा हिभिः सपापात्माप याताप परापतः महतोमरं व्येग्यो ग्राम्यालानात कर्न हो गते गो
रान्त त्यक्त गोपरा शिंपत समहान्तरां बुनिंप्रजाता स सहसाष्टतात त्यजस विशेत् कारिषमप्रमुपवेरपोहि स्वर्गे तेने

प्रा·हे· वमतिस्मपञ्चः किंचित् किंचित्तपस्विनाब्रह्मह्मशुद्धिमाप्नोति घातयिता ततोऽर्ध अपि च ब्रह्महा पूर्ववत् हत्वा ग्राहन
२ वर्जितं तत्रैव पूर्वोक्तस्नानात्रावस्सभूलस्पयाविरोत नापितस्य सकृद्ध्वाराश्च पंक्ताभ्यस्तसारानं शरीरं जपात्राहिप
त्यातस्मिन्वह्नौ समर्पयेत् यद्यप्यतिमेवाप्नोतिनतः पूर्जोहि विप्रहा अपि च महाकजमुपातकाभ्यां ज्वलंबहन् ब्रह्महा
सिकरेत्र लकशुद्धिमाप्नोतितल्लक्षणात् यदा रयाद्विजेन्द्राणां गावामपतमुत्तमं एते वस्मत मेलत्वाब्रह्महानुद्धिमा
प्नुयात् एतद्धानविषयां ब्रह्मान्नामणोनहंतयइतिज्ञात्वापिस्वयंप्रस्माहिभिर्वावैद्धिमितः लक्षणात् तथा ब्राह्मणं
हन्यात् तं निरासार्थं चतुर्विंशद्वर्षाधिपूर्ववत्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति तत्राङ्गोतम: पोविमो ब्राह्मणं हत्वाज्ञात्वाप्र
स्याहिमिर्वपद चतुर्विंशतिवर्षाणि व्रतं कृच्छ्रं शुद्धिमाप्नुयात् अत्यन्तिपूर्वोक्ता निसपुहाचरणे पानियांग पुत्रं हत्वा
शुद्धिमाप्नोतीत्यर्थः तत्राङ्गपस्तंब तस्यनिर्वेषोरण्यपुच्छं कृत्वा गृपतः शतशिरोध्वजोर्ध्वं रगरजतवसो मंघो
माअपरिजाबापतस्यामध्यांतरावत्मीनिरत्वा वानसत्कामेतखंडेन लोहितं कपाले पद्मामेम तिष्ठेत् कोमिरा राम०
ल्पपमिस्पामिति समाप्याणत्रिवर्तेत साधितिरल खोपपादो गात्रक्षे तांसाभिक्रमणप्रवेशानेद्धितीयोया २
मेध्यो द्वादशवर्षाणि चरित्वा सिद्धः समस्पोगात्राजिपयेवाकुर्हि कृत्वा ब्राह्मणाधोपजोगीषमालेकहोत्रि: प्रजिर
घोपतिअग्नावृक्तोऽस्थमेधिकंवाव मध्यमवेदस्युमताइति अपि च मार्कंडेय: अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा पक्षाद्बुद्धिमृच्छति स

एवं पश्चात्तापसमायुक्तो राजानमनुचिंतयेत् पापं तस्मै निवेद्याथ तं प्रीतिपूर्वकं यत्नः राज्ञापि मम पापघ्नः प्रादि
ष्टो क्रमतः स्थितः अपोरूपं नररूपं त्वातापपि न्नायवस्तिनाकुम ः प्रजास्तेन तेलेन तमाहूय रसमब्रवीत् छित्ते सर्वेव
र्णेषु परपत्नरमणे निस्वरः उपगूहय ते विप्रं ज्वलंतं तैलवह्निभिः मरिष्यसि प्रदानेन त्वं मः शुद्धिमवाप्स्यसि इति रा
ज्ञोक्तः स कृत्वा मूर्तिं तामुपगूहयेत् मृतः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते एतत्तु यदाह लिंगपुराणे वृद्ध
र्णेवा स्वराष्ट्रेवा यो विप्रो ब्रह्महा भवेत् निर्मितैर्जगास्वित तस्य श्रीगाकर्षणपीडया आहूतेषु द्विजं गत्वा शुक्त्वा विप्रैः
शुभांगीरं ब्रह्महत्यादिनि क्षिप्यत्वि त्वा तास्थि रोहं निखामि मयीः ब्रह्मस्वं विधाय छित्त्वापि शिखां राजत्वा
हनं आरोह पित्वा तत्काले स्वांतसर्वपं लिखेत् गृहतसे भाः कार्ष्णे सुरापाने सुराध्वजः स्तेये तु श्वपदं कार्यं ब्र
ह्महत्याशिरः पुमान् एवं कृत्वा तु राज्ञा ते पापं निर्गतो विषयाद्बहिः अनमापास्य मायो तिराजा पहिमिरा कृति
तस्याप्तस्य रतनं से सहाय स्येयप्रभावन् तानप्येवं ततः कृत्वा निर्गतास्ते पूर्ववद्बहिः तत्क्षेत्रं वृत्तं धान्यं व भार
मात्रिकं च यत् तत्सर्वं देवताभ्यो राजा कुर्याद्यथार्हतः विना पैत्र्यं राजा पत्नी प्रजा स्त्रिका मुहुं दोषवंतस्तथा
ते पि कर्तव्या राज्ञश्च वक्ताभिः नो चेद्रस्यं वधामं वराजा त्वतः समाचरेत् कृतेयामः पारिसाभ्यस्वनेतायांकुरुमेवव
द्वापातेषु हत्सर्वं कलौ कर्ता तु लिप्यते कलौ द्वारस्याकरणे ह्यमेव तेषु प्रायश्चित्ताकरणे राजधर्मसमांमेन पिता

प्रा·हे· ४ तैरुक्तान्तो धर्मशास्त्रोक्तावि विज्ञात्र्ब्रह्महत्याव पुत्तसर्वपापाः विप्रेभ्योहत्यातत्रशुद्धिमवाप्नोति राजदृहानर
विषयं ज्ञातादिपथेतुत्रैगुण्यंकेचिदिच्छामाहितिमरणांतमेवप्रायश्चित्तविहितं नेतरत् तदुक्तंगोतमः ज्ञात्वा
५ ज्ञात्वाद्विजोपरब्रह्महनेद्विपाहिस्वतः तस्येवरमरणांतंहिप्रायश्चित्तं मयाम्यधेति तदभावपेक्षादरादृव्रतंकृत्वा
शुद्धिमाप्नोति तथावृद्धहारीतः इतिपापमुएजेरातेनयाप्यानिहंतब्रह्महत्येणपातपापोलोहितंकरवज्ञामितः
मस्तकंप्रपातः सूत्रंगरवाभावतः संवत्सराविरलोकंनप्राप्नोतितस्मात्ब्राह्मणापन्नापत्तरेजनतिहन्यात्
लोहितंकुर्यादेनाकाहेनसाभवति राजा दंडयेत् अतएवब्राह्मणोनहंतव्यः तदाहमनुः अपराधेनाम
ब्राह्मणहननोपापहंसमन्विवाणराजादंडयेत् शतेनापराधंदंड्यात्तस्य हतंद्विजं द्विशतेनतयादंडमाद्द
मेदश्चास्ततंमापातिहतमिति विप्रहंतारंनिकृंममाणांलेयपकारणेभिहितं अथब्रह्महंतारं स्तुतिवि
प्रकृतमाह ब्रह्माडेति त्रिवित्तब्रह्महंतारंमाषासंस्पर्शनादिभिः मेलपित्वाद्विजाः सर्वैराज्ञापयन्तिलंतंपरा
तत्सर्वमहत्याकुर्योर्तिगसिद्धिविषयादृहि तस्तलोतनपाश्चैवब्रह्मलोकेपवर्तपन् तेपामथिष्ठरांकासातेन एम· ६
साकंतयाचरेत् नोचेत्तदृति धानाप्येवजेभ्योदत्वा यश्चिक्षपन् स्पर्शेनसहगांतभानसंभाष्यानस्मरणे
पादताडंकगालंसंरोधनतत्रसंस्थापयेयुः अनयाविप्राज्ञापिराजदंडिनदंडयेयुः दंडप्रकारमाह गिरिष्ठ

मे अपोरुषं द्विजं हत्वा मूर्धाभिहीनं प्रमापयेत् एतं संपत्स्यं हत्वा तैलसिक्तं प्रज्वलः तेन ब्राह्मणमाहूय पयः पग्
र्यमाचिरं मत्वा दोषविमुक्ता भिवासयाव व्रतमाचरं द्वादशाब्दविधानेन शुद्धो भवति महर्षि अशक्तो व्रतमाचरं
एवं हत्वा विप्रयाच्छ्रसि इति राजसमाहं तत्र तु मत्सावि प्राज्ञाप्रकाशः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ता
ध्याये ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं अथ गुरुहत्याप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे जनिता गोपजनिता च पलं विप्रा
प्रपच्छति ष्वयुक्षायजो भ्रातापचैते गुरवः स्मृताः गुरुनोमनजनकाः शेषाः पूज्याः मनसापि न हंतव्याः हिंसा
श्च तद्वलेनेविशेषमाह स्कंदपुराणे अज्ञानाज्जनकं हत्वा मातृमिति तैर्बुद्धिर्द्विजः तस्मोतामरणांतं हि प्रा
यश्चित्तं मनीषिभिः चतुर्विंशतिवर्षाणि शिव्रतं कृत्वा विशुध्यति पपुतं वा गांगाहानं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्
अथवापूर्वं बकृत्वा गुरुहत्याशुद्धिमाप्नुयात् ज्येष्ठभ्रात्रा च्छिन्ननेराब मेवं वेत्ति स्व गुरवोवहवः नाग्नीये
मंत्रोपदेष्टा विद्यानां तथा धर्मविबोधकः सन्मार्गदिपो पीकषीनामा वार्गीव्रतवंधने ब्रह्मणसंहिताचक्तानीति
शास्त्रो वेदे शा हत निषेकादि स्मशानांतं कृत्वा भार्या नियोजितः वेदांतोपनिषद्याश्च स्पोपदेष्टो गुरुर्तो
मेहान् तएते गुरवः प्रोक्तास्तेषु द्वाहेंन वारयेत् तेषामन्यतमं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतं ... क्षितं त्रिवर्षं चाव
रेद्ब्रह्महाव्रतं अग्निप्रवेशं वा पिमरुत्प्रपतनं तथा ईक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत् स्वातत्रं

प्रा॰ हे॰ ५ अन्त्यजं हत्वा मातामहीं वापि वा मातृष्वसारं श्वश्रूं मातरमथापि वा आचार्यादिवधे चैव व्रतमुक्तं
चतुर्गुणं चतुश्चत्वारिंशत्संस्काराः स्नातकः स तथाविधो ज्ञाः स्मृताः कृपणाः संततं संस्काराश्च निषेकादिभो
ऽशक्तकर्माणि पंचमहायज्ञाः प्राणाग्निहोत्रं श्रावणहोमश्चेति चतुश्चत्वारिंशत्संस्काराः एतैः शपूतः
स्नातकः कृ विप्रः साधयेदीक्षा गुरुः स एव गुरुः स्यात् विप्रस्यानंतरं वत्सरं व्रतं अथवा गोसहस्रं
गाः कन्या गृहं मवाप्नुयात् तस्योपनयनं भूयः पुनः संस्कारमाहरेत् एवं विप्रस्य आहिताः प्रायश्चि
त्तविधिर्द्विजाः द्विगुणं क्षत्रियस्योक्तं त्रिगुणं तु द्विजोत्तमे ब्राह्मणहनि यः स्याद्गहने विड्भेदाः राज्ञे
वशिष्ठस्य कर्तव्या इति शास्त्रे प्रकीर्तितं ब्राह्मणीनां वधे त्वर्धपादस्यात् क्रमशो वधे हत्वा त्वनुपनी
तानां तथा पापाद्व्रतं चरेत् हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः षडब्दं व्रतमाचरेत् संवत्सरं व्रतं वैश्ये पादं शूद्रे हत्वा तु वत्सरार्धं
स्थितस्यापि पंचहत्वा वर्णीनां चापि संवत्सरं ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धो भवति निश्चितं प्रायश्चित्तविधानं एम॰
च सर्वेषां मुनिसत्तमाः दृष्टान्तं [illegible] नामधेयमुक्तं मनीषिभिः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रा ५
यश्चित्ताध्याये गुरुहननप्रायश्चित्तं क्षत्रियस्य विहनने प्रायश्चित्तं अथ क्षत्रियस्य विहनने प्रायश्चि
त्तमाह कूर्मे अज्ञानाद्यज्ञो निम्ननिमित्तैः पूर्वसंभवैः पश्चात्तापस्य प्रायश्चित्तं [illegible] व्रतमाचरेत् शोधीतं

ह्म ब्राह्मणं हत्वात्मकृतं कृत्विजं तथा आचार्योक्तविधेनैव चातुर्गुण्यं व्रतं चरेत् हत्वा तु विप्रमात्रं चेच्चरेत्संवत्सरद्वयं ब्र
ह्मणीं चानुनारीणां द्वादशाब्दव्रतं चरेत् हत्वा तमुपनीतानां तदर्धं व्रतमाचरेत् क्षत्रियः कामतो हत्वा षडब्दं व्रतमाचरेत् दी
क्षितस्य क्षत्रियं हत्वा ब्राह्मणो वीरवत्सरं ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोतीति निश्चितं आत्रेयीं च क्षत्रियं गापिलयं हत्वा
त्रिषाण्मिभिः आत्मतुल्यसुवर्णं वा दत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् आत्रेयीलक्षणं विवाहस्याप्यनाहूर्ध्वं पञ्चनारी हतगर्भिणी
आत्रेयी सर्वविख्याता महापापप्रणाशनी अनिश्चलरणा तु स्यापा नारीति सेकृतं कर्मणा मनसा वाचा या तामाने पीवि
द्बुधाः अथवाक्षपुत्रं स्याद्वा हत्वा क्षत्रियः पूर्णहेतोर्गर्भराजाद्यादानां गां त्रातं विप्रस्येति विशेषः षण्मासे पंच
मासे वा तदर्धं दानमाचरेत् इति हेमाद्रिविरचिते क्षत्रियस्य विप्रहत्याप्रायश्चित्तं अथ वैश्यस्य विप्रहत्याप्रायश्चि
त्तमाह ब्रह्मपुराणे अज्ञानाद्ब्राह्मणो हत्वा ब्राह्मणं दीक्षितं च गुरुमाचारकर्मस्थं आत्रेयं वर्णिकं तथा आचार्योदि
तविधेनैव क्षत्रियव्रतमाचरेत् वैश्यश्चेत्तान्कामतो हत्वा षडब्दं क्षत्रियव्रतं दीक्षितस्य क्षत्रियं हत्वा ब्राह्मणी गां च वत्सरं ब्रह्म
हत्याव्रतं कृत्वा वैश्यः शुद्धिमवाप्नुयात् आत्रेयीं च क्षत्रियं गापिलयं हत्वा विषाण्मिभिः गां वा दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विप्रेभ्यो भक्ति
तः क्रमात् गर्भस्थारोगिणीनारीविधवां वा तपस्विनी हत्वा रजस्वलां तः शुध्येद्ब्रह्महत्याव्रतादिह अपुत्रगोदानं वैश्यस्य
व्रताचरणासमर्थात् षण्मासे पंचमासे वा तदर्धं दानमाचरेत् एतद्दानविषयं अयं विप्रहतिर्वा वैश्यस्येतान्हत्वा द्वि

प्रा॰ हे॰ गुणव्रतं चरेत्॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते वैश्याधिपहत्याप्रायश्चित्तं अथ मूर्द्धाभिषिक्तवधप्रायश्चित्तमाह लिंग
६ पुराणे पापज्ञो मुखजं हत्वा श्रोत्रियं पाजिनं तथा व्रतिनं रक्षितं वापि आर्यं वा वेश्यां तत्स्नातकं च त्विर्त्वं वापि कृमिष्ट
6 विश्रुतसर्वज्ञानादापध्याये चवर्षप्रेरणयापरि पश्चात्क्षिप्र इति तात्ता पश्चात्तापसमन्वितः अत्र गुरुलमाद्यपराज्ञानं
गतं चाप कर्मो वक्ष्यति ततस्तेन तेन दंड्योपमार्हतः तथा हत्वा पयाज्ञो वंतकश्शुद्धिमवाप्नुयात् । असयाद्विषमात्रो
तिरत्वा भवति किल्बिषी ब्रह्मपुराणे अग्निविप्रं परात्मात्मानं बहुभिः स्वपं तमेसिमवधं प्राह विप्रधर्मेरापणाः ऋविरै
छंति कारणं बंधतस्तैवपापिवः हत्वा शुद्धिमवाप्नोति नामयाशुद्धिरिष्यति देवीपुराणे ब्राह्मणं रक्षितं सोमयाजिनं
जिनं श्रोत्रियं तथा गुरुगार्वार्यं व्रतिनो पापज्ञो ज्ञानतो हनेत् तस्य मोसस्यैनं दंडं च पंकारिवामेवाद्यक्ष्वोरत्न तमं पुत्र
हत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ब्रह्मपुराणे अज्ञानात्पापज्ञो विप्रं श्रोत्रियं सोमपाजिनं व्रतिनं रक्षितं दीर्घं दशिनं
कर्मेक्षौ शिरं हत्वा राज्ञा नमासाधकं मोक्षमेति शुद्धिमान् राजामुसलमासपवलच्छाने शिरस्थलेमन्तोपेन प्रहारे प्रा॰ ६
णतेन हत्वा नरो षमावृ उन कारिवमानियताशिं कृतसंजनस्थले घ्याज्ञं पत्रनिक्षिप्य दाहये स्वपरेमुग द्यापं वरा
स्ततः सहस्रदाशुद्धिमवाप्नुयात् जिवांसतं जिघांसिषोरितिवाक्यत्वात् भिश्रोतं ब्राह्मणोच्छविरं हत्वा विपर्णामधुकासि
नीपवंतीयाज्ञो हत्वात्रैर्यीश्वरद्रामपि पूर्ववद्दंड्ये द्वाज्ञापयोरकेन नामपापा गालकर्मां पद्महत्यातत्तेनेकारयेत् श्रिमं

त्वापराधस्त्रीगर्भमात्रं यदा हन्येत् हस्तद्वयं तदा छित्वा निर्वास्यो विषयाद्बहिः ॥ शूद्रो विप्रं यदा तारो शिशुं ब्राह्मणमथापि वा
हन्याद्युवा सिंहीं वा यदि वा त्रैवर्णीं युवतीमपि ॥ सुरां वा रोहितं सोमपां जितेंद्रियं तथा ॥ एतेषां हननं कृत्वा राजा तोषपराधस्वरवः
मूलेनैणा सिरस्तस्य वाप पित्वा शिरोरुहान् कर्णौ नासां तदा छित्वा निर्वास्यो विषयाद्बहिः ॥ कन्या बालवधो गर्भपात तथा विप्र
योषितां पूर्वं यदेवजानामस्त्यानंतरं व्रजेत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये ब्रह्मणाविप्रस्य प्रा-
श्चित्तं ॥ अथ क्षत्रियादीनां विप्रहत्याप्रायश्चित्तमाह ब्रह्मांडपुराणे ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वा षड्वर्षान् अकृतलेखपानि मि
तैर्वत्सभिः ॥ स्वशक्त्या त्वथवा दद्याद्धीरहत्यापनुत्तये धेनुसहस्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नरानेजे पहोमजे ॥ लिंगपुराणे
पूर्ववज्ञो वा राजन् दैवाद्विप्रदा क्षत्रियस्य पातकैः ॥ हत्वा राजा नातिराजा ताह्यचैव तु सहस्रकं ॥ गारुडपुराणे संग्रामे यदा हेवा
राजा क्षत्रियमहाभये परमष्टं च एतज्ज्ञानमितरं राष्ट्रमात्रकं ॥ पश्चात्तापसमायुक्तो द्विसहस्रं गवां चरेत् राजमात्रेस हत्यासा
योसौ नारायणस्मरणं नारायणं जनाधिपमितीगीतास्मरणात् नारायणांशजनपाल सहननेदोषवान् सस्यापश्चित्तं
द्वियश्गमुक्तं क्षत्रियमात्रेस हत्या धेनुदानं स्कंदपुराणे परभर्यं द्विजोहत्वा राजमात्रमकामतः ॥ ततो राजाइति त्वा नाप
श्चात्तापपरायणः द्विसहस्रं गवां दद्याद्विप्रेभ्यो दक्षिणादिभिः ॥ इतरेतु सहस्रं स्याद्दिसा हत्याकामतः ॥ पद्मपुराणे उ
त्तरखंडे महापुण्ये जनक्षोमेध्यामध्या हेजनापुते ईंद्यापाषाण कुर्यात्तो गीर्भिर्मितैः क्षत्रियं हत्वा नर पद्ममंदग्रमात्तवाद्विसहस्रं

प्रा.हे. त्रातपे सहस्रमितेरेद्याचात्स्याद्दोषापनुत्तये तत्पत्नीतत्सुतपौत्रैर्हत्याहत्यानान्निमित्तकैः तत्संर्यक्तस्य संरक्षेत्रमारक्षप्रमवो:
कामात् गर्भमात्रे शिशौ तस्य द्रव्यास्यागाद्दिजः पुनः संस्कारमात्रेण शुध्येभवति पूर्वजः विप्रस्याशौ सहस्रान्नियाहिते
तिनत्प्रायश्चित्तं वाहुस्वं पुनः संस्कारश्च इति हेमाद्रिविरचिते प्रायश्चित्ताध्याये विप्राणां क्षत्रियहत्याप्रायश्चित्तं वि
प्राणां वैश्यहत्याप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे ब्राह्मणः संपरायेद्य ग्रामदाहे जनाकुले न घृतरणकाले अज्ञानाद्दग्धेन
नेत्र दंडपाशविषैर्लेनेनिमित्तैर्वैरभिः स्वप पश्चात्तापसमायुक्तो धेनूनां त्रीणिदापयेत् ब्रह्मांडे जलेनाग्नेजन संग्रामे स
ग्रामे वाहविप्लवे ग्रामदाहे च अबलेनोनिमित्तैः पूर्वसंभवैः अज्ञानाद्धृति तस्यैव प्रायश्चित्तं मनोषिभिः कथितं दोषशुद्ध्य
र्थं धेनुशतं सवत्सकं तस्यैयायनयनं भूयः पंचाब्दं विवेकत: इति कूर्मपुराणे मूर्खज्ञोऽज्ञानतो स्वानिमित्तैर्वैरभिः
प्यवृ वैश्यं हंति तदालोके घात्येतु शतं स्वपं दत्वापश्चात्समनः कुर्मं पंचाब्दमनंतरं तस्यैयनयनं भूयः पंचाब्दमनंतरं
वपानि स्नेसर्यतस्यैमुनयो: प्यवृ शिशौ तु गर्भपतने तयोरर्धं मुनीश्वरैरिति इति एतद्दत्तानावघवे ज्ञात्वाद्दिगुण
ब्रह्मवैवर्त्ते वैश्यं समदंभि मदांतं तस्य लोक पुत्रं सूचा निमित्तेर्हेनना घापेवा ह्यणो यदि हन्ततेयशुः पंतं तिष्ठन्यानि क्रामवाहि राम
च नरेश्वरेश्वर तद्दोषपरिहारार्थं शतधेनुः समर्पयेत् इति इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये वैश्य
हत्याप्रायश्चित्तं अथशूद्रवधप्रायश्चित्तमाह पद्मपुराणे ब्राह्मणो ज्ञानतो राजन् विषरज्जुविशस्त्रान्पाशं हंति मोहेन या

यरापेजनक्षये तस्मात्पापपरिहारार्थं शुभयोर्लोकयोः एष हि इत्यादिप्रापयेत्स्वर्गो न्यस्याशापविमुक्तये तस्यैव नपतं भयः पं
चाण्डमलंकारे राजविजये मुख्यजीवहानन्तोभयविषयाबाणत्रिभिः पादजं हन्ति पापात्माजनसंघेन हेतवे सद्यः स्वरेतिपु॰
ण्यान्निपुण्यनाशात्स्वघोरातिः तस्यैव परिहारार्थं स्वाध्यायामृतं च मुदा स्मृत्वा सौम्यधृतश्चाविष्णुध्यानपरायणः हत्यादोषात्प्रमुच्ये
तपनः कर्मसमाचरेत् ब्रह्मकूर्चविधानेन पंचगव्यं पिबेत्ततः इति ब्रह्माण्डपुराणे अप्सुजीवहानन्तो राजन्स्वजनसंघेप्रजा स्वपे
पुरप्रेरणापामैश्वानि मित्तैर्हतिपादजं सद्यः पतति पापानि यमलोके महतः एषा इत्यागवां विप्रयुवः संस्कारमर्हेति ब्रह्मया
मले शाद्रहतिद्विजोपलक्षानिमित्तैः पशुभाषया जलोत्तारेजनक्षोभे संग्रामे घोरसंकुले युष्मसघः स्वरस्मात्शुभमलोकपुरुषप
ः तस्मात्पक्षोधनार्थं पशातं ऋघाऊंवांसुरा उपनयनं सवनः कार्यगांपत्तौ दानेनेवच पंचगव्यं पिबेत्सद्यः शुद्धो भवति निश्चितं
तद्दारहननेवृत्रतस्यैहन्तेपि वशिष्ठोप्याप्य इहत्वेजज्जतस्यैतु यथाक्रमं प्रायश्चित्तं विधिं ब्रह्मनकथितमुनिसत्तमैः प्रायश्चि
त्तविहीनेयो महादोषविसप्ये तस्यैव निष्कर्मं रोगिनपत्तं तिन संशयः प्रायश्चित्तेन पूतात्मा लोकयोरुभयोः सुखोजमया
दुःखमाप्नोति पापयोसात्र जन्मजन्मनि इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये परवधप्रायश्चित्तं अथ क्षत्रियस्य
वैश्यवधप्रायश्चित्तमाह लिङ्गपुराणे बाहुजस्तूरुजं हत्वा तत्र गाहानतोपि गरोषाद्वा मत्सराद्वापि पिपद्यपि यत्न वर्तय मरसैवी
स्वपनेवा भ्रेः तस्य दोषो महानभूत् नरके तस्य न त्राणो जन्मजन्मनि जन्मनि तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं द्विजातये ततः शुद्धिम

प्रा॰ दे॰ प्राप्नोति महापापहस्य पातकं कूर्मपुराणे। वणिजं मत्स्यलोभेन पक्षापि भुनवर्त्तया अस्त्रोभयेष्टेपापैर्वो राजानं हंति कामतः न
रके निपतंत्यासमन्नस्य जन्मद्वयोर्न्वयं तत्पापोपशमायालं त्वा वार्द्दं शसमाचरेत् शुद्धो भवति पापात्मा अभयो लोकपोरितः
8 मत्स्यपुराणे वणिजो वणिजं हत्वा धनार्थी लोभवार्त्तया शास्त्रज्ञाल्लकपारीदवंधनादिभिरादरात् यमलोकमुपायात्यका
लमल्पमवाप्यते ततोरेहाविमुक्ष्य धेनुं स्वाधेनुं समर्पयेत्सुत्यधततः पुराणागमतस्यराद्धिगुणं चरेत् धनार्थी द्विगुणं दद्यात्स्व
यादानार्क्को भवेत् तत्पलीपक्ष्मकपुत्रं हत्वा बालान्तद्भषामुरः तत्र्यैनंस्वरक्षपाः पुत्री कुमाराणोः आत्मार्थं तत्स्वनायाग्रे हत्या प्रायश्चि
त्तं समाचरेत् राजा राजसमहेनास्य कृत्ये पापमाश्रयात् पापान्नरकमाप्नोति नरकान्न निवर्तते राज्ञा बहूनि पापानि संभ
वंति दिने दिने अतो राजा न संभाष्यः कलौ हस्मादृतः सदा तस्माद्विसंति राजानो धनार्थं कामकारणः राजा स्वधर्मनिरतो देव
ब्राह्मणपूजकः सदाविष्णुजनासेवी अरिषड्वर्गजित्सदा सुरावधमतो राजा इतरेषां स्वपापः इति हेमाद्रि विरचिते धर्मशास्त्रे
प्रायश्चित्ताध्याये क्षत्रियस्य वैश्यवधप्रायश्चित्तं अथ वैश्यपाक्षत्रियवधप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे उरुजो विषहत्वा नादेह
पापेभ्यपि तं हनेत् अज्ञानात्परमाकाशसारतः वैश्यो लोभमदाक्षो भवेद्याः क्षत्रियं पापिनाम हापापमवाप्नोति नीचाश्रयापा मत्वा ए म॰
नरकमाप्नोति राजानं दंडयेत्तथा वर्णाधिकतपा राजन्यं येजहा नराततिः स्कंदपुराणे विप्रातिर्ब्राह्मणं हत्वा हत्वा नात्सज्ञानतो
पिवा परिघानैस्पापैर्वा स्वपमेव वा विप्रार्थे राजावलुधानरं दंडयेत्तं वणिजं नृपतिं ब्रह्मसर्त्रं ... बंधनम्

पात्रमासान्निर्वासो विषयाद्बहिः सोऽपि धर्मं चरेत्कृच्छ्रमथ पश्चात्तापविशुद्धिमान् राजन्याद्वा द्विजेभ्यो वा शुद्धिमाप्नोति निश्च-
यः शिवपुराणे वैश्योऽज्ञानाद्राजसुतं पक्ष्मं हन्याद्यपि वा हत्वा पापमवाप्नोति नरकं चाधिगच्छति तज्जत्तो देहविशुद्ध्यर्थं चमू-
रिकृच्छ्रं समाचरेत् ततः शुद्धो न मनसा पापपित्वा शिरो हतान् ब्राह्मणेभ्यः सलिलेभ्यः स्वधाने शान्तं दोषमुक्तये पद्मपुराणे यस्त्वज्ञं चाज्ञा-
नतः सत्यं लोकतस्तं च वा ब्राह्मणं हन्यमात्रं चापहत्वा वैश्यः सकृद्वारं पश्चाद्राजन्यं इति ज्ञात्वा मूढाः पापिकृच्छ्रमणं चरेत् द्विपुण्यं यद्धर्मेर-
चरद्वारेण तद्दर्शतः तस्य वेषुतद्दर्शस्य आचलेत्याभिन्नदाघतः प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं वैश्यक्षत्रियहत्यया एवं शुद्धिमवाप्नोति वी-
रहत्याविमुक्तये इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये वैश्येन क्षत्रियहनने प्रायश्चित्तं अथ शूद्रस्य वैश्यहत्याप्राय-
श्चित्तमाह कूर्मपुराणे वणिजं पारज्ञो हत्वा हत्वाज्ञानतोऽपि वा धर्मार्थमनतोषार्थं पंचमैरणपान्तरपश्चौरैः सह मिलि-
त्वा वाऽकस्मात् निरोधतः राजानं दंडयेत्समस्तान्मौसलेन यथाहितः सुवर्णं रूप्यकं वर्णे त्वान्मोऽसत्यं दंडएवच लिंगपुराणे
शूद्रो धनार्थमन्यार्थं वणिजं हन्त्सु धर्मतः राजा सम्यग्विचार्यार्थं तं मौसलेन शिक्षयन् ततो हत्वा तु सर्वस्वं निर्वासो विष-
याद्बहिः एतेन शुद्धिमाप्नोति सएव ज्ञापि न दोषभाक् मौसलं दंडभावेन सर्वस्वं हत्वा देशान्निर्वासयेत् राजेन्द्र शुद्धो भवति
महानारदीये शूद्रो मोपचारतात्मा विषमेऽपि महाबुधि गामेकापरणे वापि यो हत्वा छण्मासाति राजा सम्यग्विचार्याथ तं मौ-
सलेन दंडयेत् सुवर्णं रूप्यकं वर्णं त्वा मौसलमिति निश्चितं अथवा हत्वा सर्वस्वं निर्वासोऽग्रहतः क्षणात् पश्चात्तापविधर्यम्

प्राय॰ द्रोरघात्कर्वा स्त्री एतेन शुद्धिमाप्नोति निमृक्तोमुक्तो यदृत्यया तस्य लांतःसुतेगर्भे पादमर्धं एतं दर्धतः प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं त्रिभि
९ र्वैश्य वा शिभिः तस्य स्यां पंचगाद्गोदेयास्तस्तुतेतन्भ र्भपातने पादं प्रायश्चित्तमिति सर्वत्र योजनीयं यत्र्यागो निर्दिष्टास्तत्र त
9 त्र वृषभो देयाः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये शूद्रस्य वैश्यवधे वैश्यहत्याप्रायश्चित्तं अथ वैश्यस्य शूद्रहत्याप्राय
श्चित्तमाह कूर्मपुराणे वैश्यः शूद्रं यदा हन्यात्यमात्सर्यादथवा क्वचित् अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात् संकल्पाज्जनाधिप राजा तं शास्त्रनि
श्चयेन दण्डयेद्दण्डवित्तरः वैश्यो देहविशुद्ध्यर्थं दश धेनुः समाचरेत् मत्स्यपुराणे मत्सराद्द्रव्यलोभाद्वा त्वसूयकः पादजं हन्ये
त् राजा तं दण्डयेद्ग्रामान्नूर्छ्य तं निष्कमर्तं द्विजः पश्चाद्धि तु स्वसं तद्गा लोकविधित्सया एतेन शुद्धिमाप्नोति नो चेद्वर्णो वि
हिंसिनात् स्कन्दपुराणे अज्ञानाद्वा ज्ञानतो वा मात्सर्यात्प्रेरणे हिंसया निषिद्धे वा स्वपं वापि वैश्यः शूद्रं हन्ते यदि राजा तं सम्य
गालोच्य निःसंवहु विधातदा तस्यैव धनसंपत्तिं विचार्य पलासिनः अलिचे यद्यसामर्थ्यं शास्त्रनिष्ठेन दण्डयेत् दशैवेश्वर
सो राज्ञा निर्वास्यो विषयाद्बहिः स्वतंस्वदेहशुद्ध्यर्थं धेनुदान तु याता द्विजः तस्य लोहनने तच्चार्धं तत्सुते पादमाचरेत् स्त्रियां [illegible] राम॰
गर्भमात्रे च दश धेनुं समाचरेत् संकल्प्य तस्य दारान्वा तत्सुतान्वा निहन्ते यदि दश गा वत्सरार्धं च तस्यास्त्वयथाक्रमं गर्भमात्रे तु ९
गाचरेत् संकल्प्यतस्य दारान्वा तत्सुतान्वा निहन्ते यदि दशगावत्सरार्धं च तस्यास्त्वयथाक्रमं गर्भमात्रे तु गामेकां दत्वा शुद्धि
मवाप्नुयात् एतद्ज्ञानविषयं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं द्विगुणं राजदंडं कल्पयोत्क्रमः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चि॰

नाध्यापैवैश्यपञ्चूद्रस्य प्रायश्चित्तं ॥ अथ चंडालादिवधप्रायश्चित्तमाह मत्स्यपुराणे पूर्वं ज्ञोपदिष्टो चांडालं तीर्थं जनसमाकु
ले रज्जुपाषाणलगुडैः क्रोधेन महता हतः निहन्ते स खलु धात्या पराधे वांजनेश्वरः निरकर्माणि सर्वाणि तस्य विप्रस्य पापिनः
नश्यंति पितृकार्याणि उपकाराणि यथा खले माड्विवाक मते स्थितः नारायणं प्रसमी स्यपाद् दंडपेच्छ तद्रूपेण वा न्विर्याद्यं द्वंदे
र विमोदेहविशुद्ध्यर्थं षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् तस्योपनयनं भूयः सावित्रीदानमेव वा ब्राह्मोपदेशः कर्तव्यः पंचगव्यस्य ल
क्षणे एवं शुद्धिमवाप्नोति चंडालं यो द्विजः इति स्कंदपुराणे ब्राह्मणो जनसंक्षोभे अनाकृष्टिभयादिषु अज्ञानाद् दुष्टवाक्यानां
चंडालं यदि हंति वै रज्जुपाषाणकाष्ठैर्वा मुष्टिभिर्वा स्तु सिस्खले तस्य पुण्यानि नश्यंति पितृकार्याणि यानि च राजा सम्यग् विचा
र्य प्राड्विवाक मते स्थितः दंडपेच्छ तद्रूपेण तस्य संभाषणं त्यजेत् ततो विप्रः प्रशांतः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् तस्योप
पनयनं भूयः सावित्रीदानमेव च एवं शुद्धिमवाप्नोति चंडालहननादिह लिंगपुराणे चंडालं हंति यो विप्रो रज्जुपाषाण
मुष्टिभिः अज्ञानाज्जनसंक्षोभात् स्वाराद्वा भयाद्वा स्तः धर्मार्थमबलार्थं वा निमित्ते हत्वा पत्यक् राजा सम्यक् मनः स्थित्वा
प्य विचार्य च पुनः पुनः दंडपेन्मा पर्क दाते गोभिः पश्चात्तं त्यजेत् पश्चात्तापसमायुक्तः सभ्या में सव देहजः स पापविनि
वृत्तिं इच्छा प्रायश्चित्तं चरेत् ततः पर्षदाज्ञामवाप्याशु षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् तस्य लोहहनने तत्प्रयर्थं तं सलोयाद्रमोरितं तद्भर्या
ततो विप्रो धनमेकं समाचरेत् हानिष्यामीति यो वा द्विष्टत्वा नि संप्रवर्तयेत् पराक्रमस्य राघवं च मासे च्या दशान्ततः परं वत्स

प्रा०हि० ऽतत्समोह्येयः संकरानालयेद्बुधः क्षत्रियस्ततदर्धं स्याद्दूद्रजस्ततदर्धयतः पारजस्तत्तदा शुद्धिर्येदाराजा प्रशिक्षयेत् एत
१० द्ब्रांडालवधविषयं ब्रह्मचांडालं ग्राम्यचांडालवधेतु ह्छवधे प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे पराय्येकां शिका पापी जागिनः कि
10 कृताभ्रगाः न एते ब्रह्मचंडालावध्या अन्येणापि नालभेत् एतेषां हनने तत्प्रायश्चित्ता कारेणस्य चांडालहनने प्रायश्चित्तं व
त्सं वै कुर्यात् अलंभो नास्य पातुहत्यस्य हनने तत्स लोनां पुत्राणां मेको च नेव चंडाल हनने प्रायश्चित्तं वदेत् कृत्स्नोपं नान्यत्र
अथ चंडालजननकारणमाह मार्कंडेयः पित्रोरव्ययपरिस्यागो ... ह्यांचंडालजन्मवान् निष्प्रत्रस्यपितृमस्य स्वविभक्त
स्यपोद्विजः स तु रुद्रको भवेद्भूमौ हीनस्त्यागाद्विह निष्प्रत्रस्य विभक्तस्य भ्रातुर्योऽपरिसजन् सद्भूमौ रजको भूपास्सर्व
र्णबहिष्कृतः अथ ग्रामचंडालाः षोडशाविधास्ते नैवाह गारुडपुराणे रजकश्चर्मकारश्च नटो वुरुड एव च कैवर्तमेदभिल्लाश्च
स्वर्णकारस्तु सौचिकः काष्ठकोलोहकारश्च शिलाभेदः तुनापितः तक्षकः स्निलपत्रीच श्वाक्तिक्रस्तथा ध्वजी एतेषोडशधा
प्रोक्ताः श्वंडालाग्रामवासिनः एतेषां दर्शने स्पर्शे संभाषणे सतः परं स्नाने भोजनवेलायां जपहोमार्चने तथा एतेषां स्पर्शे एम०
नं भाषांश्चोत्तुं नेच्छेत्सिसरणः हरो विष्णुः सूर्यमास्तोवय भोजने भोजनं त्यजेत् संभाषणे च पाणिभ्यां श्रोत्रे सम्पद्य पस्पर्शेत अत १०
ब्राह्मणसंभाषां कृत्वा ह्येषात्ममुच्यते एतेषां हनने विप्रस्तो नांप्टयकृच्छ्यकृ प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे अज्ञानद्वाल
णो हत्वा जकुंत्याद्युडादिभिः रूपकाणां तशतं च घाप्यजातं पापकारिणं पञ्चाहे हविष्य धर्ये पराकं कृच्छ्रमाचरेत् चर्मकारेत

ब्रालस्यात्तद्वद्राजा दंडयेत् ततो देहविशुध्यर्थं तं मलघ्नं चरेत् राजा तं पूर्ववद्दंड्यो हत्वा गां द्विजः तथैव देहशुध्य
र्थं तप्तकृच्छ्रं चरेत् बुह्मस्वज्ञो हमास्मताद्वौरवोरितः राजा तं पूर्ववद्दंड्यात् ज्ञातो देहविशुद्धये कुर्यात्स एवं सह सानास
यावृहरीरिजा केवलं हनने राजा पूर्ववद्दंडयेद्द्विजं तं पएकं पूर्वं वतुर्योगात्मनः शुद्धिहेतवे मत्स्यं हत्वा द्विजः कुर्यात् शुध्यर्थं चांद्रा
सणं पूर्ववद्दंडयेद्राजा विप्रं तमविचारयन् द्विजो युद्धमसंचारभिक्षमज्ञो नतो हनेत् तत्रैव पूर्ववद्राजा दंडयेद्धर्मविस्तवं ततः पा
पशुध्यर्थं द्विजः कुर्यात्स एव कृच्छ्रं हत्वा द्विजः स्वर्णकारं प्रमादाद्गुरुत्वाच्चलात् हत्वापि पूर्ववद्दंड्या राजा निर्मलमानसः द्विजो
देहशुध्यर्थं तप्तसान्तपनं चरेत् सौविकं ब्राह्मणो हत्वा वलाद् ज्ञानतोपि वा कुर्यादात्मविशुध्यर्थं मासि चान्द्रायणं चरेत्
अत्रापि पूर्ववद्दंडयेद्राजा निर्मलमानसः तक्षकं तिलहंतारं द्विजो हत्वा प्रमादतः शिवचान्द्रायणं कुर्यान्नृजा दंडधरः स्मरंस
नुवाच किं गायि विप्रो यदि निपातन् दंड्यः स पूर्ववद्राजा प्राजापत्यं चरेत् ध्वजिनं लोहकर्तारं कोलं हत्वा यदि प्रद्विजः हने
दज्ञानतो राजा पूर्ववद्दंडयेद्द्विजः पश्चात्तापसमायुक्तः पएकं देहशुद्धये चरेच्छुद्धिमवाप्नोति सत्कारोयमवाप्नुते स्त्रेषा
दारहननेव विप्रः कुर्यात्प्रमादतः यस्य पापस्य यत्प्रोक्तं तदर्धं समाचरेत् तस्मात्संपशुहये कुर्यात् दैन्यत्रक्षपेहूते तदर्धं तच्छि
रोप्रोक्तं तदर्धं गर्भपातने एतदर्धं ह्यपाः योक्तं एतेषां हनने न्युप्रायश्चित्तं तथापि विप्रमुनिभिः स्मृत्यैव कृपयाः तस्ली
नांतदर्धं स्यात्तदर्धं शिशुगर्भयोः स द्रोहतादिमात्राराजा धर्मेण दंडयेत् हननेहननं कुर्यात् स्वेपे स्वर्णारिकस्य च मुषि

त्वा हस्तयोर्मध्ये यो हस्तं छित्त्वा घ्राणमथवा ततः नासिकां कर्णौ वा कर्णौ विभूषयोः वहेद्वा पहारेण हा... त्वा तं ततस्तस्मान्निरं
प्रा॰ हे॰ ११ दुष्यते पश्चात्मोसस्यधर्मस्मार्तितः एवमुक्तो द्विजादीनां चैवं लहन ने पुराः प्रायश्चित्तं मुनिश्वरैः सर्वेषां पापोपशान्तये उक्तं
तच्छिद्यिलीनां नत पापहिंसादि संभव वर्तये घरिसू ना मामहं ततस्तरखं ततेत प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा यापमुक्तोऽभवेत्स
द्राविमूढ्यमनसा पापपुण्यमाकर्णमिष्टति तस्माण्येनवयशुद्धेतमलमुष्टिर्यथा जनैः ततो हिंसां समुद्वीतकर्षणाम
नसापिवा यदि हिंस्याज्जनं कंवाप: पुमानसंतु पापभाक् इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये वं
डालस्य वधे प्रायश्चित्तं अथ निमित्तब्रह्महत्या प्रायश्चित्तमाह स्कन्दपुराणे नारी वा ब्रह्मचारी वा विधवा तपस्विनी
धनार्थं अदारार्थं धर्मार्थं क्षेत्रमेव वा येन वापि निमित्तेन येन केनापि हेतुना यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणान्तमाहुर्ब्रह्मघा
तकं निःस्पा विधपासाधी रोषा रोषाद्दुःपेष्ववपि तदर्थं वा त्यजेत्प्राणान्तमाहुर्ब्रह्मघातकं राजद्वारे सभायां वा वं
धूनां पुरतोऽपि वा यः पुमान्मर्मवादोस्मात् क्रूरवाती मृषापि वा तदर्थं वा त्यजेत्प्राणानन्तमाहुर्ब्रह्मघातकं आलिखेन्नि रामः ११
धिनिक्षेपस्तस्याहमध्यात इपः पठते राजसदने राजसंनिधौ तदुक्तं हरते राजा तदर्थं यस्त्यजेदसून् उद्दिश्य वचन
वक्तारं तमाहुर्ब्रह्मघातकं अवलेपं परां त्वा तस्याहं भर्त्सये किला इति यो वदते साध्वीं तदर्थं संत्यजेदसून् वंधनोपरः
तः पीपीतमाहुर्ब्रह्मघातकं ज्ययसुषितापात्मक्षं धनसर्वस्वसर्वहिमार इति यो वदते साधुपुरतः पापवान्सुमान् संसं

तदुक्तं मिथ्यावादनदर्थपसजेदस्य न तमुद्दिश्य पञ्चविंशतिसंख्याराजवल्लभैः इसे कृमादिभिर्दोषैः ब्रह्महत्यानिमित्तकैः
यदि पापो हमतो विप्र प्रायश्चित्तोऽस्य पूर्वजः राजा तं दण्डयेत् सम्यग्यायश्चित्तेनापि नो वरे तत्स्याम घेपकामत्रपसहहतं राजा तमेव वा
ग्राम्यापविष्णुधर्मार्थपडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् [illegible]वपुराणे धनार्थं क्षेत्रदारार्थं पश्वर्थं वा जनेश्वर यमुद्दिश्य प्रसजेत्प्राणा
न्नमाहुर्ब्रह्मघातकं तद्दोषपरिहारार्थं षडब्दं कृच्छ्रं चरेत् ब्राह्मणैः संयतिसाजः प्रायश्चित्तपरायुकः राज्ञोपि तत्समं तु
यदि वन्नपानादिभाषणैः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये निमित्त ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं राजामयि
अथ सुरापानप्रायश्चित्तमाह महानारदीये गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा चतुर्णे विरयेपास्यात
याद्विभिश्च पण्डितैः ह्योरंचतं वा गोमूत्रमेतेषु मन्त्रमद्विजः स्नात्वा दिग्वाससा निपतेन्नाराणवायपात्रेण तत्सोत्वाम
रणं व्रजेत् सुरापो शुद्धमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते अज्ञानाज्जलबुध्या तु सुरापाने द्विजो चरेत् ब्रह्महत्या
व्रतं सम्यक् कृतच्छिन्नं परिवर्जितं सुराकारद्राक्षाविनाराव वाहतालहिन्तालजं चैव द्राक्षाखर्जूरसंभवं मधूकशै
लमाजिकमैलेयं नारिकेलजं गौडी माध्वी च पैष्टी च मद्यमेकादशस्मृतं राजेष्वमत्तमं वापि वैदेहिकरावनं राजेष्वम
तमं पञ्चपिवेदज्ञानतो द्विजः तस्योपनयनं भूयः स्तप्तकृच्छ्रं चरेत् यदि रोगनिमित्तार्थं औषधार्थं सुरां पिबेत्
तस्योपनयनं भूयः स्तथा चान्द्रायणं चरेत् सुरापीस्य शमनं च सुरां भाण्डेर कं तथा सुरायानसमं प्राह तथा चान्द्रस्य लक्ष्म

प्रा॰दे॰ १२ 12

णे लिंगपुराणे गौडीमाध्वीचपैष्टीचविज्ञेयास्त्रिधाविसुरा चतुर्वर्णैरपेयास्तास्त्रीभिःसाधयेवेघरि ब्रह्महत्या
व्रतंसम्यक्कल्किक्रपरिवर्जितं पश्चात्तज्ज्ञात्वासुरांचेतिपश्चात्तापसमन्वितः राजद्वारमुपागम्यराज्ञेसम्यङ्निवेदयेत् सभा
समीपेराजस्थेजनसंघसमाकुले क्षीरंघृतंवागोमूत्रंसुरांवाराजसन्निधौ यत्काग्निसन्निभंकृत्वाप्यसेन्नवापिबे
स्नात्वाईवासानियतोनारायणमनुस्मरन् तांजुलोहेनपात्रेणआयसेनापिवापिबेत् ताम्रेणवाथपात्रेण
तस्मोत्वामरणंव्रजेत् सुरापोशुद्धमाप्नोतिनान्यथाशुद्धिरिष्यते एतास्मेतिस्फोराकप्राश्नेमरणांतमाघश्चि
त्तमेव नान्यत् तथाचब्रह्माण्डे गौडीमाध्वीचपैष्टीचविज्ञेयात्रिविधासुरा रालानुवर्णाश्चनारीनपिबेयुः क
दाचन एकांवायोद्विजःपीत्वासज्ज्ञानात्द्विधप्नोतिमान् पश्चात्स्मरतिबुध्वायत्प्रायश्चित्तंसमाचरेत् राजद्वारमुपा
गम्यराज्ञेसर्वंनिवेदयेत् राजापिसम्यगालोच्यमंत्रिपितामभ्यांततः सभापिधर्मशास्त्रेषुदृष्ट्वानिश्चितमादरात् क्षीरं
घृतंवागोमूत्रंसुरांवाराजसंनिधौ स्वगृह्याग्नेयप्रवेत्सम्यक्सुसमिधाधानपूर्वकः स्नात्वाईवासानियतोनारायणम राम॰ १२
नुस्मरन् तांजुलोहेनपात्रेणत्वायसेनापिवापिबेत् ताम्रेणवाथपात्रेणतस्मोत्वामरणंव्रजेत् सुरापोशुद्धमाप्नोति
पश्चात्तेनैवतंस्वर्ग परलोकक्रियांसम्यग्धर्मशास्त्रानुसारतः तत्रापिस्नातकृतेप्रायश्चित्तेपंनसंशयः यद्यपीत्वाप्रमु
एतंमांस्त्वाशुद्धोनसंशयः समाचाभ्युपत्निपितत्रप्राप्नेनदोषभाक् सुरापदंडउपेराजामरणांपास्नेछन्ति ब्रह्मसत्वं

शिरोवासम्यक्कृत्वाठित्वापायपेच्छिरः सुराभांडंललाटेतुनापपितामकेपेसुधीः आत्मीपमस्तमपंभांडंसुपरित्नमादरात वध्याकंठे
खरेयानमारोप्यनंतरंततः निर्माणोध्वनयेत् भस्मैस्स्टित्वानगराद्बहिः प्रोत्साहयेत्सहसाराजानदोषस्तेनकर्मणा सपापो
द्वादशाब्देतुकपालेध्वजान्वितं ब्रह्महत्याव्रतंकृत्वाशुद्धिमाप्नोतिनान्यथा एतत्सर्वपश्चिमंविधिसुरापानविषयं अत
सुरापानेप्रायश्चित्तमाह ब्रह्मांडे माध्वगौडीतथापैष्टीतालजंनारिकेलजं तालहिंजिंतालनंचैवद्राक्षाखर्जूरसंभवं इक्षो
भवमिदंमधनवधापरिकीर्तितं एतेषामन्यतमंवापिनपिबेद्दैवकेवन एतेष्वन्यतमंपलंपिबेद्ज्ञानतोद्विजः तस्योप
तेभूपः प्राजापत्यद्वयंचरेत् सुरापस्यैवमन्नेवसुराभांडेस्थितंतथा सुरापानसमंप्राहुस्तथाचांडालसलक्षणं तस्योपपत
नेभूपः पंचगव्यस्यसेवनं पंरिहीणानिष्ठसर्वेभेषसार्थंसुरांपिबेत् तस्योपनपतंभूपः तथाचांद्रायणंविदुः उभयोरपि
जनोमिकांपंचगव्येनशुध्यति तथाहापस्तंवः सुरापोग्निस्पर्शांसुरांपिबेत्मृतःशुद्धोभवति तथाचश्रुतिः नसुरांपिबेन्न
कलंजभक्षयेतसैवपापप्रायश्चित्तमरणांतमेवेति यदिद्विजोहिसुरांपीत्वानमृतोपुत्रादिभिर्बंधुभिःसंचरत्यतेयदि खल्व
नानोसहस्रगोत्वापश्चात्मकृतिहंतंतहातस्तोपुत्रादीनांदिनपसमासपंडिलपापस्यचकृत्वापश्चित्तमाह स्कंदपुराणे
द्विजोयदिसुरांपीत्वाहः पुत्रादिभिस्त्थितः पश्चाद्देवात्सुरापीतिराज्ञात्वाद्पः कथंचित्नपेयहसंगतरोपोष्यदिनंसु
धीः पंचगव्यंपिबेत्पश्चाच्छुद्धोभवतिमानवः द्वात्रिंशद्भवेत्संगः पापिनानेननसंशयकृत ज्ञात्वापश्चात्तदासातास्यएतंजपमाच

प्रा०हे रेत् उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति पक्षमात्रं भवेत्संगः पापिना येन यस्य हि प्राजापत्यं ततः कृत्वा पंचगव्यं पि
१२ बेत्ततः मासमात्रं भवेत्संगो रैवाघ द्विविंशाहितः तदा चान्द्रायणं कृत्वा पंचगव्यं पिबेत्ततः पररऋतुमात्रं भवेत्संसर्ग एके
13 नैव पापिना स्नात्वा शुक्लमनाभुक्त्वा स्त्री गोदानमाचरेत् पंचगव्यं पूर्ववत् षण्मासं यस्य संसर्गः संभवेद्यदि दैवतः कृ
च्छ्रान्तं पञ्चकं कृत्वा पंचगव्याशनं तमथाचरेत् पंचगव्येन नवमासं भवेत्संगः क्रूरेणानेन पापिना पूर्ववद्वपनं कृत्वा
स्नात्वा शुचिरलंकृतः गोसहस्रं द्विजातीनां दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् पंचगव्यं पिबेत्पश्चाद्ध्रुवं होमं कृत्वा ततः परः संवत्सरं
भवेत्संगः पत्नीपुत्रेषु पापिनः तत्पत्नीतनुजाः सर्वे तत्समाः पुनः संशयः परित्याज्यो सदा विप्रैः वेदधर्मपरायणैः ते
षां पत्नीपुत्रादीनां रक्षा तु एतस्या पश्चिमं तं मरणान्तं माश्रुत किं तु संवत्सरादूर्ध्वं पंचगव्याशी ज्ञात्वा रहस्य छिन्नमप
मानं परित्यज्य मेलपितत्यागहतपापरिशुध्यस्य पापनपूर्वकं ज्ञात्वा विप्रेभ्यो दत्त्वा पंचगव्यप्राशनं पुनः संस्कारविधिना ब्रह्मोप
देशो गायत्र्युपदेशं नश्रोत्रियादश्नुयात् अथाहकात्यायनः तत्पत्नीतनयो वा यज्ञात्वा चेत्स्वशरीरं सुरापोति स राम०
संभोगं मेलपितत्यागपरिशिष्टमप्रमाणमपि गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् पुनः कर्म ततः पश्चात् गायत्र्युप १२
देशनमेव च पंचगव्यं पिबेत्पश्चात् होमं भवति संगा कृत एतेन शुद्धिमाप्नोति तत्पत्नीपुत्रा एव च अनादेश शायेनत्वाल
साहाय्ये जोपरि यावत्कालं पुनः कर्मनकुर्यात्तस्य शुचयेयायादिकं दानं वा जपं वापि एककालिकं तत्सर्वं निष्फलं भवेत्

त्सम्यं वंध्यन्तरोरिव अकृत्वा चैतयनः कर्मप्रतीकारस्य जन्तुः लाखिः स्वानरकमाप्नोति न संस्कार्यस्तथा तजैः अतः शीघ्रं प्रकु
र्वीत पश्चात्तैः प्रसमुत्सुकः तथैव ब्राह्मणोयं स्यादिमाह भगवान्मनुः ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
सुवर्णपत्नीपुत्रादीनां संसर्गप्रायश्चित्तं अथ स्तेयप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे समक्षं वा परोक्षं वा बलाच्चौर्येण वा पुनः
परस्वानामुपादानं स्तेयमित्यभिधीयते बुधैः कूर्मपुराणे समक्षं वा परोक्षं वा बलाच्चौर्येण वा पुनः यो परस्य हरते वित्तं तमाह ले
पिनं ब्रह्मा यावत्संसुवर्णं तन्महापापसमं भवेत् नास्त्वत्र ब्राह्मणे पृच्छ महापातकिनो परः सुवर्णं रजतं ताम्रं पारक्यं यो हरेद्द्वि
जः स पापी तिन रकं घोरं पुनरावृत्तिवर्जितं सुवर्णप्रमाणमाह रजतताम्रकांस्यः धान्यवस्त्रादीनां च स्कंदपुराणे सुवर्णं
स्य प्रमाणं च मन्वाद्यैः परिभाषितं वस्ये श्रृणुध्वं विप्रेंद्राः प्रायश्चित्तोक्तिसाधनं ॥ गवाक्षगतमार्तंडरश्मिमध्ये प्रदृश्यते त्र
सरेणुप्रमाणं तु रजः इत्यभिधीयते बुधैः त्रसरेणवः षट्कं लिक्षा तत्त्रयं राजसर्षपं गौरसर्षस्तत्त्रयं पंच तत्त्रयं यवमुच्यते यवत्रयं कृष्णलः
स्यान्माषः स्यात्तत्पंचकं तत्षट्पंचकं प्रोक्तं निष्कं तत्संप्रचक्ष्यते तदर्धं माषः इत्युक्तं मुनिभिर्वेदवादिभिः माषषोडशमानं तु सु
वर्णमिति कथ्यते पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तानि चत्वारो धर्णो भवेत् चत्वारि धरणाणां च भार इत्यभिधीयते बुधैः सुवर्णं न्यपहृत्यौ तं रज
तं धर्मभागतः यावान् रजतराशिश्च तत्र उतामस्तं तत्त्वा च समाप्त्या बहुदशाब्दं तु पूर्ववत् नाकपालध्वजहीनं तु
स्वहस्ताञ्चतं चरेत् गुरूणां यज्ञकर्तॄणां धर्मिष्टानां तथैव च श्रोत्रियाणां जानानां तु तत्त्वाहोमकृयं भवेत् तत्त्वात्मस्याहा देहे च संप

प्रा॰ हे॰ णेनयपेद्धृतं करिपद्धादितोयधः स्नेवपापात्प्रमुच्यते ब्रह्माण्डपुराणे अज्ञानाद्ब्राह्मणो हत्वा ब्रह्मस्वं प्रणयाद्दिहं कपाल
२४ धनं हीनं तु ब्रह्मसत्याग्रनं बरेन यत्नान्मस्ते लेसंपर्णसंपर्णे लेपयेद्धृतं करिषद्धादितोयायः स्नेयपापात्प्रमुच्यते यद्वांत्रा
15 मुसलं धृत्वा विप्रस्यात्मशिनामहान गत्वा राजानमाचक्षेत तेन मे मस्तके स्थले हतः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा त्वाहि
रीरित्वा नराहापलवंः स्नेनप्रकीर्णकं लत्रांसमुसलामात्वा यराजानां गत्वा कर्मा चक्षीत नेकुरुस्माद्बध्य मोक्षः अस्य पु
वर्णापहरणे प्रायश्चित्तमाह गोतम धर्मेयु रुणां यज्ञाकृद्दहणां धार्मिष्टानां तयेश्च श्रोत्रियाणां द्विजानां तु हृत्वा हेमकर्ष
भवेत् ब्रह्मस्वयस्त हत्वा चपस्नानमवाप्य च पुनर्हत्वा तु विप्रेभ्यः प्रायश्चित्तं विधिः कथं तत्र सांतपनं हत्वाह्वाहस्गाहोपवास
तः शुद्धिमाप्नोति विप्रेंद्रात्वन्यथा पतितो भवेत् त्रसरेणुसमे हेम हत्वा कुर्यात्समाहितः प्राणायामद्वयं सम्यक् कृतेन शु
ध्यति सत्तमाः प्राणायामत्रयं पंच त्वा हत्वा लिक्षाप्रमाणतः प्राणायामश्चत्वारो राजसर्षपमात्रतः गोरसर्षप्रमाणं तु हत्
त्वा हेमविचक्षणैः स्नात्वा च विधिवत्कार्यं गायत्र्यष्टसहस्रकं यवमात्रसुवर्णस्य स्तेयशुद्ध्यै भवेद्द्विजः आसायं प्रातरभ्यस राम॰
गायत्रीं वेदमातरं हेम्नः कृष्णलमानस्य हत्वा सांतपनं चरेत् मासत्रयेण हेम्नस्तु प्रायश्चित्तं तु कथ्यते गोमूत्रपक्कय २४
वमक्तुः ईवार्कन परायणः मासत्रयेण शुध्यः स्याल्ला एपणप एपणः माषमात्रसुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा प्रमादतः जपेद्वे लक्ष
गायत्रीमस्य पापस्य शमापुयात् निष्कमात्रसुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा प्रमादतः ३ जपेद्वै लक्ष गायत्री मम यातो बमात्पुषात निष्क

मात्रसुवर्णस्यहरणेविप्रस्यतथा । ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा षडब्दं शुद्धिमाप्नुयात् । किंचिन्न्यूनसुवर्णस्य स्तेये मुनिवरोत्तमाः । गोमूत्रय
कपवभागब्देनैकेन शुध्यति । संपूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेये मुनिवरोत्तमाः । स्वरः ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् द्वादशाब्दान् समाहितः । ब्र
ह्महत्याव्रतं कृत्वा षडब्दं शुद्धिमाप्नुयात् । निष्कमात्रसुवर्णस्य रत्नासनमनुष्यस्त्रीभूमिधेन्वादिकेष्वपि सुवर्णस
दृशेष्वेषु प्रायश्चित्तार्थमुच्यते । मार्कण्डेयपुराणे । विप्रस्य हरणे क्षत्रियादीनां प्रायश्चित्तं विशिनष्टि । स्तेयं कृत्वा सुरापो वा राजा
यो धर्मवत्सलः । विप्रस्य हरणे राजा स्वर्णमात्रमथाधिकं । स्नात्वा न रक्तमाप्नोति ब्रह्महेमवधो द्विजाः । पश्चात्तापसमायुक्तो ब्रह्म
हत्याव्रतं चरेत् । तेभ्यश्च हत्वा तत्स्थेम पश्चाच्चान्द्रायणं चरेत् । कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा जनवल्लभः । कूर्मपुराणे । अन्ना
नावाऽज्ञो हृत्वा विप्राणां स्वर्णमुत्तमं । गुरूणां यज्ञकर्तॄणां धार्मिष्ठानां तथैव च । श्रोत्रियाणां द्विजानां च विद्यावान्नोवित्रो
षतः पूर्ववत् कृतलिप्तांगः कुर्वन्सर्पावलोकनं करीषाच्छादितो दग्धः स्तेयपापात्प्रमुच्यते । लिंगपुराणे । ब्रह्मस्वं क्षत्रि
याद्दत्वा अश्वमेधेन शुध्यति । आत्मतुल्यसुवर्णं वा दद्याद्वा गोशतं रेचेत् । ब्रह्मस्वं क्षत्रियो हृत्वा पश्चात्तापमवाप्नुते पु
नर्दत्वानुविप्रेभ्यः प्रायश्चित्तं वदेत्कथं । तत्र सांतपने कृत्वा द्वादशाहोपवासतः । शुद्धिमाप्नोति विप्रेन्द्रा अन्यथा पतितो
भवेत् । पुनरपि राज्ञः स्तेयप्रकारमाह । शिवरहस्ये । अन्यापाद्धिमयाशेष अन्यापेभ्यो धनं वपत । अहोभ्यायश्चित्तं तत्स्तेयं
भुंजामि ह तदपि स्तेयमित्यंकपूर्वैवं शुद्धिमवाप्नुयात् । सुवर्णमपि परार्णायो वा ए ज्ञानात्सकृद्द्विजाः । अग्निदग्धं सुवर्णं वा

प्रा॰ हे॰ २५ 15 स्नात्वा ततः शुचिः अथवा विप्रमुख्यानां यथा तं धेनुमाचरेत् लियं कृत्वा सुरापो मासं त्वा राजा विशुध्यति द्विजोप्येप्तं
स्नान्यतियत्नसंयुतं वर्णचतुष्टयनारीणां मद्यपानसंभवे मरणांतं त्वा ऽसम्भवय तयोषणीयाः क्षत्रियस्त्रीशूद्रास्त्री
णां केचिद्वधमिच्छंति सुवर्णस्तेयस्य वेदित्वं तत्राह कात्यायनः विप्रादीनां तु नारीणां स्तेयं वा पानमेव वा संभवे घ्निदैवे
नेष्टं तिमरणं बुधैः स्यात्स एव स्त्रियोपि पसुः नपो घ्याधमेलि शुभिः क्षत्रियाणां वधः प्रोक्तो विप्राणां प्रहितस्त्वतमिति
। लिंगपुराणे सुवर्णानवर्णिं कृत्वा ब्रह्मत्वा सर्वाश्च द्विजन्मनां क्षत्रियवच्छुद्धिमाप्नोति शूद्रो मोक्षमाप्नोति स्कंदपुराणे
सुरापो त्वा सुवर्णे वा हत्वा पशिवाणिक्पतिः राजवत्तच्छुद्धिमाप्नोति घृतं वा गां धरेत् नागखंडे ब्रह्मजन्म सुरापो त्वा
हत्वा हत्वा स्वर्णे द्विजन्मनां क्षत्रियवद्देहशुद्धिः स्यात् अन्यथा यावत्कं वा सच्छूद्र स्व सुरापा एव त्वा हेम द्विजन्मनां राज्ञा
दंड्यः स्वधर्मेणामुसल्लेन हतः शुचिः स्कंदपुराणे प्राजन्म पतितत्वा सुवर्णे पर्वजन्मनां सुरापो त्वा स्कदत्वा मासं सौव
र्ध्व दष्यते विष्णुधर्मोत्तरे आभ्रिजो हेमहृत्पायः सुरापो त्वा द्विजन्मनां ततस्त्रीणां स्यादा राजस्यात् सोपि मोक्षमर्हति
राज विषये पाद्मो पारि माहात्म्ये सुरापी त्वा द्विजन्मनां रत्वा हिमकुंभे तस्मान्मोक्षमभिषते ततस्त्रीणां स्या गाए वसा राम॰ २५
द्रूपो वा मुनिचोदितः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्तप्रकरणे क्षत्रियादीनां विसस्पहरणे सुरापानेन च प्रायश्चित्तं अ
थ रजस्वला लेपप्रायश्चित्तं लिंगपुराणे सुवर्णेन प्रमाणे रजः ज्ञापन्नं तं भवेत् तावद्ध्यत्वा द्विजो मन्त्रस्नेप रजः ज्वर्तिर्बु

ध्येः स्कंदपुराणे राजतं येन यत्क्रीतं पूर्वमानेन धर्मजः तत्सूतकामवृजः समग्रकृत्सा नागरजनं स्तनलेपरत्कृतेत भिः
प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः चतुर्विंशतिमते अज्ञानाद्राजतं तद्वा पूर्वजोपरि रैवतः स्वत्काच पूर्ववद्राजनश्रुतिमाप्नोति
निष्कितं महानारदीये सुवर्णमानात्स्मासिन्नं जतलेपकर्मणि कुर्यात्सांतपनं सम्यग्नयाप्रजितो भवेत् स्वर्णनिष्कां
तत्पर्यंतमूर्ध्वं निष्कचतुष्टयात् स्तत्वाचेज्जाततं विद्वान् कुर्याच्चांद्रायणं द्विजः दशाद्विशांतं निष्कांतं जतलेपकर्मणि कुर्या
त्सांतपनं सम्यग्याम्यपतितो भवेत् चांद्रायणद्वयं प्रोक्तं तस्यापरिशोधनं शतादूर्ध्वं सहस्रांतं प्रोक्तं चांद्रायणद्वयं सहस्रा
धिकस्तेये चरन्त्सान्त्वंतनोरेत् स्कंदपुराणे सुवर्णादधिकस्तेये राजतस्यापि सर्वशः कुर्यात्सांतपनं सम्यग्याम्ययागेष भा
रभावेत् दशनिष्कांतपर्यंतमूर्ध्वं निष्कचतुष्टयं स्तत्वाचेद्राजतं विद्वान् कुर्याच्चांद्रायणं शुभं शतादूर्ध्वं सहस्रांतं प्रोक्तं चांद्रा
यणत्रयं सहस्राद्विकस्तेये वत्सरं तत्कांव्रतं चरेत् क्षत्रियविशां राजतस्तेये विप्रप्रायश्चित्तानां द्विगुणं वेदितव्यं शूद्रस्यापि स
र्वमेव तत्स्त्रीणां जनलेपादि सम्भवे तासामेव पूर्ववत्त्वन्नभरणादिः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चि
ताध्याये जतलेपप्रायश्चित्तं अथ ताम्रलेपप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे स्तेनो विप्रः पंचरात्रं तंत्रान्नं पारं क्षमास्यात्
स्तेयमिह सर्वे तस्मिन्नेव संभाष्यः कदाचन पलप्रमाणं पूर्वमुक्तं लिंगपुराणे सुवर्णलोहत्ताम्रे परस्य वै शतं प्रल
स्तेयमहद्विजो रितस्य नातो लोहानि चूर्तिः गारुडपुराणे अनाथानां च नारीणां विधवानां द्विजन्मनां गुरूणां धर्मनिष्ठानां

प्रा॰ हे॰ साधूनां ताम्रमाहरात् स्तेयेन वा बलात्कारात् क्षिप्रोत्तरा तापले नतस्य निष्कृतिर्नास्ति मरणान्ता ह्यधारिह पलक्षेपं
१६ वगमं पीतागुह्यिमगामयात् प्राजापत्यं पंचपलेन तु संस्त्राप्य स्मृतं विरामे तेनुचांद्रं स्यात्संचरात तदयं स्मृतं॥ ताम्रेष हिप
16 लैः प्रोक्तं मासं कृत्वाघमर्षणं॥ कंठदघ्ने जले स्थित्वा शुद्धिमाप्नोति पर्वजः॥ ताम्रे नीति पलि राजन्स्तेयं कृत्वानुपर्वजः॥ त्रिः पीत्व
मः पंचकृत्वा भयश्चाईते तःपरं॥ हृत्वा शतपलं ताम्रं स्वर्णस्तेयसमं विदुः॥ शतपलं स्तान्म्रस्तेयं द्विजः सुवर्णमेव प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ नम
रणांतं प्रायश्चित्तं॥ सुवर्णस्तेयसमं ताम्रस्तेयं कृतोनमरणांतप्रायश्चित्तं॥ घपतं यथोक्तदानादिकमेव च॥ क्षत्रियविशोस्तान्म्रस्ते
यप्रायश्चित्तमेवं सुवर्णादिवत्॥ इति हेमाद्रिविरचितधर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये ताम्रस्तेयप्रायश्चित्तं॥ अथ कांस्यस्तेयप्रा
यश्चित्तमाह॥ कूर्मपुराणे॥ कांस्यं यस्सापसंभतं यः स्वयं दिलोभतः॥ स्तेयं कृत्वा द्विजो यस्तु स पापफलमश्नुते॥ लिंगपुराणे
॥ कांस्यं यस्सापसंभतं यः स्वयं दिलोभतः॥ स्तेयं कृत्वा द्विजो यस्तु स पापफलमश्नुते॥ लिंगपुराणे॥ कांस्यस्तेयी महापापी रौर
वं नरकं व्रजेत्॥ पश्चाद्भवति पापात्मा काकको जायते भुवि॥ कांस्यस्तेयी सदृत्भद्धं चर्मणा स्याद्दितीय पश्चात्॥ मत्वादुःखमवाप्नो
ति पूर्ववज्जायते भुवि॥ महाभारते॥ कांस्यं लोभाद्द्विजो हृत्वा पापरूपं द्विजहेतुकं॥ महान्तं नरकं गत्वा हीनवर्णः सजायते॥ चतुर्विंशतिमते॥ राम
कांस्यपित्तलमुख्येषु ज्ञापसां तेषु पंचसु॥ सहस्रनिष्कमाने तु पापरूप परिकीर्तितं॥ प्रायश्चित्तं तुल्योदातां स्तेये रजतवत् स्मृतं॥ कांस्य १६
पित्तलयोस्तेयवर्णः अपस्यारजस्तेयवत्प्रायश्चित्तं॥ पलसंख्या चादितव्यं॥ नतिष्वादिप्रमाणं॥ अश्रुत्स्यागता तत कृष्णलघुरूपमेषां

गृहिणे दानादिकं कारयितव्यं ॥ नमो मत्स्यं ॥ दुग्धा सललवात स्त्री कामे वं संभवे स्नाप ष्क्रितं कारणीयं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशा
स्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये कायस्त्रेयादि प्रायश्चित्तं ॥ अथ धान्यस्तेयप्रायश्चित्तमाह ॥ मरीचिः ॥ ब्राह्मणो द्रव्यं को मेनमा मे धान्य
मा हरेत् ॥ द्रोणं वा प्रस्थमात्रं वा मल्लानरके मज्जते ॥ लिंगपुराणे ॥ मुषित्वा यो द्विजो लोभाद्धान्याचौर्यतो पिवा ॥ पात्रं धान्यम
तुलं मल्लानके मज्जते ॥ तद्दते भवमासघकुप्रस्थो महलको भवेत् ॥ धान्यप्रमाणमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥ पुराणे षष्टि निर्वीजैः स्त
तद्वयं क्रोशरुच्यते ॥ कोशद्वयं तु लिंगं स्यात् प्रसृतद्वयमुच्यते ॥ अंजलिस्तद्वयं राजेन्द्र तद्वयं पुष्कमं स्मृतं ॥ मानं स्मृत द्वयं प्रोक्तं स्त
द्वयं कुडुवं स्मृतं ॥ कुडुवद्वयं तु प्रस्थः स्यात् द्रोणस्तु चत्वारः तु षष्टयः ॥ द्रोणानां विंशतिः खारी धान्यमानमितीरितं ॥ द्रोणद्वयेन भा
रः स्यात् ज्ञेयस्तस्य न संख्यया ॥ अप्रोक्तस्तेये द्रव्यप्रोक्तं सावित्रीपठनं मुदा ॥ अजलौ च शत गायत्रीजपः पापप्रणाशनः ॥ न॥
सहस्रं पुरुषो प्रोक्तं मानो द्वयं पुनमुच्यते ॥ तदर्धं तु कुडुवे प्रोक्तं प्रस्थे लक्षद्वयं चरेत् ॥ द्रोणे तु लक्षं खारी धान्ये पयः आदरणु ॥
सुवर्णस्तेयिनः प्रोक्तं प्रायश्चित्तं द्विजे मुदा ॥ तत्तदाचरणीयं स्यात् समापतितो भवेत् ॥ गोधूममतिलमाषाणां स्तेये तद्द्विगुणं भवेत् ॥
स्मृतं तुल शालीनां स्तेयेन तद्द्विगुणं स्मृतं ॥ तथा माष मुद्गब्रीहीणां कोद्रवाणां तथैव च ॥ आवनालकुलित्थानां स्तेये पूर्ववदाचरेत् ॥ ब्रा
ह्मणो वदिलो भवनमुषयेत् वारिकादयं ॥ घृतात् देहः सहस्राकरिणस हासिना ॥ दग्धः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गातिरस्ति हि ॥ एजवेरप
यो रेवं प्रायश्चित्तं धान्यादिस्तेये विवेचनीयं ॥ अथ हरणीमोलस्य मेव प्रायश्चित्तं ॥ राजैवेभ्य पीर्वि याहादि पुसंस्का रवलवतपा दोषवाह

प्रा० हे० ९१

स्यात्प्रायश्चित्तं तदुक्तं॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे पापप्रायश्चित्ताध्याये धान्यस्तेयप्रायश्चित्तं॥ ॥अथ वस्त्रस्तेयप्रायश्चित्तम
ह॥ स्कंदपुराणे॥ वस्त्रं हरति यो विप्रः पाकं वा गर्हितः॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि तस्य दोषो महान्भवेत्॥ लिंगपुराणे॥ वि
प्रो यदि हरेत्वस्त्रं वस्त्रमज्ञानतः खलः॥ दृष्ट्वा दोषमवाप्नोति तिलं स सृजेद्द्विजः पथ्या॥ शिवपुराणे॥ यो विप्रो दुर्जनासक्तः पटं वस्त्र
मथापि च हरेद्यदि॥ तस्यैव पुण्यकृतनाशः मनीषिभिः स्यादिति नासंशयो पुनि श्चितं॥ तद्दत्तेन वस्त्रं याति जायते वस्त्रहीनवान्॥ कूर्म
पुराणे॥ विप्रो हरति यद्वस्त्रं पाकं वा गर्हितं॥ यमलोकमवाप्नोति तत्रास्थिहीनो जन्मनि॥ पुनर्भवमवाप्नोति वस्त्रहीनो
विवस्त्रवान्॥ तत्पापनाशनं तस्येन प्रायश्चित्तमाह॥ देवलः॥ स्थूलतंतुकृतं वस्त्रं सूक्ष्मतंतुविनिर्मितं॥ चित्रवस्त्रं तथा नीलं रक्तं
कौसुंभरंजितं॥ पट्टवस्त्रं तु कौशेयं मृगरोममयं तथा॥ एतेषां वस्त्राणां हरणे स्तेयकारिणाम्॥ स्थूलतंतुकृते वस्त्रे पर
कं मुनिचोदितं॥ चित्रवस्त्रे सूक्ष्मवस्त्रे प्राजापत्यं चरेत्॥ नीलीमये सूक्ष्मवस्त्रे चांद्रायणव्रतं॥ कौसुंभवसने स्तेये कुर्याच्चा
न्द्रायणद्वयं॥ मत्स्यावि मेषमद्यवस्त्रे कौशेये च मुनीश्वराः॥ स यमतति यापामाघ ताको निर्विशेषं ह्॥ सुवर्णस्तेयविधं प्राकृत
मो सत्यावि दुर्बोधाः॥ नान्यथा गतिरस्तीह तस्य महापि स्मृतापापिनः॥ पुनर्दद्यात्तु तद्वस्त्रं पश्चात्त्याज्यसमन्वितः॥ प्राजाप
सत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः॥ उक्तं च क्षत्रियादीनां तथा सर्वं समाचरेत्॥ अथ विप्रादीनां वस्त्रस्तेये तत्कर्म॥ राम ९८
विप्राणां प्रायश्चित्तमुक्तं॥ तदर्धं तद्ब्राह्मणां क्षत्रियादीनां तद्ब्राह्मणामेव प्रायश्चित्तं यथार्हं क्रमेण योजनीयं॥ ॥इति हेमा

द्विविचिंतेच्यमेतद्धि लोके प्रायश्चित्ता थ्यापेयवक्ष्यत्ययप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथ गुरुतल्पगमनप्रायश्चित्तमाह ॥ स्कंदपुरा
णे ॥ गुरुतल्पगतानां तु प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥ जननी च सपत्नी च राजपत्नी गुरोस्तथा ॥ मातुलानी स्वभगिनी स्वसा ज्येष्ठस्य ना
यकाः ॥ श्वश्रूः कनिष्ठभार्या च आत्रेयी च पतिव्रता ॥ एकादश समाख्याताः स्वमाता राजवल्लभा ॥ पूज्या वंदनीयाश्च यो
ध्या वस्त्रादिभूषणैः ॥ द्विजो न द्रोहं कृत्वा सां कर्मणा मनसा गिरा ॥ जननी सर्वलोकानां पूज्या वंद्या महत्तरा ॥ अज्ञाना
न्मातरं गत्वा न सपत्नीं मयापि वा ॥ स्वयमेव स्वमुष्कं ज छि घाम्याममुपाहरेत् ॥ हस्ते गृहीत्वा मुष्कं स गच्छेन्नैरृतिं दिशं
॥ गच्छन्नेवागतः स्वस्थः कदाचिन्न विचारयेत् ॥ अनपेक्ष्य ततो गच्छेत् प्राणांतं स भविष्यति ॥ महाव्रतं वापि कुर्या
त्स पमृत्युमुपाहरेत् ॥ भविष्योत्तरे ॥ राजन्स्त्रीभिर्महतीर्थे संपूर्णा मेदिनी स्मृते ॥ बहुधन्या सुनारीषु छिन्ना सुज्ञायो जितः ॥ मातरं वा
सपत्नीं वा स्वसारं प्रतिमां विदन् ॥ पश्चाज्ज्ञात्वा तु मातेति पश्चात्तापमुपाविशन् ॥ स्वयमेवापि नाश्वाश्छित्वा पापमुपाहरेत्
॥ हस्ते गृहीत्वा मुष्क रेतः सेकात्सर्वमेव निवृत्तोपहिमानं ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्ततः सिक्ता निर्दहेत् ॥ ज्वलत्संयोगमिलिंगमतः
शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ब्रह्मांडे ॥ महतीर्थेषु संगत्वा मेजनम स्नाने महाभये ॥ तत्र राजस्त तसंघोमहंति निस्मृद्ध्वे ॥ का
मातुरः सपत्नीं तां मातरं वा स्वसारं गच्छति ॥ गत्वा पश्चात्स्वदारेषु पूर्वे चिह्न विवर्जितां ॥ मातरं सहस्रभुक्त्वा पश्चात्तापसमन्वितः ॥ अ
ग्निं नातीत्य चरणैर्मिस्त्रं सवर्षणेन कृत् ॥ छित्वा जले समाप्य पश्चान्नवलोकयन् ॥ स्नानलोत्पणे समवक्र उदरस्थं म
विचारयेत् ॥ निर्ऋतिं दिशमागच्छन्मध्ये मृत्वा स भविष्यति ॥ अग्निं प्रज्वलितां सम्यङ् मृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ तेषां कायं सर्वेम
व स्वमातेति प्रवेशयेत् ॥ ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्ध्वजवर्जितं ॥ करीषवह्निना दग्धं शुद्धिमाप्नोति मातरं ॥ मेणादिस
र्धः ॥ अथ राजदारमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ विचार्य मातरं गत्वा स्वयमेव न चारतः ॥ चांडाल्यं सर्पं ॥ मागा काम्यमयः हताता

प्रा॰ हे॰ पद्त्वा हुताशने॥ लेखपेमद्यसेवयैणा लवोरे मातृगामिनः॥ जायते हे द्विजश्रेष्ठ मंमांतेतैः साधं अंजपत्वनैः॥ तद्धितपर्वंव
१८ मस्ताधमेव्रतमथाचरेत्॥ तस्पलोत्पथवादृष्ठात्तासु दोषा नचे घाद्दि॥ अंटित्वा नगरीं सर्वां जनो वैगुरुतल्पगः॥ इत्युक्ते भो
18 षपनदत्वैः ब्रह्मा मेषपागमन्॥ तत्रैव नापितेना श्मश्रूवसिनाती स्त्रवापो॥ छेदयित्वाथ जगृहे निधायाश्म तदंजली॥ च
त्वा सपापं मुकंत इहित्वा निकृति दिशं॥ गच्छन् प्राणान्परित्यक्ता ततः शुद्धिमवाप्नुयात्॥ अथवास्मिमातप्प्ववद्रोराजाय
मलतः॥ तेलेन स्नुमिमातप्पमसैगलिगाप्पेम्यदा॥ मतः शुद्धिमवाप्नोति सरजादोषभाग्भवेत्॥ मरस्वयतनेवाविना स्वपया
शुद्धि रिष्यते॥ तेस्से कास्सर्वमेवस्वमातेति ज्ञात्वा ब्रह्महत्याव्रतं कपालध्वजवर्जितं॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नाप्यैः सेतुदर्शनादि
भिः॥ क्षत्रियविट्शामातृगमने प्येवमेव प्रायश्चित्तं योजनीयं॥ शूद्रस्यैवमासस्यामेव प्रायश्चित्तं॥ यावकादि त्वमाहित्रयमन्तो
दः स्यात् मेरकुरिकल्वा तत्र मातरमेवस्वकां पप्पमपदांदाद्यमायो कवलं ग्रस हस्योप्रयेत्॥ मातृगमने तिः॥ संसर्गजादेष्वगुणाः भवन्ति
॥ गान्धर्वनिषेधात्॥ मतावेतत्पतितस्य प्रायश्चित्तार्थं न नारी श्मोहात्कुलापली कश्चिद्याकुर्यात्॥ तदस्म्प्पस्तबः॥ गुरोरपिवलिसस्य
कार्याकार्यमजानतः॥ उत्पथप्रतिपन्नस्य ज रित्यागो विधीयते इति वन्मातृत्यागो न विहितः॥ तस्याः श्वश्रूपानिसापतितामाम
पि॥ सपत्नी स्त्रीगमने पुत्रवंप्रायश्चित्तं॥ वेदितव्यं॥ अथवा मातृगमन वत्यस्त्रीगमने विषमामाह॥ कूर्मपुराणे॥ स्ववर्णो
त्तमवर्णस्त्रीगमने तु विचारतः॥ ब्रह्मसाव्रतं कुर्याद्वादृशाब्दसमाहितः॥ आमासाभ्यासतो गच्छे स्सवर्णा चोत्तमां बुधः॥ करीषवह्नि
ना दग्धः शुद्धिमाति द्विजोत्तमः॥ एतेः सेकास्सर्वमेवनिवृत्ता यदि मातरं॥ ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्द्रतसेकेम्नि दाहनं॥ स्ववर्णोत्तमव राम
र्णा सु निवृत्तो वीर्यसेचनात्॥ ब्रह्महत्याव्रतं तत्र षडब्दं विधिपूर्वकं॥ क्षत्रियां पितृभार्यां तु गत्वा विप्रः सकृन्मुने॥ ब्रह्महत्याव्रतं कुर्या १८
न्नवाब्दान्नियतस्वतः॥ वैश्यायां पितृपत्न्यां तु षडब्दं व्रतमाचरेत्॥ गत्वा शूद्रां गुरोर्भार्यां त्र्यब्दं व्रतमाचरेत्॥ मातृस्वसां पितृस्वसां मा

चार्यभार्यां श्वश्रुस्वपत्नी॥ आचार्यपुत्रीं मध्यमातुलानीं पुत्रीं गच्छेद्यदि कामतो यः॥ द्विजच्छेदे ब्रह्महा सा व्रतं कुर्याद्यथाविधि
॥एकस्मिन्नेव दिवसे बहुवारे त्रिवार्षिकं॥ एकवारं कृते वन्द्र व्रतं कृत्वा विशुध्यति॥ द्वितीयेन गतो वृद्धि ऽ स्यः स्यात्तिनान्यथा
॥चंडालीं पुल्कसीं चैव स्नुषां चा भगिनीं तथा॥ मित्रप्रियां शिष्यपत्नीं यस्तु वै कामतो व्रजेत्॥ ब्रह्महा सा व्रतं कुर्यात् षड्वर्षं ध्वजवर्जितं॥ एतासां
मातृव्यतिरिक्तानां पापपंकावलीनां समागम एव परं अन्यथा संसर्गतो वा द्वानतो गादोषगुणा भवंति॥ तथाह कात्यायनः॥ पतितां पुत्रम
मनां मातरं पोषयेत्सुतः॥ कुटिं वल्पाकारं सम्यक्कुर्यात्स्वप्रयत्नतः॥ तत्र तां संनिवेश्याशु चतुर्भिः कवलैर्नरः॥ मयूरोपमायोः संसैः प्रसहरेद्य
मागं ततः॥ यावत्सा म्रियते माता तावद्दत्वा मपलतः॥ पतितस्य यदुष्कृतं तस्य प्रायश्चित्तार्थमाचरेत्॥ परलोकक्रियां सम्यक्कृत्वा शुद्धिमवाप्नुया
त् अकृत्वा दोषमाप्नोति पुत्रस्तत्पापसंभवे॥ एतासामन्यनारीणां समागमे विधीयते॥ राजा वैश्यो यो रेवमेव प्रायश्चित्तं विधीयते॥ व
र्णेत्रयस्य विप्राणां भार्या मातेति गीयते॥ ॥तद्वारेषु यो गच्छेद्वर्णेत्रयमकामतः॥ तत्रापि मातृवध्वा सामान्यप्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ श्रूद्रस्य
मोसत्यं ब्राह्मणीति त्रिप्व एवेष निश्चितं॥ कामः सर्वधनाहारः कामः पुण्यविनाशकृत्॥ कामो मानहताहारी कामो लोकविनाशकृत्॥ कामः
पापकरो नित्यं कामो नर्थपदः सदा॥ कामः शत्रुर्मनुष्याणां तस्मात्कामं परित्यजेत्॥ संसारेस्मिन्महाघोरे मोहनिद्रासमाकुले॥ ये हि सं
त्यं यांति कृतार्थास्ते न संशयः॥ पुत्रदारस्नेहपाशे चैव धनधान्यविमोहिनी॥ लब्धे मां मानुषीं वृत्तिं दर्पं तु मा कृथाः॥ तं संत्यज्य कामं क्रोधं च
लोभं मोहं मदं तथा॥ यदि यावदितिदं चं भजध्वं भक्तितो हरिं॥ माता हरिः पिता देवो बंधुर्भ्राता जनार्दनः॥ गुरुर्विष्णुः प्रसन्नात्मा राजा प्रभ
स्सद्देवतां तद्धरे स्मृतपापं ज्ञेयामास रोहेनकाप्येत्॥ अथ स्तवः॥ गुरुतल्पगामि सर्वेषां पापानां नाशपवित्रा स्यात्तत्ता वाध्याय दक्षिणादि नियमना
वृतिं व्रजेत्॥ ज्वलितां वा स्वयं परिष्वज्य समाप्नुयादिति दोषमाप्नोति तेषां दोषेण न द्रोहबुद्धिः कार्या॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे
प्रायश्चित्ताध्याये गुरुतल्पगमनप्रायश्चित्तं॥ अथ तत्संयोगप्रायश्चित्तमाह॥ कूर्मपुराणे॥ महापातकिसंसर्गिप्रायश्चित्तं निगद्यते॥

प्रा० हे० प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत्॥ यस्त्वेतेन प्रवेशं गोष्वस्य हृदि च तुर्षपि॥ ततश्च तं तु निर्वर्त्य शुद्धिमाप्नोत्यसंशयः॥ अज्ञा-
१९ नाद्यं चरेत्तं तु संगमेभिः करोति यः॥ कायकृच्छ्रं चरेत्सम्यगन्यथा पतितो भवेत्॥ द्वादशाहं त्रसंसर्गे महासांतपनं स्मृतं॥ संगं कृत्वार्धमा-
19 मासे तु उक्त्वा सातिकृच्छ्रमाचरेत्॥ पराकान्मासं संसर्गे चांद्रं मासत्रयं व्रतं॥ कृत्वाब्दमासं संसर्गं तु कुर्याच्चांद्रायणत्रयं॥ किंचिन्न्यूनाब्दसंसर्गे
तु षण्मासं व्रतमाचरेत्॥ उक्तस्य त्रिगुणं प्रोक्तं ज्ञानात्संगे यथाक्रमं॥ यस्तु संवत्सरं त्वेतैः शयनासनभोजनैः॥ वसेत्संस्थे हतैर्विद्या-
त्पतितः सर्वकर्मसु॥ महापातकिनः स्पृश्याः सर्वदा विप्रसत्तमैः॥ महापातकिनो लोके स्पर्शो नाशाय दायिनः॥ स्पर्शोन्नान्नादिके दानि सं-
स्मरणो लोकहारिणः॥ संसर्गतः सदृङ्नृणां कामधेनूपमा स्मृता॥ ततः सत्संगतिः कार्या नरैः पुण्याभिलाषितैः॥ पुण्यमेव सदा
कुर्यात्पुण्यमेव सदा स्मरेत्॥ पुण्यमेव सदा पश्येत्तस्मात्पुण्याधिकं न हि॥ अतो महद्भिः संसर्गः कर्तव्यो लोकमीप्सुभिः॥ दुःसं-
गं वर्जयेन्नित्यं संग्रमोभाऽरोदकं यथा॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये महापातकीसंसर्गप्रायश्चित्तं॥ ॥इति
पंचमहापातकप्रायश्चित्तं॥ अथेदानीमुपपातकप्रायश्चित्तं तत्र गोवधप्रायश्चित्तमाह॥ मार्कंडेयः॥ सर्वेषामेव वर्णानां ब्रा-
ह्मणः परमो गुरुः॥ तथा चतुष्पदां जंतूनां गौर्माता इति प्रतीयते॥ विप्रहत्या यथा गोहत्या सममेतदूर्यणाच्चतुर्मुखो ब्रह्मस्वस्वाहोर-
षिवांश्च गाः॥ पत्रांवेदांश्च विप्रांश्च अरणीस्रुवस्रुवादिकान्॥ सृष्टवान्पद्मजः सार्धं महीपालांस्ततः परं॥ विप्राः पत्न्यश्च गावश्च
पुनंति पृथिवीमिमां॥ गोहिंसां यो नरः कृत्वा निष्कारणेन तथा धुना॥ न तस्य निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तं न तैरपि॥ गोस्त्वरावकारणं राम
हनेने॥ मधुपर्के च॥ तयोर्भावात्कृहिंसनं गर्हितमेव कलौ युगे॥ अग्निहोत्रं गवालंभं संन्यासं पलपैतृकं॥ देवराच्च सुतोत्पत्तिं कलौ पंच १९
विवर्जयेत्॥ यथार्थमेव गोहिंसनं नान्यत्र॥ तत्र गौतमः॥ गोहिंसामुखजः कृत्वा मासोपपापमवाप्नुयात्॥ तथैव विप्रहिंसां च महातां-
गर्हितं द्वये॥ हिंसास्याद्विधा॥ वसिष्ठः॥ क्रूरा ज्ञाकं वबोदा लंबयत्नथा गत्वे॥ निरा क्वा स्थलेबंधस्तथाग्नासविपादने॥ तारनंज्ञे

दंडघेतत्थासे चान्योध्यनं ॥ मृगच्छेद्दत्तथा हलोद्विवाटे दोहनं तथा ॥ वत्सस्य मतेच क्षीराणां आदानां च मेव सततः ॥ इत्येवं हन्याधा हिंसा
गवां प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ एताभिर्गो ८ पदा हिंस्येत आगोवध इष्यते ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिरिति दितं ॥ महापातकिनां
चैतत्तथैव क्षुद्रपातकिनां ॥ पापं चतुर्विधं प्रोक्तं स्पर्शं वा ईं महत्तरं ॥ उपपातकमित्येतच्चतुर्विधं परिकीर्तितं ॥ उक्तस्यैतस्य पापस्य
पंचानामपि निर्गोध्यनं ॥ दर्शनं स्पर्शनं सेवा महापातक नाशनं ॥ गोर्यं त्रैव गृहे नास्ति होमार्थं पापनाशनी ॥ तत्कृतं हद्भर्भिः स्या
हतस्तु स च पापकृत् ॥ अहिंसा स समस्तेषां शौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदयालुत्वं बहुधा गहमेधिनां ॥ गोपत्रैव वसन्ततिथे
तस्मात्रैकादशिकासमं ॥ न स्पृशंति तत्र पापानि तथाबालग्रहोरगाः ॥ विप्रैः सदा संपूज्या गोपेया धर्मलिप्सुभिः ॥ नमस्कार्याश्च वि
तयानसाज्ज्यामनसापि गौः ॥ तथास्य पापवद्भिः धनैर्वा पापमुक्तये ॥ एतां ध्येनं यदा विप्रो हिंस्येच्चेदग्रदादिभिः ॥ महापापमवा
प्नोति यो वा को वा भवस्तले ॥ तद्दतेभवमासाद्य चंडालत्वमवाप्नुयात् ॥ चंडिकाखंडे ॥ गोहंता यस्य पो लोके रज्जुपाषाणवेष्टनैः ॥ अण्य
वा गृहेवा विरोधाद्वा कामकारतः ॥ यमालयमुपागम्य नरकं चानुभूय च ॥ तद्दते भवमासाद्य जायते चर्मरोगवान् ॥ लिंगपुराणे ॥ यो द्विजो मद्वलो
भेन मत्सरात् तीर्थपाल्नप ॥ गां हत्वा यस्य कस्यापि विपिने वा जलाशये ॥ जन्तुद्रा न मभिघातैः कंठरोधनपीडिनैः ॥ भवेत् स महादोषः प्रायश्चित्ती
भवेन्नृप ॥ सो ऽपि पंशीगा हत्वा मुखज्ञानान्मदेन सहतान्नतः ॥ नकोन्नतिवर्त्तेत प्रायश्चित्तं विना प्रभो ॥ पश्चात्तापसमायुक्तः पादकृच्छ्रं समाचरे
त् ॥ अकामतः पादकृच्छ्रं स्यात् ज्ञात्वा चांद्रायणं स्मृतं ॥ कामतो गोवधे चैव शुद्धिर्दृष्टा मनीषिभिः ॥ नागरखंडे ॥ अकामतः कामतो वापि यद्दन्यात्तु
गोःशांतस्यैव शुद्धिः स्पष्टिता परा शुश्रांभ भक्षणं ॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥ अथ यथा दोषमाप्नोति जन्मांतरे गोभवे भुवि
विशुद्धये मोक्त्वा ॥ खांपाराकिं च पेनं पोमृखजो मत्स्यरन्नुरः ॥ हन्ते हत्यादिभिः पापैस्तस्य देहविशुद्धये ॥ अज्ञानेन तु पादकः स्यात् ज्ञानाच्चांद्राय
भक्षणं ॥ मोहत्वात्तेगिरीशे चापराके कृच्छ्रमाचरेत् ॥ प्रवृत्तो गां द्विजो हन्यात्कुर्याच्चांद्रायणं सकृत् ॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्यं पिबेत्ततः ॥ ॥

प्रा० हे० २० इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये गोवधप्रायश्चित्तं ॥ अथ निमित्तगोवधप्रायश्चित्तं ॥ कूर्मपुराणे ॥ अनाधारस्थले वंधश्च
२० मंज्जेर्भिर्जसा ॥ चर्मदाहो तदीतोयलं घनेवहुधाहुनैः ॥ गृहदाहेन मुक्तिश्च निर्माणं न तमुवस्थले ॥ संचारोध दिपापीपान्निराहारो गवामिह ॥
२० नारिकेलफलोत्थं च चर्मनिर्मितरज्जवः ॥ कठिनं भक्ताश्च मा भ्रवा अपि जलसंपूर्णेन शुत्तरे ताडनानि गृहदाहे कंटरज्जुभिर्न निर्मुक्ताः
लांगलच्छेदनं चर्मदाहश्च गच्छेदनादीनि गोहनननिमित्तानीति किंचित्पद्धेरणयाताडनं तथा तोनां न जल निरीक्ष्य फाति ॥ याम्युसतिका
ले उपेक्षा हस्वभिराताडनकाले प्रभ्रमणं न चोचनं ॥ एवमादीनि गोहनननिमित्तानि एतैर्निमित्तैर्ध्रुवं मरणे तस्मात्कस्य हनने दोषाः संभवं
ति ॥ तत्र हत्कासाधनः ॥ नारिकेलोद्भवा राजन् रज्जवश्चर्मसंभवः ॥ कर्तेभि गेहदाहेषु न मुक्ताः कंठसंश्रिताः ॥ लांगलश्चापच्छेदः श्रमे हलस्त
थैव च ॥ पदप्रेरणया हंदैः ताडनं बहुवारतः ॥ भंगामध्ये नासिकायां भगस्थाने च ताडनं ॥ तथा तो नो गवां स्वामी न दत्वा जलमाहरा
त ॥ उपेक्षा हस्तग्रहणे प्रभ्रमणे नापि सूचनं ॥ निम्नोन्नतस्थले चैव संचारो यदि वा भवेत् ॥ अनाधारस्थले वंधो नितांन्ताहारो गवामिह ॥
एतैर्निमित्तैः स्वैश्वपातनं भीति । हस्तयोः ॥ यदा म्रियेत पादार्धेन हत्या तत्स्वामिनो भवेत् ॥ अतः स्वामी यथा मत्वा कुर्यात्तद्रक्षणं मुदा ॥ त
त्रोषणे महापुण्यमतं तं परिकीर्तितं ॥ तदुपेक्षा महापापमनंतं जन्मजन्मसु ॥ अनिर्हतस्य पादेन पादेन साधतोषणे ॥ अभिषेकार्थमि
त्यर्थः ॥ पादेन गोविंदी राजन् पादेन कपिलासिक्ता ॥ एतैर्निमित्तैः साधेन हत्या पदिपमा हत्या ॥ तत्स्वामी मुनिभिः प्रोक्तो गोहितेति न सं
शयः ॥ अनग्निहोत्रादिधेन नामे कावापि निमित्तजैः ॥ हतात्तत्पापमोसार्धं यदि एको मुनिचोदितः ॥ सूत्रपास्सा गवां राजन् निमित्तेरभिरेव
तः ॥ हननं प्राप्यते दैवात्स्वामिनश्चांद्रभक्षणं ॥ अन्याः कारोगवृक्षाभ्यां हता दैवैः प्रमादतः ॥ तत्स्वामिन स्तत्सकृच्छ्र मुनिभिः परिकीर्ति राम
तं ॥ अग्निदाहे प्रधानस्य च्छेदरोगविवृतये ॥ यदि दैवान्मृति प्राप्ता प्राजापत्यं विशुद्धिदं ॥ दाहप्राग्रहणा कंठलग्नेन यदि या च गोः ॥ २०
मृता तत्दोषराज्यर्थं यतः कृच्छ्रमिति ॥ वत्सं वा मध्ये देशे तु वंधनेन ता उने पिवा ॥ कूप्यादिषोध नेकाले मृता पादेन रज्जतः ॥ प्राजापत्य

त्रयं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ औषधं रोगमोक्षाय कर्त्तो कुर्याद्ध्वामिह॥ तेनौषधेन पाप्येन मृत्युमाप्नोति दुस्तरं॥ तत्र यावद्प्रा
यश्चित्तं प्रोक्तं प्रायश्चित्तविशुद्धये॥ तत्र स्त्रीरक्षणे चैव गवां स्वल्पापराधे॥ कुर्यात्तद्विपरीते वैमत्याच्चेन्मरणं ततः॥ तत्रैव हस्सामहतीतत्तत्कृच्छ्रू
दूर्धं चरेत्॥ यतनेभितिवृष्साणं नाकितानां रथोत्तम॥ तत्रैव धात्रावपाधेनमे तातत्स्य तनेयहः॥ तदन्तदुःखध्यर्थं प्रोक्तं वा हृदयं द्विजेः॥
कंठेनरज्जुबंधेन याचगौर्निधनं गता॥ पएकः पापमुत्तमर्थं व द्विरहेविमोचने॥ पएकस्तत्रयोक्तव्यो निम्नोन्नतम्वस्थले॥ तत्रापिय
एकहत्यर्थः॥ एजासागवामतोनिमिते हनने प्रायश्चित्तदोषमांसर्थे ततसतिपरोक्तं प्रायश्चित्तं लोकसाहचर्यात्कृतारोने छेजितत्रमलातं दो
षमाह॥ गौतमधर्मे॥ एभिर्निमित्तैः स्वकृतैः परापत्रैव धेनवः॥ पंचात्वं यदि गच्छेति स्वामिनः परपाः सतः॥ हत्याप्राप्राप्तमहतीलोकद
यविगर्हिता॥ यस्य दोषस्य यस्योक्तं तत्तु कुर्याद्विमुक्तये॥ अन्यथा लोकसाहचर्यात् प्रायश्चित्तपराङ्मुखः॥ यतेते यदि लोके च तस्य दारा प्रजा
श्रमः॥ अंते नरकमासाद्य मातंगत्वमवाप्नुते॥ तदृते भूयमासाद्य भिन्नोभवति गर्हितः॥ तस्माद्दंतद्विमुख्यर्थं कुर्यान्निष्कृतिमुत्तमां॥ विमह
साच महंतीत याधेनु विहिंसनं॥ उभयोर्यदि हत्या च तत्कर्तुर्नोदिता गतिः॥ अथ मत्तत्पाएजधेन वोमात्वसदा॥ पोषधीयाः पात्रानी पाः
वर्णैर्लिंगिभिर्हिरदराज॥ क्षत्रियवैश्ययोर्विप्राय प्रायश्चित्तं माह गोहनने॥ क्षत्रियवैश्ययोरेवं गोहनप्रायश्चित्तं वदित्वं॥ शूद्राणामेतासां सासा
श्रनने हत्यच्छेदः॥ निमित्तहननेत्यातनपेणदर्शः॥ ॥ विप्रस्त्रीणामेतासां हनने विप्रस्याधं प्रायश्चित्तं॥ क्षत्रियवैश्यस्त्रीणां स्वजातीय
हत्याणां प्रायश्चित्तार्धं कल्पनीयं॥ शूद्रस्त्रीणां शूद्रवत्सत्तापतेताकर्तव्या न स्त्रीति विचारणीयं॥ तत्र हलिंगपुराणे॥ बाह्मजो हृद्पाएवजा
तीनां हनने गवां॥ निमित्ते गोघसाक्षाद्धात्रोक्तवि प्रस्व निष्कृतिः॥ निमित्तहनने तात विप्राणां यदुदीरितं॥ तत्कर्तव्यं रथैवैश्यैव
त्तत्त्तीणामधर्मीरितं॥ विप्रस्त्रीणां तथा प्रोक्तं शूद्राणां पादितोदितं॥ तत्स्त्रीणां चतथाकार्यं निमित्ते तत्रातं विदुरिति॥ इति हे
माद्रिरचिते धर्मे शास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये निमित्तगोवधप्रायश्चित्तं॥ गोवत्सहननप्रायश्चित्तं॥ अथ गोवत्सहननप्रायश्चित्तमाह॥

प्रा॰ ई॰ ॥मार्कंडेयपुराणे॥ वत्सस्त्रिविधः प्रोक्तो बालः पौगंड एव वा॥ एतेषां हनने विप्र निमित्ते तु तथा स्वयं॥ चंडालत्वमवाप्नोति त्रिषु जन्मसु पंच
२१ सु॥ ततो वत्साः पोषितव्या विप्रैर्लोके शुभैः सदा॥ यो त्रिणभक्षणं स्वोदरपूरणं न जानाति बालः॥ मातरं स्वकां स्वेच्छया संचरति स एव वा
७१ वत्सजननान्तरं गोः एतेषां हनने पंचकव्य पंचदोषमांसयश्चितेवाह॥ कौर्मे॥ स बालो यः स्तनं पिबेद्यावत्कालं तृणादनः॥ ऊर्ध्वं स्वमातरं स्वकां स
चरन् स्वेच्छया तृणादं पौगंडकः स विज्ञेयो संचरन्मतमतवत्॥ गोवृषैः सहस्रं क्रीडन् स एव वा त्रिविधः स्मृतः॥ साणोर्षो वत्सहन्ते पामाहृयातक
नाम्निनो॥ एतेषां त्रिविधानां च मध्ये एकः यो निहन्यते। यो निहन्यते तत्स मर्त्यः॥ छं स्वयं पुराणानीति कृत्वा धेनुं गोपि एवं न विचारणीयं। तत्र ह
नारदीये॥ एता यो हन्यते। तमा कृपालमपत्सोपहतानां तद्वृश्चिण इति॥ विष्णुपुराणे॥ वत्सानां त्रिविधानां च एकं हन्याद्द्विजो यदि। ततस्ता
पफलं भुक्त्वा चंडालत्वमवाप्यते॥ बालं हन्यात् द्विजो पत्न स्याएदानं निमित्तजैः॥ प्राजापत्यं सहूपंसा सांत्रिमित्ते एकमुच्यते॥ कृत्वा शुद्धि
मवाप्नोति घ्नन्पथाय भु घातकः॥ स्कंदपुराणे॥ यो बालवत्सं कामेन निमित्ते वा स्वयं हनेत्॥ तत्र देहविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं सहूपं चरे
त्॥ निमित्तैर्वा य स्त्र हन्यात् क्षीरहानादिभिः क्रमात्॥ निमित्तैः पापनिर्मुक्तैः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ विप्रक्षत्रियाणां तु दर्भस्पात्तु बालवत्स
विहसने॥ क्षत्रियाणां द्विगुणितं वैश्यानां त्रिगुणं भवेत्॥ तत स्त्रीणां तदर्धं स्यात् पादजं द्विपेच्छुते॥ पौगंडकं च यो वत्सं तिमित्तैर्वा
स्वयं हनेत्॥ तत्र देहविशुध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं चरेत्सदा॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ येन विप्रेण पौगंडो वत्सो यदि निहन्यते॥ तस्य देहविशुध्यर्थं चरेत्तस
प्त हातदस॥ पश्चात्ताप विशुध्यर्थं पंचगव्यं पिबेत्ततः॥ शिवधर्मोत्तरे॥ पौगंडकं सहोन्मत्तं॥ गोकुले स्वगृहे पिवा॥ निमित्तैः पर्वजैर्विप्रो राम
हन्यो द्विवप्रचोदितः॥ तद्दोषपरिहारार्थं चरेत्तसप्ताविधिं॥ पंचगव्यं ततः पश्चात् पिबेद्द्विजानानाथानं॥ क्षत्रियाणां द्विगुणं तं वैश्यानां त्रि २१
गुणं भवेत्॥ विप्रक्षत्रियोगानां हीनां तस्मात्क्षित्रार्यं कल्पनीयं॥ पादजं यातनं द्वंद्वयेत्॥ गरुडपुराणे॥ युवानां गोवृषं हन्यात् स्तूर्यजः स्वय
माहरात्॥ निमित्तैर्वा यदाजैद्वुः यमेनेणेपानया॥ महांतं नरकं गत्वा जायते वृषसंज्ञिवान्॥ वृषस्य भंगहसंसत्वकं तद्वघ्नेव सत्यानि

हन्तुर्गेहस्थानेषु काकं कुर्वन् हन्तुरदृष्टवान् स भवेदित्यर्थः ॥ भविष्योत्तरपुराणे ॥ युवानं गोवृषं हत्वा यस्तु जीवाद्रुजीवति कः ॥ महान्तं तेन नाके भक्ता जाप
तेसौ नरो गोवधात् ॥ स्कंदपुराणे ॥ अरण्ये जलमध्ये वा स्थाने हन्यो द्विजाधमः ॥ युवानं गोवृषं हन्यात् तन्निमित्तेरतवा स्वयं ॥ तत सांय फलं भक्ता जा
पते भवि रोगवान् ॥ तस्य स्तेपापनाशार्थं कुर्याच्चांद्रायणव्रतं ॥ गोदानं च ततः कुर्यात् संचयाश्यमनंतरं ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नीरोगी जायते भु
वि ॥ विप्रक्षत्रीणां तदर्धं स्यात् स्यात्प्रायश्चित्तं विशुद्धिदं ॥ क्षत्रियवैश्ययोर्नाद्धे गुण्यत्रे गुण्यं तेगनानां तत्तदर्धं योजनीयं ॥ तत ऊर्ध्वं हननं गोवध
प्राय ॥ श्चित्तवत्सवर्णो स्त्रिविवेकतया योजनीयं ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मे ग्नात्मे प्राय ॥ श्चित्ताध्याये गोवत्सहननप्रायश्चित्तं ॥ अथ
वृषभहननप्रायश्चित्तमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥ एकादश्यां द्विः संप्राप्ते पित्रोर्मरणसंभवे ॥ ये नाचलविमुक्त्यर्थं मुत्सृष्टो वै वृषः परैः ॥ हन्यते यदि दा
जेंद्रः अंकितः शिवमुद्रया ॥ शिव द्रोहीति विख्यातः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ मत्वा नरकमासाद्य चंडालत्वमवाप्नुयात् ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति काटि
षडहनादते ॥ स्कंदपुराणे ॥ पित्रोरर्थे तु कामार्थं जनैरुत्सृष्टमुत्तमं ॥ शिवलिंगांकितं सम्यक् शिव रूपं जनाधिप ॥ वृषं हत्वा यदा विप्रः केदारक्षेत्र
मक्षणात् ॥ परस्त्रैरण्ये यावापि अरण्ये ग्रामरथवा ॥ ज्ञानदंडादिभिः सम्यक् क्रुद्धो पैहत्यादृष्टवान् ॥ तद्रूपापवृषो मर्त्यः स दोषे सोपरपणः ॥
हंता तस्य महापापी चत्वारः पापभागिनः ॥ राजा तान्दंडयेत् सम्यग्विचार्य बहुवार्तया ॥ तेषां कार्ये तु कर्तव्यं तत्र लिंगं न्यसोत्तमैः ॥ निःसारणावाद्दनं भ
स्वैर्वृषहंते नित्सर्वतः ॥ अदितानगरी सर्वा निर्वास्यो विषयाद्बहिः ॥ ततः प्रभृति तेसर्वे तीर्थे तीर्थे समाचरेत् ॥ अर्थे ये षु चः देवेषु संचत्स्य सहस्रदा
॥ पश्चिमे द्वारकामे सहस्रद्वारं तथोत्तरे ॥ तथैव पूर्वदिग्भागे गंगासागरसंगमे ॥ तथैव दक्षिणे भागे चापाग्नं गंधमादने ॥ पंचक्रमेण कर्तव्यं भ
पो ऽक्रमणं त्रिभिः ॥ वायुकोटिमुखागम्य तत्र स्नात्वा प्रदिन त्रयं ॥ पश्चात्तापसमायुक्तः स भामागाम्य वाग्यतः ॥ तपानं त्रा मवाप्याथ च रैयुश्चा
दृभक्षणं ॥ पंचाब्यं ततः पीत्वा गोदद्यात् विप्रपुंगवे ॥ तेन शुद्धिमाप्नोति पापाद्धुनं दनेति ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ यो विप्रो वृषभं हन्यात् छिवा
लिंगांकितं ततनौ ॥ फलेन तं सं निविंघल्वानिः सारणं वनयन् स्वयं ॥ त्रिवारं पृथ्वीं प्रायीक्रम्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ पश्चाच्छायागत्मागम्याथ स्ना

प्रा॰हे॰
२२

स्नायर्वतत॥ तत्रस्नानं त्रिवारं चरमलिंगं निरीक्षयेत्॥ पश्चात्तापमुपागम्य समागत्वा तदातपा॥ चांद्रायणं तदा कुर्यात् द्वादशाद्विप्रायगोनि
वो॥ पंचगव्यं ततः पीत्वा स्पृश्यो भवति नान्यथा॥ राजा हत्यापूर्वमुक्तं वृषभं शिवलांछितं॥ दद्यात् दातासमं मंहे मं सहस्रं वा गवां च दैत्
॥ विप्राणां नापरीसाज्ञ्यायापोषणीयानदानाः॥ राजा स्त्रीणां ततः प्रोक्तं गवां विप्रेभ्य आहरात्॥ वैश्यस्य राजवत् प्रोक्तं ततः स्त्रीणां च तत्पे
वच॥ अप्रेहत्यापदाहेतानात्रतंतनिहन्नेत् भवि॥ सहस्रेणापतं दंप्राहस्वयापादोषमामुयात्॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्राय
श्चित्ताध्याये वृषभहननप्रायश्चित्तं॥ अथ बलिवर्दहननप्रायश्चित्तमाह॥ शिवधर्मोत्तरे॥ अनड्वान् हन्यते विप्रैः रश्मिभिर्दंडभि
लादिभिः॥ गृहे वा विपिने तोपे मार्गे दूहनकर्मणि॥ ज्ञानाज्ञानतो वापि रोषाद्वा मत्सरादपि॥ न तेषां निष्कृतिर्नास्ति तस्य कृच्छ्रे त्रिभिर्विवे
ना॥ वराहपुराणे॥ नजलमध्ये भारवाहे कृषिकाले च वाहने॥ गृहे जले वने वापि अनड्वा येन हन्यते॥ पादाहितां डने चैव शृंगच्छेदन
दाहने॥ लांगूलखंडने वापि निमित्तैः पूर्वचोदितैः॥ एतैरन्यतमैर्वापि विप्रो हन्याधुरंधरं॥ तस्यैव निष्कृतिः प्रोक्ता दिष्टा मुनिपुंगवैः॥
तप्तकृच्छ्रत्रयं कृत्वा पंचगव्यं पिबेत्ततः॥ एतस्माच्छुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते॥ भविष्योत्तरे॥ अनड्वान्येन पत्रैव निमित्ते ह
तवानघा। हन्यते सोपि दुष्टात्मा प्रायश्चित्तं भवेत्तदा॥ राजा तं सम्यगालोच्य दंडयेत् नातरूपतः॥ पश्चात्तापसमायुक्तः तप्तकृ
च्छ्रं त्रयं चरेत्॥ पंचगव्येन पूतात्मा शुद्धिमाप्नोति नैष्ठिकी॥ राजा हन्यादनड्वाहमापद्येव हि मिपेदा॥ तदानेकमाप्नोति प्रायश्चित्तार्थमर्हति
॥ विप्रस्य प्रायश्चित्तार्धं कुर्यादिशर्मणः॥ वणिक्स्यति स्तु वाणिज्ये यघ्नन ड्वाहं पदाहनेत्॥ निमित्ते वा प्रमादाद्वा स त्रिपस्यार्धमर्हति॥ अ
ड्वेह्न्याद्बलीवर्दं निमित्तैः रुतकामकः॥ ज्ञातरूपेण तं दंड्यात् ब्रह्महत्याप्रमोचनं॥ हस्तछेदनमिसर्थ्यं॥ ततस्त्रीणां तदर्धं प्रायश्चित्तं (राम २२)
योजनीयं॥ चान्तारण्यादिकं पूर्वमुक्तं बालपोगंडकुमारवयस्काश्च यत्र यत्र हननं तत्र तत्र प्रायश्चित्तं पूर्ववत् कल्पनीयं॥ मार्जारोहि
न्यनडुहे हनने उक्तप्रायश्चित्तं॥ नचान्यत॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये बलिवर्दवधप्रायश्चित्तं॥ अथ

गजवधप्रायश्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ स्वार्थे यः साधनोपाये योग्निर्वा विप्रसत्तमः ॥ कारणे वा स्वयं वा सेवा हनने प्रविचारयेन्
॥ पश्चान्नरकमाप्नोति जायते गजधर्मवान् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं तासकृत्कृच्छ्रं चरेद्बुधः ॥ कूर्मपुराणे ॥ उपेक्षा हननेन स्वसहायेन हन
साधनैः ॥ कामैर्योगो हते वापि यो विप्रो हस्तिनं हनेत् ॥ राज्ञा तं दंडयेत्सम्यक् तद्धनं तद्विणं हरेत् ॥ पश्चान्नरकमासाद्य दुःखमा
श्रितो भवेत् ॥ पश्चात्तापसमायुक्तस्तप्तकृच्छ्रं विशुद्धये ॥ कुर्यात्प्रयजेनामिकां पंच गाश्चैव नश्यत्यसि ॥ तदर्थं कपिलो तेचतदर्थं
गर्भमोचने ॥ तत्त्रिगुणं तु दद्याच्च प्रायश्चित्तमुदीरितं ॥ यज्ञार्थकामो राजपुत्राद्यन्यत्र हस्तिवधं न कुर्यात् ॥ तथा हि देवीपुराणे
॥ सांपराये गजं हत्वा यदि स्वर्गे न पतेत ॥ तदा तस्य न दोषः स्यादिस्वाहमगावान्यमः ॥ गजयुद्धे गजं हन्यात् यद्यारोहभागभवेत्
॥ लक्ष्मीश्रियेततस्याघपतनं नं केवलं व्रजेत् ॥ स्कंदपुराणे ॥ संपकामो वृषकालाद्यन्यत्र कारिहिंसनं ॥ न कुर्याद्यदि दुष्टात्मा तस्य सं
पद्विनश्यति ॥ महानरकमाप्नोति सांपराये न दोषभाक् ॥ आत्माभिमुखो यांतं हंतुं यदि गच्छति ॥ तदा हत्वा द्विजो राजा न दोषस्त
त्र तस्य हि ॥ राजा पश्चात्सकुर्वीत प्राजापत्यं मुदा ॥ युद्धाद्यन्यत्र गजहनने वेदितव्यं पुत्रकेहत्वा तात्कालिके दोषाभावाच्च ॥ स्मृतिः
॥ ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ युद्धाद्यन्यत्र योराजा यमादाद्यस्तिनं हनेत् ॥ तस्यापनोदनं राजन् प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ युद्धे गोदानमात्रे
णाशुद्धो भवति निश्चितः ॥ तदर्थं कपिलो तेस्यात्तदर्थं गर्भमोचने ॥ वैरपानां तु तदर्थं स्यात्तत तत्त्रिगुणं तदर्थकं ॥ अरुंधुवेदंष्ये
द्विजा यातनिमृहहनने तु वा ॥ हनेतस्वं ॥ गिलिच्छेदे गजे स्याद्धस्तिमारणे ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये गज
वधप्रायश्चित्तं ॥ अथ अश्ववधप्रायश्चित्तमाह ॥ स्कंदपुराणे ॥ अश्वं हि माधवे छिप्रो लोके वेद्य हि स्मृतः ॥ पर्वोक्तैर्वा निमित्ते
श्व सहायैर्हतवांछितः ॥ स विप्रो नरकं याति कालमसंत्र पुरंदरकं ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ योश्वं हत्वा हयं विप्रो निमित्तैर्बहुभिर्यदा ॥ ह
त्वा स्वयं वा राजेंद्र गृहे वा कानने जले ॥ स पश्चान्नरकं याति यावदाभूतसंप्लवं ॥ तेस्यैव निष्कृतिर्दिव्यं व्यासेन परिमोषिता ॥ स्वे

पा॰ हे॰ यस्त्वासऽश्वास्यान्निमित्ते वधे मीरिते ॥ गजहत्यादिभिः पापात् ज्ञानात् द्विगुणं चरेत् ॥ तदर्धं वडवायां च तदर्धं गर्भमोचने ॥ शिशौ पौगण्डके चैव
२२ वडवा वाप्यर्धं समाचरेत् ॥ महार्णवे ॥ जलेषु क्षेमहाणेष्वेस्वगृहे यदि पर्वजः ॥ दिवा जननमात्रोसौ तु हयं हन्यान्निमित्तजैः ॥ महान्तं नरकं ग
23 त्वा पश्चात्तापविवर्धन ॥ पुनर्भवमुपागम्य जायते गन्धिमांसदः ॥ बालं पौगण्डकं वापि युवानं यदि कामतः ॥ अश्वं हन्याद्द्विजो यस्तु प्रायश्चि
त्तीभवेत्तदा ॥ कुर्यात् तदा मत्स्यप्रयत्नेन कृच्छ्रमाचरेत् ॥ वडवायामर्धमुक्तं तदर्धं बालमारणे ॥ गजहत्यादिभिः सार्धं तदर्धं गर्भमोचने ॥ ग
जाश्वौ यदि वै हन्याद्धावन्त्यत्र वाजिनः ॥ स राजा नरकं गत्वा विमुक्तो भवेद्भुवि ॥ तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा विप्रस्यार्थे मनीषिभिः ॥ विशाख्ये ग
जवप्रोक्तं ॥ अश्वे प्रायश्चित्तविधिः ॥ तत्र ततस्त्रिगुणात् तदर्धं क्रमेण योजनीयं ॥ अतः पूर्ववदृश्यते ॥ मतं रूपकवाहस्तु चौरो वा सर्वथा व्या
हृतः ॥ गजस्तोपधीयातनेवधः कर्तव्यः ॥ नान्यथा ॥ मार्कण्डेयपुराणे ॥ अश्वयुद्धे यदा प्राप्ते विषमारस्वः वाजिनं ॥ तदा हन्याद्भूपं तत्र नान्यथा दो
षसंभवः ॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमां ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये अश्ववधप्रायश्चित्तं ॥ उष्ट्रो
ष्ट्रवधप्रायश्चित्तमाह ॥ स्कन्दपुराणे ॥ यदृष्टो वाचने राजन् प्रमादात् द्विजः क्रमेलकं ॥ विविधे हन्नोपाये भेलपिलाडुरालभिः ॥ हत्वा पश्चा
त्तदज्ञात्वा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ तदन्ते भुवमासाद्य कुबेरो जायते द्विजः ॥ शिवधर्मोत्तरे ॥ क्रमेलकं द्विजो हत्वा मेकपिलाडुराभिः ॥ पलैस्त
हृ न नोपायैर्विमोपादितिपमालयं ॥ तदन्ते भुवमासाद्य क्रचक्रांगो जायते धुवं ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥ एतत्सहायमा
त्रेष्टुत्तःखपहननेविरोषमाह ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ उष्ट्रं ज्ञात्वा द्विजो हन्याद् [illegible] घोरं लपीडया ॥ यमलोकमुपागम्य भुक्त्वा तत्रैव यातनाः
॥ ततो विभुवमासाद्य जायते मत्स्यकुक्षिमान् ॥ तस्य पापस्य विशुद्ध्यर्थं मर्ये कुर्यात् प्रयत्नतः ॥ पौगण्डे तच्छिशावर्धं तदर्धं गर्भमोच राम
ने ॥ स्त्रियं यदि तु हन्यात् क्रमेलकमधर्मतः ॥ अधर्मो नाम राजा वै यस्य [illegible] धर्मतः ॥ नारदीये ॥ उष्ट्रा हन्यत्र यो राजा दण्डाय वै २२
वैदुर्भिये ॥ क्रमेलं दुहनेयत्र [illegible] निर्जने जले ॥ यामेवाकारणसकाशात् [illegible] सर्वसचोदितैः ॥ सगलान् रकंपातिपश्चहंताभवेद्भुवि ॥

कारणापुद्गमेव प्रवोक्तं ॥ तदन्तर्गतस्त्रीहत्यार्थं कायकृच्छ्रं विशोधनं ॥ विप्रा संक्तत्तयोप्रोक्तं प्रायश्चित्तं विचक्षणैः ॥ अन्ये हत्वाष्टवर्षं तदेजा दंड
येन तु मारयेत् ॥ ततः स्त्रीणां तदर्धं स्या ॥ च्छिन्नावधं प्रचोदितं ॥ तदर्धं गर्भसंयोगे निर्गुणयोगं सुकलं प्रबलं च वसंहनन प्रायश्चित्तं करेणाभि
हितं ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये उष्ट्रवधप्रायश्चित्तं ॥ अथ खरहनन प्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥
पशुं च ब्याघ्रं खरं हत्वा विप्रो निर्मामहावधः ॥ पश्चात्त्रालारवर इति निमित्ते वो हुतमात्मभिः ॥ सप्तायेन र केस्वच्छापीयाव द्राम तसंस्तवं ॥ प
श्चाद्भवति वै शुद्धो भवमासाद्यमभिप्रपः ॥ राजविजये ॥ अज्ञानात्पापमृत्युर्व्याधियोविमोहन्यात्खरं मुदा ॥ निमित्तैः संप्रदायाद्व सहायैर्हननो
चितैः ॥ अंधकारेमला घोपेश्वात्तज्ञालामहरखरः ॥ इति मत्वा सपापीपान ध्यादे पमहत्तरं ॥ चंडालत्वमवाप्नोति त्रिषु जन्मसु भूमिप
॥ नहि स्यामगवयं खरं कर्मणा मनसा गिरा ॥ कूर्मपुराणे ॥ विप्रस्तत्स्मरं चंडालं न हिंस्यात्कामकारतः ॥ निमित्तैर्यायान्यैः सहायैर्हननो घातैः ॥ सो
ऽपप्रमत्या पंमातंगत्वमवाप्नुयात् ॥ तस्यैव निष्कृतिर्हेमा निर्मिर्वसनवादिभिः ॥ सप्तगोत्वा च वा दृष्ट्या सरार्कं सह संगतः ॥ निमित्तैर्यो वध्यं प्रो
क्तं गांगिकारे सुवर्चसं ॥ सुवर्चसं पंचगव्यं ॥ राजा हत्या सहचरं मोहाद्द्यैवाप्रमाद्वै ॥ तस्य देह विप्रस्य वध्यपातकं परिकीर्तितं ॥ विप्रस्येव
वधोक्तव्यावप्रायश्चित्तेनयोत्तम ॥ निर्णोयोगांशुकं चैव राजार्घपापीक समर्पयेत् ॥ राजा तदेव कुर्वीत राजावत्सवृत्तिमयिति ॥ ततः स्त्रीणां तदर्धार्धंयो
जनीयं विचक्षणैः ॥ अष्टवर्षे दंड्या च्छं तरप्पानवधो मुनिभिः स्मृतं ॥ एवमप्रमे हि तच्चमेव प्रायश्चित्तमेव योजनीयं ॥ वा स्मर्को मार योगं कास्या
विपर्वतयाप्रवर्तमानाएव खरः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये खरवधप्रायश्चित्तं ॥ अथ महिषीवधप्राय॥
श्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ महिषं । यो द्विजो राजावणिक्यद्रजएववा ॥ हन्यादंडादिभिः क्रूरं तिमितैर्हत्वा स्वयं ॥ समहानरकं याति
कालसूत्रे सुदारुणे ॥ तदंते धवमासाद्य ललावदनवान्भवेत् ॥ कूर्मपुराणे ॥ महिषीमाश्वजोपत्त्वा हिजो हत्वा हजाः ॥ गहेहा हा

प्रा.इ.
२४

द्विभो राजन्नतन्निमित्तैर्वेकुभिर्यदा ॥ घातितम्भवैः स्वयं पत्नी तत्रैव निरयं गताः ॥ महान्तं नरकं गत्वा ते चाण्डाला बभूवुः ॥ वैश्यो व धर्मोत्तरे
॥ राजपुत्रो वणिग्वापि मुखजो पादसंभवः ॥ वनमध्ये जले गेहे महिषीं यदि पञ्चवै ॥ विहिंसंति तदा क्रूराः ॥ प्रविशंति यमालयं ॥ पु
नर्भुव मुपागम्य द्वादशाहं सम वसतः ॥ तद्दोषशमनायालं महासांतपनं विदुः ॥ पंचगव्यविधानेन पंचगव्यं पिबेत्ततः ॥ शुद्धिमेत
त्तदा भवति नान्यथा शुद्धिचेतसः ॥ साचेद्दोग्ध्री बालवत्सा तावत्सायां न रोधिप ॥ विप्रः कुर्यात्तदा स्नात्वा महासांतपनं द्वयं ॥ एतन्नासांतपनं
कुर्यात् द्विहत्तस्यात्रिपादेन ॥ पादजः पादमात्रं च प्रायश्चित्तं यथाक्रमं ॥ ततस्त्रीणां तदर्धं प्रायश्चित्तं ॥ बालगोकिकुमारादि पूर्ववद्विचा
रणीयानि ॥ स्वयं हननेप्यर्धं प्रायश्चित्तं ॥ विप्रादीनां गृहदाहादिनिमित्ते मृता यदि तदर्धं प्रायश्चित्तं ॥ अस्मादीया महिषीः सर्वे
स्व यां प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः ॥ एवं मृत्वं नरकं गत्वा नीचतमो भवति ॥ दोषबाहुल्यात्प्रायश्चित्तमाचरणीयं ॥ वर्णत्रयेण पंचगव्यमपि ॥ इ
ति स्मार्त्तविचिंतिते महिषीवधप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथ महिषवधप्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ महिषं कामकारेण राज्ञ ॥ ॥

राम
२४

दंडस्समयातनेः॥ योविप्रोवनमाध्येवाहरहेन्तलवे॥ तिरस्माडुष्मसंघाद्धालंधकाराणामेनिशि॥ सविप्रोनिधनंगत्वामह
त्यायमवाप्णच॥ सर्वपुनरस्याराम्मजाममेपतेमिल्लजस्मवान्॥ कूर्मपुराणे॥ महिषवधपूर्वजोयेनरोघेणमहताहतः॥ हत्वानिमि
त्तैर्वैदुभिर्मत्स्यवीर्यैरथापिवा॥ अरण्येग्रहस्तोहत्वा कृषिकालेजलोमवो॥ महांतंनरकंगत्वामुक्तस्तैस्यातनाः॥ पुनर्गत्वास
नागातेमिल्लजन्मसमश्नुते॥ लिंगपुराणे॥ महिषंकृषिकालेनुताडनेरहस्यपातनेः॥ गृहेवाग्रहेस्तेहवापोहिस्यात्तवेजो
हत्वा॥ मत्वानमपनरकेल्लेछोमवतिमत्ताततस्येवनिवृत्तिरिषंदस्यामुनिपरावणे॥ अज्ञातात्तमकलषूस्यात्राजा
यत्यानिमित्ततः॥ परमेरणपावापिज्ञात्वाचद्विगुणंचरेत॥ वालिपाहेचपोगडे ह्यर्धपतिमिष्ट पीत राज्ञावपिमस्यारज्ञेवा
कारणेर्वानिपातनेः॥ आरवालनिमित्ताद्वानिल्लोननमहापथो॥ महिषंदरपातेवाहम्माघरिदरपातकी॥ नरकंचानम्मयायन्म्ले
च्छजातिमतरा॥ अकामतस्तमकृच्छ्रंप्राजापत्यंनिमित्ततः॥ परमेणपापार्थेपिज्ञात्वाचद्विगुणंचरेत॥ ज्ञात्वातद्विगुणंप्रोक्तं
बालपादविशोधनं॥ पोगंडेर्धंतदाज्ञेपायनिपूर्णमतःपर॥ ब्राह्मणोरजपोस्येवप्रायश्चित्तंविशोधनं॥ पादस्तः पादवृ
स्पततस्त्रीणांतथाश्वपच्॥ अर्धार्धेनचमानेनपोजनीयपथ्यक्रमं॥ विप्रस्तुमहिषंहत्वाभिल्लवान्जायतेनरा ॥
ज्यायपौलकस्योमयाठणिनवेणवजाटिमान॥ [illegible] संकरतामेतिमहिषोमहिषपोहिनो॥ ततस्त्रीरोनरामयातद्वायातेम्म
तिपुरुषः॥ मतोनाहिस्यान्महिषंविप्रंवाराजवल्लभ॥ इतिश्रीमांडव्यविरचितेधर्मशास्त्रेप्रायश्चित्ताध्यायेमहिषवधप्रा
प्रायश्चित्तं अथ अजवधप्रायश्चित्तमाह॥ राजविजय॥ अजंवस्तंद्विजोहत्वाकारणेनविनास्वयं॥ नरकंचाव

प्रा॰ हे॰ भूपातनं तत्र नर्मवेत्स्वलो॥ लिङ्गपुराणे॥ वृक्षस्य योनिनिर्मित्तेन वस्त्राजो निहन्ने यदि॥ नरकं कालचक्रं तु लब्ध्वा स एव महत्तरं॥ पुनः क्ष्मामुप
२५ गम्याशु स तु भवति पूर्वजः॥ पाराशर्ये यदि स्यो विप्रो छिन्नं तत्फलमश्नुते। गौरीकाण्डे॥ पारार्थे पारे यो विप्रो त्यजमे यं तु तु स पधीः॥
15 स पाति त्र्यस्य पाश्चात्यं पुनरावर्तति दुर्लभं॥ कारणेन विना एत जनं जं बालं तं न हि हिंसयेत॥ यो विप्रो धर्ममुल्लंघ्य पापमेनं तत्समाचरेत॥
स पाति नारकं घोरं स तु जन्मान्यं वैदिह॥ कूर्मपुराणे॥ पारार्थं हिंति यो विप्रः पशुं लोकपरायणः॥ स पाति त्र्यस्य सदनं त्र्यस्य एनात्स्य मुच्य
ते॥ वसेत्वा पितरेनेय तत्स सपातीं स्वपदं ध्रुवं॥ पारार्थे हिंसनं प्रोक्तं तपो नास्ति विसृष्टयो॥ निष्कारणं न तं हन्यात् यमलोकं सुरारु
यो॥ तस्य सर्वमुपाप्नाम सत्त्व भवति चास्य पः॥ तद्दोषपरिहारार्थं माजाय मध्यं चरेत्॥ संगाद्यपरिगतात्तं निमित्तं यदि हिंसयेत
त॥ प्राजापत्यं कुर्यात्याच्च स्य घधेन्यः॥ बालस्य तु पोगण्डे अर्धं यतिनियम्यात्रमं॥ विप्रस्त्रीणां तदर्धं स्यात्कृत्स्नमेव वधेन्यः॥
प्राजापत्यं प्रवी भर्तावपि कुर्यात्पिवं॥ वृद्धे शिशूनां प्रकर्जेत्यात्तन्त्र स्त्रीणां तदर्धकं॥ बालपौगण्डवनायथा क्रमं नायेज्जनी
यो॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे ब्रह्ममेध्ययप्रायश्चित्तं॥ अथ वृक्षछेदप्रायश्चित्तमाह॥ गौरीकाण्डे॥ देवकार्यं तु न छेदि
यमेवारण्यमध्यतः॥ हस्त्यर्थं वा न रक्षेत्स पापी नरं ध्रुवं॥ एतत्साधारणं वृक्षविषयं॥ पारार्थे वृक्षच्छेदने विशेषमाह॥
कूर्मपुराणे॥ वेदंतस्य खदिरः विल्वो कं वृक्षसंरक्षयत्॥ ओडुंबरश्च न्यग्रोधः शमी विल्वस्तथैव च॥ स्नेहाते कथ्यसारस्त्वेतथ राम॰
प हि पत्रस्य स्मृताः॥ एते धार्मिकृष्णाः॥ अतस्त्वत्रीणि वृक्षाः कपित्थामलकौ तथा॥ कोविदारस्तथैव निंबवृक्षो मधुद्रु
मः॥ जंबुतालौ च वृक्षस्त्वशोकस्तरोवच॥ एते बुमाः॥ चंपकः पनसश्चैव दमा तु लंगो जुनस्तथा॥ जंबीरं चैव वृक्षो च

नारिकेलश्च खर्जूरः ॥ हरितिमोचरसेवृक्षः कुसुंभकचिरंजको ॥ गुंजानृक्षस्तथा बकुलो नोपवृक्षास्तथैव च ॥ एते प्राजापत्याः ॥ मल्ला
तकोवृक्षपर्णोपि च वृक्षास्महोन्नताः ॥ तथैव नीचवृक्षाश्च ये च फलवंतश्च पुष्पिताः ॥ वन्यवृक्षाश्च ये राजन वने तेष्वपि परि
हिंसनं ॥ तस्यैव ताम्रमनप्राजापत्यमिहोच्यते ॥ कृष्यर्थं चेंधनार्थं वा पार्थे परिच्छेद्यास्तु यत्नेन समकृत ॥ तस्यैव निष्कृतिः ॥ पंचापि
ता मुनिसत्तमैः ॥ इंधनार्थं तु मच्छेदी तस्य कर्मोपशांतये ॥ प्राजापत्यं समं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ॥ कापथ्ये वृक्षहा
पापी प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ कार्यार्थं मिथुनार्थं वा पवनवृक्षं विभेदने ॥ पादकृच्छ्रं प्रकुर्वीत शुद्धो भवति वृक्षहा ॥ वेणुकं तस्य वि
च्छेदे प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ खादिरे किंशुके चैव पलाशे सुधितिरिता ॥ औदुंबरे वटन्यग्रोधे पराके पूर्ववत् प्रचुचितः ॥ बिल्वाश्च
त्थोपरा छिंदिया राज्यतः प्रायश्चित्तं चरेत् ॥ अन्ये च तेषाम् रसमेवाक्षे स्वदास्तेनोरतथा ॥ मधूकवृक्षे चच्छेदने तस्य प्रोच्यते ॥ मल्ला
तकवृक्षपर्णेपि चैव फलपुष्पिताः ॥ तथैव नीचवृक्षाश्च तेषां भंगादपि च ॥ प्राजापत्यं च च्छेदने च वृक्षसमाकुले ॥ मल्ला
तकवृक्षपर्णे प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ तित्रिणीवृक्षपर्णच्छेदे कृच्छ्रं तप्तकारणात् ॥ कपित्थामलकच्छेदी सम्यक्कृच्छ्रं पादपं चरेत् ॥
कोविदारतरौ निंबे प्राजापत्यं विशोधनं ॥ मधुकमे जंबुतरौ प्राजापत्यं च पूर्ववत् ॥ नारिकेले सशोके च पूर्ववत् कृच्छ्रं विरिता ॥ एव
जीरेनारिकेले च तालहिंतालयोस्तथा ॥ तमनकृच्छ्रं चरेच्छिद्यन च्छेदे पापोपशांतये ॥ वनच्छेदी महापापी कुर्याच्च वृक्षभक्ष
णः ॥ जंबीरमातुलिंगादीन् छित्वा पापविशुद्धये ॥ सम्यक् स्नात्वा शुचिर्भक्त्या गीताध्यायं पठेत् क्रमात् ॥ पुष्पारा
मविच्छेदी देवेद्रोहो निगद्यते ॥ तद्दोषपरिहारार्थं गायत्रीलक्षमाचरेत् ॥ तटाककूपकासारच्छेदने विप्रसत्तमाः ॥

प्रा॰ ह॰
२६
26

पूर्ववत्तद्व्रतं कृत्वा कायपत्रमथ समाचरेत् ॥ एतदस्मात्तटाकच्छेदविषयं ॥ महातटाकच्छेदे विशेषमाह ॥ देवलः ॥ वन्ध्यामोमेवप्र
जनन्तटाकस्य विभेदने ॥ ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा कपालध्वजवर्जितं ॥ पुनः संस्कारहीनस्य श्रुष्मिमाप्नोतिशार्ङ्गिवी ॥ अमथा
पतितं विद्यान्त्यात् त्यपेत्तंकराचन ॥ अल्पाल्पतडागच्छेदे न ब्रह्महत्याव्रतोत्तमं ॥ पापार्धहीनास्त्रिकेमणयो जनीमे ॥ नान्यपुनः
संस्कारः ॥ तथा चमनुः अल्लं अल्पतटाकच्छेदेनेष्वेजो महान् ॥ पुनः संस्कारहितं तच्छं पापार्धं संत्यजेपा ॥ विल्लघा
त्रपंतयाज्ञं भोरालपंशक्तिसंछिन्ते ॥ विच्छेदने द्विजन्यापो अर्वेध्याचरेत्सहात ॥ चांद्रायणं वापराकंवत दृष्टं पूर्वमप्यम
पोः ॥ देवालिखितालालयच्छेदने चांद्रायणं ॥ भूमात्तनपच्छेदने पराकमितम्यषेः ॥ एवं रेणुकालपादिष्ववेदितव्यं ॥ काशिवा
ल्यादिषु क्षेत्रेषु देवाधिष्ठिते प्रवा आलयच्छेदने तपकच्छेदे चपापश्चित्तवत्सर्वं कुर्वीत ॥ राजा वणिग्वा रतेषां
पूर्वोक्तानां विभेदे स्याप्रायश्चित्तं द्विगुणं चरेत् ॥ प्याजक्षयात्तु इलाघवेनपासक्लेशतं दग्ध क्रमेण दंड उपेक्ष्य जासम्यग्विचार्य
ततस्त्रोणांततद्विभेदनेतत्तस्य प्रायश्चित्तं कल्पनीयं ॥ इतिहमाशिवरचितधर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये हृत्स्थदनप्रायश्चि
त्तं ॥ अथानाश्रमवासिप्रायश्चित्तमाह ॥ कुमारविजेषा ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो भिक्षुकः ॥ चत्वार आश्रमा
स्त्वेते पंचमो नोपपद्यते ॥ वानप्रस्थाश्रमस्तेषां कलौ नास्तीह दृत्सरो ॥ आश्रमाचिविधाराजन् परलोकमभीप्सिनः ॥ एमः
ब्रह्मचारी ब्रह्मचर्यं कृत्वाभार्यां संग्रहेन्नर ॥ कर्णोद्यागादिकान् धर्मान् मरं पायशक्तपा ॥ नत्यजेदिह कर्माणि नत्यजे काप्यापं
समन्वितो ॥ स्नानं संध्या जपहोमं वलपवं चतपेणं ॥ औपासनं देवपूजां वैश्वदेवं तथातिथिं ॥ एतावंतं ध्यातव्या होमंध

२

मेधास्यविचारणो॥एवंविधांपदंकुर्यात्सर्वान्कामानवाप्नुयात॥परलोकमवाप्नोतिपुनरावृत्तिदुर्लभं॥अंतःपरंतुसन्यासःकार्यो
विदुषाशिरसात॥नकांचनंप्रगृह्णीयान्नकभिक्षांसमाश्रयेत॥नकुर्याल्लौकवार्तांवाप्रणवंनित्यमाचरेत॥एवंयःकुरुतेनित्यंप
रंनिर्वाणमाप्नुते गृहस्थस्यपराजन्मपत्नीनाशोभवेदिह॥ततःप्रभृतिअंविप्रोस्यनाश्रमरतिरितः॥एतन्नैतेषुआरूढ्वनित्य
कर्मसुपेयुवः॥नाधिकारोभवेत्तस्यपश्चादुद्वाहयेत्पुनः॥पंचाशद्वर्षादूर्ध्वेविवाहोनसमोचितः॥महोत्सवसंभवारिति॥ततःह
गौतमः॥पंचाशद्वर्षोर्द्ध्वंनग्नात्वंपाणिपीडनं॥कलौसर्वेगसप्तदृष्टत्वात्मात्रमनुमेनोषिणः॥युवानभ्रेक्षस्यपत्नीरिस्वपंजीवे
पोसवेरा॥व्यभिचाराकुलेनस्यपत्नीकुलनाशात्कुलंगताः॥स्वरूपंजितेंद्रकरणभूतानसंकरोनरकायवै॥नरकान्नानुवर्ततेतस्माद्रूढेति
पुंडितः॥कलत्रेयस्ययत्रैवाहिपतितेनापरिग्रहेन् नराधमससोविप्रोसनाश्रमरतिरितः॥अग्निपूर्वेनागृहस्थःस्यात्सोमया
जीविशेषतः॥नयोवेदिमतोभार्यातन्त्रमविलयंभवेत्॥तस्मादनाश्रमेवासोनस्थातव्योद्विजन्मनः॥अग्निहीनोयथाविप्रः
पतिहीनायथांगना॥नतपोभोवयांकुर्यान्नपडपेक्षुभकर्मसु॥अनाश्रमेद्विजेविप्रोयावज्जीवतिमूलतः॥मासिमासिन
रश्रेष्ठप्राजापत्यंविशुद्धये॥अन्यथादोषमाप्नोतिमत्वानरकमश्नुते॥पयशानलसत्याकृतंकुर्याद्याम्ममनंतरं॥ततःशुद्धिमवा
प्नोतिपरलोकंचविंदति॥लिंगपुराणे॥अनाश्रमस्ययावंतिदिनानिमुःनिसत्तमाः॥मासिमासिहताबंतिगाणाहत्वातदात्मनः
तावत्कृच्छ्राणिकुर्वीतमृषीयमाणोत्वनाश्रमे॥कृतातततःस्वपंचकर्मपरलोकसुखावामेया॥एवंकृत्वाद्विजःपुत्रःसपत्नरतिनिगद्यते॥
तात्पितालोकमाप्नोतिगयायांपिंडरूपया॥इतिहेमाद्रिविरचितेअनाश्रमप्रायश्चित्तं॥अथभर्तनाश्यपनप्रायश्चित्तमा

प्रा०रे० हा॥ ब्रह्माण्डपुराणे॥ वेदमूल्यं धनमिदं मासि मासि द्विजोत्तमः॥ गृहीत्वा पठेद्वेदमिति दत्वा तु संविदा॥ तद्गृहीत्वा द्विजो यत्नप्रम
२० हं पठत्स्मृतिं॥ सावित्र्यष्टसहस्रं जप्त्वा सर्वैकमेव विशुद्ध्यति॥ लिङ्गपुराणे॥ मासि मासि गृहीत्वा यो मूल्यं पत्यधिकाधिपः॥ भृतकेन
27 द्विजातीनां पाठ्यत्वेन विगर्हितं॥ नित्यं गृहीत्वा द्विजो पर्वजीविवत्स चिन्तेत्स्मृतिं॥ सावित्र्यष्टसहस्रं जप्त्वा यो तन्मुखेनाधीतवेदः॥ यो
विप्रो भृतकं धनं मासि मासि प्रयच्छति॥ शिष्यान् अध्याप्य वेदं साक्षान्नारायणं स्मरन्॥ स वेदानां यत् द्रोही स वेदान् भृतकोऽभवत्॥ न
योऽपोह्य वेदं पुनर्दाने पुनर्नोक्ष्यरः॥ वेदाक्षराणि या यति पठितानि द्विजातिभिः॥ तावन्ति॥ हरिनामानि कीर्तितानि नरः सोऽप्यपः॥
मासं गृहीत्वा भृतकं यः पठेद्वेदमादरात्॥ स वेदनारायण द्रोही सर्ववेदान् परित्यजेत्॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ पैष्प्योऽगृहीत्वा भृतकं शिष्य
स्यापः प्रणीते वेदं॥ दिने दिने ब्रह्महत्यायाः फलमवाप्नुयात्॥ मरीचिः॥ द्विजन्मो वेदवेत्ता तु पापो भृत्वा भृतकं पठेत्॥ स एव नरक
स्थापी पापरतः स्मृतं॥ शाखापूर्णं वेदप्रलयभृतकं पापदर्पिणं॥ मत्वा संवत्सरं वापि अण्णपक्षमथापि वा॥ ब्रह्महत्यामवाप्नोति नि
ष्कृतिर्नैव विद्यते॥ ब्रह्महत्यासमः सोऽपि भृतकं पठते वेदं॥ जाबालिः॥ अवेदपो भृतकं गृहीत्वा वेदपाठं द्विजातये॥ तस्य चान्द्रायणं
प्रोक्तं शास्त्रमात्रमपरणो॥ अवेदप्रवेदं धनं धृत्वा मूल्यं द्विजन्मने॥ तस्य पापविशुध्यर्थं प्रोक्तं चान्द्रायणद्वयं॥ अदत्ते पेतु पाद
चान्द्रं कुर्याद्देहविशुद्धये॥ अतऊर्ध्वं न शुद्धः स्यात् ब्रह्महा परिकीर्तितः॥ मत्स्यपुराणे विनये॥ अवेद्यो द्रव्यं यो तं भृतकं पावेदत द्वि राम०
जः॥ अरण्यं वेदधरस्तत्स्य पापविशोधनं॥ पञ्चगव्यं प्राशनमात्रतः कुर्याच्चान्द्रायणद्वयं॥ अदत्ते च विष्णुधिः स्यात् द्विजो
दूर्ये यामकमं॥ अतऊर्ध्वं ब्रह्मा हन्ता ललाटे विभूवर्जितः॥ नारदीये॥ पञ्चिमे देवप्रवृत्तकोब्राह्मणानां च निंदकः॥ आ

३

दशवर्षविक्रीताय चैनं ब्रह्मघातकाय ॥ योमत्याऽमतवे विप्रो वत्सात्रय मासरात ॥ वेदपाठद्विजातिभ्यो वधे धर्मे समन्वितः ॥ ब्रह्मह
त्या समं पापं न बाध्य विद्धघातमः ॥ अतः परं ब्रह्मस्वं तालला रे ना पवर्जितः ॥ ब्रह्महत्याव्रतं सुरापीत्व पालं ध्वजवर्जितं ॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति विरहं तान चान्यथा ॥ वेश्मस्वं गहो त्याया द्विजो विरं पठेद्यदि ॥ चतुर्थं देशुशिष्येभ्यो ब्रह्महं त्रास समोम
वेम ॥ ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा द्वादशाब्दं विमत्सरः ततः शुद्धिमवाप्नोति कपाल ध्वजवर्जितं ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ ब्रह्मस्वं दे
विक्रीतावशतोव्रतचारिणा ॥ ततो देवविशुध्यर्थे गावं घृतमाचरेत ॥ पश्चाद्दपोऽपुनः कर्मकर्तेर्मोविधिचोदनात ॥ मरी
चिसंहितायां ॥ आचार्योऽपश्चितो ब्रह्मलात तुलायां गोषु लाग्ये ॥ विश्वावं पेससुदेषु चर्मधे न्या महाघटे ॥ तथा बलो नवि
क्रीता कालपूर्वपति मही ॥ वेषम तथा ग्राम्मीनल्पयादयस्तं यही ॥ हिरण्यं ध्येनु हर्षो च हिरण्यार्थ प्रतिग्रहो ॥ हिरण्य
महाशी च हेमरस्साय ग्रहे ॥ धतेग रूनकस्पलतां च हमो विप्रस्तन मः ॥ [illegible] षतेषु दानेषु आचार्योऽयदि यो भवेत् ॥ तुलादि
समस्तेनेषु आचार्यो ब्रह्मकल्पितः ॥ प्रायश्चित्तं ततिकं कृत्वा पुनः कर्म समाचरेत ॥ यावत्तु सर्वं पुनः कर्म आचार्याः कृति
जोयदि ॥ तावद्व्यहोतेनेसमाप्यः शुभकर्मविवर्जितः ॥ पुनः कर्म विहितायेषु पर्याग्यादिकं समाचरेत ॥ नतस्य फलमाप्नु
यात्कृत्वा दानशतैरपि ॥ अकृत्वेदं पुनः कर्म छिद्रं यत्ते पृथिदेवतः ॥ तत्रापि कर्मकृतं व्यं नाम यथालोकमासुयात ॥ एतेषां
कृत्विजां विदानम आचार्याणां विशुद्धये ॥ पुनः कर्म प्रकर्तव्यं शुभलिप्सुभिः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चि
त्ताध्याये मतव्याध्ययन प्रायश्चित्तं ॥ अथ मत्ताध्यापन प्रायश्चित्तमाह ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ गीष्पस्तद्धनं धत्वा म

प्रा॰हे॰ नक्तं पूर्ववद्वहन्॥ शाखासमाप्तिपर्यंतं सचैलस्नानमेव भवेत्॥ लिंगपुराणे॥ भृतकाध्यापिने वेदोऽस्य ध्यायध्यापनं वदु॥ पठित्वा पंच प्रमा
२८ नूमेयर्यपातकी स्यान्नसंशयः॥ महाभारते॥ भृतकाध्यापनं कुर्वन् न हि जेयपस्कधने छया॥ शाखामात्रेन दर्धवासस्वेलस्नानमप्
28 पात्॥ पद्मपुराणे॥ अंतेवासिधनं दत्वा भृतकाध्यापनं चरेत्॥ मासं पठित्वा भृतकं प्राजापत्यं समाचरेत्॥ मासमध्ये पराकं स्या
च्चांद्रं मासत्रये स्मृतं॥ षण्मासेन तु षड्वर्षं स्याद्वत्सरे व्रतपंचरेत्॥ अब्दाद्ये तु कौर्मं स्यात्ततः पापी तु विग्रहः॥ त्रसरहस्या व्रतं कुर्या
द्द्वादशाब्दं समाहितः॥ अथवा तु त्रिः परिक्रम्य पंचवार्षिको हि विमुक्तो॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति भृतकाध्यापको द्विजः॥ इति हेमाद्रि
विरचिते भृतकाध्यापनप्रायश्चित्तं॥ अथ अधीतविस्मृतविस्मृतप्रायश्चित्तमाह॥ देवधर्मे॥ वेदांते मंत्रशास्त्रं वा वेदं वा त
त्वमेव वा॥ गुरोरधीत्य यो विप्रो विस्मृत्य पादितेते ते॥ गोवेषात्रशिमाने नरो न्यवर्षमहम न पा॥ स रोगी नरके स्थापी पतितः स्तवेदक
मेषु॥ पद्मपुराणे॥ वेदं वा तत्वं तत्वं वा तत्वं वा मंत्रमेव वा॥ गुरोरधीत्य सकलं विस्मृत्य मरमनपा॥ स एव शास्त्रहंता स्यात्स
र्वेकर्मसु गर्हितः॥ पतितस्यैव यत्पापं तत्पापं कम स्मृतं॥ गरुडपुराणे॥ वेदं दत्पित्तं दत्वा तत्वं मंत्रमथापि वा॥ विस्मृत्य यो द्विजो ग
वेद्धृत्ते नैव घहनिशं॥ ब्रह्महत्याव्रतं पापं समाप्नोति न संशयः॥ मासमात्रे पराकं स्यात्तत्रं मासद्वये स्मृतं॥ ऋतुत्रये तु चांद्रं स्या
द्वत्सरो हालकं चरेत्॥ वर्षद्वये महापापी पातितस्तत्परं विदुः॥ प्रायश्चित्तं विशुद्धात्मा गुरोर्वेदस्य यां हरेत्॥ स यं पादं स्व वर्ध राम॰
नात्य प्यसेत्सर्वं वत्सरमात्र॥ अन्यथा दोषमवाप्नोति नरकं चाधिगच्छति॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे अधीतविस्मृतप्रा
यश्चित्तं॥ अथ पाठवैधिसप्रायश्चित्तमाह॥ पद्मपुराणे॥ ननिज्ञाचोपनीतानां च यस्तु विद्यामपकृंति॥ स्वयं तु स्वाध्य

जेष्ठभ्राता पंचैते गुरवः स्मृताः ॥ अन्नदाता भयत्राता ज्ञानदो व्याधिनाशकाः ॥ मातुलश्च पितृव्यश्च धर्मशास्त्रोपदेशकृत ॥ पूर्वा-
पासंहिता वक्ता नीतिशास्त्रोपदेशकृत ॥ ५ ॥ बुद्धिमद्भिः सुबुद्धो नाम्याचार्यः स्मातेकर्मसु ॥ एते वै गुरवो लोके पूज्या वै यत्नतः सदा-
र ॥ एतेभ्यो नापकुर्वीत एतद्वाक्यं न तं घपेत ॥ स्कंदपुराणे ॥ जनिता चोपनीता च यश्च विद्यां प्रयच्छति ॥ श्वशुरं च भयत्राता
भ्राता पंचैते गुरवः स्मृताः ॥ एते सर्वे वंदनीयाः प्रत्यामतश्च सादरं ॥ एतेभ्यो नापकुर्वीत नाव मन्येत कदाचन ॥ नागरखंडे ॥
जनिता चोपनीता च यश्च विद्यां प्रयच्छति ॥ अपरस्ते गुरवः प्रोक्ता उपाध्यायास्तथा परे ॥ त्रिषु श्रेष्ठतमं कुर्वीत न ... मे वा मनसा
गिरा ॥ पितुरभ्यर्हिते ज्येष्ठभ्राता पितृव्यादिरपनीत्वाग्रा पत्नी मृदानंतरं ॥ अतएव पिता भ्राता वा गुरवश्चैतो पदेशकृत स-
रवगुरुः अपोगुरवस्ते वघाः अतएव त्रयाणां मध्ये एकं वा नोपेक्षेपतः ॥ नदत्यस्तु तो दासो वतं येवना रदः ॥ गुरुं त्वंकृत्य हुं-
कृत्वा विप्रं निर्जित्य वादतः ॥ अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ स्कंदपुराणे गौरीकांडे ॥ पितरं वा गुरुं वापि जित्वा पुत्र्या-
तरमेव वा ॥ त्वंकारवाचहुंकारकृत्वा पुत्रः सपापभाक् ॥ नरते नरकं गत्वा प्रख्यातं तत्र महद्भयं ॥ तदंते भुवमासाद्य एवं स्यात्
भवेदिह ॥ तद्दोषपरिहारार्थं नाचिकेतव्रतं चरेत ॥ मत्स्यपुराणे पपुत्रो जनकं ज्येष्ठाग्रुरवा विनिपीड्येत ॥ एकस्ता-
वेतना मौताल्वेभारं दुष्करं निवा ॥ वृद्धे घ्यदि हम्पापान्यान्नरकं पातितारणं ॥ पुनर्भवेमुप्रागम्य रसमो मतिंद्रमे ॥ तद्दोषप-
रिहारार्थं नाचिकेतव्रतं चरेत ॥ देवीपुराणे ॥ नाचिकेतः पुरा राजन्नुद्दालकं प्रति ॥ प्रतिभाषात्यागत्वा देवात्यमपुरं सं-
हतः ॥ पुनर्गत्वा भुवः पृष्ठं पितृं प्रणिपत्य च ॥ तद्दोषमेनतः पश्चाद्देहं मुद्धर्म्मादरात ॥ चत्वारं सं लेन न गवाह्यीतिरिने

मा॰द्वे॰ रिनि॥पीत्वासुक्षिमवाप्नोतिमंडलाद्विप्रसत्तमः॥ततःपरंविलास्मापितरंमपिपातपेत॥अथयावेदेहमुधर्म्येषडब्दंसकृमाचरेत्॥अलोय
२९ गेनाविवेकतव्रतसदधृत्वात॥षडब्दमाजापत्यंकृच्छ्रंकुर्याद्विशि॥इतिहेमाद्रिविरचितेगुधिकारेप्रायश्चित्तं॥अथपानस्यातमायश्चि
29 तमाह॥मार्कंडेयपुराणे॥विप्रस्तुसत्कुलेस्थस्त्वावेश्यास्त्राधिकारवान॥अपगुरिपंमातान्मेषोपमानतुल्योपिवा॥अयंपविहनिर
शास्त्रमाचरेमुनिचोदितः॥देवापदैवतचेदमिरतोयेमिपनदी॥इतीवसर्वमनमाशीघ्रविस्मृतवानिच॥उन्मतइवचेतेनसोमृतः
परिकीर्तितः॥लिंगपुराणे॥मातरंपितरंस्वश्रूंगुरुंदेवंतयानतं॥विप्रांगणापतिनोनारीशापन्वेसवेदानरः॥पोवर्तेतसदातातस्यविप्रो
ऽस्तिगतिः॥तस्यैवविष्कृतिर्दृष्टामुनिभिर्धर्मवित्तमैः॥समहदोषशांत्यर्थमहायातकनाशनं॥तंदुलान्यस्थमात्रेणयाचदृ
त्वाचरंमुदा॥भक्ष्येदेवतोदेशमंडलेनविशुध्यति॥अन्यथादोषमाप्नोतिपयासूदस्तथैवसः॥इतिश्रीहेमाद्रिविरचि
तेधर्मशास्त्रेप्रायश्चित्ताध्यायेपानजातप्रायश्चित्तं॥पण्यविक्रयप्रायश्चित्तं॥अथपण्यविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥पद्मे
वपुराणे॥तंडुलाश्चतिलामाषाःफलपुष्पंतथागुडं॥नारीकस्तूरीरत्नपूगचूर्णकर्पूरमेवच॥कस्तूरीकुंकुममूलंदुग्धंदधि
घृतंतथा॥कम्बलाजिनचर्माणिवस्त्राणिसतैकमंडलुः॥ताम्रंकांस्यंतथाधस्त्रंकंबलंरोचनंतथा॥लवणंशिंजिनीशाकंपत्रकम
न्नंमुनीश्वर॥इत्यान्यपण्यानिविप्रायामेतयामेकैकविक्रेयस्तोत्रंभवति॥कार्पाससतांम्रकांस्यपत्रपुसिसीसावः पिंडविक्र एम॰
येपांचालजातिमान्भवेत॥महानारदीये॥कार्पाससताम्रकांस्यत्रपुसिसीसपः पिंडविक्रयी॥पांचालजातिमान्विप्रो
नरकंमातिपतिपघतो॥तंडुलाश्चतिलामाषाफलपुष्पगुडांन्यपिनागवल्लीदलंपूगचूर्णकर्पूरमेववच॥कस्तूरी

कुंकुमं मूलं दुग्धं दधिघृतं तथा ॥ कस्तूरीजिनं चर्मशृङ्गास्थि सर्वं गमेदलम् ॥ ताम्रं कांस्यं तथा वस्त्रं कंबलं रोचनं तथा ॥ तिंत्रिणील
वणं मूले शाकं मल्लं द्विजोत्पादि ॥ विक्रयी पितृत्वात्तद्राजो वेत्ति तत्र हीनतां स्पृशः ॥ एतानि विक्रयी सर्वाण्युल्लंघ्य कर्मानि चारण्यतः पि
तरो नोपतिष्ठन्ति श्राद्धकर्माणि महान्ति हि ॥ स्वारामसंभवानां क्रीत्वा ह्युचितं यथाक्रमाचरेत् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्तं समाच
रेत् ॥ धनस्यस्य ग्रहार्थं तु द्विगुणं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ उचितमप्यसिद्धार्थं [illegible] विप्रो न विक्रये ॥ पुण्यमांसं लोभतः [illegible] होमवति
निश्चयः ॥ तत्र क्रीत्वा द्विजश्रेष्ठो यत्कोदोनिसं चरेत् ॥ भोज्यादोषवत्तस्य कर्ता स्यात्पातकी भवि ॥ विप्रकृच्छ्रसमायुक्तेन गो
रसं विक्रये यदि ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं तत्र तप्तकृच्छ्रमुदीरितम् ॥ मासं वा विक्रयं पत्रं तु चान्द्रायणमपसृदीरितम् ॥ कृतदुष्कृतं तु विक्रयी स्वामं
डलं यावकं चरेत् ॥ कृत्वा विक्रीत्वा नरो [illegible] तत्स्वैव ध्रुवम् ॥ षण्मासं गोरसं शुल्कापी [illegible] शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ अमत्यत्र यथः
पश्चात्त्यात्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ तद्देहे यो द्विजः क्रीत्वा पूर्ववत्मासं संख्यया ॥ कुर्यान्नदेहविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं यथा
क्रमं ॥ षण्मासं तत्र पंचक्रीत्वा [illegible] समप्य विनो ॥ तपोरूपं विधानेन प्रायश्चित्तं विशोधनं ॥ कस्तूरीजिनं च [illegible]
त्र [illegible] कमंडलून ॥ ताम्रं कांस्यं तथा वस्त्रं कंबलं रोचनं तथा ॥ विक्रयी पित्रादि द्विजो [illegible] मासं मासं [illegible] ॥ मासे
पूर्णे [illegible] द्वितीये चांद्रायणं [illegible] ॥ मासत्रये तु पूर्णे तु मंडलं यावकं चरेत् ॥ षण्मास विक्रयी [illegible] पतित [illegible]
यः केशानां वपनं कृत्वा पञ्चगव्यं विधानतः [illegible] ॥ [illegible]
तस्य निष्कृतिः लवणं [illegible] ॥ न सेवति कृतिरपि

मा॰ह॰ वत्सरं पावकं चरेत् ॥ तस्योपनयनं भूयः कृत्वा शुद्धिमवाप्नुते ॥ रौरवं नरकं याति विप्रो यः पत्नीविक्रयी ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पण्यवि
३० क्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ निषिद्धैर्द्रव्यैरुपजीवनप्रायश्चित्तमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥ अश्वो धेनुर्मनुष्यश्च खराः समः कुंजरस्तथा
30 कन्या नारी मेष वत्सो पुस्तकं ब्रह्मसूत्रकं ॥ लवणं फलकं चैव चर्म लशुनं गृंजनं तथा ॥ शुंठी पिप्पली मरिचानि लवंगोग्या ह
रिद्रका ॥ औषधानीत्यावंति मत्स्यकुक्कुटसूकरान् ॥ हिंग्वनीरकवल्कलानि ॥ ताम्रं कांस्यादिकं तथा ॥ एतान्मूल्येन द्विजः कृ
त्वा मूल्येन मूल्यं लब्धया ॥ तेभ्यश्चैव गुणेर्मूल्यैरत्नमूल्यैरथापि वा ॥ विक्रयित्वात्मनः पोषं कुर्वीत गृहिता यदा भावं ॥ मत्वा
नरकमासाद्य क्रिमिकूपे पतत्यधः ॥ तस्मादेतद्विशुध्यर्थं प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥ सकृद्वा यदि वा वारं बहुवारमनेकशः यात
मं पराकं चांद्रं च पावकं पर्यमाचरेत् ॥ तस्योपनयनं भूयः पंचगव्येन शुध्यति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्राय
श्चित्ताध्याये निषिद्धोपजीवनप्रायश्चित्तं ॥ अथ यज्ञोपवीतत्यागप्रायश्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ वत्सरस्याग्निहोत्रार्थं कुंडं च म
र्णं तथा ॥ पावनार्थं स्नानेन तपः कार्त्तिकेषु माचरेत् ॥ ग्रामेगृहागतेपश्चात् स्वर्गं विशंति निश्चयं ॥ कृत्वा तिथिष्वन्तः सन्नारीवेष्टदे
वस्य तपपाः ॥ दर्शे च पूर्णमासे च अग्निहोत्रं त्यजेद्दिने ॥ संवत्सरं चरेत् कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः ॥ कपिलेन तु षण्मासं तापकृच्छ्रे
वलिप्यते ॥ अग्न्याद्यादोषमाह ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ त्रेयाणि पिंडिजः कृत्वा ध्यानं तत्र पतेत्तदा ॥ आगत्य संवत्सरं वा महापापं समं राम॰
श्रुते ॥ तत्सर्वं धान्यविक्रीतां कपिकुर्णं परिहि द्विजः ॥ तस्माद्देहविशुध्यर्थं वत्सरे चांद्रमीरितं ॥ तद्दितीयपादि गुणं प्रोक्तं तृतीये पु
जितो भवेत् ॥ वत्सरं पेरण्यमद्यं वं ध्यमं द्विजायतनार्थे विक्रीयित्वापाति तमापाश्चितं ॥ कृत्वा सर्वमवाप्नोति हस्तमर्थः ॥ र

तिहेमाद्रिविरचितेब्राह्मणविक्रयप्रायश्चित्तं ।। अथानिर्दितधनदानप्रायश्चित्तं ।। अथानिर्दितधनदानप्रायश्चित्तमाह ।। बृ
र्मपुराणे ।। ब्रह्महंतासुरापोवास्तेयीगुर्वंगनागमः ।। महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पंचमः ।। कुंडश्च गोलकश्चैव तथा
सोमलताक्रयी ।। परिवित्तिः परिवेता च परिवित्तस्तथैव च ।। तयापरिविद्यानाचदातायः किंसानुगः ।। स्मृतिविक्रयीकश्चैव पर
धंकारिश्च गामः ।। धर्मविक्रयीकश्चैव तथाद्यावतिर्द्विजः ।। नामाविक्रयीकश्चैव वकोमीनोह्यवलोमपतिः ।। नैष्ठैवमतस्काध्या
पीतलाख्यकृतिशुल्किमाता ।। तुलासितिवृषस्वचनयोऽशमाः ।। रात्रेश्चवलक्षणो ।। कश्चमोक्षपवेशगोश्चकुलस्योश्च
वर्द्धकः ।। ग्रामणीस्याद्गायको नर्तकश्च तस्यथा ।। परसाभिगामीचभिपरश्चवस्कालस्था ।। एतेवैनिर्दितारजन्स्वयसे
श्रुमविरा ।। नतेभ्यः प्रदातव्यं परलोकपारायणैः ।। तेभ्योजवितादाजन्तुसपयपरिस्वलात ।। पापार्थेनिमन्नेयपा
र्थेनप्रतियच्छुंचैरत ।। रक्षामात्तेऽहमालोमसंभाष्यरहिजभाषणं ।। एषुसर्वेषुसंवेत्तंस्नातश्चैवधाम्यपरिस्थेत ।। अहेवयोजनेद
लाचांद्रायणमुत्तरोत्तरं ।। स्वर्णपात्रंद्विजश्रेष्ठप्रतिग्रहस्वपुरुर्मेषु ।। योजपेद्धुरिमंतन्मात्रं कुर्वन्नशुमाचरेत ।। इतिहेमाद्रिविरचि
तेनिर्दितधनदानप्रायश्चित्तं ।। अथवार्धुषजीवनप्रायश्चित्तमाह ।। नारदपुराणे ।। ह्यवेर्धिचपापाहर्ष्येनह्वित्तिःहस्तता ।। मा
सिमासिवयाद्वृद्धिंसाशिरवा ।। ह्ययहिंस्यते ।। ताभ्यांजीवधृहविप्रेद्रनिष्कुलंयांतिसर्वेदा ।। धर्मशास्त्रविरोधेनजीवयेचयदि
द्विजः ।। अस्मिन्लोकेविहितंधर्ममभ्याचरेच्चनुः ।। धर्मोविप्रमस्याप्यस्थेपंस्वर्गारोहणाकर्मणि ।। तस्मादिदंपरित्याज्यं
वार्धुष्यंविप्रसत्तमैः ।। तेस्वैयवनिष्कृतिर्द्विपापाराशवेषांचरत्नंवा ।। मासंजीवधुष्यावावध्यातदपातकमुच्यते ।। मास

प्रा॰ हे॰ ३१ द्येकवत्समेस्माद्धीद्रूमासत्रपेस्मृतं ।। षण्मासेतु महांवाद्रूवत्सोरेद्विगुणं चरेत ।। पतितस्यात्संविप्र सर्वेकमेवृहिः स्मृतः ।। वत्सरादूर्ध्वं वार्धु
ष्यजीवने पतितः प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति ।। इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये वार्धुष्यजीवनप्रायश्चि
त्तं ।। अथ हिंसार्थं विधानप्रायश्चित्तमाह ।। गौरीकांडे ।। मनुष्यपशुपक्ष्यादिहिंसनेयंत्रकृत्रिमं ।। मार्गोपरुण्य जलं वापि पर्वतेवै
स्महत्से देवालये समापां चहिंसार्थं यंत्रधारणं ।। जलागंबुधनेषु वंशखनने ।। अश्वमनुष्यपशुबंधने मार्गोद्धवर्त्मानिर्माणं ।। अ
न्येपपशुपक्षिहिंसार्थं जालवागुरास्तरणं ।। पर्वतेषु व्याघ्रमृगतुरकवराहसिंहमार्गेषु इः जलेषु पशुमनुष्यमारणार्थं शंकारिस्था
पनं गरेभूपपकत्तनार्थपं लक्षादिभिर्यैर्विधानेर्हसेतुमुरुकसादिरूचटकादिहनेनैव्याघ्रजादिकास्यं रातानि यंत्रविधानानि
रात्मगार्हस्थाविएनातिद्विजः संगदोषाद्धास्तुपंकृत्वानरकमाप्नोति ।। तदानंगौतमः ।। पूर्वं तेषां जलेव्यापिरत्नेवा रूपेरतातः ।। द्विजः
कुर्यात्संगदोषान्मेसापंचविधारणं ।। सर्वेनरकमासाद्य मनुष्यत्वंजायते भुवि ।। तस्मादेषविशुद्ध्यर्थंयराकव्रतंतु मोरितं ।। सर्वस्मा
त्पराजनरवांद्रव्रपुस्तरूतं ।। ततः परं न पुत्रलोमयथ्यात्याधपस्त्वेवमः ।। सर्वेभ्यः रात्स्वविप्रस्वपंगतिर्मोक्षपातितं प्रायश्चि
त्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ।। इति हेमाद्रिविरचिते हिंसापंचप्रायश्चित्ते ।। इत्युपपातकप्रायश्चित्तानि ।। अथ मनुष्यविक्रये
प्रायश्चित्तमाह ।। ब्रह्मांडपुराणे ।। अज्ञातकुलनामानमस्मैरत्नारुपागतं ।। ब्राह्मणं क्षत्रियं वापि वैश्यं वाद्रूमेव राम॰
वा ।। ग्राममपित्वानरविप्रत्वोपपद्यादिभिः परात ।। विक्रयित्वा नरः पापि जो यपद्यदिमोहात ।। मनुष्यापालको संज्ञत्स्म
त्वा नरकमश्नुते ।। लिंगपुराणे ।। मोहयपित्वोपपधर्मसे मम्मेदेशात्द्रूपागतं ।। अज्ञातकुलनामानं विक्रये यदि पर्वजाः ।। त

स्मेहतिस्मृतिर्नोत्तिब्रह्मस्वंसांचविदेशात् ॥ नृसिंहपुराणे ॥ पूर्वजः ॥ पूर्वजः पूर्वजंवापिविप्रस्त्रजोऽत्रनयाहरात् ॥ वशीनृत्तोय
धेर्मत्रैविक्रयेयद्यरिपापधी ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्यमलोकात्कदाचन ॥ स्कंदपुराणे ॥ सुरवजः पापधीर्मत्सरात्तानै
धौवणिक्स्मृति ॥ स्मृत्यंतरे ॥ भ्यामपित्वानुसैष्यावध्यादिविगर्हितैः ॥ विक्रीणीतस्यपरस्मैनं तंपन लोकंसगच्छति ॥ पुनर्भूर्वसुपाग
म्यपशुरेवमवेत्सुतः ॥ विप्रोविप्रंतुविक्रीत्वाकुर्याच्चात्मविशोधनं ॥ तस्मैवनिष्कृतिर्दृष्टा मनुनालब्धवनादैः
क्षत्रियेपुत्रवऽत्वंस्याद्वैश्येपपादेनमाचरेत् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ स्वर्धसंकरेतु पादहीनत्वाविशेषति ॥ विप्रेपःक्षत्रियोनत्वाविक्रयेत्स
पुत्रबुद्धिमान् ॥ ब्रह्महत्याव्रतंकृत्वाशुद्धिमाप्नोतिपातकी ॥ अप्यकामोसहस्रंगत्वावाशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ तत्पर्येनैवशु
ध्यैःस्मात्पुरुजोविप्रविक्रयी ॥ स्मृत्यंतरे ॥ विक्रयंतुविप्रंनन्योसत्यंनचान्यथा ॥ संकरजपत्नौविप्रं विक्रयेच्छूद्रवन्मोसत्यमर्हती
तिविशेषमाह ॥ गारुडपुराणे ॥ बालेवाप्यधिकेप्रोक्तं पादंगंतत्पंचरेत् ॥ तरुणेतुमहाप्यंसप्रोक्तंनतत्समं ॥ जीर्णेतु
विक्रयंकृत्वासहस्रंकृच्छ्रमाचरेत् ॥ पिप्रजातस्यादिस्त्रीणांमन्नप्यत्स्यविक्रयेप्रोक्तंतथाप्रायश्चित्तार्थवेदितव्यं ॥ इतिह
मादिविहितमनुष्यविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथात्मविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ स्कंदपुराणे ॥ पातालखंडे ॥ पापन्मस्मा
त्रिपक्षैवमत्राय्याचोयदंक्ते ॥ अतीवपुण्यंवाक्यं सर्वस्वदानमेवच एतानि समपण्यसनाति ॥ अथपुराणेअसनसमा
नि ॥ अन्नतोयधृतपानामेवेनंदोषवारणं ॥ महातांन्नत्वस्त्राणांभोगोपदेशमाधनंचक्रांकत्वाष्टतंपीत्वापयसरंमो
जनेसह ॥ संकिंचनसमंत्वात्मनंकृत्वाअंगंचरेत् ॥ इषुमोगासजःस्वात्मानंविक्रापित्वावर्तेपेत ॥ वर्षेवायतहर्षेवाप्य ॥

भा॰रू॰ गवत्सराधसमाचरेत् इतीयं विक्रत्वावर्तते येषपदिपायधीः ॥ नित्यकर्मोपिस्नाम्यानिद्रष्टापूतो द्विजानिव॥ सर्वेतत्रैव भवति
१२ स्वयं चैनि ष्फलो भवेत्॥ अश्नीयाद्धजलेम ग्रभ्मोऽनियतितं चयत॥ सर्वं वरलोकाय घृतेन दृष्टिविनश्यति॥ पतितः सम
३२ वेत्या पैस्प्रशाधेनित्यकर्मणां॥ नरके निपतं वासस्याप कालीभवेद् घृतः॥ तस्यैव निष्कृतिं दृष्टामनि मिर्युमे नो विदेः॥ हिरण्य
गर्भव्रतिय द्याव श्चितवत्सर्वे कुर्यात् इतिलेमाद्विविरचिते आत्मविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ सुतविक्रयप्रायश्चित्तं कूर्मे
पुराणे॥ यो विधेयधनलोभेन स्वसुतविक्रयेद्यदि॥ सवै पिशाचतां याति यावदामूतसंप्लवं॥ लिंगपुराणे॥ गृहदाहे
दारनाशे स्त्रयो रागसुनात्मनो अराजप्रकृति सर्वे स्वपुत्रवध्योरगाशितः॥ बांधवेष्वथ घोरेष्वागोत्यन्त्र व स्त्रविहिनता
अष्टैव ह्यत्र इमे राजन्नहमंवे व्यकुमातयः सुतं न विक्रयेत्त्यायोसवेर्वेश्याकुलम्भवान॥ अतऽव हमहो व द्या महत्तव है
दरिद्रता॥ तन्नैव त्त्व हता यावांवालु त्व मतिक वृत्ता॥ औरसं वान्मयत्नो जनं द्विजो विक्रयं चरेत्॥ स राव नरकं भूत्वा पि
शाचत्वमवाप्नुयात् गारुडपुराणे आय त्तु धनलोभाद्वा महाद्वामेव पक्षिणः॥ औरसं वमजं वापि द्विजो यो द्वा वि
क्रेयत्॥ स रौरवं नरकं भुक्त्वा पिशाचत्वमवाप्नुते॥ तद्दोषपरिहारार्थं मेरा सांतपनं चरेत्॥ बाले सांतपनं न प्रोक्तं चेग
र्भेतु हयं स्मृतं॥ कौमारे पौगंडवालेतु महासांतपनं त्रयं॥ स्त्रीयं च्यमर्धं विक्रयेपि त्वाविप्रः कृच्छ्रं चर्यव्रतं योग्य मात्र स्त्रीणां राम
यतः व्यंस्याच्छूद्र तद्दनमाचरेत् इतिलेमाद्विविरचिते पुत्रविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ पत्नीविक्रयप्रायश्चि
त्तमाह॥ देवस्वामी॥ पूर्वोक्तविहितेष्वेषु मंहत्याय त्त्व भूमि यानि पत्नीविक्रयं द्विजोद्दामापिस्ततो मपि॥ गर्भे स्यागो

विधीयतां तिसर्वेत्रात्र प्रयोगः ॥ कलौ योगो व्यभिचारात्स्वरूपगर्भधारणमेव दुष्टत्वं ॥ व्यभिचारणमात्रे तु पोषणमेव न त्यागः ॥
स्कंदपुराणे ॥ आपत्स्वपीह कष्टेषु महास्वपि जनरूपे ॥ धर्मपत्नीं स्वपत्नीं वा त्यक्तुं दृष्टां व्यभिचारिणीं ॥ न विक्रयेण हि नः कास्वा
पात्येन तस्य तावतः ॥ यदि विक्रीय वर्तेत न महांतं नरकं व्रजेत ॥ भविष्योत्तरे ॥ सतीं पत्नीं मायापत्सु मतीं विप्रो न विक्रयेत् ॥ धर्मेणापि प
तिसम्भवतेपि हास्वानेकि ॥ पक्षतो वसप्रगामयुतो व नरके वसेत ॥ पुनर्भवमुपागम्य रहो नामेवमुवि ॥ पतिरपि विशुद्धये प्रा
यश्चित्तं समाचरेत ॥ सतीं विक्रयपयो चांद्रपराकं उपवासिनी ॥ बालिकां यांव ऽवं स्यात्मोहं यां नास्ति विशुद्धिरिति ॥ एतज्ज्ञातविष
ये ॥ ज्ञात्वा चेत्त्रिगुणं चरेदिति स्मृतिपवेश्यपोर्ष्रिम वसमापश्चित्तं ॥ ग्रीइतत्थ्यं राजा सर्वेग स्लोपात इति हमाद्रि विरचित पत्नी
विक्रयप्रायश्चित्तं अथ मातृविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ शिवपुराणे ॥ मातरं तस्य पत्नीं भगिनीं भ्रातृबांधवीं ॥ पितृव्यप
त्नीं विधवां स्नुषां च मातुलानीं ॥ यो विक्रीय स्वार्थसतोऽव्यभिचारादिरावृपा ॥ न विक्रये तस्मातां भ्राता पार्श्वकीता सेहे
पभाक् ॥ लिंगपुराणे ॥ मातरं भगिनीं भ्रातृबांधवीं स्वस्नुषामपि ॥ सपत्नीं विधवां परः सपत्नीं मातुलानीं ॥ पित
व्यपत्नीं नातृजां पांगुरुपत्नीमथापि वा व्यभिचारादियातां न विमेत्सराद्ब्रजनाधिप ॥ एतासु विक्रयोनड मेत्सरातिदोषमह
सवि ॥ न विक्रयेत हि नो लोमान्म न नरकमश्नुते ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ शृणु राजन्नथ स्यामि दोषबुद्धिमिमामिह ॥ यो वि
क्रेमातरं भ्रात्रीं तत्सपत्नीं सहोदरां ॥ स्वसारं विधवां साध्वीं पैतृष्वस्रां स्वस्नुषामपि ॥ मातुलानीं गुरोर्दारां व्यभिचारे महत्य
पि ॥ जनवादाद्दारुबध्यानद्याहैकरावनः ॥ मातरं तं सपत्नीं वा विक्रयपातितो भवेत ॥ भगिनीं वा स्वसारं तु विक्रये

मारे॰ घपित्र्यपर्योःगानकारयेत्तपाराजिनकाति बबूधमर्हति॥ विधवां मातुलानीं वा लुपांपितृव्यसंभवां॥ त्रिकस्ते ह्यद्विजो
३३ मोहात्स्त्वेदुराजोप्यदि॥ महापातकपनंचा ह्यपरं संभवरीक्रमः॥ प्रथमांकसंमपोजलोपगर्भेसांगा विधीयते॥ मातृस्व
33 स्तनेदिकंन पर्वबन्धुकिमाचरेत॥ एतद्राविनमपेकागेविवबुएव॥ वपस्तारतम्पपूर्वबद्देरितवं॥ तन्नतत्र विक
पेतनत्याप श्चितंपोजनेोर्ध॥ सत्रिपवेरपपाः स्विप्रप्रायश्चित्तवत॥ स्मृतैतसवगोत्रेकाः॥ सर्वत्रगर्भेस्व दे
शा हम रेणत्सगाराकनमात्रा॥ पर्वचद्वेरसंबं इतिहेमाद्रिविरचितेमाविरिविकमप्रायश्चित्तं॥ अथपञ्चत्रिकमप्रायश्चि
त्तमाह॥ विवाहोर्ध्वं विवाहाद्वा कन्यागोरीमथापि वा॥ रोहिणी वा कन्यापि वा विप्रः कमकाधनं॥ विवाहार्थमिति
चाजे कन्यास्वीकरणं चरेत॥ पितरोभ्नराकं पा तेस्व पपलोस्वय न्धि नगोरकेगके घोरेस्वमस्मा चेहुता रकेनाम्मातरानिया
त्रेस्मात्सावैनिशारणोभवेत॥ गौतमधर्मे॥ अष्टवर्षाभवेत्कन्या नववर्षा च रोहिणी॥ दशवर्षाभवेद्गौरी अत ऊर्ध्वं रजस्वला॥
कपकोतान्मपानागोनसापल्समिधीयते॥ न पोग्पाह स्वकन्यं भुरहीतां मनपोविदुः॥ कन्यारत्नेविशेषमाह॥ मार्कण्डेयपुरा
णोसंबंधिनं माणावकंश्योत्रिषकस्यादिविवर्जितं॥ मातुः परघ्यातस्मेतांव्रतल्पात्रकस्पृत्यपे॥ मातृवंशे नतर्श्वेवसमस्त मनुम राम॰
नवा॥ पितृव्वक्षत्रेतपर्वं पश्चाद्ध्रुत्यपि लोयते॥ कूर्मपुराणे॥ वल्लीदिव्यांघांसेन्न कामा रामात्लक्षस्वां सतां॥ कुलजापुत्सकशी
लापल्ला तेष हतयाोगे अगग्पपश्चतबुतेपा रघ्यात्मस्तुधेमप्पिनेरामुक्तिमा पांनिसपर्वबल्पःपरं॥ एतस्वेवपुरो
मेनुपितरोनिरपमतोः॥ कुंभीपाके स्वयपगनिकन्माविप्रपपोफलं॥ विवाहार्थपेवेवयाजमाश्रित्य घनस्वीकारः सवमस्मा

कन्याशुल्कं ॥ नैव देयाह रेव धर्मे ॥ विवाहार्थे स्वर्गलब्धमेकं वाप्युपजपाश्रितः ॥ न देयो विक्रमेण स्वल्पमपि प्राज्ञस्तस्मात्प्रयत्नेन ॥ न तस्य निष्कृ
तिर्द्दृष्टा सिद्धिमिच्छद्भिर्द्विजवरैर्विना ॥ रोहिणीविक्रयपरा जनन महापापाद्यधोगतः ॥ गौरीविक्रयणे तानमहासांतपनत्रयं ॥ रजस्वला
विक्रयणे कार्यं चतुर्गुणं तु हि ॥ एतासां चातुर्वर्णानां च मनसां धृत्वा विवाहयेत ॥ न तत्र विप्रभुंजीत ततस्त्याज्यार्थमाप्नुयुः ॥ तद्रात्रे
पक्षं वः ॥ दोषेण बाधिमिमात्रसमानस्य मिमपासितस्य पापानरके सितस्य भक्ष्येयोर्हिति ॥ विज्ञानेश्वर ॥ अत्र कन्याशुल्क स्वीकार
एव दोषः ॥ अत एव कन्यामूल्यस्वीकार एव विक्रयः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्गचिंतामणौ विक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ धेनुविक्रयप्रायश्चि
त्तमाह ॥ शिवपुराणे ॥ संग्याघ बहुधा यत्ते धेनुं विप्रः प्रति ग्राहयेत ॥ विक्रयं घोरमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत ॥ लिंगपुराणे
धेनुं संप्राप्य विप्राय मग्निहोत्रार्थमादरात् ॥ दद्याद्भावेत्पापतो विक्रये घोरपापधीः ॥ स वै नरकमासाद्य चंडालत्वमवा
प्नुयात् ॥ बाल्ये पोगंडके वापि धेनुं वा हृत्य लोभवान् ॥ विक्रये घोरमूढात्मा दहत्यासप्तमं कुलं ॥ बाल्ये चांडीं तु पौगंडे मासहाया
द्दूं प्रदोषिते ॥ प्रवर्तो विक्रयित्वा तु तन कृच्छ्रत्रयं विदुः ॥ धेनुं छिन्नो विक्रयित्वा गोमूत्रं मंडलं चरेत ॥ आमावस्यां तस्य स्यात्वा
मुनंन कुलं समुद्ध ॥ मंडलेन विशुद्धिः स्यात्संवत्सरमंततः परं ॥ भस्म तन्मित्यर्थः ॥ गौरीला कुंभीति स्मेति निघंटुः ॥ इति हेमाद्रि
विरचिते धेनुविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ गजविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥ गजं क्रीत्वा तु यो दद्याद्वणिग्वह
रतया द्विजः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात्कदाचन ॥ लिंगपुराणे ॥ संप्राप्य नागं धनवान्विप्रो लोभपरायणः ॥ विक्रयेद्य
दि रौरवात्तानतस्य पुनरागमः ॥ स्कंदपुराणे ॥ हस्तिनं प्रतिगृह्याशु क्रीत्वा द्रव्यादल्पमानतः ॥ विक्रयित्वा पुनर्लोभा

प्रा०हे० यमलोकमवाप्नुते॥ बालविक्रयणे चान्द्रं पोगण्डे तद्द्वयं स्मृतं॥ युवानं विक्रयपित्वा तु ह्यशीतकं समाचरेत्॥ गवां त्रीणामर्धं तु निष्कं प्राय
२५ श्चित्तं मनीषिभिः॥ यत्रानुज्ञविक्रये स्त्रीणामर्धं प्रायश्चित्तमुक्तं॥ स्त्रिया यत्र दपयोरेव प्रायश्चित्तं तु सहजएवके चिद्धर्म
34 द्वैरूपयोर्वैदितव्यं॥ इतिहेमाद्रिविरचिते गजविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ अनडुह्विक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ मार्कण्डेयपुराणे
अनडुहं यदा विप्रो विक्रयेद्धर्ममोहतः॥ स याति नरकं घोरं तिष्ठति यत्र सुदारुणं॥ लिंगपुराणे॥ अनडुहं तु पूर्वजे नाथ
द्रव्यलोभपरेण वा॥ विक्रीयते महान्योरो नरकः समवेदितः॥ कूर्मपुराणे॥ अनडुहं द्विजो यत्नाद्गृहीत्वा च जेत मान्॥ द्रव्यलो
भेन महातानां विक्रयेद्धारिकामतः॥ महान्तं नरकं गत्वा भुवि भूपादिहिंसितः तस्माद्दोषापशान्त्यर्थं तु महकृच्छ्रं समाचरेत्॥ पोषपिता
गृहे वत्सं स्वधनेन स्वयं भवं॥ तं विक्रयपितामोहेन कृपोच्चान्द्रायणं बुधः॥ बाल्ये पोगण्डके चैव प्राजापत्यं विशोधनं॥ त्रिस्त्रीणामेवमेव प्रा
यश्चित्तार्धं समाचरेत्॥ अनिपद्ये इसमपोरेवमेवं वेदितव्यं॥ तत्र त्रीणामर्धं पादेन धनस्वीकारः॥ इतिहेमाद्रिविरचिते अनडुह्विक्र
यप्रायश्चित्तं॥ अथ महिषीविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ ब्रह्माण्डपुराणे॥ महिषीपोषपिता तु स्वगृहे पुत्रवत्सदा॥ विप्रो यदि हतां पश्चाद्वि
क्रेपत्याय धोनरः॥ नरो जातिमात्रसाधारणं॥ स याति नरकं घोरं कालकालेनामना मतः॥ लिंगपुराणे॥ महिषं स्वगृहे तातमोषपितास
न्नहन॥ विप्रो यदि हि लोभात्तां विक्रीणीते स्वचोदितः॥ स याति नरकं घोरं पीडितं तत्पापमनुस्मान्॥ स्कन्दपुराणे॥ महिषं स्वगृहे जातो त्रीला एम०
ण जनं स॥ प्रतिग्रहच्छिन्नो यस्तु विक्रयेच्छलतोमतः॥ यमलोकमनुप्राप्य नरकं याति दारुणं॥ गृहीतो विक्रयेदुजनतस्य चान्द्रायणं
स्मृतं॥ वाणिज्यकर्मसंज्ञा तां विक्रयेन सद्यपेदरेत्॥ प्रतिग्रहच्छिन्नस्वं नं पारं विक्रयेत्स्मृतं॥ तत्र स्त्रीणां तु तस्यार्धं स्यात्सत्रिपादं॥

द्विजो ऽन्नवान्॥ वैश्यानां क्षत्रियवधमाचरेत्तद्धनं हरेत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते महिषीविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ माहिषविक्रयप्राय
श्चित्तमाह॥ माहिषं स्वगृहे जातं विक्रयेद्यस्तु वै द्विजो यदि॥ नाम्नं सो ऽन्त्यजपशुहीनजातिर्भवेद्भुवि॥ लिंगपुराणे॥ महिषं पापपावनानुवप
मिस्तु विरोगाते॥ कौमारे वानप्रस्थे द्विजो यदि हि विक्रयेत्॥ महांतं नारकं गत्वा भवत्यौ नःसंज्ञापते॥ ब्रह्मांडे॥ महिषं वध्यपित्वा वाको
त्वा वा प्रतिगृह्य वा॥ द्विजो यदि हि लोभेन विक्रेपत्तं कयघेन॥ महिषविक्रयप्रायश्चित्तं मन्त्रदुह विक्रयप्रायश्चित्तवन्नोपं॥ इति हेमाद्रिविरचिते न
हिषविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथाजवस्त्रविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ नारदे॥ अजेवस्त्रं द्विजो यस्तु संपाद्य बहुमूल्यतः॥ पश्चात्तो विक्रय
त्यायी नारकं चानुसंपते॥ स्कंदपुराणे॥ विप्रः प्रयत्नतो राजन् संपाद्य मेषमाग्रत्यं वा॥ पश्चात्तो विक्रयेत्तस्मात् पापी नरकं यातिरौरवं॥ लिंगपु
राणे॥ अजं वस्त्रं द्विजो यस्तु संपाद्य बहुमूल्यतः॥ पश्चात्तो विक्रयेत्तावेन्नरकं पाति हारणं॥ तस्मात्पापपरिशुध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत्॥ नारी
वा विक्रयघातुतद्दोषे पापी कोलितं॥ इति हेमाद्रिविरचिते अजवस्त्रविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ खरविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ देवीपुराणे॥ ए
रसभं विक्रयेद्विप्रः यद्युवंशलमाश्रयात्॥ सवें चैव सततापातिनरकं चानुसंपच॥ स्कंदपुराणे॥ रासभं पूर्वजो लोभात्कीत्वा लोकरूपमूल्यतः॥ पश्चा
द्दर्शनीकां सौ विक्रेपद्याद्देवत॥ मत्स्ये चैव डलन्तं मासा घपावह्नसलपंगतः तावत्कालं तस्य नीत्वा भवेत्कृष्मां भुवि॥ लिंगपुराणे॥ ए
रसभं विक्रयेन्मोहात् क्रीत्वा वा धनलोभतः॥ संचं उत्तलं मासाघ पश्चात् कृष्मां भवेत्॥ प्राजापत्यं व्रतं भावे कौमारे तु समाचरेत्॥
पुनः कृत्वा पंचैस्सया ल्हात्वा विप्रदिमवाप्नुपात्॥ स्त्रीणामेव वमेवा धर्वक्षत्रियवैश्यपोविंमकर॥ पाहजे सर्वं स्वतरणं॥ इति हेमाद्रिवि
रचिते रासभविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ घष्ट्विक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ लिंगपुराणे॥ उष्ट्रं द्विजातिः क्रीत्वा वा संपाद्य लघुमूल्यतः वि

प्रा॰हे॰ क्रयं परिस्याद्यात्मानं नरकं याति दारुणं ॥ भविष्योत्तरे ॥ त्रिमलकं छिन्नेयस्तस्य पापं घृतं भक्षेन्नरः ॥ न तस्य निष्कृतिर्नास्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ कर
३५ न ॥ बाल्ये परान्के संप्रेतं यो गर्दभं प्रमोदिते ॥ पृथिव्यां दुर्भगं स्यात्कल्पं तावत्सुखिमवाप्नुयात् ॥ वेश्यान्नो पण्यान्तरस्थे स्यात्पूर्णं स्त्रीविक्रयं
35 मिह ॥ पारते तु धनं दानमेव प्रचोदितमिति ॥ इति हेमाद्रिवर्धिते बृहस्पति क्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ हरिणी विक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ लिं
गपुराणे अरण्यजां हिरण्यजां विप्रो यदि हरिविक्रये ॥ एणीतद्रूपलोमेन समयातिब्रह्महत्यतां ॥ मात्स्यपुराणे बालपंकहे चापि पापापि
त्वा मृगी गतं ॥ द्विजस्ता विक्रये यस्तु समता पातको भवेत् ॥ विक्रये यदि हिमायें सर्वं चलनमाप्नुयात् ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ अरण्यजां वा
गृहजां विप्रो हि मायें माहरात् ॥ विक्रये यदि पापात्मा धुर्वि चांडालमाप्नुयात् ॥ न तस्य निष्कृतिर्यावत्पाप मलो कालरावन ॥ एणजां द्विजपा
प्रात्मणः समुत्पादाय हरिणीं च न संभवां ॥ क्रीत्वा वा राजन एजे इष्टैः सार्धं विक्रये यादि ॥ सर्वेन न धर्म साधु पत्नत्रमुत्काम हस्त ॥ युवं गत्वा
स पापी पापनं सुरासत्वमवाप्नुते ॥ तस्यापहाराय धनात् यो यनिष्कृतिमाह सघृतं ग्रासतः स्नात्वा पयाचार्यनित्यकर्म समाप्य च ॥ रत्स्थानत
पावित्रं पस्व गल्यश्रो विधानतः अग्नेंधनादि पात्राते पिष्टा घृसाहितैस्तिलैः ॥ विस्त्रा होमविधिना कृत्वा होमं सहस्रकं ॥ जपादोश्चतता
हत्वा होमं शेषं समापयेत् ॥ फलदाः प्रकर्तव्यो लोमककमेकलासये ॥ सापंसध्यामयासीतातत्रौपासनमाचरेत् ॥ अग्निं संरक्षयेत्तथा
मा मावदेषा मासमाप्यते ॥ एवं पंचदिनं कृत्वा विरमा होमं समाहरात् ॥ एवं कृत्वा विमुच्यात्मा पश्चात्पापान्प्रमुच्यते ॥ सहस्रमिसतं राम॰
तिलाज्यैर्होमो इति चतुर्विंशवाक्येः द्रष्टव्यं सं व्याकर्तव्या ॥ एतेन वाक्येस्तिलैः सहस्रसंख्या भवति ॥ एतपासंख्यया यत्पंचस
हस्रं जुहुयादिति वदितव्यं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते हरिणी विक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ रत्नविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ पन्ना

११

येकल्पितः पूर्वं ब्रह्मणा परमयोगिना ॥ यस्मिन्देशे मृगः कृष्णः स देशः पुण्यवानिह ॥ तत्रोत्पत्या च गतः त्वा वा पूर्वजो धनलभ्यया ॥
विक्रयेण प्राप्तमर्थं यः सर्वेषु धनवानिह ॥ तस्मात्त्वं विक्रये सोमात स्वयं प्राप्तेन पितामहान ॥ विक्रयेण प्राप्तं यत्प्रायश्चित्तं भवेन्न हि ॥
लिङ्गपुराणे ॥ ब्रह्मणा कल्पितं तरकुंसं पापघ्नं बहुफलं ततः ॥ पूर्वजैः संगृहीतेन विक्रये घृतदेयापि च ॥ मतां तेन कृष्णं त्वा च दत्त्वा भवेदिह ॥
तस्यैव वनि स्मृतिनीतिस्त्रिषु जन्मसु धर्मिणः ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन दशाहं मन्त्रैर्हुत ॥ कृष्णाङ्गेण होमेन सह हुत्वा पातकनाशना
त ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धि पापिनः ॥ सततं कृष्णाण्डहोमः ॥ तदर्धं पाहोमः ॥ तन्मध्ये दशाहं मन्त्रजप्तं कृत्वा हुत्वा
त्वं कृत्वा हारं स्थण्डिले शयनं कृत्वा शुध्यति ॥ इति तिलमाहुति रविवितरत्रिरात्रमपाप्रायश्चित्तं ॥ अथ अश्वविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ ब्रह्म
वैवर्ते ॥ इत्यमश्वं गृहजातं तत्रोत्पत्त्या सत्ये सेवकाः ॥ पापपित्ता विक्रयकाले विप्रतो विक्रेय घोरे ॥ कालः कृष्णपाप सपसलोके भवेत्
पुनर्भवत्सु प्रागम्य कालेऽभवति कानने ॥ वायुपुराणे ॥ सोऽसेहरा तुल्यानि पापानि विविधानि च ॥ हुज्जायी तेरेत्स्वापवनं कल्पात पवित्रणी ॥ ह
पवित्रणीनाः पापं पञ्चगव्यान्न हीयते ॥ तस्मादेतत्सरित्त्वा ऽप पूर्वजैः पापभीतैः ॥ शिवपुराणे ॥ कन्या घासोऽहर्पर्वविप्रः स्या पापपित्वापपन्नतः
ताने तान्विक्रयेत्यापी व्याधो भवति कानने ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ कन्यां हयं च दासीं च यः शस्त्रमधं प्रभो ॥ पापपित्वा द्विजो लोभात्कृष्णा
रेताश्च विक्रेयतः ॥ सपुत्रस्यापातनाः सर्वाः पश्चाद्याल्लोभवद्दिह ॥ तस्य देह विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं शुभं ॥ उत्तमाश्च विद्विन कृत्वे
विक्रयित्वा चरेद्धि शुद्धं ॥ माधवस्याद्देवताजनन्तमञ्चशुद्धि याधनं ॥ वडवाविक्रये तातप्राजापत्यं समाचरेत् ॥ वाल्मीकि पोगडेन प
पूर्वनिरूपावकं ॥ तदर्थे विमनारिणां विप्रोजं राजवेरपयोः ॥ तन्त्र्याणां वृतदर्थे स्यात्मायं दत्त्वा महोरत ॥ एवं विमोभवेत्ततः पाद

प्रा॰रे॰ २६ स्यादिशांतये॥ इति हेमाद्रिविरचिते अश्वविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ इभ्यमृगविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ हंसोपहत्ये॥ सिंहोव्याघ्रश्च मत्स्य ऋक्षो
हिःशल्लकस्तथा॥ शल्लभाः खड्गिनाये वै तेमृगाइभ्यसंज्ञिताः॥ एतानाहो त्वाऽऽहृत्य माजालैश्च पुरैस्तथंकुशैः॥ आयसं सर्गतामेत
31 विप्रोलोके विगर्हितः॥ तान्नाशयवशात्नन विक्रीयपद्युहिलीलया॥ तस्य देह विशुध्यर्थं प्राजापत्यं मुनि चोदितं॥ तेन शुद्धिमवाप्नोति ना
मयासुधिरिष्यते॥ इति हेमाद्रिविरचिते सिंहादि इभ्यमृगविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथारण्यमृगपक्षिविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ देवीपु
राणे॥ टिटिभं चक्रवाकं च हंसकारंडकं तथा॥ मार्जारं नकुलं सर्वं भरद्वाजं कपिंतथा॥ मयूरं सारसं वै बभ्रुं मीनं मृगमेव च॥ चापं च
मृगनाभिं चकपोतं जालपादकं॥ कूर्मं वा पंबलाकं च चकोरं शुमार्त्सं चकुष्णं॥ शारिकां च भारद्वाजं सैवाल्पं पक्षिणस्तथा॥ एतान्मो
हस्य लोभेनाद्विजो यो हि विक्रयेत॥ तस्यैव शुद्धिःस्यादेताद्दशरूपाःकमशोधनं॥ मकरं नकुलं वा पुकुकुटं वृषभं तथा॥ मार्जारं नकुलं
सर्पं भरद्वाजं कपिं तथा॥ उलिकां चचक्रं श्वानं विक्रीय पद्युहिर्भवेन्नरः॥ सो प्यगात धर्पनात्स्वाशीवाकं कंपगालकं॥ कृच्छ्रार्धमाचरेच्छ
न्नतात्तातद्विगुणं चरेत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते अरण्यमृगविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ गोधूमतिलमाषविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ मार्कं
डेयपुराणे॥ गोधूमाश्चतिलमाषाश्चकेभ्यः शुभप्रदाः स्वकपिमापितारा जनपितृप्रीतिकराः शुभाः॥ द्विजोयदि हिलोभेन संचयार्थं
तु विक्रयेत॥ तस्य वनिष्कृतिर्नास्ति यमलोकात्नरावत् च॥ लिंगपुराणे॥ तिलागोधूमपामामास्वब्रह्मोपस्थवानिमान्॥ धर्मशास्त्रं परित्य
ज्यविप्रोयोहि विक्रयेत्॥ एतस्यैव च्छातिर्नास्तियमलोकात्कदाचन॥ महाराजेविजेय॥ तिलानाधूममाषाश्च सुवर्णं च परस्य वा द्विजाः राम॰
॥ विक्रयेत्स्वपत्तोभेन महातंनरकं व्रजेत्॥ गोधूमविक्रये नन प्राजापत्यं समाचरेत्॥ माषाणां तस्मांत्रं च तिलानां वैद्रमं स्मृतं॥ एतत्

प्रायश्चित्तं वा गोप्रमाणेपोजनीयं ॥ अन्यत्र क्षिप्येत दर्धं तेन पत्नीनां तदर्धं ॥ राज्ञां विप्रवत्प्रायश्चित्तं ॥ वैश्यस्य सहजेपेवार्द्धा
यां न्वरोधः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते गोधूमतिलमाषविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ मधुतंडुलविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेय
पुराणे मधुमांसघृतं तुल्यं राजन सर्वजनेषु कार्याकाः अवसानुलोकार्थं संस्थारैः स्वानि मानः ॥ हव्यकव्येषु रासास्वर्वि
माणां सुविशेषतः ॥ इक्षुमांसं च पार्थिव वा घृतलोभपरायणाः ॥ विक्रेयं यदि मूढात्मा न स प्रतिपद्येत ॥ मरीचिः मधुरैश्चतंडुलान
जनम्बु स्नाणानि निर्मितान् सुरा ॥ तान्विक्रीणीपिताप्यु विप्रो द्रव्यलोभपरायणः ॥ नरकं याति यथा शुक्र जातिरलोभं वेत ॥ गोतमधर्मे ॥ तं
डुलान्वेवमुरा रघुविप्रो लोभपरायणः ॥ विक्रेयं यदि मोहात्मा प्रायश्चित्ती भवेदिह ॥ प्राजापत्यं तंडुले घृतमेमधुः उग्रशासने ॥
खण्डिकाणामेव तदर्धं घृतदर्धं गं वा वाऽविक्रेय प्रायश्चित्तमिदं ॥ द्विवारं द्विगुणे अभ्यासे चतुर्गुणं अतः परं द्विजः अद्रुतुल्य स्वर्यः ॥ न
तस्त्रीणां तदर्धं ॥ नृपाणां विप्रवत्प्रायश्चित्तं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये मधुतंडुलविक्रयप्रायश्चि
तं ॥ अथ वीरस्यादि धान्यविक्रये प्रायश्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ वीरस्य च मधुपाकारान् नस्यामाकाकोद्रवस्तथा ॥ प्रियंगवः कुलि
त्थाश्च मावनालल्पा महान्नताः ॥ एतानि कृषिजातानि स्वायंभुवानि नैवानमाः ॥ एतेषां विक्रयं कृत्वा नित्यलोपं समाचरेत् ॥ नि
त्यलोपं तु दर्शपूर्णमासाश्वपापवपाचापेकत्र आद्धिकलोपतः ते षां विक्रयेण नरो यः ॥ द्रव्यसंचयार्थं विक्रयश्चेद्दोषमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥
विक्रयित्वा द्विजो धान्यं निर्मलोपेन रोगभाक् ॥ आत्मनश्चोपभोगार्थं महातेन व्रजेत ॥ गारुडपुराणे ॥ द्विजश्च विक्रयेद्धान्यं लोभेन
नित्यकर्मणि ॥ महान् रौरवमासाद्य पश्चान्नरकमश्नुते ॥ सर्वेषां धान्यजातानां यथा विक्रयो यो द्विजः ॥ आत्मपुत्रस्त्रीघाराणभो

मा॰हे॰ मोणार्थं पापमाचरेत्॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्ववत्॥ अर्धं प्राक्विमाणामर्धं चान्द्रमिति ते॥ द्वितीये द्विगुणं प्रोक्तं तृतीये च ३
३७ एव वत्सः॥ तत्र पतीलां तत्संख्यां प्रोक्ता सत्रिपाविप्रवृद्धरेत॥ अमर्यादे च समाप्नोति यथा श्रूयते वत्सः॥ इति हेमाद्रौ चित्रतोयोक्ताशेष म
37 विक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ गुडविक्रयप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे॥ गुडं संप्राप्य पत्नीनं स्वकार्ये प्रयुञ्ज्यते॥ पलमात्रं द्विजो दत्त्वा रौरव
लोकमाप्नोति शाश्वतं॥ लिङ्गपुराणे॥ पूर्वजो वृहन्निभिषन्निः कैदारागमसंभवैः॥ गुडं संप्राप्य वहुधा नकुर्यात्तस्य विक्रयं॥ महान्तं नरकं प्राप्य यम
लोके सुदारुणं॥ पुनर्भवमुपागम्य स्यादपाङ्क्तेयजा पेनेभुवं॥ पद्मपुराणे॥ स्यारामसंभवं विप्रो गुडं संप्राप्य भूरिशः॥ पश्चात्क्रोधपरीतात्मा
विक्रयित्वा यमं व्रजेत्॥ स लोकमुपसंगम्य जायते मधुमक्षिका॥ तस्य निष्कृतिमिच्छन्ति प्राजापत्यानां शतं विक्रये॥ प्राजापत्यं संख्या ताडूर्ध्वं
स लेलिचांद्रं चरेत॥ ततोधिकविक्रयित्वा महापापमवाप्नुते॥ चान्द्रायणत्रयं कृत्वा सहस्रादधिके द्विजः॥ शुद्धिमाप्नोति राजेन्द्र नान्य
था शुद्धिर्विहिता इति भविष्ये॥ गतानां विप्राणां येषां क्रियाणां विप्रवृत्त्या पश्चित्तं वैश्यानां स्वजातिविहितमेव इति हेमाद्रौ चित्रतोयोक्त गु
डविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ लवणविक्रयप्रायश्चित्तमाह वाराहपुराणे॥ कुरुपं वाल्यमात्रं वा प्रमुह्य वा यत ततोधिके द्विजः क्रीत्वा
विक्रेपतयदियप्प विवत्सपे॥ सरावनामधारस्याद्वेऽलोविमुच्यते॥ यमलोकमुपागम्य सर्वरोगीभवेत्तद्यथा॥ स्कन्दपु
राणे॥ लवणं वहुधा क्रीत्वा पश्चिमे जाड्यपरेतो भवतः॥ पश्चात्तापं छिन्दं कृत्वा महान्तं नरकं व्रजेत्॥ पुनर्भवमुपागम्य सर्वरोगी महान
परः॥ असंभाष्योपपापां केयो विडालो विमुच्यते॥ इत्यादि युग्मास्त्रयणः वैडालवत् पालयेतं नुवा पलस्यो गः तस्य कः स्वपोक्ता १५०
णष्कापसेःस्वेच्छया वणिजः॥ मूढो पतिः कर्मणा हीनो यथा विप्रस्तं त्रिकाः॥ तं तु मानधराः स्वेन न संभाष्याः कदाचन॥ चतुर्विंशतिमित

अवजो लवणं क्रीत्वा वणिग्भिः सह लोभतः ॥ पश्चात्तद्विक्रयित्वा तु लाभं च परमं हि तं ॥ हित्वा बहु दिनं यत्र स्वदेशं गो जायते भुवि ॥ मतैवेडाल
विप्रः स्यात् सप्तम्यः करात्वन ॥ तस्मादेष विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमतः परं ॥ लवणं विक्रये यस्तु संततं तस्य कृच्छ्रं स्मृतं ॥ मासमेतद्विक्रयं क
न्यात मत्रं वै चतुष्टयं ॥ अनुमात्र क्रयेता तस्य चान्द्रायणं स्मृतं ॥ क्रतुक्रये हयमेधं तं च त्यजेत्पतितो भवेत् ॥ पश्चात्तापसमायुक्तः पतितस्त्व
परस्ति हि ॥ तस्यापनयनं ग्रेनानामयान्वभिरिना ॥ तत्त लोभान्तदर्थं स्यात्सच्चिंयाणां द्विजातिवत् ॥ विप्रस्य द्विशोः स्वभावः स्यात्सोलव
पाविक्रयः इति हेमाद्रिविरचिते लवणविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ कार्पासविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ देवीपुराणे ॥ कृपं मासं तु क्रो
त्वाद्य विणाल्पतया द्विजः ॥ तद्विक्रयित्वा दुष्टात्मा नरकं प्रतिपद्यते ॥ ततो भुवमनुप्राप्य रत्नसयोः च्योतवा भवेत् ॥ मार्कण्डेयपु
राणे ॥ कार्पासं कृषिसंभूतं क्रीत्वा वा निम्नतो द्विजः ॥ विक्रीणीयात्ततः पश्चान्नरकं प्रतिपद्यते ॥ तत्रानुभूय सुचिरं दुःखं
त्वा सपापवान् ॥ जायते हस्तो गोस्याद्रत्नं भाष्यं करायनः ॥ लिंगपुराणे ॥ यः क्रीत्वा वस्त्रकार्पासं यद्वाप्यैः वस्तु संभवेत् ॥ द्वि
जो लाभतः पापः श्वा हि विक्रयमाविद्यापयेतः ॥ स गत्वा नरकं घोरं जायते चैव तन्याणिकः ॥ एवं वदन्ति स्मृति दृष्ट्या मुनिभिस्तल्ल द
र्शिभिः ॥ लवणाविक्रये विप्रस्य पतत्या पश्चिमं तस्य तत् ॥ तेरवाच्यपि या जनीयं ॥ स्त्रीणां क्षत्रियाणामेवं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते का
र्पासविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ नीलविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ नीलं यः पूर्वजः क्रीत्वा वणिग्भिः पापकर्मभिः
पलं वा विंशतिपलं शतं वाप्यनन्तः परं ॥ विक्रीय घोरस्मृत्या मासमधुः पतितो भवेत् ॥ स गत्वा नरकं घोरं ततुत्वा यदि जो भवे
त् ॥ मत्स्यनारायणे ॥ मुखजो विप्रजो त्स त्वा वणिग्भिः सह पापकृत् ॥ क्रीत्वा निर्लोभधनैर्वा पि विक्रयेद्यदि लोभतः ॥ तस्यैवं निष्कृतिर्गो

प्रा० हे. नेत्रियमलोकाल्लशुन ॥ एवं ततः पुनर्गत्वा द्विजो भक्तं तु वा यकः ॥ स्कन्दपुराणे ॥ नीलिमं याधु विप्रो यद्यन्नैवेद्यं नियत वा । क्रीत्वा तद्विक्रये पश्चा
३८ न्न हानं नरकं व्रजेत ॥ अमृत महायोगे तेन तु वा पश्चिमं भवान् ॥ पश्चात्तापसमायुतः प्रायश्चित्तं विमुक्तिः ॥ तस्मै चान्द्रायणं ना त्वा पुनः संस्का
३४ र एव ॥ शुद्धिमाप्नोति महतीनान्यथा त्रिविवाहेन ॥ विप्रस्त्रीणां नीलि विक्रये ॥ तदर्धं स्त्रि पवैश्य यो ॥ विप्रवत ॥ वैश्यास्याप्यर्हि तत्त्वा
त ॥ इति हेमाद्रिविरचिते नीलिविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ पलाण्डुलशुनगृंजन विक्रये प्रायश्चित्तमाह ॥ भविष्योत्तरपुराणे ॥ पलाण्डु
लशुनं गृंजनं कलंजं पृष्ठे वेजनकमात ॥ क्रीत्वा स्वयं मजं वापि विक्रये यदि मोहतः ॥ धनलोभेन रुभक्तेरिति ॥ मोहः अज्ञानमितिपाठव्याः ॥ तद्वाहेमा
तमः ॥ कलंजं गृंजनं विप्रः पलाण्डु लशुनं तथा । संपाद्य वृद्धया मूल्येन वैपि प्माव प्रायश्चितः ॥ विक्रये यदि मानोहत्यु विचार्य मरण
यं ॥ हतात्वरु गौभूत्वा चिरकालं तया पक्षीः भवेत्ता यो सकोविप्रो दशजन्म सु पंचच ॥ मार्कण्डेयपुराणे ॥ विप्र कलंजं लशुनं पलांडु गृंज
नं तथा ॥ संपाद्येमानि वृद्धया विक्रयेता निसर्वदा ॥ नरको याति दुष्टात्मा कापी सा स्या भवेद्विन तत्प निहातितो स्त्रियां ह्यपवाच्य
तुष्टयात ॥ औषधार्थे पिवा स्वं चाव्ये चैवोपवासतः ॥ एतस्मात्शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ॥ तोत्रासि हेति ॥ गृंजनं वोपं जनवत्पणी
जनकं पर्णे चूर्णे विशेषतः रंजं सुरालेपनं कृत्वा गुरुमाख्यजन कावटकविशेषः ॥ तद्विक्रिये विप्र प्रायश्चित्तमाह पंचगव्यं प्राश्य ॥ औ
षधार्थं संभवेत्स्नात् पुण्यो पंचगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पलाण्डुलशुनगृंजनविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अ एम०
परिशिष्टविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ कूर्मपुराणे ॥ एमरस्वर्णव धूर्तालाजा मोरकृष्णं ॥ अजा मोदं पिप्पलं तु जाजीपत्रं तदमुवांभ
न्यानि सर्वाण्यपि मर्षयाहिमिषानि । चद्विजः क्रीत्वाथ से प्रधविक्रये यदि लोभतः ॥ परिज्ञानमुपायाम्म मासेन तसंसमाचरेत ॥

एतल्लिंगं सुवर्णेन बध्यमतिरि तस्य विशुद्धये ॥ तपोद्दिष्टो विशेषमाह ॥ मत्स्यपुराणे ॥ रामहंसवर्णेन बध्वा संस्थाप्य चार्द्धिकेन तमशुभं सं पापमूलसंतो
ऽपि मन्यः विक्रेयपर्युरीलोभतः ॥ पलद्वयपरावस्मात्स्त्रीजापपंचतपले ॥ रङ्गोमेतनमव्र छुस्मातत श्वांग्ययणोप्य तेभ्यो समं स्थापद्वैवतः
वत्सराद्दर्ध्वमभ्यासे चान्द्रत्रयन्तु पुनः संस्कारश्च ॥ स्वर्गो वधयन्नाम सद्वर्णादितावस्थितः ॥ स्वर्द्धोमाग्नेयासवेऽलमपाभगतिनत स्वर्णबंध
नं ॥ इति हेमाद्रौ प्रायश्चित्ते लिंगव्यादि विक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ रसविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ स्कंदपुराणे ॥ रसं श्रीलाविजैलोमोहाद्यातरसपा
गतः ॥ पुनः सत्तविक्रेय लोभाज्ज्ञपापी न रकं भवेत् ॥ लिंगपुराणे ॥ हंभो वीर्यप्रदविप्रः श्रीलालाभप्रशाक्षितः ॥ तेषसश्च द्विज रत्नायसैवण
तकिना वरः तंकरानलभेद्दिव्यान्मोहान्निमोनुवर्षोमाप्ती ॥ रसोभवश्च्यग्निपत्र श्वसवर्णोमस्म स्तेषुवत्र ॥ ज्वरां कुर्वां विरहेतंतश्चाप्रहणिवा
रकं ॥ अमवाग्मी ष घनजालानि शंसयोजोम्भवानिवे ॥ गंधर्वकं पादवेतो वीजं मेरिः पुरीरनालसं ॥ अमरवं तालं केवं चैव कुरनं वात्मसेम वं ॥ ला
क्षातैलमस्थिंगाड्कूष्मांडादिघृतं तथा ॥ चित्राद्दिलस्नं वैरपाविपल्लवादिघृतं तथाविधं स्त्रानि सर्वाणि श्रीत्वा तान न विक्रयेत् ॥ यदि कौ
लाविबायेहसंस्पधःसपततितोभवेत् ॥ असंभाष्यश्च्याप्य मानेषः सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥ पृष्ठवाता पसमायुक्तो विमोपरिश्चिततातनभीः मं
डलंनियमं कृत्वा समाप्तः स्नात्वा यथाविधि ॥ सर्पिरस्य घृतमणाडपविद्युपलेस्वयासने ॥ न्यासंध्यां नेष स्नात्वा जपेन्मंत्रं समे वृकं ॥ म
ध्याह्नेषु पूर्ववत्स्नात्वा माध्याह्निकमथाचरेत् ॥ पुनरागत्य तत्स्थानं जपकर्म समाचरेत् ॥ सायंकाले फलाहारं स्वपेत्भूमौ नि
रेद्दिपः ॥ तेतः प्रातः समस्थाय पूर्ववज्जपमाचरेत् ॥ लक्षमन्त्रं पंचप्रयासप्रयात्रं डलेराजववल्लभततः शुद्धिमवाप्नोति रसविक्रय
जाद्दिकिनान्यथायु स्थिरसदिताप्रेजेर्वदु चिन्तयेः ॥ इति हेमाद्रौ रविवेरसविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ हरिद्रादिमलविक्रयप्रायश्चि

प्रा॰ है॰ तमाह ॥ लिंगपुराणे ॥ हरिद्रां शृंगवेरं च सूरणं मूलकं तथा ॥ मुक्तादीनि द्विजो हत्वा क्रीत्वा मूल्यतः स्वयं ॥ विक्रये यदि लोभात्मा सद्यश्च्यवन
३९ तां व्रजेत ॥ स्कांदपुराणे ॥ मूलकं पूरणं चैव विक्रीय हरिद्रां यादि च ॥ वाणिज्यभावमाश्रित्य विक्रये यदि द्यापधीः ॥ पलांडुं हरितं पर्यंतं विक्रीय
39 त्वा तदेव भवेत् ॥ ततः परं महादोषः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ तत्र स्त्रीपुत्रान धर्षितं स्वाद्धं पातिते वा यदि च्यते ॥ मरीचि विक्रये राजन्नमाय
श्चित्तमिदं शृणु ॥ पलांडुं हरितं शाकं पर्यंते विक्रये तत्समाचरेत् ॥ ततः शतपलं क्रीत्वा विक्रये यदि पूर्वजः ॥ चतुर्गुणे पपकं सार्द्धवर्षं वा दु
र्मुहिरितं ॥ इति हेमाद्रौ विराचिते हरिद्रादि मूल विक्रय प्रायश्चित्तं ॥ अथ आम्रकादि फल विक्रय प्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥
आम्रकं कदली मातुलिंगं दाडिमकं च ॥ नारिकेलं च खर्जूरं कपित्थं तिंतिणीफलं ॥ जंबूनिंबू तथा जंबीरं बालहितालजं तथा ॥ पनसं व
द्री वृक्ष फलमुर्वारुकं तथा ॥ एतान्यन्यानि यः क्रीत्वा विक्रये न्मुखजो यदि ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं कथमीरितं ॥ गाणपत्ये फ
लानि हृष्टैकानि नराधिप ॥ शतादर्द्धं सहस्रांतं विक्रये त्वत्स्वचेत् ॥ तत्स्य योजन तदर्द्धं स्यादेवं सर्वेत्र निष्कृतिः ॥ अथ चर्मविक्रयप्राय
श्चित्तमाह ॥ देवीपुराणे ॥ व्याघ्रचर्मेतरो प्यचर्म रोगोपचरक्या दिकं ॥ द्विजः क्रीत्वा स्वपण्यं स्याद्विक्रये यदि लोभतः ॥ एवं चंडालत्व
मेत्येव मत्वा पदमपुण्यं व्रजेन्नरः ॥ तत्र मत्या महद्दुःखं च चर्मकारी भवेद्ध्रुवं ॥ महाराज विजये ॥ अजिनं रौरवं व्याघ्रं च मेषं बल्कलं वि
क्रये ॥ द्विजो यमपुरं गत्वा तत्र भूमौ च चर्मकारकः ॥ तस्मै वदति सर्वां त्रिप्रेष्य प्राजापत्यं विशोधनं ॥ एकवारं पंचगव्यं द्विवारं प्रा एम०
वकं भवेत ॥ त्रिवारे चैकवारे वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ अभ्यासे तु द्विगुणं प्रोक्तं वर्षार्द्धं तपस्तप्ये ॥ इति श्रीहेमाद्रौ विरा
चिते चर्मविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ दासीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ देवधर्मे ॥ दासीं क्रीत्वा द्विजो यस्तु महाश्लोमादिशिभ

वे ॥ पुनस्तां विक्रयेद्यस्तु तेरवेन रकेग्रेजेत ॥ गौतमः ॥ संपाद्य हासौ विप्रो यो ह्यपत्यावण्ण विप्रमं । एवं तो विक्रयेद्यस्तु सर्वं यत्स्य
मेभवेत ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ द्विजः संपाद्य यो हासीं न्न्हकमेसुता मये । पश्चात्तां विक्रयेद्यत्नात्सचंडालो समो भवेत् ॥ तस्मान्न कु
र्तिस्व न्यास्वं रेषण्मुखचोदिते ॥ बालकां विक्रयेन्मोहाद्दैवायां देतद्धं पंचचेत । पुपतो विक्रेयंन्यात बन्धू कृच्छ्रमाचरेत ॥ पंचगव्यपि
बेत पश्चात् शुद्धिमाप्नोति पूर्ववत् ॥ ततस्त्रीणां तदर्द्धे स्यात्त्रियं वेश्ययोर्विक्रयवत्स्याव प्रश्चित्तं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते तदासी
विक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ इतनखविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेयपुराणे दंतकारि समुद्भूतं अश्वजं वीरजं तथा ॥ न
रवं व्याघ्रसमुद्भूतं संपाद्य द्विजनायकः ॥ पश्चात्तान्विक्रयेन्मोहात व्यवहारतयान्वय । यमलोकमुपागम्य स्थित्वा तत्र
चिरं दहन ॥ भूपामूमोलस्यपीपानदंतकारतवमहान ॥ लिंगपुराणे दंत समुद्भवसमुद्भूतं कारिदंतं तु पोत्रितं । नरवं व्याघ्र
संभूतं क्रीत्वा पश्चात्तत्यवं पेपुनः ॥ विक्रयित्वा द्विजो यस्तु दंतकारिमेवेत्पुनः ॥ प्रायश्चित्तमिदं तस्य प्रोक्तं मुनिचोदि
तं ॥ हस्तिदंतेतत मंस्यारश्वतेदं तिपावके । प्राजापत्यं विकेदंदे दंतेत्रिरात्रेन रवविक्रये ॥ ततस्त्रीणां तदर्धे मानं ॥ इति हे
माद्रिविरचिते नखदंतविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथो पक्षेशविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ गारुडपुराणे ॥ उपकेशान्वरकोल्वावि
प्रो वाणिज्यकर्मणि ॥ पुनस्तान्विक्रयेन्मस्तु कोजायते भुवि ॥ लिंगपुराणे ॥ विप्र भावमुपाश्रित्य पूर्वजो धनलोभवान् ॥ क्री
त्वा रोमकशा मुगुणात पश्चात्तान्विक्रयेन्नपुरि । स पापमनुभय पापमृत्यु कामुकविजायेत ॥ तस्मै दे हो पर्व दिन शापमासेत म
गरोहितं ॥ मासत्रयं तु चांद्रं स्यान्महाचाद्वं तु वत्सरे । वर्षाकुर्वे पुनः कृत्वा शुद्धस्त्यो भवेदिह ॥ ततस्त्रीणां पदं वत ॥ इ

प्रा॰ रे॰ निहमात्रे विरचितेऽप्येके शाविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ मान्नविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ देवालेपमहामोगो स्वगृहे ए
५० जवेद्रमति॥ अन्नं यच्छ्राद्धिनो पात्रविक्रये घोर्‌पायधीः॥ शाककोशादिकं चैव यूपरं शमथापि वा॥ भक्ष्या न्नाना विधान्नान्न
50 नचान्नलोमपराधयाः॥ महांतं नरकं गत्वा ते नहीनो भवेन्मृदि॥ लिंगपुराणे॥ भक्ष्यान्नानाविधान्नान्नानि चकोपचा॥ मह
तं नरकं गत्वा ते नहीनो भवेन्मृति॥ लिंगपुराणे॥ भक्ष्यान्नानाविधान्नान्नवकोशादिकान्यथा॥ उपदंशान्पायसांश्च पिष्टकामा
गोशिवालेप॥ पूर्वेजः स्वगृहे न्नेभ्यो विक्रेपेत दृष्टलोभतः॥ यमलोकमुपागम्य ततः पश्चाद्‌रिद्रतां व्रजेत्॥ रवदं शे विधुंप्रोतं मासं मास ह
पंचवा॥ कोशापंच॥ कोशाभुपंचराचमन्या ब्बाके यावत्कुरुच्यते॥ अन्नमासद्वेषात्‌जन्मन्यदं कृच्छ्रमाचरेत्॥ षण्मासे तद्वर्षं
मेत्तं वर्षांतं पतितो भवेत्॥ वर्षांते पतितस्यापश्चितं ज्ञात्वा श्रुतिसमवायाति॥ तत्रैव्यो पापर्वे वदद्‌दितव्यं॥ इति रेहमाद्रिविरचिते प्रा
न्नविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ गोरसविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ सत्तमोक्तेः॥ पयो दधि घृतं मस्तु कीलालं तंगोमपंतथा॥ विक्रयेत्स्ववे
पत्ता॥ नारीवा विप्रवंशनी॥ सयुप्पतति विप्रो मां मृत्युलां भवेदिह॥ महाभारते पि॥ किलालं गोमयं राजन्पयो दधि घृतं चतत्॥ नव
नीतं यानस्तु तेलं क्षीरं लेपयाम्मधुः विक्रये घोरमोहात्मा पर्वे जो धनसंग्रहे शकं तेलं नव्यवासयप्पतत्ति पातकी सकरस्तस्य
मधुदुग्धं घृतं मस्तु कीलालं गोमयं दधि॥ तैलमेरंडकं चैव चीर्त्वा नरकं समरं॥ विक्रीयमासं वैडालोकिमासंवात पो रुरः॥ मा राम॰
सन्नेपसौविकः स्यात्तयाण मासे न्मदत्तां व्रजेत्॥ मासे मासं पणकं विधिनो यच्चांद्रमुख्येन॥ ततो यस्तपणु राजेंद्र पणमे सेतु प्रवद्धकं॥ अतः
परं पतत्यन्त्र द्विजो पाणाग्याविक्रो पत्थं पतत्तरांद्वं गत्वा तैलमधुविक्रये पतति तस्मात्प्रायश्चित्तं पत्कलाशुद्धो भवति तत्स्त्रीणामर्धः॥ एवं

महर्षीवक्तारिबद्धदुग्धविक्रयेपापप्रायश्चित्तंवदितव्यं ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेधर्मशास्त्रेगोरसविक्रयपापप्रायश्चित्तं ॥ अथमधुमांसविक्र
यपापप्रायश्चित्तमाह ॥ सौरपुराणे ॥ मधुमांसविहंगानांमहाद्रव्यसमागमे ॥ क्रीत्वास्वयंवाद्विजोमोहात्स्वयंचात्रतन्विक्रयेपापदि ॥ राजर
वःसपापोपातशतंसम्यग्विचारयन् ॥ मत्वानरकमासाद्यमधुविक्रेतान्नलभवान्नभवेत् ॥ लिंगपुराणे ॥ मांसंमधुविहंगानांसुर
निमुपाश्रितः ॥ महद्द्रव्यमेवरसविक्रयेभापवानहं ॥ इतिमत्वाद्विजोयस्तुक्रीत्वातद्विक्रयेत्पनः ॥ महत्पापमवाप्नोतिरौरजा
तेरुद्रपेक्षते ॥ एवंहिविक्रयेपापस्यमधुमांसद्रव्यमुख्या ॥ तन्नरकंधेचरेत्तत्रपंचाब्दमतःपरं ॥ पंचरात्रेद्विजोपालविक्रयेतद्धनं
सकृत् ॥ चांद्रंतस्यविशुध्यर्थंपंचगव्यंयपूर्ववत् ॥ मासमेकंद्विजोपस्तासंशितंमधुरागरासहस्रंद्वेस्वात्स्वरद्वमतमाच
रेत ॥ तस्योपवनपतनंभूयःसावित्रीरतनेमवा ॥ द्विजस्सस्जोरिरेवमेलोवद्वविमारिते ॥ ततस्योणामेवमुत ॥ सन्निधेरूपको
रेवमेव ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेमधुमांसविक्रयपापप्रायश्चित्तं ॥ अथशालग्रामादिक्रयविक्रयपापप्रायश्चित्तमाह ॥ शिवपुराणे ॥
प्रतिमांलक्षणोपेतांशालग्रामेशिवंतथा ॥ चक्रपाणिंपराजेशद्विजःसंपाद्ययत्नतः ॥ नरश्चेन्नेपराहत्वाप्रतिमांप्रलयप्रसावि
क्रेयहन्मभोगार्थेतस्यपापफलंशृणु ॥ आद्वादशाब्दपर्यंतंयमलोकेसुदारुणः ॥ मार्कंडेयः ॥ शिवलिंगंचप्रतिमांचक्रपाणिं
द्विजोत्तमः ॥ संपाद्यबहुभिर्मूल्यैःअज्ञानात्तसुरार्चनं ॥ विक्रयेयदिपापात्माघोरंवैनरकंव्रजेत् ॥ आद्वादशाब्दपर्यंतंनिष्ठामम्र
नसंशयः ॥ स्कंदे ॥ शालग्रामशिलालिंगंप्रतिमांचक्रपाणिनं ॥ द्विजःसंपाद्यसहस्रातमूल्यातस्यरूपवाःपूज्यवान्नास्ति
कभाक्तलोकसारस्वर्गोरवात् ॥ विक्रयेयदिमूल्येनसपापोनरकंव्रजेत् ॥ पञ्चाद्भवतितोलेक्लिन्नास्तिकोभवतिध्रुवं

प्रा॰ है॰
४२

मार्कंडेयः॥ लक्ष्मीनारसिंहं रामं च गोपालं श्रीधरं तथा॥ लक्ष्मीनारायणं चैव दधिवामनमेव च॥ हिरण्यगर्भं मंत्रस्मादिमूर्तिं पापापहारिणीं॥ शा
लग्रामशिलानां पातनं चक्रांकितानां द्विजः॥ शिवलिंगं चक्रपाणिं प्रतिमां परिहृत्य विक्रयेत्॥ रामादिविक्रयेणानन्तपुरं त्वां द्रव्यग्रन्थे॥ लक्ष्मी
नारायणे चैव तथैव दधिवामने॥ महाचार्द्रं प्रकुर्वीत लक्ष्मीनृसिंहविक्रये॥ पराकं हि शुध्यर्थं चैरोहिण्यां विचारयन्॥ शिवे च स्फुटिके
चैव मरकते विक्रयेद् द्विजः॥ मासं हविष्याशी पंचगव्यं प्रातः स्नात्वा पयोविधिः॥ तयोरपि समारभ्य पायसं लिंगतो रविः॥ तावन्न प्रकु
र्वीत संख्यायाक्षसमाप्यते॥ प्रत्यहं रात्रौ साहस्रशैवं मंत्रं चैव स्मरः॥ पलत्रयं प्रकुर्वीत परामं रोपते रविः संध्यादिके समाप्य वंद्य हृदिलेप
वले स्वपेत्॥ परेद्युः प्रातरुत्थाय पयोग्रवेधं समाचरेत्॥ मासांते शुद्धिमाप्नोति शिवहीनं च यामय्या॥ प्रतिमां चक्रपाणिं च विक्रीय
त्यावेर्क्रियां॥ तेषां प्रायमेव समर्थं श्रीमेव विदप्राज्ञानां महापापात मासिभैवात्ति॥ इति हेमाद्रिविरचिते शालग्रामादिविक्रयप्रायश्चि
त्तं॥ अथ पुष्पतुलसीविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ कौर्मे॥ सुगंधीनि सुपुष्पाणि जातीकुंदसुमान्यपि॥ चंपकाशोकपुन्नागबकुलकेत
कीं तथा॥ स्वाराममसंभवानीह ... त्वा वा लाभलोभतः॥ विक्रयं ये ... जालोत्मात महापापमवाप्नुयात्॥ मरीचिः॥ चंपकाशोकपुन्नाग
जातीकुंदसुवर्णमपि॥ बकुलं केतकीपुष्पं वा कोरं कुटजं द्विजः स्वाराममभ्यनानिलत्वात् पुष्पाणि लोभतः॥ विक्रयेद्यदि पापात्मा
कालसूत्रमवाप्नुयात्॥ एवं बोरेपरकः प्रायश्चित्तं स्मृतं॥ त्वारामसंभवपुष्पविक्रये प्रमादतः प्रायश्चित्तं॥ कौलावि राम:
क्रेये द्विगुणं॥ पुष्पिकाविक्रये त्रिगुणं॥ तुलसीमंजरीबिल्वपत्रादिविक्रये प्रमत्तः यावः संवत्सरात् द्विगुणं पतति तत्र वा॥ इति
हेमाद्रिविरचिते पुष्पविक्रयप्रायश्चित्तं॥ अथ रत्नादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह॥ गौतमः॥ मौक्तिकं पद्मरागं च प्रवालं गोमेदं

ल्कं ॥ गोमेधिकं महारत्नं रत्नं गारुत्मतं तथा ॥ इंद्रनीलं च वज्रं च नवधा रत्नमीरितं ॥ एतानि वृद्ध्या पूर्वैः संपाद्यास्य समुद्भवः ॥
विक्रये हत्वा लोभेन रत्नद्रोही निगद्यते ॥ पराशरः ॥ मौक्तिकं पद्मरागं च पुष्परागं प्रवालकं ॥ गोमेधिकं महारत्नं वज्रं गारुत्मतं त-
था ॥ इंद्रनीलमिति प्रोक्तं नवधा रत्नमुत्तमं ॥ द्विजः संपाद्य वसुधिः मुषित्वा वा नराधिप विक्रये यदि स्यात्पापात्मा हसगच्छेद्यमपातत्वं
॥ तं पंच हत्वा द्विजो यत्ता विक्रये ध्वनवारवः ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं चरेदं कृच्छ्रमीरितं ॥ तस्योपनयनं भूयः स्तपरोपायशांतये ॥ अ-
मत्यरत्नविक्रयेण हिरण्यं साधारणे रत्नानां क्रीत्वा विक्रयं पापप्रायश्चित्तमाह ॥ गौतमः ॥ अमत्यरत्नजातीनां च उद्दं विक्रये पु-
ष्यते ॥ रत्नसाधारणे रत्नवत्न कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ तप्तकृच्छ्रं प्रायश्चित्तमुक्तं ॥ शिलातुल्यं पुनः स्वर्णं नावध्येरं कृच्छ्रं कृत्वा ॥ शुद्धिमाप्नो-
ति रत्नसाधारणे न मेकलाशुद्धिमाप्नोति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते रत्नविक्रयपापप्रायश्चित्तं ॥ अथ परदाराहुविक्रयपापप्रायश्चित्तमा-
ह ॥ गौतमः ॥ दत्त्वा वा पूर्वं जो गतजन ॥ शतरुद्रसामवेदानां महसं दशसहस्रं संध्याय बहुधा पत्नजनः ॥ ततो लोभात्तु रः पश्चाद्द्विज-
ये यदि धर्मतः ॥ ततस्य निष्कृतिर्नास्ति त्रिःपरिक्रमणात्मुवः ॥ अथवा गार्मेशाप्यतु प्रसहस्रान माचरेत् ॥ पापेनैव तु शुद्धिः स्या-
त्स्वयं पतितो भवेत् ॥ एतत्सहस्रदारुविक्रयविषयं अतद्ध्वेक्रतु मार्थेयाशु ध्यतीसर्वः ॥ एवं पद्मासारहाह्सविक्रयपाप-
प्रायश्चित्तं ॥ निवेदितव्यं ॥ प्रत्रजो यविक्रयः प्राजापत्यसमाचरेत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते दास्यविक्रयपापप्रायश्चित्तं ॥ अथ पशुववर्णवि-
क्रयपापप्रायश्चित्तमाह ॥ विष्णुः ॥ अष्टापदं सुवर्णं च उक्तसाधारणं च वा ॥ वणिग्भ्यां वा द्विजो यत्ना विक्रयं यमसरं स हा ॥ ततस्य
निष्कृतिर्नास्ति तिनपिनः पापसंकरात् ॥ अष्टमूल्यो हेमशोधितव्यं ॥ पस्तु वर्णोदश्यापदं ॥ वदिरोगारवन्नातिजरद्वापरं सुवर्णं

पा॰रे॰ ५२ 42

तन्मध्यमं साधारणं प्रकाशितं ॥ एते पापे विक्रये विपत्ते यो भवति सुवर्णो ऽपि प्रमाणं सुवर्णस्तेयं तु वर्णास्ते यप्रकारेण विहितं ॥ कात्यायनः ॥ द्वि
जो मासं सुवर्षेन वर्तते ये वाम विक्रये ॥ सुवर्णो घातो विज्ञेयः सर्वधर्मे बहिष्कृतः ॥ तत्रैव प्रवदेत अपराशास्त्रतो निरः ॥ संवत्सरे य दि वर्ते सु
वर्णास्तेय उच्यते ॥ जाबालिः ॥ द्विजस्त्वपापेभ्यः शुद्धिमासेवा दापणं व्रतात ॥ साधारणं सुवर्णेन प्राजापत्यं समाचरेत ॥ इत्येवं व्यवहार
स्मिन्नतस्मकृषु प्रोतेरि ॥ एतन्मासे द्विजातो नं ऽयो पश्चित्तं विनिर्मितं ॥ संवत्सरं चरेत्पश्चात् सुवर्णस्तेयिनः समः ॥ संवत्सरार्द्धे स्तेय प्राय
श्चित्तं ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते सुवर्णविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ रजतविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ जाबालिः ॥ हरि प्रति
बंधं समाप्य रजतानि यो तमाहरेत ॥ वल्लिम्भ्य वसुधा गम्य विक्रयेद्यदि पूर्वजः ॥ स्वर्णस्तेय समं पापमाप्नोति सनराधिप ॥ गा लं
वः ॥ इत्यनिघ्नं सत्संत्वं वा द्विजः गोल्यां प्रवर्तयेत ॥ तस्य वानिष्कृतिर्नास्ति स्वर्णस्तेयसमो हि सः ॥ मासं वा कृतमात्रं वा वर्तयेद्यनतंके
मेपाः ॥ प्राजापत्यव्रतं संवर्णो ह्यपणामनुक्रमात ॥ मासं रजतव्यवहारे प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं ॥ मासद्वयेन तं ततस्य वत्सरार्धं चरेत् ॥ सं
वत्सरार्द्धे सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तं वल्लुपोत ॥ इति हेमाद्रिविरचिते रजतविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ ताम्रकांस्यादिविक्रयप्रायश्चित्तमा
ह ॥ ताम्रं कांस्यं द्विजः कोलाऽपि पित्तलं तथा ॥ तानि पस्य द्विजः पित्वा मासं यावद्व्रतं मेव वा ॥ यतस्य पुनराहूतिर्यमलोकात्कदाचन ॥ दे
वलो ॥ ताम्रं कांस्यं पित्तलं कांस्यं कोल्यां द्विजाधमः ॥ पलाशिशातपर्वतं कीलाद्विक्रीय पापधीः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिस्तास्य पातो भवे रम०
द्विक्षा प्राजापत्यं शतपलं वा दैवततः परं ॥ कांस्यं ते यदि विक्रीय प्रायश्चित्तविशारदैः ॥ अनुपितलये श्चैव प्राजापत्यं चरेत्स ॥ ताम्रवि
क्रयेणां त्यक्त्वा प्राजापत्यं संवत्सरान्त मार्गविहितव्यं ॥ अत ऊर्ध्वं रजतप्रायश्चित्तं तत्समाचरेत ॥ अनुपित्तलवहत्वोद्विक्रयप्रायश्चित्तं ॥ इति ॥

हेमाद्रिविरचिते ताम्रकांस्यादिहृतिविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ शस्त्रादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ देवलः ॥ तवडुंकं तं धनुर्वाणां खड्गं चैलादिकं च
देत् ॥ विक्रये यदि हि तान्स्वयं हि स्वेन खड्गं ब्रजेत ॥ ततस्वनि स्मृतिर्निष्कृतिर्मनः वा स्वाभ्यवात् ॥ पश्चात् प्राजापत्यमप्य यदि देवं शुद्धिमात्मनः
प्राजापत्यं कृच्छ्रं चैव षण्मासे वत्सरे स्मृतं ॥ ततः संवत्सरादूर्ध्वं कालतस्ससमो भवेत् ॥ मरीचिः ॥ धनुः कुंतं च खड्गं वा क्षिप्रायमुः ॥ को-
लाविक्रीय वर्तेत यमलोकं महीपते ॥ यदि देहं शुद्धिमिच्छेत तामनुना धर्मराशिना ॥ प्राजापत्यं च षण्मासेन तत्पूर्वं वत्सरे स्मृतं ॥ ततः प-
रं स्यात्कालतः स्यात्प्रायश्चित्तं निरर्थकं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते शस्त्रादिविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ गृहोपकरणविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ व्या-
सः उलूखलं च मुसलं दृषच्चोपलं तथा ॥ पिठरं स्थालिनी चैव तथा संमार्जनीमपि ॥ तुषकाष्ठं स्वकारीषं गोमयं भूर्यमेव वा ॥ वि-
क्रयित्वा द्विजो मोहात् यमलोकमवाप्नुते ॥ गौतमः ॥ तुषकाष्ठं च कारीषं गोमयमेव वा ॥ संमार्जनीं तथा पीठं वेणुपात्रं च
दृषदं ॥ उलूखलं च मुसलं दृषच्चोपलं तथा ॥ पूर्वजो यदि विक्रीणन् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ अर्वाक् वा दद्यात् तथा शुद्धिर्न संशया
शुद्धिर्निरीरिता ॥ इति हेमाद्रिविरचिते गृहोपकरणविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ कर्पूरादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ मार्कंडेयः ॥ कस्तू-
रीं कुंकुमं गंधं कर्पूरं नागकेसरं ॥ गोरोचनं गंधसारं सर्वांश्चैव तथा ॥ कस्तूरीं कुंकुमं गंधं कर्पूरं नागकेसरं ॥ विक्रीणन् पूर्वजः पापी
स्वधर्मं मनुवर्तेत ॥ अनन्तं यमहारे स्वजातेन यमपथः ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं वत्सरे स्मृतं ॥ तस्मं ततः परं ज्ञेयं एतत्कालात्
विशुद्ध्यति इति हेमाद्रिविरचिते कर्पूरादिविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ यावत्स्त्रविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ मनुः ॥ कंबलं पट्टवस्त्रं
वस्त्रं स्यूतं तत्कृतं तथा ॥ विक्रयं स्वयं च कोऽपि विक्रये यदि लोभतः ॥ कृच्छ्राणि के मुं वा दद्यात्संवत्सरे तद्दर्पं भवेत् ॥ कृच्छ्रहीनेषु

प्रा॰हे॰
५३
43

व: स्यात्तस्य मतं स्मृतं पावकं ॥ सर्वेषु संवत्सरात्यागत्याग्व त्याप प्रायश्चित्तं वो ह तस्य ॥ अनडुत्सार्धं दद्यात् यावतिः ॥ इति ते पूर्वा गिरिषु चिते तवस्तु विक्रयप्रा
यश्चित्तं ॥ अथ धर्मविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ यमः स्नानादि नित्यकर्माणि विरुद्धा धृतादिकानि च ॥ तत्तत्कारणमेकाशारं निर्माणादीनि पात्य
पि ॥ काशीक्षेत्रादिकानां तु तेषां ये विक्रयं चरेत् ॥ गालवः काशीयात्रा तत्फलादिद्वयमिति मोक्षमेव च ॥ स्नानादि नित्यकर्माणि होमदेवार्चनादि
कानि च ॥ उपोषणव्रतादीनि श्राद्धस्नानादिकानि च ॥ एतेषां विक्रयं कृत्वा यावज्जीवं नरः ॥ सविक्रयेन तत्पापात्पतितो नरकं व्रजेत् ॥ उल्लंघ
यदि स्यादात्मनः शुद्धिं पश्चात्तापसमन्वितः ॥ चान्द्रायणत्रयं कृत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ पंचगव्यं ततः प्राश्य शुद्धिमाप्नोति नेतिरिक्तं
हानि स्मार्तादि विविध धर्मशास्त्रं धर्मविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ स्मृतिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ वसिष्ठः श्रौतं स्मार्तं धर्मशास्त्रं पुरा
णं ज्योतिषं तथा ॥ वेदं काव्यं नाटकं च एवं ग्रंथं स्वहस्ततः द्विजः विक्रये यदि पापात्मा पुस्तकं फलकं तथा ॥ महान्तं नरकं प्राप्य काले जायते सनि
र्धनः ॥ गौतमः वेदं काव्यं नाटकं च ग्रंथं स्वहस्ततः द्विजः ॥ स्मृतिं स्मार्तं धर्मशास्त्रं पुराणं ज्योतिषं तथा ॥ पुस्तकं फलकं वापि तत्साधु
नमथापि वा ॥ विक्रये यदि लोभात्तो महान्तं नरकं व्रजेत् ॥ पुनर्भवे स पापात्मा वेदशास्त्रविहीनवान् ॥ यदि स्यादात्मनः शुद्धिं पश्चात्ता
पपरायणः ॥ चान्द्रायणं परावं च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ एतत्सर्वं ग्रंथविषयं ॥ अभ्यासे द्विगुणं ॥ इति स्मृतिविक्रयचितस्य रप्र
तिविक्रयप्रायश्चित्तं ॥ अथ तातस्य विक्रयप्रायश्चित्तमाह ॥ जावालिः आत्मनश्च सुतस्यापि दारयोर्भ्रातुरेव हि ॥ मातुः पितुर्वा
राज्ञेप्यामधेयमनन्तरं ॥ विक्रयित्वा द्विजो यस्तु स्वधनहापिने ॥ धनहारेण स्वेच्छया स्वसंस्था रामायणमुपलक्षणं ॥ एतेषां मध्ये
यदा तदा गृहे त्वाक्षिप्तानां नामधेयेनामापि विक्रयित्वा विप्रो जीवपर्यंतं समहापातकं तुल्यं इत्यर्थः ॥ नेत्रवातकर्ममपगतो मातुःपितुः

१४

त्सुवर्णे आत्मनस्सुतनस्यवा ॥ हरापां नामेधेयं च विक्रयिलाधवंच ॥ आहापञ्जीवे धेविमःसमप्रपतिनेनामवेतातेनपानीहकर्माणिह
तानिमत्तनाधिप ॥ नानिसर्वाणि कर्माणिधनंदमविशंसहो ॥ ननस्य निष्कृतिर्नास्तिकायकृच्छ्रशताधिह ॥ पुनः संस्कारश्चात्मार्थश्चिमा
मेतिपूर्वजः ॥ कायकृच्छ्रं तन्त्रत्वात्पुनः संस्कारानन्तरं शुद्धो भवति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते नामविक्रयप्रायश्चित्तं अथ नानावस्तुविक्र
यप्रायश्चित्तमाह ॥ हेयलः ॥ करंकं भूषणं वा या त्वला स्थूणं च वेणवान ॥ भांडगोक्षीरतारादीनि पिंडीकं वलं तथा ॥ कंदकं गोधा पा
त्राणिसूत्रं धतिचेवंदनं ॥ एवमादीनि द्रव्याणि विक्रीत्वा वा स्वयं कृता निवेविक्रयेण घृत लोभेन सविप्रो नरकं व्रजेत ॥ गालवः स्वभूषणं क
रंकं कांस्यं सिंदूरं कंबलं तथा ॥ कंदुकं गंधपात्राणि सुधां मत्तिं च वंदनं ॥ भांडनिक्षेपगृहस्थानि वेद्विजः ॥ विक्रीय पितनातहारो
पञ्चवाप्यनपञ्चवर्षं वा ॥ परांके पाचकं कृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात संवत्सरादूर्ध्वं द्विप्राजापत्यं कृत्स्नं गच्छेत् इति हेमाद्रिविरचिते धर्म
शास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये संकलीकरणप्रायश्चित्तं ॥ अथ मलिनीकरणप्रायश्चित्तमाह ॥ सुवर्णस्तेयपरं ज्ञततांश्चकास्यतं प्रतिपतलह
रणप्रायश्चित्तं ॥ सुवर्णस्तेयप्रकरणेभिहितं तेनतन्मानेव ॥ अथ निक्षेपहरणप्रायश्चित्तमाह ॥ गर्गः ॥ निक्षेपस्य गृहे स्थितं परकीयं धनं
तेरोहयत्लोकः ॥ चौर्ये सिद्धोपि तं पश्यं कुत्सवा ॥ ब्राह्मणो द्रव्यलोभेन अंजनादिभिरौषधैः ॥ तत्ला नरकमार्गेति पापिनां पापकर्मणां ॥ तेन
तिविकपप्रायश्चित्तं ॥ अपितकार्यपक्षत ॥ सर्वे निक्षेपहारस्य संततश्चन संशयः ॥ निक्षेपप्रमाणमाह ॥ महाराजविजये ॥ दशकाणां ॥
राजेद्रत्नमधेयमनंतरं ॥ रतं ॥ निष्कप्रेवरारः स्यात्सुवर्णो न्यस्तु षष्ठं ॥ पलसुवर्णवत्वारः पलं स्यात्तच्चतुष्टयं ॥ तच्चत्वारिंशद्भागाः स्या
पञ्चतव्रागहेत्वामात्राणां दृषं मतास्सति तत्षष्ठं निखिलं स्मृतं ॥ ततश्चत्वारि महाराजन निक्षेपः परिकीर्तितः ॥ निक्षेपंतं द्विजोत्तला

प्रा॰ हे॰
५३

कः स्यात्स्वमतं स्मृतम् मत्वो चतरात्माच मातरः पितरः स्तथा ॥ सर्वे तत्संततिर्ज्ञे यायेन निपतितः सिंनो ॥ पुनः प्रमर्षपेतस्मिन ते
पश्चितं ॥ अथ धर्मे भावेत्र ॥ तेषां रत्ना होषेन लिप्यते ॥ अयी रगधुंजलेम ग्रंभ मेनि पतिते वपर ॥ तत्सर्वे पर्लोकाय पूतमष्टे
ति ॥ शोसेत्रारिकरणे विप्रः पतितो भन्यसंज्ञपः ॥ एवं नरैस्त्वतदा तस्मिन्सा विप्रस्यांडुमा चरेत ॥ अभावे तस्य हरणे चांद्रायणचतुष्टयं ॥
तस्यापनयनं नृपः पंचाब्दमनंतरं ॥ एवं शुध्यो द्विजो मपारस्यप्यातको भवेत ॥ तरंधरजत हेमपात्रांस्यकांस्यमितहर्षेकं ॥ त्रपुष्पितलयोः
पादं चैवांस्कंठे पथाक्रमं ॥ राजति हेमपत्रास्यात्तथाबमणो द्विगुणं चरेत ॥ वैश्यस्य राजवत्सुर्यो ब्रह्मघ्नो मासत्समहरति ॥ ततत्स्त्रयाणां तद्धर्म
५५
मार्णेन प्रायश्चित्तं विवेचनीयं ॥ रजततो म्रकांस्यहरणानि हेमपहरणे प्रायश्चित्तानि ॥ इति हेमाद्रिविरचिते निक्षेपहरणप्रायश्चित्तं ॥ अ
थ धेनुहरणप्रायश्चित्तमाह गौतमः धेनुं द्विजो वा राजा वा पारक्यां पथा हरेत ॥ गोष्ठं नाम ह विज्ञेयो राज्ञा गा सवमाचरेत ॥ नारदः
मत्कजो वा इजावापि पुत्रः पादत्रोपि वा ॥ नारी वा पुरुषो हन्यात्पारक्यां धेनुमाहरेत ॥ गोहरणे पारक्यां ब्राह्मणो धेनुं हरेत्तद्वा ह जराव
वा ॥ गोहंता स हि विज्ञेयः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ नारदीये कपिलां समुपमानां गां हेमधेनुमथापि वा ॥ विप्रो वा राजत पन पोवणिग्वा पार
भूयरा ॥ तत्यान्नरकमाप्नोति रोगी स्यात्सर्वदा नरः ॥ चांद्रायणत्रयं प्रोक्तं कपिलाहरणे द्विजः ॥ ब्राह्मणस्य पमा नापां हेमधेनो षडब्दिकं
॥ प्राजापत्यं कृच्छ्रं पञ्चभिर्वृषः ॥ राज्ञस्तु द्विगुणं प्रोक्तं तस्य स्नेन तु त्रयं स्मृतं ॥ पारजे ह स्वविष्ठे हे नीरोगो धर्मे मुच्यते ॥ विप्रं गा नाश एम॰
विप्रस्यार्धं प्रायश्चित्तमितरेषां मेगनानां तत्तद्धर्मप्रायश्चित्तं इति हेमाद्रिविरचिते गोहरणप्रायश्चित्तं अथ गो वत्सहरणप्रा
यश्चित्तमाह देवलः पर्वजो हरते वत्सं पारक्यं गोतनं सदा ॥ स तावन्नरकमासाद्य चंडालत्वमवाप्नुते ॥ मरीचिः पारक्यं धेनुं जं वप्रःसौ

२॰

गोरक्तमप्यपिबत् ॥ महांतं नरकं गत्वा नायनेन समं ततो गमः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं विशोधनं ॥ यो गां रुद्ध्वा निपर्यंतं कुर्वीत चांद्रमं स्मृतं ॥ कृत्वा
शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा वत्सहारिणो ॥ वत्सहरणे पूर्ववद् द्विजवैश्यस्त्रीशूद्राणां प्रायश्चित्तं विवेचनीयं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते गोवत्सह
रणप्रायश्चित्तं अथ अनडुद्धरणप्रायश्चित्तमाह देवलः यो हरेत्सारकं विप्रो यवबलिवर्दं ह्यबोवलं ॥ युवानं बालकं वापि मत्वा नरकम
श्नुते ॥ चिरं तत्रैव संक्लिश्य परिवाकोऽसौ भवेद्भुवि ॥ न तस्मान्निष्कृतिर्नो स्ति तप्तकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ मरीचिः विनापयारकं राजन बलिवर्दं हत्वा
तुरः ॥ एवं तेन वधे वाजरुद्ध्वा सोऽभेमहाभये ॥ हत्वा नरकं भुक्त्वा पिभुक्ता पाकेन गमः ॥ तस्य पापविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं स्मृतं ॥ योगं
डे कृच्छ्रमात्रं स्याद्वालेयं मुनिभिः स्मृतं ॥ तेन नारी यातरार्धं स्यात् शूद्राणां द्विजातिवत् ॥ ३ ॥ तस्य शूद्रस्य पवतः ॥ सर्वत्र पारजस्यानडुह
हरणे ... शासा कारयितव्या ॥ राजापि तद्धितार्थे नाहत्वा हत्वा हस्तछेदः ॥ यो गंडे गुलिलंबां पालयन्नाहरणे गुलिमात्रं तेन तद्धस्तमाह
पयित्वा ... खंडकः ॥ नारदः अनडुहः बलिवर्दं कारुछेदः यो गोडे चांगुलिदंडं ॥ अंगुलिं वालकस्य छायपयित्वापनयतां ॥ ...
नविप्रं रक्षाइति नैव राजान मुख्यवपि तदर्थं न विचारयन्निति इति हेमाद्रिविरचिते नडुद्धरणप्रायश्चित्तं अथ महिषीहरणप्रायश्चि
त्तमाह ॥ कारावः महिषीमास्ये जो लोभान्मारकोपापवत्सलः ॥ सगत्वा नरकं घोरं पुनर्भूयो गलवानिह ॥ देवस्वामी यो विप्रो महिषीं
हत्वा पारकीयां धनातुरः ॥ स गत्वा नरकं घोरं भुवि चंडालवान् भवेत् ॥ न तस्य निष्कृतिर्नो स्ति गुरुश्चांद्रायणादिह ॥ चतुर्विंशतिमते यो विप्रो
महिषीं हत्वा सवत्सां क्षीरवर्धिनीं ॥ अरण्ये वा गृहे वापि न तं पाति दारुणं ॥ चंडालजन्म संप्राप्य तिष्ठत्याचंद्रतारकं ॥ अस्य वनिष्कृतिरि
... यणं स्मृतं ॥ पुनर्हत्वा सपापी पान्वयनं चांद्रमस्मृतं ॥ राजसंवर्धिनीं हत्वा वरिणि कारजपोऽपि ॥ पुनर्हत्वापि चांद्रमम ...

८५ ॰चरेत ॥ उक्तं स्कन्दपुराणे मासाजेषा वर्षं चरेत ॥ सर्वत्र पुनः कृत्वा प्राजापत्यं पंचगव्यं ॥ पीत्वा शुद्धिमाप्नोति न तत्र स्त्रीणामर्धं प्रोजनीय
पात्रजस्य सर्वस्य जन्तुसेवस्तच्छेदाशिष्यं प्रोजनीयं इति हेमाद्रिविरचिते महिषीहरणप्रायश्चित्तं अथ महिषहरणप्रायश्चित्तमाह महिषं
४५ यो द्विजो लोभात्पापात्कामात्पिकर्मवान ॥ स गत्वा नरकं घोरं पूर्ववल्यापतेभुवि ॥ नागरखंडे पारक्यं महिषं हत्वा विप्रः कृच्छ्रार्थमाचरेत ॥ तत्से
वनं केवलं स्यात्तथा चांडालजन्मता ॥ कृच्छ्रपदः कृच्छ्रार्थभाग्भवेत् हार्ययो विप्रो महिषं हरेत ॥ यमलोके स पापात्मा पश्चाच्चांडालतन्मता ॥ तस्य
यो गंडतः हन्ता महिषहरणे गोवत्सपेयं अंडुतरप्रान्तुहरप्रायश्चित्तं वत्सर्वं कुर्यात् ॥ गजहरणे वर्षा विवेकः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते महिषह
रणप्रायश्चित्तं अथ गजहरणप्रायश्चित्तमाह लौगाक्षिः विप्रो गजं हरेत्तं गोदोषात्पापात्मा स्यात् ॥ न व वर्षे भवेद्दुष्टपिशाचो निर्जने व
ने ॥ लवण्यां विप्रो गजहर्ता स्यात्सतो धाम्लिम्लुचे ॥ नववर्षं महारण्ये पिशाचो भवति ध्रुवं कालाय ॥ एतेषां पाति कृत्वापि स
ग्रहोधान्मलिम्लुचा ॥ विप्रार्थं यदि गजं हर्ता सपिशाचत्वमाप्नुयात ॥ बालत्वं दुं महाघां दुःखो गंडे मदशाकिते ॥ चांद्रायणत्रयं कृत्वा मोजो
बंधविधानतः ॥ पुनः संस्कारमर्हति ॥ तं गजं स्वामिने दद्यात्तत्कृच्छ्रं प्रायश्चरेत ॥ एतादृशः स्याप्रकर्तव्याचोरेभ्यः पापभीरुणा ॥ बाले
यो गंडके चैव दशांतनिष्कृणारं पेत ॥ अशातो रूपकशतं महस्तं मदहस्तीना ॥ जोषनं तस्य गृह्णापारसशातो द्विजपदिः ॥ विप्रपापश्चि
तवद्वाज्ञां गजाभांड्धिगुणं दं शुद्धस्य हस्त्यादिच्छेदः ॥ पूर्ववत्कर्तव्यः ॥ गजहरणे स्त्रीणां मासभवतितत्प्रायश्चित्तमविनोतं इति एम०
हेमाद्रिविरचिते गजहरणप्रायश्चित्तं अथ अश्वहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः उतमाश्वं दिनोत्हत्वा पारक्यं तरणं मुदा ॥ यम
लोकस्य पापात्मा पंगुर्भवेद्ध्रुवस्थले ॥ हारीतः उतमाश्वं जातिमात्रं वडवां वालिकामपि ॥ यो विक्रमं गरोषेण हत्वा नरकमश्नुते ॥ पुन

भूपान्महापापीपंगुर्जातिसर्वांगसंधिषु ॥ नतस्यानिष्कृतिर्नास्तिद्विवारंवाद्विभक्षणात्‌ मार्कंडेयः वडवंवाविक्रांचापिराजयोग्यंहयंद्विजः ॥
अरण्येवाजशालायांचौर्यंबुध्याजनैःसह ॥ हत्वानरकमासाद्यभवेत्संगुर्भवस्थले ॥ तस्यदेहविशुद्ध्यर्थंप्रोक्तंचांद्रद्वयंद्विजैः ॥ अरण्येवाज
शालायां ॥ शिक्षार्थंतुरणार्थंवाकर्तव्यंपूर्वकंबलात्‌तिभेरतः ॥ मृगुजातीनामपिअश्वहरणेविप्रप्रायश्चित्तोद्विगुणो ॥ हंसंवराजावुपंज्जातिभेदेन ॥ इ
तिहेमाद्रिविरचितेअश्वहरणप्रायश्चित्तंअथउष्ट्रहरणप्रायश्चित्तमाह वामनपुराणे ॥ क्रमेलकंहरेद्यस्तुविप्रोराजन्योधनातुरः ॥ सतुनारक
म्याभ्यजायतेवज्रजातुकः ॥ जाबालिः एतांपरंपाशुपंपोद्विजोहत्वाधनातुरः ॥ सएवनरकंगत्वावज्रजंघोभवेद्भुवि ॥ एतांक्रियेपि अ
रण्येगजसरस्तेविप्रोहत्वाक्रमेलकं ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्नरकादीर्घजंगमान्‌ ॥ प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंमहापातकनाशनं ॥ वाल्येपौगंडके
तप्तकृच्छ्रोमोरश्चांद्रसुच्यते यज्ञार्थेस्याप्रकर्तव्यापूर्ववद्धन्यमेरतः ॥ प्रायश्चित्तमपिपूर्ववद्देदितव्यंइतिहेमाद्रिविरचितेउष्ट्रहरणप्राय
श्चित्तंअथखरहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः योविप्रस्तुखरंहत्वापापंसंधनकाम्यया ॥ संगर्दभास्त्वयंवापिमृगत्वंदस्तमाश्नुत
॥ पमलोकस्यपापाप्यहोनज्जातिभवेभुवि ॥ मार्कंडेयः खरंहत्वाद्विजोमोहात्‌मारकंगेहमध्यतः ॥ केनेवासंगरेशेषेणनकंपातिहार
पां ॥ हीनजातिभवेत्स्यश्चान्निष्कृतिःकथितोतमेः ॥ वाल्येयोगेदकेगजत्सापकृच्छ्रंसमाचरेत्‌ ॥ तरुणेतसमकृच्छ्रंस्यात्तस्यपापविशु
द्धये ॥ रुक्तारंखःसपापीपात्यपवित्तापुनःखरं ॥ विप्रेन्तुदशस्वंस्याद्राज्ञेविंशतिमेववै ॥ इज्जेतितथाप्रोक्तंप्रजेहस्तभेस्तं ॥ ततस्त्री
प्यामेवाधर्ममवतनकृमेणपोजनीयं इतिहेमाद्रिविरचितेखरहरणप्रायश्चित्तं अथजन्महरणप्रायश्चित्तमाह अजंवलंद्विजोहत्वा
पारकंमरगार्वतःमहातीर्थोनतामुक्त्वाभवेत्सनुर्धवस्थले ॥ जातकर्णःव्याघ्रयोनौमदमवेपापारकंवस्तमेषकं ॥ गोमाश्वपातनामुक्ता

प्रा॰हे॰
५६
46

हिंसके जायते भुवि ॥ जाबालिः ॥ अजं वस्त्रं स्वर्णं पपारक्यं विप्रभावितः ॥ मुषित्वा नरकं गत्वा हिंसके जायते भुवि ॥ तस्मान्निष्कृतिमन्वाछ
जापसंसमाचरेत् ॥ स्त्रेयाणामधीततो एतान् विप्रवत्समीरितं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे अजवस्त्रहरणप्रायश्चित्तं अथ हस्तिनो अरण्य
मृगहरणप्रायश्चित्तमाह व्यासः ॥ व्याघ्रं वराजमत्तेभं गवयो कृष्णमृगं तथा ॥ एतान् चोरयमानो तं हत्वा विप्रः कथं भवेत् ॥ प्राजापत्यं द
हस्तमगेहरिण्यातसमुच्यते ॥ चोरं हस्त्यमृते मोक्षं प्रायश्चित्तविशोधनं ॥ बौधायनः ॥ राज्ञः चोरयमानो तानारण्यपशूनतुष्टचारिणः
व्याघ्रं वराहं मत्तेभं गवयं कृष्णमृगं द्विजः ॥ हत्वा नरकमाप्नोति प्रायश्चित्ते न शुध्यति ॥ व्याघ्रवराजमत्तेभे प्राजापत्यविशोध
नं ॥ हरिणं पातमच्छ्रं पराक्रां एतं कृष्णमृगे द्विजः ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरीरिता ॥ गवये पक्षलमेरवेडे प्राजापत्यं हि
पूर्ववत् ॥ एतान् स्तेयमकर्तव्यं एवमेव विशुद्धये ॥ इति हेमाद्रिविरचिते अरण्यमृगहरणप्रायश्चित्तं ॥ अथ ग्राम्यमृगहरण
प्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ मयूरं सारसं चैव कपोतं जालपादकं ॥ शुकं चाषं बलाकं च शिंशुमारं च कच्छपं ॥ एतेषामन्यतमं हत्वा
द्वादशाहमभोजनं पाराशरः ॥ टिट्टिभं चक्रवाकं च हंसं कारण्डवं तथा ॥ शुकं चाषं बलाकं च शिंशुमारं च कच्छपं ॥ मयूरं सारसं चैव कपो
तं जालपादकं ॥ एतेषामन्यतमं हत्वा द्वादशाहमभोजनं ॥ मार्कण्डेयः ॥ मत्स्यं नकुलं काकं वराहं मूषकं तथा ॥ मार्जारं नकुलं सर्पं भारद्वाजं
कपिंजलं तथा ॥ इलिकां श्वानकं श्वानं हत्वा वै कुक्कुटं तथा ॥ सौपर्णं गृध्रश्येनाश्च गोधावायसं च गालकं ॥ कृच्छ्रार्धमाचरेद् द्विजन्मा एम०
त्वरितं कृष्णं चरेत् ॥ फलिं च सारङ्गं वक्त्रं पुच्छकं चैव पारकं ॥ हत्वा तु तान् द्विजः कुर्याद् द्वादशाहं विशोधनं ॥ अज्ञानात् हिंसयन् हत्वा षड्रा
त्रं स्यादभोजनं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते ग्राम्यमृगहरणप्रायश्चित्तं अथ भूमिहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो ह

रेमहद्वृषणं ॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥ एकैकं भगिनी लोके सर्वेषामेव भूभुजां ॥ नभो ज्ञानकारणाद्धन्या विप्ररत्नावसुंधरा ॥
वारयत्येति तस्याप्रसन्नधनाहरणां ॥ देवस्वामी ग्राममेवाप्येतत्र मात्रेव योके हरं भूमिमेव वा ॥ विप्रादीनां हरेद्राजा यमलोकमुपावसत् ॥ प
श्चाद्दुवगृपा गम्यक्रि मिरोश मवेन्मले ॥ महानारदीये क्षेत्रं ग्राम तडागं वा वनं केदारमेव वा ॥ भूमिं वा विप्ररत्नापो राजा वा प्रथमात्रवान्
॥ तत्वानार्कराजानं कीरेम्भ्रमलमध्यतः ॥ तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा महापातकशोधिनी ॥ क्षेत्रं रत्नावडवं स्पानग्रामेचां हापणं स्मृतं ॥
नराके तद्धर्पं प्राप्तं वेन्नैवन पावरेत ॥ केहात म हस्तु स्याम भूम्यां चांद त्रपं स्मृतं ॥ एतत्तेरक वारहरण विषये । वहुवा तद्द्विगुणं । प्रत्सवं फलसो
करणेव स्वहस्ता पापश्चित्त मर्हतीति इति रत्नाशिवकचितिभूहरणप्रायश्चित्तं अथ स्वरत्नापहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः भूमिं क्षेत्रं धनं धान्यं
वस्त्रं कमादि भूषणं ॥ शालग्रामं च लिंगं च यहरेत्पांमहोन्नति ॥ पूर्वं दत्वा द्विजेभ्यश्च पश्चाल्लोभपरायणः स्वयं हत्वा महाघोरं रौरवं नरकं
व्रजेत् मार्कंडेयः शालीग्रामं च लिंगं वा धेनुं वस्त्रं विभूषणं ॥ भूमिं क्षेत्रं धनं धाम वस्त्रं वा स्वादिभूषणं ॥ महिषीं वा गृहं राज्यं मन्दुरां हरेद्विजात
ये ॥ पुण्यकाले स्वयं दत्वा पश्चाद्गृहीत्समाहरेत ॥ स रवं नरकं घोरं प्रपद्येत समन्वितं ॥ तस्य निष्कृतिरुक्ता महापातकनाशनी ॥ पुनर्दत्वा
यतन्दस्तं पश्चात्तापपरायणः ॥ प्राजापत्यं स हृत्वा शुद्धिमाप्नोति मानवः ॥ अदत्वा तानि वस्तूनि भुंक्ते परिस पापधीः ॥ चांद्रायणद्वयं
प्रोतमयवा भ्रपरिकं मः ॥ भूपनिर्विप्रवस्तु पोत्त्रद्विगुणं शुद्धिहेतवे इति हेमाद्रिवाक्ये तेस्वरत्नापहरणप्रायश्चित्तं अथ परत्नहरणप्रायश्चि
त्तमाह देवलः मुक्ताः प्रवालवैदूर्यं वज्रं नीलं तथैव च ॥ पद्मरागं मरकतं पुष्परागमतः परं ॥ एतानि रत्नजातानि विप्रस्य परिमोषयेत् ब्रह्मला
न ॥ अत्र सहस्रवर्षाणि प्रामपापी नरकं व्रजेत ॥ पश्चात्स्वगृह गम्यकरूपी जायते भुवि ॥ मार्कंडेयः मौक्तिकं पुष्परागं च वज्रं वैदूर्यमेव

प्रा॰वि॰ ४७
47

वधु ॥ प्रवालं पद्मरागं च गारुत्मतमतः परं ॥ इन्द्रनीलं महावज्रं द्विजो यस्त्वपमोहितः ॥ पारक्यं परिवीर्येण हृत्वा नरकमश्नुते ॥ पञ्चाब्दं विसमागम
भवेत्कुत्सितजन्मवान् ॥ क्रतुद्रव्यपराक्यं स्वाम्यं यथा साध्यं प्रयच्छते ॥ प्रत्यहं हरणो विप्रोऽपि देवाति समर्हति ॥ सवत्सरं प्रत्यहं रत्नस्तेयपतितप्राय
श्चित्तं कृत्वा शुध्यति ॥ एवमेकद्रव्यं ॥ बहुरत्नस्तेये पतितप्रायश्चित्तं सवत्सरं एतेन वेदितव्यं इति हेमाद्रिविरचिते रत्नस्तेयप्रायश्चित्तं अथ
बालहरणप्रायश्चित्तमाह नारदः बालं हृत्वा द्विजो देवात्मात्मकं द्रव्यलोभवान् ॥ स च चाण्डालसमो ज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः गौतमः ब्राह्मणस्य
क्षत्रियं वा वैश्यं शूद्रमथापि वा ॥ अलंकारयुतं विप्रो हृत्वा किं नाम नामतः ॥ स चण्डालत्वमासाद्य सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ तस्य निष्कृतिरुक्ता मुनिभिः
सत्यवादिभिः ॥ कथं चिन्निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्बालमुख्यतः ॥ गार्ग्यः पूर्वजः क्षत्रियं बालं वैश्यं वा शूद्रमेव वा ॥ सर्वालंकारसंयुक्तं हृत्वा तत्र क
यमेव ता ॥ स विप्रो भ्रष्ट हंता स्याच्च तच्चण्डालजन्मवान् ॥ तस्यैव निष्कृतिरियं सर्वां घोषयतां कृतने ॥ बालं तं स्वामिने दत्त्वा पश्चात्प्रायश्चित्तम
न्वितः ॥ ब्राह्मणो नसकृच्छं स्यात्साकं क्षत्रिये स्मृतं ॥ वैश्ये च यावकं सो … पादजे वपनं स्मृतं ॥ एतत्तु प्रनष्टविषये ॥ अहत्वा चेद्द्विजो बमाह जा
बालिः अहत्वा स्वामिबालं चाद्वित्वं प्रचोदितं ॥ क्षत्रिये तन्महत्कृच्छ्रं स्याद्वैश्ये परा कमीरितं ॥ पादजे पंचगव्यं च वपनं तु शिरोरुहान ॥ क्षत्रियवैश्य
यो ॥ पारक्यबालकहरणो विप्रो तत्प्रायश्चित्तं द्विगुणं शूद्रस्य हस्तछेदः ॥ अथ पयांपतरेपापारछेदस्त्र… पाने तेषामर्धमर्धमतः ॥ इति हेमाद्रि
विरचिते बालहरणप्रायश्चित्तं अथ कन्याहरणप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयः मां गम्ना नृपिविं… पणेभं पितां सती ॥ चोरबुध्या हरेत्वा राम॰
यो नरकं पाति दारुणं ॥ नरते भुवमासाद्य भिल्लनृपो स जायते ॥ गालवः विप्रोयः कन्यकारत्नं सर्वभूषणविभूषितं ॥ विप्रेजं वा हृत्वा ज्ञा
तं यादृशा मविशेषतः ॥ सुपित्वा दृष्टसंघेणयावा मात्रसारतः ॥ न तस्य नरकान्मुक्तः पुनरावृत्तिवर्जितः ॥ न रते भुवमासाद्य जायते भिल्ल

जन्मवान्॥ पाराशरः॥ पूर्वजः स्वकुलजां कन्यां पित्रोर्गेहे विवर्धिनीं॥ हत्वा कामातुरो नित्यं नतस्य पुनरुद्भवः॥ चंडालजन्म संप्राप्य प्रलयेहे कव्वस
न्नृप॥ हत्वा तां त्वामिने यश्च ब्राह्मणशुद्धिश्चांद्रायणत्रतात्॥ अहत्वा पुनरप्येनां तपश्चात्तापवान्द्विजः गमनाच्चांद्रायणं कुर्या
त्संवत्सरमनंतरं॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरस्ति हि॥ राजकन्याहरे कापि तन्मे विद्धि क्रमेण च॥ राज्ञो विप्रस्य कन्याहरने द्विगुणं वि
प्रवोदितानां वैश्यो विप्रसुतां तस्याऽजनकस्मुनि चोदितं॥ शूद्रो हरेद्विप्रकन्यां कामाद्विवधमर्हति॥ ततस्तत्स्त्रीयामपि मंधप्रायश्चित्तं इतिहेमा
द्रिविरचिते कन्याहरणप्रायश्चित्तं॥ अथ परनारीहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः॥ विप्रसतीं स्वकुलजां विप्रपत्नीं हरेद्यदि॥ प्राज्ञातं दंडयेत्सम्यक्कारा
गृहे नचिरं तु॥ मार्कंडेयः॥ अनेनैकां गणिकां साध्वीं विप्रपत्नीं द्विजः कवलः॥ वाधपि लासुवातांभिश्चाऽरउध्या हरेद्यदि॥ एनां ते दंडयेत्सम्य
क्कारागृहे नचिरं॥ गालवः॥ अनेकां गणिकां पत्नीं विप्रपत्नीं साध्वीं द्विजो हरेत्॥ समर्वाकरण्याछेदसत्वभावेस्य चार्यये॥ केशानां वपनं
कृत्वा तत्कराः शूद्रवंचरेत्॥ हस्ते नामधारण्ञ चांद्रायणं तथा चरेत्॥ एतत्तस्य तु शुद्धिः स्यात्॥ अभ्यासे द्विगुणं ज्ञेयं अत्यंत अभ्यासे मारणं वध एव
॥ नान्यथा॥ मनुः॥ क्षत्रियवैश्ययोर्जाती वीवलाद्धा हरेद्यदि॥ मुषितां गोरवं याति वधः कारिषु वा हिता॥ एवं चैव शुद्धिमाप्नोति मासं संपर्कजे सम
तां॥ विप्रः क्षत्रियवैश्ययोः कन्यापरिहरणे चाद्य पंचांगाश्च हांगना हरणे प्राजापत्यं॥ विरोधनं इति हेमाद्रिविरचिते नारीहरणप्रायश्चित्तं॥ अ
थ वेश्याहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः॥ भोगासक्तस्य यो वेश्यां विप्रः पापपरायणः॥ रमेतां परिह्वत्य ह्यात्मा मरणांते नरकं व्रजेत्॥ गालवः॥ वेश्या
भिः सतीं सत्वास्वभार्यां मत्यापातुरः॥ ओषधैर्वेदभिर्भूमैर्वं चपिताहरेद्यदि॥ स महापापमाप्नोति षष्ठं भूप्राप्य वच्छले॥ तेसेवनि स्क्याति
नीं क्लिन्नपापादि हेतुः इमं॥ जावालिः॥ वेश्यां हरेद्यदा विप्रो वं वपितृो षधैबलात्॥ राजा रक्षः शतं नृपं रंते कामतपाविने॥ तस्मै त्वर्विद्युधर्मं

+ मत्वा नरकमामाधुमु विभु यान्निरिरीद्दृपुः ॥ चतुर्लिरात्मेते परिहि विमोलेरे द्दासीं वचपितो षधैर्लात ॥ सगत्वा नरकं घोरं काल सूत्रं महद्भयं ॥ दासीं हर्तुर्वेदृशा हर्तुर्विमस्य पत्नापश्चितमु +
+ हेरितं ॥ तत्सर्वहरणेम्योगे विचार्यं कुर्यात ॥ राजेवे ड्डपपोः पूर्वं वडुतं श्रृद्दस्मा ॥ श्रृद्दस्मैथे वनततत्स्त्रीयां दासी हरणे न ततर्धार्धं माने न वेदितयं इतिहेमाद्रिविरचि + ८

मा॰
४८
48

हासां तपनं स्मृतं ॥ एतन्म्रायश्चित्तं हरणामात्रे विवेचनीयं ॥ तत्रतस्मरतिर्पेदातस्य विशेषमाह अंगिराः ॥ वैश्यायाहरणे राजन महासांतपनं विदुः ॥ तेनैव र
ममायास्मवां स्त्रुत्यिपरमहा ॥ क्षत्रियेद्विगुणं प्रोक्तं गणिकक्षत्रियपतद्वेरेन ॥ शूद्रेद्दः ज्ञातेद्भ्य विप्रेषस्या समयाति प्यति ॥ विप्रो वैश्यांतर त्वातत्रक्रोडमतनैश्चे
त्वंवसराद्धं पतिधतो वृति ॥ अस्मत्स्मयं इतिहेमाद्रिविरचिते वेश्याहरणप्रायश्चित्तं अथ शूद्रस्य हरणप्रायश्चित्तमाह पाराशरः विप्रो हरे ता रमर्तमुत्त
न्नमंत्रभेषजैः ॥ देशा देशान्तरं गत्वा सा विप्रो नारमेनेत ॥ नावालिनिविप्रयो नरं हत्वा मामपित्नौ यषधादि ब्रि ॥ देशा देशागतः पश्चाद्दत्वा ते पुनरादरात ॥ ब्र
योदेहविशुद्धयर्थं नमकृच्छ्रमनुसंहितं ॥ अनपेक्षितात्समुक्षे षां द्वापवामथाचरेन ॥ विप्रस्य क्षत्रियवैश्यं हत्वा मंत्रविधानतः पुनर्दत्वा पद्मकं स्मारस्य यावाद
मोरितं ॥ क्षत्रियवैश्ययोर्ब्राह्मणान्तरत्वा विप्रस्य द्विगुणं ॥ अतं शूद्रमो मूले ॥ ततन स्त्रीणामधर्मधर्मं वेदितव्यं इतिहेमाद्रिविरचिते वरहरणप्रायश्चित्तं ।
अथ दासीहरणप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः दासीं कामातुरो पतत्पूर्वजो धर्मगतस्त जना ॥ सराचनरकंस्याद्येपावदाभूतसंस्ववं ॥ जातकर्णः पूर्वजो पारिहो
दासीं स्वधर्मसमपरिसजेत ॥ वंचपितो षधैर्वा केहरेद्घदि सपापधीः इतिहेमाद्रिविरचिते दास्यो हरणप्रायश्चित्तं अथ शय्याहरणप्रायश्चित्तमाह ॥
गौतमः विप्रात्क्षत्रियवैश्यः तत्संस्थोपस्करं हरेत ॥ सोपस्करं मतंमोलंमसवस्य गतालुपः ॥ पमलो गमपागमस्य अंगारशयनं व्रजेत ॥ ततो ऽस्थव
मुपागमस्य पृष्ठेरांव्रणी भवेत ॥ देवलः ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्यः स्वल्पं सोपस्करं हरेत ॥ महाधनं समवृद्धं चचोर स्तुधावलारिह ॥ मोतेनातां तवशयो
व्रजेदंगारतल्पं तां ॥ न तस्य पुनरागतिः पृष्ठव्रणमयाप्निह ॥ मार्कंडेयः त्रयो वर्णाः स्वधर्मारीनं त्यक्त्वा तस्मै महाधनं ॥ सोपस्करं हरे पुस्तेपमलो के
मुहरणं ॥ अंगारशयनं गत्वा पश्चात्पृष्ठव्रणो भवेत ॥ तेषां द्वेषविनाशाय प्रायश्चित्तं प्रजापतिः ॥ प्राह ब्रह्मचर्यं व्रतमेवं च पयो व्रजेत ॥ ततो ऽस्मी
पातदंषेसातस्यकृद्धं स्यात्पूर्वतत् ॥ इतिहेमाद्रिविरचिते शय्याहरणप्रायश्चित्तं ॥ अथ यानहरणप्रायश्चित्तमाह गौतमः आरोहको यदि विप्र
स्यानुयंत्र विशेषतः मनुष्यवातं घपानसाक्षात्तु क्षत्रियविभूषितं हत्वापापविपापापी नरकं पातगाहणं सर्वमेव सुपापस्य कुक्षिमान्नरषदेशातः पश्चात् यानमोदेत रमः

कानमाकामोपानरमण विप्रोरे मराः॥ विप्रमनगुणवाद्विनामलेब प्र ३

२२५

देशे सदा चक्री जायते वर्णगर्हितः ॥ तस्य दोषविशुध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ एतत्पुनर्दीनविषयं अद
त्तायां पश्चिमे प्राजापत्यद्वयं वेदितव्यं ॥ क्षत्रियवैश्ययोरेवं वेदितव्यं शूद्रे तद्द्वयं स्याद्गृहिने दापयित्वा शततव्ये
पादं अग्नः रीतत् स्त्रीणां तदर्धं यथाक्रमं वेदितव्यं इति हेमाद्रिविरचिते यानहरणप्रायश्चित्तं अथ पडुपानद्
हरणप्रायश्चित्तमाह उपानत्पादुके राजन्यस्य यो द्विजो हरेत् ॥ स चंडालत्वमाप्नोति मूकः कंटकास्तरणां व्रजे
त् ॥ पम॰ उपानत्पादुके यस्तु पारक्ये यो द्विजो हरेत् कंटकास्तरणं गत्वा पादमूले भवेन्नु वि ॥ प्रा॰ चि॰ यो वि
प्रः पापमशास्त्वा उपानत्पादुके हरेत् ॥ पम जोकमुपागम्य शयनं कंटकोपरि ॥ तस्य देहविशुध्यर्थं प्रा
जापत्यं समाचरेत् एतद्दरिद्रविषयं दत्वा पंचगव्यभक्षणं ॥ क्षत्रियादीनामेवं ततः स्त्रीणां तदर्ध
पूर्ववात् इति हेमाद्रिविरचिते उपानद्धरणप्रायश्चित्तं अथ छत्रहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः छत्रं
हरेद्द्विजोपस्तु महातपानिवारणं यमप्रीतिकरं पुण्यं ~~अथ छत्रहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः छत्रं हरेहि~~ ।
~~जोपस्तु महतपनिवारणं यमप्रीतिकरं पुण्यं~~ सर्वसौख्यप्रदायकं ॥ मार्कंडेयः पारक्यं पुण्यदं सर्वसौख्यदायि
महद्धनं ॥ तद्विप्रोपहृत्य सुज्ञाति त्वघनाद्यारोभवेद्भुवि शिवकल्पे महापुण्यं महत्सौख्यप्रदं च यो द्विजो
हरेत् ॥ छत्रं तु सुमहत्पुण्यं नरकं याति दारुणं ॥ अनाथालोभवेद्भूमौ भुवि जंतुर्विगर्हितः ॥ तस्य
निष्कृति स्त्वन्ना धारती लोकपावनी ॥ वस्त्राद्वितै परकं स्यात्तेन कीर्त्यते ॥ पापकं ताल्य

प्रा॰हे॰
५८९
४९

यत्रैश्वतिष्ठिते राजन्वहन्नद्यः ॥ पंच गव्यं पिबेत्पश्चात्पुनर्दत्वानुतद्धनं ॥ अभावे द्विगुणं प्रोक्तं क्षत्रियावाभि
हं व्रतं ॥ तत्सङ्ख्या प्यामि दं शेषप्रायश्चित्तं विशोधनं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते छत्रहरणप्रायश्चित्तमाह
गौतमः चामरं सर्वभूतानां देवानामतिप्रीतिदं ॥ राजयोग्यं हरेद्विप्रः स घोगच्छेद्यमालयं देवतानां चा
मरं सर्वदेवानां भूतानां भूपतेरपि ॥ राज्ञाचिह्नं हरेद्विप्रः स घोभवति नारकी प्राणैर्देयः भूपतीनां च देवा
नां नराय पांपापहारियत् ॥ चामरं हरतो विप्रः स घो यमपुरं व्रजेत् ॥ देवानां हरणे चाद्वं प्राजापत्यं च ।
भूपतेः ॥ भूतानां हरणे वालव्यजने पावकं चरेत् ॥ एतत्त्रयं पाविषयं ॥ अन्यद्द्विगुणं सर्वेषां वर्णानां स्त्री
णां प्रयश्चित्तसंस्कृतव्यजनतहरणे पि प्रायश्चित्तं करणीयं इति हेमाद्रिविरचिते चामरहरणप्रायश्चि
त्तं अथ पुष्पहरणप्रायश्चित्तमाह वसिष्ठः आरामे पुष्पहर्ता यो देवपूजार्थकल्पिते पावंत्य त्रैवपुष्पा। राम:
पि संगाधीनि संहान्यपि ता वद्वर्षसहस्राणि यमलोकं समश्नुते पुनर्भूमिं गतः पापी जायते वनकनासि
कः हारीतः पारक्यानि प्रसूनानि यो हरेद्विप्र वहत्रधः ॥ सहस्रं तं नरकं गत्वाथ पतेरंध नासिकः सलाराज
विजये पुष्पाजातं हे पारक्यं देवपूजार्थमाहरात् ॥ सुगंधां द वत्सरसेवनात् ॥ पराबं ब्रसजि प्रोक्ता कायं
क्षत्रियवैश्ययोः ॥ क्षत्रियवैश्ययोः प्रीया आरामे इति योजनीयं क्षत्रियवैश्ययोः स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विवृद्धं वि
वधो जनीयं इति हेमाद्रिविरचिते पुष्पहरणप्रायश्चित्तं अथ फलहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः कद

रनीमातुलिंगं च नारिकेलं च पनसं ॥ द्राक्षा खर्जूरजंबीरचूतजंबूफलानि च ॥ हृत्वा विप्रस्य पारक्यं भु ॥
क्त्वा नरकमश्नुते ॥ पुनर्भूत्वा पुष्पारामफलहीनो हि जायते माघाखेतः फलानि विविधानीह देवप्रीतिकरा
णि वै ॥ मुषित्वा यो द्विजो लोभान्नरके वासमश्नुते पुष्पस्थलपुष्पारामफलहीनो वन्ध्या भवेत् राजविज
जये नाम्ना विषकलं विप्रः पारकीयं मनोहरं ॥ विप्रो हृत्वा महापापी नरके दासमश्नुते ॥ फलहीनो भवे
ल्लोके तस्मात्तत्तेयं न कारयेत् ऋतुत्रयो यराकः स्याद्वत्सरे वांद्र अच्यते ॥ पंचगव्यं पुनर्दत्वा त्वन्यथा कृ
मि चोदितं ॥ इत्यत्रिप वैश्यपोरेवं शुद्धि गुर्वांत तत्त्वी यां पूर्ववद्विसेयं इति हेमाद्रिविरचिते ... लहर
पापा प्रायश्चित्तं अथ कंदहरि हरयोः पापप्रायश्चित्तमाह देवलः सूरणं भंगवेरं च हारिद्रामूलकं तथा ॥
॥ अन्यानि मूलवस्तूनि देवयोग्यानि यानि च ॥ विप्रो मुषित्वा लोभेन तेन यद्यत्समाचरेत् ॥ तत्सर्वं
स्वामिने प्रोक्तं दोषवान्निह जायते हारीतः सूरणं शृंगवेरं च हारिद्रामूलकं तथा ॥ अन्यानि मूलवस्तूनि
पारक्याणि द्विजे यदि हृत्वा नरकमाप्नोति यो निश्च जायते ॥ मार्कंडेयः सूरणं शृंगवेरं च हारिद्रा
मूलकं तथा मुक्तान्यानि मूलानि विप्रो मुष्णाति कामतः अस्य दूष्यो द्विजः सोपि नरकं वा हुरन्वश्र
नुयात् ॥ फलहृद्व यदि हि हरेत्सरकां मूलवल्कलः ॥ तत्पुनः स्वामिने दत्वा जयेद ष्टोत्तरं शतं दशी
द्विशतपर्यंतं मूलद्रव्यापहारवान् ॥ अदत्वा स्वामिने लोभी अप्रुतं जपमाचरेत् ॥ ततः शुद्धि

हे०प्रा० द्विजोल्लोके त्वन्यथा पापमाप्नुयात् तदाहापस्तंबः पयोदकमूलं पुष्पफले गंधमुख्या स्वो
५० क इति गत्वा वाच्य इति वचनं ॥ एकवारमल्पलेपविषयं ॥ ततोऽधिके ऽज्ञा प्रायश्चित्तमेव वक्ष्ये वि प
50 वैश्ययोः पूर्वं वदेदितं व्यं स्त्रीणामर्धार्धन्याये न योजनीयं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते कंदमूलादिहरणे
प्रायश्चित्तं अथो कोशहरणप्रायश्चित्तं तत्राह देवलः अल्पां वुध्व तको शं शिग्रजं तथा ॥ पटोलं का
विचलं च कूश्मांडं चूतसंभवं ॥ तथैव तिंत्रिणीकोशमन्यकोशान्नपि द्विजः ॥ हृत्वा पापमवाप्नोति
नरकं चाधिगच्छति ॥ मरीचिः पटोलं कारवल्लीं च कूश्मांडं चूतसंभवं ॥ अल्पां वुध्व तको शं च
ताकं शिग्रजं तथा तथैव तिंत्रिणीकोशकपित्थकदलीं तथा ॥ एवमादीनि कोशानि हृत्वा पाप
मवाप्नुयात् ॥ उपोष्य रजनीमेकां स्वगत्वा सोऽविधानतः ॥ महाव्याहृतिभिर्होमं पंचगव्यं पिब राम
तथा ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति त्वन्यथा सेद्धि गुरुत्वं भवेत् ॥ अल्पकोशहरणविषयं ॥ बहुकोशहरणे
द्विगुणं प्रायश्चित्तं स्त्रीणामर्धं इति हेमाद्रिविरचिते कोशहरणप्रायश्चित्तं अथ पर्णशाकहरणे
प्रायश्चित्तं तत्राह देवलः उपोद्वादिशाकानि भरत्यग्रामजान्यपि नानानामानि शाकानि
नावर्णानि पूर्वजः ॥ अपहृत्य यथा लोभान्मासमेकमवाप्नुयात् ॥ भारमात्रे महापापदित
रेखस्य पापमवाप्नुयात् गौतमः शाकानि वर्णशः ॥ नानाविधानि योऽपहृत्वा मासमेकमवाप्नुयात् तेषा

रमात्रे महापापमितरे स्वपापभाक् ॥ तौतभः शृंगकानि बहून्यासि नामानामभिवर्णीशः नानाविधानि
योल्हृत्वा महाशोकमवाप्यते भारमात्रे महापापमितरे शोकभाग्भवेत् प्राजापत्यं समारमात्रे पंचग
व्यमन्यत्के ॥ बहुवारे तु चाइंस्याद्वत्सरे विप्रहाभवेत् स्त्रीयां राजवैश्ययोः सर्वत्र ब्रह्मवीतवेदितव्यं
इति हेमाद्रिविरचिते शाकहरणप्रायश्चित्तं अथ पर्णहरणप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः कदलीमधु
पर्णानितांबूलानि विशेषतः ॥ अन्यानि पर्णजातानि विप्रोहृत्वा महाखलः ॥ भारमात्रे पराकः ॥
स्याद्वत्सरे सेयसंभवं ॥ इतरे पंचगव्यं स्यात् प्राजापत्यं तु वत्सरे ॥ स्त्रियादीनां पूर्ववत्प्रायश्चित्तं ॥ यार ।
मानि वपर्णानि पालाशानि विशेषतः ॥ ग्राम्यारण्यजानीह विप्रो हृत्वा सपातकी ॥ ब्रह्मएजवि
न्नये ॥ पारकीयाणि पर्णानि ग्राह्याण्यनान्यपि ॥ कदलीमधुपर्णानितांबूलीनांतथैव च ॥ इति हे
माद्रिविरचिते पर्णहरणप्रायश्चित्तं अथ इंधनहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः इंधनं दारुकाष्ठं वा स
मिधो दर्भसंचयान् ॥ स्रुवस्रुवादीनि यात्राणि यज्ञसाधनहेतवे ॥ अरणीयूपस्तंभं वा पारकीयं
द्विजो हरेत् ॥ स गत्वा नरकं घोरं क्रिमिभिः सभिधश्चवर्तः ॥ ज्ञात्वा लिः स्रुवस्रुवादीनादीनि यात्राणि पा
पद्मार्थ दर्भसंचयान् ॥ इंधनं दारुकाष्ठं वा यज्ञसाधनहेतवे ॥ अरणीयूपस्तंभं वा पारकी

प्रद्रेद्रि यंद्विजोहरेत् ।।स गत्वा नरकं घोरं क्रिमिभिः सम्भिधपूर्वतः ।।तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना महापापप्रणाशनी
५९ इंधनं संग्रहरेद्यो एअन्नं शतम्प्रक्षीतरं जपेत् ।।सुकृतस्तु वादि धवारवतः तरूपं ताम्ररश्मीरितं पूर्वलंधे च चां
61 द्रं स्यादिंधनेगव्यभक्षणं ।।दर्भेषु ब्राह्मणान्भोज्य प्राजापत्यं विधीयते ।। स्त्रियादीनां पूर्ववत् ।।इति हेमा
द्रिविरचिते इंधनहरणप्रायश्चित्तं अथ जलहरणप्रायश्चित्तमाह मनुः पारकीयं जलं हृत्वा केदारं
र्थं द्विजो यदि ।।आरामयोषपार्थोपत्यपवाशाकदाचये ।।स एव नरकं गत्वा मंडूको जायते भुवि
गात्रवः आरामयोषपार्थे वा केदारार्थं वा जल ।।पारकीयं द्विजो यस्तु तस्यैकां नरस्थितिः ।।तदंते भुव
मासाद्य मंडूको जायते महान् ।। तस्यादौ वापशांत्यर्थं प्रायश्चित्तमीरितं ।।एको त्रिंशतं गायत्री प्रासेत
स्वपद्धाक्षतं वा ।।ततरे त्वपुते मोलं अनतदूर्ध्वं न निष्कृतिः ।।तप्तातौ महिरयो विप्रो तावन्मात्रं हरेद्वदि एम
।।पीत्वाय ब्राह्मादि चापीवशात नामत्रे पंचरेत् ।। स्त्रियादीनां पूर्ववत् ।। इति हेमाद्रिविरचिते जलहरणप्रा
यश्चित्तं अथ भक्ष्यभोज्यहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः अपूपं वापि संभूतं या मधुहस्तमुद्भवं ।।गोधू
मानां विकारांश्च भक्ष्याणि विविधानि च ।।संकावं परमान्नं च चित्रान्नानि नुचीनि च ।।चोष्यं ले
ह्यं च पेयं च चित्ररसान्नि पानानि च ।।पारकीयं द्विजो मोहाज्जिह्वाचापल्यतो हरेत् ।।तस्यैव जिह्वापत

पततिपमलोकेसुदारुणे पश्चाद्भुवमासाद्य वायसो भूत्नसंशयः॥ जावनालं गोधूमसंभवं चैव त
थाम्रखोद्भवं हरेत्॥ मुद्गसंभवमन्यं च तथा क्षीरसमुद्भवं॥ सपावं परमान्नं च चित्रान्नानि नुचीनि च
॥पिष्टहृद्याणि यावती तथा फलसमुद्भवं॥ तैलपक्वं क्षीरपक्वं क्षीरपक्वं गुडपाकं तथैव च॥ चोष्यंले
ह्यं च पेयं च चित्रशाकानि यानि च॥ पारकीयानि यो विप्रो जिह्वाचापल्यवान्हरेत्॥ ~~तस्यैव जिह्वाचापल~~
~~ल्यवान्हरेत्~~॥ तस्यैव जिह्वा त्रिविधा यमदूतैर्भयंकरैः॥ तदन्ते भुवमासाद्य वायसः समवत्स्वं हि जायते॥ तस्ये
वनिष्कृतिरियं कथिता मुनिपुंगवैः॥ भक्ष्यापहररो पश्चात् संपूर्णे वेदमातरि॥ अन्ने शतं सहस्रं च
जयेन्नियमपूर्वकं॥ अन्नेऽस्तेयी च चित्रान्ने संपूर्णे तत्समाचरेत्॥ पेये चोष्ये च लेह्ये च जयेन्नियम
मपूर्वकं॥ अन्नेऽस्तेयी च चित्रान्ने संपूर्णे तत्समाचरेत्॥ पेये चोष्ये च लेह्ये च संपूर्णे पावकं चरेत्
॥ एतैः शुद्धिमवाप्नोति पुनर्दत्त्वा स्वतीहरेत्॥ स्त्रियादीनां पूर्ववत् हेमाद्रौ विरचिते मक्ष्यभोज्याप
हरं पत्र पार्श्वितमाह देवलः तद्वशात्कमुकादींश्च पारकीयान्द्विजो हरेत्॥ स हरेवद्विजन्मा सो
शिवद्रोही प्रजापते॥ महान्तं नरकं गत्वा जायते भुवि कीटकः मार्कंडेयः क्रमुकान्नत्रशाकान्
द्विजाधमः॥ क्रयविक्रय यो लोभेन हरेद्यदि भुवस्तु तेन॥ स घरस्य महापापी यमलोके ए

प्रा·हे·
५२
54

समश्नुते॥ भुवि यश्चात्मपापीयान् प्रजापतेर्कीटकाकृतिः॥ प्रायश्चित्तमिदं ब्रह्मन्पाराशर्येण भाषितं॥
शतांहूर्ध्वं तु रुद्राक्षान्हत्वा चांद्रद्वयं स्मृतं॥ इते पराकमप्येतु गायत्रीजपमाचरेत्॥ शताहूर्ध्वं सह
स्रांतं भनुके यो हरेत् द्विजः प्राजापत्यं च चांद्रं च योजयित्वा यथाक्रमं अत ऊर्ध्वं महापापी तिनैव वि
घते त्रिपादीनां पूर्ववत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते कमुकरुद्राक्षहरणप्रायश्चित्तं॥ अथ गुडहरणप्राय
श्चित्तमाह मार्कंडेयः गुडमल्पं तु भारं वा भारकं यो द्विजो हरेत्॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्येनाल्लोकात्कदाच
न नंदते भुवमासाद्य प्रजापतेर्मधुवृश्चिकः॥ पराशरः योधिप्रोक्तो भ्रमोहेन पारकीयं गुडं हरेत्॥ अल्पं वा
भारमात्रं वा स विप्रो नरकं व्रजेत्॥ भुवि छाव रताप्रेत्याति यावदाचंद्रतारकं॥ भारमानां पूर्वमुक्तं॥ अ
ल्पे गुडे पराकः स्यात् भारे चांद्रमुदाहृतं॥ एवं संवत्सरादूर्ध्वं पतितो भूत्वा संशयः॥ त्रिपादीनां पूर्ववत्॥
इति हेमाद्रिविरचिते गुडहरणप्रायश्चित्तं॥ अथ क्षीरहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः॥ पारक्यमग्निहो राम
त्रार्थमानीतं क्षीरमुत्तमं॥ द्विजो योऽद्य लोभेन मुषित्वा पापमश्नुते॥ गौतमः पारक्यमग्निहोत्रा
र्थमानीतं यो द्विजो बलात्॥ मुषित्वा पायसाद्युल्यमनुध्रुय अस्थले॥ पश्चाद्धीनो भवेत्पापी कृतं न
मेव हत्सर एव॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धो भवति तद्दस पंचोपोष्य रजनीमेकां चरेत्शुजौ जले॥

भवेत्॥एतदेकदिवसविषयं अभ्यासेद्विगुणं वत्सरांते चांद्रायणं॥स्त्रियादीनामेवं इति हेमाद्रिवीर
चिते क्षीरहरणप्रायश्चित्तं॥अथ दधिहरण प्रायश्चित्तमाह गौतमः दधितक्रं मधु द्रव्यं वार कं च
तमेव वा॥नवनीतं द्विजोऽहृत्वा नरकं याति दारुणं॥पुनर्भुवमुपागम्य पापायालमवाप्यते जाबालिः पा
रक्यं दधितक्रं वा नवनीतं घृतं मधु॥देवातार्थे द्विजार्थे प्रीत्यर्थे वा गृहे स्थितं द्विजो लोभातुरो यस्तु हरे
त वोरवी लपा॥प्रहांतेन रकं गत्वा भुवि पापात्ततं ध्रुवं एकवारं दशजपं तृतकं दधि द्विजोत्तमः॥
नवनीते मधुद्रव्ये अष्टोत्तरशतं जपेत् द्विवारे तु सहस्रं स्याद्बहुवारे तु पंचलक्षं॥नवनीते मधु द्वि
गुणं॥बहुवासरे संवत्सरे एतसरं चांद्रायणं॥नवनीते मधुनि प्राह वाद्रं रातद्दूर्ध्वं घृते विशेष
माह पलद्वयं सहस्रं स्याद्घृते दशरक्षा पा॥शताद्दूर्ध्वं महादेव्या लक्षमात्रे पाप्नुयाति संवत्सरमूर्
र्ध्वं पतितप्रायश्चित्तं॥स्त्रियादीनां पूर्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते दध्यादिहरणप्रायश्चित्तं॥अथ पति
लकंदुहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः मरीचिं पिप्पलं शौठीं सर्वरोगहरं महत्॥सर्वपापहरं देहे य
स्वं यो द्विजो हरेत्॥न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात्कदाचनं॥ नारदः मरीचिं पिप्पलिं शौठीं सर्वापाप
हरं महत्॥सर्वरोगहरं पुरापं प्रपगर्वफलप्रदं॥पृथिव्यां यो हरेत्पापी महांतं नरकं व्रजेत्॥पलद्वये
पएकं स्यात्तु जापत्ये दशनामके॥शतेपले च चांद्रस्य सहस्रं स्यात्याधवेत् त्रिभकडुकस्य फल

प्रा॰हे॰ सहस्रे तैले पसुवर्णो स्तेयप्रायश्चित्तं॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति क्षत्रियादीनां च पूर्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते त्रिकंढूर
५२ हरणप्रायश्चित्तं अथ रसौषधिहरणप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः पूर्वोक्तद्रव्यं चैव संतकुसुमाकरं॥ आतंदमे
53 रवं चैव षष्ट गोकं राजपूर्वकं॥ भूयतिं चाग्निमुत्रं च स्वर्णो भस्मं तथैव च॥ ज्वरांकुशं विहाहं च ततताम्रह पावाट
कं॥ अन्यान्यौषधजातानि शंभुवीजोद्भवानि वा गंधकं पार्वतीवीजं सिंदूरं हरिताल्लकं॥ अभ्रकं ताम्नकं
चैव कुसुमं चात्मसंभवं॥ लाक्षा तैलं महिष गंडदूष्यांडघतं तथा विवादिलोहनं चैव विप्पल्यादि घतं तथा
॥ एते च न्यतंमहत्वाद्द्विजः घं डालतां व्रजेत्॥ एतेषु रसौषधिमध्ये एकं विप्रो हरेत्॥ तस्य प्रायश्चित्तमाह
गौतमः रसौषधानि पोरत्वा द्विजे यांयविंदनाति॥ स्तेयदोषोपशांत्यर्थं प्रायश्चित्तमुदीरितं॥ प्रजापत्यं नि
च प्रात्रे स्वर्णमानेविधुं चरेत्॥ पलमात्रे भुवः कीर्तीद्विपलेपतितो भवेत्॥ भुवः कांतिर्भूपदक्षिणां॥ ए
वं घतादि क्षत्रियादीनामेवं वेदितव्यं॥ इति हेमाद्रिविरचिते रसौषधहरणप्रायश्चित्तमुदीरितं॥ प्राजाप
त्यनि च प्रात्रे स्वर्णमाने विंधुं चरेत्॥ पलमात्रे भुवः कीर्ती द्विपले पतितो भवेत्॥ भुवः कांतिंभूपदक्षि राम
णां एवं घतादि क्षत्रियादीनामेवं वेदितव्यं॥ इति हेमाद्रिविरचिते रसौषधहरणप्रायश्चित्तं अथ यत्र
होपकरणानि हरणप्रायश्चित्तमाह गौतमः मुसलं दृषदं चैव डलूखलं पुगंतथा॥ घंकटं वेणु
पात्रं च शूर्पं दात्रं तथैव च॥ वहद्धिचनिःश्रेणी मन्थापं वांडमेव च॥ दाहपात्रं कुदलनी यो हरेत् द्वि

म नायकः॥ नतस्यनिकृतिर्नीस्तिपुनः संस्कारकर्मवा॥ पुनसंस्कार अितिपट प्रकारः॥ तदेवाह देवलः। य
त्रपुनः कर्ममुनिभिः परिकीर्तितं॥ तत्रैवपट कर्मयाविरजहोमराबच॥ ब्रह्मोपदेशो गायत्री पंचगव्यं
ततः परोत्याहि त्रयोदशं चैव पुनः संस्कारमुच्यते॥ मनुः मुनिभिर्यत्र चोक्तः स्यात्पुनःसंस्कार आदरात्
ट भर्गविधानेन तत्रतत्रैव कारयेत्॥ यज्ञोपवीतद्विन पंगायत्रीदानमेव च॥ ब्रह्मोपदेशो विहितः पं
चगव्यमनंतरं ओपासनं च कर्तव्यं पुनः कर्म निष्कृतये॥ तत्रतत्र पुनः कर्मेति षोडशमहादाने ष्वितर
दानेप्रतिग्रहे पट्भर्गविधानेन सर्वं कुर्यात्॥ इति हेमाद्रिविरचिते यहोपस्करणानि हरणप्रायश्चित्तं
अथ शस्त्रादिहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः। कुंतं खड्गं च परशुं तिभिंडिपालं धनुस्तथा शस्त्रं खनित्रं मुस
सलं वज्रं खेटकं सशरं तं॥ तुणीरं भिंडिपालं च गदां च गदां दंडं महाबलं॥ एतानि शस्त्रजालानि हृत्वा
विप्रः सकृद्यदि॥ महापातकमासाद्य नरके वास मश्नुते॥ भारद्वाजः शस्त्रं खनित्रं मुसलं खेटकं लां
गलं तथा॥ तूणीरं भिंडिपालं च गदा च क्रोंतथैव च॥ कुंतं खड्गं परशुं ध्वं कुशल्य धनुस्तथा॥ एतानि श
स्त्रजालानि हिंसाहेतूनि यो द्विजः॥ हृत्वा नरकमासाद्य पश्चात्कालात्कोभुवि जायते॥ शतदोषो वर्षांते पं
प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ प्राजापत्यां विदित्वानुत्यज्ञाताल्ताथिकं चरेत्॥ पश्चाद्धे पंचगव्यस्य प्राशनविधि पूर्व
कं॥ एतत्कृत्वा द्विजः शुद्धिः दानियोपियदाहरेत्॥ विप्रस्याद्विगुणं कुर्यात्स्त्रि पःपापशांतये॥ स्त्री पा

प्राहे.
५८
54

मर्धवेदितव्यंहरणात्प्रायश्चित्तं ॥ अथपथिघातप्रवृत्तिहेमाद्रिविरचिते शस्त्रादिहरणे प्रायश्चित्तं ॥ अ
थमार्गनिरोधप्रायश्चित्तमाह देवलः । योविप्रः पतितैः रण्ये मार्गमध्यतः ॥ वस्त्रंधान्यं धनं ताम्रं पात्रादि
कमथाहरेत् ॥ सविप्रोनरकं गत्वा कालसूत्रमवाप्यते ॥ तदंते भुवमासाद्य भिल्लजातिस्समानुयात्
मार्कंडेयः । विप्रोमलिम्लुचैः सार्धं अरण्ये मार्गरोहकृत् ॥ वस्त्रंधान्यं धनं ताम्रं पात्रादिकमुपाहरेत् ॥ स
विप्रो यमलोके च महद्दुःखमवाप्यते ॥ भुवमासाद्य पापात्मा भिल्लवान्जायते भुवि ॥ तस्य दोषोपशांत
ये प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं ॥ एकभक्तदिवसे राजन्प्राजापत्यमुपासितं ॥ मासे चांद्रकृतो मौलं महाचांद्रमुदी
रितं ॥ वत्सरांते मुनिश्रेष्ठः सत्तैः सार्धं मवाप्नुयात् ॥ वत्सरांते सुवर्णस्य प्रायश्चित्तं हत्वा शुद्धिमाप्नुया
त् ॥ क्षत्रियस्त्रियाहीना पूर्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते मार्गनिरोधकृत्प्रायश्चित्तं अथ तटाकादिहरणात्
प्रायश्चित्तमाह देवलः । तटाकं कूपकं वा कदाचन ॥ तदंते भुवमासाद्य जायते भुवि रोगवान् ॥ मत्स्यपुराणे व एवं
वं तटाकं कूपं वा कासारं क्षेत्रमेव वा ॥ धारवा ॥ पारक्यं यो द्विजो लोभाम्नुहाति द्रव्यलोभतः ॥ हीन
मूल्येन चौर्येण वस्त्राद्वा ग्रामसीतथा ॥ तनस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकाद्भयंकरात् ॥ ततो भुवसमुत्पन्न
स्य कुक्षिरोगः प्रजायते ॥ तस्येव निष्कृतिरियं मुनिभिः परिकीर्तिता ॥ तत्संपृक्तं द्विजोत्तम त्वा परावांब
तसहे स्मृतं ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्ये दं स्वर्णास्ते यीतिकथ्यते ॥ संवत्सरादूर्ध्वं ज्ञेयप्रायश्चित्तं ॥ हत्वा शुध्यतीति

तटाकं कूपकं वापी हरेल्लोभात्कदाचन द्विजो हि नरकं गच्छेद्द्वं त्वेतानि नराधमः

ति तात्पर्यः ॥ क्षत्रियादीनां पूर्ववत् इतीहेमाद्रिविरचिते तटाकादिहरणप्रायश्चित्तं ॥ अथ परिधानप्रतिग्र
हप्रायश्चित्तमागतः प्रजाभ्यः कार्यसिध्यर्थं मूल्यं माणाह देवलः ग्रामण्यां प्राड्विवाकश्च राजद्वारे पुरोहितः
॥ मंत्री राजगृहे राजन् सर्वोध्यक्षस्तथागतः ॥ प्रजाभ्यः कार्यसिध्यर्थं मूल्यं गृह्णीते क्रमात् ॥ मोहरेत्स-
ततं पापी सर्वेत रक्रमप्नुते ॥ मार्कंडेयः मंत्री राजगृहे ताता राजद्वारे पुरोहितः ॥ ग्रामण्यां प्राड्विवाकश्च
गयाक्षेत्रादिषु क्रमात् ॥ प्रजाभ्यो मूल्यहारीयः तां सांकायां भविष्यथे ॥ सर्वे नरकस्थायी यावदा-
भूतसंप्लवं ॥ तद्दत्ते भुव पासाघमार्गो ज्ञात्वप्रवाप्नुयात् गोतमः एतो भारमनुद्दाहीप्रा इविनाकः पुरो
हितः ॥ ग्रामण्यां पापप्रध्येयश्च स्वारः पापभागिनः ॥ प्रजाभ्यो धनमासाघरपाद्दानादिकं द्विजः ॥ नरकस्थ
नमासाघमार्जेलो जायते भुवि ॥ पापं प्रतिगृहीत्वा स्वः तद्धर्तुत्सु रोहितः ग्रामणीसकलं पापं मंत्र कार्यानु
संधने ॥ तत्पापं सकलं प्राप्य यमकूपे निमज्जति गयाक्षेत्रादिषु गिरिश्च वादर्शनार्थं धनं हरेत् ॥ दातुः सर्वोपि
पापानि तत्त्वपादानुयद्दतं ॥ एकवारे तु चांद्रं स्यात् प्राजद्वारेपु रोहितः ॥ महाचांद्रं द्विवारे तु त्रिवारे स्वर्णि
हार्यसौ ॥ प्राड्विवाकस्य कथितानि कृतिः पापहारिणः ॥ नृपके पंचगव्यं स्यात् प्राजापत्यस्यानिष्कृतेः ॥ सर्व
पात्रे तु चांद्रं स्यात् ततो नास्ति हि निष्कृतिः ॥ पूर्वोक्तश्च स्वरस्य प्रेत्य प्रायश्चित्तं यदि शोध्यतन तत्प्रकारमायश्चि
त्तं कृत्वाप्युद्धिमाप्नुयुः ॥ वर्षाद् ऊर्ध्वं पतितस्य पतितप्रायश्चित्तं कृत्वाप्युद्धिं प्राप्नुयुः ॥ नो चेत् पशुधान्य

हे०प्रा
५५
55

बस्त्रादिग्रहणे ऽप्येवमेव अर्धपादक्रमेण योजनीयं ॥ क्षत्रियादीनां पूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते परिधा
नप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कूटसाक्षिप्रायश्चित्तमाह देवलः व्यवहारेषु कलहे प्रायश्चित्तादि कर्मसु ॥ कूटसा
क्षिं द्रव्यलोभाद्यो विप्रो वदते ऽनृतं ॥ तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च तदानत्वमाप्नुयुः ॥ यमलोकमुपागम्य त्व
नुभूय महद्भयं ॥ पुनर्भुवमुपागम्य पुत्रहीनो हि जायते ॥ मार्कंडेयः व्यवहारेषु कलहे प्रायश्चित्तादिक
र्मसु ॥ धनं स्पृहीत्वा यो विप्रः कूटसाक्षिं वदेत् खलः ॥ तस्यैव पुत्रपौत्राश्च तदानत्वमाप्नुयुः ॥ यमलोकमुपा
गम्य निष्कृत्रैव प्रवाप्नुयात् ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं महाचांद्रमुदीरितं ॥ धर्मशास्त्रेष्वनृतमुक्त्वा दोषेवादेना ।
महाभल्लं प्रायश्चित्तं धर्मशास्त्रेतरेष्वनृते प्राजापत्यमितरत्रैकापकृच्छ्रं तदाह मनुः द्विजहेमं महाचांद्रं ध
र्मशास्त्रेतदर्थतः ॥ इतरेषु विवादेषु विवादेषु कायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ अनृते तप्तकृच्छ्रं स्यान्मौसल्यं ध्वत्वाद्विजा
धमः ॥ अनृते नृपवशातं राजातं दंडयेत्सुधीः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते कूटसाक्षिवकृत्प्रायश्चित्तं अथ पु एमः
स्तकादिहरणप्रायश्चित्तमाह देवलः पुस्तकं फलकं सूत्रं लेख्यं वंधनमेव वा ॥ अपहृत्य द्विजो यस्तु सम
हापापमुच्यते ॥ भुवं लोकमुपागम्य मूको भवति मर्हति मत्नारदीये लेख्यं सूत्रं वंधनं वा पुस्तकं फलकं त
था ॥ हृत्वा यस्तु द्विजो लोभी नरकं याति दारुणं ॥ भूलोकं समुपागम्य महामूको भवेदिह ॥ तत्र एवं पुनर्दत्वा
पश्चात्पापसमन्वितः ॥ प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं तदाहे दाविशुद्धये ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरि

भवत इति ३ इति हेमाद्रिविरचिते पुस्तकहरणे प्रायश्चित्तं अथ शालग्रामहरणप्रायश्चित्तम्‌ः ॥ देवद्रोही स विज्ञेयः स
र्वधर्मबहिष्कृतः ॥ स स्थानं एव प्राप्नोति जायते भुवि चोरवान् ॥ मार्कंडेयः शालग्रामं शिवलिंगं प्रतिमां चक्रपाणिनः
॥ घंटामुपस्करं विप्रो यो हरेत्स्याय बुद्धिमान् ॥ नरकं दारुणं गत्वा जायते भुवि राजवान् ॥ तस्यैव निष्कृतिं स्वयं कथित
द्विजपुंगवैः ॥ शालग्रामेतु चांद्रस्यात्तु शिवलिंगे तथैव च ॥ स्तनलिंगे महाचांद्रपति प्रायांतयैव च ॥ प्राजापत्यं चक्र
पाणो इति हेमाद्रिविरचिते शालग्रामहरणे प्रायश्चित्तं अथ पक्षिनीकरणप्रायश्चित्तं अथ पअपात्रीकरण
प्रायश्चित्तं अथ चंडालस्त्री गमन प्रायश्चित्तमाह देवलः चंडालीं ब्राह्मणो गत्वा यंच बाराणतुरः सकृत् ॥ नात
स्य निष्कृति नीतिकारिष स्ववधादिह ॥ एतद्ज्ञानात् सकृद्गमन विषयं ॥ मार्कंडेयः ब्राह्मणो यस्तु चंडालीं
आत्मानां इतु मन्द्रनागत्वा तत्र तेमहत्याय कृत्वा तत्रैव शोधितः ॥ अग्नि तइति कारिषवधः ॥ चंडाली गमनो
हेतु माह कात्यायनः पांकुचोसुखं विलास मद्य दधि भीमा शिरोरुहाः ॥ एतान् विलासान् चंडाल्या दृष्ट्वा तत्र
प्रवर्तयेत् ॥ अतस्तद्दर्शनं भाषां च वर्जयेति महोजसः ॥ यस्तु मत्यो द्विजो यः प्रसंहे पापी चंडालीं मनहा स्मरन् ॥ ग
मिष्यामीति यो बुध्या स्मरनाथ निशा हुम्द वान् विलासानि समर्थः ॥ सकृत्सर्वा मान्त्रे यामहांतन रकं व्रजेत् ॥ गम
ने विशेषमाह भारद्वाजः चंडाल्या गमनकुर्यो ग धिर्ष्णमितहालयं ॥ इति यो मनमिस्थोप्य गमनापायच वासे
॥ पदे पदे ब्रह्महत्या च पापमेव समश्नुते ॥ यमलोके महत्कष्टम वाप्य चमहद्भयं ॥ यमदंडं प्रकार माह मह

हे॰मा॰
५६
56

राजविजयेछिंदति पादौ गमने जिह्वाछेदं च भाषणे ॥ आलिंगने हृदिछेदः कुचयोः पीडने करौ ॥ चुंबने नंत घातं स्या
त्संसर्गे शिरमोक्षयां ॥ एवं परोक्षे कुरुते यमो नात्र संशयः गौतमः दिनमेकं तु चांडालीगत्वा विप्रस्स मातरं ॥
सर्वे यां स्पर्शनं कृत्वा मा चं प्रमनसिगृह्याच्छिपन् ॥ ते सर्वे सततां यांति दिनमेकं रौरव ततः ॥ ते नैव सहसंसर्गं मज्ञात
गृहावासिनः ॥ कृत्वा न तस्य भवा पुत्रोपि वार्यैवप्रवर्तयेत् ॥ मासमेकं महायाधो गृहेत्य कलकृत्सदा ॥ तं वैजनैर्बहि
ष्कार्यापदा ज्ञाता महज्जनैः ॥ तद्रूह स्थापदा ग्रामं ज्ञात्वा संसर्गमाप्नुयुः ॥ ग्रामस्थास्ते जनाः सर्वे पदा सा ता
जनैः सदा ॥ ग्रामं दग्धा पुरी शेषं कृत्वा ग्रामयोय वेशनं ॥ प्रतिर्वा मरक्षणाते यांतद् हृहछे विनामुना ॥ देवीपुरा
णे तीर्थे महाजना संघे अग्नि दाहे मदग्ध योद्विजो ज्ञात्वा तु चंडालीं सकृत्तर गुत्वा तु एं क्षिनी ॥ चंडालीति पुन
र्मत्वा देहशुद्धिं यदीछति ॥ तदा मनः समाधाय वा पायेव्र त्यहं शुद्धा ॥ स्नाने न मास मात्रे या शुद्धिं प्राप्नोति पूर्व
जो नारदः चंडालीति द्विजपूर्वं मज्ञात्वा कामपीडितः ॥ पश्चात्तज्ज्ञात्वा तु चांडाली शुद्धिं विभिछन्मनस्तदा
॥ रामसेतु पुण्यात्मा पचायाग्रे प्रत्यहे शुचिः ॥ प्रातः स्नात्वा मासमात्रं पूर्ववच्छुद्धि माप्नुयात् गौतमः द्विजः
कामातुरो गछन्न विचार्य जनं गमं ॥ पश्चात् चंडालजातीयां ज्ञात्वा शुद्धिपरायणां ज्ञात्वा शुद्धिपरायणा ॥ ए
मेष्वरधनुःकोट्यां प्रातः स्नाने विशुद्धितमासमात्रेण राजेंद्रन्न्यथा शुद्धिरिष्यते जाबालिः चंडाली ह
पतं पन्नां दद्यात्विप्रः सकृदूनैः सर्वं सचंडालीनमोज्ञेयः काशिवधमर्हति ॥ एकस्मिन् दिवसे राज राम

नद्विवारं रमते द्विजः ।। व्रात्यगामी सविज्ञेयो राजा तीव्र दण्डयेन्मुहुः ।। शिश्नं सवृषणं छित्वा निर्वास्यो विषयाद्बहिः
: गौतमः द्विजश्चण्डालि संसर्गं ज्ञात्वा कृत्वा विचारयन् ।। मासं वा बहुमासं वा पक्षं वापि दिनत्रयं ।। तस्य हस्तौ
छित्वा तं ग्रामं गत्वा भोजनं चरेत् ।। ज्ञात्वा तद्देवग्रामस्थास्ते सर्वे गृहवासिनः ।। ग्रामं गत्वा तद्गृहं दग्ध्वा राज्ञे
तं प्रत्यवेदयन् ।। राजा सम्यग्विचार्याथ दण्डयेत्पूर्ववत्क्रमात् ।। निर्वास्यो विषयाद्राज्ञा यावत्सा यावधा स्यात्ततः
शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरस्ति हि ।। दिनत्रये तु संसर्गे मासे वा पक्षकेऽपि वा क्षालयित्वा ततो भीतिः
प्रणम्य यानि पतितो जेत् ।। सर्वे सचैलं स्नात्वा तु चन्द्रं दृष्ट्वा तदमृतं ।। दशरात्रे यावत्संसर्गे शोधयित्वा गृहा
दिकम् ।। ते सर्वे पूर्ववत्स्नात्वा षडङ्कं कृच्छ्रं भोजनं ।। मासमात्रे यासं संसर्गे निवासान् शोधयेत् तदा ।। स्नात्वा
तु विधिवत्सद्यः प्राजापत्यं कृच्छ्रं शतं चरेत् ।। वर्षमात्रेण संसर्गे सहशय्यासनादिभिः ।। दग्ध्वा गृहाग्निभिः शोका
स्ते सर्वे पतिता भवन् ।। यथा शुद्धिमभीप्सन्त स्तदा ते विप्रपुङ्गवाः ।। पतितस्य यथाप्रोक्तं मुनिभिः सह वादि
भिः ।। तत्कर्तव्यं तदा सर्वैर्नान्यथा शुद्धिमाप्नुयुः नागरखंडे यदा यदा द्विजो राजन् पंचवा जातुरस्तहा ।। चं
डालिं यदि पापात्मा रन्तुकामो गृहं व्रजेत् ।। तया सह यदा कुर्यात्संसर्गं लोकविद्विषं दिनत्रये समाधौ या
न्कायिषव धर्म इति ।। दशरात्रं रन्तुकामश्चण्डाली पायनु छित्ती ।। समुच्छं सहसांछित्वा दक्षिणां दिशमन्वगात्
तद्धर्मधारिणोविप्रा वर्णोऽध्वे समायमाहूं ।। चण्डालसंस्पृशः साक्षात्पितृभिः सह मज्जतिः मनुः अभ्रान्ता ।।

ने॰प्रा॰
५७ ल्लोक मुख जः पूर्वं चंद्रस्नीतिन संस्मरन् ॥ रम पापास कामातौ पश्चाद् हत्वा तु नत्ककथं ॥ ते से कश्छि जंकु
५१ र्वेश्रांखाव डालयेच्छया ॥ सवै स्नं स्नाता मा साघवि प्रेष्यो त्रा पतये मुदा ॥ तदनु मामवाप्य यचापयं वे गा
तोवजेत् ॥ प्रातः स्नात्वा मासमात्रं शुद्धिं प्राप्नोति पूर्वजो ॥ तस्यापजनपनं प्रोक्तं यच्छत्र प्रेविधानतः स्नात्वाद्धि
जस्त्वचंडनौ स कृतं तच्छेदिनं तदा ॥ छ ते नलिनदेहः सनत्कारी प्रबंधः प्राचरेत्तरत् ॥ दिनत्रं पंच दश गच्छेत व्री
हि पां रक्तधि स्नक दा ॥ सर्वांगावेष्टयित्वा चरामा तं हादयेन्मुदा ॥ प्रासमात्रौद्धि जो गच्छेत् ग्रामे संस्कृष्टि प्राचार
न् ॥ राजा तु मुख वाछि घनि धावाथ तदं जलौ ॥ प्रेषयेद् दक्षिणां दिशमन्वगात् ॥ तद्धर्म धारिणो वे प्रावशांध्वतंबु
धिप्रवाप्नुयात् ॥ ग्रामच्छा पूर्ववद्देहान्दरघ्यासवैहि पूर्ववत् ॥ तद्धर्म धारयाद्धि प्रोरं तु काष्ठे जनं ममं ॥ प्रातद्तः
पति तक्षैय कुलं प्रेको जं रश्तं ॥ नरके नियसेत्सा धौपान हाप्लुत संलवं ॥ राजश्लेल प्रानी पवि आर्य बंधुवा
र्तया ॥ शकटं तं समारोप्य चंद्रडालेदसिपाघाधिः ॥ प्रासंते क का इच्छिं साधुहातं मक्षयेन्मुरे ॥ अद्रिस्खा चोट एम
पश्चाद्येपुरद्वारे विसर्जयेत् ॥ दत्वा प्रुथिम्नवाजो तिन हा हो नोदवि कथा गौतमः विप्रां जनापदाद्देवा गंतुका
प्राजानं गमे ॥ तस्या अपि मकतं वं पाय पश्चित्र तस्मि द्विजैः ॥ त्रि पश्चो हजोग छे द्विजो गनापा शंकापह
जा ता द्दितं मास वत्सरी शिर्धघा रख्या द्दिकं ॥ विवार्यो राजा कर्णा नासे छे दपि वा विवास यो ॥ द्विजांगना पाः ॥
तस्मान्न वध्या स्त्री वो ताते देवा हजावाड्रिः विप्ररा नापद्दा राजन् जने प्रदालं शकि नो प्रपं तथा ंडे नी ॥ तदादि

नादिगर्भीतं राजा तद्दंडयेन्मुदा ॥ प्रासाकर्षो वा अपि त्वा निर्वासा पट्या द्रुहि: ॥ एषा गरव रोरा ज्ञानां व पत्नीषु
धर्मितः ॥ क्षत्रियवैश्यानां नाम्नां चंडालसंसर्गिष्ठै सम्यग्विचार्याधिकारी वधमाचरेत् ॥ गर्भे गर्भेत हत्यक्त्वा
त्वाधिष्ठानुप्रविनिक्षिपेत् ॥ पूर्ववादाहे पामीन त्या म्या राजव स्त्र मेदितित स्मिन्नत्यामे राजा भावेतं पापि वृंति
गजैर्वध्वा राज्ञां तिकं प्रेषयेद्बु: विप्रैर्विप्राहाकर्तव्या न हि सादि ॥ यज्ञोपवीतादिकं त्यक्त्वा बहिष्कुर्युः इति
हेमाद्रिविरचिते चंडालीगमनप्रायश्चित्तं अथ तुरकीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः चंडालश्चानुरकश्च द्वावे
तौ तुल्यपापिनौ तद्गमनात् प्रायश्चित्तविधेः पापभयातुरैः ॥ चंडालस्य द्विनिराजन्मस वै लंला न माचरेत् ॥ म्ले
भाषयोर्द्विजैर्भाषां दर्शने भानुदर्शनं ॥ तच्छाया स्पर्शने नैव पूर्ववत्स्नानमाचरेत् ॥ तदुच्छिष्टभक्षणे संस्वच्छ:
प्रायश्चित्तमिदं चततः ॥ शिखाधिकां यच्चलं तापापांश्लेषाग ने विशेषतः ॥ पादिः प्रक्षालनं कृत्वा तद्देशाप्रेक्षा
संख्यया ॥ शिखाधिका स्पर्शने दश वाराक्षालयेत् ॥ जानुस्पर्शने द्विवारं अधोभागस्पर्शने त्रिवारं ॥ व
द्स्पर्शे नेम्रदैक: ॥ धिंपत्या क्षालयित्वा द्वादश गंडूषै: ॥ तानाद्धि ने समुपोष्य परेद्युः पंचगव्यं पीत्वा शुद्धिमा
नाप्नोति ॥ अतद्दूरतरा वक्ष्यते: तदेवाह मनु: युग युगाद पंचैव त्रियुगं च चतुर्युगं चंडाल पतितोदक्या सू
तिकानामपवल्लनात् ॥ देवलः शिखालिकाग्रदैकास्या लापां नुद्वयंस्पृतं ॥ इलेषयो गोत्र पंसोतं तद्देबा

हे॰प्रा॰
५८ 58

ह्यात्त नं क्र मात् ॥आस्पास्पर्शी प्रह त्यावंम न्नवं त्वेक विशति ॥ तं देशं च्छावयित्वा तैर्म इषा म्हा ह स्नाच
रेत् ॥ आपो ष्व रजनी मेकां यच गव्येन शुध्यति प्राक इ य ॥ तुरं यी यो द्विजो गछेत्यं ववा ततुर स्य कृत् ॥
अस्मा तात् स्नान तो वा यिष्वेव शुद्धिरीरिता ॥ मनुः सा त्वा तुर क्षीयो द्विजः कामान्तरः स कृत गत्वा शुद्धिम वा
प्नोति चंडाल्या गम वद्दिजैरिति ॥ विप्रस्य तुर की गमने पेयागव्या प्रास्वग रहा दि समे लाने स कृत् ॥ द्विन त्रयं ॥ मा
सेवन्त रग भो हीन् वि वायि चं चली वाम नो क प्राय श्चित वत् ॥ स्पर्श कृत्वा शुद्धि माप्नोति ॥ नाम्व मा नारदः या
पंमकाशये छीमान् पुण्यं सम्यग्विगूहमेत ॥ यायतीहन यत्वं तस्मात् पापं न गोपयेत् ॥ चांडालतुरष्क यो दि
मध्दे दो नास्ति ॥ तस्मात् बौल प्राय श्चित्तं कृत्वा शुद्धिम वाप्नोति इति हेमाद्रि विरचिते तुरष्की गमन प्राय श्चित्तं
अथ षोडश चंडालस्त्री गमन प्राय श्चित्त माह याराशरः रजक श्चर्म कार श्च तट्टो बुरुड एव च ॥ कैवर्त मदौ मेद्धा
श्व स्व पीका रथ्य सो चिका ॥ तक्षक सिल्ल पंत्री च सत् नक्षकी तथा ध्वनी ॥ नादिकः काह काष्ठीव षोडशैते जनंग एमः
मा ॥ ग्याम चंडाल्या इत्यर्थः ॥ तत्सल्पश्च यदित्या न्या वि प्रे स्ते षां षोडशा विधा नां पत्नी गमने पृथक्पृथक् प्रा
यश्चित्तमाह देवलः रजकीं युवतीं ग्राम चंडालीं यो द्विजो रमेत् ॥ त कृद ज्ञान तो रा जन् स्नात्वा शुचि यथा वेरत्
मार्कंडेयः ॥ रजकीं ग्राम चंडालीं अज्ञाना द्ब्राह्मणो रमेत् पंचबाण तुरः पश्चात् प्रायश्चित्ती भवे द्विजः ॥ तेगे
द्विजः कामातुरो ग्राम चंडालीं रका जकपां ॥ अज्ञा नाड्रम येत्वा पी प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ उपयो रेक म

त्याचेत्तत्रचांद्रविदुर्बुधा॥ बलात्कारे यावैगुण्यं सकृदाचरेत्स्मृतं॥ रेतःसेकात्पूर्वमेव प्राजापत्यं विशोधनं॥
॥महाराजविजये एकस्मिन्दिवसे विप्रःसकृद्रजकनायकीं॥ द्विवारं बुद्ध्वा रंवातकृच्छ्रं संततं स्मृतं॥ सैषा विधि
यदि भवेतदर्धं मुनिभिः स्मृतं॥ पतिव्रता यदा सा तु तप्तकृच्छ्रगतं स्मृतं नारदः चेटी चेद्रजकीभूयं यं चाशप्र
प्रोक्षितां॥ पतिव्रता यदि भवेत्प्रकृच्छ्रं शंतं विदुः॥ त्रिदिनं मासमात्रं च द्विजोगत्वा पतिव्रतां॥ चांद्रायणत्रयं
प्रोक्तं दिनत्रयगमे द्विजे॥ मासिर्यद्वा चांद्रायणं वर्षाद्दूर्ध्वं तप्येत्स सो॥ वर्षाद्दूर्ध्वं पतितः प्रायश्चित्तं रजकीग
गमने वेदितव्यं॥ नान्यथा शुद्धिमाप्नुत॥ एवं सर्वत्र षोडशविध चंडालस्त्री गमनेषु योजनीयमुक्तमनुक्तं वा॥
॥सर्वत्र गर्भधारणे कारयेदेव॥ विप्रांगनानां रजकादि षोडशचंडालस्त्रसं सर्गे प्रायश्चित्तं॥ गं
र्भत्यागएवेति सर्वत्र संबंधः॥ एवं क्षत्रियवैश्ययोर्दिनादिक्रमेण प्रायश्चित्तं योजनीयं॥ ब्राह्मणो मासमा
त्रं पक्षमात्रं वर्षमात्रं रहो रजकीं गत्वा गृहे संमेलनं कुर्वति त॥ तत्र न गृहदाहादिकं किंतु कुप्रक्षालनं भक्तभा
पानां त्यागएव घृतोपदंशादीनां आचार्याध्यापेद्वब्रम्हशुद्धिप्रकरणे विहितं तदाह मनुः ब्राह्मणो मासमात्रं
च वर्षमात्रं मयाऽपि वा द्विजोरहसि गत्वा तां कुर्याद्धृतमेलनं॥ कुंभेषु क्षालनं कृत्वा भक्तभांडानि विस
र्जयेत॥ वर्षाद्दूर्ध्वं तु तं त्यक्त्वा त्यजेत्तान्यपि हि हितं॥ गृहस्थादेहशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विशोधनं॥ वर्षाद्दूर्ध्वं
ततो स्नात्वा चरेच्चांद्रायणं स्मृतं॥ पंचगव्येन शुद्धाःस्युर्ग्रामस्था यदि संगताः॥ गृहे पानीहद्रव्याणि

हे॰ प्रा॰
५९
59
अल्पानीह विसर्जयेत्॥ अधिके प्युत हाभ्युद्दिर्विनी हत्यस्य कालांतरे॥ एवं वांतरमितियत्रात रमिरूपर्यः॥ सर्वत्र
षोडशविधं चंडालस्त्रीगमने रहः॥ प्रायश्चित्तमेवम्गृहभांडादीनां ततस्त्रीगमने प्रायश्चित्तं इतिहेमाद्रि
विरचिते रजकीगमने प्रायश्चित्तं अथ चर्मकारस्त्रीगमने प्रायश्चित्तमाह देवलः पूर्वे पावयसारानन्द हुते
विद्याविगर्हितः द्विजो यश्चर्मकारस्य सतीं यदि गच्छेदिह॥ स चंडालसमो भूयात् नालपेभूयात् नालपेतं
कदाचन॥ सकृद्ज्ञानतो गत्वा भ्रत्वा नरकमश्नुते॥ भारद्वाजः चर्मकरसतीरं भ्वा विद्याधनमदातुरः॥ प्रा॥
स्ययणः सकृद्गाच्छेत्स चंडालो भवेदिह॥ म्रत्वा नरकमाप्नोति कालसूत्रं महद्भयं विप्रैः सह नसंज्ञिच्छेत्स्व
जनैर्वजनेश्वर स्वगृहे ग्राममध्ये वा विप्रैः सह न संवसेत्॥ देवस्वामी चर्मकारस्त्रियं गत्वा स्वाचारं समनु
स्टजन्॥ विप्रः पापतिर्म्रत्वा नरकानेकविंशति॥ गत्वा भुवमुपागम्य चर्मकारो भवेत्सुतः॥ तस्यैव निष्कृ
तिरियं कथिता जनवहत्रम॥ एकस्मिन्दिवसे रानन्तर एकवारं रमेन्नरः खलः॥ तप्तकृच्छ्रं विप्रस्य वर्षं परा एम:
कं दिनं प्रात्रतः दिनत्रयेतु चांद्रस्यात्पयासा च्छद्वयं स्मृतं॥ वत्सरे पतितं विंद्यात्कुर्यात्पतितव्रतदा॥ गर्भे
वा निष्कृतिर्नो स्ति कारिषमरर्णादिह॥ स्त्रीयां बहुजातिनां पूर्ववद्योजनीयं॥ इति हेमाद्रि विरचिते च
र्मकारस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ नटस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह नटनी ब्राह्मणो गत्वा यं चवापानुरः
स कृत्॥ तस्यैव पितरो यांति रेतःकुंडमहद्भयं॥ ग्रात्र उप एस्ते देवालये ताजगृहे मृहीत्वा ध्वजिमा

११

दप विप्रो सौ सद्यः पातित्यमर्हति ॥ तस्मात्प्रतिपरित्यज्य विप्रो वर्तेत यतो न्यतः ॥ चांद्रायणद्वयं कुर्यात्पु

नः संस्कारपूर्वकं मार्कंडेयः नापितीं योद्विजो गत्वा नरकं त्वबहुवारतः ॥ केशसंवपनं कृत्वा कुर्या

च्चांद्रायणद्वयं ॥ तस्योपनयनं भूयः पठगर्भविधानतः वर्षार्द्धं च ततो राज्ञ्याः पतितो भूजने र्मुदा ॥ पतितप्राय

श्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति गर्तैत्याज्य एव विप्रांगनानां नटसंसर्गादि संभवे राव ग्रेवयो जनीयं ॥ राजादीनां पू

र्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते नटस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ बुरुडस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः बुरु

डीयोद्विजो गत्वा सकृत्कामातुरः क्षितौ ॥ स एव नरकं गत्वा हीनजातिमवाप्नुयात् ॥ नारखंडे ॥ यो वै न

टं कुरुते स्त्री भाषा वर्णादिभेदतः ॥ मद्यमांसनिषेविण्यो बुरुडास्ते समीरिताः ॥ तदंगने यं बुरुडी सर्वपा

पस्य पासदा तं गत्वा विप्रवर्यो सौ नरकं पाति दारुणं ॥ एकवार द्विवारं वा दित्वा पञ्चापि वा ॥ मासमेतु त्र यं वा

पि वत्सं त्वा विशेषतः ॥ पावकं तप्तकृच्छ्रं च प्राजापत्यं तथैव च ॥ वत्सरे यतितो भूपा हृषैत द्विर्का वा न्मवेत् ॥ विप्रा

दीनां पूर्ववत्प्रायश्चित्तं ॥ पुनरुपनयनं सर्वत्र उक्तमनुक्तं वा षोडशचं डाल स्त्रीगमने इति हेमाद्रिविरचिते बु

रुडस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ कैवर्तस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं तत्रादेवलः कैवर्तस्प सतो विप्रः सकृत्कृत्वा विचा

रयन् ॥ महांतं नरकं गत्वा तज्जातिश्च भवे ध्रुवः ॥ कैवर्तो नाम लोकेस्मिन् हीनजाति समुद्भवः ॥ तदंगनां द्वि

जो गत्वा पंचवा कामातुरः सकृत् ॥ तस्योपनयनं भूयः पटगर्भविधानतः ॥ प्रायश्चित्तं तथाप्युक्तं बुरुडीगम

प्रा॰हे॰ ६० 60 नोदितं ॥ एकवारं द्विवारं वा आदिनत्रयादिकं विचार्य पतितयदोतं प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति विप्रस्त्रीणां त
त्संगमादौ पूर्ववत् ॥ क्षत्रियादीनामपि इति हेमाद्रिविरचिते वैवर्तस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथमेदस्त्री
गमनप्रायश्चित्तमाह गौतमः मेदपत्नीं द्विजो यस्तु बलात्काराद्रमेयदि ॥ कालकूटविषं नाम नरकं या
ति दारुणं देवलः वेणुकारस्त्रीं गत्वा द्विजः कामातुरः सकृत् ॥ नरकं कालकूटाख्यं याति पापी सदा ध्रुवस
न् ॥ महाभारते वैणवीं वसनो दृष्ट्वा मनस्तत्र निवेश्य च ॥ रंतुकामो यदि भवेत्तस्यैव नरके स्थितिः ॥ त
द्दोषपरिहारार्थं पूर्ववन्मुनिचोदितं ॥ एकं वारं द्विवा एदिकं आत्राधिविचार्य पूर्ववत्पुनः संस्कारादि
कं सर्वं कुर्याद्विप्रस्त्रीयादीनां पूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते मेदस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ भित्रस्त्री
गमनप्रायश्चित्तमाह देवस्वामी भित्त्रपत्नीं तत्सुतां भगिनीं मातरं तथा ॥ सकृत् नारकं कालकूटाख्यं या
ति पापी सदा ध्रुवसन् महाभारते वैणवीं ब्राह्मणो दृष्ट्वा मनस्तत्र निवेश्य च ॥ रंतुकामो यदि भवेत्त एम:
स्यैव नरके स्थितिः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं पूर्ववन्मुनिचोदितं ॥ एकं वारं द्विवा एदिकं आत्रादिकं आत्राधिक
विचार्य पूर्ववत्पुनः संस्कारादिकं सर्वं कुर्याद्विप्रस्त्रीयादीनां पूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते दस्त्रीगमनप्राय
श्चित्तं अथ भित्त्रस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवस्वामी भित्त्रपत्नीं तत्सुतां भगिनीं मातरं तथा ॥ सकृद्ग
त्वा द्विजो यस्तु सोपि चंडालत्वमाप्नुयात् ॥ नागरखंडे चंडालवत्पश्चात्तु जिघांसुप्रसक्तं भावभेदतः ॥ स भित्त्र इति

विख्यातः सर्ववर्णबहिष्कृतः॥ मार्कंडेयः चंडालमहर्षि दत्तानां स्त्रियस्ते ताः समादिताः॥ न जातु दर्शयोग्या न
संभाष्याः कदाचन तदंगनां रमेयस्तु द्विजः कामातुरः सकृत्॥ न तस्यापि निष्कृतिर्नास्ति चंडालगमनादृते॥ मि
त्रपत्नीगमने चंडालगमनप्रायश्चित्तवत्सर्वं कुर्यात्॥ न विप्राणीपंकारिणीपंकारिपंकारिषवधादिकं वि
स्त्रीणां तत्तुल्यत्वं संभवमेव पूर्ववत्॥ क्षत्रियादीनामेव इति हेमाद्रिविरचिते मित्रस्त्रीगमने प्रायश्चित्तं अ॥
प्य स्वर्णकारस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः स्वर्णकारो महान्दोषी गीयारवां स्वर्णमाहरन्॥ प्रत्यहं जीवनं
कुर्वन्नूनं च दत्वा जनान्बहून्॥ तस्यैव स्मरते नारी वल्लाद्वा चाविधिप्रितः॥ एकवारं द्विवारं वामासं वा यदि नत्र
यं॥ यावकं च प्राजापत्यमथैव दंडं॥ यथाक्रमं योजनीयं देहशुध्यर्थमादरात्॥ तस्योपनयनं भूयो वर्णाते तत्स्वामी
भवेत्॥ न तं संभावयेत्कोऽपि पतितः स्यान्नसंशयः॥ विप्रांगनादीनां पूर्ववत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते स्वर्णकार
स्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ सौचिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः सौचिको वस्त्रसंधानजनेभ्यो भृतिमुद्वह
न्॥ जीवनं पावस्त्रहारी सौचिको यमुदीरितः॥ तदंगना महापापकारिणां लोकनाशनी॥ तां रमेत्वाह्मणो य
स्तु पंचवायातुरः सकृत्॥ न तस्यापि निष्कृतिर्नास्ति सूचिकारस्य जन्मतः नारदः सौचिकोपमुदीरितः॥ तदंगनाम
हापापकारिणां लोकनाशनी॥ तां रमेत्वाह्मणो यस्तु पंचवाणातुरः सकृत्॥ न तस्यापि निष्कृतिर्नास्ति सूचिका
रस्य जन्मनः॥ नारदः सौचिकारस्य पः पत्नी द्विजः कामातुरः सकृत्॥ महांतं नरकं गत्वा हीनयोनिषु जायते॥

हे॰प्रा॰ ६१

॥दिनंदिनत्र्यंबमासंवर्धवागर्भधारयात्॥यावकंचपराकंच तप्तमेदंवमिवष॥यथाक्रमंप्रकुर्वीतयतितो
गर्भधारके॥पतितस्यपतितप्रायश्चित्तं उपनयनादिकं पूर्ववत् विप्रस्त्रीणांक्षत्रियादीनां पूर्ववत्॥इति
हेमाद्रिविरचिते सौचिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अपतत्पक्षिलयंत्रिलघंत्रिणः स्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह
कुमारः तक्षको दारुकर्ता चर्मिलपंश्रीमहानखलः॥तिलघातइत्यर्थः॥तिलयत्रीतिरत्नशोहीदारूबोद
रूघातकः॥नकमीहीमपवेतां रतौ नसंप्राप्योवदावन॥तावेतौयायमचंडालौ दूरतस्तौ परित्यजेत्॥तपोनि
तंध्विनीपापीतां रमेत्सुखजः सकृत्॥महापापवाप्याशुभविहीनेषुजायते॥तपोस्यगामनागामीका
रीषवधमर्हति॥जावालिः तयोरुत्तारयेन्नारीं ब्राह्मणः कायधीदितः॥अज्ञानाद्वापको धांतुलात्वाम
मासेनशुध्यति॥स्नानंतरंसकृद्द्विजो ज्ञात्वाकारीकारीबेकास्वयंदहेत्॥उतवादेहशुध्यर्थं घयुतं धेनु
कृत्सकृत्॥शुद्धिमाप्नोति राजेंद्र नाप्यद्विमुनिभिः पुरा॥अन्यथाचोदस्तर्पः विप्रागनोप्रमादाहेतदा एषः
दे तदागमने गर्भधारयोत्पागएव क्षत्रियादीनां ततस्त्रीगमने पूर्ववद्देदितव्यं॥इतिहेमाद्रिविरचि
ते तक्षकतिलघातकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथमांसविक्रयस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः सूनि
नोपरिग्रहं गत्वा विप्रः पापरायणः॥कुंभीपाके महाघोरे वसत्याचंद्रतारकं॥मनुः मांसविक्रयि
णः पत्नी पुत्री वा भगिनी तथा॥स्नुषां वा सुखजन्यापि रमेत्वा मातुरः सकृत्॥नतस्यपुनरावृ

न तस्य पुनरावृत्तिः कुंभीपाकाद्भयंकरात् ॥ पुनर्भुवमुपागम्य जायते हीनजातिमान् ॥ मार्कंडेयः सूनोर्ना
री द्विजो गत्वा या पापात्पापरूपिणी ॥ कुंभीपाकमुपागम्य जायते भुवि हीनवान् ॥ प्राजापत्यमासमात्रं
चांद्रं प्रोक्तमुत त्रये ॥ अतः पतितवद्ग्रेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ अभ्यासे दाहयेत्सम्यक् कारिणा पुनः पु
नः ॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति यावत् गर्भविधारणं ॥ विप्रस्त्रीणां पूर्ववत् ॥ क्षत्रियादीनामपि ॥ इति हे
माद्रिविरचिते मासविक्रयणस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ कुलालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः कु
लालकस्य योनारी विप्रः कामातुरः सकृत् ॥ अंगीकारतया राजन् बलात्कारेण वा पुनः रमेद्द्विजस्तदर्ध
वा मासमत्तु यथाविधि वा ॥ न तस्य निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारकर्मणा ॥ मारीचिः इष्टिकाभुवि भांडानि क
त्वा पोदाहयेन्मुदा ॥ सं चंडालसमो ज्ञेयः सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ तंदगानातत्र सम्यापि महामुने ॥ उभ
योर्निष्कृतिर्नास्ति भुवि चंडालवन्मतः ॥ तस्यापनयनं भूपः प्राजापत्यं दिनत्रये ॥ मासे चांद्रमतो तद्
र्द्धं बुधः ॥ विप्रस्त्रीणां पूर्ववत् ॥ क्षत्रियादीनामपि इति हेमाद्रिविरचिते मधविक्रयिणः स्त्रीग
मनप्रायश्चित्तं अथ काष्ठकनापितयोः प्रायश्चित्तमाह देवलः नापितस्य स्त्रियं गत्वा काष्ठक
स्य द्विजाधमः ॥ कामातुरो महापापी न पुनर्भुवि जायते नापितः सौष्ठकः काष्ठकस्त्वपः पिंडकारो

ति जायते॥ तयोर्विप्रसंतीदृष्ट्वा ग्रामेवा स्वगृहेपि वा॥ यो भोक्ता मानुरः पश्चाद्देहशुद्धिः समाचरे
त्॥ मार्कंडेयः शौरकस्य द्विजो गत्वा कारूकस्यापि यो पदि॥ तदा पतितदुष्टात्मा न तस्य पुनरुद्भ
वः॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं वर्णात् पतितो भवेत्॥ पराकं पावकं चैव तसंचा इमनंतरं॥ एकं दिन त्रिदि
नमासं संवत्सरक्रमेण योजनीयं॥ अतऊर्ध्वे पतितप्रायश्चित्तं अधिरस्त्रीगमने प्रायश्चित्तमे
वं वेदितव्यं॥ विप्रस्त्रीणां गमने प्रायश्चित्तमेवं वेदितव्यं॥ विप्रस्त्रीणां पूर्ववत्॥ क्षत्रियादीना
मपि इति हेमाद्रिविरचिते नापितकारुकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तं अथ ब्रह्मचंडालस्त्रीगमनप्रा
यश्चित्तमाह देवलः परार्थे किशिकापादीदत्ताग्निः कीकसानुगः॥ न एते ब्रह्मचंडाला वाऽन्ना
त्रे पापिनाल पेत्॥ तत्र काशिकायां स्वकृतपुराशिं दास्याभिमतकं गृहीत्वा यः काशीगतः स्व
रार्थं काशिकायायी॥ अहं प्रेतस्य कुणपस्याग्निदाहं करिष्यामीति मूल्यं गृहीत्वा कृतवा एम:
ग्यः स तदाग्निः॥ कीकसानि शल्यानि पारकीयानि अहं ध्वत्वा गंगांभसि स्थापयामीति पूर्ववह
नादिकं गृहीत्वा यः करोति स कीकसानुगः॥ कीकस्य धारीत्यर्थः मनुः कीकसानि द्विजो धृत्वा पार
कीयानि पार्थिव॥ एकमप्यस्थानमात्रेणास चंडालसमो भवेत्॥ प्रेतकस्य महं कुणपदेन स्याघ
मशोषतः॥ इति यः कुरुते बुद्धिं स चंडाल इतीरितः॥ परार्थं मूल्यपादानकाशीयात्रामहं तव॥

इतिपोमनसित्छाप्यसंचंडालत्वंहेति॥ एतेषाप्रेकात: पत्नीद्विजोप: संग्रहे द्रहात् ॥ एकरात्रंत्रि
रात्रंवामासंवावत्सरंचवा ॥ यथेतामातुर: सत्यंतस्यनिष्कृतिरिति ॥ चंडालीगमनेराजन् निष्कृति: कथि
तोतप्रै: ॥ सवान्त्रैवप्रकर्तव्याकारीषधवर्जितंपुन: संस्कारविधिनाकर्तव्याविधिचोदनात् ॥ विप्रस्त्री
वाप्यत्र चंडालसंसर्गप्राप्तौ विप्रस्यार्धंगर्भेत्यागएव ॥ क्षत्रियादीनांपूर्ववत् इतिहेमाद्रिविरचितेप्र
स्तचंडालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तंअथरजस्वलास्त्रीगमनेप्रायश्चित्तमाहदेवल: स्त्रीयांपुष्पवतींभा
र्यांद्विज: कामातुरोभवेत् ॥ महांतंनरकंगत्वारक्तस्त्रावीगुदोभवेत् मार्कंडेय: विप्रोरजस्वलांपत्नीं
गछेत्कामातुर: सकृत् ॥ इहवान्यत्रवाराजन्रक्तस्त्रावीगुदोभवेत् भृगुवि गालव: योविप्र: पंचबा
णांतौपतेपत्नीं रजस्वलां ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्यमलोकाद्ध्रुवंकरात् ॥ प्रथमेहनियोगछेचांडाली
गमनेचपत् ॥ सतत्कृत्वाशुद्धिमाप्नोतित्वन्यथादोषवान्भवेत् ॥ द्वितीयेहनिवाक्ष्य स्त्रीगमनंतदुह
दतं ॥ तत्राधिनिपोतव्या मन्यथाशुद्धिमाप्नुयात् ॥ तृतीयेरजकीप्रोक्ते संगेप्रायश्चित्तंतदनादि
॥ कृत्वाशुद्धिमवाप्नोति इहलोकेपरत्रच ॥ भविष्योत्तरे प्रथमेहनि चांडालीद्वितीयेब्रह्मघा
तकी ॥ तृतीयेरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुध्यति । दिनत्रयेतुगतपुन: संख्यांरक्ष्यविप्रस्त्रीणांरजस्व
लानांपरपुरुषसंसर्गेविप्रस्यार्धंप्रायश्चित्तं ॥ क्षत्रियादीनांपूर्ववत् इतिहेमाद्रिविरचिते

प्राहे
६३
63

रजस्वलागमनप्रायश्चित्तं अथविधवागमनप्रायश्चित्तमाहदेवलः ब्राह्मणोमदलोभेनविधवांविप्रनं
दिनीं ॥ यश्चैतामातुरःपश्चात्तुज्ञात्वासोपतिवर्जितां ॥ इतिज्ञात्वाव्रजेद्गंधमादनंपर्वतोत्तमं तत्रचापायनमा
साधप्रातःस्नानंदिनेदिने ॥ मासमात्रेणशुद्धिःस्यादन्यद्रोभूत्तवान्यथा ॥ मार्कंडेयः पूर्वजोविधवांविप्रनंदि
नीविषयातुरः ॥ अज्ञानात्सकृद्गत्यपश्चात्तापपरायणः ॥ यदिच्छेदात्मनःशुद्धिंचापाग्रेस्नानमाचरेत् ॥ मा
समात्रेणशुद्धिःस्यात्पुनःसंस्कारमागतिः ॥ एतद्दर्शनविषयेपराशरः ॥ स्नात्वाविप्रंसकृदुक्त्वाविधवा
कांमपीडितः ॥ नतस्पर्शिकृतिर्नास्तिध्नात्कारीषवह्निना ॥ जावालिः उभयोर्यदिसंयत्तद्विजः पा
पमनुस्मरन् ॥ यमेत्पश्चाच्छुद्धिकामोय्यतःकारीषवह्निना ॥ शुद्धिमाप्नोतिराजेंद्रस्वयमेवाभूपरि
क्रमः ॥ त्रिवारंवापरिक्रम्यपुनःसंस्कारपूर्ववत् ॥ पंचगव्यंपिवेत्पश्चाच्छुद्धिमाप्नोतियोविकी ॥ एम
एतद्गर्भधारणविषयं शिवरहस्ये योविधवांसाध्वीमागच्छेद्गर्भधारणात् ॥ सचंडालसमोज्ञे
योतस्यत्यागोविधीयते ॥ गर्भधारयोविप्रंयातिनप्रायश्चित्तंकृत्वाशुद्धिमाप्नोति ॥ गर्भधारणविष
येविशेषमाहनागरखंडे वर्णोत्रयाह्याविधवास्ववर्णायदिगर्भिणीविप्रैस्तस्याःपरित्यागःका
र्योधर्मपरायणैः तद्दर्शनेमहापापमवाप्नोतीहपूर्वजः विप्रसुधर्मे वर्णोत्रयात्स्ववर्णाद्याविधवाग
र्भिणीयदी ॥ तस्यादर्शनमात्रेणब्रह्महत्यामवाप्नुयात् ॥ अतस्याः गोन्दमिःश्रेष्ठेः स्वजनयाकिंप्रयोजनं

।।गर्भेत्यागोविधिवतइतिमनुवचनानुसर्वत्रानुसंधेयं।।विधवायाःविप्रस्यार्धप्रायश्चितं।।क्षत्रियवै
श्यपुरुषगमने द्विगुणंप्रायश्चितं।।क्षत्रियादीनांविप्रप्रायश्चितंद्विगुणं इतिहेमाद्रिविरचिते धर्मशा
स्त्रेविधवागमनप्रायश्चितं अथवेश्यागमनप्रायश्चितं तत्र देवलः द्विजःकामातुरोवेश्यांयमेदेकदि
नंमुदा।।नतस्यसंतिपुण्यानितिष्ठंत्यत्रनसंशयः मरीचिःद्विजःकामातुरोनित्यंवेश्यांयदिव्रजेद्भुवि।।त
स्यातिसंचि।धिनेष्टःसएवनसंशयः।।नित्यकर्मपरित्यागीपतितस्यान्नसंशयः।।यदिछेत्शुद्धिमतु
लांषडब्दंकृच्छ्रमाचरेत्।।पुनस्तत्रैवसंस्कारंकृत्वाशुद्धिमवाप्नुयात् क्षत्रियादीनांविप्रप्रायश्चि
तंद्विजःकामातुरोवेश्यांयमेदेकदिनंमुदा।।नतस्यसंतिपुण्यानितिष्ठिनेष्टःसएवनसंशयः।।नि
त्यकर्मपरित्यागीपतितस्यान्नसंशयः।।यदिछेत्शुद्धिमतुलांषडब्दंकृच्छ्रमाचरेत्।।पुनस्तत्रैवसं
स्कारंकृत्वाशुद्धिमवाप्नुयात्।।क्षत्रियादीनामेवं।। इतिहेमाद्रिविरचितेवेश्यागमनप्रायश्चितं
अथदासीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः दासींद्विजोयथागत्वास्वधर्मंनावलोकयेत्।।महापापम
वाप्नोतिमानहानिश्चजायते।।मार्कंडेयः दासीमानंधनंहंतिवेश्याहंतितपोयशः।।विधवायुः
श्रियंहंति सर्वंहंतिपरांगना।।अतोदासीनगंतव्याकर्मणामनसागिरा।।एकस्मिन्हंतियोदासी
यावत्कामातुरःसकृत्।।पुनस्तत्रैवसंस्कारं।।पावकंतत्रकर्तव्यंपराकंतुदिनत्रयकर्तव्यंपराकंतु

दे॰प्रा॰
६४
64

दिनत्रये॥ प्राजापत्यसंतथामासे वर्षे चांद्रायणकृच्छ्रक॥ अतःपरमवाप्नोति चंडालत्वं विगर्हितं संवर्तः
शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं मासमेकं निरंतरं॥ इह जन्मनि शूद्रत्वं चंडालः कोटिजन्मसु॥ वर्षोत्तरं पतितप्राय
श्चित्तं कृत्वा दासीगमनात्पूतो भवति॥ पुनः संस्कारश्च इति इहे प्राद्विविरचितो दासीगमनप्रायश्चित्तं॥ अ
थ पाखंड्यपतितबौद्धशूद्रस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः बौद्धपाखंड्यपतितशूद्रस्त्रियां स कृतो द्विजः
॥ रतिं कृत्वा दिनाभ्यासे चांद्रायणमथाचरेत् दिनत्रये पावकं चतस्रमासप्रकाल्पितं॥ अब्दादूर्ध्वं न संभा
न संभाष्यो पतितः सर्वकर्मसु॥ प्राकृदेयः पाखंड्यपतित बौद्धः शूद्रस्त्रीर्यभतो द्विजः॥ दिनत्रये पावकं त्वाप्नु
द्विमाप्नोति॥ गर्भे न प्रायश्चित्तं प्रतेनु संस्कारः॥ पुत्रजन्मनि तत्स परित्याग एव मनुः एतेषां स्त्रीषु यो विप्रो
रमयन्नस्य हन्तवस्तः॥ गर्भे वा पुत्रजनने हविधीयते॥ यदि कुत्र पुत्रवा तस्य पितानरकमश्नुते॥ संसर्गोत्त
तस्य राजेंद्र या नित्यं भवति ध्रुवं॥ पापकारी भवेत्पुत्रः स शत्रुरिति कीर्तितः॥ तस्मादेवं परित्यज्य पिता सु एम.
खमपरयया॥ तथा च श्रुतिः॥ स शूद्रयोनिसंछिन्नोरेन सासिंचतेऽपि तद्वन्न॥ पितृद्रोहीति॥ अतः शूद्रस्त्रीपु
त्रजन्मनि तत्स्य परित्याग एव मनुः एतेषां स्त्रीषु यो विप्रो रमयन्नस्यहन्तवस्तः॥ गर्भे वा पुत्रजनने ह
विष्कारे विधीयते॥ यदि कुत्र पुत्रवा तस्य पितानरकमश्नुते॥ संसर्गात्तस्य राजेंद्र या नित्यं भवति ध्रुवं॥ पा
पकारी भवेत्पुत्रः स शत्रुरिति कीर्तितः॥ तस्मादेवं परित्यज्य पिता सुखमपराप्नुयाः॥ तथा च श्रुतिः॥ सशू

द्रयोनिसंछिन्नो रेतसासिंचते पितॄन्॥ पितद्रोहीति॥ अतः शूद्रस्त्रीपुत्र मुत्पादयन् पुत्रस्यात्याज्य एव॥ औरसं दोषदाः रिणं॥ त्यजेदिति च वचनात् इति हेमाद्रि विरचिते पाखंड पतित बौद्ध शूद्र स्त्री॥
गमनप्रायश्चित्तं अथ मद्यपानस्त्री गमन प्रायश्चित्तमाह देवलः मद्यपानरतां नारीं द्विजः कामातु
रः सकृत्॥ यमेद्यदि ह पापात्मा चंडालत्वमवाप्नुयात्॥ गौतमः द्विजः कामातुरो गच्छेत् स्त्रि
यं मद्यपरायणां महांतं नरकं गत्वा चंडालत्वं भवेदिह॥ मार्कंडेयः मद्यपानरतां नारीं द्विजः
कामातुर एव येत्॥ नरकं यातु भूयो मचंडालत्वमिहाप्नुयात्॥ षडब्दमात्रेतु षण्मासे चांद्रमस
णं॥ वत्सरे पतितो भूयातं निष्कृतिमथाचरेत्॥ तस्यायनमयनं भूयः॥ पंचगव्यमतः परं॥ विप्रस्त्री
वां मद्यपुरूपाणां संसर्गेवि यप्रायश्चित्तार्धं क्षत्रियादीनां पूर्ववत् इति हेमाद्रि विरचिते मद्यप॥
स्त्रीगमनप्रायश्चित्तं पर स्त्रीगमनरजस्त्रीगमनादिकम त्रायिप्रशस्त्वाद्गुरूतल्पगमनेऽभि
हितं॥ अथोत्रवास्तिविते अथ ऋतुकालवारित्या गस्त्रीगमन प्रायश्चित्तमाह देवलः ऋतुस्नातां
तु यो भार्यां स्वस्थः सन्नोपगच्छति॥ भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतुकालव्यतिक्रमे॥ ऋतुकालव्यतिक्र
मे हेतमहेतमाह व्रतादिश्राद्धकालेषु पंचपर्वसु यो द्विजः॥ आर्वीऋतुमंती स्नातां योऽगत्या समप्नु
पामह॥ मारीचिः ऋतुकाले समापन्ने शुद्धकाल उपस्थिते॥ व्रतकालेतथा राजन्नुभ यपरि

हे॰ प्रा॰
६५
65

त्यजेत्॥ तयोर्द्वयोर्वल्लीयांसः श्राद्धकालो महत्तरः॥ ऋतोर्दिनानि संत्येव श्राद्धादिषु न संति हि॥ अ
तः श्राद्धादिकालस्य नत्याज्योतिविप्रपुंगवैः॥ श्राद्धकृत्यव्रतपरित्यागदोषबाहुल्यात्स्त्रस्यासंभवा
च्च श्राद्धादिकालो बलवान्न तु कालास्य षोडशादिनानि संति रोगादिरहितो भर्ता पुत्रकामी समादि व
सेषु श्राद्धव्रतदिनरहितेषु संसर्गं कुर्यात्॥ तदेवाह कात्यायनः॥ ऋतुस्नातां तु यो भार्यां व्रतश्राद्धवि
वर्जिते॥ स्वपर्वे रोगरहितो यन्न संतानकाम्यया अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्तंमिहार्हति॥
संतिरे महाराजविजये अनिर्मितं तथा विप्रः पत्नीं ऋतुमतीं व्रजन्॥ भ्रूणहत्यामवाप्नोति प्राजा
पत्यं समाचरेत्॥ निर्मितेः पूर्वोक्तं विना ऋतुमतीं भार्यां संत्यजन् विप्रः प्राजापत्यं कृत्वा दोषमुक्तो भू
यात्॥ इति हेमाद्रिविरचिते काण्डे कालत्यपरित्यागप्रायश्चित्तं अथ कन्यागमनप्रायश्चित्तमाह देवलः
अप्रौढां कन्यकां विप्रो यस्मै ताभ्रातुरोन्वहं॥ तस्यैव नरके वासः कानीनं स्यात भद्रकः॥ मार्कण्डेयः अ एमः
असंस्कृता पुष्पहीनां कां यो द्विजाधमः॥ रं तु भिक्षुति पापात्मा नरकं याति दारुणं॥ पाराशरः मुख
जो भरव जाज्ज्ञातां कन्यां यः स परिग्रहेत्॥ स एव नरके स्थायी यावदाभूतसंप्लवं॥ प्राजापत्यं तदा मा
सेव वैचांद्रप्रकल्पितं॥ अतः परमशुद्धो भूत्वा राघूरितं भांडवत्॥ वर्षाद्रूर्ध्वं पतितप्रायश्चित्तं कृ
त्वा शुद्धिमाप्नोति विप्रस्य क्षत्रियवैश्यकन्यासंसर्गे पूर्वोक्तप्रायश्चित्ते कृत्वा पादहीने शुद्ध्यति शूद्

द्रकन्यागमने पूर्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते कन्यागमनप्रायश्चित्तं अथ कन्यादूषणप्रायश्चित्त
माह देवलः द्विजो यो दक्षिणांकन्यां सभांमध्येति निंदयेत् ॥ स एव पापकर्मा स्यान्मत्वा नरकमश्नुते
॥ गौतमः योविप्रोदक्षिणां कन्यां विनिंदयति सर्वदा ॥ स गत्वा नरकं घोरं अविभूमान्मृतिप्रजः ॥ क
न्यादूषणमध्यमानामिकाभ्यां योनिप्रवेशं कृत्वा शुद्धनं तदेव कन्यादूषणं जावालि ॥ मध्यमा
नामिकाभ्यां च कन्यामूत्रप्रवेशने ॥ कृत्वा प्रवेशं यो विप्रः स्तत्कन्यादूषणं विदुः ॥ न विवाह्या द्विजै
ः स्नातु योनिदेशादि शोधनात् ॥ प्रायश्चित्तमिदं कुर्यात्कन्यादूषयादोषभाक् ॥ चांद्रायणत्रयं कृ
त्वा शुद्धिमाप्नोति यो विकीर्णं दक्षिणादूषणेष्वेवं इति हेमाद्रिविरचिते कन्यादूषणादक्षिणादूषण
प्रायश्चित्तं अथ पुंसि मैथुन प्रायश्चित्तमाह देवलः योविप्रः पुरुषेण छे संयवायातुरः खलः ॥ स्व
॥ स्वदारेषु मुखे वा पिय भेत्यायवयाण्वणः ॥ तस्य वीर्यं भरत्वाशु मृतो नरकमश्नुते ॥ मार्कंडेयः यो
विप्रः पुंसि संसर्गी स्वंदारेषु रतीमुखे ॥ कुर्याद्युदि हपापात्मा तदेत जीवताऽपि यात् ॥ यमलोकमुपा
गम्य तत्र वासः सदा तदा ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारं विना ॥ नारदः स्वदारेषु मुखे गाजन
विप्रः पुरुषं यभे घदि ॥ तस्य वीर्यं भयं याति स वै नरकमश्नुते ॥ पश्चात्तापमवाप्याय यदि छेवे शु
द्धिमाप्नुनः ॥ एकस्मिन् दिवसे प्रोक्तं मासे चांद्रं ततः परं ॥ अत्रास मुनिश्रेष्ठ षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत्
॥ तस्य ॥ पनयनं भूयः पटगर्भविधानतः ॥ पंचगव्यं पिबेत् पश्चात् पूतो भवति सर्वदा ॥ इति हेमा

हे॰ प्रा॰
६६

द्विरचिते पुंसि मैथुनप्रायश्चित्तं अथ खरोष्ट्रवडवामैथुनप्रायश्चित्तमाह देवलः खरमुष्ट्रं च वड
वां पशुभेद्विप्रो मदातुरः ॥ यभेद्यदि स पापात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् वासिष्ठः वडवां खरमुष्ट्रं च विप्रः
कामातुरः सकृत् ॥ रमेत् ज्ञानं विहायाशु स चैव नरकमश्नुते जाबालिः खरमुष्ट्रं च वडवां विप्रो य
दि मदांधवान् रौरवं नरकं पाति यावदाभूतसंप्लवं ॥ तस्य दोषविनाशार्थं प्रायश्चित्तमुदीरितं ॥ खरे चा
ष्ट्रे तथोष्ट्रे च पराके वडवागमे ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति पुनः संस्कारपूर्वकं ॥ पंचगव्यं पिबेत्सम्यक् शुद्धो ॥
भवति निश्चय इति ॥ क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रोक्ताद्द्विगुणं प्रायश्चित्तं विशोधनं इति हेमाद्रिविरचिते ख
रोष्ट्रवडवामैथुनप्रायश्चित्तं अथ वत्समहिषवत्साजगमनप्रायश्चित्तमाह देवलः वत्सां वा
हिषीं वत्समजमेणादिकं तथा ॥ यभेत् द्विजो महापापी स च पातित्यमर्हति पाराशरः वत्समेषं
तथा वत्सं महिषीं मदनातुरः ॥ विप्रो यदि रमेत्सोऽपि यमलोकमवाप्नुयात् ॥ नागरखंडे वत्समे राम:
षं तथा वत्सां महिषीं मुखसंभवः ॥ यभेत् कामातुरः पापी मल्ला नरकमश्नुते ॥ तस्य देहविशुद्ध्यर्थं
प्रायश्चित्तमुदीरितं ॥ अजे वत्से तथा मेषे तप्तकृच्छ्रं विशोधनं महिष्यां चैव हारिण्यां च प्राजापत्य
द्वयं चरेत् ॥ पुनः ॥ संस्कारमात्रं च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ पंचगव्यं पिबेत् पश्चाद्दध्यास्वे
चांद्रमुच्यते ॥ क्षत्रियवैश्ययोरेवं द्विगुणं इति हेमाद्रिविरचिते वत्सवत्समहिषीगमनप्रा

श्चितं अथ कदाचिद्रेतोत्सर्गप्रायश्चितमाह मार्कंडेयः अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौ च भारत ।। स
मुत्सृजंति ये शुक्रं ते वै निरयगामिनः ।। अयोनिर्वि स्त्र्यादिकाकादिः पशुगोवत्सादि ।। नारदः कदापि
पशुपक्ष्यादौ जले वा वह्निमध्यतः विप्रः कामातुरः पापी रेतोत्सर्गं यदा चरेत् ।। तदा यमपुरं गत्वा
तिष्ठत्याचंद्रतारकं मनुः पशुपक्षिजले मार्गे वाटापां बीजमुत्सृजेत् ।। स गच्छेन्नरकं घोरं स पुन
राप्नोति दुर्लभं ।। परेद्युर्व्रतदं नीवास सचैलं स्नानमाचरेत् ।। जपेत्सहस्रं गायत्रीं ततः शुद्धिमवाप्नु
ते ।। नान्यथा शुद्धिरस्तीह तस्य पापविशुद्धये ।। क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रप्रायश्चित्तद्विगुणं ।। इति हेमा
द्रिविरचिते कदाचिद्रेतोत्सर्गप्रायश्चित्तं अथ अवकीर्णिप्रायश्चित्तमाह देवलः आश्रमाणां तु से
वार्तिब्रह्मचारी ह देवलः ।। रेतोत्सर्गं यदा कुर्यात्स्वप्ने वा मुष्टिमैथुनात् ।। अवकीर्णी स विज्ञेयः सर्व
कर्मबहिष्कृतः ।। गालवः मौंजीबंधदिनादूर्ध्वं ब्रह्मचर्ये भवेत्स्मयं ।। एतेन्वर्णीह दुःसगा ।
घोनौ रेतस्समुत्सृजेत् ।। अवकीर्णी स विज्ञेयः सर्वदा तत्परित्यजेत् ।। तस्य देहविशुद्ध्यर्थं याकृप
संचनेत्रं ति ।। यस्मात्सुदुस्तमश्रीपापाच्छुद्धिमाप्नोति वै पूर्वी ।। पुनः संस्कारपूतात्मा पंचगव्यं पिबेन्नतः
।। एतेन शुद्धिमाप्नोति ब्रह्मचारी न चान्यथा ।। इति हेमाद्रिविरचिते अवकीर्णिप्रायश्चित्तं ।। अथ
मिथ्यारोपप्रायश्चित्तमाह देवलः योविप्रः साधुविप्रेषु पुण्यवत्सु द्विजेषु विह ।। मिथ्यारोपम

प्रहे ६० हानिदोषोत्पस्मिन्निति प्रवदन्मृषा ॥ महाभारते साधुवृत्तेषु विप्रेषु विप्रेषु यो विप्रोऽभिध्याय पापं वदेत् ॥ स्तेयं वा
व्यभिचारे वा हत्या वा ब्रुवति सर्वदा ॥ इति यो वदते साधून् स भिध्याधितत्वात् द्विजः ॥ देवकार्ये श्रुति
६१ श्रेषु त्यजनहो मिथ्यापापं वदन् मार्कण्डेयः पापीयं पापजप्यानां न वदेद्धैक दाचन ॥ अस्ति त्वेनुस्तप
पीस्सान् मिथ्या चेत् ॥ मारीचिः मिथ्या यासादिवृत्ते मिथ्यापापासादिवृत्तेषु दोषारोपि गुणेषु यि ॥ वि
प्रेषु वा चावदनामेसमास्छेले ॥ स एव नरकं गत्वा श्वानयोनिषु जायते ॥ तस्या पापविनाशाय प्राय
श्चित्तं महत्तरं ॥ विप्रेषु तप्तकृच्छ्रं स्यादंगनात्विह कायकं बालवधातुरे घेषु वदन्या एकमाचरेत् ॥ स्त्र
त्रिपादीषु सर्वेषु प्राजापत्यमुदीरितं ॥ न मिथ्याभाषणं कुर्यादोषारोपं परित्यजेत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते
मिथ्याधीति प्रायश्चित्तं अथाभिशस्तप्रायश्चित्तमाह देवलः पूर्वीयन्निंद्यावादो बोत्वयशः परिव
र्तते ॥ तस्मादेतद्विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ अभिशस्तो महद्दोषान्मुच्यते नात्र संशयः स्मः
॥ गालवः मिथ्यया पापपावन्नोत्थ अभिशस्त इतीरितः ॥ पापमस्ति न वा तो केवा तीसर्वत्र ग ६१
म्यते ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति पापस्यैतस्य गुरुहनात् ॥
मिथ्यात्वेप्रायश्चित्तार्थं स्त्रिपादीनापूर्वं इति हेमाद्रिविरचिते अभिशस्तप्रायश्चित्तं अथ कूपा
मलक्षणमाह मारीचिः श्रोत्रियभ्रातटाकादिस्थाणां यत्तं वेधनं ॥ बांधवास्सकुलीनाश्च

द्विद्वान्वैघोप्रहाधनी॥नं संतियत्रयाप्रेवसन्तुकुग्रामइदिनः॥अपिवयत्रद्विबामोपनास्ति
नत्रादिवसं चरेत्॥ यामेद्विजो यस्त्र हव्यकव्यएधनुरवः॥एकत्रदिवसेतिष्ठन्महापापमवाप्नु
ते॥तस्यैवनिष्कृतिर्दिष्टावर्षेचांद्रायणव्रतात्॥मासेपराकं पराष्मासेप्राजापत्यंसमाचरेत्॥
तस्मादतुंपरित्यज्य धूमध्येवसेत्सदा॥ इतिहेमाद्रिविरचितेकुग्रामवासिनप्रायश्चित्तं अ
पकुत्सितसेवाप्रायश्चित्तमाह देवलः नतस्यगायकश्चैवप्रद्रोहीदुर्जनएवच॥स्तेपिनः कित
वश्चैवनरातेदुर्जनाःस्मृताः॥एतेषांयोदुर्जनः सेवाप्रत्यहं समपाचरेत्॥नतस्यनिष्कृति
र्नास्तितप्तकृच्छ्रत्रयादिह॥ सेवाप्रकारमाह गौतमः शीचार्थं प्रति क्षातोपं प्रत्यहं वचनक्रियां॥
तद्दासवनुसत्येवहस्तपादविमर्दने॥उच्छिष्टमार्जनंतेषांपात्रवेल्लादिधारणं॥एवंद्विज
प्रतिदिनंसेवांकुर्वन्प्रवर्तते॥सएवनरकंयाति पीव्रस्मकस्यादिह॥तदोबयरिहस्यं यदा मा
सादिनत्रीमात्॥दिनेकस्मिन्नराक्षःस्यात्क्षेत्रप्रभुरीरितं॥प्राजापत्यंतथामासेवर्षेचांद्रम ण
णं॥कृत्वाशुद्धिमवाप्नोतिवर्षादूर्ध्वंपतितंसो॥वर्षादूर्ध्वेपतितप्रायश्चित्तंकृत्वाशुद्धिमवाप्नो
तीत्यर्थः॥नान्यथा इतिहेमाद्रिविरचितेकुत्सितसेवाप्रायश्चित्तं अथखरोष्ट्रयानद्वयान हिवद
त्वारोहणप्रायश्चित्तमाह देवलः खरमुष्ट्रंच महिषमनड्वाहमजं तथा॥ बस्त मारुह्य मुख

प्राहे नः क्रोशमात्रं प्रवर्तयेत् ॥ महांतं दोषमासाद्य भुवि भूकास्तु वानरः ॥ पाराशरः ॥ खरमुष्ट्रमनड्वाहं वत्सं माहि
६८ षमेव च ॥ अजमारुह्य सहसा विप्रः क्रोशं गतो यदि ॥ महांतं नरकं गत्वा वानरो भुवि जायते ॥ क्रोशप्र
६९ माणमाह लौगाक्षिः ॥ तिर्यग्यवोदराण्यष्टावूर्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयं ॥ प्रमाणमंगुलस्योक्तं वितस्तिर्द्वादशां
गुला ॥ वितस्तिद्विगुणा रत्निस्ततः किष्कुस्ततो धनुः सहस्रकोऽष्ट च तु क्रोशं तु योजनं ॥ सार्धं क्रोश
मयोजनं यदि वहते विप्रस्त्वेषामारोह्य पथि कृपा प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः ॥ खरमारुह्य विप्रो सो ।
योजनं यदि गच्छति ॥ तप्तकृच्छ्रत्रयं प्रोक्तं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुते ॥ उष्ट्रं च माहिषं चैव तथानड्वाहं द्विजः
सकृत् ॥ आरुह्य पूर्ववद्गच्छेत् प्राजापत्यं तु हि स्मृतं ॥ अजं वत्सं तथारुह्य पूर्ववद्यदि गच्छति ॥ त
त्र सांतपनं प्रोक्तं शरीरस्य विशोधनं पुनः कर्म प्रकुर्वीत यथा स्थमेव विधानतः ॥ एते न शुद्धिमाप्नोति
द्विजो नान्यत्र शुध्यति ॥ एकस्मिं दिवसे एकयोजनेषु तं प्रायश्चित्तं द्विजो येन तीर्थे ऽभ्यासे एमः
द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं वेदितव्यं सर्वत्र पुनरुपनयनं इति हेमाद्रिविरचिते खरोष्ट्रमहिषवत्सा ६८
रोहणप्रायश्चित्तं अथाग्न्याहितानां अन्याहिताग्नेः प्रायश्चित्तमाह देवलः समुद्रयात्रा स्वीका
रः कमंडलु विधारणं ॥ दत्ता क्षता या कन्या या पुनर्दानं परस्य च ॥ दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं वर्जयेत्तु क
लौ युगे ॥ एतान्यकर्मोऽन्यस्तत्र यो विप्रो दोषभाग्यदि ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति तप्तकृच्छ्र सदिद ॥ गो

ततः पूर्वमुद्वाहिताकन्याभ्रमस्येद्वाहमाप्नुयात् ॥ तयोः संसर्गतो विप्रो मातृगामीति गद्यते मार्कंडेयः सगो
त्रां प्रवरां ज्ञातिमातरं भगिनीं तथा ॥ अज्ञातपूर्वमुद्वाह्य ज्ञात्वा पश्चात्परित्यजेत् ॥ यदि पुष्पवती गच्छेत्तत्रो अन्ता
मातुरस्सकृत् ॥ मातृगामीति विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ पुत्रोत्पत्तौ तयोः आयुःक्षयमवाप्नुयुः ॥ तद्दोष
परिहारार्थं देहशुद्धिं समाचरेत् ॥ अज्ञानात् यत्र चोद्वाहस्तत्र चान्द्रमुदीरितं ॥ यदा पुष्पवती गच्छेत्तदा दोष
मवाप्नुत ॥ गुरुतल्पसमं प्रोक्तं मुख्यमेद्रविवर्जितं ॥ पुत्रोत्पत्तौ करिष्यादाहयव विधीयते ॥ महान्तं दोषमासा
द्यभूपानिधनकांक्ष च ॥ मन्त्रसाद्वाहि राजेन्द्र दद्यादि योऽसदातुरः ॥ भ्रूणहत्यासमं पापमवाप्नोतीह तत्क्ष
णात् ॥ दातुः शुद्धिं करिष्यान्नैः परिणेतुस्तथैदंवं ॥ साकन्या ज्ञातिभिः प्रोक्ता तत्पुत्राः कुंडसंज्ञिकाः ॥ अनेकदो
षवाहुल्यादेनं मार्गं परित्यजेत् जाबालिः पूर्वमुद्वाहितां कन्यां पिता भ्राता धने कृपा ॥ ततो यदि हरे
द्वाहुल्यस्व त्यानीं करोति चेत् ॥ महद्दोषमवाप्नोति तयोंति अधोगतिं ॥ दातुरःशुद्धकारी बाप्नेवौठ चांद्रायणा
त्रयैः ॥ साकन्यापां सुनालता यांसु ऋषे पातमकुंड संज्ञिकः ॥ एतद्दोषाविष्णु धार्थं प्रायश्चित्तं समाचे
त् ॥ कन्यादातुश्चापाये प्रसहं स्त्ला नमाचरेत् ॥ वर्षमात्रे वा संप्तुस्यो हिष्यते ॥ तद्दर्भीतोप रित्तिज्ञकुर्या चांद्रा
यणात्रयं ॥ तस्यो पवनं भूयः शुधिमाप्नोत्यनुत्तमं ॥ साकन्या पूर्वजंचान्यं त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ शिष्यु चांद्राय
णामि त्वर्यः ॥ अत्यथा नरकं व्रजेदिति ॥ उभयोः संसर्गे पुत्राभावः ॥ पुत्राभावे कन्यायाः चांद्रायणाच्छुचि
ः ॥ पुत्रो मतौ स्यात् पुत्राणां गतिर्नास्ति ॥ अतस्त्वभयोस्त्याग एव वरः इति हेमाद्रि विरचिते उद्वाहितायां

मय = ३

६९ 69 कन्यायाः पुनरुद्वाह प्रायश्चित्तं ॥ अथ मातृस्वसृसंबंधपरिणये प्रायश्चित्तमाह देवलः स्वसारं मातरं च ।
स्त्रस्य विचार्य स्वबंधुतः यस्मात् तां त्यक्त्वा परित्याज्य स्वसामातां तु धर्मतः ॥ गौतमः संबंधाद्दोषयदि द्वला दौ
मातृतः पितृतस्तथा ॥ सगोत्रां प्रवरजां कन्यां मातरं भगिनीं त्यजयेत् ॥ यदि काममद्विवाहे तेषामहहो
यमवाप्यते ॥ सगोत्रायाः प्रवरजायाः परिणयादौ प्रायश्चित्तं पुनः संस्कारस्त्वेवानयाः कन्यकायाः पुरुष
यस्यार्धं प्रायश्चित्तं ॥ क्षत्रियावैश्ययोरेतद्धि गुणं इति हेमाद्रिविरचिते मातृस्वसृसंबंधपरिणय प्राय
श्चित्तं अथ स्वदारपरित्यागप्रायश्चित्तमाह देवलः निःकारणानयावत्लीय त्यजेद्यस्त्यजेत्पूर्वं जोहूया
॥ न तस्येह परत्रापि निंदितः सर्वजन्तुभिः ॥ गौतमः अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् ॥ मृतप्र
त्व जां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीं ॥ अप्रियवादो नामकलौ युगे साक्षाद्व्यभिचारः ॥ अप्रियवाग्योऽभ
र्ते विषये कलौ युगे बहूनि संति ॥ साक्षाद्व्यभिचार एव अप्रियवादनात् ॥ तान्या अन्यथादोषमाह देव एमः
लः व्यभिचारएदते यत्नी यो विप्रः संपरित्यजेत् ॥ भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतुकालव्यतिक्रमात् ॥ ख ६९
राजिनं बहिर्लोमपरिधाय समन्वितः ॥ शृणवने पात्रमादाय भिक्षार्थं ग्राम समाचरेत् ॥ दारव्यति
क्रमे यो मे भिक्षां देहीति याचयेत् ॥ सप्तागाराणि पदित्वा य भोजयेत्सा ग प्रमादरएत्वषण्मासमे
वं कृत्वा तच्छुद्धिमाप्नोतीति पौर्विकीं आपस्तंबः दारव्यतिक्रमी खराजिनं बहिर्लोमपरिधाय दारव्य

ऽग्निरवराजिनं बहिर्लोमपरिधापदाति त्र्यग्निर्मो भिक्षां भिदेहीति याचे यदा पुष्पवती कन्या तद्रूतीव
बलीयतिः ॥ वृषलः शूद्रः यावकन्या पितृवेश्मस्था यदि पुरुषपवती भवेत् ॥ असंस्कृता परित्याज्या
नयश्येतां कदाचन ॥ विवाहे च न योग्या स्यात्रौकाद्रूपविगर्हितः ॥ एतामन्यः परिणयेद्द्विजो न योग्या हव्य
कव्ययोः ॥ न तस्या जनयेत्पुत्रं कानीन इति कथ्यते ॥ माता पिता च पुत्रश्च त्रयस्ते वृषला भवन् ॥ यदा पुष्पवती
कन्या तद्दैवकृत्यस्त्वद हेति ॥ न तत्र दोषस्तस्यास्ति गृहे स्थित्वा स दोषभाक् ॥ गौतमः यदा रहासुष्पवती द्वि
जस्तां शुद्ध हे यदि ॥ कालांतरे यदा प्रभुत्वा तदा तां परित्यजेत् ॥ यदि छेदात्मनः शुद्धिं तदा पयांचरेत् ॥ का
मातुरस्तदावर्ते सचंडालसमो भवेत् ॥ पुत्रीत्यजेर्यदा भूत्वा तदा पतितपूयसः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पितृ
गृहे स्थिता कन्या रजस्वला प्रायश्चित्तं अथ कारागृहनिवासप्रायश्चित्तमाह ॥ देवलः कारागृहे बलात्ता
रात् स्थित्वा मासमंतद्रितं ॥ न स्नानं न च नवासं ध्यानं देवर्षितर्पणं ॥ न स्वाध्यायेन वा होमः शूद्र एव
न संशयः ॥ मारीचिः मासं कारागृहे वासो नैधियी त्रादिनत्रयं ॥ शतमावेशस्तस्याप्यछ्रयो वर्तते स तु
पातकी ॥ गौतमः बलाद्दासं स्कृतायेन् श्वपचचंडालदस्युभिः ॥ अशुभं कारिता कर्म गवादिप्राणिहिंसनं ॥
उच्छिष्टमार्जने तेषां तथा तस्यैव भक्षणं ॥ तत्स्त्रीणां च तथा संगता भिश्च सहभोजनं ॥ नसौ पितौ द्वि
जातौ तु प्रजापत्यं विशोधनं ॥ प्राजापत्यं च चांद्रं च चरेत्सम हरोषितः ॥ आहिताग्निस्तु यत्कुर्याद्यदिको

७० कारागृहे वसन्‌॥ स्त्रीणामेतास्मिन्‌ संभवे विप्रस्य प्रायश्चित्तार्धमनुनोदितं विशोधनं॥ यमः कारागृहाद्वि
70 निर्गतस्य प्रायश्चित्तं पर्यायोतं कृत्वा विप्रः पुनः कर्म कुर्याच्छुद्धिमवाप्नुयात्‌॥ नान्यथा शुद्धिमाप्नोति
यथा श्रुति गतोद्यघटः॥ इति हेमाद्रिविरचिते कारागृहनिवासि प्रायश्चित्तं बंदीतानां नारीणां प्रायश्चि
त्तमाह मार्कंडेयः बंदीकृत्वा तथा नार्यो निवसेतु तदालये॥ क्षणं मासं त्र्यृतुं वापि संवत्सरमथापि
वा॥ मृतानां निष्कृतिर्नास्ति व्यभिचारो यथा भवेत्‌॥ तत्रापि गर्भसंपातौ परित्यागो विधीयते॥
भर्त्यागो विधीयेत इति मनुस्मारणाच्च तदाह गौतमः बलाद्वंदीकृतानारीतत्रैव निवसेद्यदि
॥ पक्षमासं त्र्यृतु चाब्दं न तस्या निष्कृतिर्भवेत्‌॥ तत्रैव व्यभिचारस्याद्यदि गर्भमधात्तदा॥ दैवतः पुनरु
त्स्रष्टात न शुद्धिः कथंचन॥ तां पतिः पुनरादातुं विभेद्वे लोकवार्तया॥ इच्छन्‌ सभामया नीय बहुधा पंक्तिदि
क्षितं॥ इति भर्तुस्तु तान्नारी सा वदेत्सत्यमादरात्‌॥ उक्ते सत्ये तया सा तु सभासभ्य विचार्य च॥ षड्भिर्मि भृ राम:
तिकाभिश्च घृत शौचमनन्तरं॥ कारयित्वा विधानेन स्नापयित्वा तदा जलैः॥ कारयेत्पूर्ववद्विप्रं प्रा ७०
यश्चित्तमनुक्रमात्‌॥ अर्धमुक्तं तत स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विशोधनं॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति शास्त्र
दृष्टेन कर्मणा॥ तस्याद्दोषं न विद्यते स्याज्जनवादैर्न हीयते॥ अतस्तु पोषणाग्रागमस्याः संसर्गो दे

कारयेत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते बंदीकृतप्रायश्चित्तं अथ रोगनिवृत्त्यर्थं मद्यमांसं॥ औषधार्थे पिबेत्स्नानं मद्यं वा वैद्यचोदि
तं॥ तदा रोगनिवृत्तिश्च मरणं वाप देहुत॥ तस्य देह विशुध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ शेवतावे पुनः कर्मकर्तव्यं देह शुद्धये
॥ तसं कृच्छ्रं द्विजः कार्यं दत्वा वा बहुदक्षिणां॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति प्रेतेजीवन् उभौ तदा॥ रोगात्वसौ सन्निपाते स्नानं वा मद्यमे
वर्ष॥ तप्तकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनः संस्कारं कृत्वा शुध्यति मृतश्चेत्तप्तकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं प्रत्याम्नायं ब्राह्मणैः कारयित्वा
तत्पुत्रादिकपरलोकसाधनार्थं शवमन्वारभ्य यटगर्भे विना मंत्रवत् कुर्यात्॥ एवमेवास्मिन् कृते सति स्नपानमद्ययान
दोषयुतः सन् परलोकसुखमवाप्नोति अन्यथा पापकर्मैव इति हेमाद्रिविरचिते मद्यपान स्नानपाने रोगनि।
वृत्त्यर्थं पीत्वा प्रायश्चित्तं लिखितं इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये अपात्रीकरणप्रायश्चित्तं अथे
दानीं जातिभ्रंशकरणप्रायश्चित्तमाह अथ परान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः मृते याते पदन्नं च महापुरुष।
भोजनं॥ कुमारिजनने भुक्ति दशाहे वलिदेवच॥ भूतप्रेतपिशाचानां पदन्नं बलि लिप्ते कुदेवभोजनं चैव ब्रह्मराक्ष
सभोजनं॥ एतानि दूरन्नानि एते ब्रपो विप्रो धनलोभपरायणाः॥ भुक्त्वा तस्य गतिर्नास्ति तस्मादेतत्परित्यजेत् मा
कैडेयः दुष्टान्नेभुक्ते जो भुक्त्वा वलद्रव्यपरायणाः॥ तदानीमृत्युमाप्नोति जीवेद्वापारकार्यसौ॥ न तस्य पुनरावृ
त्तिर्यमलोकात्कदाचन॥ पिशाचजन्मवान् भुक्त्वा तं दंते कृकुवान् भवेत्॥ गौतमः दुष्टान्नं यो द्विजो भुक्त्वा पूर्वोक्त
पांपरूपि पत॥ सद्य एव परं स्पृत्यु यावि श्पज्वरादिभिः॥ प्रयाला नरकमासाद्य कारुन्नाम्नी भवेत्तदा॥ तस्य

७१ दोषोपशांत्यर्थंप्रायश्चित्तमिदंस्मृतं ॥ प्राजापत्यद्वयंकृत्वापुनःसंस्कारपूर्वकं ॥ पंचगव्यंपिबेत्पश्चाच्छुद्धोभ
७१ वतिभूतले ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेपरान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथायुतब्राह्मणप्रायश्चित्तमाह देवलः अयुतेवा
नानावर्णासमागमे ॥ पतितक्लीबचंडालप्राजापत्यतस्करपूरिते ॥ कुंडगोलकसंघातेनटगायकसंकुले ॥ षा
ण्डतनसंसर्गेसर्वपातकसंकुले ॥ भांडोच्छिष्टस्वपंपाकीस्त्रीजनैरुपशोभते ॥ योविप्रोलोकमन्विष्य न
भुंजीयात्कदाचन ॥ यमोजिह्वांदहत्याशुतप्तंदंशैप्रदेशदारुणैः ॥ तंदंतेभुवमासाद्यविडराहत्वमाप्नुयात् ॥ मार्कं
डेयः अयुतेवासहस्रेवाद्विजोब्राह्मणभोजनेजिह्वाचापल्यतःक्षिप्रंभुंक्तेयदिद्विजाधमः ॥ तस्यजिह्वांयमश्छि
त्वानरकेस्थापयेत्यधः ॥ तत्रैवनरकंभुक्त्वाकरत्वमवाप्नुते ॥ एकस्मिन्दिवसेभुक्त्वापंचगव्यंपिबेत्तत ॥
पक्षंवामासमथवाभुक्त्वाविप्रोनिरंतरं ॥ तस्यपराकंचांद्रंचांद्रंचकृत्वाशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ पुर्वोपरिहसूद्रत्व
अवाप्नवद्वत्सरान् ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेअयुतब्राह्मणभोजनसहस्रब्राह्मणभोजनप्रायश्चित्तं अथदीर्घ एप्रः
सत्रभोजनप्रायश्चित्तमाह ॥ देवलः वर्षद्वयंवावर्षंवाकोवाजनाधिप ॥ संकल्प्यभोजयेत्विप्रान्नूतदीर्घसत्रमुच्य ७१
॥ विप्रस्तत्रनभुंजीयात्पूर्ववत्दुष्टसंगमात् ॥ महद्दोषमवाप्नोतिनरकंचाधिगच्छति गालवः दीर्घसत्रेन
भुंजीयादेकस्मिन्नपिवसेन्टप ॥ महद्दोषमवाप्नोतितत्रनानागमात् ॥ कर्तारंस्वकृतंपुण्यंसंवत्सरमुपार्जितं
॥ सतःप्राविश्यत्तत्सर्वंअंनयात्रपरिग्रहात् ॥ प्रायश्चित्तीभवेत्स्मात्तदाल्पयादोषवार्यसी ॥ मासस्संख्यादिक

मवलोऽप्यपूर्ववत्प्रायश्चित्तवत्सर्वं कुर्यात् तुल्यो भवति नान्यत्र इति हेमाद्रिविरचिते दीर्घसत्रभोजनप्रा
यश्चित्तं अथ शूद्रः इच्छन्विप्रो महान्तु लोकानुसंगाद्धा महान्तु भवेत् ॥ माहांतं नरकं गत्वा भुवि शूद्रात्स वायसः
वंडालो वा मार्कंडेयः शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं मासमेकं निरंतरं ॥ इजहत्या नि शूद्रत्वं चंडालः कोटिजन्मसु ॥
॥ मनुः तरन्नं तत् गृहे भुक्तिं तदनुज्ञानिरीक्षणं ॥ भुक्त्वा विप्रस्य पापीयान्यद्दुग्धं शूद्रभोजनं ॥ एतेषामेव न
विप्रो भुक्त्वा तु चापलं ॥ माहांतं नरकं गत्वा वायसत्वमवाप्नुयात् ॥ पक्षमासेऽकृतं तदनुज्ञामवाप्याथ स्व
पं वापि निरीक्षणं ॥ अब्दे भोजने तु यथाक्रमं ॥ पावकं तप्तकृच्छ्रं च प्राजापत्यमथैं दंव ॥ क्रमशः शुद्धि
माप्नोति कृत्वा पापादितानुगात् ॥ विप्रस्त्रीणां भोजने प्राप्ने पक्षमासक्रमेणात तत्प्रतिपदोक्तं विप्रस्यार्धं वेदि
तव्यं इति हेमाद्रिविरचिते शूद्रान्नभोजने प्रायश्चित्तं ॥ अथ शूद्रवेश्यागृहयोः स्वयंपाकादिभोजने प्रा
यश्चित्तमाह जातूकर्ण्यः शूद्रवेश्यागृहे विप्रस्तदा मासं वसन्मुदा ॥ तत्रैव भोजनं कृत्वा सद्यश्चांडालतां व्रजे
त् ॥ देवलः वेश्याशूद्रालये राजन् तद्द्रव्यं पाचयेत् द्विजः ॥ तत्र च भोजनं कृत्वा तदनुज्ञा पुरःसरं ॥ तस्य
निष्कृतिर्नास्ति पापश्चितापुतैरपि ॥ वेश्याशूद्रगृहे राजन् गृहीत्वा प्रसकृद्द्विजः ॥ तत्रैव पक्वं तद्द्रव्यं भोज
यित्वा विचारयन् ॥ सहस्रांतं गिरिं गत्वा तत्रैव पतनं चरेत् तेन शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा मतिरस्ति हि ॥
॥ पराशरः वेश्यालये वा शूद्रआमं दत्त्वा तदर्पितं ॥ भुक्त्वा विप्रस्तु पापीयान्महांतं नरकं व्रजेत् ॥ ए

प्राहे· नभूतलमागम्य चंडालत्वमवाप्नुयात्॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं॥ यदि भुंजीत तदानीं वा वापयि
७१ त्वा शिरो नरोऽनघ॥ स्नानं कृत्वा ततः पश्चात् सकृच्छ्रं समाचरेत्॥ पंचगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धो भवति निदितं॥ वि
72 प्रश्चिय स्त्वेवं इ इति हेमाद्रिविरचिते शूद्रवेश्म गृहभोजनप्रायश्चित्तं अथ एकादशाहभोजनप्रायश्चित्तमाह
देवलः प्रेताहे काद्दशो विप्रो भुंक्त्वा कवलसंख्यया॥ तावद्युगसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत्॥ तदंते भुवमा
साद्य रक्तभोजी भवेज्जले॥ यावंत्यन्नपुलाकानि कवले कवले नृप॥ तावंतः कृमयः सर्वे भक्षस्तस्तेन पा
र्थिव॥ नारदः एकाहदिवसे राजन् द्वात्रिंशत्कवलसंख्यया॥ गृहीत्वा मूत्यमश्नाति तावंतः कृमिराक्ष
शयः॥ भक्षितास्तेन ते राजेंद्र तत्त्वेन परिवर्जेत्॥ कवले कवले कवले चांद्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुते॥ पुनः
कर्मविधानेन घटगर्भे व्यशुद्ध्यति॥ अन्यायाद्दोषमाप्नोति प्रेतोभूत् भुवि चारयन्॥ महापातकयु
क्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः॥ घटगर्भविधानेन पुनः संस्कारकृन्नरः॥ शुद्धिमाप्नोति राजेंद्र घटगर्भोप प्राः
हतरः॥ इति हेमाद्रिविरचिते एकादशाहभोजनप्रायश्चित्तं अथ नवश्राद्धनवश्राद्धप्रायश्चित्तमाह न ७१
वश्राद्धे गृहीत्वान्नं द्विजोत्तमः॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात्कदाचन॥ जायते भुवि तु व्यात्मा स्थाव
रत्वमवाप्नुते॥ मारीचिः॥ नवश्राद्धं नवश्राद्धं दशाहे ब्रांतरे द्वयं॥ प्राश्नं पापालयं नृणां माहांतं गर्हि
तं द्वयं॥ पाराशरः नवश्राद्धं च न ग्रं च सूतकान्नं तर्हि तं द्वयं॥ तद्धं परप्रतिगृह्णाशुभ मंहारो रवमश्नुते॥ दे

देवलः न ग्रश्राद्धेनु चांद्रस्यात्प्राजापत्यं न वात्मको॥ आद्यस्थानेततदर्धं स्यात्सपिंडने॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शु
द्धो भवति पूर्वजः॥ विप्रप्रतिग्रहे यथाशास्त्रोक्तं त्रिपर्वैश्यप्रतिग्रहे द्विगुणं इति हेमाद्रिविरचिते नग्नश्राद्धन
वश्राद्धप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ सूतकद्वितीयभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः सूतकं द्वितीयं राजन्नूज्ञातिरन्य
द्विजो यदि॥ अज्ञानाद्भोजनं कृत्वा सद्यः संस्कारमर्हति॥ ज्ञात्वा तदन्नं संवात्संयच्च गव्यं पिबेत्ततः॥ शुद्धभा
वेतदस्नात्वा पुनः कर्मपरेहनि॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति॥ अथवा नरकं घोरं यास्येव न संशयः
॥ मार्कंडेयः सूतकद्वितीये स्नात्वा विप्रो भोजनमादरात्॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नातथा शुद्धिरीरिता इति हे
माद्रिविरचिते सूतकद्वितीयभोजनप्रायश्चित्तं अथ श्राद्धान्नशिष्टभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः अमापा
र्वतकश्राद्धे पर्वश्राद्धे महालये॥ श्राद्धे षण्णवत्याख्ये सपिंडीकरणे तथा॥ मासके च मृतश्राद्धे विप्रो न कुर्या
च्छेषभोजनं महाभारते चोल्लकर्मणि भोक्तारो भोक्तारो यज्ञकर्मणि॥ श्राद्धान्नशिष्टभोक्तारः स्युर्वै निर
यगामिनः॥ सगोत्रियाणां सकुल्यानां ज्ञातीनां संदोषभाक्॥ पुत्रिणामन्यगोत्राणां विधवानां न दृश्यते॥ य
तीनां कर्मिनिष्ठानां महतां ब्रह्मचारिणां॥ न भोक्तव्यं पैतृकादौ पैतृशेषं महात्मनो॥ जाबालिः श्वशुरस्य
गुरोर्वापि मातुलस्य महात्मनः॥ ज्येष्ठभ्रातुश्च पित्रोश्च ब्रह्मनिष्ठस्य ज्ञातिनः॥ एतेषां श्राद्धशिष्टान्नं भु
क्त्वा दोषो न विद्यते॥ इति केचित्संशंसंतीति यत्तदसांप्रतं॥ लिंगपुराणे मातुलस्य गुरोर्वापि श्वशुरस्य महात्म

प्रा०हे नः॥ ज्येष्ठभ्रातुश्च पित्रोश्च ब्रह्मनिष्ठस्य ज्ञानिनः॥ एतेषां श्राद्धशिष्टान्नं भुक्त्वा दोषो न विद्यते॥ इति के
७२ चित्प्रशंसंतीति यत्तदसांप्रतं॥ लिंगपुराणे मातुलस्य गुरोर्वा पितृव्यश्वशुरस्य महात्मनः॥ पित्रोश्च ब्रह्मनिष्ठस्य
73 ज्येष्ठभ्रातुश्च ज्ञानिनः॥ यैरेकैः पुनर्भोक्तव्यं विधवानां महामुने॥ विधवानाममगोत्राणां श्राद्धे पुनर्भोक्त
व्यं श्राद्धशिष्टान्नं अन्यगोत्राणां ब्रह्मचारिणामपि॥ तदाह मार्कंडेयः पित्रादीनाममयान्येषां श्राद्धशिष्टान्न
भोजनं॥ व्रतीनां विधवानां च यतीनां च विगर्हितं॥ विधवानामन्यगोत्राणामिति सर्थः जावालिः विप्रस्य
न्यगृहे श्राद्धे शिष्टान्नं भोजनं चरेत्॥ प्राजापत्यं विशुद्ध्यर्थः स्यात् स्वाति गोत्रे न दोष आह॥ अन्य
गोत्रो विज्ञं तु यः श्राद्धे शिष्टान्नमश्नुयदि॥ केशानां वपनं वापनं कृत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ व्रती
नां योगनिष्ठानां तथा संन्यासीनामपि॥ अभयोर्देहशुद्ध्यर्थं यत्नेकं कृच्छ्रमाचरेत्॥ संन्यासी वपनं
कृत्वा ततः स्नानं समाचरेत्॥ उपविश्य सुखी भूत्वा प्रणवलक्षमाचरेत्॥ सर्वत्र पंचगव्यप्राशनं
संन्यासिभिर्विना॥ ब्रह्मचारिणां स्वपित्रोः श्राद्धान्नविशिष्टभोजनेन दोष॥ भ्रात्रादीनामपि॥ वि एम:
धवानामन्यगोत्राणां तत्रापि न भोक्तव्यं संन्यासिभिर्न कुत्रापि॥ इति हेमाद्रिविरचिते श्राद्धशिष्ट ७२
भोजनप्रायश्चित्तं अथ क्रीतान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः देवालये खुमार्गेषु ग्रामेषु नगरेषु
च॥ विप्रः क्रीतान्नभोक्ता चेत् हानरकमाप्नुयात्॥ प्राह भारते क्रीतान्नं देवतागारे ग्रामे वा पह

वोयषि ॥ योभुंक्ता पूर्वजो न्नानान्नरकं समवाप्यते देवीपुराणे विप्रः कंठगतःप्राणाः क्रीतान्नं परिभुं
जते ॥ ग्रामेवानगरे तीर्थे महादेवालयेपि वा ॥ ग्रासान्नरकं घोरं नाना योनिषु जायते ॥ न सेतस्य विशु
ध्यर्थं प्रायश्चित्त मुदीरितं ॥ त्रिरात्रं भोजने कार्यं पक्षेति येन निरंतरं ॥ महांतं तत्र मासि च वत्सरे चांद्रमु
ख्यते ॥ अतः परं शूद्रतुल्यो विद्वानपि सदोषभाक् ॥ विप्रस्त्री काम्येनान्नदर्श ॥ पतिव्रतचारी विध
वानां तद्वैगुण्यं ॥ महाक्षेत्रमिति जनसाहश्यात्क्षाभोजने वा विशेषमाह जाबालिविप्रस्वेतन्म
हाक्षेत्रं महातीर्थं जनावृतं ॥ क्रीतान्नं जनसादृश्यादिति जग्ध्वा सकृद्यदि केशानां वपनं प्रोक्तं तप्त
कृच्छ्रं समाचरेदिति ॥ मारीचिः देवतान्नं न भुंजीत कदाचिदपि यो द्विजः ॥ अज्ञानाद्यदि भुंजीत प्रा
जापत्यं समाचरेत् ॥ यति विधवा ब्रह्मचारिणामन्नं द्वैगुण्यं इति हेमाद्रिविरचिते क्रीतान्नभोज
न प्रायश्चित्तं अथ संघान्नभोजन प्रायश्चित्तमाह देवलः संघीभूय पदा विप्राः स्त्रियो वा राजवक्त्र
मा ॥ स्वैः स्वैर्द्रव्यैरेकभांडे पाचयेयुः पृथक्पृथक् ॥ पृथक् पचति तिमिन्नपात्रे वा ॥ यत्कारो ब
भवा पुत्रे शूद्रतुल्या भवंत्यतः ॥ जाबालिः विप्राश्च देवा मत्यच्छ्यात्तीर्थयात्रादिकर्मसु ॥ संघीभूयस्वे
द्रव्यैर्यःपाचयित्वापि भोजनः ॥ शूद्रतुल्या भवंत्येते नरकं यांत्यशेषतः ॥ एकया मस्थ इति पदं पत्रेप
त्रसंघीभावस्तत्र योजनीयं ॥ गौतमः ॥ संघीभूय द्विजाः सर्वे मार्गे तीर्थे ग्रामे पदा ॥ स्वद्रव्ये ज्जनं

प्राह कृत्वायज्ञपशुंत्वेकं स्वर्गतः॥ ते सर्वे नरकं यान्ति शूद्रतुल्या न संशयः॥ तेषां विशुद्धिं मुनिभिरुक्तं प्रायश्चित्तं वि
७४ शुद्धिदं॥ एकरात्रे पंचगव्यं द्विरात्रे पावकं चरेत्। प्राजापत्यं त्रिरात्रे तु षष्ठे चान्द्रायणं स्मृतं॥ मा
74 सेन शूद्रत्वमाप्नुः द्विजानामर्धप्रनीषिभिरिति इति हेमाद्रिविरचिते संघान्नभोजनप्रायश्चि
त्तं अयययागान्नभोजने प्रायश्चित्तमाह देवलः यज्ञेषु पशुबंधे च यायागार्थे पचनं हविः॥ कदाचि
द्विप्रैर्न भोक्तव्यं लोके सुविन कल्मषे॥ पचनं हविरितिप यज्ञशालायां दीक्षितगृहे वासं कादि
तमित्यर्थः॥ महाभारते पशुबंधे तु यज्ञे तु अन्नं प्रति पद्यते द्विजः॥ स वै नरकमाप्नोति सविडालसमो
द्विजः॥ कात्यायनः विप्रो यागशालासु वपायागादधे यदि॥ मुक्त्वान्नं तत्र संभूतं महापातक
सम्भुते॥ पुनः संस्कारोपनयनं प्राजापत्येन शुध्यति॥ एतत्प्रायश्चित्तं वपायागात्पूर्वं भोजने वेदितव्यं
॥ ततः परं भोजनविशेषमाह गौतमः वपायागात्परं विप्रं भोजयेद्दीक्षितालये॥ प्राजापत्यं वि
शुध्यर्थं तु निधिः परीकीर्तितं ऋत्विजां विप्रस्त्रीणां अपि वेदितव्यं तदेवाह कात्यायनः ऋत्विजां च पर एमः ७४
स्त्रीणां भोक्तृणां यागसद्मनि॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति॥ सुवासिनीनां स्वभर्तुः यागे हो
त्रकं॥ विधवानां केशवपनं ब्रह्मकूर्चविधानं च॥ पतिव्रतचारिणां वपायागात्पूर्वं भोजने भक्ष्ययो।

चांद्रं॥ अतः परं प्राजापत्यं इति हेमाद्रिविरचिते पागान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ चौलान्नभोजनप्रा
यश्चित्तमाह देवलः चौलकर्मणि सीमंते मुहूर्ते भोजने परं सुरापानसमं प्रोक्तमतो नेच्छंति सूरए।
यः॥ गौतमः सीमंते पुंसवे चैव चौलकर्मणि यो द्विजः॥ असगोत्रसदन्नादः सुरापीत्युच्यते बुधैः मा
र्कंडेयः चौलकर्मणि सीमंते पुंसवे पोन्यगोत्रजः॥ मुहूर्तादूर्ध्वं भुक्त्वा पीसुरापानमवाप्नुयात् प्रा
यश्चित्तं द्विजैः प्रोक्तं दृष्ट्वान्नादि वविभोजने॥ सुमुहूर्तादारंतसंतमूर्ध्वं देवमादरं॥ जत्वा प्रशुचिर्भावा
नोति सहस्रं विधिपूर्वकं॥ स्त्रीणामर्धं पतीनां चव्रतीनां चांद्रमुच्यते॥ चौलकर्मणि पूर्वे त्रपरस्त्र सप्र
भिति इति हेमाद्रिविरचिते चौलसीमंतान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ गणिकान्नदेवलकान्नभो
जनप्रायश्चित्तमाह देवलः देवार्ताकान्नभुक्त्वाधीत यागणिकान्नभोजनं॥ मद्यपेतौ विज्ञानी
पात्सर्वकर्मवहिष्कृतौ॥ विष्णुरहस्ये देवलकान्नं योभुंक्ते तथा गणिकान्नभोजनं॥ उभौ तौ पापद
प्रोक्तो न संध्या ख्यो कदाचन॥ ॥ गारुडपुराणे देवार्चकस्य भुंक्ते तथा गणिकवेश्मनि॥ भोतौ यावि।
नो प्रोक्तो प्रायश्चित्तमथाहेतः॥ एकरात्रं पंचगव्यं निराजेपावकं स्मृतं॥ मसमात्रे पराकः स्याद्द्वे

प्राहे. ७५ 75

चांद्रमुहीरितं ॥ पतीनांब्रह्मचारी विधवानामेतद्धि गुणं इति हेमाद्रिविरचिते देवलकान्नगणि
कान्नभोजनप्रायश्चितं अथ अस्नात्वाभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः अस्नातामलभुंक्ते अज
पापूयशोणितं ॥ अहूतान्नक्रिमिंभुक्ते अदत्ताविप्रटमश्नुते ॥ महाभारते अरोगी स्नानहीन
स्याकृत्वाभोजनमाचरेत् ॥ पवंत्यन्नभुक्त्वाकीनितावन्मलमुहीरितं ॥ गौतमः अस्नात्वा
भोजनं विप्रो निरोगी कुरुते यदि । समलाशी सदा ज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः बिधुधर्मी त्तरेस्व
स्थोविप्रोपदास्नात्वाभुङ्क्तकामोहपरायणः विघातदन्त्कमिच्छति मुनयस्तत्वदर्शिनः श्वात्वक
लेतु चांद्रंस्याद्ग्रहयोगतद्द्वयं स्मृतं ॥ पंचवर्षमूत्रं स्याद्दिनस्नुतयावकं ॥ विधवानांब्रह्मचारि । राम: ७५
णांपतीनांगृहस्थ प्रायश्चितं हैगुणं इति हेमाद्रिविरचिते अस्नानभोजनप्रायश्चितं अथ ।
पर्युषितान्नभोजनप्रायश्चितमाह देवलः जपेनिधापपूर्वं कुर्यदन्नंजलसेचनं ॥ तन्न पर्यु
षितं ज्ञेयंतद्भुक्त्वापापमाप्नुयात् गौतमः इष्टंगंधंजलैसेचं वहुहीनं ॥ ॥ ॥

जलेलिहि पर्युषितंतु तस्माभुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् गालवः रथ्याछन्नेन तैलेन पक्वन्नसंस्कृतं च पक्वं दुग्धविरहितं भोक्तव्यम
मयाचांद्रमुच्यते गौतमः हिंगुजीरकसंमिश्रा तिंत्रिणीरसचेष्टितं दुग्धरहितं बाल्ये भोक्तव्या द्विजचांद्रायणैः एतदन्यैः परिकल्प्य दुग्
धरहितं परिकल्पापि पूर्वेदिवसे भोक्तव्यं साक्षात् द्विजचांद्रायणैः एतदन्यैः परिकल्प्य दुग्धरहितं परिकल्पापि पूर्वेदिवसे भोक्तव्यं साक्षात् द्विजन्मभिः दुग्ध
जलसंमिश्रं पूर्वेद्युः कृते भक्ते तत्पर्युषितं स्मृतं तस्माद्भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् त्रिरात्रं पंचरात्रं वा भुक्त्वा पर्युषितं द्विजः तस्योपनयनं भूयश्चांद्रायणमथा
चरेत् ब्रह्मचारी विधानाद्यती नाप्नोति प्रायश्चित्तं ब्रह्मचारिणां संवत्सरं पर्युषितान्नभोजने पुनरुपनयनं चांद्रायणं च इति हेमाद्रि विरोध
से पर्युषितान्नभोजने प्रायश्चित्तं अथ दुग्धभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तमाह देवलः दुग्धसहितं भक्ष्यं तथा पर्युषितं च यत् गुड
ल्गोमांसं तिलमिश्रं विवर्णितं च वक्ष्येत् तैलपक्वं विहीनं च न भोज्यं स्याद्द्विजातिभिः पराशरः भक्ष्यं वै माषसंभूतं विप
णस्थमतैजसं दुग्धं पलितांगं च पितृदेववर्जितं राजगृहे च राजन्ये माषसंभवः निष्कारणं नयाति विप्रो न भुंजी
यात्कदाचन गालवः अनुत्तिष्ठितवस्तुनि शुष्कभक्तानि शुष्कलोः महिषाक्षीमाषसंभूता हिंगुजीरकपरिकृतः दुग्धपूरितां
धौतिविवर्णस्थानि यानि च अनर्पितानि देवानां शुभयै त्वकवर्जितं न भुंजीयाद्धिमानीहविः प्रस्थान्न भुक्त्वा नस्यैव वसे
कृतिदृष्ट्वा विप्रे धर्मे पराशर ऋषयो भक्ष्याधिमंपाभलमार्जितया केवलं महिषीदुग्धं द्विजः पीत्वा तप्तकृच्छ्रं तस्योपनय
नं भवत्यलमहृच्छेण शुध्यति विप्रस्त्रीणां ब्रह्मचारिणां पूर्ववत् द्विगुणं प्रायश्चित्तं वेदितव्यं स्मृतिरूपः क्षीरयाने औषधार्थं तत्र
कृच्छ्रमात्रं पुनः पठेः त्रिरन्यैर्देवकार्यार्थं पक्वमुक्तान्नहेमभार जिह्वावापलमात्रस्य भक्षणेऽघोरकृच्छ्रः कृच्छ्र

प्र॰ हे॰
१६
76

तानिहभक्षितानापापकंहोह्यमावहेत् शोभनेपित्र्यकार्येषु देवकार्येषु राघवभस्मापित्वापि विप्रस्तत्तद्दोषैर्नविद्यते स्त्रीणामेतार्थे
विधवाब्रह्मचारिणीयतीनोविधिर्द्धिज्ञातं इतिहेमाद्रिविरचिते अभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं अथदुष्टशाकभक्षणप्रायश्चित्त
माह देवलः कणिकारस्यचपलछत्राकंपत्राकंमञ्जलीकृतं वंश्पोपयवशाकंचशोकमारखुमवंतथा गर्गरीवंच
लौशाकंचवल्लीवल्लभवंतथा करंजशाकंअभक्ष्यंदैवतापित्र्यवर्जितं असमृपतनंसंधीतत्वच्छाकंपरिवर्जयेत्
उत्त्रपनेकायछत्राकंपत्राकंपालत्ताडिनं पलाण्डुलशुनंग्रंजनंभावदुष्टंचविवर्जयेत् एतानिविप्रोनभुंजीयाद्यदा
तानितुभक्षयेत् ज्ञात्वाभक्षयेद्यदापापीयोयोब्रह्मजीविप्रा परेषुअभक्ष्यपेयंचाभक्षंहिपरमेश्वरः सरेरानेनशुद्धिमा
प्नोतिदिवसत्रयात्भुक्त्वाद्विजः स्त्रीणांविधवाब्रह्मचारिणीयतीनांचपूर्ववत् इतिहेमाद्रिविरचितेदुष्टशाकभक्षणप्रायश्चि
त्तंअथकारणंविनाकृसरान्नपायसान्नभक्षणप्रायश्चित्तमाह देवलः परमान्नंचकृसरंचयावकाद्विजोनरः ॥ भुंजीयालोकवल्लभ
स्तुनरकेवासमश्नुते ॥ मार्कण्डेयः रौधत्तुःसमापाकेगृहेकन्यारजस्वला ॥ पित्र्येदेवंचपार्थेपरमान्नंप्रशस्यते ॥ धनुर्मासेकृसरान्नंप्रशस्तं ॥ दुहिताशि
श्वनकन्याभगिनीसुषावाप्रथमरजस्वलातत्रकृसरान्नभोजनेतीर्थेपात्रायचनदोषः ॥ तथाहगौतमः धनुर्मासेगृहेकन्यापदिस्यात्प्र
मातवाहिवपात्रासुसर्वाहकृसरान्नदोषभाक् ॥ प्रेतकार्येपुरेवक्रपोपुवंधुसमागमेपरमान्नदोषकारी ॥ तथाहमनुः पित्र्यकार्येषुसर्वे
भवेद्वंधुसमागमे ॥ पक्त्वाभुक्त्वातदाननस्यपुर्भतसंसारसंभवो द्विजोविनाशिगृहीतस्यभुक्त्वापापसमश्नुते ॥ छर्देयित्वातदन्नेचउपोष्य
जनीगमिमा ॥ पंचगव्यंपिवेत्समस्ताचांद्रापहोमवर्जितानाम्ययी ॥ हविष्यारीनांपूर्ववत् ॥ इतिहेमाद्रिविरचिते कारणंविनाकृसरान्नपरमा राम
१६

न्नभोजने प्रायश्चित्तं अथैकादश्यामन्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः एकादश्यां तु भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ यदि
भुंक्ते स पापिस्मा द्दोरवं पाश्चिदारुणे ॥ मार्कंडेयः हरिवासरभुक्तापि जीत्यन्नविमर्द्दमः ॥ ग्रहीत्वा कुलेन याराजनं सहांतं
रकं व्रजेत ॥ गालवः पानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ अन्नमाश्रित्य तिष्ठंति संप्राप्ते हरिवासरे ॥ पु
क्तामिव सरोगाहोनिव चनयोक्षिति केकाम विषयं ॥ निमले न भोक्तव्यं कोचिनत्रधं जंतिनरसममेपिन मार्कंडेयः ब्रह्मनि
घ्नस्य विसस्य सर्वस्य सुसमस्य च ॥ कलयसालाभुक नत्र भुंजनतिरसमिपिन मार्कंडेयः ब्रह्मनपापफलभुक्तन
या १ मौनमः ब्रह्मपसेहरि दिने द्विजोव ब्रह्मपरायण ॥ भुक्त्वा सर्वे सर्वसमः स्यात्पित्रुपवासकृत्ले लभेत ॥ अन्न
या विप्र माधे य मुंक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ गालवः एकादश्यां तु भुक्त्वा पापी प्रष्यपर्वा रमा चरेत ॥ विप्र वे सममत
प्र भुक्त्वा रोषैर्न लिप्यते ॥ विष्णोवानांत्राति नासं न्यासौ नादिगुणं प्रायश्चित्तं इति एकादश्यन्नभोजनप्रायु
श्चित्तं अथ व्रात्यान्नकुय्यन भोजने माह देवलः व्रात्यानां परिकुर्यान्नं भुंक्तो विमः स धातुरः ॥ क बलेक चले
चांद्र भुक्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ मरीचिः नग्नेवेर परिलागी वासोपायत्रिनाशकः ॥ कृष्णीनत्रसविज्ञे पोडुष्व
र्मामात्रघातकः ॥ तपोरत्नं द्विजोभुक्त्वा शुद्धिमाप्नोति पण्यादिरु पराशरः इष्टमेण स्वयं वाससवअ नं मुक्त्वा
द्विजः सकृत ॥ तस्यारेह विशुध्यर्थं चांद्रमकं तु नीस्वरैः ॥ विधवादीनां पु वे वत ॥ इति द्विमासितिविरविन
वासात्तकुर्यन्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ कुंडगोलकयोः मारिवि तिपारेवजैत्रारत भोजमंत्रा प्रायश्चित्तमाह

प्रा॰ हे॰ देवलः कुंडश्च गोलकश्चैव परिवेत्तृवत्॥ तेषामन्नं न भोक्तव्यं विप्रैः पापपराङ्मुखैः॥ कुंडगोलकपरिवेत्तॄणां लक्षणमाह मरीचिः स्वस्थे भर्तरि
७७ यो नारी जारसक्ता भवेद्यदा॥ तदुत्पन्नस्तु कुंडः स्यात्सर्वकर्मबहिष्कृतः॥ मृते भर्तरि या नारी जारात्पुत्रमुपानयेत्॥ स वै गोलकसंज्ञः स्या
त्सर्वधर्मबहिष्कृतः॥ स्वस्थं ज्येष्ठमनुत्सृज्य कनीयानुद्वहेत्स्त्रियं॥ ज्येष्ठः परिवित्तिः स्यात्परिवेत्ता स चानुजः॥ तस्मात्तः परिवित्तस्यात्परि
विंशो गतिप्रजः॥ पतनत्वपोर्ध्वक्रमसंस्कारराज्यपानने॥ आरोहेत्स्वरोहस्पैव वेदितव्यं॥ गालवः कुंडगोलकश्चानन्तं परिवित्तस्तथैव च
॥ परिवेत्तृपरं नांतं त्वस्त्राणां च परं भवेत्॥ तपोर्ध्वं क्रमसंस्कारे परस्त्वे तु न दोषस्थिति॥ तदन्नं सपरित्याज्यं पूर्वजैर्धर्मवत्सलैः॥ पराशरः
परिवित्तिः परिवित्तिः परिवेत्ता तथा तौ कुंडगोलकौ॥ तेषां ज्ञात्वा पौत्राश्च परमत्तौ युक्तमौ यदि॥ तेषामन्नं न भोक्तव्यं मुख्यजैर्धर्मलिप्सु
भिः॥ तत्र भुक्त्वा द्विजो ज्ञानाद्देवाचारे विधिं चरेत्॥ चान्द्रायणमितस्पर्शे॥ मासे चान्द्रायणं कं च चरेत्संवत्सरे मृगु॥ चान्द्रायणं पराकं चाप्रा
ज्ञापत्यं समाचरेत्॥ अतः परं तत्सम भस्पाद्रपंकेपः सराग्धचिः॥ विधवादिनापूर्ववत्. इति हेमाद्रिविरचिते कुंडगोलकाद्यन्न
भोक्तॄणां प्रायश्चित्तं॥ अथ पतन्तन्नदं पत्या परिशिष्टान्नभोजनः न प्रायश्चित्तमाह देवलः पत्युर्नैव पतिपात्रस्थं पत्नी नांपरेरकं न या॥
दं पत्न्यो भुक्तशेषं तु भुक्त्वा चान्द्रमाचरेत्॥ पतिदेव्या पणपत्रेपि त्वा समाराधनं करोति तत्पत्न्यंपतिर्भिक्षामठि त्वा स्वभोजनोपरि प
उच्छिष्टं यंत यति पात्रस्थं स्त्री पुरुषयो भुंत्वयनंतरं परिशेषितं तदन्नपरिशिष्टं तदाह मनुः धर्मार्थकामो संसज्यप्रयमंममतां वृजे
त्॥ इति धर्मपरित्यज्य पतिः पापपरो भवेत् वालात्मवकुलवद्दाम्यपोषिनातुरकंन्याका॥ संभोज्यानिषि भत्यांश्च दंपत्योः शे राम
षभोजनं॥ इदं धर्मपरित्यज्य विपरीतं तमो यदि॥ तत्र भुक्त्वा द्विजोपस्कनर चान्द्रमाचरेत्॥ गौतमः पतेरारायने भुक्त्वा पत्न्यन्नं ७७

भोजनपरिहं यस्तोऽभुविशिष्टन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ विष्णुवादिनापूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पत्यन्नरंपरिशिष्टान्नभोजनप्रायश्चि
त्तं अथ उच्छिष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः उच्छिष्टं घनं पारद्यातं विडालाखुविमर्दनं ॥ पूर्वोक्तप्राकसंपुक्तं पलांडुलशुनार
तं ॥ देवपूजाविहीनं तु वैश्वदेववर्जितं ॥ एकपंक्त्युपविष्टेन ब्राह्मणेन विषाजितं नप्रक्षालनभांडेषु तथा मौनविवर्जितं ॥ पुत्रःपौ
त्रैरन्नैर्वापि त्रिपौत्रैरथापि वा ॥ भार्याविलोकने चैव पयश्चर्म चमसासिक्तं ॥ देवान्तबालपेचपभुक्तं परान्नं मत्स्यसंभवं ॥ सिग्धाते
नैव स्पर्शेण वस्त्रेनानिलेन च वा ॥ श्वानं तं पि दृष्टिकृतं चान्नं परं त्वं जीवितं तुलं ॥ तुषपाषाणसंयुक्तं फलीकरणमिश्रितं ॥ एतदुच्छिष्टं
विजानीयात् त्यक्तं गालवादिभिः ॥ एतद्भुक्त्वा द्विजोपस्तक महापंसमश्नुते ॥ भोक्तुरागमनात्सर्वं भोजनपात्रे परिवेषितं त
स्मान्निक्तं शेषमस्पृष्टं ॥ गौतमः उच्छिष्टं यो द्विजो भुक्त्वा पर्वभुक्तं मनीषिभिः ॥ पश्चाद्देहविशुद्ध्यर्थं पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ एतत्स
मोत्राचालभोजनविषयं ॥ भगिनीपुत्रादिसहभोजने सुत्रीपुत्रादिभोजने ह्येगुण्यं ॥ विधावाब्रह्मचारीपतिनां पूर्ववत् इ
ति हेमाद्रिविरचिते उच्छिष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ पत्नीसहभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः द्विजः कामातुरो पस्क्तपत्न्यासह
परं नभुक् ॥ पश्चाच्चान्द्रायणं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पौर्विकी ॥ पत्नीसहभोजनकालमाह मनुः महारण्ये च पात्राभावे पथि चोर
समाकुले सति ॥ असत्पापो परि भवेत्तदा भुंक्ते न दोषभाक् ॥ गालवः विवाहकाले पात्राभावे पथि चोरसमाकुले ॥ असह्यपो भ
वे द्विप्रस्तदाकार्ये द्विजन्मना ॥ एकत्र पानमारोहे एक पात्रे तु भोजनं ॥ भार्या पानतदा भुक्त्वा विप्रस्तत्र न दोषभाक् ॥ अन्य
त्र भोजने महदां तं नरकं व्रतेत् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं पश्चाच्चान्द्रायणं चरेत् ॥ पराशरः एकत्रापानमारोहे एक पात्रे तु भो

३

प्राः हेः जनं ॥ विवाहेपथिपात्रापांकृत्वा विप्रोनरोयभाक् ॥ अन्यथादोषमाप्नोतिपश्चाच्चांद्रायणंचरेत् ॥ अभ्यासेद्विगुणंचैवकृत्वाशुद्धिम

१८ वाप्नुयात ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेपत्नीसहभोजनप्रायश्चित्तं अथशूद्रभांडभोजनप्रायश्चित्तमाहदेवलः यतिश्चनष्टितोविप्रोन

78 शूद्रस्योदकंपिबेत् ॥ नशूद्रभोजनेचैवतज्ज्ञानाघटिमार्गतः ॥ तस्योपनयनंभूयप्रतप्तकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ पराशरः ॥ शूद्रभांडो

दकपीत्वाप्रायःसुरकसेवनात ॥ शूद्रभांडस्थमन्नंचभुक्त्वाशुद्धःसदाद्विज ॥ तस्योपनयनंभूयस्तप्तकृच्छ्रंसमाचरेत ॥ तस्माद्देह

विशुध्यर्थंतप्तकृच्छ्रंसमाचरेत ॥ विधवाब्रह्मचारीयमीनारीपतीनांपूर्ववत ॥ इतिहेमाद्रिविरचितेशूद्रभोजनोदकप्रायश्चित्तं

अथपतितदुष्टमर्गदुष्टाक्रांतपंक्तिभोजनेप्रायश्चित्तमाहदेवलः पतितश्चस्वश्नेवडर्जनः पिशुनस्तथा ॥ जातिभ्रष्टापकश्चैवनि

त्यंपात्रायरस्तथा ॥ भिषक्चोरस्तथामअन्येनापीभयपदः ॥ एतैर्वैदुर्जनाःप्रोक्ताअपांक्तेयाकदाचन ॥ गालवकुंडश्चगोल

कश्चैवअपजनांचयाजकः ॥ त्यक्तांकितवनराजनतुयातिंगांकिनोपिवा ॥ चारूवाकोदयकश्चैवनग्नःकितवस्तथा ॥ एतैरावेष्टिता

पक्तिपापदासर्वदानृणां ॥ एतस्यामन्नमुक्त्वाविप्रःपापमेवसमाप्नुयात् ॥ एकत्रभोजनेराजन् चांद्रायणमथाचरेत मासभोजम

हापापीचांद्रायणकमाचरेत ॥ वर्षभोजीमहाचांद्रंकृत्वाशुद्धिमवाप्नुयात ॥ विधवादिनांपूर्ववद्द्विगुणंइतिहेमाद्रिविरचि

तेपतितदुष्टाक्रांतपंक्तिभोजनप्रायश्चित्तं ॥ अथपिण्याककरंभपिततक्रपानपलांडुलशुनगृंजनादिभक्षणप्रायश्चि

त्तमाह देवलः शुनंगृंजनंतक्रंपलांडुविलयनंतथा ॥ पक्वभोज्यंचब्राह्मणेनज्ञात्वापापंसमश्नुते ॥ गृंजनेकामजंनकामरघ्यर्थप राम

र्णचूर्णकरंभापिततक्रंविलपनंनघृतमलंबानक्ता ॥ शेषापरिज्ञातंछत्रैराग्नितानिविशेषेणभोक्तव्यानितदेवाहमार्कंडेयःछ १८

त्राकं विट्वराहं च पलांडुं ग्रामकुक्कुटं ॥ लशुनं गृंजनं चैव मत्या जग्ध्वा पतेद्द्विजः ॥ ज्ञात्वा भुक्त्वा तु चांद्रं स्यादज्ञानमपीरितं ॥ संकरे
ते विज्ञानी पादद्भु वारि द्विवारतं ॥ आः व्हाह ऊर्ध्वे महापापी पतितं स्यान्न संशयः ॥ विधवादिनोपूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते लशुनगृंज
नादिभक्षणे प्रायश्चित्तं अथ श्वेतवृंताकरक्तशिग्रुवृंताकालाबुकलिंगभक्षणप्रायश्चित्तं तमाह देवलः वार्ताकनककालिंगविल्वोदुं
बरभिःसटाः ॥ रक्तशिग्रु मलांबुं च भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ गौतमः ॥ वृंताकालांबु रक्तशिग्रु श्वेतवृंताकमेव च ॥ कलिंगभिःसटावि
ल्वंकं तमोदुंबरं तथा मत्या जग्ध्वा पतेद्द्विजः पश्चाच्चांद्रायणं चरेत् ॥ महाभारते वार्ताकनककालिंगविल्वोदुंबरभिःसटाः ॥ कुसुंभपत्रम
वर्तं तस्य हरन्नरो हरिः ॥ रक्तशिग्रु मलांबुं च श्वेतवृंताकमेव च ॥ सभक्ष्य पित्वा द्विजो यस्तु स तु चांद्रायणं चरेत् ॥ विधवा पतिव्रह्मचा
रिणं पूर्ववत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते श्वेतवृंताककनककालिंगभक्षणे प्रायश्चित्तं अथ ताम्रपात्रस्थक्षीरगव्यादिभक्षणे प्राय
श्चित्तं माह देवलः ताम्रपात्रास्थितं दुग्धं गोमूत्रं तक्रमेव च ॥ दधि वा ताम्रपात्रस्थं नारिकेलोदकं तथा ॥ द्विजः पीत्वा सुरापानं कृतवा
नत्र संशयः ॥ अज्ञानात् ज्ञानतो वापि सुरापानसमं विदुः ॥ मार्कंडेयः ॥ गव्यं मूत्रं तथा तक्रं नारिकेलोदकं तथा ॥ ताम्रपात्रस्थितं पी
त्वा पपौ लवणसंयुतं ॥ द्विजः कुर्यात् सुरापानमज्ञानाद्वा हि भक्षणं ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति महापापेन तयेदं वं ॥ पराशरः नारिकेलो
दकं ताम्रपात्रस्थं गव्यमेव च ॥ लवणाक्तं पयः पथ्यं चैव मघाघ्राणं तथैव च ॥ पीत्वा द्विजश्चरेच्चांद्रं श्रुत्वा पत्यमकामतः ॥ मघाघ्रा
णो विप्रो यमाह देवलः हिंताल तालखर्जूरनारिकेलवनेचरान् ॥ देवाद्दापवरणात्वाप्तं संध्या त्वादिप्रस्पर्शिण हस्तमाघ्राय पशुध्यनी
अमावेमांतेउं परस्पमन्तस्पर्शासिणश्चवणं स्पृष्ट्वाह दिंमनाप्ति स्मरन्न शुध्यति ॥ ततः परं नास्तिकां विधायागछेत् ॥ ग्नि पानशाप

प्रा:है ७८ 79 पश्चिन्नमाह देवलः विप्रस्तु पीतशेषं तोयमन्यः पिबेद्यदि ॥ मद्यपानसमं प्राहुस्तत्रोपंमुनिपुंगवः व्यासः पीतशेषं द्विजः पीत्वा स
रापानसमं जलं ॥ पीत्वाज्ञानद्विजः कुर्यात्स्नानं जापसं विशुद्धये ॥ गौतमः एकपंक्त्युपविष्टानां विप्राणां पात्रसंस्थितं ॥ पीतशेषं द्वि
जाः पीत्वा जलं कुर्यात्स जापतिं ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति निन शुद्धस्तन्यथा हि द्विजः ॥ पीतशेषमपं तोयं किंचिद्भ्रमोनिपानपित्वा पीः
त्वा पीत्वा नरो द्विषः ॥ तथाह मार्कंडेयः पात्राभावे जलमावे पीतशेषं द्विजः पिबेत् ॥ भ्रमोकिंचिन्निपातात्स्यात्पीत्वा विप्रोनरो
षभाक् ॥ जाबालिः पीतशेषं कंवधंपः पातुमिच्छन्नद्विजोपरि ॥ भुविकिंचिज्जलं क्षिप्त्वा पीत्वा न तत्र विशुध्यति ॥ एतत्स्पष्ट
व्याख्याभावविषयं ॥ पात्रे विद्यमाने समिस्त पात्रस्थोदकं पिवेत ॥ तत्प्रमः आसनं शापनं वस्त्रं जायामंत्रं कमंडलुं ॥ आ
त्मनः शुद्धिरेतानि परेषामशुचिर्भवेत् अतस्तपात्रस्थोदकसमीचीनं ॥ अभोवपूर्वोक्तं कृत्वा शुध्यतिइत्सर्थः इति हेमाद्रि
विरचिते पीतशेषोदकपानपानप्रायश्चित्तं अथ मुखेनोदकपानस्पर्शदृष्टिरपा क्षीरपानमतवत्सगो क्षीरपान प्रायश्चित्तमाहदेवलः उष्ट्र
क्षीरं मृगीरंसांधिन्यंपमलं तथा ॥ मुखेनोदकपानं च मत्तवत्सापयस्तथा ॥ पीत्वा द्विजः सकृन्मोहात्केवलं महिषीपयः ॥ तस्योपनय
नं भूयस्तस्य कृच्छ्रं विशोधनं ॥ मृगीरंसांधिन्यंपमलं तथा ॥ मुखेनोदकपानं च मत्तवत्सापयस्तथा ॥ पीत्वा द्विजः सकृन्मोहात्के
वलं महिषीपयः ॥ तस्योपनयनं भूयस्तस्य कृच्छ्रं विशोधनं ॥ मत्तवत्सापयं मुखेनोदकपानं नेत्यर्थः ॥ मार्कंडेयः मत्तवत्सा प
यः पीत्वा मुखे पीत्वा जलं द्विजः ॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥ गौतमः संधिन्यंपासलंडुग्ध उष्ट्री क्षीरं खमार्गजं ॥ राम
खरोष्ट्रयोः पयः पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ पश्चादेहविशुध्यर्थं तस्य कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धि ७८

रिष्यते ॥ प्राजापत्यैः खरोष्ट्रयोश्च संधिन्यं पाम लमार्गजं तथा ॥ केवलं तं महिषीदुग्धं द्विजः पीत्वा तप्यत्यघः ॥ तत्थोपनयनं भूयः
प्रकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ विप्रस्त्री यां ब्रह्मचारिणां प्रवृत्तं च द्विगुणं प्रायश्चित्तं वेदितव्यं ॥ खरोष्ट्रयोः क्षारपाने औषधार्थं तत्र कृच्छ्र
मात्रं पुनः संस्कारः तथाह गौतमः औषधार्थं द्विजः पीत्वा दुग्धं खरक्रमेलयोः ॥ तप्तकृच्छ्रं चरेत्पश्चात्पुनः कर्म गौरवात् ॥ इति
हेमाद्रिविरचिते उष्ट्रीखरादिपाने प्रायश्चित्तं ॥ अथ मनुष्यमगाधस्यादि मलमूत्रभक्षणे प्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ मनुष्यस्य
खरस्याथ सूकरस्य द्विजन्मनः ॥ मलमूत्रं पिबेद्यस्तु रेतो वा रोगपीडितः ॥ द्विजः पश्चात्पुनः कर्म तत्संकृत्वा विशुध्यति ॥
अज्ञानाच्छर्दिमाप्नोति ज्ञात्वा चान्द्रं विशोधनं ॥ आतुरानातुरविषयं ॥ आतुरविषये विशेषमाह गौतमः आतुरो रोगमुक्तश्चेत् खरमा
नुषसूकराः ॥ एतेषां मलमूत्रं च पीत्वा दोषो न वाप्यते ॥ रोगी तेह शुध्यर्थं तत्सकृच्छ्रं चरेत्सखी ॥ अनातुरः पुनः कर्म कृत्वा
शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ जाबालिः द्विजः पीत्वा मूत्रं खरमानुषयोस्त्रिणः ॥ अगदो देहशुध्यर्थं तत्सकृच्छ्रं चरेत्सखी ॥ अ
नातुरः पुनः कर्म कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति न चान्यैः कर्मभिर्द्विजः ॥ यमः द्विजो ज्ञानान्मूत्रं
खरमानुषयोः किरेः ॥ मयूरहंसगृध्राणां सकृत् भक्षात्पातकी ॥ पुनः कर्म प्रकुर्वीत तत्सकृच्छ्रं विशोधनं रोगिण्यो
न पुनः कर्म कृच्छ्रमात्रमुदीरितं ॥ सखी मत्वा पिबन्नस्त्रं नारीणामर्धमीरितं यतीनां ब्रह्मचारिणां विधवानां
द्विगुणं तं ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते मानुषखरसूकरादिमलमूत्रभक्षणे प्रायश्चित्तं ॥ अथ गरुड्ठ वर्मणा सि लो

प्रा: है
८०
80

मकेशामलोपहतशाकान्नभोजने प्रायश्चित्तमाह देवलः शाकमध्येऽन्नमध्ये च दंतकेशनखामल॥ अस्थि चर्म द्विजः स्या

स्यामं लोमकीटखरस्तथा॥ बहून्नेन परित्याज्यं स्वपात्रस्थं परित्यजेत्॥ वन्नप्रमाणमाचारप्राये द्रव्यशुद्धिप्र

करणेभिहितं॥ अत्यान्ने विशेषमाह गौतमः॥ अत्यान्ने शाकमध्ये वा यदि स्याद्द्विजः॥ दंतकेशानखाविष्ठा

द्विजलोमास्थि चर्म च॥ कीटाखक्रिमयस्तत्र पचनं संपरित्यजेत्॥ स्वपात्रस्थे तु हे चाल्पमुत्तमन्नं संपरित्य

जेत्॥ मत्स्यनंतरं शाकान्नपात्राग्रमानेतरन्नं छर्दयित्वा उपोष्य शुध्यति॥ छर्दिभावे घटिकासप्तमध्यासेरा

त्रिभोजनं चिरस्थगायत्र्याष्टशतं जप्त्वा पंचगव्यं पीत्वा शुध्यति तदेवाह मनुः ज्ञात्वामेध्येषितं भुक्त्वासुक्त्वामुक्त्वावि

मप्रमादतः॥ द्विशुद्धं न मद्दुर्नैवाजनदत्तं जीर्णं नामरात्॥ तदेते वमनं कृत्वा शुद्धो भवितुमर्हति॥ नोचेत्सरो घृतक्षासिस्ला

त्वा ज्ञात्वविधानतः॥ अष्टोत्तरशतं पश्चात्पंचगव्यं पिबेत्ततः॥ शुद्धिमाप्नोति ऐजे दृष्ट्वा शुद्ध खम्पाद्वि

ज्ञदृशि जाबालिः पक्वं चाल्पं त्यासजेत्ख्यकं अन्नमल्पं त्यजेत्तथा॥ एतैरुपहतं भुक्त्वा तदानीं छर्दि

माचरेत्॥ जलेपरे घृतसिक्तावादे वीजपेन्मूर्त॥ वृश्चिक ॥ ॥ ० ॥ ॥ ० ॥ ०

चैविधानेनपंचगव्यंपिबेत्ततः ॥एतेनशुद्धिमाप्नोतिमलमयंतत्परित्यजेत्॥बहुकेशोपपन्नान्नयोमर्त्योऽश्नाति तेषुपूर्ववत्प्रायश्चित्तं एकस्मि
न्नश्नितेविशेषमाह गौतमः अन्नेवापक्वपक्वेवाकेशमात्रेऽप्यवस्थिते॥ कवलेवापिराजेन्द्र कवलंतत्परित्यजेत्॥गंडूषमेकं कृत्वान्नशेषान्नं प्रोक्ष्य
पञ्चलैः॥मद्भस्मक्षिपेत्तत्रपश्चात्भक्षन्नदोषभाक्॥मद्भस्मसर्वेसर्वः॥अन्येनोक्तिमिर्वा स्वपात्रस्थमन्नंप्रोक्षणादिभिःशुद्धि
कारयित्वा॥स्वयंगंडूषमेकंकृत्वानदोषभाक्सर्वः इतिहेमाद्रिविरचितेचर्मास्थिनखमलादिदूषितान्नभाजनेप्रायश्चित्तं अथभोजन
कालेदीपनिर्वापणप्रायश्चित्तमाह देवलः दीपःप्रज्वलयनवास्याभोजनेनाग्निसाधुयात्॥ध्वस्तपात्रेततस्सेर्वान्तिमस्त्यन्नंभक्षयं
॥पुनर्दीपागमेतावत्तगायत्र्यान्नेजलंक्षिपेत्॥ तदन्नमसजनस्सभक्ष्यशुद्धिमाप्नोतिपंडितः॥अन्यदन्नंपुनर्भक्ष्यपंचगव्यंपिबेत्तदा॥पूर्वं
परिवेषितान्नमेवभोक्तव्यनपुनर्देतव्यं॥जाबालिः ब्राह्मणानांभोजनेकालेयदादीपोविनश्यति।पाणिभ्यांपात्रमासाद्यभास्करं हृदिसं
स्मरेत्॥पुनर्दीपंस्थितंदृष्ट्वाशेषमन्नंसमापयेत्।पुनरन्नेनभोक्तव्यंभक्त्वाचांद्रायणंचरेत्॥ इतिवचनात्॥गौतमः दीपोपशमनेपुनरुज्ज्वे
ल्य पुनर्नतैलवर्जितात्॥पाणिभ्यांपात्रमुधस्सम्भमोतंरमभक्ष्यं॥पुनर्दीपागमेवान्नंस्थितापात्रेपरिकृतं॥नपुनस्ततत्प्रदत्तव्यंभक्त्वा
शुद्धिमवाप्नुयात्॥विधावादीनामेवंवेदितव्यं इतिहेमाद्रिविरचितेभोजनकालेदीपनाशनप्रायश्चित्तं अथएकहस्तवामहस्तपटपाषा
णादिभोजनेप्रायश्चित्तमाह देवलः एकहस्तेनवामेनपद्मपुष्पेपलेवचि॥पाषाणेताम्रपात्रेवाभक्त्वादोषमवाप्नुयात्॥ गौतमः त्वचिपुष्पे
पपाषाणेतप्तवल्कलपत्रके॥ उपकापांमुनिश्रेष्ठवामहस्तेनवाद्विजः॥एकेनपाणिनातोयंपाने दोषमवाप्नुयात्॥मरीचिः एकेनपाणिनातो
यपानंवामेनभोजनं॥त्वचिपुष्पेफलेवापिपाषाणेताम्रभाजने॥ उपलापांचवल्लेवाद्यं जलौस्थडिलेपिवा॥भक्त्वान्नंपर्वजंतानाकाय
कृच्छ्रंसमाचरेत्॥हारीतः उपलापांचवल्लेवाप्यजलौस्थंडिलेपिवा॥त्वचिपुष्पेमवेवापिपाषाणेताम्रभाजने॥ एकेनपाणिनातोयं
पनेवामेनभोजने॥द्विजस्तमन्नमयपात्रेभक्त्वाकायंसमाचरेत्॥व्रतार्थेवामहस्तभोजनस्त्रीणांनदोषः गालवः काम्यार्थेभोजनेनाति

प्रा॰ हे॰ वामहस्तेन सर्वदा॥ न तेन दोषमाप्नोति व्रतं यावत्समापयेत्॥ कंडूतिव्रणादिभीः क्रांते वामहस्तदोषः। गौतमः वामहस्तेन संजीयाद्द्विजोऽसत्र
८१ व्रणादिभिः॥ दुःखेन तेन दोषः स्यादन्यथा भ्रष्टतां व्रजेत्॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते एकहस्तपानवामहस्तभोजनादिप्रायश्चित्तं॥ अथ वालाश्रि
तस्त्रामिभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः स्नामेवायदृष्टोपस्पाकुणापो विप्रसंचितः॥ ततोऽवम्भोजनं कुर्याद्यावत्स्नामेव समथ॥ महाभारते बालो
४१ वाकन्यकाना वितिप्रोवाचयति तं विनी॥ मलाग्नामे स्थितो यत्र विप्रस्तत्र न भोजयेत्॥ यदि भुक्ते सपामीयान तदन्नं त्रिमिसं स्मृतं॥ मरीचिः
यदृष्टो खगद्देश्याज्यं ग्रामेवाप्यः परित्यजेत्॥ अन्यत्र सर्वैः संत्याज्यं भोजनं तोयधारणे॥ संवर्तः यत्रैव यत्रास्ति शिष्टस्तु विप्रस्तत्र महाजनः
॥ पाकयज्ञं ततत्याभतिं जलहारणमेव च॥ न कुर्यात्तावता विप्रो यावत्तिष्ठति भूतले॥ वीतपंचगव्यमतः परं॥ बालानां स्त्रीत्यागेन दोषो
गृहमेधिनो॥ एतत्सर्वं चासमं इति हेमाद्रिविरचिते नूवाश्रितानामे भोजनप्रायश्चित्तं अथ सर्पसोमोपरागे सूर्यकालभोजने प्रायश्चित्त
माह देवलः सूर्यसोमोपरागे चंद्रक्तकालं विना द्विजः॥ तद्दत्त्वेमां समिस्याहुस्तम्भोक्ता मासमभक्तदा॥ मरीचिः सूर्येनदेतुनाश्नीयात्सूर्वेया
मच तु प्राये॥ चंद्रग्रहे तु यामां स्त्री न भक्षणायं समस्तुते॥ इति धर्मयारिसज्ञयो विप्रस्तत्र याचरेत्॥ तस्योपनयनं भूयस्तद्द्र सांतपनं
स्मृतं॥ सूर्यग्रहभोजने तप्तं चंद्रग्रहभोजने सांतपने मनुः सूर्योपरागे यो भुंक्ते स तस्य पापं महत्तरं तस्य पापविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं न दीरितं॥
चांद्रायणगकालेत भक्ता कापं समाचरेत्॥ उभयो भोजने विप्रः पुनः संस्कारमर्हति॥ विधवा स्त्रीणां संन्यासीनां पुनः संस्कारवर्जे॥ ब्रह्मचारिणा
मेवं इति हेमाद्रिविरचिते सूर्यसोमोपरागकालभोजनप्रायश्चित्तं। अथ पात्रभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः स्वर्णरजतं ताम्रं कांस्येष्वसहंभो
जनं चरेत्॥ तान्नित्यदिरजे दनं कुर्याद्वृचभोजनं॥ जाबालिः स्वर्णरजतकांस्येषु पालामाकदलीकुचविप्रो भुंजन् महल्पंपमवाप्नोति नसं राम ८१
शयः॥ यदि भिन्नं पतिषाज्य तत्र भक्ते दृवं चरेत् एतानि स्वर्णरजतकांस्यानि द्रव्यमात्रं विनाकलितानि सर्वथा तेषां त्याज्यमेव॥ गालवः
स्वर्णे कांस्ये तथा रजत्ने रजतं भिन्नमेव यत्॥ तत्र भुक्त्वा चरेत्स्नाय अन्यथा दोषमाप्नुयात्॥ पालाशकदलीपर्णादिषु एषु भोजनं चरेत्॥ ता

मेवाह हारीतः निमग्नांतरणि अन्यथा पर्ववत्प्रायश्चित्तं ॥ कृत्वा शुध्यति तद्देवाह पराशरः पेषु पर्णेषु यो भुंक्ते तेषु तां मुखजश्चरेत् ॥ अपा
त्रतथाभिन्नतत्र भुक्त्वैवं चरेत् ॥ अभिन्नभांडे एकपात्रभोजने विप्राणां धर्मो वर्धते ॥ अन्यथासीदन्यो प्नोति गोतमः अभिन्नपात्रि
यो भुंक्ता पर्णेष्वेकेषु जातितः ॥ भोजनं कुरुते यस्तु स पर्णोपमभेव हि ॥ सर्वेषामेव वेदितव्यं तत् नान्यत् इति हेमाद्रिविरचिते भिन्नपात्र
भोजनप्रायश्चित्तं अथ संध्यादिभोजनकालेषु चंडालविधिध्वनिश्रवणप्रायश्चित्तमाह देवलः स्नाने भोजनवेलायां जपहोमे
तु येतके ॥ संध्यादिनिसकार्येषु देवपूजासु सर्वदा ॥ चंडालादिविध्वाः प्रोक्तास्तेषां संभाषणादिके ॥ श्रुत्वा कर्म परित्यज्यं दृष्टात पुन
एव तेत् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति कर्मभ्रष्टोभिजायते ॥ चंडालस्यैव पतकमेष्कलादस्य परिसंजेत् ॥ ग्रामचंडालादीनां ततसाधनध्वनि
श्रवणे कृत्वा भोजनादिकं परिसजेत् ॥ तत्साधनानि ॥ जेकस्य वल्लघटध्वनिः ॥ चर्मकस्य चर्मताडनं ॥ स्वर्णकारस्य स्वर्णताडनं ॥ त
क्षकस्य वाद्यताडनं ॥ हाहघातस्य हाहघातध्वनिः ॥ तिलघातकस्य तिलयंत्रध्वनिः ॥ स्कनोमांसखंडनं ॥ कुलालकस्य आहभांडताडनं
॥ एतेषां तत्साधनभूतानां ध्वनिश्रवणे दर्शने च साज्ञं पुनः कर्मकार्यं पंमार्कंडेयः एतेषां साधनानां च ध्वनिं कृत्वानुकर्मसु ॥ कर्मत
त्परित्यज्य श्रोत्रं स्पृष्ट्वा च दक्षिणं ॥ अशीति पयसा स्याखा पुनः कृत्वा विशुध्यति ॥ दर्शने संपरित्यज्य पुनः कर्म समाचरेत् ॥ अन्य
थाभोजयेद्विप्रः कर्म कुर्यात्तथापरिः ॥ अष्टोत्तरशतं हुत्वा गायत्रीं वेदमातरं ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति द्विजो नान्यत्र कर्मणा ॥ यत्ति ब्रह्म
चारिमेवे इति हेमाद्रिविरचिते चंडालादिध्वनिप्रायश्चित्तं अथ सत्कर्माचरणे सूतकदर्शने प्रायश्चित्तमाह ॥ देवलः सत्कर्मं कु
र्वाणं द्विजो दृष्ट्वा तु कर्मसु ॥ तत्कर्म परित्यज्य पुनः कृत्वा विशुध्यति ॥ भोजने भोजनं सत्कृत्य सुखमाप्नोति पर्वजः ॥ अन्यथा दोषमा
प्नोति पतितो मास वर्तते ॥ स्नानादिनिसकर्मसु श्वसूतकादिकं दृष्ट्वा पूर्ववत्प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यकर्मभिः ॥
स्त्रीणां पतिव्रताचारिणामेवं प्रायश्चित्तं इति हेमाद्रिविरचिते सूतकादिप्रायश्चित्तं अथ परजसंपान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः ॥

प्रा॰ दे रजस्वलान्नं यो भुंक्ते द्विजो ज्ञानात् सकृद्यदि ॥ ऐन्दवेन रक्तपानं भवेत् पश्चाद् विगर्हितः ॥ ऋतुमत्यश्च ज्ञानात् सवनादिकं कृत्वा भुक्त्वानन्तरं । ईषत्स्पृष्ट
८२ जं दृष्ट्वाहं रजस्वलाभवामीति ज्ञात्वा पश्चात् । ततः स्पर्शतो सर्वे भुक्तवन्तो रजस्वलान्नभोक्तारः तेषां भोक्तृणां पुनः स्नानं मनसा चान्द्रायणाभ्यां विनाशु
82 द्धिर्नास्तीति देवाह मार्कण्डेयः अज्ञानाच्छ्वपचीं नारीं कृत्वा पचनक्रियाः ॥ पश्चाच्छूद्रगृहे जो दृष्ट्वा तस्माद् देशात् स्वपक्षमेत्य । तां हत्वा भाषणाच्छुत्वा भो
क्तारो द्विजनायकाः ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयुस्ते चान्द्रव्रतमनुक्रमात् ॥ पंचगव्येन शुद्धास्युस्तत्र पापापिनो भवेत् ॥ पतिव्रता ब्रह्मचारिणां स्त्रीणामप्येवं ॥
इति हेमाद्रिविरचिते रजस्वलान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ स्वपाकान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः अदृष्टैनो नाविदेवतौ श्वचण्डालादिति निश्चितं ॥
पुष्पवत्यास्सूतिकायाश्च ह्येवापतितादिभिः ॥ अन्नं भक्तं तथा ग्राह्यं भक्त्वा विप्रः सकृद्यदि । प्रायश्चित्ती भवेत्सापीनकामो हे भवेद्द्विजः ॥ गालवः
चण्डालपतितव्रात्याचारादिकाजितेन्द्रियैः ॥ अत्तान्नं वाप्य द्विजो ऽश्वकाकादिपरिदूषितं ॥ मलमूत्रसमीपस्थं तु थांगा केपालवत् ॥ उच्छि
ष्टो । च्छिष्टसंस्पृष्टं भक्ष्यमन्नं चरेत्सम्भवेत् ॥ द्विजैस्तत्तन्नं भोक्तव्यं न चान्नं वा भोज्यमेव ॥ यदि मोहवशाद्भुक्त्वा प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ॥ लोगाक्षिः पर्वो
ते श्वनिमित्ते वा स्वच्छमुच्छिष्टमेव तत् ॥ तदन्नं यो द्विजो भक्षयाज्ज्ञातो मवाप्य च ॥ स्वर्णपीठे प्रव्य पंचकायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ पंचगव्येन शु
द्धिः स्याद् द्रुतीनां पतिनाभिहा ॥ विष्णवादिनामिदं शुद्धं नान्यथा शुद्धिरिष्यते इति इति हेमाद्रिविरचिते स्वपाकान्नभोजनप्रायश्चित्तं अथ
निषिद्धदिवसेषु द्विभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः पित्रोर्मृताहपर्वेषु भोजनं चैव संक्रमे ॥ तथा चतुर्दश्यष्टम्योर्व्रतेषु च महालये ॥ श्रोत्रिये
मरणे प्राप्ते ग्रहणे दुःखसंभवे ॥ पितृपक्षे दिनाग्रे चैव महाराज निपातने ॥ उक्तेष्वेतेषु सर्वेषु अन्येष्वव्रतपर्वसु ॥ न द्विवासे समश्नीयाद् द्वि
प्रोधर्मपरायणः ॥ मार्कण्डेयः अर्कपर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा ॥ एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ अर्कादिपर्वरात्रौ च मृता राम
हस्सर्वे वासरे । तथा चतुर्दश्यष्टम्यां व्रतेषु च महोत्सवे ॥ पितरौ व्याधिनाक्रान्तौ महारागानिपातने ॥ श्रोत्रियमरणे प्राप्ते ग्रहणे दुःखसंभवे ॥ ८२
उक्तेष्वेतेषु चान्येषु पुण्येष्वव्रतपर्वसु ॥ न द्विवासे समश्नीयात् विप्रो धर्मपरायणः ॥ तस्य पापविशुद्ध्यर्थं सहस्रानि कृति चरेत् ॥ अज्ञानात्कापक

कृच्छ्रं स्यात्॥ ज्ञात्वा तप्तं समाचरेत्॥ पंचगव्येन शुद्धो भवेद्दिवाभोजने॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते दिवाभोजनप्रायश्चित्तं अथ देवपूजावैश्व
देवपरित्यागभोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः देवताराधनं सम्यक् वैश्वदेवं तथातिथिं॥ निषिद्धदिवसे भोजनं निःसहोमं तथा त्यजन्॥ भ्रूणघ्नी
च स विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः॥ मार्कंडेयः वैश्वदेवं निःसहोमं तथा वातिथिपूजनं॥ वैश्वदेवतावो निःसहोमं तथातिथिं॥ ब्रह्मयज्ञं पि
तृणां चार्पणं द्विजसत्तमः॥ स्वकाले तदा च विप्रेन्द्र स्तेनः पापी स उच्यते बुधैः॥ तप्तकृच्छ्रं चरेत्सोपि तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते॥ पंचगव्येन मृत्स्नास्ना
नान्यथा शुद्धिरस्ति हि॥ ब्रह्मयज्ञदेवऋषिपितृतर्पणपंचकानां प्रायश्चित्तं कृत्वा शुध्यतीत्यर्थः॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते देवपूजावै
श्वदेवपरित्यागे प्रायश्चित्तं अथोष्णोदककूपोदकस्नाने मृत्तिकाहीनशौचप्रायश्चित्तमाह देवलः उष्णोदकेन स्नातः पूर्वं तथा कूपोद
केन च॥ मृत्तिकाभिर्विना शौचं समाहीनं च माचरेत्॥ द्वादशाहमनग्नीकः संध्याहीनं त्रिरात्रिषु॥ चतुर्वेदविदो विप्रः शूद्र एव न संश
यः॥ गौतमः मृत्तिकाभिर्विना शौचं स्नानमुष्णोदकेन वै॥ कूपोदकेन सप्ताहं कृत्वा विप्रः स शूद्रवत्॥ जाबालिः षड्दिनामासशौचेन पञ्च
होमेन वर्जितः॥ उष्णोदकेन सप्ताहं द्विजः कृच्छ्रं समाचरेत्॥ कूपोदकेन सप्ताहं तथा मृत्स्नेन वारिणा॥ मृत्तिकाभिर्विना शौचं तथा कू
पोदकं महत्॥ कृत्वा शौचादिकं विप्रः शूद्र एव न संशयः॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं ऋषिभिर्लोकसंमतं॥ प्राजापत्यं विशुध्यर्थं चरेत् पूतो भ
वेदिह॥ पंचगव्यं पिबेत्पश्चात्तेन शुद्धिर्न संशयः॥ विवाहे ब्रह्मचारी च संन्यासिनां द्विगुणं इति हेमाद्रिविरचिते उष्णोदककूपोदकस्ना
स्नानमृत्तिकाशौचविनानिःसहोमादि सम्यक् प्रायश्चित्तं अथोपवीतं विना भोजनप्रायश्चित्तमाह देवलः विनायज्ञोपवीतेन शिखयायां च
द्विजोत्तमः॥ उच्छिष्टं यदि मोहात्मा यापकाशि भवेद्द्विजः॥ मार्कंडेयः शिखया ब्रह्मसूत्रेण विना वर्त्तते यो द्विजः॥ उपोष्य रजनीमेकां पंच
गव्येन शुध्यति॥ गौतमः शिखा ब्रह्मसूत्रं च नष्टं चेद्धृतं यदा भवेत्॥ धृत्वा नवं पुनर्मंत्रान् प्रयुक्तं तत्र जले क्षिपेत्॥ शिखां विना द्विजश्रेष्ठः क
र्णे गोवालरोमभिः॥ धृत्वा तद्दोषशांत्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत्॥ यावच्छिखा पुनर्जाता तावत्कर्णेन धारयेत्॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाख्या

प्रा॰ हे॰ ब्रह्मसूत्रस्य तंतवः ॥ एकस्मिन्नत्रुटिते विप्रः पुनर्धृत्वा नवं सुधीः ॥ नित्यकर्म न कुर्वीत तत्रुटिते निक्षिपेज्जले ॥ ब्रह्मसूत्रे ह्रसिते नाभेर्
८३ मूर्ध्वाच्चतुरंगुले ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा पुनः संस्थानमाचरेत् ॥ कूर्परे ब्रह्मसूत्रं च भ्रष्टं पादं हृदे वतः ॥ प्राणायामं ततः कृत्वा स्वस्था
83 ने पूर्ववत्क्षिपेत् ॥ मणिबंधे स्थिते सूत्रभ्रष्टे पादे हृदि पूर्ववत् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राणायामसहस्रकं ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति वाम
हस्ताद्धोगते ॥ न सूत्रे सहसा स्नात्वा धृत्वा चान्यं सुधीर्द्विजः ॥ जले भ्रष्टे परित्याज्य सहस्रं वेदमातरं ॥ जप्त्वा शुद्धिमवाप्नोति ना
न्यथा शुद्धिरीरिता ॥ इति हेमाद्रिविरचिते उपवीतं विना भोजने नित्यकर्मणि प्रायश्चित्तं ॥ अथ भोजनकाले स्रुतापानवायूत्स
र्गजृंभणानां प्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ विप्रो भोजनकाले तु स्रुतं वा जृंभणं तथा ॥ अपानवायूत्सर्गं कृत्वा विप्रः सपापभाक् ॥ मरी
चिः ॥ विप्रस्य भक्तिसमये स्रुतं जृंभणमेव वा ॥ अपानवायुमोक्षं च कृत्वा भुंजीत पापभाक् ॥ विष्णुः ॥ द्विजो भोजनकाले तु जृंभणं
स्रुतमेव वा ॥ अपानवायुमोक्षं च प्रायश्चित्ती भवेत्तदा ॥ अन्यदेहमाजलं धृत्वा तस्य मूर्ध्नि निषिंचयेत् ॥ पृष्ठे तं जन्मनानंदि
वा वा यदि वा निशि ॥ स्रुते तु तस्य संजाते एवं कृत्वा विशुध्यति ॥ जृंभणेप्येवं गौतमः ॥ अपानवायूत्सर्गे जाते त्वन्नं परिवर्जयेत् ॥ भुक्त्वा
पापमवाप्नोति प्रायश्चित्तं च वर्जने ॥ लोभेन भुक्त्वा तन्नक्तं स्नात्वा कायं समाचरेत् ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति द्विजो नान्यत्र कर्मणे इति ॥ स्त्री
णां पतिब्रह्मचारिणामप्येवं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते भोजनसमये स्रुतजृंभणअपानवायूत्सर्गप्रायश्चित्तं ॥ अथ सूतकद्वितये भोजन
प्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ अशौचद्वितये जनन् असगोत्रोऽथवा व्रती ॥ विधवान्यगोत्रो वागनियमे स्थितः ॥ सूतकद्वितये भुंजन्नरो हां
तनकं व्रजेत् ॥ गालवः ॥ यतिर्वा ब्रह्मचारी च विधवा वान्यगोत्रजः ॥ असगोत्रोऽथवा विप्रस्त्वाशौचद्वयनिर्मिते ॥ अन्नं भुक्त्वा महा राम
पापी नरकं याति दारुणं ॥ भवमासाघृतप्राश्य जायते रोगवानिह ॥ गौतमः ॥ विप्रस्त्वाहारमेनिच्छन् यतिर्वा प्रथमाश्रमः ॥ सूतकद्वितये ८३
भुक्त्वा नारी वा यतिवर्जिता ॥ पुनः संस्कारयेत्तासां ततः कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ पंचगव्यं पिबेत्पश्चाच्छुद्धिमाप्नोति नान्यथा ॥ यतिविधवयोः पुनः

संकासकावर्जं ॥ अन्येषां प्रायश्चित्तं विवेचनीयं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते सूतकादिगतभोजनप्रायश्चित्तं ॥ अथान्योन्यस्पृष्टान्नभोज
ने प्रायश्चित्तमाह देवलः एकपंक्त्युपविष्टो यो भुंजानौ तु परस्परं ॥ स्पृष्टान्नमस्य जनं भुक्त्वा केयौ । तौ मांसभोजिनौ ॥ पराशरः एक
क्षे॰ प्रायश्चित्तमाह देवलः एकपंक्त्युपविष्टो यो भुंजानो तु परस्परं ॥ एकपंक्त्युपविष्टा ये भुंजते मखवर्जः सकृत् ॥ अन्योन्यस्पर्शनं
कृत्वा मत्स्याजनगंधास्वपात्रजं ॥ मांसतुल्यं तदन्नं स्यात् प्रोक्तो रोमांसभोजनः ॥ मनुः एकपंक्त्युपविष्टानां ब्राह्मणानां स्पृशेत् ॥ तदन्नम
सज्यन भुक्त्वा प्रायश्चित्ती भवेत् द्विजः ॥ अन्यत्र गोत्रे द्विजः स्पृष्टान्नं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ पितापुत्रो भ्रातरो वा स्पृष्टान्नं भक्त्वा तु कामतः ॥
पुत्रस्य वा कनिष्ठस्य पितुरुच्छिष्टभोजने ॥ न दोषः पुत्रपौत्रस्य पिता काम्यकमाचरेत् ॥ उच्छिष्टमिश्रपत्रकवलमात्रप्राशनेन पात्र
स्थमन्नभोजये दिति गौतमः पितानजस्य पुत्रस्य तपोऽतिप्रीतिमनुद्भवन् ॥ निक्षिप्य लकवलं तत्र न दोषस्तत्र भोजने ॥ पिताता
भ्यां सह भुंजीयात् कवलदानेन दोषः ॥ सगोत्रस्य तदाह्यपस्तंबः प्रीतिपूर्वं भ्येतेपि स्वस्य भ्रातुरुच्छिष्टभोक्तव्यं धर्मवित् प्रति
पत्तावभोज्यमिति ॥ पतिविधवाब्रह्मचारिणामेवं वेदितव्यं ॥ न कवलप्राशनादिकं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते अन्योन्यस्पर्शने प्रायश्चित्तं ॥ अथ
शिवनिर्माल्यभोजने प्रायश्चित्तमाह देवलः शंभोर्निवेदितं भक्त्वा तत्तीर्थं स्नात्वाकमेववा ॥ विप्रः कृताना भुंजीयात् भुक्त्वा तत्संसमाचरेत्तस्मा
कृ दैम्यः शिवे निवेदितं भक्तं प्रत्येकं दैवतं विना ॥ द्विजो ज्ञानाद्यदा भुंक्ता तदा तत् संसमाचरेत् ॥ गालवः शिवालये शिवे भक्तं समर्पितं देवतां विना
॥ द्विजो भुक्त्वा चरेत्तेसं । तथा ततो र्थसेवनात् ॥ शालग्रामादिदेवतासमंहे विनिषेधमाह जाबालिः शिवविष्णवादिभिर्दैवैर्विहितं यत्समर्पितं ॥
तं भुक्त्वा विप्रवर्योसौ न भवेद्दोषमार्जितः ॥ हारीत शालग्रामादिदेवता समहे शिवेर्पितं नैवेद्यं चांद्रायणं समं ॥ तद्विनाशिवनिर्माल्यभक्षण
ततो पंचमासतुल्यं पापं क्षयः शिवे निवेदितं भक्तं शालग्रामादिषु स्थितं ॥ भोजने चाप्युक्त्वा उक्ता तं भक्तभोजने ॥ चांद्रकृतेनात्र संशा

प्रा०२
८४
84

पः॥ अमध्यामोसत्तुल्यंस्यात्तोयमप्सुजाममामिति॥ वृद्धहारीतः॥ नामवैश्वेदितव्यं इति हेमाद्रिविरचिते ग्निवात्रिमोऽध्यमोजनप्राय
श्चित्ते॥ अथ नीलवस्त्रधारणप्रायश्चित्तमाह देवलः निलीवस्त्रं चतत्रिदंडमिति निलीतंतुभिर्वस्त्रीतेवस्त्रमध्ये वानिर्मितं वस्त्रं तद्धा
रणे विप्रस्त्वशुचिः तदाह गौतमः नीलीमयं परं धृत्वा विप्रस्तत्रिदंडमात्रकं॥ कृत्वा कर्माणि भुक्त्वा यानं तत्कर्मफलं लभेत्॥ भोजनेमांसभु
क् विप्रः सर्वं यातनरीसज्जेत्॥ गालवः नीलीवस्त्रं तु तत्रिदंडं धृत्वा कर्म करोति यः॥ स विप्रस्तु न कर्मोऽयं स तत्कर्म विफलं भवेत्॥ एकादिवसे
भुक्त्वा धृत्वा नीलमयं पटं कुर्याद्द्विहविष्य ध्यर्ध्यपावकं मनुचोदितं॥ अभ्यासेतु पराकः स्यादिति सर्वेषां दृश्यते॥ पतितश्चारी संन्यासी विध
वानां प्रायश्चित्तमिदं प्रयोक्तव्यं इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये नीलीवस्त्रधृत्वा भोजने प्रायश्चित्ते॥ अथ पञ्चजातिप्रेता
करणप्रायश्चित्ते॥ अथ अवकीर्णकारणप्रायश्चित्तमाह॥ अथ पद्ममतविप्रस्य प्रायश्चित्तमाह देवलः पापेभ्यः पर्वमुक्तेभ्यो न वमोऽप्यत्र विध
ते॥ अवकीर्णकमित्याहुर्दुर्मतेश्च विशोधनं॥ विष्णुस्मृतिः यदः पात्रं वंशलेखं प्रणोदतः॥ एकद्वित्रिचतुःपंचषट्सप्तकृच्छ्रमाचरेत्॥ विष्णुद
शानिः अग्निर्द्वानलः स्वकृतो वा पथः पटाकर्नदीश्चिपान्नाः रज्जुश्छ्रांड्डालो जननांगमः॥ एतैर्निमित्तैर्विप्रः प्रमादाज्ज्ञातो वा म्रियते॥ तदा
तस्य सद्योदहनपक्षेण तद्वचनोक्तानि कृच्छ्राणि कृत्वा दहेत्॥ अज्ञातविषये कालमाह मार्कंडेयः मासत्रयेतु षण्मासे वत्सरे वा विवस्व
तः॥ पित्रादिदुर्मृतस्यास्य कुर्यात्संस्कारमादरात्॥ हेमाकालविपर्यासज्ञं कृत्वा दुर्मृतस्य लोकमाकांक्षन् तत्तन्निमित्तोक्तकृच्छ्रं वाऽशप
णं कृत्वा दहेत् तत्र कारमाह गौतमः विधुतावद्भिन्ना तावपानौचोपजननामेः॥ विप्रः प्राणान्परित्यज्य तस्य एवंषद्वंत तदानीं हनेविशो एम
धनं॥ अग्निदग्धस्य षड्वर्षं विशोधनं॥ जलेमृते त्रिगुणितं तस्य द्वादशाचतुर्गुणेनवद्वर्षं॥ चांडालेन हतस्य पंचषड्वर्षं॥ दुर्मृ ८४
तस्यैतानि॥ कृच्छ्राणि जन्मतः॥ विहितान्यपरिशुद्धो मृत्युपात्रोऽपभागभवेत्॥ अज्ञाते दुर्मतस्य तदानीं पसंस्कारं कर्तुमिच्छति

॥एकं द्वि त्रिषु चतुः पंच षड्वा कृच्छ्रमाचरेत्॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति न तत्संलोपयेन्निमित्तानि कृत्वा दग्ध्वा दुर्मृतं निर्दोषः पूतो भवतीति तदाह
गौतमः दुर्मृतानां तदा पुत्रैः कृत्वा तत्कालस्य परीक्षणं। पित्रा च तातानतस्यात्तेप्रजो मूलनणात्तदा॥ मासत्रये दुर्मृतानामर्द्धमात्रं विशोधनं
॥ऋतत्रये तु षड्वर्षं स्यात् त्रिषड्वर्षसंमितं॥ नारायणबलिं कृत्वा कार्यो कर्मौर्ध्वदेहिकं॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति परलोकं च गच्छति॥ आत्मादिभि
र्हतस्य विशेषमाह गौतमः आत्मघातकवालस्य सर्पवृद्धिमत्कुंजरैः॥ शृंगिभिर्विषपानाद्यैर्वृक्षशैलनिपातने॥ विप्रो यदि मृतिं प्राप्तः खरु
दंष्ट्रादिभिः खलैः॥ गर्हणीयस्य मरणे विविधे पित्तमेकुशकंकृमिः॥ तेन तस्याद्भवेत्पुत्रः सपक्षः कृतपरहूकं॥ मासत्रये द्वमात्रं स्यात् त्रिवर्षे तत्तदर्द्धमात्॥ वत्सरे
तु षड्वर्षं स्यात् सर्वेषां दुर्मृतो मृतं॥ विद्युदादिभिर्हतैर्विनागालवः दंष्ट्रांतैर्वा प्रवृद्धे वाहने व्योमप्राणवायदि॥ मधुना सर्पिषाभ्यक्तं दद्यात्सु शुद्धिं विना
व्रते॥ विशेषीसु तत्प्रायश्चित्तमिसर्पेः॥ गौतमः प्रायश्चित्तविहीनस्य दुर्मृतस्य विनाशकता॥ सर्वः यतः गणप्रोक्तं प्रायश्चित्तमनोविधिः॥ ॥
इति हेमाद्रिविरचिते दुर्मृतस्य विप्रप्रायश्चित्तं अथ स्त्रियाः पर्वे दपपो दुहित यो प्रायश्चित्तमाह देवलः वा कुजस्तस्तजो वा पिनिमित्ते पदि यो हतः॥
प्रायश्चित्तं मुनिप्रोक्तं विप्रस्यार्द्धं समाचरेत्॥ वैश्यस्त्रियस्याद्धिपादं ज्ञो पादमाचरेत्॥ ततस्त्रीणां तदर्द्धे प्रायश्चित्तविशोधनं॥ वाल इगाज्ञा
श्च नालस्यपाषाणलगुडादिभिर्वृद्धकालेमतानां न प्रायश्चित्तं॥ अन्यत्र मरणे पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं विप्रस्त्रीणां पूर्वोक्ते निमित्ते दुर्मरणसंभवे वि
प्रस्यार्द्धं वदितव्यं॥ कन्यकानां बालानां विप्रसंबंधीनां दुर्मरणे प्राजापत्यं कृच्छ्रमात्रं वा दहनं वा खननं वा कुर्यात्॥ दुर्मृतिप्रायश्चित्तं॥ दुर्मृता
नादिच्छेद् दुष्कृतं प्रायश्चित्तमाह देवलः कर्मोच्च दुर्मृतश्चास्य यो विप्रः श्रेष्ठेतु मिच्छति॥ तस्य कृच्छ्रं तदाकृत्वा शुद्धिमाप्नोति तत्क्षणात्॥ कंठ
रज्जपलसगेन येन येन निमित्तेन विप्रो मृतस्तत्र दसरणे स्युच्छेद् प्रायश्चित्त वन्न तं निर्वापयाकुर्यात्॥ शुद्धिमाप्नोति॥ तदेवाह गौतमः येनये
न निमित्ते न विप्रो मरणमिच्छति॥ तस्य तस्योर्ध्वकृते नौचिका माजेपेद्धृतिज्ञेत्तापे कलशस्थे पवित्रज्ञेः॥ आपो हि ष्ठादिभिर्मंत्रैर्देव
स्यत्वेतिमार्जनं॥ ततः शक्तिं वर्हिर्दद्यात्मपि तावाक॥ इतो च तपकृच्छ्रं चरेत् द्ा॥ अन्यथा दोषमाप्नोति तस्या पापं फलं लभेत्॥ अ

प्रा॰ हे॰ अथ दुर्मृतवाहकानां प्रायश्चित्तमाह देवलः दुर्मृतं यो वहेत् स्कंधे देहे त्यक्तं तथैव च ॥ यावंतं तमयोः प्रोक्तं देहस्पर्शमात्रतः ॥ यस्माद्यो विप्रो दु-
८५ र्मृतं स्कंधे धृत्वा दाघ्य सदोषभाक् ॥ प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात् सएकं मुनिचोदितं ॥ सदस्थीनि यो नीत्वा दुर्मृतस्य फलस्य च ॥ पतितस्य च एजाम्य
85 भस्मांत सतकं भवेत् ॥ यदि मोहात्तदस्थीनि धृत्वा विप्रः सदोषभाक् ॥ कालांतरे गति मेध्यास्य घृष्वे ह्यु ह्यस्य मात्रात् ॥ दुर्मृतपतितस्य व्यासचैलं
स्नानमाचरेत् ॥ दहनादि पत्य पेतरा मार्ग स्पर्शयाशे ब्रवीत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते स्मृत्यर्थसारे दुर्मृतवाहकप्रायश्चित्तं अथ मत्स्यगहिलवाव-
वाहकप्रायश्चित्तमाह देवलः विप्रः सर्वत्र मत्स्यवैगहिलाकुणपमुद्धरेत् ॥ दृष्ट्वा वा या यमाप्नोति न कोनिपतिः सदा ॥ मरीचिः अनाथं वासना-
थवा यो विप्रः कुणपं वहेत् ॥ गहिला मत्स्यमारा द्वी — — वाप्य पमाप्नुयात् ॥ तस्य निष्कृतिह सन्नाप्राजापत्यादि हयुमो ॥ अन्य पापेषु माप्नो-
तिमाप्नोति भवे भुवि ॥ उद्धासेत न यो विप्रः कुणपं यः समुद्धरेत् ॥ पदे पदे स्वमेधस्य संपूर्णं फलमश्नुते ॥ इति हेमाद्रिविरचिते मत्स्यगहिलावाह-
कानां प्रायश्चित्तं अथ धनिष्ठापंचकमरणे प्रायश्चित्तमाह देवलः धनिष्ठापंचके यस्य विप्रोऽपि द्विविपद्यते ॥ तदा कर्तु विना योऽस्मान्दहेवाग्निः प्रय-
ते ॥ जाबालिः मरणोपरि विप्राणामन्येषां वसुपंचके ॥ सर्पगहे पतेनीमेंति गहेषारिषमश्नुते माकेंडेयः यस्यैकस्य भवति तत्र धनिष्ठापंचके यथा ॥
तदा तेन स्वकास्वोवागहेवापापमश्नुते ॥ न दोषपरिहारार्थं मंत्रे दानमाचरेत् ॥ एकाशीतिपलं कांस्यं तदर्धेनाथ दर्धकं ॥ नवपंचत्रिपलं वा दद्या-
द्धि प्रायश्चिततः ॥ पक्षांतरमाह धनिष्ठापंचकमृते हिरण्यं रक्तलं मुखे ॥ न्याप्याद्भूतिमयं तत्र अतो वक्ष्यामि मिति ॥ दत्वा दहेत दा दोषो नानामाप्नोतिस
वेदा ॥ कर्तोऽगहेसुखी भूयात् अन्यथा दोषमश्नुते ॥ सर्ववर्णेषु समेतत् होमं विना इति हेमाद्रिविरचिते धनिष्ठापंचकमरणे प्रायश्चित्तं ॥ अथ नंदादि-
तिथिमरणे प्रायश्चित्तमाह देवलः उभयोः पक्षयोः प्रतिपत्षष्ठ्यैव च दशीदिने ॥ एतानंदामाहराजन्भद्राः स्वेतद्दामवीणि ॥ द्वितीया सप्तमी चैव राम
द्वादशी पक्षयोर्द्वयोः ॥ एता भद्रा भवंति प्रयोमरणे पापदायिनः ॥ तदा तिथिमरणे प्रायश्चित्तं नंदासु भद्रा इति पिंड यो विप्रो निधनं गतः ॥ त- ८५
द्दहेसर्वदा दोषमवत्र्यवमहन्मनाः गौतमः नंदायां तु यदा भद्रे यस्य स्यात् मरणं भुवि ॥ न तत्र श्राद्धं पिंडदानं सुन्यादि नपातैरपि ॥ तथाहिरा माहमनः नंदायां गो

८ग

प्रदातव्यामहेमध्ये मितरं तरं ॥ विप्रोऽभ्यो दीयते येन न दोषस्तत्र विद्यते ॥ कर्ता सुखमवाप्नोति मृतः सद्गतिमवाप्नुयात् ॥ क्षत्रियादीनामेवं विवचनीयं
इति हेमाद्रिविरचिते नष्टमठ्ठोमरणप्रायश्चित्तं अथ कुष्ठवारेणप्रायश्चित्तमाह देवलः भानुः कुजो मघा मे इहवारा विष्टौ मरणं मृतौ ॥ अदृष्टिनियमे नो
हानिः कर्तुः कुलविनाशनः ॥ मघायोतु कृ माघ्राजन पोजनीयाः शनैः शनैः ॥ गालवः भानुवारे कुजो वारे मघा मे दीयपद्माक्रमं ॥ मरणे दोषबाहुल्याज्जानी
याद्वैपथ्याक्रमं ॥ तत्प्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयः भानुः कुजो शनौ वस्त्रं ततद्धूर्णं प्रदीयते ॥ सगोहिरण्यसहितं वस्त्रदानं विशोधनं ॥ नन्दाह मरीचिः मद्दु
मघापि प्रदानं स्यात् त्रिपदे सोहिरण्यदः ॥ वा कोलर्षि देवस्यां तासां दानं विधीयते ॥ रक्तवस्त्रं कुजे भानौ श्वेतं शुक्रे प्रकल्पितं ॥ शनैश्चरे तु नीलं
स्याद् इति दोषोपशान्तये ॥ तथा स्याश्रमवाप्नुया दद्यादोषमश्नुते ॥ क्षत्रियादीनामेवं इति हेमाद्रिविरचिते दुर्मरा[illegible]प्रायश्चित्तं अथ त्रिपदन
क्षत्रमरणप्रायश्चित्तमाह देवलः वह्निमेरितिं मेचैव नक्षत्राणि महंति च ॥ त्रिपादेषु पुपामलाग्नामेरिष्टं भवेत्तदा ॥ वारेषु पादनक्षत्रेमलाचेद्ध
रिकाभया ॥ तितौ वारे त्रिपदेमे मलागहपतोर्भय ॥ गौतमः त्रिपादुदुर्योगेष्वा मेवा रेदुर्योगेच वारिकायां ॥ तिथिवारे दुर्योगे च तथा गपतेर्गृहमा
भक्ष ॥ त्रिपान्नक्षत्रे मे मत्वा हिरण्यं दानमाचरेत् ॥ वा रे त्रिपदेमे मत्वा हिरण्यं वस्त्रमेव च ॥ तिथौ वारे त्रिपदेमे संचरेद्धेत्रयमुत्तमं गोविशेषतो
म स्वत्रिपुकरसमोमघः ॥ स एव दुष्टनक्षत्रे तिथौ दुष्टमतिर्यदि ॥ तदा गृहपते दोषा मस्तोऽभितिमहत्तरः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं गोत्रयं सम्यगाचरे
त् ॥ तिथिने हम दानं च वस्त्रं यातं रवे ॥ नक्षत्रमरणे स्वर्णं दद्यात् योगे दद्याच्चरेत् ॥ त्रपाणापगमात्रेच गोत्रयंत संचरेत् ॥ कृत्वैतद्दोषमुक्तः स्यादन्य
थाहानिमाप्नुयात् ॥ क्षत्रियादीनामेवं वालकन्यकास्त्रीमरणेष्वेवं इति हेमाद्रिविरचिते त्रिपादनक्षत्रमरणप्रायश्चित्तं अथ अपमित्तहरणप्रा
यश्चित्तमाह देवलः ऊर्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टं अन्तरमरणे तथा कुर्यान्मे चेण्णहिंसमस्नानमरणे ॥ तथा परं चित्तं श्वैवषमित्तमिति निर्णीतं ॥ एतैर्निमि
त्तैर्यो नरो नरकं समवाप्यते ॥ मरीचिः पणिमित्तैर्द्विजो मृतश्चेत् छितयेन वा ॥ तथा नरकमाप्नोति कर्तुरायुः क्षयो भवेत् ॥ कण्वः द्विजो यः पणिमित्त
ईश्वसहमलात्तु दैवतः ॥ त्रपेणा द्वितये नापिसहितो यादिपर्वतः ॥ तथा नरकमाप्नोति नरकं तु क्षेमं भवेत् ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं पंचक

चरेत्॥ एकैकस्य निमित्तस्य पत्सेकं कृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति॥ तदेवाह जाबालिः एकैकस्य निमित्तस्य प्रत्येकं कृच्छ्रमीरितं॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नो
ति कर्तुरपि विवर्जनं॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते षण्निमित्तप्रायश्चित्तं अथो ग्रावो पर्युच्छिष्टस्पर्शने प्रायश्चित्तमाह देवलः श्लेष्मशिरोबाणिभूति
रुद्रस्रांसं पततीति हि॥ कृच्छ्रपादं चिमाप्नोति उच्छिष्टः कर्मकार्यसौ॥ एतद्विज्ञेयं पिपीलिकाभिः मिश्रे च उच्छिष्टे चोदनोऽन्ये॥ श्लेष्मशिरोबाणि
के भणिपाते तु कृच्छ्रपादो भवेत्॥ तदा शुचिमवाप्नोति कृत्तोऽन्तरेकम अन्नते गौतमः पिपीलिकाभिः क्रिमिभिः श्लेष्मनासिकाश्रुभिः॥ कु
णपो स्वस्य यातो पातितः कृत्वा कृच्छ्रपादो भवेत्॥ तद्दोषपरिहारार्थं स्य स्रोच्छिष्टं स्य पाणिभिः॥ मार्जयेल्लन्तानि स्तोमेनो हिरण्यादिमंत्रितैः॥
एतैः शुद्धिमवाप्नोति हारूपो यो भवति॥ स्त्रियानामवंश्यो कामपि इति हेमाद्रिविरचिते ग्रावोच्छिष्टस्पर्शने प्रायश्चित्तं अथ ग्रावस्य श्
मृदिस्पर्शने प्रायश्चित्तमाह देवलः श्वसृगालोष्ट्रकाकापेस्यष्ट श्वजकादिभिः॥ रजस्वलाभिः क्रिमिभिश्च श्वभिः पतितकुंडजैः॥ ग्रावस्यपरोक्षो
कः स्तलकृतोयाप भागिहमगे चिः रजस्वलाभिः क्रिमिभिर्वा श्वभिः पतितकुंडजैः॥ श्वसृगालोष्ट्रकाकाघे स्पृष्टे श्वजकादिभिः॥ न ग्रावस्य गतिना
स्ति कर्तुरेवः स पापो भवेत्॥ तद्दोषपरिहारार्थं स्नापयित्वा ग्रावं तदा॥ नूतनेनैव वस्त्रेण विधाय कुणपं तदा॥ रजस्वलादिभिः स्पर्शने प्राजा
पत्यं समाचरेत्॥ कांपं भनाचमद्रूपा इतरे पांहिरप्यतः॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति पश्चाद्दाहादिकं चरेत्॥ स्त्रियादिनामेवं इति हेमाद्रिवि
रचिते ग्रावस्य श्वसृगालादिस्पर्शने प्रायश्चित्तं अथ असंघभजनप्रायश्चित्तमाह देवलः ग्रामेमस्मन्यानयोर्मध्ये पञ्चासघवभंजिता॥ कर्तेहानिगेह
रिष्ठंभसेवलिसर्वदा॥ पात्तवत्सः गलारम्पदहनपर्यंतेपदिभजिता॥ कर्ते नाग्निगतपतेमेहारिष्ठमेजसा॥ जाबालि होत्रः असंधिपद्विजाएजैं
दुभंपघहिदेवताः॥ आदहदेश्यपर्यंतं कर्तेदुःस्वविनाग्नने॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं विशुद्धिदं॥ प्राजापत्यं तदा कार्यं कृत्तोऽसमत्समोच
ने॥ तदासौ सुखमाप्नोति तस्य दोषः प्रणश्यति॥ सर्वेषणेसममिदं इति हेमाद्रिविरचिते असंघवंभजनप्रायश्चित्तं अथ ग्रावपतनप्राय
श्चित्तमाह देवलः आसदेश्वारकदापि कुणपो भविवः पतेत्॥ तस्याग्निहिंगलेभूपात ग्रावाधितस्क्वोबाजिभिः॥ महाभारते यामश्मना

नद्योर्मध्ये कुणपो यावद्दिवसः ॥ आमदेनसौ वेगाद्भूमौ पतितुमिच्छति ॥ तत्क्रमेरत्तिवेगेन मृत्युर्निर्यन्नाः स्वपः ॥ गौतमः नाकरादनसौ वा
पि कुणपो यः पतेद्भुवि ॥ श्मशानग्राममध्ये तु तत्क्रतुर्तिविगतः ॥ हानिमृत्युपन्नाः कीर्तिः सम्भवस्येव सर्वदा ॥ तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्य
द्वयं चरेत् ॥ तत्कर्तुर्भवेद्वृद्धिश्चैन्यथा भ्रममादिशेत् ॥ कन्यकाबालवृद्धविप्रादीनामेवं वेदितव्यं इति हेमाद्रिविरचिते गावस्थमपतनप्रा
यश्चित्तं ॥ अथाग्निपतनप्रायश्चित्तमाह देवलः श्मशानगृहयोर्मध्ये यदि वह्निः पतेद्भुवि ॥ तदा कर्तुर्भवेद्दुःखानि जीवो याति नारकं ॥
तद्दोषोपशामाय वत्तस्मिन्नव हुत्वा चाहुती ॥ अग्निमीळे इति मंत्रेण अग्निर्मूर्धेति मंत्रतः ॥ हुत्वाहुतिद्वयं पश्चात्तमग्निं न सृजन्न त
त् ॥ पुनः पात्रांतरे स्थाप्य ततो यकर्म समापयेत् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति पूर्ववत्साप भाग्भवेत् ॥ बालकन्यकास्त्रियादीनामेवं इति
हेमाद्रिविरचिते अग्निपतनप्रायश्चित्तं ॥ अथ दहनयोगस्याक्षेत्रप्रायश्चित्तमाह देवलः बालिकां बालकं वापि दहनयोग्यं खनेद्भु
वि ॥ स बालो याति नरकं तत्कर्ता बालघातकः ॥ मरीचिः दहनयोग्ये यदा बालो खनेत्तत्रान्ततो द्विजः ॥ बालः पिशाचतां याति तत्कर्ता भ्रूणहा भ
वेत् ॥ कात्यायनः बाले वा बालिकां वापि दहनयोग्यं खनेद्द्विजे ॥ महान्तं नरकं गत्वा भवेद्दलग्रहस्तदा ॥ विना दुःखं पतंतो बालं प्रोक्षपे [redacted]
से चगावृतः ॥ ततः मंत्रैर्जपेत्संख्याः मृत्युर्मितस्तथा कृतः ॥ तं बालमभिमंत्र्याथ कृत्वा कृच्छ्रविधानतः ॥ कर्तातं दाहयेत्संख्या ध्रुं मंत्रमाहत्य वि
धानतः ॥ स्त्रियादीनामेवं इति हेमाद्रिविरचिते दहनयोगस्य खननप्रायश्चित्तं ॥ अथ खननयोगस्य दहनप्रायश्चित्तमाह देवलः यो विप्रः
खनने योग्यं द्विवर्षाल्लिंचित् दहनके ॥ कर्ता सो नरकं याति बालो याति पतानुगते ॥ शौनकः अज्ञानान्मुखजो बालं खननयोग्ये यदा दहेत् ॥ स बालो पा
ति वैराग्यं कर्ता सो नरकं व्रजेत् ॥ यमः ऊनद्विवर्षात्परं निनेत् कन्यकां बालमेव वा ॥ अज्ञानाद्यदि मोहाद्वा भवेत् धर्मपराङ्मुखः ॥ बालो
याति महद्दुःखं कर्ता नरकमश्नुते ॥ तद्दोषपरिहारार्थं वह्नौ हुत्वाहुतित्रयं ॥ वह्नौ प्रजापतिं सोमं मध्याहुतिं तदनंतरं ॥ कृत्वा तं शवमाहि
यखनेद्भूमौ प्रयत्नतः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं कृत्वैवं नान्यथा भवेत् ॥ स्त्रियादीनामेवं इति हेमाद्रिविरचिते खननयोगस्य दहनप्रायश्चित्तं

प्रा० हे० अथ दहनयोग्यस्य दहनाभावप्रायश्चित्तमाह देवलः यो पितरं मातरं ज्ञातिं भ्रातरं भगिनीं सखीं स्नुषां दुहितरं साध्वीं पत्नीं वा पुत्रमे
८७ वा प्रजावतीमात्मनश्च दाहयोग्यान् सर्वांश्च बान्धवांल्लोभादज्ञानात् क्रोधाद्वा मोहाद्धर्मवर्जितः आधानादग्निमेकं कुर्वन्मृतान्
87 स्वकर्मस्थिते पितरः प्रेतभूपास्सर्पमालयात् मार्कण्डेयः यः पुत्रान्दहते प्राप्तान्बान्धवान्वा हि वर्जितान् क्रीतान्वा ते कापि लिप्ताः स्वर्गलोके
मतिपद्यते पितरस्तेपि प्रेताः सुघेम लोके महत्तरे न हेष परिहाराय अंतरे तेऽविशुद्धिदः प्राजापत्यत्रयं कृत्वा कृतो शुद्धिमवाप्नु
यात् मृताः सपिंडाः पितरः प्राप्नुवन्ति ऋद्धिश्च जायते सपिंडानामेव इति हेमाद्रिविरचिते दहनयोग्यानां दहनाभावप्रायश्चित्तं अथ उत्त
रीयशिलापात्रकर्तृद्रव्यविपर्ययप्रायश्चित्तमाह देवलः उत्तरीयशिलापात्रकर्तृद्रव्यविपर्यये कृच्छ्रत्रयं तदा कृत्वा पुनः कर्म स
माचरेत् उत्तरीयं प्रेतस्य पूर्वं धात्रे शिलां दहनांतरं संस्कारार्थं शिलां गृहीत्वा गतश्च शिलापात्रं प्रथमदिवसे चरुश्रपणार्थं यत्पा
त्रं तेन पचनं दशाहपर्यंतं कर्ता पदितः अग्निकर्ता पिंडदानस्य नं पिंडप्रकर्तव्यं तंडुलमुद्गादिकं तेषामेके कृतानि मत्ते कृच्छ्रं च
रेत् ततः कर्म दहदिनादारभ्य कुर्यात् तदाह मार्कण्डेयः उत्तरीयशिलापात्रकर्तृद्रव्यविपर्ययतः यदि देवात् सर्वेषां नाशो वा यदि
विद्रवः कृच्छ्रत्रयं तदा कृत्वा तत्कर्म यथाक्रमं दहनादिनादारभ्य कर्ता तत्र दिनादौ तत्र दाश्रमः पूर्वं कृच्छ्रपंचकं कृत्वा
दहनदिवसादारभ्य शिलास्नानं दशाहान्तादि कुर्वीत गौतमः असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् प्रथमेऽहनि यः कर्ता
स दशाहं समाचरेत् तदभावेऽपि तुष्यामः स्नात्वा कृच्छ्रत्रयं चरेत् तत्कर्माणि सर्वाणि तानि कुर्याद्यथाक्रमं असमयाद्दोषमाप्नोति प्रेतत्वे प्रा० म०
न विमुच्यते सपिंडानामेव इति हेमाद्रिविरचिते उत्तरीयशिलापात्रप्रायश्चित्तं अथ पिंडोपहतिप्रायश्चित्तमाह देवलः काकैः ८७
खगैः पिंडैः स्पृष्टे भिन्नप्रमादतः कर्तुरायुष्यनाशः स्यात् सिन्नोपसर्पति गौतमः ... श्वानैः दत्तः पिंडो भुवः स्पृष्टे
स्पृष्टो भिन्नस्तदा राजन् कर्तुरायुष्यनाशनः प्रेतत्वं सिन्निरोधः स्याल्लोकस्पर्शादि निर्विना मार्कंडेयः दत्तः पिंडो भुवः स्पृष्टो नम्ब

गालवादिभिः एकोभिन्नस्तदा कुर्याद्यावद्वर्षं तु पंचमं तिभिन्नो विरहितस्य स्वस्त्यादिभिर्भक्षितं द्वयोः एतत्संभवेऽस्मिन् कृतोपि विना
स्पतीतियोजनीयं तस्य प्रायश्चित्तमाह जातूकर्ण्यः इतितेभ्यानभिः स्पर्शोपि दुःखदोषोमहानभूत् तदा कृच्छ्रत्रयं प्रेतस्य मो
पजिघ्रति तदोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं समाचरेत् पुनः स्नात्वा तदस्थीनि संस्कुर्याद्यथाविधि स्पत्रियादीनामेवं इतिहेमाद्रि
विरचिते पिंडोपहतिप्रायश्चित्तं अथाग्निसंस्पर्शनात्प्राक् प्रेताग्निनाशप्रायश्चित्तमाह देवलः अताग्नि विवाहाग्निः प्रेताग्नि
जनितकर्मणि नष्टो हतश्चोपहतः शांतश्च तत्र दोषभाक् मार्कंडेयः प्रेताग्निर्जातकर्माग्निर्व्रताग्निश्च विवाहजः शांतो नष्टश्चोपह
तो हतश्च दोषवर्धनो नष्टमपसरणे नानादिग्भ्यस्ततो हानि भित्तेः उपहतोऽमेध्याग्नि मेलने शांतो नष्टप्रायः एतेषां चतुर्विधानामग्नीनां मेलने
प्रायश्चित्तं यथा कर्तृभिः स्मृतिकर्तृभिश्च दर्शितं तथा तदेव ब्रूमः कूर्मपुराणे ततः स्नात्वा समुत्साह्योग्नौ देवीमंत्रेण यजेत प्रोक्ष्य तत्रैव समिधं तिला
धामनसा हरिस्मरन् तैश्च अभिमंत्र्य तत्पुनः अयंत इति मंत्रेण जुहुयात् ततः प्रहुताशने चतुष्पात्रमयोगेण स्रुवा संप्रतिरस्वाद अथाश्च जुहु
यात् सर्वं यं च होतारमारितः ब्राह्मणाद्याकृते होतारं शावनस्यतं जुहुयात् समिधां च जुहुयात् स्वाहा व्याहृतपसस्तदा अग्ना ज्ञातं च ऐप इत्याहुति
प्रणवैः सह इमं मे वरुणं तत्त्वा यामि तत्त्वा तं मनो जुषेत हुत्वा विप्रतः पश्चात् तत्कर्म समाचरेत् प्रायश्चित्तविहीनं पतनं तु विफलं भवेत् छा
लोपाख्याने तदोषहानि मपर्वतिविवाहाग्नौ शांते तदा जरेद्वा प्रायश्चित्तं उपवसन्न पुनर्दर्शत्वयेहोमपर्यंतं शांतेरैर्वशिष्ठोग्नौ जातेन तदा जातं कर्म कृत्वा पूली
पुरणे हेमाद्रौ शोदशग्रास मध्ये शांते देवरात्मानो मनुस्मरणं स्यादित्रियादीनामेवं इतिहेमाद्रिविरचिते अस्थिसंचयनकाले प्रेतदहनाग्निनाशनप्रायश्चित्तं
अथास्थ्युपहतप्रायश्चित्तमाह देवलः पश्यसंचयनताम्रं अस्थिसमुत्पन्नं निधेयं रवैः शृगालैः श्वभिः कंकगृध्रादिभिः कृथं प्रेतो नरकं यातिक
तेरा दुर्भिक्षितः मार्कंडेयः अस्थीनि स्पृश्यतां यान्ति श्वशृगालखरादिभिः प्रेतस्य परलोके च कदाचित् पुष्टिपर्ययः तदोषपरिहारार्थं पंचगव्येन विशो
धयेत् पुरुषसूक्तेन तत्र मंत्रैः स्नापयेद्दृष्टिसंचयनप्राजापत्यं समाचरेत् पंचगव्यं कुर्यात्तु भयोः शुद्धिहेतवे ततः कर्म प्रकुर्वीत तत्तेन सह दोषभाक् अमयावप्रयुंजेयत
कर्म स्वहस्तनिवासिनः स्पात्रियादीनामपि इतिहेमाद्रिविरचिते अस्थ्युपहतप्रायश्चित्तं अथ अस्थ्नां जले निःक्षेपणाभावे प्रायश्चित्तमाह देवलः विप्र
स्यकीकसानीह कर्तोभसि तन्निक्षिपेत् प्रेमातो वैतरणीं याति तत्रत्रोद्धमामुयात् गौतमः स्वतस्य प्रनिश्वास्थानि कर्मभसि तन्निक्षिपेत्ता

क्का तांतरकं पातिप्रेतो प्राप्नोति महानसी॥ आहिताग्नेर्वितारजनन्येषां विधिर्गोरवात्॥ गालवः इश्गहमध्येत स्कन्नोवर्षेवा शल्यसंग
हं॥ जल निसर्पणात्पित्रोः पितरो लोकमाप्नुयुः॥ कृतोसरवमवाप्नोति अथापूर्वं वमद्वेत्॥ तेषान योभवः स्थानेकुलनाशोभवेन्नरः॥ तद्दोष
परिहारार्थं कापकृच्छ्रं समाचरेत्॥ पश्चात्स्त्रस्छि समाधीय निक्षिपेज्जलमध्यतः॥ यावद्धास्थिमनुष्याणां गंगातोयेषु तिष्ठति। तावद्युग
सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते भागीरथ्याभावेयत्र कुत्र समुद्रगानदीजले स्थापयेत्॥ अन्यथा दोषमाप्नुयात्॥ स्त्रिपादीनामेवं दर
निहेमाद्रिविरचिते अस्थीजलनिक्षेपनिषेधाभावे प्रायश्चित्तं अथ परिविहेन्नापश्चित्तमाह देवलः परिषाल्यै तस्य विप्रस्य निपतन॥
स्यापस्य विष्णुधर्मः प्राजापत्यं तपस्तप्तं॥ उपोष्य रजनीमेकां ब्रह्मकूर्चं॥ पिबेत्ततः॥ एतेनशुद्धिमाप्नोति नान्यथा गतिरस्ति। हि ज्जावालिः
परिषहस्य नागंग हीत्वा विप्रपुंगवः॥ पापदोषो भवत्याशुतस्मादेतत्परित्यजेत्॥ याज्ञामयस्य त्र्यंपकृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चितं॥ पं
वगव्यं पिबेत्पश्चान्नाख्यान्यथाशुद्धिरिष्यते स्त्रिपादी नामापि इति हेमाद्रिविरचिते परिषधप्रायश्चित्तं अथ विषापाक प्रायश्चि
त्तमाह देवलः विधायकस्य पापानां तरधरोषाभामभवेत्॥ तवछद्रयंकुर्यां च्छ्रद्धिमाप्नोति एवंतः गोतमः विधापकोविधाता चूर्ण
पानानंतर धर्षोषभाग्भवेत्॥ तत्प्रकृच्छ्रद्वयंकुर्या छुद्धिमाप्नोति षड्वंतः॥ गोतमः विधायको विधाना चूर्णमण्णांतर धर्दोषभाग्भपानत प्रकृच्छद्वं पंव
रेत्॥ जावालिः विधापकामहापापीपापराशिसमुद्भवात्॥ तप्तकृच्छ्रद्वयं कृत्वा शुद्धिमेवतिपार्थिव॥ पंचगव्यं ततः पश्चात्पीत्वा शुद्धिमवा
प्नुते॥ स्त्रिपादीनामेवं इति हेमाद्रे षंत्कसमामध्ये तु पापिनः॥ तुल्यपापी भवेत्सोपि नात्र कार्या विचारणा॥ गालवसभामध्ये हिजो मस्फ. पा
पापेन्यतुं वदेन्नृणां॥ तुल्यपापी भवेत्पश्चान्नरकं याति दारुणं॥ गोतमः नरीमध्ये सभामध्ये पापानां नुपदेन्नृणां॥ सतुल्यपापीतेनात्र महा
नरकं व्रजेत्॥ पश्चान्महान् रोगान्स लाभु अलेमुदा॥ गोमयेर्मृत्तिकाभिश्च अपोत्तरशतं चरेत्॥ पश्चाद्देह विशुद्ध्यर्थं चान्द्रायण राम:
परायणः॥ स्मरन्नारायणं देवं मनंतमपराजितं॥ व्रतांते पंचगव्येन शुद्धिं कृत्वा विचक्षणः॥ देपात हिजापगोरकातसापपरिहो ८९

थिनी तुलादिस्नां हिरण्यां महतातायापि नामपि अनुवारोमवेधुरलं नसापापार्थफलं लभेत् स्वत्रिपत्साद्गमयानरको भवेदिति गोतमः अनाहिता
ग्निविप्रस्य देशांतरमृतस्य च शरीरस्यासंभावे पिण्ड्याग्नौ वस्थितेऽग्नौ पालाशविधिरेवं तदाभावे जलक्रियापरायणः स्वगृहे विधमानाग्नौ देशां
तरगतो मृतः शरीरस्याप्यभावे पि पालाशविधिरिष्यते तस्मिन्नरहे स्वनष्टेऽग्नौ ज्वलनं धोत्रिकसायुरा महाभारते स्वगृहे विधमानाग्नौ दैवाद्देशांत
तेमृतः अभावे पुरुषपालस्य देहस्य पालाशकूर्चेण अन्योन्यनष्टो रहेतस्य विषम ध्वक्रियातया प्रायश्चित्तं तदा तत्र मुनिभिः परिकीर्तितं चतुरब्दं तथा
त्वा रहे तस्य पालाशधर्मतः गौतमः जीवेद्वं विधिशुद्धर्थं निजद्विगुणं चरेत्ताय स्योति त्रिगुणं पीतं वा ताराः तुचतुर्गुणं वड्वमुदकृष्णाने हेत्वा
कर्मसमाचरेत् अन्यथा दोषमाप्नोति कर्ता प्राप्नोतितत्फलं रहेच्याग्निविधमाने आहिताग्निर्देशांतरे विषघाते अरण्ये म्लेच्छविषये वा ग्निपादिनामप्ये
वं इति हेमाद्रिविरचिते अनुवादे प्रायश्चित्ते अथ दुर्देशांतरमरणप्रायश्चित्तमाह देवलः जननी जन्मभूमिश्च जन्मद्वीपो जनार्दनः तथा च जाह्न
वीतरणं जकाराः पंच दुर्लभाः मरणं जाह्नवीतीरे सर्णोमुक्तिप्रदायकं वियती यस्य मरणं मुक्तिः स्यात् जनार्दनः जननी जन्मदेशेषु मरणे मुक्तिरं स्मरा
तस्मात्स्वजन्मदेशश्च पापनाशकरो स्मृतः देशांतरे मृतिर्यस्य तस्य जन्म निरर्थकं मृतो नरकमाप्नोति जन्मभूम्यतिलंघनात् तस्य दोषविनाशार्थं प्राजाप
त्यं समाचरेत् कृत्वा दहन कालेन प्रश्चादस्या पथा क्रमं ततो नरो पमापान्ति च यमयानरकं व्रजेत् विप्रस्त्रिपादेनामवं इति हेमाद्रिविरचिते देशांतरमरण
प्रायश्चित्तं अथ देशांतरमृतानामस्थिशरीराभावे प्रायश्चित्तमाह देवलः देशांतरमृते पुंसः शरीरस्याप्यभावतः अन्योऽस्थिजारहेतस्य पालाशवि
धिरिष्यते त्रयाणामपतावे देशांतरमृतोतेषां पर्णकृत्वावि शुद्धिः नारायणबलिं कृत्वा पवन्हि समीपे परलोकक्रियां विशोणितान्नप्रायश्चित्तपरः स
रसर्वं कुर्यात् ।। शरीरस्याप्यभावे पालाशैर्देहकस्यापि त्वा चतुरब्दप्रायश्चित्तं कृत्वा कुर्यात् तदेवाह मनुः अग्निमस्योपमाने स्वसग्रहे या
जकोयदि देशांतरे मृतस्य दहतोरग्निवह्निना ।। शरीरस्याभावेपि पालाशविधिरिष्यते ।। चतुरब्दं तदा कृत्वा देहेन पूर्ववत् क्रमात्
।। तथामभावे तस्यापि षडब्दं कृच्छ्रमाचरात् ।। कृत्वा कुर्याज्जले सम्यक् परलोकक्रियां मुदा ।। विधवारीनां स्त्रीणामेवं स्त्रि
पादेनामपि इति हेमाद्रिविरचिते देशांतरमृतानामस्थिशरीराभावे प्रायश्चित्तविधिः अथ यज्ञेनाग्निमितरमृति

९८ प्रायश्चित्तमाह देवलः यस्य कस्य व्रणेन साधुर्न्निमग्नः संभवंति हि । गालवः छिन्नस्य यस्य देहे तु व्रणं क्रिमिसमाकुलं । तेनैव मरणं गत्वा सर्वे
89 नरकमश्नुते ॥ तद्दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ यश्चात्र हेतुविधिनानेन तेन सह दोषभाक् स्त्रीणामप्येवं क्षत्रियादीनामप्ये
वं इति हेमाद्रिविरचिते तत्र क्रिमिदुष्टतिप्रायश्चित्तं अथ मृतस्य पुनरागमने प्रायश्चित्तमाह मृत्वा पूर्वं द्विजो यस्त्वाः कृते
ग्रतत्रिपक्षहा ॥ ततः परं स्मृतिं लब्ध्वा पुनः संजीवयेद्यदा ॥ तदा स्नाप्य भवेत्सर्वैर्ब्रह्म धर्मपरायणैः ॥ जाबालिः पूर्वं सर्वो न संन्य
स्याधनाचारपरो द्विजः ॥ पश्चाज्जीवमुपयातस्य कृतमेतन्निपापदे ॥ न तं संभाषयेत्कापि द्विजो वामः प्रमानिह । तस्य दोषनि
हत्यर्थं पितरं मृतं जपेत्तदा ॥ पंचगव्येन शुक्लं संप्राश्य स्नाप्य शुद्धजलैर्मदं । अश्मेन वाससाच्छाद्य उपविश्य सुखासने ॥ प्रा
जापत्यं चरेद्देवं ज्ञात्वा सांतपनं चरेत् ॥ गर्भाधानेत तदा कुर्यात्पत्नीं रामे विधानतः । ओपासनादिकं सर्वं कुर्यात्पूर्ववद्द्विजः ॥ एवं
कृत्वा शुचिर्भूयात् ततः पुनीरहागतः ॥ अंमध्या लोपमाप्नोति मृतनवतं परित्यजेत् ॥ कृतक्रियः इति कर्णमंत्रषणिनमितात्म्या
तितिलपात्रप्रायश्चित्तप्रतव्यहरणादिकं ॥ अनाचार इति संध्यादिनित्यकर्मलोपः इति हेमाद्रिविरचिते तस्य प्रायः पुनराग
मनप्रायश्चित्तं अथ देशांतरवासिनो द्वादशवर्षं ऊर्ध्वं परलोकक्रियानंतरं पुनरागमने प्रायश्चित्तमाह देवलः पूर्वदेशांतरं
गत्वाप्य मन्नमरं लेपुनः ॥ द्वादशाब्दे गते तस्मिन् गत्वा स्वगृहमेजसा ॥ कृतको यस्य पुत्राद्यैः कथं हा सव्र प्रवर्तते ॥ शृणुध्वं
मुनयः सर्वे तस्य निष्कृतिमुत्तमां ॥ गालवः पूर्वं विप्रोषितो विप्रो द्वादशाब्दमितस्ततः ॥ भ्रमन् स्वगृहमागात्मस्यैव कृतसंक्रि
यः भ्रातः पुत्रकलत्रेषु शास्त्रदृष्टिः कथं भवेत् ॥ मार्कंडेयः चिरकालं गतं वंधुं हठात्तं नावलोकयेत् ॥ भित्वा कांस्यादिकं पश्चात्पुनर्म
हानयं तरेनचेत ॥ भगिनी भ्रातरं पुत्रं स्वसा तु भगिनीमपि ॥ द्वादशाब्दे गते तस्मिन् हठात्तं नावलोकयेत् उभयोः पश्यतो हा नाम·
निस्त्रीयं न यंतारं नचेत ॥ भित्वां कांस्यादिकं दृष्ट्वा तस्माद्दोषात्प्रमाद्दोषात्प्रमुच्यते ॥ अत्यान्निरिहिताद्वुपयोर्वा धनसंशयः ॥ ९९
पराशरः द्वादशाब्दान्तरं प्राप्तं भ्रात्रादिभिः कृतं संस्कृतं ॥ दृष्टा कांस्यादिकं भित्वा तस्मात्स्वगृहमानयेत् ॥ स्नानमभ्यज्य कृतं कंका

रयित्वा तु तं पुनः ॥ पुराणपात्रवापनं नं लाजानां घृतान्तं यथाक्रमं ॥ पुनर्गर्भविधानेन पुनः संस्कारमाचरेत ॥ ब्रह्मोपदेशमारभ्य पंचगा-
व्यंतमाचरेत ॥ उशंन स्त्वेति मंत्रेण स्रुगताग्नौ विधानतः ॥ अष्टौ जुहुयात् हुत्वा गोघृतस्य दृतीः पृथक् ॥ होमशेषं समाप्येदं त-
मग्निं त्रिः परिक्रमेत ॥ पंचत्रिंविंशकुंभवतीं रक्षाजपाद्यमर्षणं ॥ ततः स्वस्त्यं स्वपंपलीं जपेत्तत्जं वपोरस्वं ॥ उपविश्य ततः स्नातु मा जप
रूपमर्षणोऽपुनर्वस्त्रांतरं धृत्वा घवेन्यासहितातुना ॥ लाजाहोमविधानेन ततः शेषं समापयेत ॥ षडरसुमसप्ययः कृत्वाऽस्य व्र-
विधिपूर्वकं ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्ततो भुंजीत वाग्यतः ॥ एवं कृत्वा द्विजो यस्तु तस्मादोषात्प्रमुच्यते ॥ अस्पृश्यानि स्पृशति
नास्ति जापापत्यो हान्योः ॥ इति हेमाद्रि विरचिते तरेशातर प्रायश्चित्तनोद्वाह शवभ्रो ह्यर्ध्वयालोग्नौ यानं तरं पुनरागतेप्राय-
श्चितं अथ सूतकादि तयेषु तस्य प्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ सूतकादित ये रागत यो विप्रो म्रियते मन्वगात ॥ ततस्मिन् स्मृतिर्नास्ति व-
उद्दहत्संयुहात मार्कंडेयः ॥ ध्वा राशौ चपो मध्ये विमाद्य देव्यात्मतो यदि ॥ न शुद्धिरिहा नोता मृतिसि स नित्यवादिपिः ॥ तं-
धीकृतान षडब्दानुपरि षद्विधिपूर्वकं जाबालिर्भूयो राशौ वपो संधावस्य स्यान्मति निश्चयः ॥ तस्य शुद्धिः षडब्दात् कृच्छ्रा-
दिह विनिश्चिता ॥ जातके तु षडब्दं स्यान्मतेक तद्वर्षं चरेत ॥ अस्थिसंचयनात् सर्वं मदं कृच्छ्रं समाचरेत ॥ स्त्रियादीनामेवं ह-
ति हेमाद्रि विरचिते सूतकादिपस्य तस्य प्रायश्चित्तं ॥ अथ सहगमन भीतायाः स्त्रियः प्रायश्चित्तमाह देवलः पूर्वेण छामि यावे
ध्यायेत्सा सह उना शिनेद हेत तत्स्थानमागमपश्चा घृहिनिवर्तयेत ॥ तस्मालोकांतरं नास्ति पति गोष्ठाति तारकं ॥ गौतमः
मृतं भर्तारमनुरिष्य गामिष्यामि हुताशनं ॥ इति या भाषती पूर्वं पश्चान्मोहान्निवर्तिता ॥ सैव याति महाहृत्स्वं भर्ता न तमस्तु
ते महामाते तिस्रः कोटयर्धकोटिश्च रोम्णां प्रमानुषः स्मृताः ॥ तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं या नुगच्छति ॥ यमः पूर्वं मामो
तिभर्तारं पश्चान्मोहान्निवर्तयेत ॥ याति सा नरकं घोरं भर्ता भवति किल्बिषी ॥ तद्दोषपरिहाराय धर्मशास्त्रं यथोक्तं हुपालमात ॥

शतापस्योहतिनवर्षिसहस्रमिहत्वाशौचमाश्रिनपल्याःस्वर्णोगांविलयंपतेत्॥ततःशुद्धोभवतिमत्तोपिशुध्यति एवंक्षात्रपारेणां
प्रा०हे० इतिहेमाद्रिविरचितेमरणगमनभीतातीयाःप्रायश्चित्तं अथदेशांतरमृतस्याहिताग्नेरपाग्निनालौकिकाग्निदहनप्रायश्चि
८० त्तमाह देवलः देशांतरमृतेराजन्यज्वानंलौकिकाग्निना॥दहेत्तपुत्रोवाप्याप्यसाग्निभिःश्रुतिभिर्विना॥पराशरःआहि
५० ताग्निमरणप्यात्देशांतरमृतेविना॥लौकिकाग्निदहेत्तपुत्रस्तयोःयोक्तासद्योगति॥मार्कंडेयःसोमपंस्वाग्निपुत्रंज्ञश
रणेयदिवितांदेतत्॥पञ्चासौनरकेपतितत्ततोनरकंव्रजेत्॥प्रायश्चित्तमाह गौतमःतदस्थोनिममाहापपन्नाशातस्वमाप
लेगागत्वातेधर्ममार्गेणमाज्ञायतत्रपंचरेत्॥मथितात्संप्रागरणीतदग्नवद्दत्वाशनातरा प्रायश्चित्तंतुत्रैगुण्यंकत्वाच्छो
तिप्रदहेपतत्॥कृपोतदेदिग्विधंक्रमेशास्त्रोक्तमार्गतः॥एतेनपुच्छिसाप्नोतिनामप्राप्तशुद्धिरिष्यते॥तस्यत्वाविधिवाप्राश्चे
वंरतिमाद्रिविरचितआहित॥नग्निर्मृतस्यलौकिकाग्निदहनप्रायश्चित्तं अथगर्भिणीमृतप्रायश्चित्तमाह देवलःप्रायश्चि
गर्भिणीनारीदेवाद्यदिविपद्यते॥दुर्धेपप्रमासजन्तस्यागर्भंभिद्यात्क्षिप्रंदहेत्॥मातुःपार्श्वेदेशतुरांगभागश्च वा स्वेनत॥प
रिजीवेजरावालेगहत्वामोषपञ्चकेनैः परामतस्ततहापचेव कार्त्रिक्षिपेत्भुवि॥गर्भस्वाप्यसंधायुतुहप्याहहतिक्र
पं॥प्राजापत्यञ्चपंनत्वाहन्तेतांशास्त्रमार्गतः॥छिन्नेतुगर्भस्यशुध्यर्थेनेपक्षच्युसुदरीतिंते॥गौतमः॥तत्तोयंपंचमेषष्ठेमृता
पं॥प्राजापत्यञ्चपंनत्वाहन्तेतांशास्त्रमार्गतः॥छित्वातुगर्भस्यशुध्यर्थंतेमहच्छुसुदरीतिंते॥
घस्रिगर्भिणी॥तत्रदाहेनदोषःस्यात्मातरत्वभिधीयते॥मासषष्ठेश्वमाणेप्रेत्सतेतत्रदोषभाक्॥तद्रात्मशानेदेतु राम०
गीत्वातागर्भिणीमता॥नारीवामाधवोवापिछिंद्यान्नाभिरधस्थलं॥शिशुंतस्याक्षिपभूमौशिरःस्थानमपातयेत्॥पि ९०
ताशुत्वापतंगर्भंजुहुयाद्दहतित्र्यं॥आहुतपःप्राजापत्यद्वयंकत्वादहेतांशास्त्रमार्गतः॥गर्भस्यछेत्तुशुध्यर्थेतमहच्छु
सुदरीतिंते॥शिशुर्यदातदाजीवेत्तोषपघन्नतःशनैः॥यदाम्रतस्ततदापूर्वंघन्निक्षिपेभुवि॥क्षत्रियस्त्रीणामेवं १

ति हेमाद्रिविरचिते नागाभियोमरणे प्रायश्चित्तं ॥ अथ सूतिकामरणप्रायश्चित्तमाह देवलः सूत्वा पुत्रं परा नारी श्शाद्रा यंते यदि
तो ॥ न तस्याः पुनरावृत्तिर्नरकं कुण्डं लभ्यते ॥ मरीचिः ॥ प्रमारो तनपंसत्वापरिदिवाम्ल मीयते ॥ सूतके तु पुनरावृत्तिर्न तस्याः प
समं हि रात्र ॥ गौतमः सूत्वा नारी मृता पश्चाद् द्वादशाहाभ्यंतरे यदि ॥ न तस्या पमलोकाः ते निष्कृतिर्बहुवत्सरैः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं
चत्वारो ऋत्विजः पृथक् ॥ एकरात्रं द्विजो वापि वारुणान् कलशान् न्यसेत् ॥ पूर्वादिदिक्षु सर्वत्र जलेनापूर्य पल्लवैः ॥ वस्त्रं पूर्णे पे
तत्र कलिंगायन स्वस्त्रिषपि ॥ कुलशास्यापि भिः स्पृष्ट्वा मन्त्रानेनानुहोमयेत् ॥ नमकं चमकं चैव वरुपसूक्तं चैवेष्टमृचं ॥ पवमा
नानुवाकं च हिरण्यशृङ्गमिति क्रमात् ॥ शांतिभिर्दशभिश्चैव कलशान् अभिमंत्रयेत् ॥ अन्येन वाससा छाद्य घृतस्तिलका हसौविका ॥
मार्जयेदृत्विजस्तां पंचकलशस्थैः पवित्रजैः ॥ आपो हि ष्ठाभिर्मंत्रैर्दशभिस्सहेति मार्जयेत् ॥ ततः शवं बहिर्देशस्थमपि त्वाम्यैरेकाका ॥
शतकृत्वः सूर्यैः प्रोक्ष्य ननेने नववाससा ॥ आच्छाद्य पुनरपि पंच श्राद्धे दहेत् पावनाग्निना ॥ गौतमः तुषाग्निना दहेत्कन्यां कपालेन वदं
तथा ॥ विधुरं विधवां चैव वृष्णेन पनैर्दहेत् ॥ रजस्वलां चैव सूतिकां दहेत् सौत्रामण्यग्निना दहेत् ॥ आहिताग्निं च तत्स्त्रीं वा किमिश्चत्रि
मि दहेत् ॥ अन्यथा रोपमाप्नोति गतिस्तेषां न विद्यते ॥ कन्यका बालो वाधुनि श्चातित्रुमनतत्पूर्वं वत् प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ इति हेमा
द्रिविरचिते सूतिकामरणप्रायश्चित्तं अथ रजस्वलामरणप्रायश्चित्तमाह देवलः रजस्वला यदा नारी म्रियते मा स्वप्रदासती
॥ नरकं याति सा नारी तत्कुंडे निमज्जति ॥ गौतमः पतत्पुष्पवती नारी यदि विपद्यते ॥ न तस्या निष्कृतिर्नास्ति तत्कुंडे भवेत्
त् ॥ जाबालिः रजस्वला त्रिषु त्रिरहनेन त्रिदिनेषु यत्रादि ॥ मृता तस्या गतिर्नास्ति रत्कुंडे भयं वरात् ॥ सूतिकामरणप्रायश्चित्तवत्सर्वं कु
र्यात् इति हेमाद्रिविरचिते रजस्वलामरणप्रायश्चित्तं अथ आहिताग्नेर्मरणे प्रायश्चित्तमाह देवलः अन्यथा दाहने कृत्वं ॥ पंचधा
हिताग्निर्ध्यानगोचरः स्व हाग्निहोत्रे पात्राण्यजेत् ॥ पावके सोयाममपारान घृत्वा तावतीर्नो निरेप वौत्रिकाः संपर्ष्य परिप

मो॰ह॰ लोसौ मातेर भिनिम्नो चेराभ्यादिपाव ब्र्पुनतरोधेयं नन स्य प्रायश्चित्तिर्ये घातम म्रः प्रपातो वो समाने ह षु यो प्रपतमानो म्रियेत पूर्ववद्
९१ स्मापतनानिक लिपित्वाय जमानमापने नीनधायपाग्गा हेपत्नायतनेअ रण्यो संनिधाय मंथति प्रेतस्य दक्षिणं प्राणिमभिनिधाय न
९। सुत्रोभ्यातान्मेवाअमासन्नं वेघुरपावृतेत जातवेदः स्मं गुस्वगो यलोकापप्रजानन्नाप ःप्रजान्वपिमस्मास्तेधेहि ॥प्रेतप्रायद्धति श्वाप्त
जुषस्वस्वाहा त्मरण्यो वोपावृत्य मंत्रेघ घरण्योः समारुह्य स्नीविजमानेम तमन्वारंभयेत्त्वेतं मंत्रं जपेत इति हेमाद्रिविरचिते आ
हिताग्निर्दुर्मृतिप्रायश्चित्तं अथापस्मारमृतस्य शृगालहतस्य च तस्य प्रायश्चित्तमाह देवलः अपस्मारमृतस्य दृष्ट्वि विभक्त्यामलपनस
दा॥ जंबूकेनाथ वा हत्वा मलयम् वे नन्म तः मार्कंडेयः जंबूकेनहतो नाभिमौ ब्रह्मे निहतेन दृष्टवान ॥मलपनद्वादशात प्राणामन्तैर्हिवा
तस्य कथं ॥पराशरः जंबूकेनहतो नाभिमौक्ष्याधिम्ब्राह्मणे दतः ॥मलयन्तप्रमहत्तद्भस्मतोपरिहरेत्तत ॥न तस्य निष्कृति नास्ति यदृच्छं
हृ कृसंज्ञिते ॥विधिनादाहयेत्स्वच्छान्तेतनसहरोपमावृ ॥न तस्य स्मृति रोपोनपि शावोभेन तदा विधवाविमस्त्रोप्यां सन्निपादीनाम
वं इति हेमाद्रिविरचिते अपस्मारमृतस्य लदृष्टमरणप्रायश्चित्तं अपमृत्यादृष्टस्य प्रायश्चित्तमाह देवलः दिवा वा यदि वा रात्रौ मृतपदि
मेरिदेशीतः ॥दिवा सचैलं स्नापितं रात्रौ स्नानमाचरेत ॥गौतमः पुनर्विप्रो दिवारात्रौ दर्शिनं स्तदृष्ट्वा जलैः स्नात्वा दिवा विप्रः स्मा
सुद्रेन स्नानमाचरेत ॥ पराशरः दिवा वा यदि वा रात्रौ विप्रः कुर्वत स्वभिः ॥धर्मनाशस्तदा भूपरिवाला नं समाचरेत ॥तद्देशं क्षालय
पदाग्निस्पर्शनं चरेत ॥पुनः प्रक्षाल्य तद्देशं पारो प्रक्षाल्य वापि तः ॥आचम्य शुद्धिमाप्नोति परेद्युः स्नानमाचरेत ॥उपोष्य र
जनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥स्त्रीबालवृद्धातुराणामेवं स्त्रिपादी नाममपि इति हेमाद्रिविरचितेमृतदृष्टस्यप्रायश्चित्तं इ
तिप्रकीर्णप्रायश्चित्तं अथ संस्कारलोपे गर्भाधानादिषोडशकर्मपर्यायप्राणां ततकर्माणि तेषां प्रायश्चित्तमाह देवलः गर्भाधानं पुंसवनं एम॰
सीमंतं च जातकर्म च ॥नामान्नप्राशनं चौलं मौंजीव्रतचतुष्टयं ॥गोदानाख्यं स्नातकं च विवाहे पत्नमेधिकं ॥श्रवणाद्यामयुगान ९१

त्कर्मीति त्रैवर्णिकमेव नान्यस्य ॥ शाखान्तरेऽप्यत्र व्यस्यमथाश्चतुर्विधा असंभाव्या अपांते पात्रमात्रकः ॥ पिता माता महश्चैव तत्
थैव प्रपितामहाः ॥ एते न गर्भेणावर्तते तेन तस्मात्तेन संचरेत् ॥ गौतमः येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ॥ तेन यायात्सतां
मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यति ॥ अन्यथा परिवर्तते च ब्रह्मलिंगादिधारिणः ॥ यत्याश्रमास्तु ते ते पास्य सर्वे धर्मबहिष्कृताः ॥ गर्भाधानादिसंस्का
राणां काः कर्तुं भुवि द्विजाः ॥ ते विनायप्रवर्तंते कर्मभ्रष्टास्त एव हि ते ॥ स्वशाखां परित्यज्य अन्यशाखामनुस्मरन् उपनयनादिकं त
त्र कुर्वन् विप्रोऽधःपतेत् ॥ शाखारंडः स विज्ञेयः सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ संध्यादि नित्यकर्माणि गायत्रीजपमेव च याग आदि संपरित्यज्य
समयोपि द्विजोत्तमः ॥ परिवर्तेन लोकेस्मिन् ब्रह्महा संप्रजायते ॥ अत एतानि कर्माणि श्रुतिस्मृत्युदितानि च ॥ परित्याज्यानि वि
प्रेन्द्र रक्षायापमोहभि ॥ अथ गर्भाधाने प्रायश्चित्तमाह देवलः स्नातत्रयस्नान्त्रतो पत्न्यां गर्भाधानं समाचरेत् ॥ ऋतु
येत निवारा जन पंचमे हनि तद्दतः ॥ कृत्वाप्युहपि क्रमात सप्तक्षेत्रे मंत्रपूर्वकं ॥ गर्भाधानं तदा कुर्यात् सर्वे गर्भविशुद्धये ॥ न तत्र पतितो गर्भस्तु निषे
कमंत्रवर्जिते ॥ अन्यथा हा वमाप्नोति गर्भपातो हि जायते ॥ तद्दोषपरिहारार्थं गर्भशुध्यर्थमेव हि ॥ प्राजापत्यद्वयं कुर्यात् तद्दिनादि पेन
एतिवो ॥ अन्यथा गर्भपातिस्याद्घण्या जारसंभवः ॥ सन्निपाते नामेवं इति हेमाद्रिविरचिते गर्भाधानातिक्रम प्रायश्चित्तं ॥ अ
थ सीमंतवेसनातिक्रमे प्रायश्चित्तमाह देवलः सीमंतः प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि सीमंतः प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि सीमंतः प्रथमे
गर्भे षष्ठे मासि चाष्टमे वा ॥ षष्ठे मासे प्रवर्तेत स गर्भं हि धर्मं मा दृशात् ॥ रजतः प्रायसमुत्पूतो धर्मपंतु वर्तिपतः ॥ तया संसर्गे
तगर्भे प्रथमे दोषसंभवः ॥ तद्दोषपरिहारार्थं सीमंतोन्नयनं चरेत् ॥ शालतदमं पिंजूले जैपित्वा नरोपमाकृ ॥ अन्यथा दोष
माप्नोति सा चिगर्भचारिणाः ततः प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः पुंसवं सीमंतयोर्विप्रो परितद्दोषनाशने ॥ न कुर्यात् सर्वं जपं प्राजापत्य
त्यद्वयं चरेत् तत शुद्धिमवाप्नोति गर्भहानिश्च जायते ॥ सन्निपाते नामेवं इति हेमाद्रिविरचिते सीमंतवेसनातिक्रम

प्रा॰हे॰ प्रायश्चित्ते अथ जातकर्मातिक्रमप्रायश्चित्तमाह देवलः जाते पुत्रे पिता स्नात्वा सचेलं जातकर्म च । आशौचे व्यपगते वा न जाते नजातश्राद्ध
९२ समाचरेत् ॥ अच्छिन्ननाभिके पुत्रे पिता यद्येत्य चान्यतः ॥ पिपुत्रमुखं वीक्ष्य तं स्वर्गाद्वारमुपानयेत् ॥ पुत्रं च दृष्ट्वा तरसा मौ जातकर्म स
९२ माचरेत् ॥ फलीकरणमिश्रं वा सर्षपैश्चाहुतिर्मनेत ॥ अजस्नाग्निस्तथा तिष्ठेद्यावदाशौचनिर्गमः ॥ दशरात्रे पिता कुर्यादे
वं पुत्राभिवृद्धये ॥ जातकर्मातिक्रमप्रायश्चित्तमाह गौतमः जातकर्म न कुर्वीत पर्वजो यदि नास्तिकान् ॥ व्रतकाले च तत्कर्म कुर्या
द्विधिपूः र ॥ प्राजापत्यद्वयं कुर्याच्चौले वा नामकर्मणि ॥ मुख्यकालो दशरात्रो मध्ये गौ यास्तु नामकर्मचौलोपनयनानि मुख्यका
लातिक्रमे गौणकाले चेत् तत्प्राजापत्यद्वयं कृत्वा तत्तत्कर्म कृत्वा श्वं समाचरेत् ॥ एवं स्नात्रियादिनामपि इति हेमाद्रिप्रायश्चित्ते जा
तकर्मनामकरणलोपप्रायश्चित्तं अथ यमयोर्ज्येष्ठकर्मकरणे प्रायश्चित्तमाह देवलः यमलौ युगपज्जातौ मातुर्योनिविवे
दनात् ॥ तयोर्ज्येष्ठः पूर्वजश्च द्वितीयोऽनुज एव हि ॥ मार्कण्डेयः पितुर्वीर्यविशेषेण यामातुर्मेदनसमक्षने शुक्रशोणितसंसर्गात् द्विधा गर्भो
म विप्लुतः ॥ तौ वर्धयन्तौ योनिस्थौ दशमे मासि संभवे ॥ गर्भद्वाराद्विनिष्क्रान्तौ युगपत्तत्तनोऽभवि ॥ पूर्वजस्तु तयोर्ज्येष्ठो द्वितीयोऽनुज
एव हि ॥ जाबालिः योनिस्थं वीर्यं वा हन्त्यात्मा तु गर्भे पितुस्तया ॥ विरक्तः संपतन् सत्र द्विधा भवति पूरणात् ॥ पिण्डद्वयं तयाम्पाद्
धं ते वृद्धिमेष्यतात् ॥ आगते प्रथमे काले जातौ युगपदुत्थितौ ॥ पूर्वजः पूर्वजातस्तयोर्द्वितीयोऽवरजस्तयोः तद्योनेः कारणं विदुर्ज्येष्ठे वा
त्र कारणं ॥ पराजनिर्यस्य शिशोः स एवात्रैव पूर्वजः ॥ पराशरः योनिमूलाद्विनिष्क्रान्तौ युगपद्गर्भगोलतः जातौ यमलौ तयो एम॰
तयोर्ज्येष्ठ एव पूर्वजः ॥ उपनायादिकं कर्म तत्सरः सरसमाचरेत् ॥ योनिविंदस्तु तस्मात्तेन दृष्ट्वा जातोऽजनेः ॥ प्रसवदर्शी सा ९२
मर्थ्यो सैव कर्मफलप्रदा मिरीचिः एकयोनिसमुत्पन्नौ जातौ च तत्पमलात्मको ॥ तयोर्ज्येष्ठः पूर्वजः स्यात्तुनीयानपरस्थि
तो ॥ योनौ विंदुद्वयं त्वाजन्मि रेत्रैवकारणं ॥ तस्माज्ज्येष्ठः पूर्वजः स्यात्कर्मारिष्टेभि विज्ञात ॥ अमध्यादेवमाप्नोतिपरि

वेनैव सर्वेह ॥ भावरह्यानः तपोक्षुतंक्रमतः कुर्यात पितायमलशुभं ॥ परिवित्तिः पूर्वजः स्यात्परिवेत्ता द्वितीयजः ॥ जयेष्ठे पि रिह सं
ताने परिविद्यायपी भवेत् ॥ तस्माद्विरप्यकर्तव्यं व्रतकर्मादि केपिता ॥ अन्यथाज्ञानमोजवं धादिकर्मेज्ञाता ना कृत्वा परिवित्ति परिवे
त्तृप्रायश्चित्तं कृत्वा विवाहादिकं कुर्यात ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति स्मृत्यर्थसारे पर्यायेरं वदति हेमाद्रिविरचितेपमल तपोक्षुतक्रमसंस्कारे
प्रायश्चित्तं अथ नामकरणलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः राकाद्देशोक्ति संप्राप्तो पितरौ नामकर्मयत् ॥ कुर्यातां तत्र संपत्ति राख्
यातत्र रक्षणात ॥ मार्कण्डेयः पितरौ नामकरणं कुर्वस्य द्वादशे हनि ॥ अप्रथमस्तस्य कृच्छ्रं र्थे स्व स्य संपत्तस्य कृच्छ्रे नामत्रिविधं ॥ मा
सनाम नक्षत्रनाम व्यवहारनाम च त्रयाणां कर्मणा पुत्रं स्वाप्रपरिवृत्तिर्न ॥ नामकरणमेकादशेहनि विहिति गालवः एतेषामकरणात्तु
त्रयहात वर्षमपुरुषं ॥ आप्नोति स हतस्मादेत न च यं चरेत् ॥ एकादशाहे सं त्यक्त्वा भोजपेद्बोलकर्मणि ॥ व्रतवंधे तु राजेंद्र प्राजापत्यद्वयं च
रेत ॥ कृत्वा नर्मप्रकुर्वीत मुख्यकालपतिक्रामात ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति नाम्ना घाशुद्दिरस्तिहि ॥ स्मृत्यर्थसारे नामेवं हेमाद्रिविरचिते नाम
करणातिक्रमप्रायश्चित्तं अथ अन्नप्राशनातिक्रमप्रायश्चित्तमाह देवलः शिशूनां भोजने राजन् का लः षण्मास ईरितः ॥ तदतिक्रम
णे नास्ति मुख्यकालो द्विजन्मनां ॥ हारीतः शिशूनां भोजने ह्रासं षण्मासे तु निवेदितं ॥ तदतिक्रमणे दोषो व्रतं धेनुमध्यमः ॥ जावालिः
षष्ठे मासि हते प्राज्ञो प्राशयित्वा शिशुं द्विजः ॥ ब्राह्मणं तत्र संपूज्य भोजयेत् शिशुं सदा ॥ मुख्यकालपरित्यागा ... विहीन वा
न ॥ अतः षण्मासतः कुर्यादन्नप्राशनमादरात ॥ तदतिक्रमे प्रायश्चित्तमाह उशनाः मुख्यकालपरित्यागाद् अन्नप्राशनकर्मणः
व्रतवंधे तु गौणं स्यात प्राजापत्यमुदीरितं ॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति कर्मलोपो न जायते ॥ स्मृत्यर्थसारे नामेवं हेमाद्रिविरचिते
अन्नप्राशनकालातिक्रमप्रायश्चित्तं अथ चौलकर्मणो मुख्यकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह देवलः चूडाकार्या द्विजातीनां
सर्वेषामेव धर्मतः ॥ प्रथमेब्दे तृतीये वा कर्तव्या श्रुतिचोदनात् पराशरः चूडानाम शिशूनां च वपनं तच्छिखाविना ॥ पंचरात्रि

मा॰टे॰ ९३ शिखामेकामवशिष्य वपेत्तदा ॥ शिखोदीर्घा परं त्वेवं जायते पृथिवीपते ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति आयुर्हीनो भवेत्तदा ॥ मरीचिः प्रथमे व्यब्दे तृती
ये वै शिशूनां मुण्डनं स्मृतं ॥ शिखां पंचैव सशिखा व्यत्यया यत्नवान् वर्तिना ॥ तस्यैव ऋषयो देवाः यस्यैव कुलधर्मतः ॥ तत्सं स्थाप्य शिखा
93 छाप्यवापयेदितरणनिमान् ॥ गौतमः देशकालानुरोधेन यदि दैवाच्छिलुपने ॥ प्राजापत्यकृच्छ्रं कृत्वा तस्याथ परिशोधनात् ॥ चतुष्पा
त्विधानेन परिस्तीर्य हुताशनं ॥ महाव्याहृतिहोमं च कृत्वा कर्म समाचरेत् ॥ शिशुः शुद्धिमवाप्नोति कर्तोच्चैव नरो षभाक् ॥ क्षत्रि
यादीनामेवं इति हेमाद्रिविरचिते चौलकर्मणो मुख्यकालातिक्रमप्रायश्चित्तं ॥ अथ शिशूनामक्षरारम्भस्य कालेलोपप्रायश्चित्तमा
ह ज्योतिषे उदग्गते भास्वति पंचमेऽब्दे प्राग्मेऽक्षरस्वीकरणं शिशूनां ॥ सरस्वतीं विष्णुविनायकं च गुडेनाम्येर्ण्य पूजामकुर्यात् ॥ गालवः पंचमे
दे शिशूनां च कुर्याद्विद्यापरिग्रहं ॥ विनायकं शारदां च पूजयित्वा जनार्दनं ॥ मार्कण्डेयः आरोग्यं भास्करादिच्छेद्विद्यामिच्छेद्विनायकात् श्रि
यं महेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ अतः पंचमवर्षे विद्याभ्यासप्रशस्तमेधावी भवति ॥ तदतिक्रमे प्रायश्चित्तमाह प
राशरः पंचमाब्दे विलंघ्याशु शिशोरक्षरसंग्रहे ॥ कपिलां तत्र कर्तव्यं कृच्छ्रं कृत्वा विशुध्यति ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति विद्यातं न प्र
बोधयेत् ॥ विद्याग्रहणनामपंचाशद्वर्णमातृका ॥ गालवः पंचमेऽब्दे शिशुं सम्यग्गुरोमतिरमभ्यसेत् ॥ अन्यथा गणपतिं विष्णुं
शारदां मत्वल्मलापितिवचुनात् ॥ क्षत्रियादीनामेवं इति हेमाद्रिविरचिते शिशूनामक्षरस्वीकरणकालातिक्रमप्रायश्चित्तं ॥
अथोपनयनकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह देवलः गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनयनं ॥ गर्भद्वादशके राजन्ये वैश्यं
षोडशवार्षिकं ॥ तदेवाह गरस्वाकारः गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणं गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वादशेषु वैश्यमिति ॥ द्वादशवर्षपर्यंतं काम्यो एम॰
पनयनकामाह ॥ सप्तमे ब्रह्मवर्चसकामं अष्टमे आयुष्कामं नवमे तेजस्कामं ॥ दशमेऽन्नाद्यकाममेकादशमिंद्रियका ९३
मं द्वादशे पशुकाममिति गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमिति बहुवचनं पंचमवर्षादारभ्य गर्भाष्टमकालपर्यंतं मुख्यकालः ॥ गर्भाष्टमज

न्माष्टमपोरेवमेधाविआयुष्मान भवति विद्रः ॥ आगर्भाष्टमेषुब्राह्मणमितिवचनं मुख्यकालगौरवात् ॥ तदेवाह गोतमः गर्भाष्ट
मे कुमाराणां व्रतबंधविधीयते ॥ मेधायुर्दीर्घकालायवेदुर्भवतीति निश्चय इति ॥ पारिदेवाज्ञ मोष्टमाभावे जन्माष्टमेवा देवा कुर्यात्तथोः
मनुः शिशोर्गर्भाष्टमेमावे कुर्याज्जन्माष्टमेपिवा ॥ दीर्घायुर्ब्रह्मविद्वान सद्यः तत्रात्मोभवेत् ॥ इतिः अतगर्भाष्टमजन्माष्टमयोरेव
विहितं ॥ नवमेदशमेवामध्यमः एकादशोद्वादश्यापः कनीयान् ॥ गोतमः नवमेदशमे द्वब्रतं बंधस्तमध्यमः एकादशापः कनीया
न् गौतमः नवमेदशमे देवव्रतबंधस्तमध्यमः ॥ एकादशे द्वादशे स्यकनीयान ब्रतबंधने ॥ मुख्यकालेव्रतीन्नृपान्मध्यमेमध्यमो
भवेत् ॥ नाचारेनीचानीयातिअष्टमादब्दं नलंघयेत् ॥ अष्टमादस्मबलवतमाह पराशरः बालस्तु वलहीनो पिगर्भिरपामपि
मातरि ॥ पोपदिष्टद्विजन्मत्वमष्टमाब्दं नलंघयेत् ॥ आषोडशाब्दपर्यंतं कालमाह मनीषिणः ॥ इतिकालिकालमिति स्वपाकलो
पुरोहषवाङ्कल्पेदृश्यविहुरा ॥ पंचमवर्षाद्रारभ्य अष्टमाब्दपर्यंतं समीचीनं ॥ उपनयने शवर्षाद्यानेषां मुख्यकालातिक्रमेदोषमाह
व्यासापनः जन्मगर्भाष्टमे एज न्यातिक्रम्यविस्नयिगोणकालेमयस्त्राणां व्रतबंधंतयाचरेत् ॥ तस्यपित्र्यमहापापमवाप्
रघुनंदन ॥ सपुत्रः पापकर्मास्याङ्मोतोयाप संभवो ॥ यदिकालादृष्टमाद्ब्दं लंघयित्वाचरेद्व्रतं ॥ प्राजापत्यमितस्वर्येगा गोतमः न
वमेतप्रकृच्छ्रं स्याद्दशमेवोभयं स्मृतं ॥ एकादशेद्वादशेवाप्यतिक्रम्येदेवंचरेत् ॥ त्रयोदशेषोडशाब्दं यातिक्रमेच्चपोद्विजः ॥ नसं
भाष्योनपांतेयोसर्वकर्मवहिष्कृतो ॥ ततः परं परिष्टुतद्विजन्मत्वं पितात्मजे ॥ कृत्वास्वयं पुनः कर्मचरेद्वांद्रायणं त्रयं ॥ एवत्रस
देहस्तु ध्यर्थं कुर्याज्जोतासंभवे ॥ गोमुख्यजनमित्यर्थः ॥ प्राजापत्यत्रयं कृत्वा मौंजीवंधं समाचरेत् ॥ अन्यथापतितंविद्यान्न
कर्माहोभवेद्द्विजः ॥ क्षत्रियवैश्ययोरेवं ॥ क्षत्रियस्याद्वाविंशतिवत्सरातिक्रमेवैश्यस्याच्चतुर्विंशद्वत्सरातिक्रमेएवं प्राय
श्चितं ॥ द्विगुणं कृत्वोपनयनंचरेत् ॥ अन्यथात्रयोवर्णाहोषमामुपः ॥ क्षत्रियादीनामेवं इतिस्मार्तविरचितेउपनयन

मा०द्वि० २४
९५

कालातिक्रमप्रायश्चित्तं अथ दण्डाजिनमौञ्जीभावे ब्रह्मचारिप्रायश्चित्तमाह देवलः अजिनं मेखलां दण्डं यज्ञोपवीतं भवेत् ग्रहण्यावस्था णि गृहस्थस्य
तावद्व्रतं तत्स्वस्त्यपनेत् ॥ परिहाय मेखलामजिनं दण्डं नित्यं वर्णपरिग्रहान् ॥ कर्म कुर्यात्तदा मौनी यदा कर्म समाप्यते ॥ गौतमः ॥ मेखलाम
जिनं दण्डं ब्रह्मचारी सदा वहन् ॥ संध्यादिकं यदा कुर्यात्तत्संतापं कल्पते ॥ महार्णवे विजपे अजिनं मेखलां दण्डं दत्त्वा प्रथमाश्रमः ॥ सं
ध्यादिनित्यकर्माणि कुर्याद्धारितरा शृणु ॥ सर्वाणि फलवंत्यस्य ब्रह्मस्थेतेगोमिह पे ॥ नष्टायां वेद्रान् ध्रीयी नगरस्य सूक्ष्मणं तथा ॥ ब्रह्मचारि
परिधोस्य षाठमेखलाजिनं ॥ लिंगं … सेवा … जापतं समाचरेत् ॥ अष्टमात्रं परित्यागे तत्सकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ अर्द्धमात्रं
परित्यागे कुर्यात्त्र्यहं प्राणायामं ॥ … नामैवं इति हेमाद्रिविरचिते दण्डाजिनमौञ्ज्यभावे प्रायश्चित्तं अथ ब्रह्मचारिणः व्रतलोपप्रा
यश्चित्तमाह देवलः अभ्युक्षिभ्यासाभ्यंतेनथा ताम्बूलभक्षणं ॥ नृत्तगीततथावर्षं धूतस्त्री व्यसनं तथा ॥ गंधपुष्पं तथा सौरं छत्रं
वाप्यद्दर्पणं ॥ पाषण्डजनसंसर्गं तथा पापस्य भाषणं ॥ तथा वेदपरित्यागे … तथा ॥ ग्रामचंडालसंसर्गो … लभा
षणं ॥ दर्पणं दंतधावं च परनिंदात्मकं धनं ॥ एतानि संत्यजेन्नित्यं ब्रह्मचारी जितेंद्रियः एतेषां संपरित्यागे व्रती ब्रह्मपरिक्षेत् ॥ एते
षां पर्व … एकमेव … ॥ प्रायश्चित्ती भवेत्सोऽपि ब्रह्मचारी न संशयः ॥ एतान्यन्यानि … ब्रह्मचारी परायसनः ॥ चांद्राय
णं व्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चयः ॥ महापातकयुक्तो वा सर्वपातकैः ॥ ब्रह्मचर्य प्रयोप … गच्छेद्ब्राह्मणः पर ॥ इति हेमाद्रिविरचिते ब्र
ह्मचर्यव्रतलोपप्रायश्चित्तं अथाग्निकार्य ब्रह्मयज्ञतर्पणलोपप्रायश्चित्तमाह … देवलः अग्निकार्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृ
तर्पणं ॥ ब्रह्मचारी यदा त्यक्त्वा … पाणं चरेत् ॥ मार्कंडेयः अग्निकार्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृतर्पणं ॥ देवपूजां गुरोः सेवां त्यक्त्वा व्र राम
तेष्ठो … ॥ भुक्त्वा … मासमात्रं निरंतरं ॥ जाबालिः ॥ देवपूजां गुरोः सेवां त्यक्त्वाह … भिवादनं ॥ अग्निकार्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षि २४
पितृतर्पणं ॥ एकत्र रविवासेन त्यक्त्वा ब्रह्मचारी यदा भवेत् लौकिकाग्निसमाधाय … होममाचरेत् ॥ मासेन पंचगव्यं तु …

पविशोधनं ॥ संवत्सरे तु चांद्रं स्यादरतः पतित एव हि इति हेमाद्रिविरचिते ब्रह्मचारिणामपि कार्यादिलोपप्रायश्चित्तं अथ वेदाभ्या
सलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः मौंजीव्रतस्य पक्षस्य परं श्रावणकर्मणः। ब्रह्मचारी वर्षाकुर्वन् वेदाभ्यासं विना दिनं ॥ दिनानां
त्र्यर्थः। वेदघाती स विज्ञेयः सर्वकर्मस्वनर्हवान् ॥ गौतमः उपाकर्म दिनादूर्ध्वं यावच्छ्रावणकर्मणः ॥ अवंध्यं दिवसं कुर्वन् ब्रह्मचारी स
लोकभाक् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति वेदघाती स उच्यते ॥ पराशरः ब्रह्मचारी महाशुद्धो वेदाभ्यासेन बुद्धिमान् । वेदेनारापणः
माद्यात दाभ्यासमृतामुनिः जातकर्ण्यः ॥ उपाकर्म दिनादूर्ध्वं परं श्रावणकर्मणः ॥ ब्रह्मचारी ब्रह्मविद्यां त्यक्त्वा वर्तेत् क्षितौ सदा ॥ वेदघा
ती स विज्ञेयः सर्वकर्मस्वनर्हवान् तद्दोषपरिहारार्थं कार्यं पञ्चगव्यं समाचरेत् ॥ कृत्वाभ्यासं च वेदानां अधीत्य ब्रह्म विश्वेन ॥ एकवर्षादूर्ध्वं
प्रायश्चित्तं वर्षद्वये वर्षत्रये वा चांद्रायणं इति हेमाद्रिविरचिते वेदाभ्यासलोपप्रायश्चित्तं अनध्यायेषु वेदपाठप्रायश्चित्तमा
ह देवलः मासे मासे तु पर्वाणाः स्तथा मन्वादयः परा युगाद्याः स्वतंत्रास्तु ता अष्टमी च चतुर्दशी ॥ ग्रहणे स्यान्महादोषो महामरणे
च च ॥ संध्यायां गर्जिते मेघे तथा भूकंपनेऽपि च ॥ ग्रामदाहे जननाशे तथा सर्पादिदर्शने ॥ मातापित्रोर्मृतौ हेतुश्चात्रिये मरणे
गते ॥ नातां शौचे च नाशौचे नोगं गजच्छायाकृते तथा ॥ महापातकिनो दृष्ट्वा चंडालान् बहिरागतान् ॥ एतेषु तेषु योगेषु दर्शने वेदमेव
वा ॥ योऽधीते मूढधीः पापी मृत्वा नरकमश्नुते ॥ नारदः वेदांतं वा यदि वेदं वा अनध्यायेष्वधीतवान् ॥ द्विजः पापमवाप्नोति ब्रह्महत्यां च
विंदति ॥ गौतमः अनध्यायेष्वधीतानामस्तामायुः प्रजाः श्रियं ॥ मंत्रवीर्यं स्वयमपादिं ह्रेव वक्त्रे पाठतश्च ॥ पुंसे परोकः कश्चित्
मासे पक्षे सदोरितं ॥ वर्षे चांद्रं ततः पश्चाज्जातो ब्राह्मणं व्रतं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते अनध्यायेषु वेदपाठप्रायश्चित्तं अथ वेदव्र
तातिक्रमणप्रायश्चित्तमाह देवलः प्राजापत्यं तथा सौम्यमाग्नेयं वैश्वदेविकं ॥ चत्वारि वेदसंज्ञानि व्रतानि सुमनं तिथ ॥ प्राजा
पत्यं ऋग्वेदे सौम्यं यजुषे वच आग्नेयं साम वेदे च वैश्वदेवं चतुर्थकं ॥ एतानि कुरुते यस्तु द्विजः पापात्प्रमुच्यते मार्कंडेयः वे

प्रा॰ हे॰ स्नातानि चत्वारि वेदसंस्थानि यो द्विजः ।। ततः कालेषु कुर्वीत यज्ञेषु फलं लभेत ।। ऋग्वेदं समधीत्यैव प्राजापत्यं समाचरेत ।। यजुर्वेदं त
२५ थाधीत्य पात्रं च व्रतमाचरेत ।। आग्नेयं सामवेदं च अधीत्य विवत यामलं ।। अथर्ववेदे स्वे स्वे कुर्याद्द्विजो यथाक्रमं ।। एतानि क्रमशः
95 कृत्वा वाजपेयफलं लभेत न तत्र कर्मलोपः स्यादन्यथा पतितो भवेत ।। अकरणे प्रायश्चित्तमाह अकृत्वा यो द्विजो मोहादेत
तद्व्रतचतुष्टयं ।। एकं द्वे त्रीणि वा राजन् कर्महीनो भवेद्ध्रुवं ।। अकृत्वैतानि यो मोहात् सोपि ब्रह्मण्यमाचरेत ।। महान्तं नरकं गत्वा भुवि
जायेत निष्फलः ।। एतद्व्रतलोपप्रायश्चित्तमाह हारीतः ब्रह्मा साद्ब्राह्मणो लोभाद्देशकालविपर्ययात ।। अकृत्वैतानि सर्वाणि प्राजाप
त्यं सम्यगाचरेत ।। ततः परं न दोषः स्याद्विवाहस्नातिकव्रते ।। इति हेमाद्रिविरचिते वेदव्रतानि क्रमप्रायश्चित्तं अथ गोदानिकलोपप्रा
यश्चित्तमाह देवलः षोडशे वर्षे राजन् विप्राणां पापनाशनं ।। गोदानिकं महत्कर्म कुर्याद्द्विजः समाहितः ।। पश्चात्त्वा कर्म संपूर्णं
भवेद्द्विजः स पुण्यभाक् ।। जाबालिः गोदानिकं महत्कर्म कुर्याद्विप्राणां कर्मपद्धतौ ।। कुर्याद्द्विजः प्रयत्नेन नते नरः दोषभाक् ।। गौतमः
अवश्यं करणीयं यद्द्विजैर्गोदानिकं महत् ।। न तत्कर्म परित्याज्यं विप्रैर्धर्मानुवर्तिभिः ।। एतद्गोदानिकं त्यक्त्वा वर्तेत ब्रह्मवित्तमः ।। कुर्यात्प्रायवि
शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विशोधनं ।। सर्वपापहरं पुण्यं प्राजापत्यं विदुर्बुधाः ।। अन्यथा दोषमाप्नोति द्विजः पापमयादिह इति हेमाद्रिविरचिते
गोदानिकलोपप्रायश्चित्तं अथ समावर्तनलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमं ।। अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृह
स्थाश्रममाचरेत मार्कण्डेयः स्नातकं ब्रह्मचर्ये स्वं व्रतलोपं सुदुष्पदं ।। यः कृत्वा स्नातकं कर्म सर्वं व्रतफलं लभेत ।। गालवः स्ना
तकं व्रतलोपं च ब्रह्मचर्यव्रतं परं ।। यः कृत्वा स्वविवाहादौ स नरः सुचिरं सुखी ।। मार्कण्डेयः स्नातकं व्रतलोपं च ब्रह्मचर्यव्रतं परं ।। यः प्राय॰
कृत्वा स्वविवाहादौ स नरः सुचिरं सुखी ।। मार्कण्डेयः स्नातकं व्रतनिर्मोकं महापातकनाशनं ।। यः कुर्यात्स्वविवाहादौ स विप्रः पंक्तिपाव ९५
नः ।। न दद्यादेतत्कंवा विद्यया स्नाति त्रिकं यावती विद्या अधीते विप्रतावत्तिस्नातकव्रतानि विप्रः कुर्यात ।। न शक्तो यदि धर्मवात्कुर्यात

तद्वत्कौसमीपं वा कुर्यात्तदेतत्प्राज्ञः ॥ गौतमः ॥ अवस्थे स्नानकं कुर्यात विप्रालोपपरायणः ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्ती
भवेत् द्विजः ॥ स्नातकव्रतसंत्यागे कुर्याच्चान्द्रायणद्वयं ॥ पश्चाद्विवाहयेत्कन्यां कुलशीलानुवर्तिनीं ॥ चान्द्रायणव्रतं कृत्वा विवा-
होऽननुरोषभाक् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते स्नातकव्रतलोपप्रायश्चित्तं ॥ अथ उपाकर्मलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ वेदानां
च वेदानां अधीतानां तु वीर्यके ॥ ब्रह्मचारिगृहस्थानां सर्वपापहरं परं ॥ संवत्सरे तु पापस्य गृहस्थब्रह्मचारिभिः ॥ हृतं तत्र मरीशौ
ध्यायस्य उपाकर्म समाचरेत् ॥ बौधायनः ॥ संवत्सरकृतं पापं गृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ॥ उपाकर्मणि हरेत्तस्मिं प्रत्यंते विष्णुस्मृतिर्यथा ना
रदः ॥ व्रतीनां च गृहस्थानां संवत्सरकृतं मलं ॥ अघं हरति होमेन च श्रावणे मासि संभवः ॥ एवं होममकृत्वैव वेदारंभं न कारयेत् ॥ वु
द्ध्याद्धि हि विप्रो सोमलाभाव फलं कुतः ॥ तस्माद्धि प्रेतसंत्याज्यं श्रावणं कर्मैतच्छुभं ॥ अकृत्वा ब्रह्मचारी वा द्विजो व्याधिसंयुतः ॥ यो न
श्रावणिकं होमं त्यक्त्वा परिहरेत् तत् ॥ तत्र यं व्रतो कुर्यात् गृहस्थोपि द्विपंचरेत् ॥ कृत्वैतत्कर्म संप्राप्त शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः ॥ प्रसवं प
स्त्रीकृतमेव श्रावणपारंभे पवित्रं ॥ पतितः स तु विज्ञेयः सर्वकर्मविवर्जितः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते उपाकर्मपरित्यागप्रायश्चित्तं अथ
राक्षसादिकन्याकापरिणयप्रायश्चित्तमाह ॥ रेवतः ॥ ब्राह्मो दैवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चा
ष्टमो मतः ॥ लिंगपुराणे ॥ सूतः ॥ ब्राह्मे विवाहे राजेंद्र बंधुशीलश्रुतेन हि ॥ आरोग्यं सम्यगालोक्य परीक्ष्यैतान् वरं मुदा ॥ प्रजाम ह
त्य कर्मभ्यः तस्मै कन्यां प्रदापयेत् ॥ इति ब्रह्मविवाहः ॥ दैवविवाहे भूपाल स्वाध्यायं त्विजे मुदा ॥ दक्षिणार्थं स्वकां तां सदैव दीयते कन्य
ते ॥ इति दैवविवाहः ॥ आर्षे पाणिग्रहे राजन् जामात्रे मिथुनद्वयं ॥ गवां दत्त्वा सुतां सम्यगलंकृत्य ततः परं ॥ दद्यात्स्मै मुदा कन्यां प्रा
जापत्यः स ईरितः ॥ प्राजापत्यविवाहः इति ॥ कन्या च वरयत्नेन स्वमेवागीकृत्य सुखमेव ॥ तच्चैव वरतत्राजन् स गांधर्व इतीरितः ॥ इ
ति गांधर्वविवाहः ॥ कन्यादानेषु धनं दत्त्वा तस्तुतां यो हरेत् परां ॥ स आसुरः ॥ इति ज्ञेयः सर्वदा तं परित्यजेत् ॥ इत्यासुरविवाहः ॥ कन्या

मा॰टी॰ रातास्मपवावेदपिवावत्तादिह॥ सापेरापेथवाजिलाकन्यामारुपसत्तएः। उद्धहेदपरिपायात्मासरास्मसर्हतिर्हरितः रतितास्म
२६ हतिर्हरितः रतिरास्मसविवाहे कन्यामुमांप्रमातांवापोहृत्वातांसमुद्वहेत॥ हृतेपापकर्माणोसैपशाचरतोगितः॥ हतिपैशाच
96. विवाहः आपाल्वपः पशालाः स्मृः विवाहाः पंचधाहि ताः॥ यथाप्रतेकोविवाहान्त्र्यतपाउतप्रज्ञामेवत॥ तुहापसत्वः अस्मे
विवाहेवधुशीलद्भताराग्यपाणिवंध्यापमतामहत्स्वर्गमेभ्यः प्रतिपादये श्रुतिविषयेनालक्षत्वार्थे हरेत्तमेतमिथुनवगवेदशोद्दे
वेपके तेव्रकालेकप्रतिपादयेत्सहधर्मचरतदतिप्राजापत्यमिथः कामात्वित्वर्तेतेसगांधर्वः श्रुतिविषयेद्व्याणिहत्वावदेसरसआ
सुरोइहितमतः॥ मोधपित्वावेहरेतसआसुरसुनांप्रमतांधापहारयेत्स पैशाचत्वेवांत्रप्रमाधाः प्रशस्ताः पूर्वः पूर्वः श्रेयानप
यायुतोविवाहस्त्यायुतोप्रजाभवतीति॥ अतस्त्रयोविवाहाः समीचीनाः पोयोविवाहोमनुष्येषुभवति ततद्रुपपुत्रोप्यजानेभ
वति॥ ततोगांधर्वोसुरासुसपैशाचस्वविप्राणांनिषिद्धत्वान्नयथाआपत्स्वितमाह मार्कंडेयः विवाहत्वासुरेविप्रस्याशुक्य
यानपंचरेत॥ वाहुपणात्रपंपराकेचगांधर्वेसमाचरेत॥ एहसोचमहाचोर्दत्तमहाघ्रचपेतया॥ पैशाचकापदेघ्रचत
यावांद्रपंस्मृतं॥ पूर्वेकामासुरः हत्वापश्चाद्देवंचरेतबुधः॥ हत्वाप्रविदमवाप्नोतिकात्पयाशुद्विर्तितिर्हि॥ व्रतोदेवसयापार्थ
प्राजापत्ये द्विजन्मनां॥ सुरश्वसंतानकारिण्यात स्मादेतानसमाचरेत॥ आसुरादिविवाहेश्चेवत्तंसुरवदपिनः॥ आसुरा
दिविवाहेषु स्वायदिह पुंगावः॥ प्राजापत्यंतत्सहत्वापश्चात्तेषुप्रवर्तेयेत॥ अन्यथा रोषमाप्नोतिपापयोनिप्रजापते॥ इतिहे राम॰
माद्रिविवेचितेरास्ससाहिकन्यकापरिणयधर्मा पश्चितं अथपरिवितिपरिवेत्तृविवाहे निर्णयधर्मा पश्चितमाह देवलः २६
सन्नेष्वातरिसेष्टयवीयान स पारिवरः॥ जेष्ठश्चपरिवित्तिःस्यात्परिवितानात्परद्रुतः॥ विवाहेर्यस्तलाभवश्चेपसांप्रत्र
मेपिच॥ अज्ञनाविवाहेहेतुमाह मार्कंडेयः पातितंक्लीवमुन्नतंकुब्जंकापांस्त्राहितो॥ अपस्मारपरित्पुम्मविवाहेनमसेरेवः

भावः॥ कान्या पनः कारणं स्नार्दितं कुब्जं पतितं क्लीबमेव च॥ अपस्मारं विवाह्याथ तनकस्त्याप्यभटदूषे॥ तद्वज्जामवाप्य प्रविवाहनेतो
षभावे॥ ज्यातन्न ष्यं कार्णास्त्रार्दितं कुब्जं पतितं क्लीबमेव च॥ अपस्मारपूर्वजातं कास्त्यातु विवाहयेत्॥ पश्चाद्व्याद नुत्पापाद्न न विवाहे
नसरेषभावः॥ बहूनी विवाह स्तत्परामिहतः॥ तेषामन्नपानादिषु हानि विधाय पश्चाद्व्याद्द्धन्पेत॥ तथा हे वलजे तेषां हनि विधा
या पुत्र कल्पाता न विवाहयेत॥ पश्चात्सारेणपे … त्रयमाधिं॥ पुमलपा … मपा … न्नमसंस्कारेऽस्य परिवित्तिः दिती
यः परिवेत्ता तत्कारकश्च पूर्वमेवाभिहितं॥ तेषां प्रायश्चित्तमपि तत्रैवाभिहितं॥ तथा पुत्राः परिवेत्ता परिवित्तः परिवित्तरणां तेषां परिवि
त्तिपरिवेत्तोस्त सत्राणां प्रायश्चित्तमाह लोगाक्षिः परिवित्तिश्च रेत … पूर्वं चा … ॥ कृत्वा … तिना … पाति
तो भवेत्॥ परिवेत्ता चरेत्कृच्छ्रं रातं … रेह विस्म द्रपे॥ तस्मै … तपोः कृत्वा प्रायश्चित्तं न विशुध्यतः॥ इति हेमाद्रिविरचिते परिवित्तिपरिवेन्त
नसणं तत्प्रायश्चित्तं च अथ विवाहमध्ये वध्वाः प्रथमार्तवप्रायश्चित्तमाह देवलः विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते॥ वधूपुत्रे यदा
ऋतुं प्रथमं दृश्येत संभवं॥ सा वधूः स्नात्वा … ति … सोपमः॥ तयोः पुत्र … संधुवं॥ मरीचिः विवाहे दिवसा
दूज नस्रान्य प्रथमार्तवे॥ वधूः साहेषतो मात्मा गुयो नरक भागिनी॥ … विवाहे … प्रथमार्तवे॥ तत्रा तिः
सा वधूश्चैर्भोमाया … मिहाहतेः॥ गार्ग्यः हविष्मती रिमा अभि वधू … पतेत्॥ अन्यत्र … संज्ञा युतस्मिन्न … विधानतः॥ सं
स्याराज्ञेऽनुरु … पाद्धुं जानेतिहृ … पटह॥ दत्वा तत्र … पावनं … पसंज्ञितं॥ एवं चे प्रसंग्कुर्यात्पंचयज्ञनिपूर्ववत्॥ स्नापयित्वा प
रिधाप पूर्ववत् … वाससा॥ पर्वे … याज्ञिको तत … ह्यत्र … तो पापसं … यावन्याहरेष संभवो॥ तदाज्ञीनपति
सार्धाप पूर्व पुष्पवती नचेत्॥ नवेशन्या … रिणत्र … लोमभवेत्॥ प्रायश्चित्तं तत … रुषमात्रः॥ इति हे
माद्रिविरचिते विवाहमध्ये वध्वा प्रथमरजोदर्शने प्रायश्चित्तं॥ अथ लाजाहोमात्पूर्वं प्रायश्चित्तमाह देवल उद्वाहोपसनात्पूर्वं

प्रा॰रे॰ मनलः शांतिमन्मागात ॥ मदान्तेषोमेवेतन्नूपत्नीवाप्युपरि मृद्गौतमः विबा ह्मारे त्रोवनिलो लो ना होम्नार्यं संमकः ॥ रात्रेरोपासनात पूर्वे
९० शांतिश्चेत्स्त्रेरोषभाक् जाबालिः लाजा तोमानलौ देवा ह्यत्रे रोष्य सन्नाहेध ॥ शांतिश्चेदुभयो देवि ः प्रायश्चित्तं विष्णुलपेत ॥ कुर्या
८७ दस्तमानेनैवाग्नुतराच्चौ विशेषतः तसमतंर्भूत एहत्वा लोपिका ग्निसमाहरेत ॥ प्रातिषाप्यविधानेन त्वाम्न्या भागांतमाचरेत ॥ स्रुचा
हुतं समाहृत प्रकृतेशता अतीः एषचन्तु ॥ मनस्यात्तत्तपः ॥ ततश्च जुहुयात्स्वव्याहृतीनां त्रयं पुनः गति स्त्रोम्यां ल्लजपः ॥ जमग्निंघार्यैवत
हत्वा प्रगत्वा जात्तरं पुनः ॥ पुनः मेत्रावार्ह्यनितत हत्वा नतत्र सदोषभाक् ॥ औपासनं ततः हत्वा सुद्धिमाप्नोति पूर्वजः ॥ इतिहेमाद्रि
विरचिते लाजाहोमाग्निप्रायश्चित्तं अथ स्थालीपाकसमये अग्निशांतिप्रायश्चित्तमाह देवलः स्थालीपाके पर्यवने ः शांजोत
नमहमपं ॥ जन्तहत्वा तथाहब्धु विप्रः कुर्याद्दंतेजरपर्वेद्याक्रं तत्र कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाक्रमं पूर्वोक्तशावाग्नि नाशप्रायश्चि
त्तवहत्राणिकुर्यात ॥ इति हेमाद्रिविरचिते स्थालीपाकाग्निशांतिप्रायश्चित्तं अथाग्नेयस्थालीपाकाद्दूर्ध्वं औपासनाग्नौ भूतप
त्नीवार्तावाप्याधियस्ताहोपासनस्याग्नप्रायश्चित्तमाह देवलः स्थालीपाकात परं एजन उभयोर्होतकर्म पि ॥ अभावेति
स्याहोमस्यपतिपत्नीहन्तारितः ॥ तपोरेकतमभावेनित्त्यहोमोत्र दोषभाक् ॥ तपोरेकतमं स्थाप्यअग्निसाग्निधमारणेत ॥ मरा
संत पनं हत्वा अघापुर्वहोममाचरेत ॥ पत्नीसमस्त विधये उद्देशत्यागकारकः ॥ सधर्वे स्वे ॥ तदस्तुकात्यायनः सनिधौ पूजमान
स्तउद्देशत्यागकारकः ॥ असंनिधौ तु पत्नी स्याद्ध्वर्यु स्तहनुतस्या ॥ इतिप्रायश्चित्तपुरः सरनिस्यहोमं हत्वा ततः शेषहोममेवं कृ
त्वा लौकिकाग्निं कुर्यात इति हेमाद्रिविरचिते आग्नेयस्थालीपाकादूर्ध्वं औपासनलोपप्रायश्चित्तं अथान्वारंभणीय एमं॰ ९१
लोपदोषप्रायश्चित्तमाह देवलः अथान्वारंभणीयस्य विप्रेपंनकारयेत ॥ कुर्याघरिहमूढालापातितोमन्त्रसंशपः ॥ मा
केउपः प्रथमायां तु पौर्णिमास्यां वा नदेवाहतो पजेत ॥ अग्निस्याग्निर्विसुश्वसरस्वां श्वसरस्वती ॥ अग्निश्वभ ॥ निश्चेवासिद्धं

कोदेवतास्त्वमी ॥ प्रथमायां पौर्णिमास्यां अमायां भणामिप्यते ॥ पोषत्र्ये देवताः कृत्याताः सर्वो वररास्त्रपो ॥ गोतमः वरबुध्योस्तरारा जन
प्रथमे पौर्णिमाहिने ॥ पोषजे देवताः सम्पकृत्सम्यां मुहवित्रिमन्वगात मरीचिः प्रथमा पौर्णिमा राजन्वरवध्योश्रुमप्रद्य ॥ तामल
लावहः ॥ प्रथमे पौर्णिमास्यां गुनस्याघले पमेष्यति ॥ तदोष परिहारार्थं प्रायश्चित्तं मन्यदिते ॥ व्रप्तकृच्छ्रं नराः कुर्याद्दोषाठग्रध्यर्थमा
हराग्नत ॥ व बृहस्तद्दर्थं कथितं मुनिभिः ॥ ततो मस्यां तदाकुर्या सोयं मीदेवताल्लमे अमण्याहोय मामोति लघुभंस्यात पायितः ॥ इति
हेमाद्रिविरचिते अन्वाराभणीयलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः प्रति होमलोपे तु प्रकृच्छ्रं समतयेवच ॥ महांतदोषमाप्नोति नरके
वाधिगच्छति ॥ गौतमः धा पाग्नौ पोयदी होमलोपं प्रति पहाधुवो ॥ ततस्य निष्कृतिर्नोस्तिका पकृच्छ्रादिह द्विजाः पराशरः
होताग्नेर्होमकृद् प्रतिपत्पर्वणोर्द्वयोः ॥ अग्निः स्विष्टकृदग्निश्च देवतेनेन संस्पृजेत ॥ सजेयदि स्म ठात्म स्वग्निसंसंपरित्यजेत ॥
तस्माग्नेः सपरिस्यागाद्विप्रस्याधोगतिर्भवेत् ॥ तस्य पापविशुध्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ हारीतः प्रतिपक्षे च विकितिथौ सर्व
पापवहेरणं ॥ द्विजो होमं परीत्यक्त्वा देवता द्वयमीतिरं ॥ नरकं यांति तेन घोरं होमलोपोहितो मुने एतदोषविशुध्यर्थं परलोकजि
घांसया ॥ तेषां विशुद्धिरुद्दिष्टा कायकृच्छ्रं महात्मभिः इति हेमाद्रिविरचिते मन्तिपक्षहोमलोपप्रायश्चित्तं अथाग्रयणलोपप्रा
यश्चित्तमाह देवलः नवधान्ये समायाते नवास्त्र विजनः ॥ व्रीह्यादीनां यवानां च प्रधर्थं मुनिचोदितं ॥ स्थालीपाकं तदाकृ
त्वाग्रयणदेवताः ॥ शेषं चरुं प्रभुंजीया ह्यान्तयेच्च स्वविन्नमेः ॥ अस्थ याहोयमाप्नोति धाम्नाहविर्न जायते ॥ आसनेरत ।
स्याद्वीस्याततदोषो महत्तरः ॥ इन्द्राग्निश्च विश्वेश्च विश्वेदेवा महाबलाः ॥ योश्चैव द्यावापृथिवी च वह्नि अग्निः स्विष्टकृदन्त्रहि ॥ नवधा
न्ये समायाते देवांस्त्वेतानन्यो यजेत ॥ अन्यथा होयमाप्नोति लोपेचाग्रयणे गृही ॥ व्याधिमान्भवति क्षिप्रं गृहे रत्नं निरंतरं मरी
चिः आग्रयणं यो द्विजो लोभाच्छरकाले तु संत्यजेत ॥ नवधान्ये गृहेपाते सदोषं पापभूयं ॥ तस्य दोषोपशांत्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरे

प्रा॰हे॰ पुनस्तमेवकृतेयंश्यामाकैर्व्रीहिभिर्नरैः ॥पुनस्तमेवेति ॥हेमंतेवाऽपवैर्नरैः ॥व्रीहिभिः स्थालीपाकं कृत्वा पूर्वोक्तदेवतायजेदिसर्पैः ॥द
९८ र्शपौर्णमासाग्रयणाद्यारंभप्रतिपत्स्थालीपाकादिकंसर्वंशास्त्रसमं ॥एतेषांपरित्यागेएतत्प्रायश्चित्तंअन्यथादोषपूर्वोक्तंभवती
58 ति तात्पर्यार्थः इतिहेमाद्रिविरचिते आग्रयणलोपप्रायश्चित्तं अथगृहस्थानांब्रह्मयज्ञलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः ब्रह्मय
ज्ञपरित्यागोगृहस्थोगृहमाश्रितः ॥वेदाभ्यासविज्ञेयोदुष्टब्रह्मणाऽऽरितः ॥मरीचिः देवयज्ञः पितृयज्ञोभूतयज्ञोनृनामकः ॥ब्र
ह्मयज्ञश्चपंचयज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ गृहस्थेनपरित्याज्यावेदधर्मपरायणैः ॥पंचयज्ञैर्गृहस्थाः स्युस्त्यागाद्रहस्थाः ॥पंचयज्ञपरि
त्यागोब्रह्महत्याभिधीयते ॥अतोयज्ञोनलोपस्यार्ब्रह्मेयः पापभीरुभिः गौतमः ब्रह्मयज्ञमकुर्वाणोविप्रोब्रह्मतृणंव्रते ॥संवत्सर
परित्यागोकपालध्वजवर्जितं ॥एकत्रदिवसत्यागेआहुतिभिर्जुहुतं ॥एकादशपरित्यागेस्नात्वाशुचिर्विलंकृतः ॥विभूतिविश्वम्
पंचपुरुषसूक्तंततःपठेत् ॥तथामासपरित्यागेफलकृच्छ्रंसमाचरेत् ॥ऋतुत्रयपरित्यागेपक्षमेकंनिरंतरं ॥पठेदुपरिनिषद्वाक्यान्त
यतासपणपठेत् ॥मार्तंडाद्यमारभ्ययावदस्तंगतोरविः तावद्विप्रस्सहस्राह्नविष्णोर्नामभवेत्तदा ॥पक्षमेकेनशुद्धैः स्नात्वात्म
यथाछिद्रीरिताः ॥वर्षत्यागेपूर्वमुक्तंव्रतंकृत्वाविशुध्यति ॥सर्वशास्त्रसममेतद्व्रतंकृपार्थ इतिहेमाद्रिविरचितेगृहस्थब्रह्मयज्ञ
लोपप्रायश्चित्तं अथऔपासनपरित्यागेप्रायश्चित्तमाह देवलः औपासनपरित्यागीसुरापीत्युच्यतेबुधैः ॥नकर्महोमेव
स्वर्गभूहएवनहोमशयः ॥पराशरः सायंप्रातर्द्विजोहोमंधृत्वापोग्नौविधिपूर्वकं ॥कृत्वालोकमवाप्नोतिदेवमानुषदुर्लभं ॥मनुः
नत्यागैश्चमहाविप्रसायंप्रातरनस्मधीः ॥तदेलैर्वापवैर्वापिलोकात्कृत्यसमश्नुते ॥मरीचिः पूर्वजः शुचिरासीनः संगत्याग्नौ हेम॰
यदैर्मेदा ॥अग्निमग्निमपदिश्यहुत्वालोकमयाग्रपात् ॥अन्यथाघोषमाप्नोतिप्रायश्चित्तीभवेद्विजः ॥तदाहापस्तंबः त्रिदिनंयदि ९८
विप्रोसौअग्निहोत्रमपाश्रयेत् ॥अपाश्चेत्सप्तरात्रात्तत्रप्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥उपोषणंनक्तंनयपत्यावास्त्वनवानय ॥पक्षत्या

गेतुक्रिदिने मासत्यागे दिनत्रयं मासं संवत्सरत्यागे यथा वा भक्षयेन्मुदा ॥ अपास्य मासं तिथिं तत्र कृत्वा नैवोपवासं पारणं तथा ॥ अन्यथा रौ
रवं याति अग्निरमातनस्ततः ॥ बहूक्तत्यागपक्षे विशेषमाह ॥ मार्कण्डेयः ॥ पंचनीरोन्व दर्शे त्वापस्मार्कारिग्नं भवत्ति येत ॥ तत्र विप्रो मध
ये स्वत्वः प्रायश्चित्तं समर्हति ॥ मासि मासि चरेत्कृच्छ्रं मासत्यागे विशोधनं ॥ स्योपानर्थे विशेषमिति पूर्वे ता मुनिपुंगवाः ॥ आपस्तंबः ॥ नि
त्यधर्मी तु गतानामेष्यः प्रोक्तं विपाकाशदाहार्थं उपवासश्च मतस्य भार्यायाः पत्नुर्वा तु गतेः पिबेन्नरः पात्रं तु हूयात् ॥ नोपवसेदिति गौतमः
औपासनं हि जः कुर्यात् स्वापं प्रातः समाहितः ॥ वक्रैलौ क्रमवामेति तिलमेषः पीर यथातत् ॥ अक्षरेणमास्यवापमरत् जातकर्मणः पक्ष
च्छिन्नापाभार्यायामग्निं संजनति मूढधीः ॥ अनग्निकारिता स्यात् सर्वकर्म बहिष्कृतः ॥ मन्त्रौ वृत्तिरेजाज्युरूपाहपाश्चिदास मरणं च वव
नमतिश्च ॥ एकादशीं तं तु मते न कुर्याद् द्वादशीं वा भवेद्युक्तिनाशः ॥ सर्वेषां स्वादस्य ममैतदत्तं कृत्वा प्रयुतो तात्पर्यः ॥ इति लक्ष्मीधरविरचि
ते औपासनलोपप्रायश्चित्ते अथ देवतार्चनपुरीस्था ॥ प्रायश्चित्तमाह स्कन्दः ॥ अस्नात्वा नैव भुंजीत अनत्वाग्निमपूज्य च ॥ शा
लग्रामहेश्चि तं पस्न हृपूजयेद् द्विजः ॥ भास्करं गणपं चापि ये शंभुं चैव सरस्वतीं ॥ महालक्ष्मीं महादुर्गां नित्यं विप्रः समर्चयेत् ॥ शाल
ग्रामशिलातोयं पिबेद्यो मनुजो नमः ॥ तस्य पापानि नश्यन्ति ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ आजन्मकृतपापानां प्रायश्चित्तं विशोधनं
शालग्रामशिलावारि पापहारि निषेव्यतां ॥ आजन्मकृतपापानां प्रायश्चित्तं पयोऽसि ते ॥ ब्रह्मस्व संकृत्संखतोयं शालग्रामशि
लातथा ॥ सुराभवा चक्रपाणिः पंचतीर्थमवश्यते ॥ यः पिबेद्वारि पंचभ्यो नित्यं पापमनुत्तमं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स हरिं याति
यत्तत्पदं ॥ द्विजानामावश्यकत्वाच्छालग्रामशिलार्चनं ॥ तत्याज्यं येन पूजात्यागे विशेषमाह गौतमः ॥ यदि विप्रः समुत्सृज्य देव
तार्चनमादरात् ॥ सा याति नरकं घोरं यावच्चन्द्रतारकं ॥ तस्य पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमुदाहृतं ॥ अलक्ष्यं कृच्छ्रं चरेत् तद्दिने कृमि
न द्विजोत्तमः ॥ मासत्यागे तु कृच्छ्रं वर्षत्यागे द्विवर्षं चरेत् ॥ शालग्रामो यदा नास्ति पत्रं चैव मतो मया ॥ स्वशक्त्या न सहस्रोऽहं तु

मा॰हे॰ विषः पंक्ति दूषितः ॥ अस्य चात्रोगृहस्थस्य संमासोनात्मेवं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते रेवतार्चनपरित्यागप्रायश्चित्तं ॥ अथ वैश्वदेवपरि
९९ त्यागप्रायश्चित्तमाह देवलः ॥ वैश्वदेवं द्विजैः कार्यमन्नशुद्ध्यर्थमादरात् ॥ पंचसूनापरिहारार्थं लवणेर्धं जनैर्विना ॥ लोगाक्षिः ॥ द्वि
99 जस्य हरतः कुर्याद्वैश्वदेवं हुताशने ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति हलस्याः तस्करो भुवि ॥ अन्नं दुष्टं त्रिविधं ॥ संस्कारदुष्टं क्रियादुष्टं स्व
भावदुष्टं चेति वैश्वदेवपूजावैश्वदेवरहितं संस्कारदुष्टं ॥ एकपंक्तौ भुंजानो द्विजो भोजनं त्यक्त्वा गच्छति दोषं परिधुनं ततः क्रियादुष्टं ॥ स्वभाव
दुष्टं ॥ स्वभावदुष्टं लशुनादिकं ॥ तत्र हन्तुं संस्कारदुष्टं लिंगे तत्र वैश्वदेवविवर्जितं ॥ एकपंक्त्युपविष्टेषु सत्कारपात्रगतो मर्दः ॥ क्रियादु
ष्टं विज्ञेयं तस्मात्कर्णाद्विजन्मना ॥ स्वभावदुष्टं लशुनं विप्रैः सर्वत्र गण्यते ॥ तस्माद्वैश्वदेवमवश्यं कर्तव्यं ॥ अन्यथा दोषमाह गौतमः
वैश्वदेवं परित्यज्य योऽश्नीते सद्विजोत्तमः ॥ मदान्नं नरकं गत्वा द्विजो भवति पंचको ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं वैश्वदेवपरित्यागे फलकृच्छ्रं तदहा
त्तच्छुद्धिमाप्नोति वै द्विजः ॥ मासमात्रं नित्याद्दूरः स्यात्तद्वर्षं त्यागेन पतनं तथा ॥ अतऊर्ध्वं पतितः प्रायश्चित्तमुक्तं नागरखंडे बालभोज्यं च
मुद्गान्नं पतन्ने पापसंततया ॥ स्त्रीरहस्यं च आम्ले चैव वैश्वदेवं न कारयेत ॥ नतु स्नानादिपात्रे न च भूमिं न कुर्वीत ॥ वैश्वदेवं न कुर्वीत
कुडे वा स्थंडिले पि वा ॥ सर्वदेशाख्येमेवं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते वैश्वदेववर्जितप्रायश्चित्तं ॥ पित्रोराब्दिकपरित्यागप्रायश्चित्तमा
ह देवलः ॥ वताहा न समेति चन्द्रं वंडालः कोटि जन्मसु ॥ अतो विप्रैर्न तत्त्याज्यं प्राणैः कंठगतैरपि ॥ नारदः ॥ अधुना त्यक्त्वा तु श्राद्धं विवि
हीनश्च धनेन तथा ॥ आमं ह्याहं मकुर्वीत हेम्ना वा द्विजसत्तम ॥ द्रव्याभावे द्विजाभावे होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ अत्यंतद्रव्यशून्यश्चे राम॰
च्छ त्या रद्द्याद्गवात्तृणं ॥ स्नात्वा त्वयविधिवद्विप्रः कुर्याद्वा तिलतर्पणं ॥ अथवा रोदनं कुर्याद्रुच्चैर्विजने वने ॥ दरिद्रोहं महापापी ९९
वदन्निति विचक्षणः ॥ परेद्युः श्राद्धकृत्यमत्रो येन तर्पयताहितन्न ॥ तत्कुलं नाशमाप्नोति ब्रह्महत्यां च विंदति ॥ तदा बपरिहारार्थं तु
पोपायद्गमनं तमं ॥ मातृस्थिवं ॥ अविमतं जपेदेकानि इष्वितद्यं आत्मत्वदेवं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पित्रोः सांवत्सरिकपरित्यागः ॥

मापश्चितं अर्घ्ये विस्मृ पणपश्चितमाह देवलः ॥ पितृकार्ये प्रयोगस्तु पूर्वं जंति विस्मरेद्दिह ॥ अर्घ्यपात्रोदकं विप्रपाणौ पतत्ककर्म
णि ॥ कर्तीयाति महत् घोरं पितरो यांत्यधोगतिं ॥ तदनंतरं समं भोक्तं तस्मात्काले विधानतः ॥ मरीचिः ॥ वर्तमानश्राद्धे तु अर्घ्य
पात्रोदकं द्विजः ॥ विस्मरेद्धिमपाणौ तु तत्कृतानर्के यजेत भोजनांते परिस्मृत्वा विमेर्घ्यं न भुंजतः ॥ आचांतेषूपविष्टेषु तत्
दातव्यमंततो द्विजैः ॥ विस्मरेद्धिमपाणौ तु समुद्दिश्य पावना पूर्वासिंधूनां यतेयनमः ॥ नदीनां सर्वतोऽपि स्नात्वा नमस्कारात्तदूर्ध्वमा
कृतो रेके घ्रुरुष्यात ॥ भूर्भुवः स्वरितिमहती श्वकृत्वा विप्रहस्तेनिधाय अर्घ्यपात्राणि तु न राख्लो यं अर्घ्यप्रदानांतं कृत्वा शेषं कर्म
समापयेत ॥ तदाह मनुः विप्रहस्ते अर्घ्ये मन्त्रत्वा तु पत्रे के विप्रहस्तयोः ॥ पश्चाद्भोजनेनकाले तु कृत्वा यथा दृष्टं ॥ आचांतेषूपवि
ष्टेषु विप्रेषु श्राद्धकर्तरि ॥ लौकिकाग्निं समाधाय परिस्तीर्य यथाविधि ॥ ध्रुवेणाज्यं मयाहार्य समुद्धाय रमुंस्मरेत् ॥ घृतसंश्रा
हुतीर्हुत्वा कर्मशेषं समापयेत ॥ स्मृत्वा पार्वणे विघ्नकृतं कुसंकल्पानविघ्न इति सर्वेशारवा सममिदं इति देवाहविरर्चितेषु
वेणाश्राद्धेषु अर्घ्यविस्मरणप्रायश्चित्तं अथ पार्वणाश्राद्धे अग्नौकरणलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः श्राद्धकृतौ परा विप्रो
गत्याग्नौ रहितेणानले ॥ अनन्तहोमं कृत्वा पार्वणे समुपस्थिते ॥ निराशाः पितरो यांति कर्ता याति यमालयं ॥ तच्छ्राद्धं राक्ष
सेष्वेवं प्रोक्तंति तथ्या द्रव्या ॥ मार्कंडेयः ॥ द्विजः श्राद्धे पार्वणे त्वत्र अकृत्वा होमं हविर्यदत्तः स्कालीनरकं याति सगच्छति यमा
लयं ॥ तच्छ्राद्धं राक्षसं प्रोक्तं तेन तस्मादेतं न संत्यजेत ॥ पश्चिमध्येतदाः स्मृत्वा भोजनात्पूर्वमाहरेत ॥ हविरग्नौ यदा कृत्वा यथा
विधि पुरस्सरं ॥ अनेवभोजनेकालेस्मृत्वा कर्तापरिस्वयं ॥ विप्रं वाथद्वयं वापि निमंत्र्य पुनराचरेत ॥ तच्छ्राद्धं विधिवत् कृत्वा
त्वानतेनसहहोमभाक् ॥ अंगिराः ॥ द्विजोऽग्नौ पार्वणश्राद्धे होमं विस्मृतेदैवतः ॥ परिवेषणकाले तु स्मृत्वा कृत्वा न दाचरेत नभो
जनेभोजनांते वास्मृत्वा तत्समाचरेत ॥ एकं विप्रं द्वयं वापि निमंत्र्य पुनराचरेत ॥ सापं कालेन रोषःस्मा तेन कंवंतुवनां ॥ त

प्रा॰रं
१००

योरणे दोषमाहैवम्भः नातिप्यायेत कस्मो गोत्यहत्वा यौ नदहती ॥ निराशाः पितरो यान्ति शापं दत्वा सुदारुणं ॥ तत्कर्तायां धतामिश्रे तच्छ्र
द्धाक्षसंभवेत ॥ द्वयोरेव पन्नत्वात् द्विजो यदि हवर्तते ॥ सर्वोडानयमाज्ञेयः सर्वदातयदि त्यजेत ॥ तस्माद्द्विरसुख्यर्थे ग्रासः कृत्वानुगुंजने
कृच्छ्रमेकं तु वरं कृत्वा पंच गव्येन शुध्यति ॥ पुनः श्राद्धं तदा कुर्यात् अन्यथा पतितो भवेत ॥ सर्वशाखासमानमिदं इति हेमाद्रि विरचिते पावे
या श्राद्धे अयोकरणविस्मृति प्रायश्चित्तं अथ श्राद्धपंक्तौ भुजानानां द्विजानामन्योन्यस्पर्शे प्रायश्चित्तमाह देवलः श्राद्धभुक्तो
तुभुंजानो ब्राह्मणो ब्राह्मणं स्पृशेत ॥ तदन्नमत्यजन्भुक्त्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत ॥ श्राद्धपंक्तौ द्विजोन्योन्यं प्रमादात्संस्पृशेयदि ॥ तद
न्नेनपरित्याज्यं सोमहाभिश्राद्धकर्मणि ॥ परे तु भोजनानां ॥ पूर्वस्तावत्सद्वेन वारिणा ॥ उपविश्य तदा कुर्यात् दृष्टोत्तरशतं महत् ॥ श्रा
द्धभोक्तेषु विप्रेषु यत्तत्त्वाछिष्टविस्वशात हास्यालयते इंभुक्तान्नं न परित्यजेत ॥ परे भिक्षुरकेत्सात्वाजेयष्टोत्तरशतं ॥ निपततिप
द्यपात्रे विप्रो भोजनं सर्जिते ॥ प्रक्षाल्य विधिवत्पात्रं भोजनेन्नदोषभाक् ॥ गायत्रीपूर्वं वज्जशुद्धमाप्नोति पूर्वजः ॥ मत्स्य श्राद्धपंक्तौ
तुभोक्तारो द्विजापहिपरस्परं ॥ स्पृशंति विदं वा वापि यस्ते अच्छिष्टसंज्ञिकाः ॥ कुशुद्धं यतितं श्वानं दृष्टान्नेन परित्यजेत ॥ अनुस्मरन्माया
ग्रस्तु मन्त्रेसु त्वाततः परं ॥ सम्यकृत्या त्वा परे शुक्लेज यथैवे रामातर ॥ अष्टोत्तरशतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति संशयः ॥ अन्यत्रा दोषमापुसेदि
जाः पद्यान्नवर्तिनः ॥ श्राद्धपंक्तौ तु भोक्तृणां देहेषु पात्रे व्याअमो न्योच्छिष्टविदुरन्योन्यस्य यर्णे वृषभ काञ्चनार्पदर्शनं प्राशंतदातेह
द्यान प्रक्षाल्यतं तर श्राद्धसमाप्तिपर्यंते तत्कापरे स्नात्वा श्राद्धान्नं जीर्णं सतिअष्टोत्तरशतं वा गायत्रीजपं कृत्वा शुध्यति ॥ सर्ववर्णोह
प्रमिदं इति हेमाद्रिविरचिते श्राद्धभोक्तृणां अन्योन्यस्पर्शने प्रायश्चित्तं अथ पादवेगविस्मृति प्रायश्चित्तमाह देवलः द्विजोयः पादयो एम॰
श्राद्धे पादवेणं विस्मरेयदि ॥ श्राद्धहन्ता सविज्ञेयः सर्वदातानमा वपेत ॥ मरीचिः श्राद्धभुपादवेणो येषु यादि विस्मृत्य भोजयेत ॥ परे दुश्श्रा १००
द्धहन्त्यो विप्रः शुद्धिमवाप्नुयात ॥ कात्यायनः ॥ योविप्रः पादवेणा श्राद्धे तद्विस्मृत्यैव भोजयेत ॥ परे दुः श्राद्धहन्ता स्तन्यथा पतितो

मनेत्त॥ गालवः द्विजः पार्वणश्राद्धे तु प्रवृत्ते विस्मृत्य भोजयेत्॥ तद्दोषघातिनी ज्ञेयः पुनः श्राद्धं समाचरेत्॥ कश्यपः अकृत्वा पार्वणश्राद्धं द्विजः
: पार्वणमाहरेत्॥ स्वसुतेषु पूर्वं तस्य त्वा पिंडं नाहिप्रसंनिधौ॥ पिंडमामीनिति सर्वत्र नैव दृश्यते अपमीयते॥ परेद्युः श्राद्धं कुर्यादिति यः येन म
नुः स्वसुतेः पूर्वं तस्य त्वा श्राद्धं पार्वणसंज्ञितं॥ पितृस्तु हरमकर्तव्येषु तत्काश्राद्धं परेहनि॥ होषो भवति तत्राभूत् स्वघायतिनोसे
वेत्॥ दुर्विस्मृत्यप्रमोहेन गत्वा नरकं मेजसा॥ तद्दोषपरिहारार्थं फलकृच्छ्रं समाचरेत्॥ कृत्वा कृच्छ्रं परेद्युर्वा पुनः श्राद्धं समाचरेत्॥
सर्वे स्वगस्वमिदं इति हेमाद्रिविरचिते पार्वणाविस्मृतिप्रायश्चित्तं अथ पार्वणभंगे विडालादिस्पर्शप्रायश्चित्तमाह देवलः पितृके पार्वणश्राद्धे वि
डविक्षेपणे पद्य॥ सपिंडो दृष्टस्तो मूत्यात समकृतं मेहम्मर्थं॥ हारीतः पार्वणेयो पितृके कृतं पिंडं कृत्वा दृढं तु सा॥ निक्षेपत्वाणि श्राद्धं न स्वप्रमतो
मपातुः॥ तदा विदलितः पिंडो भूमौ राजन् महत्त्वं॥ कुलहानिः पुत्रहानिः कर्तुरानिनिरंतरं॥ तस्मात्कृत्वा दृढं पूर्वं निक्षेपेत् भूतले बुधः॥ हा
रीतः पिंडविक्षेपणश्राद्धे कर्ता कृत्वा दृढं स कृत॥ निक्षेप भूतले राजन् अप्रमत्तः प्रमादतः॥ तथा मे विक्षेपापि॥ कर्ता नाशमवेद्धि ह च॥
यदि प्रमादतः पिंडो विडालाघ्रेः स्पृशद्यदि॥ अधोगतिः पितृणां च स्वस्य हानिश्च जायते॥ प्रदादि दलितः पिंडो विडालाघेर्विघाति
तः॥ कर्तुश्च नतिं तूर्णं च नरकं मरमत्वं॥ तद्दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रमाद्यं चरेत्॥ विडालाघ्रे स्पृहते पिंडे कृच्छ्रं च पूर्ववत्॥ कृत्वा मेहद
सुध्यर्थे पुनः पिंडं समाचरेत्॥ मार्जारो लोपहते पिंडे पुनः करणमंत्रहि॥ दोषरावमलोस्तत्र पिंडे विदलिते तु जात॥ एवमनन्त्रदृष्ट
वंवर्णत्रयस्य इति हेमाद्रिविरचिते पार्वणभंगे विडालादिस्पर्शने प्रायश्चित्तं अथाहिताग्नेरग्निहोत्रप्रायश्चित्तमाह देव
लः कृत्वा तु स्थान दिवसाघ्रे प्रपाद्याग्निहोत्रकं॥ त्यक्त्वा यदि प्रवर्तेत भ्रूणहत्यामवाप्नुयात्॥ मार्कण्डेयः यस्मिन्दिने कृतं कुर्यान्न यस्माग्नि
होत्रकं॥ पस्स जे स्वबुद्धिः स भ्रूणहत्यामवाप्नुयात्॥ कात्यायनः सोमपिबंति यत्रैवं तदा रस्मान्न लपेजे तः॥ तजे हा बहु शो यजात् तस्माल
स्याद्दा द्विजाधमः॥ स याति नरकं घोरं भ्रूणहत्यामवाप्नुयात्॥ दिनत्रये पराग्निहोत्रस्य त्यागे कुर्यात् कृच्छ्रमिदं॥ प्रजापत्य पस्समात्रे समस्तेदंवेय

प्रा॰खं॰ १०१ 101

रेत्॥ वर्षादूर्ध्वं वसत्तस्मात् प्रायश्चित्तं विशुद्धिदं॥ मार्कण्डेयः अग्न्याधाने भार्या वा लेखं तस्मात् संपत्लयेत्ततः॥ रेवणत्सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत्॥
कलौ पंच विवर्जयेदिति पर्युदस्तं॥ दहनौ तु अग्नित्यागि नांतरकृत्वा मितिरित्याह॥ ऋतुर्विंशैर्न कार्ते यदत्युक्तं तस्मात् रहो वासनिवृत्त्यर्थं कृतेन
त्याग्निहोत्रं न संत्यजेदिति व्याख्यार्थः इति हेमाद्रिविरचिते आहिताग्न्येकाग्निहोत्र्यां प्रायश्चित्तं अथ दर्शपौर्णमासलोपप्रायश्चित्त
माह दर्शपौर्णमासस्य च हृषीसोमयाजिन॥ तयोर्लोपमकुर्वीत वदधापलतश्चरेत॥ मार्कण्डेयः दर्शपौर्णमासं च सोमयाजी न संत्यजेत॥
त्यक्ता परिपवेत्तं तच्छुद्धिर्नाम भवेत्कल कात्यायनः दर्शं च पौर्णमासं च वयस्यान समापर्जेत्॥ अन्यथा दोषमाप्नोति महापातकिनां वरः
॥ गौतमः सोमयाजी महल्लोके अष्टम् जीर्यदिहमाकृ॥ दर्शं च पौर्णमासं च हृषीसोमयाजितः॥ तयोरेकां परित्यक्त्वा महापाप
मवाप्नुते॥ तद्दोषपरिहारार्थे विधिमन्मुखमाचरेत्॥ हारीतः पक्षयोस्तयोरिष्टिं सोमयाजी न संत्यजेत्॥ महांतनरकं गत्वा वुद्ध्युहीनो भवे
दुविग॥ तद्दोषपरिहारार्थे विधिमन्मुखमाचरेत्॥ हारीतः पश्चात्कुर्वीत तामिष्टिं सर्वपापापहारिणी॥ पदेव दर्शपौर्णमास्योर्लोपो देवतं
दैवविधिमन्माचेन पश्चादिष्टिं समाचरेत् इति हेमाद्रिविरचिते सोमयाजिदर्शपौर्णमासलोपप्रायश्चित्तं अथ सोमयाजिनस्त्वा
ग्रयणलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः नवधान्यैः समायातेऽशरद्याग्रयणं चरेत्॥ सैव दोषमाप्नोति सोमयाजी न संत्यजेत्॥ मार्क
ण्डेयः शरद्याग्रयणं कुर्यात् श्यामाकैर्व्रीहिभिर्नवैः॥ आग्रयणस्य हानात्तु सोमयाजी न संत्यजेत्॥ पराशरः वर्षे वर्षे शरत्कालेन नवधा
न्येसमागते॥ वहदेवाय कारापद्दष्टिं तत्र समाचरेत्॥ गौतमः प्रतिवर्षं शरत्काले श्यामाकैर्व्रीहिभिर्नवैः॥ कुर्यादाग्रयणं याजी वहदे
वाय कारकं॥ अकृत्वा नरकं यांति यावदामृतसंप्लवं॥ तद्दोषपरिहारार्थं कुर्याद्विरिकृतं वशी॥ सोमयाजी आग्रयणलोपे दर्शपौर्ण हेम॰ १०१
मासप्रायश्चित्तवच्चापि पिप्पिचि मुखे नेष्ट्वा तद्दोषभागी भवतो निभाष्य कारमते इति हेमाद्रिविरचिते सोमयाजिनस्त्वा
ग्रयणलोपप्रायश्चित्तं अथ सोमयाजिनः पिंडपितृयज्ञलोपप्रायश्चित्तमाह देवलः सोमयाजी तदकुर्वीत दर्शां सम्प्र

वर्त्तेत ॥ तेन्नैव पिंडयज्ञः स्यात्सं तत्फलदायकः ॥ गौतमः सासि मासि पट्टहर्षीः सोमयाजी तदाचरेत ॥ उद्दिश्य स्वपितॄन्पिंडान्भुक्तिमुक्तिफलप्रदा
न् ॥ पर्ण शरन्मासि मासि परान्हे चतुर्दशीं स्व पितॄन्भूतगत्योमयाजीत दाकुर्यात् तिलांश्चैव दक्षिणा नले ॥ सुमन्त्र सपरमात्मा पितरो यांति
सद्गतिं ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति नरकायोपपद्यते ॥ प्रमादाद्दैवयोगाद्वा दक्षिणाग्नौ न तमाचरेत ॥ पुनः पिंडप्रदानेन तु यजेद्देस महोत्सवान ॥ प
महोत्तरमित्यर्थः ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं शुद्ध्यर्थं सोमपाजिनः ॥ मासि पुनः कार्यं लोपे कृत्वेदमं जसा ॥ इति हेमाद्रिविरचिते सोमपा
जिनः पिंडपितृयज्ञलोपप्रायश्चित्तं अथ सर्वसोमोपरागयोर्विधमाहितानां सोमपाजिनः कर्त्तव्यमाह देवलः सर्वसोमोपरागेषु सो
मपाज्यग्निहोत्रवान् ॥ गार्हपत्ये समिधं प्रस्तुचा कृत्वा विधानतः ॥ सर्वसोमोपरागेषु स्नात्वा यजीप्रयत्नतः ॥ मोक्षे स्नानं पुनः कृ
त्वा मेनि मास्याय सत्वरः ॥ गार्हपत्यं समिन्धं पञ्चाग्न्यात्मकं सुचोद्धरेत् ॥ सर्वोपरागे जुहुयात्तद्दृष्टं चित्रमित्यृचा ॥ उपस्थ
पततः पश्चात्कृत्वा स्नात्वा विसर्जयेत ॥ एवं कृत्वा तदा याजी सूर्यलोकमवाप्नुते ॥ सोमोपरागे जुहुयाद्राष्ट्या स्वपतिमंत्रतः
संतेपयांसि च पुनर्द्वत्वा चाग्न्यादि इति द्वयं ॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति सोमयाजी महामते ॥ एवं कृत्वा तदा याजी सोमलोकमवाप्नुयात् ॥
जावालिः ग्रहणे चोभयो राजन्नग्निर्वीर्यं स्वपं गतं तदा दुस्य शेतयोः पिंडास्ययो संक्रम्य तिष्ठति ॥ सोमपाजस्तु हमत्र्येशा पुण्यवतो
तयानय ॥ अतो होमः प्रकर्त्तव्यो यज्वभिर्यतता न्यथ ॥ आत्मन च्याग्निहोत्रस्य पुनर्वीर्यं बलं भवेत् ॥ सोमयाजिन स्वरूपमर्तिह
मस्तीत्यंतं ॥ तदेवाहं भविष्योत्तरपुराणे ॥ पृथिवी सलिलं तेजो वायुराकाश एव च ॥ सर्वात्मकं नमस्ते सोमयाजिन स्वरूपमर्तघः इति
हेमाद्रिविरचिते सर्वसोमोपरागयोर्यज्वभिः कर्त्तव्यं शास्त्रोपश्चितं अथ गृहास्थस्य धर्मा नित्यमेव प्रापयितमाह देवलः ॥ गृहस्थ
स्य सदाचारं वक्ष्यामि शृणुत स्मरः ॥ यः श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ विवाहादि द्विजविप्रस्य कर्त्तव्यं पञ्चकं गणु वसे ॥ य
ज्ञोपवीतं द्वितयं सोत्तरीयं च धारयेत ॥ सुवर्णकुंडले चैव धौतवस्त्रद्वयं तथा ॥ अनुलेपनलिप्तांगः कृत्तकेशनखः शुचिः ॥ धारये

पाद्मे
१०२
102

देवमर्हति सो देवं चनमेडलुं॥ उत्सीषमममलं छत्रं पादुके चाप्युपानहौ॥ धारयेत्पुष्पमालां च सुगंधं प्रियदर्शनं॥ नित्यस्वाध्यायशीलस्या
घृष्याचारं समाचरेत्॥ परान्नं नैव भुंजीत परवादं च वर्जयेत्॥ पादेन नाक्रमेत्पादं उच्छिष्टं नैव लंघयेत्॥ न संहताभ्यां पाणिभ्यां कडु
यादात्मनः शिरः॥ पूज्यं देवालयं चैव नापसव्यं व्रजेद्द्विजः॥ स्वार्थे न व्रतस्नानं जपहोमार्चनादिषु॥ ठमेव मुक्तकेशश्च नैव च
स्त्रधरस्तथा॥ नरोदेहदुस्पानं च पुष्कास्थं विवर्जयेत्॥ अन्याश्रित्रिपनगांछेस्वेयेषु भस्मं परिवर्जयेत्॥ न दुर्जनैः सह वसेन्नाशास्त्रं शृ
णुयात्तथा॥ न्यायसव्यं व्रजो हिमम च्चल्पं च चतुष्पथं॥ अनपामत्तसंश्चैव दिवास्वापं च वर्जयेत्॥ नवहेत्पारपापानि स्वपुण्यं नैव की
र्तयेत्॥ स्वनक्षत्रं नाम चैवाति गोपयेत्॥ अस्माववृत्तगीति प्रनर्तनं रतिं चरेत्॥ आर्द्रं स्पृष्ट्वा तमाच्छिष्टं पुंस्त्वं पतितं तथा
नतं चकितं वस्त्रस्पृष्टास्य चैलं स्नानमाचरेत्॥ चितिं च चितिकाष्ठं च यूपं चांडालमेव च॥ स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचैलं स्नानमाचरेत्॥ देवता
चैनं कुर्वीत विप्रो वित्तार्थी वत्सरत्रयं॥ स वै देवलको नाम सर्वकर्मसु गर्हितः॥ स्नाने रजकृतो येषु भोजनं गणिकागृहे॥ नापि तस्य
गेहे होरहति पुण्यं पुराकृतं॥ ह्यो विप्रो विमर्षन्नि चरेत् स्पर्शेच्छ्य मेयः॥ मिहिकांकस्यार्म धूमवत्तनि पुण्यं पुराकृतं॥ सूर्ये वातं मेघ
धूमं तथाम्बु शान्न भोजनं॥ वृषलीपतिसंगं च दूरतः परिवर्जयेत्॥ केशविदुन खाग्रेषु शय्यासां एकयारिणः॥ निष्ठ्यूनेनश्रो
चेन समांकुसुरयासमां॥ असच्छास्त्राभिगमनं खानकेशयोः॥ तथैव न स्नुशायनं सर्वदा परिवर्जयेत्॥ ग्रामासन्नस्वसमांश्चैव तथैव
चतुष्पथं॥ देवतायतनं चैव नापसव्यं व्रजेद्द्विजः॥ शिरोभ्यंगावशिष्टेन तैलेनांगं न लेपयेत्॥ तांबूलमशुचिर्नाद्यात्तथा सुप्तं न बोधये उम०
त्॥ सर्पमूलं भवेत्स्याधिपर्णाग्रे पापसंभवं॥ चूर्णपर्णं हरेदायुः शिर्णपर्णं बुद्धिनाशनं॥ नासुलोप्यपि परिचरेत्पूजां परदेवयोः १०२
नवामहस्तेनैकेन पिबेद्वक्त्रेण वा जलं॥ न चक्रमेद्गुरोश्छायां तद्राज्ञां च न लंघयेत्॥ ननिघृष्योग्निको विप्रान् ब्रूयान्नोपि पत्नीं स्मरान्न॥
परस्परस्य मर्माणि कदाचिन्न वदेद्द्विजः॥ दर्शे च पौर्णमास्यां च यागं कुर्याद्यथाविधि॥ औपासनं च होतव्यं सायं प्रातर्द्विजातिभिः

ओं पञ्चसूनापरित्यागी सुरापीत्वथ तेषु यैः ॥ नवधामे समायाति गृहस्थां दक्षमाचरेत् ॥ पञ्चोहानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणं ॥
कृष्यामवतिराजेन्द्र दुर्धवद्भविनाकृते ॥ इत्येवमादयो धर्मा गृहस्थस्य समीरिताः ॥ तेषां व्यतिक्रमेणैव नरः प्रायश्चित्ती भवे
द्विजः ॥ नरीवि धर्माणां व्युत्क्रमे विप्रो न शुध्यति कदाचन ॥ अशुद्धस्य क्रियाकर्म न च धर्मः प्रयच्छति तो गृह्या ॥ न तस्मिन् निष्कृतिर्नो
स्ति पञ्चमेशिल्लामहाघनैः ॥ एतेषां त्यागमात्रेण विप्रो दोषमवाप्नुयात् ॥ ततः शूद्रत्वमायाति तस्मादेतान्न संत्यजेत् ॥ एतेषां व्युत्क्र
मे प्रायश्चित्तमाह ॥ मनुः प्रातः स्नेमुहूर्ते चोत्थाय शौचाचमनपूर्वकं ॥ दंतान् संशोध्य चैलेन प्रक्षाल्याभिर्षेत् स्वजलैः ॥ स्नानवादे
हस्तं धृत्वा शुचिर्धौतं वा परिधाय च ॥ दुर्धवद्भूदिकं धृत्वा मानवं स्नानमाचरेत् ॥ प्रातः संध्यामुपासीत तत्र यत्नेन सुस्वरं ॥ मन्त्रैर्वा
रुणैभिः सम्यक् मार्जयेद् कुशैः शिरः ॥ मन्त्रपूर्वं क्षिपेद् ऊर्ध्वं सूर्यस्याभिमुखो जले ॥ सूर्यस्याभिमुखो भूत्वा जपेद्वा वेदमात
रं ॥ द्विजस्य पावनीमेनां त्याज्यं यस्यात्र नरो यमाक्षा ॥ ब्रह्मचारि गृहस्थश्च शतमष्टोत्तरं जपेत् ॥ वानप्रस्थो यतिश्चैव सहस्राद्धि
कं जपेत् ॥ एवं समाचारात् संध्या सर्वपापप्रणाशनी ॥ संध्यागाः सम्यगाचरेन्न दुःस्मृतिचाहा गौतमः पितामहपि तन्न स्वच्छा मर्ति
मात्तस्य स्यजेत् ॥ तस्मात् प्रभाते सादेवी संध्यारूपेण पूजयेत् ॥ एतां संध्यां प्रतात्मा नोपतिष्ठेत यः सतेही दीर्घदर्शी भविष्यति निरजः
पं कुर्वन्ति नरः ॥ सम्यक् संध्या नरो यो कालमारूढ स्वपयः ॥ उत्तममुत्तारको पैतामह मालु मतारका ॥ नीचास्य दुरस्या दृष्ट्वे प्रातः सं
ध्या त्रिधा मता ॥ कालेनाचरिता संध्या सा संध्या फलदापि नो ॥ अकालचरिता संध्या वन्ध्या नारीव निष्फला ॥ तस्मात् सूर्योद
यात् पूर्वं प्रातः संध्यां समाचरेत् ॥ पूर्वोक्तदोषनिर्मुक्तः मध्ये देवपरं पर ॥ जप्या वस्थितिः पश्चात्तु कृतेपापं तरन्त्यात्म्यति मुच्य
ते ॥ पश्चात्सा कृतेपापं तच्छस्या प्रतिमुच्यते ॥ इति संध्यैव सम्यगाचरिता सर्वाघौघनिकृन्तनी ॥ तावत्कालं तत्रैव मनः
समाधाय संध्यां समाचरेत् ॥ सर्वेषां पूर्वोक्तानां गृहस्थधर्माणां प्रमादाद्व्यतिक्रमे संध्यैव प्रायश्चित्तं नाम तस्मात् एव द्विजा

अत एव द्विजातीनां नित्यकर्म च बलवन्नरमिति श्रुतिः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते गृहस्थधर्मादि। क्रमप्रायश्चित्ते अथ सर्ववर्णोपयुक्ता
प्रा॰ हे॰ र्थं मनसा स्नानमाह देवलः एविखिते पुंडरीकाक्षं चिंतयेत्पुरुषोत्तमं ॥ अनंतादित्यसंकाशं वासुदेवं चतुर्भुजं ॥ शंखच
१०२ क्रगदापद्मधारिण्यं वनमालिनं ॥ श्यामं शांतवदनं दिव्यपीतांबरं शुभं ॥ दिव्यचंदनलिप्तांगं चारुहासं शुभेक्षणं ॥ अने
103 करत्नसंछन्नं स्फुरन्मकरकुंडलं ॥ नारदादिभिराराध्यं भास्वद्विमलकंकणं ॥ मुक्तिकिंकिणीकास्त्रं धारिणं मुकुटोज्ज्वलं ॥ ध्वज
वज्रांकुशैर्लक्ष्यपादपद्मयुगं विमलं ॥ तत्पादारविंदजां गंगां निपतंतीं स्वमूर्धनि ॥ चिंतयेद्ब्रह्मरंध्रेण प्रविशंतीं स्वकां तनुं ॥ त
या संक्षालयेत्सर्वमंतर्देहगतं मलं ॥ तत्क्षणाद्विरजा मर्त्यो जायते स्फटिकोपमः ॥ इदं मानसिकं स्नानं प्रोक्तं हरिहरादिभिः
॥ सार्धत्रिकोटितीर्थेषु स्नानात्कोटिगुणाधिकं ॥ पावनं परमाचैर्मं सेवनादायणः स्मृतः ॥ कालमृत्युमतिक्रम्य जीवति
न संशयः ॥ इडा भागीरथी गंगा पिंगला यमुना स्मृता ॥ तयोर्मध्यगता नाडी सुषुम्नाख्या सरस्वती ॥ ज्ञानहृदध्यानजले
रागद्वेषमलापहे ॥ यः स्नाति मानसे तीर्थे स याति परमां गतिं ॥ अच्युतोहमनंतोहं गोविंदोहमहं हरिः ॥ आनंदोहमशेषोहम
जोहममृतोस्म्यहं ॥ नित्योहं निर्विकल्पोहं निराकारोहमव्ययः ॥ सच्चिदानंदरूपोहं परिपूर्णोस्मि सर्वदा ॥ ब्रह्मैवाहं
न संसारी मुक्तोहमिति भावयेत् ॥ एवं यः प्रत्यहं स्नात्वा मानसं स्नानमाचरेत् ॥ स देहांते परं ब्रह्मपदं याति न संशयः
इति हेमाद्रिविरचिते मानसस्नानविधिः अथ निषिद्धदिवसे प्रतावलंबनस्नानप्रायश्चित्तमाह देवलः अमायां च
पितृश्राद्धे तीर्थयात्राप्रसंगे ॥ स्नापयेद्देवं धूमंतोपरसद्धवे हीरादिने अश्रुमार्गम घ्येव सध्ययोरुभयोरपि ॥ एम॰
देवालये सभायां चोनेत धावकर्मादिन्यायपणे ॥ दुःस्वप्नेतःसहजनेत चैकोत्पातदर्शने ॥ एतं मंगे प्रजा स्नामगुरदेवतार्चे १०२
नैषधं ॥ व्रताचरणकाले तु [illegible] तांबूलं मदयेपे घर्मसमामिदं [illegible] ॥ महापातजविजेप [illegible] फल

मूलं तांबूलं पयश्चौषधं ॥ भक्षयित्वापि कर्तव्यान्नस्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ एतद्वचनमुक्तं पुराणेषु व्यतिरिक्तविषयं ॥ प्रा
यश्चित्तमाह गौतमः ॥ अमावास्यादिकालेषु यस्तांबूलं तु खादयेत् ॥ तस्य दोषनिरासार्थं जपेदष्टशतं द्विजः ॥ अन्यथा
दोषमाप्नोति विद्यादीनापते भवि ॥ इति हेमाद्रिविरचिते निषिद्धदिवसे तांबूलभक्षणप्रायश्चित्तं ॥ अथ तुलादिषोडशम
हादानानामितरदानानां च ग्रहीतॄणामाचार्यादीनां प्रायश्चित्तं तत्र आदौ तुलाप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवलः क्र
णापकरणार्थं स्यात प्रागायत्रीमेव वा ॥ द्विजः प्रतिग्रहं कृत्वा तत्पुरुषं समाचरेत् ॥ देवस्वामी तु तुलाप्रतिग्रही तावत्पूर्वजो विषयातुरः
॥ सोरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ तस्यैव निष्कृतिः प्रोक्ता नवलक्षजपादते ॥ तुला त्रिविधा स्वर्णामयी च ॥ तां तां प्रति
ग्रहे आचार्यब्राह्मणानां निष्कृतिर्नास्ति नैतयापि मुनिभिः कृतं चिन्निष्कृतिरेषा तेषां मार्कंडेयः तुलाप्रतिग्रहे विप्रो ह्यक्षयपा
गादृशैर्विना ॥ रौरवे नरके घोरे कल्पमेकं सह मज्जति ॥ ब्रह्मसरस्य द्वारस्थजपहोमकर्ता ह्य ॥ देवीपुराणे स्वात्मतुल्यं
सुवर्णोपकं प्रतिग्रहस्य धनातुराः ॥ अकृत्वा निष्कृतिं तेषु कल्पा त्रिभिः सह राक्षसः ॥ कूर्मपुराणे कारयाद्धि पुष्पतीर्थे पुष्करेण गायत्रिसंभ
वेत ॥ प्रतिग्रहस्तु तुलां राजन्सह स्यात्पिशाचता ॥ गारुडपुराणे श्रीशैले हेमकूटे वा सचले गंधमादने ॥ अहोबले वेंकटाद्रौ विका
र्यादिषु विशेषतः ॥ स पापएगकाले च पर्वसु प्रतिगृह्णात् तुलां विप्रो राक्षसो यो भोगलोलुपः सोरण्ये निर्जले देशे कृतिहीनो निरा
श्रयः ॥ सहस्राब्दं भवेद्राक्षसो नवलक्षजपात् इते ॥ नवलक्षजपो गायत्र्या ॥ कूर्मपुराणे सत्यात्स्विणपतीर्थे पुष्करगायत्री पर्वसु ॥
यः पर्वजो तुलाका प्राप्तुला राजसुतादि ॥ भवेद्रक्षः सहस्राब्दं हरिहीनो निराश्रयः ॥ निष्कृतिलक्षगायत्र्या नवलक्षजपाद्दिहा ॥
नरश्रेष्ठो ॥ लिंगपुराणे वाणिज्यं सर्वं षष्ठमं भागं कृषि विंशति कंतया ॥ प्रतिग्रहे चतुर्थांशं हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ मार्कंडे
यपुराणे वाणिज्यस्याष्टमं भागं भागं विंशतिमेव च ॥ प्रतिग्रहे चतुर्थांशं दत्त्वा विप्रो न दोषभाक् ॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति होने

वीतीर्थेन वेपत ॥ राजर्षिपेज पृदामतिग्रहीतस्मान्नरः पातित्यमर्हति ॥ संध्यादीनि नित्यकर्माणि विफलानि तेन संशयः ॥ सावित्रीपतितं वि
मारे: घातपुनः संस्कारमर्हति ॥ स्कन्दपुराणे प्रतिगृह्य तुलां माघ्यु नवलक्षं जपेद्बुधः ॥ जपं कृत्वा चतुर्थांशं यज्ञे सर्वं स्वदक्षिणं ॥ प्रभुतं वाभि
१०४ षेकस्यान्ते भोजयेद्विधानतः ॥ न दद्याद्ब्राह्मणाः प्रोक्तं तेषां चैव च सरस्वती ॥ होतृणां द्वारपालानां पाठकानां महामुने ॥ नायकानामिदं प्रोक्तं
104 तपोर्धं विचस्वयोरिति ॥ तेष्वसमरखौतपोर्धं सर्वेषां प्रायश्चित्तं मुनिभिर्दर्शितं ॥ अन्यत्प्याहोषमाह ब्रह्माण्डे स्यग्रहक्षेत्रेषु तीर्थेषु
पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ भोगार्थं नन्तु लान्धं धत्वा कृत्वा निष्कृतिरिमाः तदाचार्येसह स्याद्भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ तद्दूषावसरस्य च
कोटिहोमनामपस्सेत् ॥ होतारमेतत्समं स्याद्द्वारपाला महोदराः ॥ पाठका कूर्चवामस्याः कूष्माण्डा जायकामवन ॥ अकृत्वा नि
ष्कृतिं भूपपापस्य मोचरं निहि ॥ न भवन्ती सत्कर्मार्हनि तेभाष्याः करावनः ॥ अतो निष्कृतिरत्नेवी कार्यालोकाश्विर्धये ॥ तत्रापि मुल
भमाह ॥ मार्कण्डेयपुराणे तुलाप्रतिग्रहीता च प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ॥ चतुर्थांशांशभागेन परिहार्य धृतपूर्वकं ॥ चतुर्थांशं धनं
सर्वं चतुर्थभागमाचरेत् ॥ अत्र वारे भागमेकं भागमेकं विधायके ॥ विधायके वितरणर्थः ॥ भागः परिवारस्य प्रोक्तः शेषं कृष्णारिषु
मसेत ॥ ततः परिविशुद्धो भूत्वा लोके परत्र च ॥ ब्रह्मणस्मृतिनिर्वृतिः कृत्वा प्रागादिकं सुधीः ॥ पुनः संस्कारविधिना सम्भवेत्सह दे
मानरं ॥ ब्रह्मोपदेशं तत्रैव कुर्यात्सर्वोपेवा तपतः ॥ ततः परं जपेद्देवमातरं प्राप्य तं सुधाः प्रतिग्रहजं पापं भस्म विमुच्य च विष्णु माददा
त ॥ चितयन्त्वते पन्दिमः स्वस्त्वीहत्यपस्य च ॥ एवं कृत्वा द्विजो यस्तु निष्कृतिं तु द्विमानसः ॥ तुलाप्रतिग्रहे राजन्न च्छुद्धो भवति
नान्यथा ॥ अन्यथा निष्कृतीरेत्याद्येकोवापि नरेश्वरः ॥ संध्यादीनि त्यक्तकर्माणि पितृकार्याणि यानि च ॥ न फलन्ते नरः सर्वाण्यपि भ राम०
स्मन्यस्तेरहव्यवत ॥ पुनः संस्कारमात्रेणपावनप्रायो निताधानि वै ॥ अतः प्रतिग्रहीता च आत्मदेह विशुद्धये ॥ कुर्यात्पैव विरजा १०४
होमं पंचगव्यमनन्तरमिति इति हेमाद्रि विरचिते तुलादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ हिरण्यगर्भप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे

पूर्वजो द्रव्यलोभेन निमित्तैः पूर्वजैर्विना ॥ गर्भं स्वर्यामपं धृत्वा त्रिभिः सहराज्ञसः ॥ कूर्मपुराणे हिरण्यगर्भगर्भस्थो यात द्विजो लो
कपराङ्मुखः ॥ तस्योपनयनं मृ पो भवेद्देनकत्वार्यसौ मत्स्यपुराणे हिरण्यगर्भं मृ यालमर्यं लद्विजवत्रमः ॥ प्रतिग्रहस्य शीघ्रेण न
तत्वारी भवेद्भुवि ॥ ऋत्विजः कीकमानामपिशाचो संभवं यथा ॥ अरण्ये निर्जले देशे ह्वस्वपादमतोरहः ॥ नेतत्वानि स्मृतिर्दृष्टा
प्रायश्चित्तएतेरपि ॥ कथं चिच्छिष्टतिर्दृष्टा पुनर्भोगा न चामेध्यति देवीपुराणे दक्षिणामात्रमालभ्य प्रधानं संपरित्यजेत् ॥ तथा
पि पराधर्मोहीन ह्यत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ नोषप घरिमोलेन [illegible] गल्यो लुपः ॥ तस्योपनयनं भ्योजनं नं गर्भं गोलतथापं
चा एतेन शंभेषो स्वभिषिक्तात्म मुच्यते ॥ अष्टलक्षं जपेद्देव्याः कूरस्मां [illegible] तत्तोमतः ॥ चतुर्भोगमपोवापि पञ्चोवा सर्वदक्षिणाः
एवं कृत्वा द्विजो यस्मात्तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥ आमेषका [illegible] दक्षिणामात्र परित्यज्य हिरण्यगर्भस्य लक्षणे मुलस प्रायश्चि
त्तमाह मार्कण्डेयपुराणे प्रधानं संपरित्यज्य यागार्थं दक्षिणां बहून् ॥ तस्यैव नि स्मृति रिषिं मुनिभिः परिकीर्तिताः ॥ परेद्युर्वीतरात्रौ
बास्नात्वा शुचिरलंकृतः ॥ नीलवर्णां च गां मेकां [illegible] निर्गतां ॥ आपोहिष्ठादिमन्त्रैश्च मार्जयेत् [illegible] ॥ नवेन
वाससाच्छाद्य त्रिः परिक्रम्य पल्लतः ॥ तन्मन्त्र [illegible] ज्ञानमासाद्य जपेन्मन्त्रमिमं सुधी ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे० हविष्याविधेयेततं
तमुत्त्वा विष्णुर्योनिमितिसमर्धयंत्याभिलमंत्रयेत ॥ ततः परं मुहूर्तमात्रं [illegible] गोभं ग आत्मानं मन्यानेन निपापच्छेदपो
निमृष्टपुत्र [illegible] ततः परमात्मानं पुनर्जातं मत्वा स्वयं वा पिता वा आचार्यो वा जातकर्मादि पुनरुपनयनं कुर्वीत गोदा
न्यार्घवेपर्णाम [illegible] ततः परं पूतो भवति ॥ दक्षिणामात्रप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं मत इति तत्र प्रधानत्या
गा [illegible] भवति ॥ अन्यानानि स्मृतिः ॥ [illegible] हरिसागरे अन्यानि [illegible] नीति
हानिहतीरिमाः ॥ [illegible] आचार्यो [illegible] लोभतः ॥ [illegible] ॥ द्वास्त्वाकृत्विज

प्रा॰ श्चैवपागकाजापकाअपि ॥ तेषामर्धं भवेत्पुत्रैः सभायोस्तृपिपाः ॥ आचार्यार्धं जपः प्रोक्तो ब्रह्मणास्य रक्षस्तेत ॥ तयोरर्धं त्रो
१०५ त्रिकाणां द्वितीयामितिस्थितिः ॥ नागरखंडे ॥ राजवोहिरण्यपार्भेस्य ग्रहणे निष्कृतिंपुरा ॥ ह्मामात्रादिभि विप्रैः धर्मशास्त्रप
105 रायणै ॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्ते जलस्तु तिरिति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते हिरण्यगर्भप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ ब्र
ह्मांडप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे ॥ द्विजो ब्रह्मांडं संदाने वैद्यदस्लाप लक्षपास्तु च ॥ तथार्थे कृपतीर्थं च आत्म
नाशक मेरुमहान ॥ देवलः ब्रह्मांडे यो गृहीत्वा पात द्विजः क्रमात्दिभिर्विना त्रिविभिः सहदपात्मा राक्षसो भवति ध्रुवं ॥ स्क
न्दपुराणे द्विजो गृहीत्वा ब्रह्मांडं दानाधिकारिणः ॥ तस्य निष्कृतिर्नास्ति यशील वात्सराणस्य सात ॥ मार्कंडेयपुरा
णे ब्रह्मांडप्रतिग्रहे पुण्यकाले च पर्वसु ॥ निष्कृतिस्तस्य नास्तीह वसुलक्षजपादृते इति ब्रह्मवैवर्ते ब्रह्मांडस्य कोटि
स्याधन लोभमयापणः ॥ अष्टलक्षजपादस्य निष्कृतिर्ब्रह्मणस्य सात ॥ इति महाभारते अष्टलक्षजपादित्यब्रह्मांडस्य प्र
तिग्रहे ॥ आसनसमाश्च पंपेतं नष्टि भैरव्यासस्मारि ति देवीपुराणे जपलक्षजपो देव्याविप्रस्य ब्रह्मणो गृहे ॥ आसन्न स्याव
पपेतामितिपत रसापतं ॥ तत्र ब्रह्मांडपुराणे ब्रह्मांडपो द्विजो धृत्वा वसुलक्षजपाद्दिह ॥ पूतो भवति दुष्टात्मा ह्यल्लोके पराव
रा ॥ निष्पत्त्राभिषयास्प शंभो पर्वेव हस्थितः ॥ चतुर्भागं च पंचसत्यापजंवाव द्दक्षिणा ॥ सर्वेषामिति यर्थः ॥ नन्दी च पेत ॥ गौ
तमः गृहीत्वा निष्कृतिस्तस्य कृत्विग्भिः सहितस्य च ॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति सहस्रार्द्धपि शाश्वता ॥ प्रायश्चित्ताकरणे दोषमा
ह भविष्योत्तरे आचार्यो निविकोनाम भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ व्रात्याभवेत्तत्त्व रात्रक्षः सहस्रांशो महस्यब्रान ॥ ब्रह्मांडक्र राम॰
कर्माणः पाठकाः पिशिताशनाः ॥ होतारः कृक्लासाद्याः जापकाः पारहीनगाः ॥ आचार्यार्धं तपोः प्रोक्तं ब्राह्मणप्रायश्चि १०५
त्तमितिक्रमो ॥ द्वात्यानां च तदर्धं स्यादितरेषां तिपूर्ववत् ॥ अथ तच्चतुर्भागं च पंचवा कुरुते यवा ॥ अन्यथा निष्कृतिर्ना

स्थितैर्नैर्लोभ्यांचगाहेन ॥ आचार्यपर्यविशिष्टाश्च राज्ञोऽप्यनाधिकारिणः ॥ पापहीनं द्रुमोऽप्यो तेशो वसेर्वेष्वसं विशेत् ॥ प्रायश्चि-
त्तैर्विना राजन्न च यातिपतितं महात्मा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्तं द्विजातिभिः ॥ प्रायश्चित्तेन यत्तात्मा शुद्धो भवति नान्यथा
इति ॥ इति हेमाद्रौ विशेषवचनम् ॥ अथ स्वल्पप्रायश्चित्तं अथ कल्पतरौ प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे आपत्स्वपि नु मेधा
विप्रो न गर्ह्यात्प्रतिग्रहं ॥ शतं स्पर्शेन पर्णानि फलानि कुसुमानि च ॥ तावन्तो ह्याप्नुयान्मासान् निर्जले वने ॥ त्रिभिर्ब्राह्मणाः सा-
र्धं अभ्यासे विवर्जिताः ॥ सोऽपि पुण्येन नरकं स्यात् द्विजः क्वापि बहुभिः कारणैर्विना ॥ तस्मिन्नेव पर्वते तज्ज्ञो भवति कातरो न ॥ द्वाभ्यां प
र्भां विना राजन्नृक्त्रिभिः सह निर्जले ॥ यावन्ति तस्य पर्णानि तावद्वर्षं नराधिप इति ॥ हेमाद्रौ स्मृत्यन्तरे [illegible]
वाहतस्यैनेव स्नेयोयरान्न पसतरकोवा विलोभवति तदुत्पाणांधमातियरः ॥ एतन्निमित्तानि मातिग्रहे ॥ गनेषां अपरणार्थेन
वेधनं वृषेन दोषः नद्यां नातमः कर्जं प्रतिलेयेन द्विजो ऋणाद्विमुच्यते ॥ घागार्थं स्वकृतारम्भ तपस्या हि विनाशने ॥ सर्वेनरं धर्मं संर
सा ॥ कपेहल्यानि रोपभाजू ॥ शुद्धो भवति मानुष्येन भवेद्वस्तुए सा सहति मार्कण्डेयपुराणे प्रतिग्रहद्विजो लोभात्तस्मैनेस्तुवायवे ॥ नि
वृत्तिमस्यनालो ऽप्यकाले कावेरातेः ॥ वधं चिन्ति ह्यति हृष्टाननुनारदगालवैः ॥ स स्थलक्षाहरमाते श्रुतयो शायेन वा ॥ अभि
षेकं च वा शतमं निर्वृत्तिः परिकीर्तितः ॥ सर्वाणि पुण्यतीर्थे षु स्नानं वा स्नानमाचरेत् ॥ एतानि हृतयोर्दृष्टातरे रस्य संधये ॥ ब्र
त्यसस्स्पत् लिनाही तजा पवनपाठ्यातामधर्याधीशेनवेदितव्यं ॥ वाहनास्य गणितं पाखन्याक्षिप्यावेरत ॥ सुखन्नाइतमाने
नेधुन्नास्तनवन्नप ॥ एतान्यानिष्ठति पेयस्य गतिर्नाम [illegible] इति हेमाद्रौ विरचिते कल्पतरौ सति यत्प्रायश्चि-
त्तं अथ गोसहस्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवलः तुलापांगोसहस्रेषु आचार्यस्य पुनर्भवः ॥ आब्रह्मणो दर्पर्प
तेनालिमूमौपिशाचतां ॥ अंशांतरे तुलापांगोसहस्रेषु आचार्यो ऽर्हति पूर्वजः ॥ तस्मिन्गालिपुनर्जन्म यावत् ब्रह्माल

लपंगतः ॥ तत्र सर्वापि स्नतो ब्रह्मसामर स्त्रोतास समाद्रुयः ॥ यावत्तस्य स्थाल पंपाति तावत्ते संवे स्पेय धः ॥ मार्कंडेयपुराणे एकोगोत्र यति
प्रा०दि० १०६ गया याद्य क्षितीपानेवा रूवन ॥ सर्वेविक्षिप्त पमापन्नाय रहस्या स ममंकुलं ॥ विष्णुरहस्ये काशिक्षेत्रे च गोन स्यांस्ह सेवणीन रीत्तटे
श्रीशैले वेंकटाद्रौ वृद्धक्षेत्रे महत्तर द्दवेले ॥ कांचीक्षेत्रे च वर्श्री रंगे गोकर्णे धर्मारण्ये ॥ धनुःकोट्यां मतारक्तजतुलं वा गो सहस्रकं ॥ प्रति
106 गत्य क्षितो लोभेन दयापाशेर्वि नान्वय ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतो नरकेन वासमश्नुतइति स्कंदपुराणे ग्रहणे संक्रमे चैव वृणपतीर्थे
ष्युपर्वसु ॥ गोसहस्रं तु लं दिप्र प्रतिगृह्य धनातुरः ॥ पूर्वोक्तानि क्षीरे ताः पारितत्त्वा तु ते निविशेन ॥ सप्तत्रैपात्रसरितः सरस्वा
देविद्याचरद्दति देवीपुराणे गोसहस्त्रं द्विगोधृत्वा स्वप्त्वाताप्यवसुधीः ॥ सारण्येपि निर्जले देशे कुष्टेन संस्तरा क्षेसद्दति मार्कंडेयपुराणे
धृत्वापनो गो सहस्रं राजात्य स्मा द्विजसत्तमः ॥ नवलक्षं जपेदेव्या पुनः संस्कारमर्हतइति मत्स्यपुराणे पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे
सर्पेहोमे पराप्पयेः ॥ धेनूनां पुः सहस्त्रं प्रतिगृह्य धनातुरः ॥ सुवर्णमर्हक्षिणं कृत्वा नवलक्षं जपेत्ततः ॥ केशानां वपनं कृत्वा पुनः सं
स्कारमर्हति ॥ राजविजये सहस्त्र धेनुदानेन तु आचार्य त्वं व्रजेद्द्विजः ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नो तिन वलक्षजपाद्दले ॥ भूमिः सदक्षिणां कृत्वा के
शानां वपनं ततः ॥ प्रायश्चित्तेन पूतात्मा पुनः संस्कारमर्हति ॥ एतच्छ्रग्कालो पदृष्टं तरमाह कूर्मपुराणे सहस्रधेनुदानेन तु आचा
यपिधिहन्नेत तः ॥ भूमिः सु दक्षिणां कृत्वा नवलक्षं जपेत्ततः ॥ तच्छान्ते मन्त्रांशोभाने मंत्रैस्तु मंत्रैस्तु भैः कृत्वा मित्र कांविधिवत जपेत्
ष्पवलतः ॥ सर्वे व्यपदेषुयागेवा कृत्वा शुद्धि मवाप्नुयात् ॥ नत्यारवे [illegible] पूर्वे च तत्प्रायश्चित्तमर्हेतः ॥ तदर्थं तत्पालानां
पाखकानां तथैव च ॥ होतृणां जापकानां च पूर्वैवमुनिभिः स्मृतं ॥ अत्र विशेषमाह लिंगपुराणे गोसहस्रतुलानां च आचार्यो राम० १०६
यद्वेनरहेत ॥ अकृत्वा तत्प्रपंच पत्नी पुत्रयरिक्षतः ॥ तत्संलीनां च पुत्राणां मनजानां जनाधिप ॥ तस्य कृच्छ्रं सुषोमता पेवा
संबंधिवांधवाः ॥ तत्समकृच्छ्र्यः पल्यानि ह्तिः कथितेन्यतमे ॥ एतदर्थपंते ॥ अतः परं निष्कृतिर्नास्ति ॥ चांद्रायणत्रयं मोत्तनं तत्

त्राणां धनागमे ॥ तन्मूल्यां पणकः स्यात परिच्छिन्नं जे ध्रुवं ॥ हव्यकव्येषु भोक्तॄणां उपवासो तत्स्यनं भवेत ॥ परेद्युः प्राह्णे कृत्वा पेवंग
र्णं विशेषतः ॥ तेषां पणकः संप्रोक्तो पंचसं वधिवां षुवाः ॥ तस्य संमोवणा दे यक्रुर्पो तस्पर्वा वलोकनं ॥ तस्माच्युनिष्ठतिः कार्या आ
चार्य पाश्रुभेस्तुना ॥ अ म यात्राय मानोतिरहलोके परत्र च ॥ तुलाप्रतिय दे थेवं मेव वेरितव्यं ॥ गोसहस्रं तु ला सम ॥ तस्मा
द्यतिय हस्रं व रं ॥ उभयो लैकि योत्तपि यत्त्वात रत्नि हेमा भूमि विविधिनो गोसहस्रं प्रति गृह्णाय यश्चित्तं अथ हिरण्यकामधेन
प्रतिग्रहस्य प्रायश्चित्तमाह महाभारते व्यासः ॥ शृणु धर्म प्रवक्ष्यामि हिरण्यकामधुं हंसहस्रा ॥ प्रतिगृह्य द्विजो पस्तकस सप्तधुः पतितो
भवेत ॥ तेस्य वनि ष्कृति भैपपंचनवै स्यो पदेशतः ॥ अब्द लक्षजपाद्धानं न प्यवंब्यां च समप्रगः ॥ अभिषेकेणाथवाद्धं भो यजे ज्ञो च खुस
वे दक्षिणः ॥ मते ब्राह्मव वा नाति धुमपा लोकपोत्तपि ॥ लिंगपुराणे हिरण्यकामधुष्यंते रज्ञां श्रिये पोभिरक्षयेत ॥ सर्वेषा
पक्षापवर्ति महापातककानाशनी ॥ अपि कुंडास समृत्मन्या वरपतांत्प्रसतां सती ॥ इशान्या सणमत्यासी अस्या तं प्रस्खवा चर
द्रत्नाग्गावभ द्रंतेम हीश भवप त्व नः ॥ राज्ञा न त्वत्रवर्तेनेमत्यर्थं पापकारिणाः ॥ तत्र तान्न सन्तदानेन शुध्यंः ॥ एतत्पापसंक
रात ॥ ओमिस्स त्वा त रे धेनुर्ध्रुवं गवती भहा ॥ तदाधमतो स्येधेन काम धुक्कु स्वर्गरूपिणी ॥ एतापापानि व ध्यानां स्वस्वार्थे
पापवेत सां ॥ प्रायनिमां वनी तेषां स्वार्चे नाम्पुष्प संगमे ॥ एतास्हत्यौष्पुष्पं रूपं स्वर्ण कामधुदक्षितः ॥ अतिगृह्य द्विजो लो
भात्सप्तधः पतितो भवेत ॥ कर्मपुराणे स्वर्णकामदुहं रात्ना स्वर्चितां शास्त्रवत्मेनां ॥ प्रतिगृह्य द्विजो पस्कसप्तसहामत्तको भ
वेत ॥ शिवपुराणे सामवेदाय विप्राहोराज्ञाभिः पूजितामिमां ॥ यो ग स्त्रीपातपुष्पकालपृष्टौ तौ कारयेविना ॥ प्रायश्चि
तोमवेत्सपः पुनर्देस्यो पदेशतः ॥ अब्द लक्षजपं हात्वा घृत्वा हविर्विधिपूर्वकं ॥ धुनसा हेम भोगेन प्रायश्चितं समाचरेतः
अभिषेके पावा ह्मो भोयते ज्ञः सर्वे स्वर क्षिणः ॥ एते वृतिष्ठ राजे द्र प्रायश्चितेन शुद्धिमान ॥ इहलोके परत्रापि शुद्धिमाप्नो

प्रा०हे०
१०७
107

मामोतिद्विजोत्तमः ।। महाभारते स्वर्णिकामयं दत्त्वा द्विजो निष्कारणान्मुने ।। अष्टगुह्यत्न पंचकं दत्त्वा शुद्धिमामोति द्विजोत्तमः ।। धनस्य
स्यनभोगेन प्रायश्चित्ते न शुद्धिमान् ।। अभिषेकेण वाराशिभो निःशेषं त्र्यणमोचनात् ।। तस्मियाः शुद्धिमामोति द्विजो लोभाद्धना
र्जनरतिः ।। नियमेन गायत्रीजपं कृत्वा स्वर्णकामधेनुप्रतिग्रहात्पूतो भवति ।। तदर्थं क्रोधधनाष्टमेन भोगेन तुलाप्रतिग्रहप्रा
यश्चित्तानि वक्ष्यन्ते ।। नमस्कृत्य मनोः शंभोः पुनरभिषेचनात्पूतो भवति ।। अथ वर्तितन प्रतिग्रहः लब्धं न धनेन निःशेषं ऋण
मोचनं ।। कृत्वा पंचगव्यमाशनं कृत्वा पूतो भवति इति हेमाद्रौ विरचिते हिरण्यकामधेनुप्रायश्चित्तं अथ हिरण्याश्वप्र
तिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे हिरण्यवाजिनं गृह्णन्द्विजो लोभपरायणः ।। जन्मत्रयेण स सत्यमठभूपि शाच
तां ।। तदन्ते शुद्धमासाद्य रासभत्वमवाप्नुयात् ।। तदन्ते गोवानरत्वं प्रातिपांशु मत्स्यपुराणे हिरण्यवाजिनं दत्त्वा
एतादानपरायणात् ।। पुण्यकाले पुण्यदेशे द्विजो यो भोगलोलुपः ।। सोऽपि दिशां तेषु पापस्य पंचविंशतिनं ।। तदन्ते
स्यात्सो भूयात्तेन नरकमाप्नुयात् ।। ब्रह्माण्डे हिरण्यवाजिनो विप्रः प्रतिगृह्य नराधिपात् ।। सोऽरण्ये निर्जले देशे राक्षसमन्वेव
हि सः ।। ततश्च गार्दभतनुमनुभूय तत्परं ।। ततो व्याधिभिराकीर्णो निरयं वास मश्नुते ।। महाभारते हिरण्याश्वं न पश्येद्वि
जो भोगातुरो बहुन् ।। वर्णाद्विमिलिनिते यो विनापुण्यादिनेषु हि ।। रासभत्वमवाप्नोति ततो रासभमानसगात् ।। तदन्ते व्याधिना
यस्तस्ततो नरकमश्नुते ।। ततस्य पुनरावृत्तिः स्यान्नक्षत्राष्टकानि जपति वामनपुराणे हिरण्याश्वं द्विजो लोभादिह पुण्य
दिने द्विजः ।। प्रतिगृह्य भोगार्थं स भूपो ब्रह्मराक्षसः ।। ततः खरत्वमासाद्य रोगवाजन्मनां त्रयं ।। ततो नरकमासाद्यति एम०
पुनात्पावृत्ताः ।। तस्येव वाणि गातिगीतिस्वर तसजपादिह ।। ब्रह्मवैवर्ते हिरण्याश्वं द्विजो धत्वा तस्य निःकृति रोगिना ।। अ १०७
ष्टलक्षजपात् प्रापि निपुण तस्या भिषेकतः ।। अश्वमांसापेनापि पापाद्वा सर्वदक्षिणः ।। ततः शुद्धिमवाप्नोति पुनर्मांगो विधा

न तरति ॥ पुनः संस्कारं स्मृर्षयः ॥ तद्ब्रह्मसावमरस्य प्रायश्चित्तार्थमर्हतः ॥ ब्रह्मरस्याजापकाराजन अर्हत्वं धर्मार्थं मंत्रान्तः ॥ अ म
थाहं हिंसकृत्वेन सेनसंभाष्यः करावन ॥ न संस्तरणा त्वंपातं यानालपेतान्विहहद्विजाति ॥ इति हेमाद्रौ विरचिते हिरण्याश्वमेतियद
प्रायश्चित्तं कर्याहिरण्याश्वप्रमाति प्रथमाप्रायश्चित्तमाहत्र वैष्णवे तैः हिरण्याश्वरथ्याहि द्वयं पूजितं तं नरपस्तु नृभिः ॥ तेषु त्वाम्यास
णो लोभात्प्रवः कश्चिद्द्विजवल्लभः ॥ समस्तारास्तुतो यौ गोनिर्जले विजने वने ॥ भवेते वसराक्रोशं मिथुनं सर्वदा वहेत् ॥ मविष्ण्यो
नरे विष्णावोच घृताचीचरित्रि पोलोकाविमोहने ॥ पूर्वकल्पे पुरा ब्रह्मा हिरण्याश्वरथं मुदा ॥ आरोप्य च रथे तस्मिन्नाल
पतिर्दिवं ययौ ॥ रथं तमिंद्रस्तु समालोक्य ब्रह्मा सागरेः ॥ आरोहं मुदा उक्तो हतवान राक्षसान्बहून् ॥ हिरण्याश्वर
थं हतान् दैत्यान् राक्षसान्हतांः ॥ तदंते मुमोचाथ हिरण्याश्वरथेन वै ॥ ततः पंतु सुरास्त्र्यदेवेन्द्रस्य मंजसा ॥ प्रा सा
तमवलोकाप्य हिरण्याश्वरथं पुनः ॥ हस्ते गृहीत्वा तं दिव्यं राजन्ब्रह्मरोमुदा ॥ दानं कृत्वा विप्रेभ्यः स्वयं पापमनुतप्य ॥ हिं
साकरस्मिनं दिव्यं पूजितं तं मंत्रितोद्विजैः ॥ इतिमोनु दारलाब्रह्मलोकपितामहः ॥ नृ सोमास्तनतः सोपि चतुर्वे दानिदे
शतः ॥ तस्मात्तद्विंसाकरविर्नं गन्तव्यपान्करावन ॥ ग्रंथुरहस्ये हिरण्याश्वरथं पस्तु द्विजाग्रहन्त एधिपान ॥ सोर
णपनिर्जलेदिशेग्रजेः सरस्सः ॥ पावकुल्यास्तजद्भिधृता वराह सदेहवान ॥ तस्मैव निष्कृतिर्दृष्टानुनि मिस्तत्वदर्शि
भिः वसुलसज्ञा पाद्यापिनिवृते नाभिषेकतः ॥ अष्टमाद्यपेना पिमाप्रश्चितविधानत ॥ तदंते वयनं प्रोक्तं पुनः सं
स्कारमर्हति ॥ एवं चेच्छुद्धिमाप्नोति प्रायश्चित्तेन सुव्रत ॥ अन्यथा याति नष्टत्वात्पुरसंभाष्यःकरावन ॥ ब्रह्मस र
स्य हास्यानामन्त्रितं जांपूर्ववत प्रायश्चित्तं वेदितव्यं ॥ पुनः संस्कारः पूर्ववत ॥ इति हेमाद्रौ विरचिते हिरण्याश्वप्रायश्च

तिमहस्मायश्चित्तं ।। अथेदमहस्ति प्रतिग्रहस्य प्रायश्चित्तमाह । महालोभवृत्तेन हिरण्यहस्तिनं धृत्वा ग्रहणकालेषु राजसु ।। यो वि
ग॰हे॰ प्रो लोभमोहेन राज्ञां दानार्थितो नृप ।। न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा लक्षं जपान्नृप ।। घृतहोमेन कूश्मांडैः शुद्धिमाप्नोत्यनुत्त
१०८ 108 मां ।। हिरण्यहस्तिनं भूपात् द्विजो यो लोभमोहितः ।। ग्रहणकालेषु पुण्येषु तीर्थे यायतनेषु च ।। प्रतिगृह्य ततो लोभात् कृत्वा
निष्कृतिं नृप ।। सोऽरण्ये निर्जले देशे शासस्सा वनवासवान् ।। तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति नवलक्षं जपादिह ।। लक्षहोमेन कूश्मां
डैः शुद्धिमाप्नोति वैदिकः ।। अथ महादानेषु नापि प्रायश्चित्तविधानतः ।। तेन शुद्धिमाप्नोति अस्य द्रोण्यमथो द्विजरति ।।
देवोपरागे हि महास्तिरथं धृत्वा विप्रो यदि विमोहितः ।। मिश्रा चरेत्तु मासान् युक्तो तिथिभिः सहपार्थिव ।। निराचलस्य द्युतो भूत
बलक्षजपादिह ।। लक्षहोमेन कूश्मांडैः शुद्धो भवति निश्चयः ।। केशानां वपनं कृत्वा पुनः संस्कारमाचरेत ।। तदर्थं ब्राह्म
णः यो तं तथैव च सहस्रमिति ।। तदर्थं द्वारपालानां जापकानां तदर्धतः ।। प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं हे महास्तिरथे गृहे ।। लिंगपु
राणे उपरागे वासुदेवं द्रुमे निर्मितो विश्वकर्मणा ।। हेमहस्तिरथं दिव्यमाहरोद् प्रजापतिः ।। जिगाप रासस्सा सर्वान् हेमहस्तिर
थेन वै ।। जित्वा लोकान् स्वर्गं त्वां रत्वा रथ मंत्रं तं ।। वभा यदेवतानां मध्ये यो वै बाभुवः कले ।। पूजयित्वा द्विजो यस्त्वां हस्ति
नां प्रतिगृह्णते ।। ततो पितातो द्विधं हत्वा व नर्पया तः ।। तत्प्रभृत्येव सो यानं स्मरणात् पापवान् महत् ।। पूजापि त्वां द्विजो यात्प
द्यात्समजापतिः तं धत्वा च मरणो प्रभुतस्य पापं महत्तरं ।। तस्यैव निष्कृतिरियं सर्वपापप्रणाशनी ।। इति ।। इति हेमाद्रिविर्चि ए॰म॰
तो हिरण्यहस्तिप्रति ग्रहप्रायश्चित्तं ।। अथ पंचलांगलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह दिग्विजुता ग्रहणे ग्रहणकाले राज्ञा १०८
धर्मपरायणः ।। लांगलं वा यदि वा हला त्मरो यो पशंसेतु ।। कुर्याद्गृह्णस्य पुत्रात्मा चरणमध्ये प्रकीर्तितः ।। तत्र ज्ञात्वा द्विजो
पश्चालोकनरूपविगर्हणं ।। लांगलं प्रतिगृह्णीयात् पादेके वा पंच चत्वा ।। कृतिभिः सह द्वादशात्मा विलोभू तो जलेवने ।। स

दशा गन्तुमावहः

ह स्नात्वैमवेरसः दावजन्मासमनतथा ॥ महाभारते लांगलेमतिगर्कीपाधजः कर्माधिकारिणः ॥ सभवेन्निर्जले घोरे सहस्रा
द्दं भवेत्ततो ॥ एतजन्माकृतसर्पं तं निष्कृतिर्नो निकृन्तविता ॥ द्दशलक्षजपेद्व्याःकुर्च दृष्टामनीविभिः ॥ प्रधानन्यागमात्रेण
पापार्थे दक्षिणां वहेत् ॥ नृप्यैमुनिभिः प्रोक्तं प्रायश्चित्तं तविशोधनं ॥ एतद्दक्षिणामात्रमतियह विधयं ॥ प्रधानस्यागाभावे
द्दशलक्षजपात्शुद्धिः ॥ [illegible] लांगालेरवि [illegible] पातमुखजो देवलोलुपः ॥ तस्मै वनिष्कृतिनास्ति द्दशलक्षजपादृते ॥ ए
तच्छ्रौतो यशांतरमाह ॥ [illegible] पां लांगालमुखजो धृत्वाप चुवाष्वकमेववा ॥ तस्मै वनिष्कृतिर्वृक्षसम्यक्पुनात्मन
ना ॥ प्रभो ॥ द्दशलक्षजपंचाथ प्रवृत्तं चाभिषेचनं ॥ चतुर्भागं क्षयं वापि पत्रं वा सर्वदक्षिणां ॥ एतत्नापृथि [illegible] अर्थपरेषु
वीमतो विचाः ॥ मार्तंडस्नोश्याश्वौवू स्नानं कृत्वा पयाः हतः ॥ निम्न कर्पसमाप्याशुपाक्षसपो द्वेपामवेत ॥ तावद्रत्वा ॥
जलाधारं न दैवपृष्ठ रपो मपि ॥ कंठाद्धृतजले स्थित्वा स्मरन्नारायणं विभुं ॥ स्वाद्धृतमानंडपदृष्टमतानपाविभिः ॥ अघम
र्षणसूक्तं वजपन्माप विमुक्तये ॥ पावरसं गतोभाव स्नाव स्नात्वं जपेन्सुधीः ॥ मध्येमध्याह्निकं कृत्वा वस्त्रपत्रं च तर्पणं ॥ मनसा
देवमाराध्य पुनर्गत्वा जले विशेत ॥ सापसंध्या मुपासीत सापले मध्यमंतरं ॥ मौनं सत्काम एए मन फलं हरं समारभेत ॥
उतसपावनं भक्तेरयथासुद्भक्ष्यणां ॥ अधःशायी भवेत तत्र कृतं पाप मनुस्मरन् ॥ प्राभाज्यपांतु शुद्धापापूर्वं दंध्रुतमाचरेत ॥
तर्वं तु निर्मलेपर्णेविरजाहोममाचरेत ॥ उपोष्य दिनमेकं तु पंचगव्यं पिवेत ततः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र ध्यातेभ्यो दद्यात् दक्षि
णां ॥ पथ्यान्नवयं मधुं जौ पातहि प्रातस्तपा सरः ॥ सर्वेषु वा पेषु लोकेषु मन्त्रवाच्यपताः त्मघमर्षणसूक्तं ॥ ओ पासना
ग्नेतिलेः सतुभिस्तिलानुहोमोतिमत्रैर्विरजाहोमः ॥ पंचगव्यं वस्त्रकृतं विधानेतत्प्रायश्चित्तमाचार्येण सर्वे षामाप
श्चितमाह मतस्मृत्यन्ते वर्णासदस्यातिर्म्यामोतरर्धभागमर्हतः ॥ द्वादशाब्दानो वत दर्धस्यान्नरर्धं मितोरखुवे ॥ मा

यश्चित्तविधिश्चैव नाम्नया याति रसातलं ॥ प्रायश्चित्ताकरणे दोषमाह गौतमः तुलापांगो सहस्रेषु लांगलेषु च कृन्विजः प्रा
प्रा॰हे॰ यश्चित्तमकृत्वा वनैतैः संभाषयेन्नरः ॥ नैतेषां दर्शनं कुर्यात् दैतैः सह न संवसेत् ॥ महापातकेषु सर्वेषु प्रायश्चित्तप्रदर्शितं ॥ तद्दत्वा
१०९ यो गर्वाच्चेगलतमवाप्नुयात् ॥ न यो गृह्णाति व्यकेष्वपुनः संभाष्याः कदाचन ॥ सोनमप्यधमहत्पापं इहलोके परत्र च ॥ इहजन्मनिःचां
109 डालपरत्रब्रह्मराक्षसः ॥ तस्मादेव प्रकर्तव्यं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमैः इति हेमाद्रिविरचिते पंचलांगलमनित्यल्पाश्चित्तं अथ धर्मा
तिक्रमप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे योराज्यामेउत्तं रक्षेत्स्वधर्मशास्त्रानुसारतः ॥ सोपि स्वर्गमवाप्नोति विमानैर्हंसमार्गैः ॥ त
थापि कुरुते पापं विप्रामे याषु सर्वदा ॥ देवद्रोही जनद्रोही विप्रद्रोही महत्तरः ॥ चंडालादपि सर्वेभ्यो धनार्जनमितोरितं ॥ दुष्टदृश्य
श्रुसर्वेषु तथा निष्ठुरभाषणं ॥ तदानं पुण्यकालेषु हन्ति वह्निषु सर्वदा ॥ व्रतत्याग सदाचारः न्यायवित्तार्जनं महत् ॥ वस्त्रहत्ता
दि पापानि मनसा चिंतयन्नरः ॥ एवमादीनि पापानि राजन्समान्ति दिने दिने ॥ एतत्पापं विशुध्यर्थे धराहानं समाचरेत् ॥ अश्व
यो गंधवस्त्राद्यैर्घ्याद्यैस्सहाशिवपुराणोधराभ्यर्च्य गांधर्वैर्योराजा पुण्यसंगमे ॥ विप्रहस्ता कुरुते पत्रं तस्य पापं तोना विपत्ते ॥
धरामेनां च गृह्णीयान्मृपपकालेषु पर्वसु ॥ तस्य विप्रस्य नास्तीह पुनर्जन्म नरकात् ॥ ब्रह्मोपदेशः कर्तव्यः सावित्रीदानमे
वचु ॥ ततः पंचजपोदेव्याः सहस्रालक्षमतंद्रितः ॥ पद्मपुराणे धराभ्यर्च्य नारदोधर्मशास्त्रानुसारतः ॥ योविप्रः प्रतिगृह्णीयात्पापा
न लोभपरायणः ॥ पश्चाद्दुःकर्म कृत्वा च भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ सहस्रलक्षजपाद्देव्या तस्य निष्कृतिरीरिता ॥ पुनः संस्कारविधिः
नागायत्रीवेदमातरं गृह्णीयाद्विप्रस्तेभ्यस्तस्य सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ बलादे अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर्धरामेनां महीभुजाः एम॰
दीयते विप्रवर्याय सर्वपापापनुत्तये राज्ञामेनां गृहीत्वा निकारणात्पाद्विजः ॥ पुण्यकालेषु गृह्णीयात्पापं नैव महत्स्थलेत सेवनि १०९
ष्कृतिर्नास्ति कदाचिद्ब्रह्मराक्षसात् ॥ निष्कृतिलक्षगायत्रीजयाद्दि ॥ उपदेशः पुनः कार्यो ब्रह्मलोकमाप् ॥ जपंथा

तेन सावित्रीणृनः संस्कारमारिशेत॥ अमयासन्तयोगपः सा द्रुमकंखेषु पर्वसु॥ असंभाव्योपमपाते ये न तेन समरसंतं वसेत॥ सरस्सुत्र
सुणोरर्धहांस्थानां च तदर्धकं तदर्धं जापकानां च होत्रणां च तथैव च॥ मार्जनं सर्वदानानां आचार्याणां स्वयंभुवा॥ इत्तं प्रोक्तं देवर्म
ध्ये च लोकस्यास्य ध्यानेनैव विणा॥ अमृष्या मन्त्र मामेति कुर्यादेते तम्पलतः इति हेमाद्रिर्विन्नैधराणपतिस्य उत्सायपश्चितं अथेरा
नौ विश्वचक्रमाने नमः मापश्चितमाह देवलः पुरा स्वयंभुवा राजन लोकानां हितकाम्यया॥ विश्वचक्रमिदं सृष्टं राहापाप
मनुनये॥ ह्याचराजं तामाश्चैव देवरास्स सपन्नगाः॥ यक्षाः पिशाचाः कूश्मांडा विश्वचक्रसमाश्रिताः॥ कालमृत्युहरं चैव सर्वपाप
प्रणाशनं॥ राज्ञां श्रेयस्करं श्रेष्ठं विश्वचक्रमिदं द्विजाः॥ निर्माय लोकं गतवान् हंसारूढश्चतुर्मुखः॥ मांधाता समरवान्दृष्ट्वा क्षितिपालान्महो
जसः॥ दृष्टोपायमपामतविप्रेभ्यो दीपतामिति॥ दृष्ट्वा तान्नरो दत्वा पुनर्लौकिकं जगाम महात्मा हरिप्रभस्ससो चक्रं प्रज्ञते राजभिःसह॥ देयमेतद्वि
प्रवर्षेभ्यः सर्वेभ्यो मिहल्लेय कूर्मपुराणे यो राजा ब्राह्मणेभ्यो दत्तं विश्वचक्रं महात्तरं अभ्यर्च्याथ धूपपुष्पाद्यैर्धर्ममार्गोपदेशिनः॥ विप्राय वेदविदुषे
दत्वा चैव प्रयत्नतो मे॥ तस्य पुण्यफलं राम वक्तुं न शक्यते॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च॥ स्थित्वा स ब्रह्मणो लोके पुन
र्भुविमुपागतः॥ चक्रवर्ती भवेत्सा मेति किमनैर्वसुमाधिपैः॥ महाभारते एतादृशं विश्वचक्रं अर्चितं राजवल्लभ॥ दत्तं विप्रो ऽनगरं कृपायामि
ब्रह्मणा दिशा॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्दृष्टा साद्भुतनाम कातकपचिन्तिसृष्टाति दृष्टा मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ अरण्ये निर्जने स्थित्वा मंडलं वा
पुष्पितः तत्रेत्रिषवणस्नानं कुर्वन् संध्यादिकाः क्रियाः॥ मार्तंडोदयमारभ्य यावदस्तं गतो रविः॥ तावज्जपेच्च सावित्रीं तिष्ठन्नुत्तान
पाणिकः॥ रात्रौ मध्यंगते तत्र माध्याह्निकमथाचरेत्॥ पुनर्जपेच्च सावित्रीं यावदस्तं गतो रविः॥ तावद्विरम्य नियममनभक्षवायुभक्ष
तः॥ अथवा शाकफलाहारः केवले स्थंडिले स्वपेत्॥ एवं मंडलमावर्त्य तस्मात्पापात्प्रमुच्यते॥ मार्कंडेय उवाच विश्वचक्रं द्विजो
धत्वा नन्निमितेन लोभतः॥ अरण्ये निर्जने देशे रोगपंसोमूत्रपंकरः॥ न तस्य पुनरावृत्तिः स्यह सत्यं हि मलमपाद॥ एषा वै निष्कृतिर्द

स्मृतिर्दृष्टा वसिष्ठेन महात्मना ॥ चतुर्भागाख्यं कृत्वा प्रायश्चित्तविधानतः ॥ पुनः संस्कारविधिना पुनः संस्कारमाचरेत् ॥ ब्रह्मोपदेशं ब्राह्म
प्रा॰ ११० 110 विप्रो सम्यक् सत्यं द्विजपुंगवान् ॥ सर्वतेनाभिषेकेण निष्कृतिस्तस्य नान्यथा ॥ तस्यैव ब्राह्मणः प्रोक्तं तथैव वचसु रस्मृतः द्वादशानां जाप
क्यानां व तपोरंर्थं प्रकल्पयेत् ॥ विश्वचक्रं महद्भूतं सर्वपापहरं परं ॥ महत्वं दंतकृत्वा हण्णां हतं श्रेयपरं सदा ॥ प्रायश्चित्तमिदं विप्रा विश्वच
क्रधृता नृणां ॥ एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरेषिता ॥ इति स्मार्तप्रायश्चित्तचिंतने विश्वचक्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ कल्पलताप्र
तिग्रहप्रायश्चित्तं मात्स्ये पुराणे कल्पवल्लीं सुरैः पूज्यां दृष्ट्वा त्युत्पन्ना क्षीरसागरे ॥ विष्णुपिपकरी नित्यं सर्वदा सर्वदा नृणां ॥ लक्ष्मीरूपामिमां
वल्लीं पूजयित्वा नराधिपः ॥ ग्रहणकालेषु संक्रांतौ व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ विप्राय ध्यात्मविदुषे घोरपापात् सजनार्दनः ॥ महानारायणे लताभि
मां ॥ विश्वामर्पयित्वा जनाधिपः ॥ पुण्यकालेषु पुण्येषु विप्रसात्कुरुते यदि ॥ षष्टिकोटिकुलैर्युक्तो मातृतः पितृतस्तथा ॥ विष्णुलोकं समासा
द्य तिष्ठति तत्र चतुर्युगं ॥ पुनर्भवं समुपागम्य ज्ञानवान् निश्चितिपालकः ॥ ब्रह्मज्ञानतपाः ॥ स्वज्ञानवान् क्षितिपालकः ॥ बलं त्वानसुपागम्य
पश्चान्निर्वृतिमाप्नुयात् ॥ विष्णुरहस्ये इत्यमिमां कल्पलतां राजन् भिन्नां जितां शुभां ॥ योगदो त्वा द्विजः कामात् भवेद्दोषसमावेनापाव
त्तितिष्ठेति जन्मानि तावित्तावति घ्नति राक्षसः ॥ लिंगपुराणे इमां कल्पलतां दिव्यां पूजितां एनबलत्वभिः ॥ सोपर्वे सुकालेषु द्विजो यो तां प्रति
गृह्णाति नतस्य पुनराहृतिश्चिरं एधेव्र सरा क्षसात् ॥ तद्धस्ता च सरस्य च तद्दास्ता जापका अपि ॥ राक्षसाः क्रूरकर्माणो भवंत्येव ततः
स्वपाते ॥ सहस्रं च तर्पयेच्च तद्दयेवैष्यात्रमे भवा ल्लल तां प्रतिगृह्य प्रायश्चित्तं कल्पतरुप्रायश्चित्तवद्देहितव्यं इति स्मार्तप्रायश्चित्तचिंते
कल्पलताप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ सप्तसागरप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं मात्स्ये पद्मपुराणे लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धोदकार्णवाः ॥ जं
बूद्वीपश्च प्लक्षश्च शाल्मलीद्वीप एव च ॥ कुशद्वीपश्च क्रौंचश्च शाकः पुष्करस्तथा ॥ एतेद्वीपाः सप्तद्रुणां मध्ये तिष्ठंतन्नामपाः ॥ मे राम॰ ११०
रुश्च हिमवान् श्रीकंठकैलासो गंधमादनः ॥ माहेंद्रो मलयश्चैव शुक्तिमान् नाल्यो महानगिरिः ॥ एते च सप्त से लाश्च सप्तवर्णा ह्यधिमध्यगाः ॥ जंबूद्वीपे

मनुष्या एव संपन्ना निरामयाः ॥ प्लक्षद्वीपे महापुण्ये तुरंगास्यावसंतथा ॥ तथैव शाल्मलीद्वीपे किंनराः संति कामिनः ॥ कुशद्वीपे महाराज नवसंती
छाविहारिणः ॥ क्रौंचद्वीपे महापुण्ये पतिं शंति पितरस्तथा ॥ शाकद्वीपे महाराज विश्वेदेवाव संस्तथा ॥ वसंति पुष्करे द्वीपे देवाः साग्नि
पुरोगमाः ॥ मत्स्याय शान्मिछंति प्रमसंस्मनिवल्लभा ॥ तस्मान्नास्ति प्रभावश्चानेयहानुग्रहेनृणां ॥ तुरंगास्यास्तथा राजन परिखा
रेनकांक्षिणः ॥ किंनराः पलमात्रेणा सप्तत्सपघसमन्त्सकत ॥ कुशद्वीपगता राजन विशात्मा दिवसाशिनः ॥ क्रौंचद्वीपे तु पितरः समक
न्मासानुभोजिनः ॥ शाकद्वीपे तु पूष्णमेव विश्वेदेवा महाबलाः ॥ विप्रपाश्वेन भुंजते श्राद्धाहोयपत्र भंतवः ॥ देवाश्च पुष्करद्वीपे घृत
वर्षप्रभोजिनः ॥ एते समुद्राः पुण्याहीनस्य दानेनपृथिवीपतिः ॥ निष्काममथवा कुर्वन स्वल्पपुण्योपि तमः ॥ सूर्यसोमपरागो पुण्यपका
लेषु पर्वसु ॥ पुण्यक्षेत्रेषु पुण्यतीर्थेषु यः कुर्यात्पृथिवीपतिः ॥ अभ्यर्च्य गां ध्रुवं ह्याघेः सागरान्तसमस्तं ख्यपपा ॥ कुलमुद्धृत्य सत्त्ससा
हस्रपूर्वस्यापरं ॥ वैकुंठे वासमासाद्य तिष्ठत्याचंद्रतारकं ॥ सुरवजाधनलोभेन योग्यहस्तान्सदामा ॥ रं ॥ कुलेन सह स्नात्वा कोरासमाम्
द्धेन जले ॥ पापार्थे दक्षिणा राजन प्रधान त्यागमाचरेत ॥ पापोसवैर्व्यपकेल्लानास्ति तस्य विशाद्यतः ॥ प्रायश्चित्तेन पूतात्मा इह
लोके परत्र च ॥ पूतो भवति राजेंद्र नात्र कार्या विचारणा ॥ लिंगपुराणे यो विप्रः पृथिवीपाल गृह्णीयात्समसागरं ॥ कुलैनैकेन संवीता
राक्षसोऽभून्महावने ॥ अशेषपिलांत दद्यान्गां कुर्याद्द्विजोपरि ॥ तस्य नास्ति पिशाचत्वमिह लोके नरोत्तम ॥ नागरखंडे यो वि
प्रः पुण्यकाले धराज्ञारतं सुवर्णसमन्वितो ॥ सप्तसागरदानं च प्रतिगृह्य धनातुरः ॥ राक्षसत्वं भवेत्तस्य न पुनर्जन्म राक्षसात ॥ तदे
षपरिहारार्थे द्वादशाब्दं समाचरेत ॥ तस्योपनयनं भूयो गायत्रीदानमेव च ॥ कुर्यात ॥ मत्स्यो परेशेव पुनः संस्कारमागतः गारुड
पुराणे ॥ विप्रो परिह्रमहात्मा गृह्णीयात्समसागरं ॥ स एषः पतितो भूयात्पुनः संस्कारमर्हति ॥ तद्दोषप्रशमनार्थं कुर्याद्द्वादशाल
स्वगं ॥ चातुर्मास्यव्रतेनापि प्रायश्चित्तं समाचरेत ॥ तस्योपनयनं भूयः सावित्रीदानमेव च ॥ पुनः संस्काररूपेण कुर्याद्विप्रो परेऽहा

नं॥ व्यवहारक्षमेनाभूपारिहर्तोऽयमपरस्त्वयं॥ असावसरस्त्वयस्य सार्थप्रायश्चित्तमराह्नि: तयोर्वेगुह्य स्थानां ज्ञापकानां तथाक्रमं॥ प्रा
प्रा॰हे॰ यश्चित्तमिदं कार्यं स्यात् गायत्र्याः प्रतिग्रहे॥ अन्नं चाशेषमासेऽस्ति पतितो भूत्वा संशयः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समा
२२१ चरेत्॥ इति हेमाद्रिविरचिते समस्तागारप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथेदानीं चर्मपेत्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह पाद्मपुराणे पुराणचर्म
॥ मपीयधेनुर्निमित्तविश्वकर्मणा॥ सर्वपापहरा पुण्या विष्णुलोकप्रदायिनी॥ तां चर्मपितृपा यो राजा पुण्यकालेषु पर्वसु॥ दद्या
त्तां विधिवद्विप्रवर्याय याच्यात्मवेदिने॥ सराजा कुलसंभवो मातृतः पितृतस्तथा॥ यावन्ति धेनुरूपाणि तावत्कालं वसेद्दिवि॥ त
त्प्रसुषमासाद्य चक्रवर्तित्वमाप्नुयात्॥ ततो ज्ञानमवाप्यैव ब्रह्मणा सह मोदते॥ रौरवमार्गे एतां चर्ममयीं धेनुं पुण्यकाले तु राज
भिः॥ दत्तां विप्रो गृह्णीयात्स नाभोगाय रायणः॥ सप्तजन्मसु विपिने निर्गन्धे निर्जनेऽरण्ये धृते॥ जनैः॥ मतं पापमत्र सत्यं भवेद्ब्रह्म
राक्षसः॥ तस्या निष्कृतिरप्यस्ति द्वादशाब्दं रक्षस्यकः॥ तस्योपनयनं भूयः पुनः संस्कारमर्हति॥ कूर्मपुराणे पायत्वा चर्मणो
पेतं हि ज्ञोऽरस्नानपानभोजनैः॥ पूजितां पुण्यकालेषु सम्भूपाराससमान्नरः॥ तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा द्वादशाब्दं व्रतं ततः॥ अस्यापरे
शक्तेऽयं गायत्रीं दातमेवच॥ पुनः संस्कारमात्रेण पूतो भवति चाभयः॥ सावित्रीपतितं विप्रं नालपेत्तु कदाचनेति यतो रः
मुखजो येन तु गृह्णीयाद्ब्रह्मदत्तान्नपानभोजनैः॥ अयनादिषु कालेषु पुण्यतीर्थेषु पर्वसु॥ न तस्य निष्कृतिर्व्याप्तिर्वेदतुर्मां गायत्र्या
हितः॥ प्रायश्चित्तविधानेन सद्यो भवति पावनः॥ द्विज्यामुद्वादशालक्षेण निपतेनाभिषेकतः॥ शुद्धिमवाप्नोति पुनः संस्का
रं तं सुधीः॥ ब्रह्मोपदेश्यो गायत्री प्रधानविद्याहोमात्रे वृषहितः॥ ब्रह्मसरस्वयोरस्त्पर्वे सर्वदृश्यति जानमपि॥ अयमरत्वताणे राम॰
मार्जनं मंत्रमपि प्रयोजयं॥ तथा गारुडपुराणे तु कापांगो सहतेच पंचलांगमसंज्ञके॥ विश्वचक्रे च धर्मधेनौ महाभूतघटे तथा गृहे २२१
मत्स्ये रथे चैव आचार्य मत्सरविहितं॥ तस्मात्तन्मार्जनं कर्ममत्सरतरणहेतवे॥ तदानीं च पुरोधुर्यो यस्य भावं च मे हिने॥ पाप

श्चितेन पूतात्मा पुनः संस्कारमर्हति ॥ व्यवहाराद्दृश्यमो भूपाद्गमयोर्लोकयोरपि ॥ अमध्यादोषमाप्नोति न मुक्तिर्ब्रह्मसत्तरसंसा
त ॥ इति हेमाद्रौ लिखितं ॥ विरचितेच मेधेतुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ महाभूतघटप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवलः महाभूतघटस्यास्य प्रा
यश्चित्तमिदं शृणु ॥ येन पूतो भवेद्विप्रस्तरद्दंकृष्यपामिति ॥ पंचमे तु घटं गृह्य न विप्रो भवति राक्षसः ॥ सहस्रावर्तनेयो रेजापयेतेनि
जेनवेन ॥ तुलादीनि च दानानि यो राजा कर्तुमुद्यतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ पूजितं भूमिपाले सं महाभूत
घटं शुभं ॥ धनलाभो मखजो लोभात् तस्य नास्तीह निष्कृतिः ॥ पुरा हयवधे राजन् विप्रो ना विप्रहत्यया ॥ पीडितः शरणं गत्वा धिषणं
सुपरोहितं ॥ उवाच वचनं पश्चात् तद्देवाय परमात्मने व श्रुत्वा तं पुनरप्याह लोकानुग्रहकाम्यया ॥ एवानन्नकरकमर्णोणारमार्थं
धनं लभते ॥ मातरं पितरं पुत्रं घ्नं तं वा भ्रातरं तथा ॥ किं न कुर्वन्ति कामार्थे किं न कुर्वन्ति पापिनः ॥ किं न कुर्वन्ति भूपालार्थे किं
न कुर्वन्ति योषितः ॥ तस्माद्देन्यं द्विजश्रेष्ठ भूषयेत्वयाराजन्म शेखर ॥ कर्तव्यः पुण्यकाले तु महाभूतघटः सहतः ॥ यस्माचरणा ~~मोन~~
मात्रेण पासतो भवति किल्बिषात् ॥ तथेति स्वहासघं पुण्यकाल उपागते ॥ पत्न्योक्तं गरुणापूर्वं विधिना तच्चकार ह ॥ विप्रह
त्यागतासघः किमन्यैस्पपातकैः ॥ मत्स्यपुराणे पुण्यकालेषु जन्मक्षे यो राजा धर्मवत्सलः ॥ महाभूतघटं सम्यक् अर्चयित्वा
द्विजन्मने ॥ विद्यानिष्कामतो राजन् न तस्य नास्ति पुनर्भवः ॥ लिंगपुराणे अर्चितः पुण्यकालेषु भूपालेषु महात्मना ॥ योगृह्णीतं सर्वे
जः सोपि अब्दमेवं स एत्सतः ॥ यत्न्मा न जयेदूर्ध्वः संख्या परिशुद्धये ॥ तस्यापनपर्नेभूपः पुनः संस्कारपूर्वकं ॥ निष्कृतेनाभि
षेकेया च तुर्भाग व्ययेन वा ॥ नान्यथा शुद्धिमाप्नोति ब्रह्मसत्त्वसंसदेहतः ॥ मत्स्यपुराणे अर्चितं भूमिपालेन पुण्यकालेषु यत्नतः ॥
महाभूतघटं प्रोक्तं विप्रो गृह्णाति यो मार्गतः ॥ न तस्यास्ति निष्कृतिर्नास्ति गायत्र्याः पुरश्चरणेः ॥ उपाय्य पुनः कुर्यात्पुनः संस्का
रमेव तु ॥ इह लोके परत्रैव शुद्धिमाप्नो मनुजमं ॥ तद्धर्मस्य पुण्यं प्रोक्तं तत्र सत्प्रमेत ॥ ब्राह्मणानां जापकानां च तपोरर्थं यक

मार्क॰ ११२ 112

लेपतः॥ महाभूतघटस्यास्य प्रायश्चित्तमिदं द्विजाः॥ पञ्चकुर्याद्विजश्राद्धं लभेतापि स्मृतौ न संशयः॥ पुनः संस्कारहीनेन प्रायश्चित्ते-
न निष्फलं॥ ब्रह्महत्यायुतो विप्रो न युज्येत तिमिहृत् क्रियाः॥ अलंकृतं च यत्नेन सुराभाण्डमिवाप्रगाः॥ प्रायश्चित्ते कृते विप्रे संतुष्टाः
सर्वदेवताः॥ ऋषयः पितरो देवाः संतुष्टाः स्युर्न संशयः॥ संतुष्टेषु च सर्वेषु संतुष्टो भूज्जनार्दनः॥ महापातकजालानि प्राया-
श्चित्तरतस्य हा॥ दूरंलुत्वसंसर्गाद्देहीनं स्यात्प्रतिग्रहं॥ प्रायश्चित्तरहस्याश्रुतं कर्णरश्मिवानलः॥ प्रायश्चित्तविहीनेन कृत्स्नं जन्म विडम्बि-
तं॥ तेन कार्यं किमस्तीह तस्य जन्मानिरर्थकं॥ इति हेमाद्रिविरचिते महालयतपुस्तके प्रायश्चित्तं॥ अथेदानीं तुलापुरुषादिदानेषु चावा-
पेक्ष्यते कलिजानामस्मपत्युतरणामार्जनमाह स्कन्दपुराणे तुलापुरुषलोचने गोसहस्रे॥ महाभूतघटस्यारे आचार्योम-
त्समाविशत्॥ तदानीं वा पयेषु वा पंचमे पूर्वसंज्ञितं॥ मासे वाथ त्रिमासे वा युतं वे पुण्यपर्वतां गते॥ तस्मात्ततः कर्तव्यं अपमृत्युप-
शान्तये॥ अतिव्याते राज्ञां पापानि या वे नित्यं ब्रह्महत्यादयानि च॥ सप्तजन्मार्जितानीह मोनितानि सर्वशः॥ पापान्येतानि रोगं-
दृग्पिशाचः संभवं च धः॥ खेचरी डमरी भगी रोगवरीलं वनं ततो॥ पचैतेनमहाभूतन्याचार्ये निधनप्रदाः॥ राजन्यत्र पस्त्रराज्ञि आयु-
र्वर्धनकारिणः॥ तुलापुरुष स्वर्णगोदाने लाङ्गले समसागरे॥ विश्वचक्रे च मेघे नाम महाभूतघटे तथा॥ दानेष्वेतेषु कर्तारं स्वकाशं पश्चितः
आचार्ये प्रविश्य सनेन्द्रस्य पाणीवा नरेश्वरः॥ वापुरुषपापा सहसा घृतमिन्यजनागमे॥ तत्पत्नी वा सुतो वापि स्वपन्वा मन्त्रमापमात्॥ तत्
त्याग्हारस्मा ह मार्कण्डेयपुराणे तदानीं वापरे पूर्वाह्ने परे गुरुर्यावापि वा॥ स्नात्वा शुचिरलंकृत्य दर्भस्याग्निर्जितेन्द्रियः॥ आचार्यवर-
पे त्यार्ज अपमृत्युपशान्तये॥ प्राङ्मुखः स्वपमासीनः क्षितीयोदङ्मुखः स्थितः॥ कांस्यपात्रं पंच पलं तिलैः संपूर्य पलतः॥ तत्रो एम॰ ११२
परिलिखेत् पंचशंकुलं तत्र निक्षिपेत्॥ वरुणं पूजयेत्तत्र गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ इमं मे वरुणेति पूजा मंत्रः॥ कुराणे देवी स्पे मे त्रैरघ्रे-
रभिरक्षतः॥ आपोहिष्ठा मयो भुवेति तिस्रः॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः इति तिस्रः॥ पवमानो अत्र पंक्त्यादितिवीरमिमं तं अपमृत्युम्

यः क्षुधमित्यनुवाकः ॥ मनसेविद्वान्हेमंते ॥ हिरण्यश्रृंगमिलनुवाकः ॥ पवमानः सोअद्यनः सहस्रशीर्षेरेवमित्यनुवाकः दैत्रेविति पंचभिः
नमस्तेऽस्तु मन्योजहिमां यजमानंजहि ॥ यजमानेरक्षमांरक्षरक्षगच्छगच्छस्वाहा १ ब्रह्मघ्न राजघ्न नारीघ्नम्न सोमांजहियज
मानंजहि ॥ यजमानेरक्षमां ॥ रक्षगच्छगच्छ स्वाहा ॥ २ ॥ सर्वपापमयंसर्वमृत मयः सर्वघ्नेपोघ्नसोमांजहि ॥ यजमानंजहि
यजमानंरक्षरक्षमांरक्षरक्षगच्छगच्छस्वाहा ॥ ३ ॥ निशाचराणामधिपयेत राजमहात्मनोमांजहि यजमानंजहि ॥ यजमानेरक्षरक्ष
मांरक्षरक्षगच्छगच्छस्वाहा ४ भूतप्रेतब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीन्याधिपमहामहामन्योमांजहि ॥ यजमानंजहि यजमानेर
क्षमांरक्षरक्षगच्छस्वाहा ५ भूम्यंतरिक्षकर्मदिविर्भूमध्ये ... काल ... कर्ममहाम नमोमांजहि यजमानंजहि यजमानेरक्षमांरक्ष
रक्षगच्छगच्छस्वाहा ६ समुद्राणिरिपुमपंत्रंतंत्रमंत्राधिपमाहात्मनोयजमानंजहिनिंमांजहियजमानेरक्षरक्षमांगच्छगच्छस्वाहाः
७ सर्वांतर्यामिनसर्वसंचरः सर्वव्याधिमयमहात्मनोयजमानंजहिमांजहियजमानेरक्षरक्षमांगच्छगच्छस्वाहा ८ इत्यथर्वणोक्त
मंत्राः ॥ एतैर्यजमानंमार्जयेत ॥ देवस्यत्वेतिमार्जनशेषं समाप्य यजमानः पुनः स्नात्वाधौतवस्त्रधरः शुचिः ॥ निमित्तकर्मणिनिर्वर्त्यआ
चार्यंपरितोषयेत ॥ कांस्यरक्षसमुत्पन्नं सर्वदेवमयं चयत् ॥ कांस्यदानेनमस्ता मपापंव्यपोहतु ॥ कांस्यदानं ॥ तिलाः पापहरानित्यं
विष्णोर्देहसमुद्भवाः तिलदानादहस्यपमेपापंनाशयतुकेशव ॥ तिलदानं ॥ कलशोब्रह्मदेवस्यकलशोविष्णुरात्मिनः ॥ कलशोशंकरः
साक्षाद्दत्तःशांतिंप्रयच्छमे ॥ कलशदानं दक्षिणाभिश्चबह्वीभिः एवाचार्यंपरितोषयेत ॥ एवंमतिग्रहोकृत्वामर्त्योनरोतिपलतः
असत्यामृत्युमाप्नोतिपश्चेमासेपिवाद्विजः ॥ ततःपरिविष्ठुस्नान्याद्ब्राह्मणान्भोजयेत ततः ॥ प्रायश्चित्तंततःकृत्वाइहलोकेसु
खमेपे ॥ इतिश्रीमहादिविरचितेअथमनुसतरणमार्जनविधिः अथाचार्यकर्तृत्वान्यपुनः संस्कारमाह देवलः तुलापासहस्त्र
चक्रांगलेविश्वमंडले ॥ सप्तसागरदानेचचर्मधेनुप्रतिग्रहे ॥ महाभूतघटेचैवआचार्योयदिपद्विजः ॥ सहस्रपतिताम पालुनः

प्रा०कृ०
११३
113

संस्कारमर्हति॥तत्सोपनयनं नभस्पेण तत्कर्म्महोमं च विहितः॥ मत्स्यपुराणे तद्वतेषु द्विजो यश्च कर्मेणाचार्यतां व्रजेत्॥ संध्यादिनित्यकर्माणि
तस्य नश्यंत्ययोग्यताः॥पदार्थपतितश्चैव दानेषु तेषु संक्षिप्यः॥भस्मीभवंति ते सर्वे दानान्यग्निं मोपमा॥तत्सोपनयनं भूयः सावित्री
दानमेव च॥ब्रह्मोपदेशं कर्तव्यो ब्रह्म कन्यफलानि च॥होमपर्णे तत्पूतेषु दानेष्वाचार्यत्वं समस्तो द्विजः॥कर्तेति धनलोभेन नत्स्य संध्या
दिकाः क्रियाः॥न पुनंति पुनः सर्वे भस्मनि न्यस्तहव्यवत्॥अधिरोहणं पोना सिनित्यकर्मसु पञ्च वे॥ सावित्रीपतितत्वं विद्यानालपत्से
कृत्यचनेति ब्रह्मांडे आचार्यो य भवेत्तेषु दानेषु द्विजवत्सम॥तेषां संध्यादिकाः सर्वा विगायत्रीजपादयः॥न फलंति द्विजास्तेषु नत्र
मेरौ भवेत्तस्य॥पुनः संस्कारमात्रेण शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमां॥भविष्योत्तरे तुलादिषु च दानेषु मतिमान् द्विजोपरि तस्य संध्यादिका
दोषनामेति पुनः संस्कारमर्हति॥कौर्मे मरुस्थलेषु दानेषु यदा पस्य पतितत्वतः॥तदा मन्त्रतः सावित्रीपतितत्वाभ्यां संशयः॥संध्यादिनि
त्यकर्माणि पितृकार्याणि यानि च॥तानि सर्वाणि विमर्षेन फलंति द्विजन्मनः॥पञ्चलोकातनयो ध्यातानस्य रूपं तिक राचन॥तस्माद्दोष
विशुध्यर्थं पुनः संस्कारमाचरेत्॥नवलक्षगायत्रीजपादिषु त्रिषु केन मापश्चिते न॥परिशुद्धयोमत्वा पश्चात्तुनः संस्कारं कुर्यात्॥तदा
हृद्दलस्माप श्चितेनष तात्मानं वल सज पाति न॥पुनः संस्कारमात्रेण शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः॥अधिकारो भवेत्तस्य स तत्कार्यो
हिकर्मसु तत्प्रकारस्मात् नरसिंहपुराणे पर्वगर्भेसमा तत्र तत्रतविनिवेशपेत॥नूतनेन वृषस्य णगर्भकुर्यात्सु सरलवत॥तस्याधुनं
उलाश्चाप्य तत्र पद्मे लिखितं तत॥तत्रोपरि समसेद्धिमकर्तारं पापसुतपे॥पिधापतेन वषस्वतत्र ब्रह्मणाम र्चयेत्॥गंधपुष्पाक्षते
र्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यवंदनैः॥पटंभिद्यातनःपश्चा सिरण्यगर्भ इत्यच॥लिंगपुराणे पंचमे दशमे हि वसेपसेवाम्यहि निपिवा॥आन्म प्राय०
ज्यहं पतीसात्याधातः कालेपश्चाविधिपूर्वं प्याह वाचनं कुर्योन्न धाद्भानं ततः परं॥पतेन मनस्याराजन दूख्यलोभपरदत्सुरवः॥ ११३
ब्रह्मनतान मिति ब्रह्मपूजा॥पूजांते पूर्वे मंत्रेण गर्भे मिंधात॥ततोनं तर्कृतं ब्रह्मद्विरस्य तन्न वार्के जपेदाचार्यसेव च॥अंगा दंगा

रिति द्वाभ्यां ॥ मभिमंत्र्य पन ॥ मधुमन्नर्घ्य घ्राणां दक्षिणे कर्णे जपः ॥ गर्भे निर्माणं मंत्रेः ॥ परिधास्ये यशोधास्येति मंत्रेण पटलयुगं वस्त्रं कुर्यात
यशसेमाद्यावापृथिवीमंत्रेण गर्भे प्रवेशः ॥ ततः पूजा कर्तव्या पूर्ववत् ॥ उत्सृष्टोसि गर्भात्तो भवसि ॥ न रकाद्वा नारितो भवसीति मंत्रेः
कर्त्तारं विसृज्य ततनको स्मै घृतं परिपायित्वा तत्रावलोकनं कारयित्वा तो त्रिपेत्रेति पंचभिः स्नापयित्वा आचार्यः स्वसमीपमुपवेश्य लौकि
काग्निं प्रतिष्ठाप्य अलंकृतया रीत्योपविश्य गृह्योक्तविधिनाज्यभागांतं कृत्वा प्राजापत्यो द्दशहोमं कुर्यात् ॥ ततः कर्तव्यान्वारब्धेन स्वि
ष्टकृद्धोमपूर्वं परिस्तरणानि संस्थाप्य ज्जसमिध्यागग्नौ तैर्विराजा होमं कुर्यात् ॥ ततः आचार्यश्चतो सहस्त्र वः कृत्वा ब्रह्मलोपवेशनमुपनयन
वत्कुर्यात् ॥ ततो यज्ञोपवीतधारणं कृत्वा आचार्यो गायत्रीमुपदिशेत ॥ उपनयनवत ॥ ततस्त्वौपासनाग्नेः संधानं ॥ औपासनांते प
ञ्चगव्यविधानात्पंचगव्यं प्राश्य पत्नीपुत्रेषु योजनं ॥ ततस्त्वाचार्यस्य धान्यार्थे ततो यथेष्ट ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्स्वशक्त्या यथा विधिपूर्वकं ॥
पश्चाद्भवति पूतात्मा इह लोके परत्र च ॥ नित्यकर्मसु कार्येषु पितृकार्येषु सर्वदा ॥ ताडिता लोकतारस्य द्वादशाब्दात् शठाद्यपि ॥
विसर्जयेत्ततः सर्वकर्म वर्जयेद्यदि मोहतः ॥ स्त्रीम याति पापात्मा इह लोके परत्र च ॥ राक्षसत्वं भवेत्तस्य जलपानविवर्जितं ॥ पुनःसंस्कार
हीनस्य श्राद्धं तस्य द्वयं भवति चोभयोः ॥ वेदशास्त्रपुराणानि प्रमाणानि स्वात्मकर्मणि ॥ कलौ युगे विशेषेण प्रायश्चित्तं विशुद्धिदं ॥ प्राय
श्चित्तेन पूतात्मा तेषु लोकेषु संपदः ॥ आचार्यस्त्रिः परिक्रम्य प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ दशाहमात्राणि सर्वाणि मात्रयापोष्य धीमते ॥
इति हेमाद्रिविरचिते तुलादिप्रतिग्रहीतॄणां आचार्यादीनां पुनःसंस्कारविधिः ॥ अथ चेदानीं तुलादिप्रतिग्रहीतॄणां तदानानंदप्रं
प्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे हंसवाहं चक्रे दानं स्नानं गृह्णाम्यहं ॥ कौरवं पंचकारण्यं ततो वाराणसी पुरं ॥ प्रयागः पौष्करः से
तुर्गंगासागरसंगमः ॥ जगन्नाथं च सिंहाद्रिः श्रीशैलं च महत् ॥ मार्कंडेयं शोभनाद्रिं ज्ञपवादं महत्तमं ॥ ततः परं धर्मपुरं
नसिंतोपत्रनिष्ठति ॥ ततः समनरोत्सेगः श्रीशैलः पुण्यपर्वतः ॥ अतो बलं मतास्वैर्वैघनाथस्ततः परं वेंकटाद्रिः कालहस्तीकांचि

मा॰हे॰ क्षेत्रं ततः परं ॥ अरुणाचलमहाक्षेत्रं महाक्षेत्रं चिदंबरं ॥ कमलालयमहाक्षेत्रं वृद्धाचलमतः परं ॥ मध्यार्जुनं महाक्षेत्रं कुंभकोणं महास्थलं ॥ त
११४ थैव जंबुनाथं च श्रीरंगं मरुदुन्नतं ॥ ततस्तमधुरादेशे सुंदरेशो महान्मतः ॥ ततः परं महाक्षेत्रं मधुराहेयभागतः ॥ रामेश्वरं महाक्षेत्रं नना
115 देनमतः परं ॥ अनंतशयनं गोकर्णं सुब्रह्मण्यमतः परं ॥ पापक्षेत्रमिति प्रोक्तं पुण्यक्षेत्रप्रयाग्रकं ॥ एतानि क्षेत्राणि स्वयंभूनि अथ पुण्य
नद्यः गंगासरस्वती चैव यमुना फल्गुनी तथा ॥ गंडिका शोणभद्रं च नर्मदा गौतमी तथा ॥ मलापहारिणी भीमरथी कृष्णावेणी तथैव च ॥ तुंगभ
द्रा तथैवाख्याता हविभर्वनाशिनी ॥ पिनाकिनी च कावेरी ताम्रपर्णी महानदी ॥ पयोष्णी वंजुला चैव चतथा वेगवती नदी ॥ एताः पुण्यतमा
नद्यः स्मरणात्पापनाशनीः ॥ एता महानद्यः अयोध्या मथुरा माया काशी कांची अवंतिका ॥ पुरी द्वारावती चैव सप्तैताः पुण्यवर्धनी ॥
हेवैवैतेषु पुण्येजंतुनरोषितापुपवर्जः ॥ प्रतिग्रहवत्तलाहेर्विराजः पापपरायणात् ॥ प्रायश्चित्तेन पूतात्मा पुनः संस्कारपूर्वकं ॥ गंगायां
मौसलस्नानैः षण्मासाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ रेवायां तु नरः स्नात्वा शुद्धिमाप्नोति दैविकी ॥ वर्षेणैव सरस्वत्यां प्रयत्नाद्विधिपूर्वकं ॥ स्नाने
स्त्रिषवणं सम्यक् शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः ॥ फल्गुमासान्तरास्पवर्षार्धस्नानमाचरेत् ॥ तत्रापि त्रिषवणमितरार्थैः पूर्ववच्छुद्धिमाप्नोति हाने
षेतेषु संपूर्णात् ॥ प्रातरारम्य गांगे स्नानमासापं स्नानमाचरेत् ॥ वर्षद्वयेन पूतात्मा सुमनो लौकिको गतः शुचिः ॥ तैर्थ्यवंश्राणमत्रपापं पूर्वजः
शुद्धिमाप्नुयात् ॥ गौतम्यां नियतः स्नात्वा नित्यकर्मपरायणः ॥ विंशन्मासोशलेस्नाने रद्मात्रेण शुध्यति ॥ स्नाने मलापहारिण्यां विंश
त्यावद्दिनं द्विजः ॥ अब्दमात्रेण तत्रापि विशुद्धिमाप्नोति पौर्विकी ॥ भीमरथ्यां महानद्यां अर्धरात्रं जितेंद्रियः ॥ जानुदघ्नजले स्थित्वा जपेन्मं
त्रं त्रिपंचकं ॥ मासं संपूर्णतां यावत्तिपरितारद्धिम्यवत् ॥ एवं मासद्वयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति वैदिकीं ॥ कृष्णवेण्यां महानद्यां एकादश्यां नि रा॰मं॰
नोरपि ॥ स्नात्वा नित्यं समाप्याथ नाभिदघ्नजले वसन् ॥ नमो नारायणायेति जपेत्प्रणवपूर्वकं ॥ मध्याह्निकं ततः कृत्वा ब्रह्मयज्ञ ११४
सं च तर्पणं ॥ कृत्वा ततः पुनर्जप्यात्सायंकाले विरम्य च ॥ अव्रतघ्नं तदा कृत्वा पुनरेकादशीं परां ॥ तत्रैव पर्ववत्कृत्वा तादृशात्सुव्रातषे

वव॥ वर्षमात्रेणपूतात्मा तेरल्लोकंह्यंप्रभुः॥ तेष्वेवतुंगभद्रायां कृत्वाशुद्धिमवाप्नुयात्॥ जपेरहोबलक्षेत्रकुंडेवाराहसंज्ञिते तत्रैवभवनाशिन्यां
जानुदघ्नजलेवसन्॥ जपेन्नृसिंहगायत्रीं मासमेकंनिरंतरं॥ ततःशुद्धिमवाप्नोतिनप्रतिग्रहदोषभाक्॥ पिनाकिनीनदीतीरेप्रतिगृह्य
तुलादिकान्॥ जपेत्संवाससरमंत्रंशैवंपापहरंपरं॥ स्नात्वाप्रातःशुचिर्भूत्वाभिमस्व(?)स्नेदिनेदिने॥ मासमात्रेणशुद्धिःस्यात्तुलादीनां
प्रतिग्रहात्॥ अरवंजयांतुकावेर्यां प्रातःस्नात्वायथाविधि॥ नित्यकर्मसमाप्याथकंठदघ्नजलेवसन्॥ जपेच्चपौरुषंसूक्तंअष्टाद
नमनुक्रमात्॥ यावत्समाप्तिर्भवतितावन्मौनंनपरित्यजेत्॥ एवंकुर्यात्प्रतिदिनंशुद्धोभवत्यमानतः॥ ताम्रपर्णीनदीतोयेअवगा
ह्यदिनत्रयं॥ त्र्यंबकंजपेन्नित्यंसंस्थाप्यमनसिधारयन्॥ दिनत्रयेतिपूर्णेस्मिन्निर्विघ्नेनजनाधिपः॥ पूतोभवतिविप्रेसेन्तुलादीनां
प्रतिग्रहात्॥ यथोपलीवंजलपेरिवं॥ धनःकोघांतुलादीनांगृहीत्वाधनलोभतः॥ स्नात्वामध्याह्नवेलायांगत्वारण्येंध्वरलये
ओपमनाग्नेजरुपाविरुजालोममादितः॥ अधःशायीभवेन्नित्यंमासमेकंनिरंतरं॥ दुग्धंमुद्गान्नरोफलाहारोह्यथौवकेसमा
चरेत्॥ एवंमासव्रतंकुर्यात्ततदोषात्प्रमुच्यते॥ एतन्नदीव्रतेयागादिकर्मेकृतपांपूर्वीतातिमितेःपूतस्मृतदीस्नानादिकंअपपोजनैर्यं॥ शरी
रलोपरावतगृहमतः॥ तुलादिसंग्रहोत्थपापपूर्वेशुद्धिमनिच्छतां॥ पुनःसंस्कारलोभानांनदीस्नानमुदीरितं॥ प्रायश्चित्तेर्विप्राणांपूर्वे
शुद्धिमतांमता॥ पुनःसंस्कारपूतानांनदीस्नानेनिरर्थकं॥ नदीस्नानानीत्यर्थःशक्तिरमाद्विविधंचितेतुलादिप्रतिग्रहोत्पणान
दिस्नानरूपप्रायश्चित्तं॥ अथतुलादिप्रतिग्रहीतॄणांप्रायश्चित्तपद्धतिमाह॥ महानारदीये तुलापांगोसहस्रेचलांगलेविष्णुमंड
ले॥ सागरेचर्मणांधेनौमहाभूतघटेस्वप॥ तिलपर्वेकालचक्रेकोहितोमेजनाधिप॥ आत्मापर्विभवंत्येपूतेसर्वेदोषभागिनः॥ लिं
गपुराणे आत्मतुल्यसुवर्णेचगोसहस्रेचलांगले॥ महोदधिषुभूत्याख्येधटेधेनौचचर्मणां॥ कोहितोमेकालचक्रेतिलगर्भेतिलाच
ले॥ कार्पासपर्वतेतुजनतयालवणपर्वते॥ आर्द्रकल्पाजिनेयेतिप्रभुत्वात्स्याद्विजोत्तमः॥ तेषामेवानुकंपार्थमिदमाह प्रजापतिः॥
प्रायश्चित्तंविप्रअर्थमिहालोकेपरत्रच॥ कूर्मपुराणे आर्द्रकस्माजिनेकालचक्रेलवणपर्वते॥ कार्पासपर्वतेकोहितोमेरेनगर्भे

मा॰ हे॰ १९५ नाभूषे॥ गोसहस्रेष वत्सानां चलांगले विश्वमंडले॥ सागरे वर्मधेनौ च महाभूतघटे तथा॥ आचार्यत्वं परिश्याम्मं दानानां प्रण्य संगमे॥ आ
चार्यो परिशेषो विप्रस्तस्मान्निष्क्रानिरूपयेत॥ आचार्यो इति परं आ दूष सा जिनुःहि गलौ तथांतुलायां गो सहस्र प्रतिग्रहीतु आचार्यश्च स्व
सहस्र कल्पिजानुपलसपां॥ तुहस्तवत्सिषु संहितापां आश्वलुतुले सुवर्णेस्यगो सहस्र प्रतिग्रहे॥ आचार्यप्रभृतीनां चर्त्विजां पा
115 पनाशनं॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं देहशुध्यर्थमादरात॥ द तरहानेषु समत्यति रिक्तेषु हिरण्यगर्भादिषु॥ आचार्याणामवेकेनेर्षां
नारः पूर्वमुक्तेषु दानेषु तुलागोलांगलादिषु॥ आचार्याणां तु सर्वेषां प्रायश्चित्तविशोधनं॥ एतस्यातिरिक्ते हिरण्यगर्भादिषु आचा
र्याणां॥ हिरण्यगर्भसंहितापां आर्द्रक स्या जिनेगमकोटि होमे तिलाचले॥ कार्पास पर्वते काल चक्रे लवणपर्वते॥ तिल गर्भे च लोकेदूस
तप्तेजेष्वपो द्विजः॥ तस्मै च निष्कृति रिपं कथिता मुनि पुंगवैः॥ पूर्वोक्तानां तुलादीनां दानानां पोक्षितानम॥ आचार्यर्त्विजां भूतनेतेषां
मे तुराशि निष्कृतिः॥ तत्यकारमाहे बलः तदानीं वृषपोरवर्षपंचमेवाष्टसप्तमे॥ पास्मिन कस्मिन्दिने वापि मनसा परिपूर्णो वान्॥ गंधास
तान्संवृगाथ तांबूलानि कुशानपि॥ ब्राह्मणं वेदसंपन्नं स्नातिपित्वान दोतदे॥ गत्वा तं वेदमालोच्य बंधुभिः सह पार्थिव॥ तेरवुता मवा
प्यामुमानिपमपथ्याक्रमं॥ दूष्यलोभ तनपा विमो मपाकार्स्प्राति ग्रहः॥ पागादि कल्येश लें स्वं तत्वं वे द्विजोत्तमाः॥ दतितत्ववे तेतीर्थम
षेपित्वा समापयेत॥ गत्वा पवर्षणं कृत्वानि सकर्मसमाप्य च॥ एंद्रं दिक्तं ततो धृत्वा दर्भपाणि जितेंद्रियः॥ चतुर्विंशतिवा विप्रान वेद
रास्पपरिष्कृतान॥ अष्टादशं वा दशवा पारिषद्यै नियोजयेत॥ स्नापयित्वा ततः सम्यक्परिषदं विधिपूर्वकं॥ उपविश्य प्रणवाद्देशे तस्य मानु
वेः स्वचि॥ पूर्णेन मनसा पूते प्राणायामान्ग्रपंचरेत॥ प्रणवाद्यां च नेकं पां तेन तपेन वर्जयेत॥ नं घाक्षानं ततः कुर्वीत विहितं तिपार्थिवप्रा
प्यानापम्नाविधिवेदाकालोवकीर्तयेत॥ निमित्तं कीर्तयेद्विद्वान पश्चिम्न्दोत्र घदतिथौ॥ प्रिन्नदानासमप्रसन्नः पापमेतत्सपरिग्रहात॥ तत्रात्रनामन एम॰
स्य राशिपूर्वं समुच्चरेत॥ स्वगोत्रनाम तनस्वं दानमत्र प्रकीर्तयेत॥ प्रायश्चित्तमसंकल्प ब्रह्मेशास्त्राजमारतः॥ इति संकल्पा विधिवत्कंघगुप्तास्त ११५
तैर्यदा॥ अप्य वर्ष्य परिवदस्मग्रवस्त्रेश्वत पूर्वकं॥ गमनं तसं पदिसापुर्वाकमे पोरणि केः पुरत॥ त्रिः परिक्रम्य पत्नेन प्रणम्यात्पापचं दंवत॥ [illegible]

चेयमुपसन्नेततततः निमित्तंतन्निरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्यतीति विज्ञाप्यतस्यैव स्नातव्यं॥ संभाव्य पितांसंगत्यैतेन विज्ञापितं वचः
॥श्रुत्वा विप्रास्स मर्पं चत्रयं वा विदुषां गुरुः॥ पूर्वोत्तरदक्षिणेन्द्र स्नात्वा प्रेषयेत्नु वा रुकं॥ प्रेषयेत्तितिहात्र तस्मे रत्नारायपर्णं विभुः
ते व्यक्तं विदुषं शान्तं मनुवाहर्ष्यमारतात॥ दक्षिणां बहुशो दत्त्वा प्रेषयेन द्विजोत्तमाः॥ सोपि स्नात्वा स्वर्मे यापिः कर्तारमनुबोध
येत॥ तत्रोत्रनामनस्त्र चमनुज्ञायो येदशेषतः॥ ततस्सर्वमनुवाहात्स्यश्रुत्वा शक्यं समाचरेत्॥ हिरण्यस्नानरूपेण प्रायश्चि
त्तविशोधनं॥ प्राश्यं गव्यं कृत्वा दंतधावनपूर्वकं॥ स्नानं कृत्वा पंचगव्ये तत्तन्मंत्रैः पृथक्पृथक्॥ गोदानं च ततः कुर्या
त्प्रायश्चित्तं परितुष्टये॥ तुही व्यं गानि सर्वाणि शालाहोमं ततः परं॥ शालाहोमस्ततः कार्यो ड्तरं रव्यो यथि च दक्षिणोः पुनर्गो
दानकं कृत्वा दश दानमतः परम्॥ भूरिदानं ततः कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः॥ एवं कृते द्विजोपस्कृत्तो दोषात्प्रतिग्र
हात्॥ अन्यथा दोषमाप्नोति दुःखी स्याज्जन्मजन्मनि इति इति मूलवचनानि इति प्रायश्चित्तपद्धतिः अथ प्रायश्चित्तप्रकारः
आदौ मलापकर्षस्नानं॥ ततः परिषत्कल्पनं॥ आचार्य विंशः तु विंशः अष्टादश द्वादश वा षड्भावि दुषः परिषदर्थे निपोतव्याः॥ ततः प
रिषत्स्थे संकल्पः॥ ततः परिषदाभ्यर्चनं॥ संकल्पेन तदुषं वस्त्रांतरेव ध्वा दर्भं पापिमुकुलितहस्तः समस्तसंपरिनिमंत्रानुद्वारन्परिष
दभिः प्रदक्षिणी कृत्य दंडवत्प्रणम्य दक्षिणां परिषत्स्थे निधाय मुकुलितपाणिः सन्॥ अशेषे हे परिषत् मदीयां विज्ञापनां अवधा
येन पापसमार्पयेन॥ मिमां सौवर्णदक्षिणामस्मीपसि समर्पये प्राप्यो तत्र दक्षिणात्वेन स्वीकृत्य काश्यपगोत्रे अमुकनक्षत्रे मुक्तराशौजा
ते अमुकशाखाध्यायिन ममुक नामधेयं मां एतस्मात्पापात्समुद्धरध्वं त्वत्पुनः प्रणम्यो सम्यापर्युकृत करः सन॥ अशेषे हे परि

मा॰नै॰ यतपर्वेषु॰ पस्मिन्कस्मिन्दिने वा अमुकनदीतीरे अमुकदेवसान्निध्यावमुकपुण्यकाले अमुकगोत्रेण अमुकनक्षत्रे अमुकराशौ जाते
११६ न अमुकनामधेयेन धर्मवर्तिना एतेना विप्रेण वैश्येन वा कृतेषु तुलादिमहादानेषु काश्यपगोत्रस्यामुकनक्षत्रे अमुकराशौ जातस्य
116 अमुकशाखाध्यायिनो अमुकनामधेयस्य मम मैदेवान्मतिग्रहः ॥ ममनस्त्याद्रुसर्वक्षत्तत्रमप्रतिग्रहीतिदानतुलादिदानेषु प्र
तिग्रहात्सर्वसंध्यादिनित्यकर्मभ्रंशात पातदोषपरिहारद्वारा उत्तरत्र संध्यादिनित्यकर्मसु स्थानाधिकारसिद्ध्यर्थं त्वाय
त्रुष्टानेऽस्माकं कृच्छ्रचतुष्टयरूपा प्रतिग्रहलब्धस्य धनस्य चतुर्भागेन वा तदर्धेन वा धर्मशास्त्रोक्तविधिना प्रायश्चित्तं करिष्ये
इति संकल्प्य प्रणम्योत्थाय तदग्रे सकुलितपाणिः सन्तिष्ठेत ॥ पूर्वसंकल्पत्स्वेवमेव ॥ अशेषे पापपरिषच्छ्रिवार्य समस्तं चात्रोन्वा
विद्वांसो विप्रा न परिषद्दक्षिणा समर्हदक्षिणापात्रो पवित्रारे विद्वांसो पूर्वं सम्यग्विचार्य काश्यपगोत्रेण अमुकनक्षत्रे अमुकराशौ
जातेन अमुकशाखाध्यायिनो अमुकनामधेयेन अस्मत्संनिधौ विज्ञापितस्य पापस्य तुलादिषोडशमहादानेषु मध्ये यस्य दा
नस्य प्रतिग्रहो यथा यथा पशुलक्षं तं न्यतिग्रहात्कृत ममोपनयनप्रभृत्येतत्क्षण पर्यन्तं संध्यादिनित्यकर्माणि भ्रंशितानि
तत्पापनोदनप्रायश्चित्तं धर्मशास्त्रेषु निश्चित्य स्वाक्यप्रमाणं ग्राफस्पैणा परिषद्धेशांतस्यायोचारणाय श्रीभेषपर्वत इति प
रिषत्प्रेषयेत अथ विधायकवाक्यं सर्वेभ्यात वंत: एवं विप्राश्चित्तं ग्रहणधाराग्योचारणदक्षं स्वदक्षिणानुल्पदक्षिणापात्रे राम॰
भाग्यभो अनुवारकरतन आगछरसा दक्षिणां त्वो हस्तममुकनदीतीरे अमुकदेवसन्निधावमुकपुण्यपरिकुवले अमुकगोत्रस्यम
मुकनक्षत्रे अमुकराशौजातस्य अमुकशाखाध्यायिना अमुकनामधेयस्यैतस्य पूर्वेषु:॰ पूर्वेषु: पस्मिन्कस्मिन्वादिने तुलादिषो ११६

इशमहादानेषु मध्ये यस्य यस्य दानस्य प्रतिग्रहाद्यत्पापमुत्पन्नं ततत्प्रतिग्रहात्तस्यापनयनप्रभवेतत्स्वर्णपर्यंतं संध्यादिनित्यक
र्मभ्रंशितानि ततत्पापनोदनं प्रायश्चित्तं धर्मशास्त्रे निश्चित्यपरिषन्निर्मितं शाक्यप्रमात्मा यत्प्रेषणास्यो परिशंसति एकं विप्रं प्रेष
येयुः॥ अनुवाक्य गायत्रीमंत्रं सत्पवेले स्नात्वा दर्भपाणिः सन्कृतांजलिरभिमुखीभूय उत्तानपाणिः सन्॥ हे काश्यपगोत्र अमुकनक्षत्रे
अमुकराशौ जात अमुकशर्मवाध्यायित अमुकनामधेय त्वया परिषत्संनिधौ विज्ञापितस्य पापस्यापनोदनमस्मिन्निर्णीतं सं
वे प्रायश्चित्तं प्राजापत्यादि अंगसहितं पूर्वोत्तरशालाहोमानुगतं वेमवनांते श्राद्धं सहितं एकमस्वं दंवाम प्रत्याम्नायस्वेणा
स्मोपरिशंतिविधायकमुखेन अशेषेषा परिषत् मां प्रेषितवती अहमप्युपदिशामि सावधानः समाकर्णय॥ काश्यपगो
त्रामुकनक्षत्रे अमुकराशौ जात अमुकशर्मवाध्यायित अमुकनामधेय अमुकनरोत्तरे अमुकदेवसंनिधौ अमुकस्य पादिवहे अ
मुकगोत्रेण अमुकनक्षत्रे अमुकराशौ जातेन अमुकनामधेयेन स्वधर्मवर्तिना एतत्कृतेषु तुलादिषोडशमहादानेषु मध्ये
यस्य दानस्य प्रतिग्रहात् यत्पापमुत्पन्नं तत्पूर्वं लेप॥ त्वस्तिनित्यकर्मणामपि पत्तंइतःपरं संध्यादिनित्यकर्मानुष्ठानाहि
धर्म्ये एतत्पापापनोदनं प्राजापत्य प्राजापत्यस्थाने तत्कृच्छ्रं अथ मनत तत्सविप्रे ध्य अतियहश्चैत षड्गुणितप्राजापत्यम
च्छ्रात्मकं विशोधनं भवति॥ क्षत्रियेभ्यो द्विगुणितं विशोधनं॥ वणिग्भ्यश्चैतत्त्रिगुणं॥ शूद्रेभ्यश्चैव चतुर्गुणं॥ संकरेभ्यश्चैतत् षड्गुणितं
षड्वर्षप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकं विशोधनं भवति॥ दाताहत्यादिदोषवाहुल्यात तत्प्रतिग्रहे अशीतमधिकसरस्वप्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्ना
यात्मक सर्वप्रायश्चित्तं प्राजापत्यादि अंगसहितं पूर्वोत्तरशालाहोमैवेसस्वनांतेश्राद्धं पंचगव्यानुगत सर्वप्रायश्चित्तं साक्षात्सर्वपापं

प्रा॰ हे॰
११७
117

अज्ञातत्वेनतस्मात्प्राप्तानाश्च॥ येन दानसमुद्गानहिस्थानसंहितामात्रेवेदपारायणमुनगायत्रीजपहिमशतप्राणायामप्रत्युं
जपमंत्रेणसहाहुतिभिर्होमद्वादशब्राह्मणभोजनप्रत्याम्नायः॥ ततः प्रमाण्यायेरस्मिन्प्रायश्चित्ते काश्यपगोत्रेणामुकनक्ष
त्रेऽमुकराशौजातेनामुकशाखाध्यायिनामुकनामधेयेन तत्वपासंपूर्णमनुष्ठिते सति काश्यपगोत्रो मुकनक्षत्रेऽमुकराशौजा
तो अमुकशाखाध्यायी अमुकनामधेयोऽहं अमुकनरोत्तरे अमुकदेवसंनिधौ अमुकपुण्यदिनेऽमुकगोत्रेणामुकनक्षत्रेणामु
मुकराशौजातेनामुकनामधेयेन स्वधर्मवर्तिना एना कृतेषु तुलादिषोडशमहादानेषु यस्य दानस्य प्रतिग्रहात् प्रसृत एवं सत्व
स्तिनः पूर्वसंध्यादिनित्यकर्मभ्रंशोपि जातस्तस्माद्धस्ताक्षसानित्यकर्मभ्रंशदोषाः सर्वेभ्यः पापेभ्यो मुक्तोभूयासमित्यनुवारकाङ्क्षे वे
देत॥ एवं त्रिवारं अनुवदेत॥ परिषदपि एकवाक्येन तथास्त्विति वदेत॥ अनुवादकोपि ओं प्रभाष यावदनुवदेत॥ तस्मादेशाद्य
ऋग्यजुःसामाथर्वणसंज्ञस्वाध्यायविशततमप्रत्यामपत्र येण स्वपं वा ब्राह्मणेनैवा कारयित्वा प्रायश्चित्तांगभूतानि दन्तधावनवपन
मृत्स्नागोमयगोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिर्भिस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक्॥ स्नात्वा प्रायश्चित्तांगगोदानं दत्वा प्रायश्चित्तांग भूतं पूर्ववत्सहस्रा लाहो
सं कृत्वा वैष्णवानां हौम्यौ देवपातः॥ अनन्तरं ब्रह्मकूर्चविधिना पंचगव्यं पीत्वा तद्रंगदशदानानि कृत्वा उदि प्रायश्चित्तांगभूतं तर
शालाहोमं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्॥ अनन्तरं पुनः संस्कारविधिना पुनः संस्कारं कृत्वा पुनो मवेवपपोक्षेवहागैनो मवे
त॥ एवं कोटिहोमाद्याणोहीनां प्रायश्चित्तकालेच कोतिलगर्भप्रति ग्रहीतृणां एवं प्रायश्चित्तं नामप्याशुद्धो भवति॥ तदाह एम॰
गौतमः प्रयाश्चिर्मिमपोवत्साय याद्यमपोगजः॥ तथा निर्धनिहोनो सो द्विजो लोकविगर्हितः॥ पाप गात्रिकमह॥ ११७

त्वात्तु माया स्थितपणः स्मृतः ॥ अपवित्रस्सदा भूपा दर्शने सर्वकर्मसु ॥ यो वा को वापि विद्विजो लोके विप्रस्याक्रन्तनिष्कृतेः ॥ दृष्ट्व
दिष्टं जीवपानेनेगो मांसाहारी निराघृतेः ॥ द्विजस्याहतत्वि तस्य गृहे नित्यं समाश्रिताः ॥ बालग्रहापि शाखाश्चश्मशानसदृशं गृहं ॥ पि
तरो नात्र भुंजंति न देवाः क्षीरपुंगवाः ॥ नविष्णुः पृथिवी गावः शापं स यन राधिपमिति इति हेमाद्रौ विरचिते तुलादिदानेषु मति गृहीतृणां
आवापोद्वेलं नाम पहरणमंत्रो दारभ्यकामाह मंत्राह स्य कुलाप्तधर्मादिदानेष्वकालधरस्य पतिगृहे ॥ गां हा लिंगं न दानेव व दृष्ट्वा घोरेणिणा
गृहे ॥ अपमार्जनकालेच आसन्न मरणो गृहे ॥ श्वावदर्शनकालेच संग्राम रक्तदर्शने ॥ एतेषु तेनैव काले ग्रुपि शाखाः संचरं तथः ॥ दूरंति
मा विशंसत्र आवापेभ पवर्द्धनं ॥ के विच्चु वाप्रदस्पणके चित्रुक्रम दर्शने ॥ दातुः प्रति गृहीतुर्वा दृष्ट्वा केविचरं तथः ॥ नत्वके तु सर्वेपापानिदानमा
त्रेव जंतथः ॥ दूरंति मविशंसत्र आवापेभ पवर्द्धनं ॥ नरानौंवा परेशुष्व पंचमे दशमेपि वा ॥ पक्षे वा मास मात्रे वा दिने मिवात्त तीयके ॥ शि
रः कंपो ज्वरो वापि शूलेवा कुक्षि मध्यतः ॥ भ्रमः सर्वेषु देहानां करणाद्दर्पयोद्दनं ॥ सर्वदा गत्र मत्र बुद्धिः स्यादेत देव विचेष्टितं ॥ मंदानिरस्य वि
नित्समेत त्सत्र पामीरितं ॥ को दिहोम काले गतोत्र मणादि कं ॥ आलिंगनदाने स्वपं वाप नि या देह स्त्रो वा नचलन ॥ रक्तदर्शने संग्रामे कु
पापन दर्शने मरणाभीतिः ॥ लेख्यावि धिं वक्ष्ये ॥ तेषां संरक्षणार्थाय पलोक्तानां तितकाम्यया ॥ सर्वपापहरं पुण्यं सर्वोपद्रवनाशनं ॥ सर्वभूत
दर्शयं सुदर्शनमनुत्तमं ॥ वक्ष्यामि शृणु राजेंद्र सर्वे पाप पलायनं ॥ भूर्जे वा तालपत्रे वा स्वर्णे वा राजतेपि वा ॥ लिखित्वा चर्य विप्र
नदान कालेन चलन्तो ॥ तं दृष्ट्वा पलायंते महाभूतादिद्दिदरुशः ॥ भूर्जपत्रे लिखेद्यंत्रं स्वर्णकार्ण्यां सशाखया ॥ गोरोचनेन सूतात्वा मा
मु खो रसु रव श्रुतिः ॥ अत्र मध्ये लिखेद्यंत्रे रखा त्रय समन्विते ॥ चतुः शूल चतुर्दिक्षु तन्मध्ये गंगन केसरं ॥ लक्ष्मीबीजं लिखेन्मंत्रं पल्ला

प्रा॰ हे॰ दं पश्चिमे विलिखेत ॥ ईशाने कोमार्तं बीजं दन्तेरेगास्तं लिखेत्तदा ॥ गोमिरष्ट पूर्वाभिर्दलपद्माकारमालिखेत् ॥ एवं यंत्रं विलिख्याथो देवपूजनं पदं
११८ धूपदीपकैः ॥ नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥ पूजयित्वा नमस्येद् यंत्रं स्वर्णेन राजतेनापि वा ॥ वध्रीपात्रस्य मूलेन तु सर्वं भक्तानि वा
रणे ॥ प्रतिग्रहेषु दानानां तुलादीनां विशेषतः ॥ रणमध्ये कोटिहोमे शवसंदर्शने तथा ॥ श्मशानमध्ये राजेन्द्र नभीतिर्नभवेद्ध्रुवं ॥ निरो
118 गो जायते ध्यात्वा नरसिंहं प्रसादतः ॥ दानमतिग्रहे काले मार्जनेनैवामृतोपि वा ॥ वध्यापात्रस्य वृथा यांत्रेण तत्क्षोपयत्रो थ बालकः ॥ आ
द्यः पूर्वोक्तवस्तवैर्षां न भयं विघ्नेक्वचित् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते तुलाद्यतिगृहीतृणां आचार्यादीनां भयनिवारणमंत्रो द्वारं गतथापि
॥ भयनिवृत्त्यर्थं तुलादिप्रतिगृहीतः पश्चात् तद्दोषनाशनप्रतिमापूजाविधानं ॥ न दानं होमप्रकारं च दर्शयति ॥ मार्कण्डेयः ॥ तद्दक्षपति
दत्तानां आचार्याणां विशेषविज्ञां ॥ दानप्रतिग्रहे काले मन्त्रराज्ञा भवति सर्वदा ॥ अंधकारात्तथा पापात् नरकात्तारयेत् महत्तपः ॥ अथ वा जनघो
षेण दृष्ट्वा वनस्य पापिनः ॥ व्याधिर्वा विशतो दैवे आचार्यस्य द्विजन्मनः ॥ कापत्यमूलं शिरः मूलं यातनं पथ घातेनैः ॥ पीतं च वमनं वै
वक्त्रांत्र बहिः स्यापिवा ॥ दद्ममूत्रं वमनफलं वदेद्वाक्सर्वदा समयः ॥ एतल्लक्षणमेतेषां आचार्याणां जनाधिपः ॥ तस्मात् दाप्रयत्नेन
अंगमाविशते सदा ॥ नरहानामरिहतार्थं मन्त्रपूजां समाचरेत् ॥ मन्त्रः स्वर्णमयं कृत्वा पलमानं सुवर्णकैः ॥ चतुर्भुजं त्रिलोचनं दंष्ट्रा
सं रक्तलोचनं ॥ रक्तपात्रं च रक्तं पाशांकुशं च पाणिभिः ॥ ध्यानं पद्ममध्यस्थं पूजयेद्विधिशांतये ॥ आचार्यैः पूजयेन्मंत्रं रक्तं गंधाः राम॰
गतेर्महत् ॥ नित्यं पलेषु पूर्णमाने स्वगदेशु वदेशतः ॥ पंरक्तलोहितिपूजामंत्रः ॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यप्रदक्षिणानमस्कारपूजां समा ११८
प्यतदीशानभागे स्थंडिले सामिदान्यवा विधिना कुर्यात् ॥ होमपूजा पांस एवं मंत्रः ॥ होमांते अयमृत्युतारणमार्जनं वक्त्रे रोगिणां मार्जे

न

नक्तं रोगिणं मार्जयेत्॥ द्विवर्षे त्रिवर्षे चतुर्वर्षे मध्ये परां रोगं प्रभवः॥ तथैव कार्यं आचार्यादीनां॥ अन्यथा मरणं भवति॥ होमं तेन मार्जनं कृत्वा तत्स्नानं समाचरेत्॥ आचार्येण धूपदीपाद्यैः तैलं तस्य पर्यायेत॥ उदकं सुरवा पयविमायदे पामिद्रानन स्त्राविः॥ तिलाः पापहराणि तं हतितेति निर्दहनं॥ द्वितीय तवातो स्नसंत्र्यणाऽमिति वस्त्रदानं॥ मृत्युहरणमिमां दिव्यां अपवर्गोपस्कृतं तेयं॥ महामपनिरामार्य तस्मै हि द्विजवत्स्र मं॥ प्रतिग्रहस्य शुभं तं पापं मे यद्दु पार्जितं॥ तत्सर्वं विलयं यातु व्याधिर्मे नश्यतां सिपात॥ इति प्रतिमादानमंत्रो॥ ततश्च दक्षिणां देयां दशमाषस्वर्णं मुद्रः॥ ता तदेगां विप्रदुग्धार्थं ब्राह्मणभोजयेत्ततः॥ एवं यः कुरुते विप्रः स घोरो गात् प्रमुच्यते॥ अन्यथा दोषमामोति जन्मजन्मनि व्याधिवः॥ इति तेमारिविरचिते आचार्यादीनां ज्वरादि सर्वरोगहरणमतिमादानविधिः॥ अथ कोटिहोमे आचार्यादीनां प्रायश्चित्तमाह महानारदीये॥ यो विप्रः कोटिहोमे मूलसंस्रोमेदा नयवाआचार्यत्वं परश्चर्यां तदा नश्यंति सत्क्रियाः॥ हेदांनेन रत्नं गत्वा पिदागावोत्थुवासं जनकः॥ नतस्मानि कृतिर्व्या स्त्रि त्रिः परिक्रमणं शुवः॥ लिम्प कोटिहोमे वा विप्रो यो निर्निर्मितं प्रधान माह॥ मतांतं न कुंभुत्का यिशागो जन्मनां त्रये॥ निष्कृतिः कृत्वा विदुष्टा शंभुनालोकशोधना॥ त्रिः परिक्रमणादः भोक्ता नु काले निवेदनं॥ आजन्मपतनान्निष्टत दृथा द्विमवाप्नुयात्॥ तस्मात् गोतमः कोटिहोमे पनिपमावलवः संनिपार्थिव॥ मौनं पयःस्नानं ध्यानं हविष्यान्नस्य भक्षणं॥ स्त्रियं विशेषणं गंधं तांबूलादीनिवर्जयेत्॥ मंत्रं तस्य रत्नकृत्वा हविर्मतानपाणिना॥ त्रिभिर्मेधाग्निवेशादि बाहुल्यात्प्रमाधतः॥ मंत्र त्वानिपमान्नंतं तानच्छत्विनो वर्तेपल्सदा॥ होपान्निमंत्रमां त्यागान दोषफलमश्नुते॥ तज्जविज्जेय अब्रतः प्रतिलाकृत्वा परार्थे शंभु संभ्रतः॥ सदावध्यामं चेयलेन कदानात्त्येतथा॥ चतुर्द

प्रा॰ ले॰ शा चंडालाः प्रपरधो तानेह ॥ शिवपुराणे रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च ॥ कैवर्तमेदभिल्लाश्च स्वर्णकारश्च सौचिकः ॥ तस्य का
११४ लिलपंकेषु चसुस्थ क्रीत यावजो ॥ तएतेयाम चंडालावात्मत्रेणापिना लेपत ॥ अपि च ॥ तरोते ब्रह्म चंडलावात्मत्रेणापिना लेप
११९ त ॥ एतार्थं काशिकायापी तेनाग्निः कौक सात्र्गः ॥ रअतोपितो षत्रातुला सोमनेंनपारि तजेत ॥ ई यन्मात्र्मसो स्वस्व हे पमासंत
मिश्चूभिः ॥ नभिल्लाजोलक्षहोमो कोटिहोमेपि पार्थिव ॥ ब्रह्मलोः होमं कृत्वा पथ्या विप्रः कोटिलक्षमथापि वा ॥ प्रागा पभावेकुर्वी
त प्रायश्चित्तविशुद्धये ॥ विप्रस्यार्थे कृते होमे षड्ब्दं कृच्छ्रमाचरेत ॥ बाहुजार्थे कृते होमे तरेद्वद्विगुणंभवेत ॥ वणिग्भ्यस्त्रिगुणं
प्रोक्तं पारजेभ्यश्चतुर्गुणं ॥ एकार्थे कृते होमे षट्गुणं पूर्ववच्चरेत ॥ सर्वस्व ब्रह्मणो दत्वा तदर्धं ऋत्विजास्मृतं ॥ पूर्वोक्तमाप्रायश्चित्तवत्स
वै कुर्वीत ॥ प्रायश्चित्ताकरणे दोषमाह मार्कंडेयपुराणे लक्षहोमे कोटिहोमे आचार्यो ऋत्विजो यदि ॥ न दोषपरिहारार्थं मत्र्यकृत्वानि
हाति मन्नत ॥ पिशाचमनुमूपाश्च तिलघाती भवेद्ध्रुवं ॥ म्लेच्छ स्वोणिजन्मानि गर्दभः ॥ पंचजन्म सु ॥ वानरत्वमवेतस्थ्या लक्षकलास
लतः परं ॥ ततोभुवंतमासाय वहुरोगी प्रजायते ॥ आचार्यार्धतपोऽन्यो तंत दर्धं ष घिगिति ॥ प्रायश्चित्तं पूर्वोक्तमपंपूर्ववत्समंकल्पसंपु
र्यात ॥ लक्षहोमे च एवमेव ॥ लक्षहोमे कोटिहोमे प्रायश्चित्तार्थं आचार्यस्य तदर्धं सदस्य ब्रह्मणः तदर्धं ऋत्विजां ॥ लक्षेत त्कोटि
होमार्धं प्रायश्चित्तं प्रयाज्ञिनो ॥ तदर्धं तुम पोऽन्यो तं तदर्धं ऋत्विजा घिगिति ॥ प्रायश्चित्तं सर्वं पूर्ववत्कुर्वीत ॥ इति होमादिविरवि प्राय॰
ते कोटिहोमे लक्षहोमे मध्यान ऋत्विजा प्रायश्चित्ते अत्यकालवच्चमति यत्प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे भोगास तो द्विजो विद्वान ११८
सैरश्चवत्रमतियदे ॥ विप्राश्चोभवति स्निमं एतः पापानुवर्तिनः ॥ तस्मैव नि कृति नोक्तितस कृष्यातच्चपार ॥ सत त्रिपाक्तसन

र्पति पुनः संस्कारमर्हति ॥ गारुडपुराणे ॥ सुरवजोयमवज्ञस्य संगृहे पापमश्नुते ॥ पिशाचत्वं भवेत्तस्य जन्ममेवं तत्र भूमिपात् ॥ निष्कृतिः
कथिता भूपैस्तस्य कृच्छ्रान्त्रपात् ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति अकृत्वा नियमानिमान् ॥ स्थविरयोः पित्रोः संरक्षनपञ्चदशी यो पौर्णमासाद
यः ॥ एतेषां नियमानां लोपे दोषमाप्नुयात् ॥ तस्माद्धेतमरिष्पूर्णीर्थेकालतच्चक्रमनलपुरस्तात्स्मितिर्यतः अन्यथा तत्र कृच्छ्रान्त्रयं पूर्वं वत्प्रा
यश्चित्तं कुर्यात् ॥ उभयोरेतयोरभावेपि शावुत्वानंतरं स्मरन् स्मरणे नाम विशेषोन्यापते तदा तत्कोमे पिच्याहिरस्मणाभावे निपमा
नाम संभवे ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा तु मृतस्यावपणा मृगः ॥ ततः परं शरारं स्याद्विरलस्थिर जन्मसु ॥ तस्मादेतद्विशुध्यर्थं प्रायश्चि
त्तं समाचरेत् ॥ उभयोर्लौकिकयोः पुण्यभोलोकोत्तरेन्स्मरा ॥ इति द्वादशाहिर्विरचितकालतत्प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कालपुरुषप्रति
ग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे राज्ञः पीडानिवृद्धस्य स्वयं सोमग्रहेपि च ॥ पुण्यातिथे पुण्यतीर्थे द्विजो भोगपरायणः ॥ गृह्णीया
यात्कालपुरुषं स तु काकवशो भवेत् ॥ ततः परं पिशाचः स्याच्छून्यागारेषु सर्वदा ॥ मत्स्यपुराणे पुण्यकाले पुण्यतीर्थे द्विजो भोगपरा
यणः ॥ गृह्णीयात्कालपुरुषं रागतो रोषाद्वर्जितः ॥ यमस्य सदनं गत्वा यमपाशेन पीडितः ॥ ततः परं पिशाचो भवेच्छून्यागारेषु वर्तयेत् ॥
संत्रासयन्ननांत्सर्वान्बालवृद्धाङ्गनादिकान् ॥ तस्येव निष्कृतिर्द्वादशगायत्र्याः पंचलक्षतः ॥ तिलाः संतीर्थयावत्त स्याव त्कालान निष्कृतिः ॥ पं
चलक्षेण गायत्र्या तिलाभ्यो भवेत्सय ॥ लिंगेकाश्यपादिपुण्यतीर्थेषु पुण्यकाले च भूमिपात् ॥ गृह्णीयात्कालपुरुषं द्विजो निर्लिमितः
॥ स तु कालं वर्षाप्नाति वहुश्चं स्वल्पायाम्ततः ॥ शून्यागारेषु संवेषु पिशाचः संवरन्भवेत् ॥ पंचलक्षैर्देवमातुर्निष्कृतिर्नान्यथा ॥ तिलाया
वंति सतं त्रपुरुषे कालसंज्ञिते ॥ तावंत्येतानि पापानि राहतस्य प्रतिग्रहात् ॥ नदाविशतितवि प्रतस्याद्विप्रः सपातकी ॥ तं परान्नालकेद

प्रा॰ दे॰ १२० 120 स्त्रनतथातेनावलोकयेत्॥ तस्माद्विशुद्धिं कुर्वीत पंचलक्षैर्नचान्यथा॥ सर्वं प्रयत्नात्कृते पापागारं च न स्नेरोष भाक्॥ कालपुरुषं कालच
क्रे क्षयमेत त्स्वयं ध्रुवा॥ पमस्तु कालपुरुषः स्यात्तस्माच्चक्रे स्यात्तु धं महत्॥ उभयं पंचपश्चिम क्रियाद्यदोषस्तत्र न गण्यते॥ प्रायश्चि
तेन पूतात्मा उभयं संचरेत्तथा॥ इति हेमाद्रिविरचिते कालपुरुषप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ गजप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह
देविपुराणे गजप्रतिग्रहीता च विप्रःस्वप्याहस्तगामे॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यमिष्टापूर्तं स्मार्तिकं महत्॥ तत्सर्वं विलयं याति भिन्नभांडे द
केयथा॥ नित्यकर्मफलाभावाच्चक्रो भवति भूतले॥ चक्रो जलकाकः॥ नित्यस्नानसंध्यादि॥ नैमित्तिकं ग्रहणस्नानादि॥ काम्यं अन
तव्रतादि॥ अग्निष्टोमादि॥ पूर्तं नरक्रधननिक्षेपादि॥ समस्तं तानादिक स्मितिपावतत्तद्वाहकौर्म्ये॥ तटाकोधननिक्षेपो व्रलस्त्या
प्यं सुरालयः सतत्प्रातिर्वनकासार एभमस्तं तानमिष्यते॥ चतुर्दश चंडालभेदः मार्कंडेयपुराणे रजकश्चर्मकारश्च नटोबुरुड एवच॥ कैवर्त
मेदभिल्लाश्च स्वर्णकारश्च सौचिकः॥ तस्तकारितिलयंत्री च स्त्रनुश्चक्री तथा ध्वजी॥ चतुर्दशाममा ख्यातेच चंडालाः परिकीर्तिताः निम
कर्मश्चेशान्नाम धारकस्तुच्यते शिवपुराणे पृ॰ क्षपतिः कर्महीनो वेदहीनश्चवर्द्धकः॥ लोके नरसीदः इति ख्यातु नामधारक संज्ञिकाः॥
अत्र प्रतिग्रहोराजनगार्हितः साधुहानिनां॥ पापादि संभवेत्तात तत्र दोषस्तत्प्रतिग्रहात्॥ अन्यथा दोषमाप्नोतिदुः खीस्याज्जन्म
जन्मनि॥ डोमरलेख निष्कृतिस्तस्य कथिता गजंपः संप्रतिग्रहेत्॥ चांद्रायणत्रयं कृत्वा पुनः संस्कारमर्हति॥ स्कंदपुराणे
हस्तिनं योनुगृह्णीयात्मत्र वाम्यं गलान्वितं॥ गस्पेयनिम्नकर्माणि नश्यंतितिद्विजन्मनः चांद्रायणत्रयं कृत्वा पुनस्संस्कारकाद्विजः शुद्धि एम॰
माप्नोतिवंडलात् अन्यथा पतितोभवेत् इति चांद्रायणलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे मिहितं॥ भविष्योत्तरे मंत्रपाम्यंगलान्वद्हस्ति १२०

नंप्राहदापिनं ॥ देवालयेषु पुण्यतीर्थे प्राणत्यक्तो यो द्विजाधमः ॥ कुलालकः स योभूत्वा स नित्यं विनतद्रुपतिः ॥ त्वांद्रुपणं त्र पंचलत्वाष्युधि
ग्रामेत्तिरेहिसौ ॥ पुनः संस्कारं स्तनात्माकुर्याद्यागात्क्लिंपुनः ॥ अमध्यादोषमाप्नोति पुत्रहीनो यत्नापेत ॥ इतिश्हेमाद्रिविरवि
तेधर्मशास्त्रे गजप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथेदानीं श्वेताश्वप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे प्रादुर्वोसमः द्रायायाहतेश्व
र्यः पुरंदरः ॥ तरर्थमंयम सिंध्याद्रिरिविजैरासि संज्ञान्वितैः रोराववतःके स्मृतस्त्वं दुमाः कुमालोभवाः ॥ उच्चैःश्रवसमुत्पन्नश्वेताश्व
स्तदनंतरं ॥ देवमध्येहं सिसासासारि दमाहव वसरा ॥ शृण्वंतु देवाताः सर्वाः श्वेताश्वस्य च सुबले ॥ सफल्याणं समपुलिकं साधुधंमा
षिवर्जितं ॥ पोएजाविप्रमालकलासगच्छेन्मामकंपुरं नं हयं योनु गृह्णीयाद्विजःपापपरायणः ॥ पागादिकमलत्वानुत्यान्मभोगप
रापणः ॥ स भवेन्मरणेविप्रोगारम्भः क्रोधसंयुतः ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति त महत्वश्रुशातत्रपात ॥ लिंगपुराणे श्वेताश्वेपुण्यका
लेषु पुण्यतीर्थेषु पर्वसु ॥ साधुधं स हम ल्याणं सोपस्कारसमन्वितं ॥ निष्कारणं द्विजो यस्त्वाभवेद्धारे मत्वं भुवि ॥ तस्यैव निष्कृति
रिपंगश्चितामनिपुंगलेः ॥ तमनमच्छत्र पंचलत्वाके द्दातां वपनं चरेत ॥ उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥ पागादिक
रणे तस्य पंचाब्धमनलं समाचरेत ॥ न प्रायश्चित्तं ॥ तस्मात्सा रिपुद्धेमवगति ॥ मत्स्यपुराणे साधुधं च सपल्याणं सुपस्कारसमन्वितं
पुण्यकालेषु तीर्थेषु दत्तं राज्ञा द्विजोगरहे ॥ रेहांतेतस्य वैजन्मरवरस्य क्रोधजन्मनः ॥ तद्दनेन द्विजो पापात्त्रणमो वृत्तमेव वा ॥ अज्ञानात
प्रतिग्रहणेस्य तस्य पोणाद्दभीनतः ॥ प्रायश्चित्तमिदं ज्ञात्वा तत्र कृच्छ्रपत्रेशतं उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति ॥ ब्रा
ह्मणो द्विजो हयं श्वेतं नृपं गलोपात्प्रयसं गमे ॥ न तस्य निष्कृतिर्श्वास्ति त महत्वश्रशातत्रपात ॥ केशानां वपनं कृत्वा यं चा

प्रा०ने० व्येन शुध्यति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते श्वेताश्वप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ तिलचक्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह ब्रह्मांडे पुराणे शंभुरुवाच ॥ हरः
३२१ प्रतस्यैव साधने ॥ वेदरूपाः स्वर्णचक्रे चक्रात्सो व मूर्तवत् ॥ मेरुर्वस्यनुपानं पशुराणेविनुमस्तुतम्बेद्वेः ॥ सरोदिर्ध गवानमस्या
१२१ नव्येयुरेवाहिमाधक ॥ तथापि तेन राजेन्द्र तत्साध्यं तत्र त्र्यं ॥ तिलचक्रं हरिः शरिर इति मोपेत रक्तपत्र ॥ पूजितं तं विप्रवर्यो पर
त्वाशीघ्रं प्रवत्र्यं ॥ अजयत्रिपुरम्यागतमहं हुपरिरोगाणि ॥ विजिगे जात स्वयं प्रकृत्वा अजपक्षचक्रं मंडलं ॥ सर्वपापह
रं देवे सः सर्वोपद्रवनाशनं ॥ एतत्त दस्वर्गदं नृणां तिलचक्रं सुदुर्लभं ॥ कृत्वा पित्वा द्विजान् पापोदघात्सनरोध्रुवं ॥ अत
भूपम् यच्चक्रं नरं ते हरिमश्नुते ॥ स्कंदपुराणे पुण्यकाले पुण्यतीर्थे तिलचक्रं प्रगृह्णाति ॥ पूजयित्वा द्विजे रघात्तस्मातो
नान्त्रकुत्र विर ॥ सपुत्रो मंडलं सार्धं शतवर्षाणि द्विजः स ह ॥ पालयित्वा हरेर्धर्म्मं गच्छेत्सुकृतसंभवतः ॥ तच्चक्रं यो द्विजो दत्वा
भिः कारणैर्विना ॥ राजभिः पुण्यकाले षु रंत लोभपरायणाः ॥ स भवेत्सु विवश लोतिलघाति द्विजन्मसु ॥ न तस्य निष्कृति रास्ति
कृच्छ्रांत्यांतपरानदते ॥ निष्कृति योगाहिकमकतविषयं ॥ प्रायश्चित्तामाहुर्यो प्यपंचगव्यमेवामले ॥ नप्राप्य चित्तं ॥ तदेवा
हरिवधर्मोत्तरे तिलचक्रं द्विजो दत्वा निःपारण तपान प ॥ स भवेत्तिलघातो वनिष्ठजन्मसु पापभाक् ॥ कृत्वा शांतं सांतपनं शु
ध्रोभवति पापतः ॥ अन्यथा पापमेवाप्नुयात्ला नरकमश्नुते ॥ कृच्छ्रं सांतपनं नाम महापातकनाशनं ॥ एतच्छ्रंते द्विजः कृत्वा तस्मा राम
त्पापात्प्रमुच्यते ॥ सांतपनकृच्छ्रलक्षणं ॥ कृच्छ्रप्रकरणे अभिहितं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते तिलचक्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ ३२१
तिलगर्भप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह ब्रह्मांडे ब्रह्मणो ब्रह्म संपन्नोपमलोकमथापुर ॥ गर्भेद्विजं समपंका पि न्यावहलो पाज्जनाधि

यात॥तिलगर्भं द्विजो धृत्वा तिर्यग्योनिं व्रजत्यसौ॥ न तस्य पुनरावृत्तिस्तिर्यग्जन्म नराधिप॥ नारदीये इहलोकसुखं भूपं परलोकसु
पगत॥ त्यजेत्तिलमयं गर्भं मम यास्यति कोऽभवेत्॥ विष्णुधर्मे निष्कारणेन तिलमयं गर्भं धृत्वा द्विजो यदि॥ अवंनधु त्वा तिर्यग्योनिं व्र
जत्यसौ॥ देवीपुराणे धृत्वा तिलमयं गर्भं पूर्वजैः कर्मणा विना॥ मलदोषमवाप्नोति स करोऽभुवि जायते॥ इति तिलगर्भप्रतिग्रह
प्रायश्चित्तं॥ हिरण्यप्रतिग्रहस्य प्रायश्चित्तं वक्तुमर्हति इति हेमाद्रिविरचिते तिलगर्भप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कनकप्रति
ग्रहस्य प्रायश्चित्तमाह ब्रह्मांडपुराणे द्विजो यः पुण्यकाले तु तीर्थे ग्रहणेषु च॥ राजतो वा स्वतो वा लोभमोहपरायणः १८
कनकं प्रतिगृह्णीयादणुमात्रमपि द्विजः॥ स हरिद्रो भवेत्स्वापि नरकानतुभूय च॥ पुनः संसरति मार्गे तिर्यक् तत कर्पटके क्रिमिः
नारदीये पुण्यकाले तु पुण्यक्षेत्रे पुण्येषु पर्वसु च॥ हिरण्यमणुमात्रं वा द्विजो यः सुनराधिप॥ प्रतिगृह्य स भोक्ता वीत
तत्कर्पटके क्रिमिः॥ न तस्यास्ति कृतिश्चालि चांद्रायणचतुष्टयात्॥ महाभारते कनकं प्रतिगृह्णीयात् द्विजो निष्कारणात् मुने॥
॥समहानिरयं गत्वा क्रिमिः कर्पटसंभवः॥ प्रायश्चित्तं पस माप्नुयात्स चांद्रायणचतुष्टयं॥ कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नाम संशयः
इष्यते॥ ब्रह्मवैवर्ते ब्रह्मणाभिरक्षमसं नैकावल्लीफलं पथ्यं॥ नदीममाति सर्वत्र नरकं तदुदाहृतं॥ राजयायेत द्वाजम्बाह स्वाप
नकाले विशेषतः द्विजं॥ अतः परिग्रहस्त्याज्यो द्विजैर्लोकैः सुभिः सदा॥ कनकं प्रमाणोक्तं यम प्रकरणे मिहितं॥ ब्रह्मवैवर्ते हिरण्यगर्भस्य सं
मृतं नरकं च स महदहन्॥ पुण्यकालेषु पुण्येषु तीर्थेषु द्विजवल्लभः॥ तस्यैव निष्कृतिर्द्वादशचांद्रायणचतुष्टयात्॥ अथवा
त्रिः परिक्रम्य हस्त्या परिक्रमणं तथा॥ अणुमात्रमिति श्लोके पुराणे ग्रंथे मतिगृह्य सुकनकस्य पापं प्रमाणं पूर्वमुक्तं तस्य प्र

३०

प्रा॰ हे॰ तिग्रहे पापबाहुल्यमित्यर्थः ॥ कनकं शुद्धं सुवर्णं रौप्यादिर्गारा हेमप्रियकं दाना आयैवमावत्ममा पोडकं तावारिमर्थः ॥ इतिहेमाद्रिविर
१२२ चितेषु नक्षप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ तिलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे सरवजोवाहुर्न्याद्राजन पुण्यकालेषु पर्व
122 सु ॥ तिलप्रतिग्रहं कृत्वा निष्कारणात्तपोधनो । सिंहस्या ग्रस्वजोवाहुजाद्राजन पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ तिलप्रतिग्रहं कृत्वा नि
ष्कारणात्तपोधनो । सप्तमासप्रमव्याप्नोति व्रणरोगी स जायते ॥ वसेत् मधुकेरश्म यावर्षं द्वि मासमेकं निरंतरं ॥ अन्यैतैर्स्नाति
हत्वा तौ हरिदीक्षः मापन्नो ॥ पश्चाद्दैत्यानभुक्त्वा तु गत्वा येन जनैर्यमतत्त्वमः ॥ स सर्वेपापनिर्मुक्तो मोक्षं लोकमश्नुते ॥ इत्युक्त्वा ताननग्रहोत्वा हेद
सप्रवेदान्स मुत्पन्नाहि देममुनिगणाय सः ॥ मधुकैटभमनोहत्वा वैकुंठमाप्नुयात् ॥ तदारिभ्यानि लास्वैते लोके स्मिन्सवरंतिहि ॥ तानेतान्यो नरो हत्वा वि
तान्वीरावध्वीरवपरः ष्णुलोकमवाप्नुयात् लिंगपुराणे विष्णुदेहात्समुद्भवं धान्यं यो धत्वा पुण्यसंगमे ॥ द्विजः स्यापानतापातिवृपा त्यक्तुरदास्तनः ॥ ते
^ षां प्रतिग्रहेराजन्धर्मेश्या स्यात मार्गतः ॥ द्विजो लोकदृष्टं पल्काय स्तूपमवाप्नुयात् ॥ व्रणरोगश्चैतस्य पानच्छानि रिपूँकंठ पश्चात्तापान्वितः सोपं
दाग्घ्रजलेवसन् ॥ प्रातरारभ्य सायाह्नं फलभोजनमात्माचरेत् ॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेणार्द्धरमात्रेयास्तु ध्यायति ॥ निष्कारणात्तेपाति
लानप्रतिगृह्य पश्चात्तापसंयुतः प्रातःकालमारभ्यैकं कंठदघ्नजलेवसन् ॥ तद्विष्णोः परमं पदमिति मंत्रं प्रजपन् ॥ सायंकाले
बिल्वफलाहारं कृत्वा स्थंडिले शयीत ॥ एवं मासमात्रेण शुद्धिमाप्नोतिनात्र संशयः ॥ षोडशमतासनमध्ये तिलदानस्य पावंते राम॰
तिलाः प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमिदंविदिनत्वं नामस्य नराहब्रह्मपुराणे तिलप्रतिग्रहे विप्रः पश्चात्तापसमन्वितः ॥ प्रातः १२२
स्नात्वा नित्यकर्मसमाप्य विधिपूर्वकं ॥ उदयात्संध्यं लमा बिल्वफकंठदघ्नजलेवसन् ॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेण जपन्सायमाद

रात्॥ विरम्य विनियमं सम्यक् फलहारं समाचरेत्॥ केवले स्थंडिले सुप्त्वा स्मरन्नारायणं विभुं॥ मासमात्रेण शुद्धो भवत्सुविनीत्व
ष्या द्विजः॥ इति हेमाद्रिविरचिते तिलदानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ दासीदानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे
सुरूपां सुस्तनीं सुभ्रूं सुकेशीं शूद्रयोनिजां॥ दासीं द्विजो तु गृह्णीयाद्भोगार्थं पतितो भवेत्॥ निमंने मित्तिकंकास्यं समघः हरति
पापिनः॥ विप्रो पि यदि मद्यात्मा चंडालत्वमवाप्नुयात्॥ लिंगपुराणे दासीं शूद्रसमुद्भूतां सर्वालंकारभूषितां॥ निष्कारणात्पा
प्रसन्नप्रतिगृह्य द्विजो यदि॥ स सद्यः पतितो भूयाद्विकंपि त्वाचनां लभेत्॥ चंडालयोनिमाविश्य वसेद्ब्रह्मणः परं॥ भवि
ष्योत्तरपुराणे दासीमलंकृतां राजन्नरस्तामभिगृहाति॥ प्रतिगृह्य द्विजो यत्नकारणेन विना॥ स मे द्विक्रोपदापित
चांडालो भवेत्तदा॥ पावकस्यास्त्र जन्मानि चैतावच्चंडालजन्मना॥ शिवपुराणे दासीमलंकृतां पत्त प्रतिगृह्य द्विजाधमः॥ पश्चा
त्तापसमायुक्तः प्रधाने संपरित्यजेत्॥ प्यावत्कृत्वाक्रणं रत्वा तस्मात्सा पाल्यमुच्यते॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति त्रिवर्षं यावभक्ष्य
कः॥ केशानां वपनं कृत्वा पुनः संस्कारमाचरेत्॥ एवं त्रिवर्षो क्षुध्येत नाम हत्नेने शुद्धिमाक्॥ अपत्नेवतो दासीमलंकृतां स्व
कृतीनि ष्कारणात्पा द्विजः॥ प्रतिगृह्य पुनः पश्चात्तापेनानेन संयुतः॥ धृत्वा त्रिवर्षपोस्नानं जपमानाराणं यान्वहं॥ चतुर्थांकाल
आपात्तेयवमुक् स्थंडिलेशया॥ प्रधाने संपरित्यक्त्वा वर्षेत्रयमतंद्रितः॥ इहलोके परत्रापि शुद्धिमाप्नोति दैविकीं॥ एत
त्प्रायश्चित्तं कृणात्स्याः॥ कारणो विरमेद्यं॥ तदायं वगवमात्रेण शुद्ध्यति॥ तपो भावे प्रायश्चित्ते नानेन शुद्धिमाप्नोति
नान्यथा दत्तं यथे॥ सर्पेदष्टस्य पथा विषनिवारणं औषधं यो जनो यो नान्यथा नष्टस्त्रापो तर्थः॥ इति हेमाद्रिविरचिते दा

फ२

२६

मा०ले० १२३ 123 सोप्रतिग्रह्या पश्चिमं तं अथेदानीं सोपस्कारं प्रतिग्रह्या पश्चिममाह ॥ बलौ रे गृहं सोपस्करं राज्ञां प्रतिगृह्य द्विजाधमः ॥ अकृत्वा
तद्व्ययं भोगाद्यात्लो भवति कानने ॥ लिङ्गे ॥ सोपस्करं द्विजो राजन प्रतिगृह्यैव वाहुजात् ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा चेद्दस्कोभवेद्वने
सोपस्करमिति निक्षेपधान्यवर्षपूर्णं गृहं तन्न भाण्डवस्त्रशय्यासनकुसलमुसलोलूखलचेतनो दधवद्युपलयब्चासमकूपगोमा
ग० हि घा... विपुला रिंगरहिताः प्रतिगृहीतुः वर्षपूर्णोपेन भवति तेन प्रकारेण गृहं निर्माय श्रोत्रियाय दत्वा गृहदानफलमा
प्तितिनो वेध घस्तो तो वन्यान्नमेव वक्तं तद्गृहीतुः स्याद्वन्याशे ॥ तदाह मार्कण्डेयः ॥ सोपस्करं गृहं ह्येनं निर्मायैवं दत्त्वा प्रभुः ॥ ए
एप तीर्थे पुण्यकाले श्रोत्रियाय पवतुं विने ॥ सप्तजन्मसु एजेदुःखेदर्शी तिक्रमवेत् ॥ तद्ग्रहीत्वा द्विजो लोभाद्यागादि
कमनर्थकं ॥ व्ययं कृत्वा समूढात्मा व्यालो भवति निर्जने ॥ तद्दोषपरिहारार्थं वर्षान्तैर्दृष्टपीडितः ॥ मार्कण्डेयपमाल्यशक्तिं
नवा संवत्सरो ...ले ॥ जपेन्मंत्रं वा सहस्रं मन्त्रं स्वमूर्धन्यस्तवाससां ॥ मध्याह्ने नित्यकर्मोपिकृत्वा पूर्ववदाचरेत् ॥ सायंकाले फला
हारः स्वपेद्धि स्थण्डिले व्रती ॥ वर्षान्ते मेवं नीत्वा यथ हिमा मात्मजतमां ॥ वारुणं सूक्तं हिरण्यपश्चमित्यनुवाकः ॥ व्यासः सो
पस्करं गृहं विप्रः प्रतिगृह्य नराधिपात् ॥ तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति सप्तजन्म तपानघ ॥ वर्षान्ते जलवादी तं ... नृवासाजिते
व० न्द्रियः ॥ स्नात्वा ... स्वान्तमौ गोवहिर्वसन्नहः ॥ जपन्वै वारुणं सूक्तं यावद्रक्तं गतो रविः ॥ तथा विरम्य मनसा कलशादुस रामं०
से ... स्थण्डिले च स्वपेद्रात्रौ कृतयाम मनुस्मरन् ॥ एवं मासद्वयं नीत्वा गृहदानप्रतिग्रहात् ॥ तस्माद्दोषात्प्रमुक्तो ... १२३
यानुजगो भवेत् ॥ ग्रामोत्तरेण वासर्वं संख्यं कृत्वा न दोषभाक् ॥ प्रधानत्यागमथवाप्यनिक्षेपवर्जितं ॥ कृत्वा ... वा

प्रोतिनमुक्तिः सर्वमोगान्तः ॥ हन्ति होमादि विधिवर्चितं एतत्पतितयस्मायमश्चितं अथ शय्याप्रतियस्मायश्चितमाह मत्स्यपुराणे ॥
शय्यां सोपस्करां दिव्यां सशय्यां प्रशंसीतो द्विजः ॥ पुण्यकाले तु पुण्यतीर्थे एतां यदि रहसंग्रहेत् ॥ तस्य मत्स्यभयं प्रोक्तं षण्मासाभ्यंत
रेयमात ॥ ततः पिशाचतां याति त्रिषु जन्मसु गोचरः ॥ स्कंदपुराणे एकादश्यां पौर्णमास्यां चंद्रसूर्यग्रहे द्विज । पुण्यक्षेत्रे पुण्यती
र्थे शय्यां सोपस्करान्वितां ॥ तां तः संपारयेथवत्तस्य मत्स्यभयं भवेत् ॥ ततः पिशाचो भवति गोचरत्वमवाप्नुयात् ॥ भविष्योत्तरपु
राणे आषाढस्य तु वै दर्शे पुण्यतीर्थे नराधिप ॥ शय्यां सोपस्करां एतां द्विजोयः संप्रतिग्रहेत् ॥ स खरत्वमवाप्नोति मत्स्यक्रां
तं दिमो वितः नतस्पनिष्कृतिर्नो तितीर्थैर्दानशतैरपि ॥ ब्रह्मांडे शयनोत्थानद्वादश्यां पुण्यकालेन रोनदेः ॥ सशय्यां दाससंयुतां
शय्यां यः संप्रतिग्रहेत् ॥ षण्मासान्मत्स्यमाप्नोति गोचरत्वमवाप्नुते ॥ तस्मै दानिष्कृति दृष्टा ब्रह्मणा लोकवर्तिना ॥ चतुर्भागं प्रयंगा
शुभाव धामहाराज शु छ धनिष्कृतिपरा ४ षि प्रायार्थे दद्याद्धि णां च हन् ॥ [illegible] नं ॥ वसंते तैर्जले स्नात्वा तु धर्मसमुपाश्रयेत् ॥ हस्तमात्रे वि
१ लिप्यान्ये गोमयेन सुवर्वेसो ॥ उपवेश्य पात्रे देशे वेत्नित्यकर्म समाप्य च ॥ मौनव्रतमुपस्थाय जपेद्दत्तमयावधि ॥ त्र्यंबकं महामं तु
त्रं मासध्यानपुरःसरं ॥ माध्याह्निकं ततः कृत्वा पुनः कर्म समापयेत् ॥ सायं संध्यामुपासित्वा नित्यहोमं समाप्य च ॥ फलाहारं
ततः कृत्वा स्वस्थंडिले स्वगृहे शयेत् ॥ ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्वन्व्रतं त्र्यंबकमनुस्मरन् ॥ एवं मासद्वयं नीत्वा शुद्धिं सत्यप्रतिग्रहात् ॥ अ
न्यथा होष मामोति पिशाचः संभवेदिति ॥ सोपस्करमिति शय्यां वै पार्थेश्च वैवं तु ह्यपं ॥ हस्तयोरनिवेशनार्थं मृत्स्नामल्पव
डपर्वहणं तो तरच्छदं च एतत्सोपस्करं तल्पे द्विजेः ॥ निष्कारणार्थं लोके शुभिने मतिर्गृह्येः ॥ रमेर्यभावे मधुमाधवमासयोः पूर्वा

भा॰द॰ कानिष्ठ्यातिक्रान्त्वात्तत्प्रतिग्रहे ॰ मात्रमेवातिशयार्थः। इति मापेश्याप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कन्याप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह
१२४ देवीपुराणे ब्राह्मणो ब्रह्मसंपन्नो ब्रह्मचर्यपराक्रमः॥ समुद्वहेत्सुकुलजां कन्यां ब्रह्मविधिस्थितां॥ तपोधनसुतः कुलजा पितृभक्तिप
१२४ रायणाः॥ सतपेद्धर्मयुक्तेपि सत्पुत्रः पुत्रवान्द्विजः॥ प्राजापत्यादिपंचविवाहेषु कन्यास्वीकारेण न दोषः॥ तदेवाह नारदीये ब्राह्मो दैवस्तथा
र्षः प्राजापत्यस्तथासुरः॥ गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमो मतः॥ तेषां त्रयः प्रशस्ताः स्युः तेषां पंच विगर्हिताः॥ तस्मात्ब्राह्मा
दिषु चतुर्षु विवाहः पुण्यलोकदः॥ एवं द्विजोपः कुरुते सोपि तत्फलदो भवेत्॥ एवं प्रख्यातमेतत्कार्यो विप्रो बहुजातिषु कन्यार्थं धनेमा
यका लज्जाभयपरायणाः॥ तद्वच्चैवाविवाहे नांकत्यांप स्त्रिया यस्मात् इति श्रुतिसुरवतस्य संततिर्वेदेवनहि॥ तस्माद्देतत्परित्या स॰ श्रुतिप्रवित्रश्लमिः
ज्यं द्विजेः सर्वत्र प्रवेष्या॥ ब्राह्मणव्यतिरिक्तजातिभ्यः कन्यादानसंग्रहे दोषमाह कूर्मपुराणे शूद्रजोऽन्यजातिभ्यो विवाहार्थे
धनं बहुलाते नाम्नैतेन वसुनापारे कर्मासमुद्वहेत्॥ सविप्रः पतितो भूयात्तत्पुत्राः पतिता भवन्॥ तत्कन्यो तत्सुताराजक्षवि
प्रापत्रय धनार्जनः॥ कलौ युगविशेषेण स्वजातेः संपरिग्रहः॥ इतरेषु युगेष्वत्र अन्यजातिप्रतिग्रहः॥ देवपुत्रस्थितमः पोत्रः
लोके निष्ठोनिसत्पः॥ ब्रह्मचर्ये स्वजातेरन्यजातिभ्यो द्विजः॥ कन्याप्रतिग्रहे॥ दत्ताहत्तापि कन्या या पुनर्दानं परस्य च॥ मधु
पर्कपात्रस्वीकारं कमंडलुविधारणं॥ दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं वर्ज्योपि त्याज्यकलौ युगे॥ अतः प्रायश्चित्तार्थे वानाहरे ऋनमम तः अप
त्यार्थे विवाहस्यवृपात्यार्थे दुष्प्रतिग्रहः॥ ब्राह्मणेऽपरलोकार्थे प्रसवर्जं तु सकृत्॥ प्रतिग्रहेष्वकुलाध्ययस्व जाया रा॰म॰
पापप्रणाशने॥ सत्य धर्मप्रतिष्ठार्थमाचारः कुलवृद्धये॥ तस्मात्कन्यापरित्याज्या विप्रेरन्यकुलोद्भवा पञ्चमेति कन्या १२४
लिपीडनं

धेन्वादिधनप्रतिग्रहः॥ तत्प्रतिग्रहे दोषः प्रायश्चित्तं चाह कूर्मपुराणे मुख्यजः पुण्यकालेषु पुण्यदेशेषु पर्वसु॥ जातिश्रयाद्ध्ने प
ख्याहारार्थं सुखलिप्सया॥ सा पत्नी तत्कुलोत्पन्ना तत्संतानेन दृष्यते॥ न मर्त्ता वत्र प लोकेपाचत्कालं चरेद्दितः॥ तत्कुलसंततिः
प्रत्यापतितानाः स्वनेसंशयः॥ तत्रैव वर्जयेत्तं च विप्रो लोभपरायणः॥ कमादानं नमस्कारं भोजनं सह भाषणं॥ अमित्रस्य
पितृश्राद्धे स्वप्नेपि च न संस्मरेत्॥ प्रायश्चित्तं यदिच्छेत पश्चात्तापसमन्वितः॥ पत्नीपुत्रान् परित्यज्य प्रायश्चित्तं समाच
रेत्॥ पूर्वं पतितप्रायश्चित्तं॥ न तत्सर्वं कृत्वाप्नुयात् स्थिमामोति॥ न्याम्यचात तत्पुत्राणां तत्पत्न्या प्रायश्चित्तं न नेच्छति॥ पतितप्रा
यश्चित्तं सम्यक्कृत्वा स्वकुले कन्यां प्रदद्यात् लोके समं त्याज्यव्यवहरेत्॥ एतत्प्राये प्रकरस्वेत्य दहेत्॥ न सह न्नारदः गुरुस्त्याव
तां शास्त्राशास्त्राराजदुरात्मनां॥ द्रतम छन्नयापानां शास्त्रा वैवस्वतो यमः॥ न स्मादिद्विजः कुलेन्यत्र नाहरेद्दारसंग्रहं॥ इतिहेमा
द्रौ विरचिते अन्य॥ जातिभ्रंशः कन्याप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कपिलाधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे कपिलां वत्सर
हितां राहा रत्नामलंकृतां॥ पुण्यकालेषु पुण्यर्क्षे द्विजोयः संप्रतिग्रहेत्॥ स तिस्तुजन्मवैफल्यं विपिनस्थेव चंद्रिका॥ यावंति धेनुरोमा
णि तावन्नरकमश्नुते॥ हरिवंशे कपिलं संग्रहेद्दत्तं द्विजो लोभपरायणः॥ तद्रोमाणि हि यावंति तावन्नरकमभ्यगाह॥ मत्स्यपुराणे
कपिला ब्रह्मणा सृष्टा लोकोपकारणाय हि॥ राज्ञा दत्ता द्विजेभ्यश्चैरेह पापमनुत्तमे॥ इतीरितं तदा वाक्यं माधात्प्यमुखान्नृ
पः॥ संगृहीत्वा द्विजाग्रेभ्यः स्वपापवमोचनं॥ तदा प्रभृति सा धेनुः हरेणां पुण्यवर्धनी॥ तदापि पुण्यकालेषु स्वर्गदा
मोक्षदायिनी॥ नारदीये कपिलां समलंकृत्य सवत्सां विधिपूर्वकं॥ अर्चयित्वा द्विजाग्र्याय यो दद्यात्सोपि पुण्यभाक्॥ तां

मा०ले० ॥ तुषरक्षोध त्वाद्यमातदुग्धसंग्रहे ॥ मोरण्ये निर्जने देशे गंतु पोभवति ध्रुवं ॥ तस्येव निष्कृतिर्नास्ति त्रिषु जन्मसु पार्थिव ॥ ब्रह्मांड
१२५ पुराणे ॥ द्विजो दत्तां प्रणपकाले राज्ञा वत्सां चिन्तां सतीं ॥ कपिलां दुग्धवात्सल्यात् संभवे दुग्धपो वृतेन ॥ तस्येव निष्कृतिरेवं
125 दृष्टा मुनिसत्तमैः ॥ गां सवत्सां परि भ्रमत दुग्धं पापापनुत्तये ॥ स्वयं कृत्वा कृपणवाप्येन होष० कपिलायां हे ॥ प्राजापत्यमसर
स्राणां त्रपायां शुद्धिरीरिता ॥ एवं सेनेवमार्गो या परिषाद्धिधिपूर्वकं ॥ तदाहाप मंक्ष अग्नि नाद्धास्म सर्वेक त्वयमिति
वचनकलाहत्यान्द्रोहा मनुसरन् ॥ अग्निहोत्रादिके संचरन् सर्वपापेभ्यो मुक्तो भूयादिति वेदितव्यं इतिहे मार्द्धिवर्चिनेक
पिलाधेनुपीतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ पृथिवीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे पृथिवी भूमिपालेन दत्ता शालासुत
मवा ॥ पापार्थे माग्निहोत्रार्थे प्रतिग्राह्या द्विजातिभिः ॥ तत्राप्येवं नधात्मेन आधानादिकमाचरेत् ॥ आधानान्ते तथा सुदर्श
पूर्णमासादि ब्रह्मांडे ब्रह्मविद्यालयं प्रस्माम्भुवं भूपालदत्तमात्र ॥ प्रतिग्राह्या ग्निहोत्रादीनां तेषां श्वां पिपृजेपत ॥ मार्के
जायते यथा डेय पुराणे कुटुंबपालनं चैव तत्र तु वैपावनोचमः ॥ समाभिश्च पपाभ्यातावत्स्या प्रतिग्रहे रुजविजय दृष्टोच मातापित
रौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः ॥ मन्त्रिपास्तेमम्या पत्न्यांधर्मो पि सीयते यदा ॥ तदा प्रतिग्रहो भूमेः विप्रस्यैव नदोष भाक् ॥ अशी
तिवर्षा वृद्धं वन्ध्या या नारी स्वभेषु परन्त्वितपतनसंभावपर ॥ पति पाद्यमसालनादिके प्रत्यहं मन साध्वकुत्स पंती महाव राम०
पीता साध्वा ध्वी षोडश वर्षा तपदे शिशुमत्रिपाः अग्निहोत्रादियज्ञधर्मो नित्यस्नानादितहा दृष्या परिग्रहेत ॥ विप्रस्य १२५
नदोषः ॥ यावत्सासु वा तेषां परिपूर्णं भवति ॥ तावद्भूमि परिग्रहेन दोषः ॥ विप्रस्य तस्य पितृपत्नी सुतानां च अग्निहोत्रादि कर्मे

णां ॥ लोपसंरक्षणे राजन्नरो यक्ष्मा परिग्रहे ॥ विनाप्येतैर्निमित्तैर्यः पृथिवीं संग्रहेद्द्विजः ॥ सभार्यः पुत्रसहितो नरकेवास सम
श्नुते ॥ मार्कंडेयपुराणे धामे सभर्तृसंबन्धः स्तत्रजातं तु या व्यापी ॥ किंकपित्वात्मभोगार्थं भवेद्यः धनिको भुवि ॥ इत्येकं कारये घतु
सर्वं चंडालसमायुधात् ॥ निघ्नातितस्य कथितावसिष्ठेन महात्मना ॥ या स्वेपे द्रुहं स्वं गुणं भर्तृसंस्मृत ॥ बीजानां गु४
प्रस्थमात्राणां समानिपावनो क्षितिः तस्याः परिग्रहे कायं प्रवृत्तिभिः परिकीर्तितं ॥ समाधिरोहणबीजानां पृथिवीपावनो भवेत् ॥ तस्मात्प्र
तिग्रहे चाहं प्रायश्चित्तं विशोधनं ॥ विरात्र्यादशाभिर्दोषैर्वितो स्मात्मरो भवत् ॥ द्रुमात्तस्याग्निजो पक्षशतं चांद्रायणं चरेत् ॥ अतः
परं द्विजस्यास्य प्रायश्चित्तं न दृश्यते ॥ सविप्रस्य दूतां याति नियामं भीं परिग्रहेत् ॥ पित्रार्जितं नपदाच्छेत्रं राजाक्रांतं यदा भवेत् ॥ आ
मा४ त्मार्जितं तेजेनै स्वसमाक्रांतं तेन्यस्मै ॥ तदा प्रतिग्रहं कृत्वा यावन्मात्रेयं पिजो वनेतावत्मातिग्रहे विप्रो राज्ञा तेन न दोषभाक् ॥ इति स्मृत्या
विरचिते पृथिवीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ हानीं मनुमहत्यलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं तत्र वकनकाचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह दे
वीपुराणे अचलं कनकं धृत्वा राजः पुण्यानुवर्तिनः ॥ द्विजो यदि हि मे तात्मा समर्वैदपि शायकः ॥ कनकस्वरूपमाह लिंगपुराणे प
देषु षस्तु पंचप्रलं शोधितं च कीर्तितापनात् ॥ अतो बहुतां पातिकनकं तद्दहतं ॥ पपवृत्तयो कनकं यो द्विजो धृत्वा राजभिः पुण्य
वर्तिभिः ॥ पुण्यकालेषु पुण्याहे च समभवेत्कि शितास्त्रनः ॥ मार्कंडेयपुराणे कनकाद्रिं यदा दत्तं पुण्यकाले भुराजाभिः इत्रे द्विजो
नरकी या त्पिशाचः संभवेध्रुवं ॥ शंभरंस्ते नदीषु पुण्यतीर्थेषु पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ कनकाद्रिं द्विजो राज्ञो धृत्वानि ष्कृत्यं प्र
वि ॥ समवेत्कृं ध्रुदेशो ष्विपि शाचः कांतिवर्जितः ॥ वत्सपांशाश्च पंशत्यापागंधा कुहस्तिनां ॥ प्रायश्चित्तेन पूतात्मा पुनः संस्कारमा
मूर्णं

प्रा॰हे॰ १२९ 120 ततः शुद्धिमाप्नोति लोकेस्मिन्नहेतानित्यकर्मसु ॥ भिक्षाटनेवरं स्वर्णं हातस्मात्तं परिग्रहात् ॥ संसारं वात्मजैर्द्धिं दानसम्मासंवा
सपास्यहः ॥ कृत्वाप्नुतिमवाप्नोति कनकादिं त्यजेद्दिनः ॥ अपरिग्रहस्य विप्रस्य दातृत्वं प्रतिः ॥ कथिता मुक्तिमहः ॥ उच्छस्मेव
जिः शिलाहतिः कुंभहतिः कुमुलवृत्तः ॥ चतुर्थाहृतपः प्रोक्ता कनकादेः प्रतिग्रहात् ॥ एतेषां पूर्वोक्तानां अभावे कनकादिप्रतिग्रहे प्रा
यश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे कनकादिं द्विजोपस्य धृत्वानि ष्कारणां सुधीः ॥ मनुष्याद्विमाप्नोति कृच्छ्रं पापमुतसंख्यया ॥ कृच्छ्राणि
प्राजापत्यानि ॥ लिंगपुराणे कनकादि द्विजो धृत्वा दानं पुण्यागमे सुधीः ॥ पश्चात्तापसमायुक्तः कृच्छ्राणामयुतं चरेत् ॥ कनकादेरधि
क्यात्क्रच्छ्राधिक्यमुक्तं ॥ नृसिंहपुराणे कृच्छ्रैर्युतसंख्याकैः कनकादिं समाहरन् ॥ शुद्धिमाप्नोति सुखतः पुनः संस्कारपूर्वकं ॥ ब्रह्मपु
राणे कनकादिं द्विजोपस्मादृज्जः पुण्यागमेष्वया ॥ कृच्छ्रैरयुतसंख्याकैः शुद्धिमाप्नोति नान्यथेति इति हेमाद्रिविरचिते कर्म
का पलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ वनितावलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह वामनपुराणे रजतं यो नरः स्वीकुर्यात् वलराजवल्लभा
त ॥ पूर्वजो मोगमोहात्मा कालपाशं वशं गतः ॥ तत्पापेन महाभूयात् वलाकः संभवेद्दिने ॥ त्रिष्वजन्मसु कंकस्याब्धे तरोगी
भवेत्ततः ॥ शिवपुराणे राजाभिः पुण्यकाले स्वदत्तं घोरजनता चलविनानिमित्तैर्वहुभिः प्रतिगृह्यात्ममोगवान ॥ शोघकाल वशं गत्वा सु
खं तत्रानभूय च ॥ वलाकः संभवेत्पश्चाद्व्याघ्रे तरोगी स जायते ॥ जन्मचपेतुकाकः स्यात्रिषु जन्मसु पूर्वजः ॥ कथंचित्तु मुक्तिमापन्ना राम॰
श्चेतरोगी भवेन्नथा ॥ वलाकः संभवेत्पश्चात्ताभ्यां ॥ स्वमुक्तिर्न जायते ॥ स्कंदपुराणे अचले प्रतिग्रहाद्दोषः प्रायश्चित्तपरामुख्य न १२९
एतत्कृतप्रायश्चित्तविषयं ॥ कृतप्रायश्चित्तस्य न वलाकादि ॥ तदेवाह गरुडपुराणे प्रायश्चित्तेन पूतस्य द्विजस्यास्य पूर्ण

घृपरः॥ तस्मैवनबलाकांहिरैहिकामुष्मिरोरिता। प्रायश्चित्तंपुराकृत्वाधर्मशास्त्रोक्तमार्गतः॥ नतत्पश्चात्पुनःकुर्मपंचगव्यमनंतरं॥
एवंघृतस्यविप्रस्यपापसिजन्मनजायते॥ कनकाचलप्रतिग्रह प्रायश्चित्तार्थमत्रापिनिष्कृतिर्नो मया॥ इतिहेमाद्रिविरचितेरज
ताचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथरत्नाचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयः रत्नाचलंद्विजो[illegible]ह्यज्ञात्पुण्यागमेदिने॥ २६७।४
नतस्यपुनरागत्तिर्नरकाग्नस्यमोक्षतु॥ ब्रह्मांडे गंगातीरेथगौतम्यांक्षमावेण्यानदीतटे॥ अहोबलेमहाक्षेत्रेवेघनायस्यम
न्निधौ॥ कांचीस्थलेवेंकटाद्रौश्रीरंगेकुंभकोणके॥ मधुरायांमहाराजन्चापाग्रेगंधमादने॥ योद्विजोघनलोभेनराताहास्त्रा
निमाचगिरीन्॥ नमुक्तिस्तस्यविप्रस्यपैशाचाज्जन्मनोत्रये॥ निष्कारणात्पापभूयनिमज्जन्नरकार्णवे॥ पिशाचोसौमर्त्यलोकेजा
यतेपितृकाकृतिः॥ तेषांमध्येमहाराजनरत्नाचलप्रतिग्रहात्॥ अरण्येनिर्जलेदेशेपिशाचोभवतिध्रुवं॥ संक्रमणेग्रहणेसंभ्रमेचैवम
न्वादिषुयुगादिषु॥ अयनद्वितयेचैवव्यतीपातेचवैधृतौ॥ कृष्णांगारचतुर्दश्यांअमायांपूर्णिमादिने॥ द्वादशीषुचनक्षत्रेद्विजोलोभ
परायणः॥ अचलान्राजभिर्दत्तानेषुपुण्यदिनेषुहि॥ अज्ञात्वानिष्कृतिंतेषांमत्यापविभेकपे॥ यमस्यसदनंगत्वाअनुभूयमहद्भ
यं॥ पिशाचोभवतिक्षिप्रंअरण्येनिर्जनेजले॥ भविष्योत्तरपुराणे रत्नाचलमिमंघृत्वाद्विजोनिष्कारणान्मुने॥ अज्ञात्वानिष्कृतिंतस्यम
त्वानरकमासुपात॥ पिशाचोनुभवंकाल्पजायतेपितृकात्मवान्॥ तस्यैवनिष्कृतिंवक्ष्येपापपरिमलिता॥ अरण्येनिर्जनेगत्वास्वयं
देवालयेविशन्॥ कात्यायिनीवदक्षेस्थानेघृतौर्हस्याजिनंमहत्॥ मौनव्रतमुपाश्रायपर्वतापसनमुपाश्रितः॥ रुद्राध्यायंजपेन्नि
त्यंतावत्संध्यांसमाचरेत्॥ यावद्वत्सरंगतोमासानुविंशतिरमितावताजपन्॥ अव्रतग्रेयपोवापिअशक्तोफलभोजनं॥ स्वयंपक्वस्व

मा॰हे॰ ऽिलेयत्रैद्विजस्यैतस्यानिष्कृतिः॥ एवं कृत्वा त्रयं नीत्वा शुद्धिं मामोत्यतिवैदिकीं॥ अथातोऽन्हिकृतस्यार्धं तरर्षेब्धपमाचरेत॥ एवं चेन्नि
१२७ ष्कृतिर्मे परन्नाबलमाति ग्रहात्॥ पुनः संस्कारमात्रेण शुद्धो भवति निश्चितं वदन्ति॥ मतिग्रह धनस्य चतुर्थे भाग पूर्ववत्प्रायश्चित्तेन कृ
१४१ त्वा पुनः संस्कारकालेऽप्यसौ परेऽशंगायत्रीशरणास्वीकुर्यात्सिद्धिमामोति प्रमथ्याशुद्धिर्नोलीनमर्षेः इति हेमाद्रिविरचिते नालाबलप्र
तिग्रहप्रायश्चित्ते अथ धान्याचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे धान्याचलमहादानं ग्रहणपर्वसैत्रेषु पर्वसु। अन्येष्वपि त्वाधिना
गमायसर्वे लोकाधिपो भवेत्॥ कूर्मपुराणे अविर्विताद्विजाग्र्यायधान्याचलमनुत्तमं आवर्तितेशास्त्रमार्गेण ग्रहणपर्वेलेषु पर्वसु गी॰
पोरघातपृथिवीपाल स्वर्गलोके महीयते लिंगपुराणे धान्याचले द्विजो मोहात्पुण्यकाले उपागते॥ मतिग्रहधनस्य पश्चात् अह
पु॰ न्याधर्मसंग्रहं॥ आगमेषु द्विजो वेदोऽपि शोकाद्भगोभवेत्॥ नत्रैमानुभपन कं पुन र्मूषकानां व्रजेत॥ स्कंदपुराणे मृणुवच्मुखवस्या
मिधान्याचलमतिग्रहे॥ दोषं मतिगृहीतुर्यैर्गजाश्वप्रमोक्तवतिनः॥ शालिहोत्रे वनेषु बहुशो रामेव्रतसंकुले॥ पिशाचोऽभूद्भोगो नाम तत्र सप
त्वेजनान्बहुरागमहीतं नरवंभुक्ता पल्कत्वाधान्यानि स्मृतिं॥ स्वमेवत्स्मपवत्स्यो नित्रिषुजन्म सुसंगृहीत॥ भविष्योत्तरे धान्याचलं द्वि
जो धृत्वा ह्यलोभ पूतपणः अकृत्वा निष्कृतिं तस्य स भवेत् शिशिता यान्नः॥ न दोषपरिहारार्थं कृत्वा चान्द्रायणत्रयं॥ पुनः संस्कारमा
त्रेणाशुद्धिं मामोत्यतिवैदिकीं॥ प्रत्येव वर्ते पुण्यकाले ग्रसं कांतौ द्विजोऽग्रहीत्रः परियहात॥ धान्याचलस्य महतस्तस्यानि ष्कृतिरीरिता रा॰म॰
॥प्राप्य विधिं पुण्यकाले मातृत्वं चान्द्रायणत्रयं॥ पुनः संस्कारशुद्ध्या त्मागापत्नी मम्प से द्विजात्॥ तापरं प्रपतेत् निर्मलं वर्ते ये घरि शुद्धिमान १२७
यन्मया निष्कृति नोक्ति पापस्यैतस्य गौरवात् विष्णुपुराणे समसाचलाः समस्ताभ्यानिर्मिताश्चत्रपाणिना॥ जनानां पापनाशाय स्व

स्या पुनः

रणात्कोटिंतेनाविह॥ तेषांप्रतिग्रहे राजन्पतितो द्विजाधमः॥ अतस्तस्य पुनः कर्ममुनिभिः परिकीर्तितं॥ कर्मपुनःसंस्कार इत्यर्थः॥
इति देवीपु०॥ विविक्ते धान्याचलप्रतिग्रहस्यापश्चित्तं॥ अथ तिलाचलप्रतिग्रहस्यापश्चित्तमाह॥ नारदीये॥ तिलाचलं कालपुरुष तिल
धेनुस्तिलात्मका॥ तिलचक्रं प्रतिग्राति एतं क्रमाज्जिनं तथा॥ देवीपुराणे तिलैर्कृष्णाजिनं चैव वशाकरं सपुगं तथा॥ एतानि विप्रव
र्याणां महानरकदा[illegible] नि वै विप्रकारणात्पा राजन्प्रतिगृह्य द्विजाधमः॥ महान्तं नरकं गत्वा स्त्रीजन्मतदनंतरं॥ पश्चात्तापसमा
युतः पापोष्वितं परिश्रुति॥ प्रायाश्चित्तेन मनसा पुनः संस्कारमर्हति॥ [illegible] धनलोभेन यो विप्रं प्रतिग्रह्यति लाचलं॥ स
प्तजन्मसुनारीः स्यात्तत्रापि विधवा भवेत्॥ नार्पवनरकं स्थानं किमन्यैर्बहुभाषणैः॥ वैधव्यसहशं दुःखं स्त्रीणामन्यन्न विद्यते॥
तत्रापि बालवैधव्यं तिलाचलप्रतिग्रहात्॥ [illegible]पुराणे॥ पुण्यकाले पुण्यपुण्यतीर्थेषु पर्वसु॥ तिलाचलं द्विजो धृत्वा महा
न्तं नरकं व्रजेत्॥ पश्चान्मर्त्येति नारीत्वं सप्तजन्मसु कुत्सितं॥ वैधव्यं दुःखमेतस्य पृच्छाल्लं इति मान्यथेत॥ अतो द्विजन्मनः प्रवि
गेनस्य प्रतिग्रहं॥ कृत्वाप्रतिग्रहं विप्रो पापादिषु परापनुरवः॥ अज्ञानात् [illegible] लन [illegible] वृतस्य जन्मनिरर्थकं॥ भविष्योत्तरे॥ विप्रस्तिलाच
लं धृत्वा राजभिः पुण्यपर्वसु॥ सुर्चेपापाग्निः [illegible] कल्पान्यथानि [illegible] कूर्मपुराणे॥ पार्वतः पर्वते राजन्तिलैरापि शील
तान्नाभिः॥ तावन्ति पापजालानि कृते प्रश्न संशयः॥ अतो विप्रवर्याणां चारे पातत्प्रतिग्रहः॥ [illegible] न्मनसा
शुद्धिं तिलाचलप्रतिग्रहात्॥ अज्ञानातो द्विजेग्रणं मनस्यालि मर्चयन्॥ नद्यां समुद्रगामिन्यां प्रातः स्नात्वा पयावि
धि॥ नित्यकर्मसमाप्याथ स्वगृहे देवसंनिधौ॥ स्वगृह्याग्निं प्रतिष्ठाप्य आज्यभागांतमाचरेत्॥ त्र्यंबकेन मंत्रेण तिले
राज्यविमिश्रितैः॥ आसाद्यं जुहुयाद्धीमान्नाष्टसंख्यं समुद्धरन्॥ विरमेत्पतत्तो होमे तन्मन्त्रे निर्वपेद्बुधः॥ अघृतप्रति
लाभं [illegible] पेद्देवगृहे प्रसरे॥ परेद्युः प्रातःस्नात्वा पूर्ववद्धोममाचरेत्॥ पावमानसूक्तेनैतं [illegible] सप्ताहं मास्यन्वरेत्॥ उपो

मा॰हे॰ ष्पारलनैमिकोपुनः संस्कारमाचरेत्॥ राषाविशुद्धिरक्ष्माति लाचलप्रतिग्रहे॥ असत्या निष्कृतिर्नास्ति दाने स्तैर्य्योवगाह
१२१ नैरिति॥ प्रभुनेरसलस्वं॥ तदुक्तं महाभारते॥ अप्रतेरश्शताल्लक्षं निषुतं लक्ष उच्यते॥ प्रयुतं दशलक्षं स्यात्खर्वं दंकोटिरुच्यते
३ मि॰ ॥ एतत्प्रायश्चित्तोक्तं विषयेस्वधनस्य चतुर्थोंशोनुकरणीति लाचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कार्पासाचलप्रतिग्रहप्राय
128 श्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे सबीजं कृमिकीटाद्यैः शोधितं प्रयतः पर्वसु॥ कार्पासं द्विजवर्योपि पोहयात्सोपि मुक्तिभाक्॥ ब्रह्मा
ण्डपुराणे॥ कार्पासस्याचलं राजा भवपक्षेत्रेषु पर्वसु॥ अर्चितं गंधवस्त्राद्यैः शास्त्रमार्गेण धीमता॥ योदद्याद्द्विजवर्याय समुतः
सततं भपात॥ स्तोद्विज्ञानीयात्पावेति तावत्कालं वसेद्दिवि॥ कूर्मपुराणे॥ कार्पासस्याचलं विप्र प्रतिगृह्य जनाधिपात॥ सद्यः पतति
पुण्यानि निर्दहेत् पापानि संविशन्॥ स विप्रः पतितो भूत्वा ह्यात्मघाती नरेश्वरः॥ कृते सं[illegible]ताकाले नरकं व्रजेत्॥ तदन्तेभुवमा प म पुं ग
श्वेत जय साद्य[illegible]रोगो हरिद्रवान्॥ पल्लीपुष्पपारिस्या गोहरवोमृतः पुनः पुनः॥ स्कन्दपुराणे॥ यो विप्रः प्राप्तकाले भकुलं कार्पाससंज्ञितं
॥ अर्चितं गंधवस्त्राद्यैः प्रतिगृह्य नराधिपात॥ अकृत्वा तत्स्य पंचसम्याप्य मपाशावड्ढां गतं [illegible] नरकं गत्वाचैतरोगो भवेद्भुवि॥
अतस्तदोषशांतर्थे प्रायश्चित्तं चरेद्बुधः॥ स्कन्दपुराणे॥ कार्पासस्याचलेष्वप्रायश्चित्तमिदं शृणु॥ पश्चात्तापसमायुक्तः प्राप्यानु
ज्ञां द्विजोत्तमैः॥ विपिने निर्जने गत्वा वपनं कारयेत्ततः॥ तत्र त्रिषवणं स्नानं कृत्वा विष्णुपरायणः॥ नाभिदघ्नजले स्थित्वा [illegible]
स्तोत्रं स्तुवेः शुचिः॥ पुरुषसूक्तं जपन्नित्यं [illegible] हृदयाञ्जले॥ ततो विरम्य सहसा [illegible] मनमिषारयन्॥ पुनरस्यापपूर्ववत्
पहोमाद्यं समाचरेत्॥ तथैव पूर्वविंशत्यां यावत्कालेन संध्यते॥ तदाविरम्य पूर्वेद्युरुपोष्य विधिपूर्वकं॥ पुनः कर्मेतदाकुर्याद्धोमो ए म॰
ज्याजिनं विना॥ एतेनैव विशुद्धिः स्यान्नान्यथा शुद्धिरिष्यते॥ एतत्प्रायश्चित्ताकरणे पूर्ववत्स्वधनस्य चतुर्थभागेन [illegible] प्राय १२८
श्चित्तं कुर्यादिति विशुद्धेमवतोमर्थः इति हेमाद्रिविरचिते कार्पासाचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ घृतलवणाचलप्रतिग्रहप्राय

श्रीनमाः मार्कंडेयपुराणे लवणाचलेन रपतिः पृच्छेच्छ न देवश्रुण्ये पृच्छेतेये वपर्वसु ॥ विस्मायवेदाध्ययनात्मशीलिनेनतस्य मेरुदेउ नो
मराणमसंभवः ॥ स्कंदपुराणे पुत्रतिहिमवतः पार्श्वेकन्याकाचिद्वरस्वरा ॥ सुकेशीसुहनोसुमुहेसंनौसुदरस्तनी ॥ विहारार्थे वहि
र्गत्वा विचचार मृहंगणे ॥ तहत्रा मनुलेक्याप्यरा वणोनामदैत्यराट् ॥ कामातुरस्ततांनीहरेजयाहपाणिना ॥ दलस्पर्शन
ख मात्रेणततराभूस्त्यात्तिकेरूपः स्वंभमेभोपरोमांनुःस्वदेवैवर्णवेपष्टुःऔर्वेस्वयं मितपेशसात्विमाःपरिकीर्तिताः ॥ स्वदेहरकंतरा
तस्यानरोन्पातवर्तते ॥ तदाप्रभृत्यसौ सिंधुलोवणीभविविश्रुता ॥ तदा हिमवतः पार्श्वात्सपेभूत्वासागरंगता ॥ स्वस्वरूपप्रवा
हेणपत्नीभावपरिहिता ॥ अंगोच्चकारसतिलं लावण्यंलवणांभसि ॥ तदाप्रभृत्यसौ सिंधुरस्वदेजलसंगमात् ॥ अमृत्वरतयाराज
दपादि न लवणोदधि रीरितः ॥ तेनौलवणं दोषाधिकतपासेने ॥ नप्रतिग्रहणं तस्यकेचिदिच्छंतिसूरयः लवणं चाणुमात्रं वामति
गतधि द्विजोपरि ॥ तन्निष्कृतिमकान्त्वाविधदेहोपिश्यावत ॥ मार्कंडेयपुराणे लवणस्याचलं दत्त्वा राजन्नुणपाणामेषण्य
का ॥ विप्रोपदिष्टदत्तात्स्यापमपाहस्तगतः ॥ महांतं नरकं गत्वा पिशाचो भवति ध्रुवं ॥ पश्चात् भुवमुपागम्य स्वदेहंगोजायते
सदा ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ पूर्वजोलवचलं दत्त्वा लवणं राजेवद्यभात ॥ पुण्यतीर्थेषुपुण्येदेशेषुपुण्यकालेषुपर्वसु ॥ निष्कारणतयालो
भात् यमलोकमुपागतः ॥ मत्स्यपतं हमुत्का पुनर्भुवमुपाविशन ॥ पिशाचजन्मतामेत्य तदंते स्वदेहेस्वाने ॥ अतःप्रति
ग्रहे तस्य गर्हितं लोकवर्जितं ॥ शिवपुराणे प्रभवजो वा ह्युत्ता तद्दत्त्वा लावणमचलं भुवि ॥ पिशाचत्वं भवेत स्वदेहंगोजा
यते पुनः ॥ तस्यपापविशुध्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं द्विजे ॥ हरीतिलोकरक्षार्थं तदाहंकथयामिवः ॥ विप्रात ज्ञामनाप्याप्युपस्या

प्रा०हे०
१२८
129

ज्याप्युपसमन्वितः ॥ स्नात्वा पुष्करे तीर्थे त्वा पर्वतगाहृतां [illegible] ॥ तिष्ठेत्तत्र जपेद्वेदं सर्वपापापनुत्तये ॥ नाराय
णं स्तुत्वा ध्यायन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ आधारं सर्वमन्त्राणां प्रणवं स्तंगतो रविः तरा विरम्य सहस्रागणनां हविष्याशनः ॥ अहू समा
णेन विनिहत्य मासात् ॥ सपिण्डा रापणा स्थाय स्वच्छे दिले केवले भुवः ॥ ततः परे पुरुषाय पर्वं वजपमाचरेत् ॥ एवं मन्त्रं कृत्वानि
वृत्तिं विधिपूर्वकं ॥ रुद्राध्यायं पठेद्वाथ तविष्णो रजपा ॥ एतद्धोरभावेत् पापश्चित्तं समाचरेत् ॥ पूर्ववत्स्वधनार्धार्धं प्रापश्चि
त्तविशुद्धिरेण अन्यथा ॥ निष्कृतिर्नास्ति लवणाचलसंग्रहे ॥ निषुतंनमकाः चमकाश्च रप्पदशा [illegible] नारायणाःसर्वमन्त्रा
णां आकारत्वाल्लवणाचलप्रतिग्रहे पापनिवृत्तिर्भवति ॥ दशाध्यायं पठं जप्त्वा सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ तद्देवाह अन्याशना
दृतिपानाद्यमुग्र्या प्रतिग्रहात् ॥ अन्याद्यन्नं सपिंडीकर पश्चाद्धादिषु तिमितस्त्रानेभोजनमन्यादृशं ॥ अतियानं शद्रप्र
पापिष्ठपानमतियानं ॥ उग्रप्रतिग्रहं लवणाचलादिभिः ॥ लवणाचलादिभिः प्रायश्चित्तपश्चात् पुनः संस्कारपूर्वकं
कृत्वा शुध्यो भवतिनान्यथेति ॥ इतिहेमाद्रिविरचिते लवणाचलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ हेमाद्रौ गुडादिरसधेनुप्रतिग्रहप्राय
श्चित्तं वक्ष्यते ॥ तत्रादौ गुडधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मत्स्यपुराणे गुडधेनु तिलमयी घृतधेनुरनंतरं ॥ पुण्यकाले पुण्यतीर्थे
प्रदद्यात्सोपि दैवतः ॥ शिवपुराणे मधुधेनुस्ततः पश्चात् शर्कराधेनुरुत्तमा ॥ दधिधेनुरिक्षुरसधेनुः मत्स्यपुराणे ॥ इति राम०
दशधेनवः ॥ तासां प्रतिग्रहे एव घृतं प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे गुडधेनु गुडमयीं कृत्वालंकृत्य सर्वतः ॥ धेनुं जलमयीं १२९
पश्चाद्दुग्धधेनुमनंतरं ॥ पुण्यकाले पुण्यतिथौ यो राजा गुडनिर्मितां ॥ धेनुं दत्वा ब्राह्मणाय द्विजाय पापाध्यात्म वेदिने ॥ सोपि विष्णु

परस्पाति तत्रैव पापैर्मुच्यते ॥ पुनर्भुवं समभ्यागम्य मंडलानि पतितो भवेत् ॥ गारुडपुराणे गुडधेनुं समभ्यर्च्य गंधवस्त्रादिभूषणैः ॥ ब्राह्म
णाय प्रशीलाय प्रदद्यात्सोपि मुक्तिभाग्भवेत् ॥ यो विप्रस्नांतरागरक्तेन परलोकपराङ्मुखः ॥ यमस्य वशमापन्नः कालसूत्रनिपीडि
तः ॥ पुनर्भुवमुपागम्य जायते भिक्षुजन्मवान् ॥ यतो हि किं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति मानवः ॥ कूर्मपुराणे धेनुं समर्प्य गंधव
स्त्रादिभिरलंकृतां ॥ पुण्यकाले पुण्यतिथौ पुण्यक्षेत्रे नदीतटे ॥ योगस्नानादिविधौ यालात ब्राह्मणो धनलोभतः ॥ यमलोक
मुपागम्य पीडितो यमकिंकरैः ॥ भिक्षुजातिरसंभूतो यागादिबुधवर्जितः ॥ प्रायश्चित्तमिदं कुर्यात्पश्चाज्ञावसम
न्वितः ॥ विप्रान् ज्ञात्वा दानपर्वसु प्रातः स्नात्वा यथाविधि ॥ इदं करिष्ये नियमं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ इत्युक्त्वा तत्र आति
हृत्ये मते शांतसंकुले ॥ अनाधारस्य घृतेन भुंजयाद्गच्छात पुनर्भवेत् ॥ स्नात्वा स्वयमेधावी स्मरन्नारायणं विभुं ॥ चतुर्थे काल आपा
जे पानकं भोजनं चरेत् ॥ पानकमिति त्र[illegible] माषं पयसा क्षीरभोजनं यतः ॥ पुनरस्तंगते भानौ पूर्ववत्पयमाचरेत् ॥ जपोमंत्रसंजप
न्मासध्यानपूर्वकं अनाधारो वहिरेव ॥ निहरे[illegible]षां संध्यामुद्वहन ॥ एवं चातुर्दपं ॥ नीलांपंचगव्यं पिबेत्ततः ॥ एवं कृते विशुद्धः स्यात् ॥
प्रु॰ ह्यव्याधिमाप्नुयात् ॥ इतरस्य चारणे ज्ञाते पूर्ववाक्यधनचतुर्थभागेन प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति न पुनः संस्कारादिः
इति हेमाद्रि[illegible] गुडधेनुप्रायश्चित्तं अथ घृततिलधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं मात्स्ये कौर्मपुराणे ॥ महापुण्ये नदीतीरे क्षी
रसंवेधतो ॥ ग्रहणे संक्रमे चैव मन्वादिषु युगादिषु ॥ [illegible] तिलमयीं धेनुं घृतधेनुं [illegible] रत्नं कृतां ॥ अर्चितां यो द्विजो य
ह्णाति स मत्स्यवशं गतः ॥ अनुभूय महद्दुःखं स्नांत्रस्त निर्मितां ॥ प्रायश्चित्तमपापात्मा निष्कृतिं च [illegible] ॥ कूर्मपुराणे

प्रा॰रे॰ यपकालेषुउ ष्णाहे जन्मर्क्षे जन्मसंभवे ॥ दत्तानां जन्मभिर्गावो पर्वतानां तिलस्य पिषो ॥ यो द्विजः प्रतिगृह्णाति अज्ञानान्निष्कृतिं
१३० शुभां तथैव च महत्सुमापाति अनुभूय महद्भयं ॥ पश्चात्सापो महायोरे विष्णुत्रो रोगवान् भवेत् ॥ तिलाः संतो हपाप्रनिर्घ्यनि
130 ने घ्यनुवत्सयोः ॥ तावद्युगसहस्राणि नरकेवासमश्नुते ॥ जैस्थे वांतमुकर्माणि स्पत्थे नत्यतिपहातत ॥ तस्मात्प्रतिग्रहे त्ये
नोर्निष्कारणन्नयानय ॥ गर्हितो ग्रसज्जानां हितम् स्मास्तेत्तानित्यमेनत् ॥ लोंप पूर्वोक्तेषु प्रपक्षुद्रानेषु पृथक्पृथक् घेतंतिल वषघृ॰
मयों घृत्वा विप्रो भोगपरायणः तस्यनिमंचकाम्यं चर्दृष्टा पूर्तो दिकं चयत् ॥ सर्वे संरतिनत्काले हानमन्त्रो त्रिवत्सया ॥ त
१८ स्यै निष्कृतिरियं कथिता मुनिपुंगवैः ॥ तद्वत्संपरित्यज्य दक्षिणामात्रमुद्धरेत् ॥ आधानं वा क्रतुं वापि कृत्वा सर्व
स्वदक्षिणं ॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति पुनः संस्कारपूर्वकं ॥ अमथ्या निष्कृतिर्नोस्ति पंचचांद्रायणैर्विना ॥ संक्षेपेण के ॥ रो
गोत्सण्पानि त्त्वर्थ विनंति सम्यक् द्विजः ॥ अग्न्याधेयं च यागं च कृत्वा तत्राविशेषयेत् ॥ प्रधानं संपरित्यक्तानेहावसत्म
तिपहात अथवा पंचभिश्चांद्रैः शुद्धिमाप्नोति वैदिकः ॥ पुनः संस्कारमात्रेणाशुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमां ॥ उभयं प्रपरित्य
क्त्वा केवलं भोगलोलुपः ॥ तदन्ते निश्चयं प्रमोक्ष्यपो सिलरोगी महाभुवि ॥ इति हेमाद्रिविरचिते तिलधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ
धनधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं मान्यास्त्वं संक्षेपेण धेनुं धनमयीं सुखां ब्रह्मा जिनपरिष्कृतां ॥ स्वर्वितां गंधपुष्प स्त्राघैराजभिः एव राम॰
भेना॰ ष्पसंगृहे ॥ यो पतिगृह्णन्हा द्विजो यागादिभिर्विना ॥ प मलो कसुपाग ष्यजंमी पाके निमज्जति ॥ तदंते पुनमासाद्य वेण १३०
वो जायते ध्रुवि ॥ अतो महिदिवराना त्यागो द्विजन्मभिः ॥ द्विगण पलेणेधेनुमेनं द्विजोरजं त्वजिने धनिर्मितां ॥ मणस्त्रा

भषितांगं धेनिष्कात्पाजयावहन् ॥ कुंभीपाके निरस्त्वा […] सः। योऽि तोपमकिंकरैः॥ न रस्ते द्रष्थिवी मे सर्वेणवानां कुलोमरकः॥
हीनजानि श्रुतवी मुभ लाभ त्वा वनिष्कृतिः॥ पापागारि कमकृत्वा चरात स्मान्न विमुच्यते॥ गारुडपुराणे॥ कस्माजिनेबुपुण्प
भ्रुनिर्मितां घृतस्तुपिवीं॥ प्रजिता राजपुरुषैर्धेतं पोमुखजो वदेत॥ तस्यै गनरको घोरः कुंभीपाकः समुज्वलं॥ तत्र भुत्वा पुन
पापी प्राप्य वै पावजन्मतां॥ नाना योनिषु संभ[…]पा घृणादिषु परा सुखः॥ पश्चात्ताप समायुतः प्रायश्चित्ती भवेततः॥ तस्मा
१ यश्चित्तमाह नलोऽ घृतधेनुं रम्यरत्नां स्वर्विनां वस्त्रभूषितैः॥ पुण्यकालेषु पापात्मा प्रतिग्रहेद्द्विजोपिधीः॥ द्रव्यलोभपरीतात्मा
प्रायश्चित्तमिदं चरेत्॥ नर्हेषु यपतौ […] मात्वा मातर्प यथाविधि॥ तस्मिन्नन्तौ सपत्नीकः कृष्माण्डैर्जुहयात्ततः॥ तदर्धेगण
होमं च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्॥ निराहारस्त्रराति […] पयोवायेनु संभवं॥ अधःशायी भवेत्तत्र पत्नीपुत्रविवर्जितः॥ एवं प्रति
दिनं कुर्यात्संख्यापावन्समाप्यते॥ तदंते भोजयेत्तावं होमशिष्टं विशुध्यपे॥ ब्राह्मणाभोजयेन्मध्वान्यारि […]॥ स्व
यं च पारणं कुर्यात्सली पुत्र समन्विजः॥ एवं कृत्वा द्विजः शुध्यस्त्वन्यथा पातकी भवेत॥ एतदाचरणे असमर्थः पूर्ववत्स्वधना
र्धेर्धभागेन पूर्ववत्प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति॥ इति निर्णयशिव विरचिते घृतधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं॥ अथ जलधेनुप्र
तिग्रहप्रायश्चित्तमाह गारुडपुराणे शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि जलधेनुप्रतिग्रहे॥ अमावास्या पर्वसंक्रान्तौ द्वादश्यां पौर्णमासीदि
ने॥ महाक्षेत्रेषु पुण्येषु नर्मदाप्रभुपालये […]॥ कस्माजिनेय निर्माय धेनुं जलमयीं शुभां॥ अर्चितां वस्त्रभूषायै धर्म
मार्गाय राजभिः॥ […] द्विजो गृह्याद्राहे द्रव्यलोभ परायणः॥ आत्मनः परलोकार्थमकृत्वा निष्कृतिं परि॥ सोऽत्र भूपमहत्याप

प्रा०रे० यंपमलोके न गच्छति॥ पुनर्भूमिं आगम्य सा प्रजायते कच्छपो महान्॥ अतः प्रतिग्रहे दोषः पूर्वजानामिहाप्यहो कूर्मपुराणे प्रोक्तं
३३ जलमध्ये धेनुं द्विजो भोगपरायणः॥ अर्चितां प्रभुभिः प्रतां हासन्य प्रतेन वर्त्मना॥ यागादिकं परित्यक्त्वा सदाकुत्सितवन्निहन्ति॥ द्वि
त्वाहारो रके कृपे न रतेषु वमाविशेत्॥ अगाधे जायते कूर्मो हृदे जलपरिप्लुते॥ एतद्दोषभयात् स्मृपसम्याज्ञो विप्रैः प्रतिग्रहः
131 ॥ मत्स्यपुराणे प्रतिगृह्य द्विजो मोहात् धेनुं जलमध्ये नरः॥ यागादिकं स्वश्रुतिं वा त्यक्त्वा भोगलोलुपः॥ यमलोके महाघोरे
पीत्वाहारो रक्तं बलात्॥ ततस्तेन समागम्य जायते कच्छपो जले॥ एतद्दोषभयात् शांतं धेनुं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ तं गावां
वा यगोतस्यां कृष्णवेण्यां नदीजले॥ कावेर्यां तु गमनदृप्या चाप्याग्रे गंधमादने॥ आत्मनो यदि यत्नो ऽर्थे पूर्वजैश्च वत्सं भ
वौ अज्ञात्वा द्विजैः सार्धं गात्वा पूर्णपारयेत् प्या॥ निमित्तं कोऽपि त्वा पंसाप्यान्नो [illegible] प्राणतः॥ द्विशतं द्विशते वा विंशाष्ट पि०
त्वमेव च॥ एतन्निहत्वा विशुद्ध्यात् मापरि वत्सं निधौ सह॥ एतस्याप विशुद्ध्यर्थे प्रायश्चित्तं द्विजन्मनां॥ नाम्नाप्याद्विमा
प्रोक्तं जलधेनुप्रतिग्रहात्॥ पारिघत्तं निधौ गत्वा यथाशास्त्रं पूर्ववत् स्नात्वा पश्चात् स्नानानि हुत्वा पंचगव्यं पीत्वा ब्राह्मणा
न्भोजयेदिति इति श्रीमाद्वितीय जलधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ [illegible] प्रतिग्रह प्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे [illegible]
शमनस्य [illegible] ब्रह्मेति यमा जाता सपुत्रका॥ सर्वत्साहोरसंपन्ना सर्वविषयवसुंधरा॥ यो वृषभमासजलधि [illegible] धेनुं सवत्सकां॥ एम०
पुत्र[illegible] मापल [illegible] प्रतिग्रहे सर्वहरिप्रियां॥ न प्राप पछ्त्सतां धेनुं पुत्री वात्सल्यगौरवात्॥ प्रयाचे जलं धेनुं [illegible] पाप ३३
मोचनीं॥ तस्येति प्रहर्षो सिंधुः ददौ तस्मै त्रिवाचकं॥ तां दुग्धधेनुमाहाय पशुनः प्राप्यात्स्वमालयं॥ [illegible] यमा यम हन्त्वा तं कथयामास
द्वि

सर्वेवराद।। पुण्यकालेतु पापात्मा दुग्धधेनुं सपत्रिणीं।। दापयामास विप्राय हंत्रस्त्याविमोचने।। तदाप्रभृत्यसौ धेनुर्वत्सलत्वा
द्दिनद्दिने।। राजापः प्रदृष्टैः धेनुमर्चितां लक्ष्मचर्मिणीं।। स सर्वे पापयानि र्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुते।। शिवपुराणे यो विप्रः स्वर्चि
तां धेनुं निर्मितां दुग्धरूपिणीं।। प्रतिगृह्य द्विजो लोभात्संक्रान्ते पुण्यपर्वणि सकालवश माप लूःस्वनुभूय महद्भयं।। तदंते भुवमासा
द्य प्रततो भवेद्भुवि।। देवीपुराणे पुण्यकाले तु पुण्यपर्वसु पुण्यपर्वसे जनाधिप।। यो राजा स्वर्चितां धेनुं निर्मितां दुग्धरूपिणीं।। विप्रा
य वेदविदुषे प्रदद्यात्सोपि सन्निभाक्।। सत्यार्थोऽपि दुग्धमयीं द्विजो निष्कारणं भवन्।। न तस्य निष्कृतिर्वं मित्रपं चवर्षाद्दुष्पणा दृते।। ततस्तु
ल्पिमवाप्नोति दुग्धधेनुप्रतिग्रहात्।। शिवपुराणे पुण्यकालेषु राजेंद्र पुण्यपर्वसु वा द्विजः।। दुग्धधेनुमगृह्णीयो स यास्यति भोगपरायणाः।। न
स्य निष्कृतिर्दृष्टा पंचभिः वर्षैः दुर्भक्षणैः।। अगृह्यप्यागमप्यापौन प्रायश्चित्तं पंचगव्यप्राशनमात्रौ।। तदाह ब्रह्मपुराणे द्विजो दुग्धम
न्८ यीं धेनुं प्रतिगृह्णाति ज्ञानपि यात।। यागार्थं कंमकुर्वीत पंचगव्यं पिवेज्जनः।। अज्ञात्वा दुग्धलोभेन संग्रहानः पापदल्लर।। पंचवर्षाणि दुष्पणा
द्युद्धिर्नान्यथा तीर्थं सेवये ति इति हेमाद्रि विरचिते दुग्धधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ मधुधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपु
राणे अथापरं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्धये।। मधुधेनुं गृहीत्वा णां द्विजानां क्षिक्षकाम्यया।। निष्कारणे प्रशस्ताय भोगे कुलांमृगणु ष्व
वै।। पुण्यकालेषु संक्रान्तौ व्यतीपातादिसंभवे।। कल्पितां मन्त्रपूर्वैः पात्रैरर्चितां राजवल्लभैः।। मधुधेनुं सवत्सां च सर्वालंकारभू
षितां।। गृहीत्वा यो द्विजो लोभात्स घोरं पापमवाप्नुयात्।। [illegible] पुनर्भवं भवमाप्नोति [illegible] तां।। मधुधेनुं देवपुत्रस्य पावं तस्य निष्कृ प्रतो
तिर्नं चेत्।। कांचिनि निष्कृतिर्दृष्टा येषां पापपरात्मनां।। पंचवर्षाणि दुष्पणा शुद्धिर्नान्यैः समुदीरिता।। शिवपुराणे सोऽदुग्धेनं स

म.नानवरक मासोप

म॰ दे॰
१२२
132

दृष्ट्वा तेन द्विजेनैव प्रतिगृह्यते ॥ देवाय द्विहलं भ्येत पंचभिश्चांद्रमक्षयैः ॥ शुचिमाप्नोति सर्वत्र मधुधेनुप्रतिग्रहात् ॥ एवं क्षिप्रप्रतिग्रह हवि
षयं ॥ बाहुजेभ्यो द्विगुणं उरुजेभ्यस्त्रिगुणं पादजेभ्यश्चतुर्गुणं ॥ संकरजातिभ्यः पंचगुणं विदितं बुधैः ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ प्रायश्चित्तं द्विजा
तिभ्यः प्रतिग्रहात् पंच च ॥ पादं तु तेन रेखालं बाहुजेभ्यो द्विधा स्मृतं ॥ ऊरुजेभ्यस्त्रिधा प्रोक्तं पादजेभ्यश्चतुर्गुणं ॥ एतेभ्यो व्यतिरि
तेभ्यः पंचधा परिकीर्तितं ॥ सर्ववर्णेभ्यः सर्वदानप्रतिग्रहे ॥ तृणामेवं विदितं प्रायश्चित्तं लौकिकं संकरजाति … ति म॰:पु॰
ग्रहस्य निषिद्धत्वात् प्रायश्चित्तं वारुण्य … स्मृतं ॥ प्रायश्चित्तविहीनान्यद्विजाः मधुमक्षिकावत् ॥ नानाजातिषु संभवंति ॥ अतः प्रा
यश्चित्तमेवं प्रतिग्रहे ॥ तृणां साधनं नामतः ॥ पश्यपस्य प्रतिग्रहस्य धर्मशास्त्रे परिकीर्तितं ॥ प … त्प्रायश्चित्तं तत्कर्तव्यं ॥ द्विजन्मभिः
नाम यात्रा शुद्धिरीयका ॥ इति देवमाहूविरचिते मधुधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ घृतधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपु
राणे ॥ घृतं शर्करया युक्तं त्वा सवत्सं मजिनेन शुभं ॥ यो राजन्याद्विजवर्यो यद्गृह्णाति सुभ्यागमे मुदा ॥ मार्चितं तां प्रो पुष्पधूपैर्वह्निभिर्मुखेणे
प्रेतां ॥ सगाह्य दिक्षु भवनं पावकाचं द्रुतारकं ॥ … तरे … जिनेष्विव यो घृतं शर्करया … मिरलंकृतां ॥ भूषितां गंधपुष्पधूपैर्विप्राय्या
ध्यात्मवेदिने ॥ दद्यात्पुण्यतमे काले तीर्थे वा यदि गोषु च ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ विष्णुधर्मोत्तरे घृतशर्करापाधे
नुं पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ दद्याद्दक्षिणया सार्धं विप्रायाध्यात्मवेदिने ॥ सनिस्तरति संसारं नात्र कार्या विचारणा ॥ तत्प्रतिग्रहे तु प्रमा राम॰
द ॥ महानारदीये … गृह्णाति द्विजो घृतं … ॥ शर्करया चितां ॥ उत्पन्नकाले सुतीर्थे लोभपरायणाः ॥ महां १२२
तं नरकं भुक्त्वा स्थावरत्वमवाप्नुते ॥ तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ स्नात्वा प्रातः … पूर्वकं ॥ स्मृति वि

श्वासं पूर्वं तु ऊर्ध्वमूलमतः परं ॥ जपंस्त्रिषवणं स्नानं कृत्वा नित्यं मनोहितः ॥ आम्नायं मातरं स्मृत्वा जपन् जपं सेरखपाः फलातोरा
त्रकं तेष्वः स्वपेद्देवसमीपतः ॥ पुनः परेद्युः स्नात्वा पूर्ववज्जपमाचरेत् ॥ परां भवेत् तस्य पतनं नरास्तु लिमवाप्नुयात् ॥ यदैवं सं
ग्रहो धेनोः शक्तो यः कृतो द्विजैः ॥ तदा पापान्यनेकानि प्रविशंति प्रतिग्रहे ॥ तस्मात् शोधनार्थाय प्रायश्चित्तमिति
दं शुभं ॥ विधानेनाप्यकुर्वीत पापसाधनमुत्तमं ॥ सर्वेषां समप्रधेनूनां आधानं प्रथमं विदुः ॥ वर्णानां च यथा विप्रो देवाना
मपि वासवः ॥ भृगुर्महर्षीणां प्रवरो यथा तास्तत्पयम्भवेत् ॥ तथैव सर्वयज्ञानां आधानं मूलकारणं प्रायश्चित्तमिदं चापि
आधानं चाह्निकं चरेत् ॥ नाम्नां पापाद्विनिर्मुक्तः प्रयाति परमं पदमिति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते शर्करधेनुप्रतिग्रहप्रा
यश्चित्तं ॥ अथ दधिधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह तत्रैव स्कंदपुराणे ॥ शृणु षण्मुख वक्ष्यामि दधिधेनुप्रतिग्रहे ॥ प्रतिग्रहीतु
विप्रस्य दोषो भवति सर्वदा ॥ न दृष्टव्यं गमनमात्रेण आधानं पञ्चमेव वा ॥ तस्माच्छुद्धिमवाप्नोति कर्महीनो जायते भुवि ॥ शिव
धर्मोत्तरे दधिधेनुमलंकृत्य गंधवस्त्रादिभूषणैः ॥ अभ्यर्च्य विधिवत्तस्मात् स्याद्याद्यो विप्रपुंगवे ॥ न तस्य पुनराधानं न दूरे ग्राम
देशान्तरे सूर्यं नवा राजेन्द्र नभवेज्जन्मजन्मनि ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ यो राजा पुण्यकाले च पुण्यतीर्थेषु पर्वसु ॥ कृष्णाजिनं दधि
मयधेनुं कृत्वा सवत्सकां ॥ अश्वस्वर्णशृंगं च स्त्राद्यैर्विप्राय ध्यात्मवै दिने ॥ न तं मनुष्यं रवाप्नोति न व्याधिर्न च तस्करः ॥
अंते विष्णुपरं याति यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ दधिधेनुं तु यो धेनुमाहात्म्यं कृष्णाजिने ददौ ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलो
कात्कदाचन ॥ स्कंदपुराणे प्रतिग्रह द्विजो धेनुः पुण्यदिने षष्ठि ॥ प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात् सर्ववह्निनभागतः ॥ अ

पा॰ नुं॰

म॰ हे॰ प्यवाध्यानकं कर्मपत्तवाबहुदक्षिणं ॥ ऋणानिर्मोचनं शान्त्युत्योम सन्धाति ग्रहहात ॥ मत्स्यपुराणे यां के रश्मिः कृतां धेनुं अर्चितां
१३२ सर्वभूषणैः ॥ पूजितां गंधपुष्पाद्यैः पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ तीर्थे सुदेवखाते श्रुति गर्भ दिजो पदेत ॥ अहत्वानि कृतिं तस्य म
153 भवेद धर्मपदः ॥ देवीपुराणे तदुत्पत्ये महामेराजन् शृणु सर्वे पपलतः ॥ प्रातःस्नात्वा नरो तोये नित्यकर्म समाप्य च ॥ नित्य
तं॰ कर्म स्तुतौ वह्नमलं दत्याच्छितः ॥ [illegible] पत्तत्रया वरलक्ष्म यो भवेत ॥ नदाविर स्पृमनस्याः कलेलारं समाचरेत ॥ गहं ग
त्वा स्वपत्नी वन्नारायणमनुस्मरन ॥ पुनः परेपुर स्या नपर्वे वलपमाचरेत ॥ अथ तत्पुण्ये तामेतिना वक्ष्या रापसां चरेत ॥ ज
शातो मुलभं तात आधानपत्नमेव वा ॥ ततस्त्रेषि मवाप्नोति विप्रो दग्धं प्रति निग्रहे ॥ इति कर्माइविरचिते कृपि धेनुमति
ग्रहमाप्यचितं ॥ अथ रसस्तु रसधेनुमाति यरस्माय मैत्रिमाह वामनपुराणे यो राजा पुण्यकाले प्रयच्छति क्षुरसोस्वां
॥ अर्चितां गंधपुष्पाद्यैर्भूषितां सर्वभूषणैः ॥ विप्राय वेद विदुषे शान्ताय पचकुटुंबिने ॥ योद्दक्षिणं सा कसरजा विष्णुमं १५
दिरं ॥ गत्वा स्थित्वा चिरं काले भुवि मंडललतां व्रजेत ॥ तत्रापि ज्ञानमासाद्य स्नानधर्मपरायणः ॥ कात्वा धर्मानशेषेण विष्णु
सारूप्यतां व्रजेत ॥ मत्स्यपुराणे शृणु धर्मं प्रवक्ष्यामि धेनुमिक्षुरसोभवां ॥ अर्चितां शास्त्रमार्गेण भूषितां सर्वभूषणैः
पुण्यकालेषु संक्रांतो अयनद्वितये तथा ॥ अर्धोदये महापुण्ये ग्रहणे सूर्यचंद्रयोः ॥ अर्चयित्वा जिने सम्यग्विप्रायाध्यात्मवे राम॰
प्रजाय दात्वयं हिने ॥ दक्षिणाभिश्च वक्ष्यामि दृघाः कुलानन्तराः ॥ तदा वैकुंठमाप्नोति विनराशनते व्रजितं ॥ भविष्यपुराणे वाल्मिताराजन्सुर १३२
येरिक्षुमवबरसेनतां ॥ अर्चयित्वा विधानेन स्ववितायद्विजन्मने ॥ दक्षिणाभिर्द्यो का मिर्द घान्मन सिनिस्पृहः ॥

तस्यैस्वयमसन्नोभूत्संहारायपयस्विनी ॥ तस्मात्प्रायश्चित्तमाह आग्नेये पूर्वेजोवारुजस्तां धेनुमिक्षुरसोद्भवां ॥ अक्षतानि
घृतिपश्चाद्दाधानैवान्तेत्रेवहा ॥ यमलोकमुपागम्यनरकान्नैवविंशति न ॥ पश्चाद्भवतिपापात्मा गोमापुर्भवति सीता
मत्स्यपुराणे विप्रोधेनुं समर्प्य हृतां राजकुमारके ॥ ग्रहे लवणपर्वकालेषु नान्यद्घृतिं पयस्रुवः ॥ पापादिकं परं हत्वा गो
मापुर्भवति ध्रुवं ॥ तस्मैवनिष्कजिरेष्वविमुक्तायाममविमुक्ता ॥ मृतशरम्यमे यावी स्यात्वाल्वानिःसमशाप्नुयात् ॥ हस्त्यमूलमुपा
गम्य वेदरूपनिषच्छ्रुयं ॥ सांख्यामर्थदृष्टस्य मन्त्रपावहर्ताङ्गनोरविः ॥ तावज्जयं विरम्याथफलतुलारं समाचरेत् ॥ सुप्ये
देवस्यमोपेनुकं तव्यापमन्त्रस्मरन ॥ पेरघ्ग प्रातरस्याप पूर्वं वज्रुपमाचरेत् ॥ हरप्रतं पयोतामेति न ततः स्त्रियम
वाप्यते ॥ एतत्प्रायश्चित्तं प्रायादिकारणविषये ॥ तस्मात्मो पंचगव्यमात्रं नप्रायश्चित्तं दानेनमाह विर
विनेक्षुरसधेनुप्रतिपरस्याप्रायश्चित्तं स्यपत्नाशात्वित्रुभयरसप्रायश्चित्तमाह मत्स्यपुराणे एतेषां दशधेनूनां प्र
त्यहं पापनाशनं ॥ मलापापविमुच्यस्वे ब्रह्मपानिर्मितं पुरा ॥ राजा वा विप्रमात्रो वा राज्यापनि क्षुधि पापविवाध
तेमेनामलंकृत्य हस्त्यपचे विधिपूर्वकं ॥ पुण्यकालेषु पुण्येषु पौरयाद्विप्रपुंगवे ॥ सयाति विष्णुभवनं देवैः सहनराधि
प ॥ लिंगपुराणे धेनुं पयसमलंकृत्य पुण्यकालेषु पर्वसु ॥ अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैः पौरयाद्विप्रपुंगवे ॥ सयाति ब्रह्मपा
स्थानं पवनगत्वा नरोत्तमः ॥ पश्चाद्भुवमुपागम्य संभवेत्सर्वलोकाधिपः ॥ महाराजविजये ॥ धेनुमेनामलंकृत्य पुण्यका
लेषु पर्वसु ॥ पुण्यक्षेत्रेषु पुण्येषु विषुवे व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ पौरयाद्विप्रवर्याय सयाति परमां गतिं ॥ पुनर्भुवमुपागम्य राजाभ

गा॰ हे॰ वतिधार्म्मिकः॥ सं स्वर्णे धेनुं विप्रे उगा क्रौपाव्यभोगपरायणः॥ अकृत्वा निष्कृतिं लोभाद्यो लीभवति कानने॥ तदे
५७ वपारिहारार्थे नेप्रकृतन्याप्तं तस्माद्दोषाद्विनिर्मुक्तः शुद्धिमाप्नोत्यसंशयं॥ भविष्योत्तरपुराणे धेनुं सम्यग्देकाल्यदशा
134 धेनुंस्तु पापिनीं॥ गोपश्रुत्वा स्वैतेदेहैः सर्वाभरणभूषितां॥ स्वर्णतारा जनुमारेण पुण्यकाले सुपर्वसु॥ मतिगत्यद्विजोलोभा
द्दत्वानिष्कृतिं शुभां॥ आली भवति दुष्टात्मा पापात्मा धानमेव वा॥ एतत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात्पुत्रमुच्यते उपक्रम्यनद
नीं वा पोषुवैवाव रहितां॥ स्नात्वा त्वाप्नात पेयवारं नित्यकर्मसमाप्य च॥ रुद्रध्यानं वसंगम्यसंध्यामनसि संस्मरन्॥ आरभ्य मंडला
भिनोऽस्य मेति दिवाकरः॥ विरम्य निपमं पश्चात्तु तालारां प्रकल्पयेत्॥ स्वपेद्वा स्वगृहे देवसमीपे कौलिकोऽथवा॥ परेद्युः स्वकु
र्वीत पापवत्से स्वामिमाप्नुते॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति पहेदान पराङ्मुखः॥ इति हेमाद्रिविरचिते सासात्ये व्रतनिर्णये प्रायश्चित्ते
अथाद्रिकाम्यजिनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कन्दपुराणे शृणुध्वं प्रवक्ष्यामि अथाद्रीकृष्णाजिनं शुभं॥ निर्दिष्टं पूर्वेन चर्मदृष्टा
द्विप्रापधीमते॥ मनः पाप निर्मुक्तो ब्रह्मलोके समश्नुते॥ अच्छ्वामुद्वमुपागम्य समनत्मभवेत्तद्दिनं॥ तत्राधीत्य श्रुतं स
म्यक्संप्रज्ञानमवाप्य च॥ तेनज्ञानेन मर्त्यानि र्वाणं समवाप्नुते॥ भविष्योत्तरपुराणे सर्वसौमयहे राजन्मन्वादिषु युगा
दिषु॥ अयनद्वितये राजन्व्यतीपाते चवैधृतौ संक्रमेषु च जन्मर्क्षे नहीनोरे सुराले ये॥ स्वगृहे वा पिराजेन्द्र पुण्ये क्षेत्रेषु पर्वसुन रा॰ म॰
दीषु सर्वम्याम्यमर्च्य कृष्णा जिनंदद॥ जितकृष्णाजिनं दत्वा पतावितापभूषणैः दद्याद्दक्षिणया सार्धं तस्य पुण्यफलं १३५
शृणु॥ पापं त्यजिनरो मा विषापावेत तत्क्षणात्॥ ताव प्रगसहस्राणि ब्रह्मलोकमवाप्नुयात्। लिंगपुराणे तु पूर्णे पर्वकाले

आर्द्रकस्माजिनेनरः॥ अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर्गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ यो दद्याद्विप्रवर्याय मृगचर्म सदक्षिणं॥ तत्प्रतिग्रहदोष
प्रायश्चित्तमाह स्कांदपुराणे आर्द्रकस्माजिनेनराः पुण्यकाले प्रयाते॥ यो विप्रः प्रतिगृह्णीयात्सद्यः पतितो भवेत्
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं प्रागादिकमनंतरं॥ न हन्यंति कर्माणि गायत्रीजपणेन च॥ यमलोकमुपागम्य भुक्त्वा तत्र महद्भयं॥ सप्त
पौभुवमासाद्य नारीत्वं समजन्मसु॥ चतुर्विंशाजिनेनैव यो विप्रः पुण्यकाले प्रकृतिनार्दतिलैर्युतां॥ तां परदाप्रतिगृह्णीयात्॥ ब
याभोगपरायणः॥ न हन्यंति कर्माणि इष्टापूर्तादिकानि च॥ नरायन्त्यवरं यातः पुण्यमंशा यमालये॥ महतं जनरकं भुक्त्वा
स्त्रीजन्मनः नरनंतरं॥ अर्कं तिलपूर्णं पुण्यकाले च मोदरं जपुष्यमेः॥ प्रतिगृह्य द्विजो मोहात्स मतंतु परायुवः॥ यमलो
कमुपागम्य चिरं नरकमत्ततः॥ नानी जन्मानुभयाम् सुकरवालासंभवे भुवि॥ तसैव तिं शति दृष्टास्तु निर्मिर्त्य व्याधिभिः॥ अन
यमत्सुतरणमार्जनेन पूर्ववत्कृत्वा नरनंतरं प्रायश्चित्तं॥ शिवपुराणे प्रातःस्नात्वा तिलैः सम्यगघमर्षणपूर्वकं॥ आर्द्रका
ला स्वतोगालाव नव्याप्य द्विजन्मनं॥ प्रतिग्रहविशुध्यर्थं द्विजानां सर्वं मारिकम्यं प्रणाम्य च॥ नमस्कृत्य शतेन कृत्वा ब्रह्मदि मा
मो न्यनुनमं॥ प्रायश्चित्तेन यतात्मा पुनः संस्कारमाचरेत्॥ पंचगव्यं पिबेत्पश्चात् शुद्धो भवति लौकिकः॥ कृष्णाजिनेन प्राय
श्चित्ते पुनः कर्मपूर्वकं कृत्वा लानदंगप्रायश्चित्तं पान्याभल्ला प्यागादिकं कुर्यात्॥ अन्यथा पुनः कर्मणा संभवे प्रागादिकं न फल
ति॥ पुनर्भार्यां विवाहात् पंचकृत्वा तिलं धर्मसाधनं॥ नो चेन्मलसृष्टिमक्षालनवत्॥ अतः पुनः कर्म पवलवत्तरं इति हेमाद्रि निर्णीत
आर्द्रकस्माजिनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं॥ अथ यतिलगक्ष्माजिनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे तिलैराप्लवं पंचगव्यं भाग

मा॰दे॰ पुण्यं गोमेन पः॥ ततस्सप्तमेलोके स्निवैकुंठवातमच्युते कूर्मपुराणे पुण्यकालेपुण्यदिने सोगेकृष्णाजिनतिलान्॥ निक्षिप्यद्विज
१३५ वर्यायपेरघान्स्तुपुण्यभाक्॥ स्कंदपुराणे पूर्वकृतिलसंयुक्तं सुक्षेत्रमे द्विजातये॥ पुण्यकालेषुपुण्याहे योददात्सोपिवैहरिः
135 अजिनेयेनगर्लेपाद्युषोविमसि लेर्वतां॥ अपमस्तमवाप्नोति नारीत्वमाप्रयात्सो॥ ब्रह्मपुराणे॥ पुण्यकालेषुपुण्येषुदि
नेषु पृथिवीपते॥ तिलपूर्णाजिनं कृत्वाह्यशमीगे पापापणः॥ पकृतोकपथाप्नोति विच्छित्वाभ्युजन्मसंभवं॥ पुनर्नीरोगमवाप्नोति
तिलचर्मप्रतिग्रहे॥ आदित्यपुराणे पूर्वप्रायश्चित्तं परिकीर्तितं॥ पादहीनं द्विजः कुर्यात्तिलकृष्णाजिनप्रतिग्रहे॥ पादहीनं समग्रं वै
पंचतमकृष्णाजिनं कृत्वाततः संस्कारपूर्वं वत्कृत्वाशुद्धिमाप्नोति नान्यथा॥ इति हेमाद्रिविरचिते तिलकृष्णाजिनप्रतिग्रहप्राय
श्चित्तं॥ अथ यथावत्तिलकृष्णाजिनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मत्स्यपुराणे अर्धनारीश्वरे योगे गयोगे हरिहरात्मके॥ लक्ष्मीनारायण
योर्योगेब्रते घर्मे पुण्ये वा॥ कृष्णाजिनं घृतं गत्वान्तरोषदृतिगोमिलः॥ जप्यानि प्रणु वक्ष्यामि प्रापाश्चितविशुद्धिदं॥ महाना
रीपि योगेषु तत्कालेषु अर्धनारीश्वरीरिषु॥ यो दद्याद्रजिनं विप्रे ब्रतं तस्य फलमदं॥ पुरानारायणोदेवो लोकान्संतत्सवामि
नि॥ निधायपञ्जलधौशेने दीर्घकालमरिंदमः॥ तन्नाभौसो बुलं जज्ञे तस्माद्भूत्वंबर्जेमहत्॥ हिरण्मयं पद्महल्याभरं तेजुंकुमकेसरं॥ सल दम॰
स्य पत्रे न तस्यां मतः प्रवानकोज्ज्वलं॥ तत्र जज्ञे विधाता सा च सलोपकज्ञागतां पतिं॥ हि स्मि सत्वं वह्नेनावम् अपि कमला सनं॥ तज्जंद्विषे १३५
मिरंभश्वेदाम्नज्ञानद्विजानपि॥ धेनुस्म लोका हार्यमाल रूपनाथुरषय॥ ईक्षत्काभगवान्नीराः स्लच्छेवांमरधीयनब्रह्म
न स्वब्रह्मपाप स्वत्वान्विस्मृमोजमसाः॥ वेदान्यज्ञान्द्विजानाव सन्मात्रां जन्तुशोधकान॥ अरण्यांस्तुकस्तु चोदवेर्धम्

उत्क्रान्तरूपिणां ॥ कृष्णाजिनं च तु सलक्ष्णं तु खलं मतः परं ॥ पात्राणि पञ्चानि विश्वात्मा ससर्ज जगदीश्वरः ॥ व्रतेषु पतितानेषु व्र
ह्मचर्यव्रता स्थिते ॥ अजिनं हानपूर्वं यदैतो विप्रेभ्य आदरात् ॥ नराः प्रयत्नसौख्यं सिद्धमनामयं पुवि ॥ प्रसह्य तन्त्रं यमहाने
षु व्रतेषु नियमेषु च ॥ प्रधानं कृत्स्नेसोपि व्रतनिर्माणमाप्नुयात ॥ अतो व्रतेषु पतेषु अजिनं पुण्यवृत ॥ दत्त्वा विप्राय
विधिवत तत्र दृव्यसमन्वितं ॥ पुण्यकालेषु पुण्यर्क्षे सोपि निर्वाणमाप्नुयात ॥ तत्प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुरा
णे यो नारीषु व्रतेषु तत्प्रतिग्रहद्विजोत्तम ॥ प्रायश्चित्तं तराकुर्यात्स नः संस्नानवर्जितं ॥ अथुतं हायगा पञ्चोला [illegible] धं नारो
भ्योः व्रते ॥ तत्याहारि [illegible] गेलक्ष्मेनारा [illegible] पा ॥ उत्प्र व्रतेषु हानेषु पुंवध्वत्वहरारेषु ॥ एतेषु व्रतेषु कृत्स्नं जिनानां कृष्णा
गत्वा त्वेषु प्रायश्चित्तमुक्तं ॥ कृष्णाजिनानां तु प्रधानत्वात्प्रायश्चित्तबाहुल्यं ॥ पुनः संस्कारस्य तु एतेषु व्रतेषु नो मयं
उक्तं प्रायश्चित्तमेवालं इति हेमाद्रिः ॥ विरचिते पोणारि प्रतिग्रहप्रायश्चित्ते । अथ तिलपद्मप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कान्दे
रावो पोराजा पुण्यकालेषु पुण्यतीर्थेषु पर्वसु ॥ स्नानस्य मेडलाधिपतिमिवेत ॥ ब्राह्मणार्ने तिलपद्मं द्विजो धृत्वा मात्तः पुण्य
देशेषु पः ॥ तत्र देहविशुद्ध्यर्थं षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत ॥ पुनः संस्कारतपे पात्रशुद्धिमाप्नोति देहिकी ॥ तिलपुराणो प्रतिगृह्य द्विजो
लोभात्न भोगात्स्मापरायणः ॥ तिलपद्मप्रमुखं राजभिः पुण्यपर्वणि ॥ पुनश्चार्थं प्रकुर्वीत ततः पश्चाच्छुद्धये सम्यग्विप्रेष्व
ज्ञातः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत ॥ ततः पापविनिर्मुक्तो [illegible] न हानैरन्यकर्मभिः ॥ द्विजो लोभपरामपो भोगेच्छया तिलपद्मं धृत्वा पुनः संस्का
रं कृत्वा पश्चात्तदिव द्वादशाब्दान पूर्वकं प्राजापत्यं कृच्छ्राणां च उवं कृच्छ्रमाचरेत पूतो भवति ॥ न हानैर्नान्यकर्मभिरिति हेमाद्रिः

ग ३

तिलपद्मं द्विजाघ्याय दत्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात् स्वर्गलोकाद् ४

श्री

प्रा०ले० १३६ 136

विविचिते तिलपात्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ रजतपात्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे कमलं रजतं दद्याद्घोरा जायुष्यसंगमे
॥अनुष्ठेयविधिना शास्त्रादिप्राप्याध्यात्मवेदिने॥ ततस्तु पुनरावृत्तिग्रहलोकात्कदाचन॥ शिवपुराणे निष्कामतया राजाउद्दिश्य
हरिमव्ययं॥ हरेः प्रीतिनवर्पायदद्यात्स्वपापा नाशमेसुधीः॥ सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रपरिष्कृतः॥ इहैवविपुलान्भोगानभुक्त्वाहरिवप
दंव्रजेत्॥ चतुर्विंशतिमितं यो धत्त्यात्रजतंपपंपुण्यकालेषुराजभिः॥ ततः समग्रलेहास्यतत्स्याशुद्धिमवाप्ततमां॥ प्रधानेसंपरित्य
ज्यकृत्वावाग्दापणहय॥ शुद्धिमाप्नोतिमहतीमेतन्मम प्रतिग्रहात्॥ आध्यानं वाच्यप्रांतोतितिमविप्रोनदोषभाक्॥ आध्यानक
रणोसर्वस्यदक्षिणोनप्रायश्चित्तं॥ पंचगव्यप्राशने इतिहेमादिविरचिते रजतपात्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथप्रतिकृतिप्रायश्चि
त्तमाहस्कंदपुराणे हयः कासः श्वासकुलमश्वशिरोवायुर्भगंदरः॥ कृमीरोगास्तथाशूलंगोदमाल्मशिरोगमः॥ एतेमहापातकजन्याः
वातव्याधयश्चरीकृष्टमेहोदरभगंदराः॥ अर्शांसिग्रहणोत्पत्तौमहारोगाः प्रकीर्तिताः॥ उपपातकजन्माः॥ प्रमेहमधुमेहश्चज्वरः
शीतोष्णसंभवनः॥ कपश्चपत्तपातश्चकल्पांतरहितस्तथेवच॥ एतेनसंकलीकरणजन्माः॥ अरुचश्चतयापित्तं वहुमूत्रशिरोव्रणं॥
सर्वांगतापतताद्धिरत्वं चनयनता॥ इत्येतमलिनीकरणजन्माः॥ अक्षिशूलंकर्णशूलंपार्श्वशूलंतथांगुलं॥ कंडूतिर्दद्रुरोगः क्षा
मिलापनयाश्रमः इत्येतेअपात्रीकरणजन्माः॥ नकाधितंगुदशूलंनासारोगस्तज्जंभतः॥ हिक्काशृंगतमजीर्णत्वं कंडसेोषणपामस्व॥
इतिजातिभ्रंशजन्माः॥ एतेव्याप्तिचवहवोव्याधयप्रायपसंभवाः॥ इहजन्मनिवाराजन्पूर्वजन्मनिवार्जिताः॥ पूर्वजन्मकृतेपा राम० १३६
पंव्याधिरूपेणबाध्यते॥ तत्त्वांतितौषधैर्दानैर्जपहोमार्चनादिभिः॥ व्याधयः पापमूलाः स्युः प्रशमस्तुनरकास्तथा॥ सर्वव्याधु

यश्चाप्यर्घेवृषे प्रतिशातिबुधाः॥ब्रह्मस्वत्यादिरोगानिवृत्त्यर्थेपस्यपापस्यपोराणे जातं तुन्निरासार्थे संधानेस्वतास्तिकर्मविपाकेसेवम
तिष्क्रतिः॥तत्प्रतिग्रहादिप्रसस्यपापवाक्युक्तं तत्प्रतिग्रहहोषपापश्चित्तमाह वामनपुराणे कृष्णाजिनं प्रतिगृह्णाति मेषीं वा भयतो मुखीं
॥शय्यां रथ्योनुगृह्णाति नमृत्यः पुरुषो भवेत्॥एतदुक्तं तत्प्रायश्चित्तादिकस्य अकृतप्रायश्चित्तविषये॥पुरुषो रेकत्र संभवेनस्त्रीत्वं तदाह मा
र्कण्डेयपुराणे। द्विजः प्रतिगृह्णाति धृत्वा पापं गवां निष्कृतिं त्रिवा॥अकृत्वा हुस्मलोभे नस्त्री भवति सर्वदा॥तत्प्रायश्चित्तमाह धृत्वा प्रतिगृह्णाति
विप्रः समन्ततुपाराशुखः॥तत्प्रतिग्रहशुध्यर्थं कुर्याच्चान्द्रायणत्रयं॥निरंतरमहोरात्रं जपन्गायत्रीं विभुं॥स्वपेच्छुद्धेवतागारे स्थण्डिले
केवले वसन्॥कवलेमस्वतेतानरविमेरापतेयरः॥एवंमासत्रयं पूर्णे मुच्यते प्रतिग्रहात्॥आधानं वा प्रकुर्वीत ऋणनिर्मोचनं
च वा॥धर्माम्भो वैलोम्यात्तत्प्रायश्चित्तमिच्छेद्वेराताणव्यापि वपुनः कर्मशुद्धिमाप्नोतिनान्यथेति इति हेमाद्रिविरचिते प्रतिग्रहप्रति
ग्रहप्रायश्चित्तं अथ मतशय्याप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे तैर्नस्य मरणकाले यम दूतगणैः सह॥पापानि तस्य पा
वन्ति सर्वाण्यपद्गजंस्य च॥ मृतप्रेतपिशाचाघानृतशय्यावाहहिंताः केविरहितपर्यंत्याताम्भेवितत्मेत्याः शयेतले॥म्रियमाणे
ततो दृष्ट्वा कृत्स्न पतितयापरो॥मरणान्तेपदाराजनतकृच्छ्रमस्टस्येनजनेन॥तत्तन्न्यादित्स्य तां शय्यां विप्रापाध्यात्मवेदिने॥स्या
तद्धारंशाखसेमतः स्वर्गमवाप्नुयेन॥वर्कोर्मिर्देक्षिणाभिश्चातो यपदेद्विजवल्लभं॥तत प्रतिग्रहदोषमाह मत्स्यपुराणे विप्रो लो
भपरीतात्मा मतशय्याप्रतिगृह्णात्॥नित्यनैमित्तिकं काम्यं सर्वं स्वयूपवर्तिपर्वदा॥नित्यनैमित्तिकोभावात्पतितो भवतदा द्विजः॥
गर्भाधानादिसंस्काराः पुनः कार्या द्विजातिभिः ततः परं तु रेतकृच्छ्रं द्विशातंतमसंस्नकं॥ततश्चतो भवत्येवव्रमाहो कलोयो द्व वा:

प्र

प्रा० १२७ 137 सम्यग्निष्कृतिर्नास्ति निल्यायानकृच्छ्रैर्विना ।। प्रधानं संपरित्यज्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।। अन्यथा भवति द्वेष्यात्मा उलूकेनिर्जलेलि
वेत् ।। एतत्प्रायश्चित्तं गोगोघकृतविषयं ।। उभयोरेकसंभवे तोलकत्वं इति हेमाद्रिविरचिते स्मृतसाराख्यामतिगरद प्रायश्चित्तं
अथ गोचर्ममात्रप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे गोचर्ममेविप्रवर्याय राजा धर्मपरायणः ।। पुण्यकाले यदायाते दद्यात् हि
णायामहः ।। यावंतः पांसवो भूमेरशिभूता भवंति हि ।। तावद्युगसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ।। गोचर्मप्रमाणमाह रंगराजीये
गोशतं ससवत्सस्य संचारः स्वेच्छया भवेत् ।। स तु दद्याद्यावती गोचर्मेति विदुर्बुधाः ।। कूर्मपुराणे अनर्गलतया राजन् पंचास
न गोशतस्य च ।। एकैव पावकान्मेहरास्या नसवत्सस्य नपोतमा ।। स तु दद्यात् समानेन गोचर्मेति प्रकीर्तितं ।। तद्देशे विप्रवर्याय अवि
ताय कुटुंबिने ।। या गासत्तापयोदधाद्धैवेनाराधयत्स्मृतः ।। पुनर्भवप्रपा ग्रामसंरक्षाधिपतिर्भवेत् ।। लिंगपुराणे पुण्यकालेपु
ण्यदेशे यतीपाते चैव धृतो ।। न हेतोरेप्पुण्यदिने मन्वादिषु युगादिषु ।। अर्चिताय द्विजायत्प्रायश्चर्मनिःपापशीलिने ।। यो राजा स्वर्गमा
त्रेवा । सैव विष्णुमवाप्नुयात् ।। तस्मात्तिय हेहेयप्राप्रायश्चित्ते दर्शयति स्कंदपुराणे गोचर्म द्रव्यलोभेन यो विप्रः संप्रतिग्रहेत् ।। पुण्य
काले पुण्यदिने स्नेनरा ह्याजुवर्तिना ।। स घः पतति राजेंद्र सप्ति पांक्तापसंभवाः ।। नित्यकर्मपरिभ्रंशात्स परत्वमवाप्नुयेनोन
तस्य निष्कृतिर्नास्ति योगेभ्यान्नात्मातिग्रहे ।। तदभावे नरश्रेष्ठ राज्ञं चाद्वाय यणं चरेत् ।। प्रायश्चित्तं शान्मते पूर्वजन्म प्रतिग्रहो यादृ प्रा०म०
जस्तं प्रपूजितं ।। गोचर्मेति भुवः स्थानं द्रव्यलोभेन पार्थिव ।। तस्य कर्मोचितं दृष्टं तिमस्ते पातिच तत्क्षणात् ।। नरकानुभवं कृत्वा सं १२०
करो भवति क्षितौ ।। बहुसत्वारंभेते प्रापायादिभ्यो नाति निष्कृतिः ।। तस्यापनयनं भूप कर्मभ्रंशो मेव हि तः ।। कृत्वा चरेत् पूर्वं स्वपनयनादिकं

कृत्वापश्चात् प्रयागः कर्तव्यः ॥ तदभावे चान्द्रायणशतं कृत्वा तु संस्मरेत् वलाजिनाद्भास्यापनादिवं वर्जयित्वाकस्मात् विधिना कुर्वीत ॥ न्या
न्यथाशुद्धिरीरीता इति हेमाद्रिविरचिते गोचर्मप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ शाकटस्य प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मत्स्यपुराणे । द्विजे तत्र
कर्केभानौ मकरस्थे दिवाकरे ॥ माघमासे पूर्वपक्षे सप्तम्यां विशामरे ॥ अयनक्षितये चैव मन्वादि युगादिषु ॥ शाकटंधाम
संमिश्रं घृतरज्जुपरिष्कृतं ॥ चतुर्भिस्तिलपुञ्जैश्च पुञ्जैर्वस्त्रैरलंकृतं ॥ पोरघाह्निम वर्षायनतत्स्यपुनस्स्रवः ॥ स्कंदपुराणे तीर्थेषु
पुण्यकालेषु पुण्यवत्सु दिनेष्वपि ॥ यो राज्ञा शाकटं प्रघा विप्रायाध्यात्मवेदिने ॥ अनड्वद्युगसंयुक्तं रज्जुधान्यपरिष्कृतं ॥ जाति
तंगंधपुष्पाद्यैर्युक्तं हरिणिपापासह ॥ सर्वलोकमवाप्नोति कुलत्रयसमन्वितः ॥ तद्रथेनैव विमानस्थः सर्वसंपत्समन्वितमारुर ॥ ह
नैरंनैकैः पतन्तान्मानिर्वाणं समपद्यते ॥ तस्मात्प्रायश्चित्तमाह लिङ्गपुराणे शाकटं येन गृह्णीयात् प्रयागतीर्थे पराङ्मुखः ॥ पुण्यकाले
षु पुण्येषु सभ वेद्यत्र धारकः तातस्मात् पवित्रमृत्युंचरेच्चांद्रायणात्र्यहं ॥ प्रायश्चित्तं होमः शाकटस्य प्रतिग्रहे ॥ प्रधानं संपी
त्वज्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ परिषदुपस्थानपूर्वकं सर्वं प्रायश्चित्तं पूर्ववत् कुर्यात इति हेमाद्रिविरचिते शकटप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अ
थाश्वप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे सप्रमाणं पल्याणं परिच्छदसमन्वितं ॥ पोरघाह्निम वर्णाय सैव विप्रपदं
व्रजेत् ॥ सोपवासामान्तरश्वेवास्तुप्रमाने विलोकयत ॥ शिरयाते पञ्चावर्तेन दानं महत्तरं ॥ पितृन् नुहिश्यवारा जन्मतो विमुक्तं रत्नं च वा
ततल्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितं ॥ कृतलिन्नास्तोचे सप्रमाणेना सा धेनुः सर्वेषां पवसय करी ॥ तदानेन रथादातमयाविप्रा
याध्यात्मवेदिने ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ शिवधर्मोत्तरे क्षित्रखोयवायां धेनुं अनडुज्ज्वप्रमाणम्यच ॥ पोरघाह्निम

प्रा०ह० स्यापसलृत्सलपरं व्रजेत्॥महाभारते॥ द्विसवों यः परां धेनुं विलोमजनवप्रभः॥परिक्रम्य प्रयत्नाया द्विजायाप्यात्मवेदिने॥
१२२ वद्धेमिरिरसि पाभिश्वरयाघारिनेरोनमग॥पावंतिपशुरोमाणि तैर्वर्षह्मलपरं व्रजेत॥तस्मात्तिग्रहेपाप श्चित्तमाह हरेद्वौ पुराणे
द्विसरवीं यः परां धेनुं विप्रोलोमपरायणः॥प्रतिगृह्य द्विजो ह्येनां यावन्मोगावशानुगः॥तावद्युगसहस्राणि नारी त्वं
138 प्राप्नुयादिह॥कूर्मपुराणे॥ द्विजो यो द्विसुखीं धेनुं सोप्यस्यां सप्रक्षिणां॥स्थानि यासां जनो धृत्या न राम्नेन्वयं गतः॥नर
कानुभवंस्तत्रो नारी त्वं स प्रजन्मसु नारी पापस्यमूलो हि किमुतन्तं सं परि येत॥यावन्ति पशुरोमाणि नता वत्सुखमश्नुते॥कवि
त्वं संसारमिछतिउभयोर्लखलं यहे॥स्त्रीत्वाच्चरोष वा हे स्यात्मा पश्चित्तविधानतः॥लक्षत्रयं यथा यत्र्या शुद्धिमाप्नोति
दैहिकी॥प्रागादिस्मंशते तातपापश्चित्तामि हं चरेन्न॥प्रायश्चित्तेन पूतात्मा प्रधानं संपरित्यजेत॥अनेन विधिना शुद्धिर्नित्या
धेर्न जपादिभिः॥लक्षत्रयजपानंतरं पुनः संस्कारं कृत्वा उभयतोमुखी प्रतिग्रहो शुद्धिरितिनितात्वर्ष रतिहेमाद्रिविरचिते उ
भयतोमुखी प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथोकांतिगोदान प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाहविप्र लक्ष्मांतिकालेषु यद्विचार्यमहर्मपं॥ता
धेनुं प्रतिग्रह्यात्मनहापातकमश्नुते उत्क्रांतिधेनुमासन्नांते मूल्यं वाप्याहते॥प्रतिग्रहाद्द्विजो यस्तु वै नरकमश्नुते।
द्विजोपः श्रुतिसंपन्नः प्रतिग्रहपरायणः उत्क्रांतिकाले तन्नाम्नी धेनुं धृत्वा सहो यथा कृ॥नरकानननुभूयाय हरिद्राज्ञा राम०
यते भुवि॥अन्नवस्त्रपरिक्षीणाः सदा ऐवकुलप्रदः॥विंशकरोमि गच्छामि वाशरणमाश्रये॥इत्येवं वदते यत्र तत्र मेति १२८
हारिघलक्षणां॥ हारि धुंमप्तो त्वं संहारि हानाहिपूज्यते॥हरिदुस्त्व प्याजन्म दरिद्रस्त्ववपः॥हरिद्रुस्त्वं यान्पं हरिद्र

सगुणो वधा ॥ तत्रापि बालहरिं दृष्ट्वा मात्रं नराऽश्नुते ॥ तस्मात्पश्चिन्नमाह ॥ उत्क्रांतिधेनुमानाह्लनमधानं संपरितत्र्रजेत ॥
लक्षरूपेन गाय वा शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमां ॥ नान्यथा शुद्धिमाप्नोति हरिदत्वान्यदेशपभाक् ॥ हरिप्रजन्मधिक्कृत्य पंथि कूह
रिथं पुनः पुनः ॥ हरिघ्नस्य कं धेनोर्गेहणं न भवेदिति ॥ इति हरिमाहात्म्ये विरचिते उत्क्रांतिधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ वैतरणीधे
नुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे यमलोके महाघोरे सरिद्वरा स्तु णि विर्णो ॥ शतयोजनविस्तीर्णा तावद्योजनमा
यता ॥ ईसीरोप्यापि नोदृष्टा प्रज्वलितजलनदीदृशा ॥ दृष्ट्वा पुण्यजनं भांवत्व दर्शांतिमाप्नोति तत्क्षणात् ॥ पापिनः पापक
र्मणः पुण्यवान् पुण्यमाचरेत् ॥ पापी नरकमाप्नोति पुण्यवान् पुण्यलोकभाक् ॥ पुण्यं सुखार्थी कुर्वीत दुःखार्थी पापमाच
रेत् ॥ दुष्प्रतिग्रहं तो पापं ॥ नरपोरे ग्रहराबपुण्यं ॥ दुष्प्रतिग्रहदुष्कृते वैतरण्या हि स्नेषां त्यागएव पुण्यं ॥ तृष्यस्यासत्वे पाप
बाहुल्यात् घाराहि क्रियेण न शक्यं त्यक्तुं अतरि त्याज्यमेव सर्वथा ॥ मत्स्यपुराणे हरिस्मृतिस्तिमेवतिवैतरण्याः ॥ प्रतिग्रहे ॥ सर्वथा
मेव पापानां हरिघ्नमधिकं विदुः ॥ हरिमाहात्म्ये बाहुल्यात्प्रजेरतत्प्रतिग्रहं ॥ हरिस्मारपरं पापं जनस्यानन विधेत ॥ तस्मात्प्राय
श्चित्तमाह स्कंदपुराणे प्रतिग्रहेद्विजो धेनुं मासोचातिजन्याधिप ॥ पिंडनिर्वापणकाले रोपमानां हरिद्रवान् ॥ प्रभाते संप
रिस्नप्यलोलानि संनमाहितः ॥ लक्षहदपंजपेद्गीणं नहोषापशाततेप ॥ नान्यथा शुद्धिमाप्नोति हरिघ्न विमुक्तिनान ॥ इति ह
रिमाहात्म्ये विरचिते वैतरणीधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं ॥ अथ मृत्युमहिषीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे यो विप्रो म
हिषीं गृह्णन साक्षान्मृत्युस्वरूपिणीं ॥ मृत्युनाशकोरोहरत्नुगर्दहेतुमृत्युरूपिणी ॥ अम्यर्थनो लवब्धो घेहानि दृष्ट्वा

मा.हे. १३८ 139 पायासह ॥ सासान्मन्त्रस्य भवाप्नोति प्रथमन्या स्याभ्यं तरे स्तपा ॥ स्कंदपुराणे महिषीपो तु गन्दीकोपान्नय त्युदं पापनाशनीं ॥ घानैर्गे
घासैस्तैनैलैः सर्विता मनस्य रविपीपो ॥ सवत्सा रोगाभिर्बतां प्रास यो भय पवर्तिनः ॥ मृत्युमाप्नोति सत्स्याप्प्रत्यन्त्य करतां व्रजेत ॥
मानुकुजोभय व्रतस्य वहानि राहु स्वरूप असो ॥ द्वादश्यां समतन्त्र स्थाप्य पर्षेते यस्य दहिनः कुर्वेति प्रागम सं देहं सत्यानं भ्रंशाय न
रूपं ॥ नराम स्त्ववरो पानः पीडितो गृह्नाप्सैः ॥ पीडा ॥ ज्वर अनलवातपित्तस्य वातस्य याम भ्रमलिकं ॥ विशूचि प्रहणी पारत
स्त मूलं महत्स्वपं ॥ ज्वरातिसारो निःश्वास मूर्छा भ्रमणमेव च ॥ कंपो वावल मच्छं वा रोगा न स्यां भवंतिह ॥ सर्वरोगविनाशाय मन्त्रत
रणहेतवे ॥ नरा पो महिषी दत्वा प्राप्नुवंति तां वस्त्रभूषणैः मन्त्ररूपा पविमाप सघोरोग भवान् ॥ गत्को यान्महिषी मे नां द्विजो दुष्कृ
तुरलपा ॥ मत्स्यमाप्नोति सह सासक रत्नमवाप्यते ॥ तत्मां पश्चितमार तरणीं वा परे पुर्वोत्या त्वा पुरिरलं शजनः ॥ नित्यकर्म
विशुद्धात्मा जपन्मन्त्रविनाशनं अथ तेनिश्रुतं काला मत्स्यर संख्य पान्ते अथ तेनविष शुभमल्महिषीं घोर मन्त्रेन पत्समा
त्रं दशाहं वारो सामारभ्य वर्धमान चतुर्थकाल आयाते हविर्भोजनमाचरेत अथ मन्त्र मन्त्र पृश्यधीमिति नवभिर्वीकोजेपः द
निहमादि विपचिते मत्युमरैर्षीमा मति ग्रहमा पश्चितं अथ महिषमाति प्रमाप श्चितमार वामनपुराणे मत्स्यां गास्वतु दे
शपंक सा प्पाममारिने महिष विमवर्षा पआर्चितं वस्त्रभूषणैः पोदघादि प्रवर्पापतस्रनालिपमालपः स्कन्दपुराणे पुरा ए.म.
दि शुचतुर्थ पुलस्तावश्याविधेय कर्मस्त्र गात चतुर्दश मम सा पांक्षो मगासरे मतिषसमल हात्सवस्त्र गंधादिभूषणैः पोदघादि १३८
वर्णपममपोडा विद्याहच ये पमसन्तं पूजपनपरपनमस्त्य्यानादिकेरनैः सर्वेलोभेनपत्मा पुलोकोव पुजेते पेया तेस्मिपपर्देव

न्मूलनिष्कृतिः कथिता बुधैः तेन मुक्तो भवेद्विप्रः पापादस्मात्प्रमुच्यते इति हेमाद्रिविरचिते मदनप्रसूतिप्रायश्चित्तं अथ गण्ड
एवं जननशान्तिप्रायश्चित्तमाह हेमाद्रौ ब्राह्मे अथ गण्डान्तनक्षत्रे लग्नसंधौ चतुर्दश्यां तथैव विषनाडीषु अमातो पातेर्वैधृतौ
मातापित्रोस्तथा ज्येष्ठभ्रातुर्नक्षत्रसंक्रान्ते प्रसवः पुत्रः कुलनाशकरो भवेत् अथ जन्मसंज्ञामाह ज्योतिषनिबन्धे ज्ये
ष्ठाभमघानक्षत्रसंधिः ज्येष्ठाभमूलनक्षत्रसंधिः रेवत्यश्विनीनक्षत्रसंधिः इत्येते अथ कुलीरसिंहयोः कीटचापयोर्मी
नमेषयोः गण्डान्तमन्तरालं स्याद्घटिकार्धितं प्रमाणं एतेषु जातः पुत्रो वा कुमारी वा पितरं मातरं वा हन्ति आश्लेषाचित्राज्येष्ठा
मूलपूर्वाषाढनक्षत्रे विशाखायां एतानि गण्डान्तनक्षत्राणि तथा लग्नं तथा लग्नसंधिः चतुर्दशी कृष्णचतुर्दशी अमावास्या च
सर्वे स्युः एतद्दोषविमुक्तं एव जननं गोमुखप्रसवे ।। पश्चात्संस्कारान्प्रकुर्वीत एतद्दोषोपशान्तये साधनविप्रस्त्वेतेषु सर्वे दु
ष्कृतकारिणः स्वजातिप्रसवं त्यक्त्वा यन्नारी प्रसूयते तस्य संस्कारमाधत्ते सर्वपापविवर्जितो तस्मादेनं द्विजो धृत्वा सद्यः पाति
त्यमरेति मत्वा नरकं प्राप्नोति पुनश्चैव द्विजो जायते तस्योपनयनं प्रकुर्यात् ब्राह्मणो गायत्र्यं एषां निष्कृतिं इत्येवं नाम धारयेत्
जैः पूर्वेण नः संस्कारं कृत्वा तेन प्रमुक्तो भवति इति हेमाद्रिविरचिते गोमुखप्रसवजननशान्तिप्रायश्चि
त्तं अथ यत्रालिंगनदाने प्रायश्चित्तमाह वामनपुराणे धनार्थं मुखजो यस्तु रोगिणां परिग्रहं लभेत स रोगी भवति द्वि
जं तदा स एमासतः क्रमात् उत्पत्तिर्गोवधादिविनिधनं पातिपापिवत् तं कृत्वा नालपेद्विप्रो प्रायश्चित्ती नृपो मतो नारदपुराणे धु
मार्थे परिग्रहो विप्रो महान्तरोगिणां नरः आलिप्य सहसामूर्तो रोगी भवति निश्चयः यमलोकं प्राप्य गच्छन् कालान्तरे चैव वेश्यां पलो

प्रा० हे०
१५०
150

पुत्रविप्रयोगो भूत्वा रामासाद्यं गते न्वय तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् तत्रोमेवं जपेन्नित्यं स्नात्वा शुचिरलंकृतः मासं वा पक्ष
मेकं वाहि सामान्यं वा यतः हविष्याशी भवेन्नित्यं स्वयं पन्नारायणं स्मरन् परेद्युर्वै कुर्वीत त्वयुतं परि हृयते तत्र विप्रान्नि
पमं प्रार्थ्य रणा भोजयेत्ततः एवं यः कुरुते सम्यक् प्रायश्चित्तं विशुद्धये सर्वस्त्र रति पापानि पापेभ्यो मुच्यते स इहसंचामि त्व
ति प्रयुतक्रमेन इति श्रीहेमाद्रिविरचिते आलिंगनप्रायश्चित्तं अथ दुष्टनक्षत्रशांति धेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं आह मार्कं
पुराणे दुष्टभे विषनाडीषु व्यतीपाते च वैधृतौ अमार्के चतुर्दश्यां पित्रोर्न स्तत्रजो यथा चंद्रसूर्यग्रहे चैव प्रसपत्नीप्रसूयते
दुष्टभे दुष्टनक्षत्रेषु तच्छांतिं कुर्वीत ततत्दोषापशांतये शांत्यंगमतया धेनुः साद्यं या विप्रपुंगवः एतस्मिन् दुष्टनक्षत्रे जात
स्य शिशोर्दोषशांत्यर्थं तत्त्रस्तत्राधिदेवतामीतस्थे तज्जे द्रव्यवर्णा गौर्देया इति मघाशांति अध्याये अभिहितं तल्लाभे कपिला
वा तदाचार्यत्वे धेनुः संभवति तदा प्रायश्चित्तं भवति तत्प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे दुष्टनक्षत्रजातस्य शांतिकर्म
णि यो द्विजः आचार्यत्वं प्रहवर्णो तं गौ स्त्र प्रतिगृह्यते तस्यैव नरके वासः कालसूत्रे महत्तरः तदंते भवमासाद्य पापाद्द्वा इस्तम वाप्नु
यात् तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं विशुद्धये प्रायश्चित्तेन पूतात्मा शुद्धिमाप्नोति पार्थिव स्वाध्याय दिवसे राजन् उपविश्य
सुखासने दशापारायणो सोक्षोऽरण्ये राजमते द्विजः ततः परमुपोष्यैव पंचगव्येन शुध्यति तत्रहितामात्र मारायकेनयस्त्रकादि
पारायणे एतत्प्रठणं पश्चात् स्नात्वा पीत्वा शुद्धिमाप्नोति वामन्त्रे वेदो नारायणः साक्षात् तस्मात्तत्स्मरणात् इति हेमाद्रिविरचिते राम०
१५०
दुष्टनक्षत्रशांति धेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ दुष्टनक्षत्रमघमूलजोदर्शनशांति धेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपु

राणे यस्यपत्नीनरश्रेष्ठदृष्टस्त्रीपुष्पिणी पतिर्वायस्यपंचत्वमपिस्यवशंमृत्युमाविशेत् भरणीकृत्तिकाआर्द्राउनर्वसु
आश्लेषामघापूर्वाज्येष्ठापूर्वाषाढाउत्तराषाढापूर्वाभाद्रपदाएतानिदुष्टनक्षत्राणि प्रतिपच्चतुर्थीषष्ठीअष्टमीन
नवमीद्वादशीउभयपक्षयोश्चचतुर्दशीअमाप्रथमार्तवेएतानिदुष्टदिनानि भानुवारअंगारकवारमंदवाराणिदुष्टवाराःमेषलग्नंवृ
षलग्नंसिंहलग्नंवृश्चिकलग्नं एतानिदुष्टलग्नानिज्ञात्वाप्रथमरजोदर्शनंकृत्वातस्यममलग्नेज्ञात्वामित्रस्यानंतत्रदुष्टफलाद्व
रपिज्ञापापफलोरंमंगलप्राप्तिरतेषुनारीप्रथमरजोदर्शनकालेएकैकंदोषंत्रपंचाप्राप्तंतद्दोषपरिहारार्थंशांतिकर्मतत्रा
चार्योपविप्रस्तस्यप्रायश्चित्तमाह पद्मपुराणेयोधिजायस्यभार्यायाःप्रथमार्तवशांतिषुसर्वेप्रयुक्ष्वन्तःकृत्वातत्र
धेनुप्रतिग्रहे तत्रस्वर्णंचरत्नलोपादर्चितंवेस्मम् पतौ अनुमृपतौ अनुमृपतेतःपापनित्यंपश्चात्पापेरभवेत् तद्दोषोपश
मायालेपइत्यक्तुमाचरेत् प्रध्यानंस्वपरिमण्डलेशुद्धिसमाचरेत् स्त्रीणांरजस्वलापापंपंचधापरिवर्जितं तन्याचार्ये
श्वप्रथमंगोद्वितीयंस्ननंतरं तृतीयंप्रपाहानेचतुर्थंतत्रभोजने पंचमंश्चतिविज्ञानंप्रोक्तेएतन्मांसंमलक्षणं न्याचार्येतुष
इत्वंस्याद्द्विगुणंधेनुसंग्रहे षडेवायेमितस्यप्रतिमापाःप्रतिग्रहे तदर्धंभोजनेप्रोक्तंतदर्धंतत्त्वविज्ञानंस्मृतं नारीप्रथम
रजोदर्शनेधेनुएनंप्रतिग्रहप्रायश्चित्तंप्रस्तावेनखंडितिप्रतिमाप्रतिग्रहेतदर्धंचार्धेपस्वत्वविज्ञानंसर्गोनोदार्धगुरुस्याभवंतीति
मायात् प्रायश्चित्तंतेषामपुत्रंनामस्त्रोतत्वात् इतिहेमाद्रिविरचितेप्रथमरजोदर्शनशांतिषुधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं
यजमानस्तुतशांतिषुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे प्रथितेषुमहत्सुपरिक्षेषुरापृथिवीपते अंतरिक्षेषुभौमेषुशांतिः

मा॰रु॰ १५१ सर्वत्र सर्वदा । अद्भुतः सूर्यचंद्रमसोः परिवेषः अकाले महेंद्रचापो भवः पत्र पत्रे देशे सर्पभयं लाकारे वल्मीक प्रशांतिः दग्धे नसद्गुम
ति सूर्ये मत्स्याकार ध्वजघटाकाशे मे विकारो दृश्यते सएव मत्स्यगंधर्वनगरं नाम क्रोशमात्रे बलयाकार वदाकाशे दृश्यते तद
151 धर्वनगरं तेन प्रवालो भवेत् पृथ्व्यां तः न घटजातः स्तंभः लनक्षत्र ग्रहादिमार्गे यहाणां दर्शनं विपरीतं च दृश्यते तद्भुतं वि
शेषः न सन्नारी ध्वजाकारं वलिंचि द्विभाति न तु ध्वज अद्भुतं इति दिव्या अद्भुताः वायोः सर्वनिस्वनि रजः पपातावर्षे निर्गंध प्रको
पश्चावायुः नोहारः प्रतिगंधः येन वा पुनः अकाले तोयघनवृष्टा देवानि पतंति निगदा एवमद्भुतं अवसंतितो मेघाः सूर्यमण्डलादि
न दृश्यंते निघाति सोप्य भुवः इत्यंतरिक्षजाः आरामे वृक्षे पक्षी इत्यंजलं बाप्रघति घनि माद्भुत कंपतं निनादसुखेरा भवः
आकस्मिको ध्वनिः बहिः संचरत्यां मंडूकांगावालो भवः वापसाग्ने नपपक्षाः अकस्मिन्कोभकंपः दिवाले प्रेतघंटो भवः
अपगाले वृक्षे फलोत्पत्तिः अकाले पुष्पिश्च देशभेदेन दृष्ट्वा तृष्टिवैनातयकानां जलागतः इति भौमजाः अद्भुताः गृह
हस्त्यादाः सुजनस्य दुर्गुणाः दुर्जनस्य गुणाः महिषी मल मल्लनारी यत्सर्वयमलो प्रसूते सदंत जननं तु ऊर्ध्वदंतजननं गृहे उल्ल्का
शिलाम धूपदालो भवश्च मंडलरवलन स्यमशलेकाप सोरणागृहे वा प्रसप्रवेशः श्वेने वा गृहे परिडलकगृधपिण्डालो गृहे सप्त
त्रदेह बंगा गेवत्से अश्वो दिवा जातः कारस्माराम इहिरणमार्गे कोशो भवन्नारी प्रसवसमये पापारोत्पत्तिः मार्जारः श्वेनस्य गृहे दुर्भ
व्याः उत्पाताः स्वस्वस्य मर्त्यस्य शिरोमेगं दृश्यते समन्यापि मंडले मेघवरणादि इरलितैप्पिनन्दश्चैतन्मनसदुष्टग्रहाः संच राम॰ १५१
रंजिरीत संभ्रमाः स्वहस्त पक्वगंधः शीघ्रप्रघ्राण पतनैर्ध्वनिर्विकारः इति स्वस्यारिष्टाः इति दिव्यांतरिक्षभौम गृहदेहोद्भव

वाजभृताः स्वर्मांतरिक्षभो माभृते षट्देहे षुतत्क्षांति प्रजासंक्षो ममपापाद्राज पुरुषे प्रवर्तव्या गृहे दत्वा भुते षुगृहपतिमि ॥
वातेव्यात्मन्येयमानाः दोषः नत्क्षांतिविप्रमध्यानतः तत्प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे अभुते षुस्वदेहे षुतत्क्षांतिषु द्विजो
गमन्नापार्यतं परकुर्वीत दपापं समश्नुते अन्नस्य दुष्टप्रधानस्य प्रतिमासंप्रतिग्रहे यथोक्तप्रतिमादाने दोषाधिकं भवेन्नरः
यमस्नस्यगत्वा भक्त्यापायं भयं तदा व्यग्रो भवति देहांते सर्वप्राणिवितं सकः अनस्तदोषशांत्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्
यथोक्तप्रतिमादाने दक्षिणात्विनकल्पते चांद्रायणद्वयं कुर्यात्तदभावे प्रतिग्रहे अतोम्न नोहि सर्वत्र विप्रस्त्वांद्रायणं चरे
त् प्रतिमात्यत्वे प्रायश्चित्तमाह नृसिंहपुराणे संपूर्णदक्षिणापनेकुर्याच्चांद्रायणद्वयं नो चेद्द्विजः प्रकुर्वीत एकं चांद्रस्य मस्य
णं न्यांति सद्भृत पापविप्रः प्रजापत्यं समाचरेत् शेषाणां दक्षिणां प्रोक्तं वेदमातुः शतं द्विजा इति इति हेमाद्रि विरचिते अमृतः
क्षांतिषु प्रतिमाप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथ पद्मागप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे द्विजः पर्वणि संक्रांतावमावास्या
गपमृगे गमे सहस्ख्याग प्रगृह्य पुत्रिभ्योभोग वरायणः सप्तजन्मसु नारीत्वं नग्न पमहज्ज रं उग्रोभवति दुष्टात्मा म्लेच्छरतो विगर्हि
तः स्कांदे पुराणेच्छागं दत्तो द्विजो धृत्वा प्रत्वनिष्ठा तिप्रियं नारीत्वमत्र मपार्थं प्रमलो भुवि जायते तत्पापपरिशुध्यर्थं प्राय
श्चित्तमिदं चरेत् पंचपर्वसु पंचैव कृच्छ्रान्भुंजपवृत्तीः स्नातः क्षणं जपेदश्वादि लक्षं जपमुत्तमं अंते दद्याद्गवां षट्सर्वं भरद्विप्राः शोजि
तेंद्रियः स्नातः प्राव सानेभुज पञ्चगव्यपरिपूर्यते उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति नान्यथा शुद्धि माप्नोति स्नाने ब्राह्मण
भोजनैः इति हेमाद्रि विरचिते छागप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथ अश्वप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह मात्स्यपुराणे त्रिषुज्ये

प्रा॰ हे॰ १४२ ममपेशाच्यमनड्वाहप्रतिग्रहात् नरकं तेन रक्तं गत्वा वानरत्वमवाप्यते स्कंदपुराणे अनड्वाहं द्विजो धृत्वा गोरणीमुक्तसमन्वितं स्कंदे
वा विसृज्य यो राजन् भिः पुण्यवातिभिः पर्वकालेयदास्य सोमग्रहणं संभवे आर्चितं गंधपुष्पाद्यैर्वानरत्वमवाप्यते लिंगपु
राणे राजाहमहमाराध्य गंधर्वस्त्वा श्मिभवेत्तोः पुण्यकालेषु पुण्यपेषु विप्रापाध्यान्मवेदिने ॥ दघा घविग्रहस्त्रीत्येनिष्कामन
तयाजलैः नभवेद्रूहपीडाभिर्वेद्वामवतिसर्वदा एवं द्विजो वृषं धृत्वा स कृत्यं कारणं विना सप्तजन्मसु पैशाच्यमनभूयततः प
रं महान्तं नरकं गत्वा वानरो भुवि जायते तत्प्रातिग्रहे प्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे अनड्वाहं द्विजो धृत्वा निष्कारणात्तथा
मुने कृच्छ्रलोभेन मनसा प्रायश्चित्तं समाचरेत् द्विजानन्नामवाप्याथ पराकं विंशतिं चरेत् ततः पूतेन मनसा पंचगव्यं पि
बेत्ततः ततः शुद्धिमवाप्नोति अनड्वाहप्रतिग्रहात् इति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते अनड्वाहप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ तैलघटप्रति
ग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं सुखावहं येन शान्तिर्भवेत्पुंसां विष्णुधर्मे प्रदक्षिणं जलवह्नौ च
आर्चितं गंधपुष्पाद्यैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमः यमस्य सदनं गत्वा स्थित्वा तत्र चतुर्युगं तिलघाती भवेत् श्वा नरो वै धर्मे बहिष्कृतः
तद्दोषपरिहारार्थं यावकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ मत्स्यपुराणे च अयोघटं समाच्छाद्य घनालिप्तं स्वकेण पलतः आम्र चर्च्य गंधपुष्पाद्यै
र्दानं दद्याद्द्विजातये प्रतिगृह्य द्विजो यस्तु घटं तैलेन पूरितं यमलोके चिरं कालं स्थित्वा तत्रैव भुञ्जिवान् तिलघाती भवेत्सा एम॰
पोऽप्रायश्चित्तं न वदेत् तस्य पापविशुद्ध्यर्थं यावकं कृच्छ्रमाचरेत् ततः परं विष्णुध्यात्वा पंचगव्यं पिबेद्भुवि ब्राह्मणान्भोजयि १४२
त्वा तुष्टिरूपमाप्नोति पोर्विकोऽस्ति इति हेमाद्रिविरचिते तैलघटप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ यकनकाज्यावेक्षणप्रतिग्रहप्रायश्चि

न्नमाह कूर्मपुराणे दुष्टग्रहपीडायां जन्मनक्षत्रसंयोगे जन्मभेन वुजोपग्रशनिर्वा यात एव च तद्दानस्य महद्दुःखं भवेद्
तस्मात्संग्रहे न दानं न्यायं कुर्वीत कनकाज्यनिरीक्षणं गां ब्राह्मणाय प्रसुशांताय दरिद्राय कुटुंबिने वृत्तिहीनाय वा सार्द्धं त
स्माद्दोषात्प्रमुच्यते चतुर्विंशतिमते जन्मभे जन्मराशौ च तथा जन्मदिने ऋक्षे भे ग्यं गारकः शनिर्वा यदि राहुर्वा संगतो य
दा नरा महदुःखं न स्यु रोगे वा राजपीडने तद्दोषपरिहारार्थं कनकाज्यनिरीक्षणं ज्ञात्वा सप्तम वा भोतिमिषमुक्तो रवि
पैत्या तस्मिन् गृहे प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे कनकाज्यं नरः कृत्वा यात्रा रसौ वेदमिर्विन्याद्द्विजः स्यादिमवाप्नोति पा
वैः पंचभिर्द्विज अमषाद्दोषमाप्नोति गृहगोधा भवेदस्य प्रायश्चित्तेन पूतात्मा तेरस्तेन भयंमुरा न्याज्यवेक्षणपात्रल
क्षणमाह कात्यायनः कांस्यपात्रे समपलं घृतं कुड्यपसंमितं द्वे मसंपूर्णे निक्षिप्य राज्याद्वेक्षणलक्षणं इतिहेमा
द्रिविरचिते ततआज्यवेक्षणप्रायश्चित्तविधिः अथ अलंकारधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे।
धेनुं सम्यगलंकृत्य वस्त्रेणाभरणेन च शुभे द्विजाय प्रयच्छति हिरण्यदानपूर्वकां स प्राप्नोति विष्णुभवनं निर्धाम तनपान्ते या पा
वन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्रकं लिंगपुराणे स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरीं कांस्यदोहनसंयुतां ताम्रपृष्ठीं सवत्सां सुकामा
लो पशोभितां घंटाचामरसंयुक्तां वस्त्रे पुष्पैरलंकृतां यो द्विजवर्याय दक्षिणा सह स प्राप्नोति विष्णुभवनं पावदाहु
तारकं तां धेनुं यो द्विजो धृत्वा हव्यपाप परापणः न तस्य पुनरावृत्तिः ये मलोकात्कदाचन विष्णुधर्मे त्र्यलंकृता तावत
स्वतां द्विजो नाव संपुद्ध रेतनिष्कारणं तु भोगार्थं नरके पतति दारुणे पशुरोमाणि यावन्ति तावद्वर्षाणि नरकं सरायः चतुर्विंशति

प्रा॰
१४३
143

मेते तत्प्रतिग्रहस्यप्रायश्चित्तमाह अलंकृतांद्विजोधेनंप्रतिगृह्यमहत्ययं अनभ्युपततः पश्चात्कालकेवासमप्सु न तद्दोषपरिहारा
र्थेप्रधानंसंपरित्यजेत्प्रातःस्नात्वाप्यथाचारंनित्यकर्मसमापयेत् जपेच्चैवक मंत्रंप्रत्यहंन्यासपूर्वकं यावद्दस्तंगतो
भानुःस्नात्वाग्निंसमाप्यच फलाहारंप्रकुर्वीत यंच्चाशक्तोप्यावकंपिबेत् परेद्युःप्रातःस्नायपूर्ववज्जपमाचरेत् एव
सप्तदिवसंयथापूर्वंतावत्तद्दोषभवेदिह नाप्नयाद्धिमाप्नोतिधेनुदानप्रतिग्रहात् इतिश्रीमाधवविरचिते अलंकारधे
नुप्रतिग्रहस्यप्रायश्चित्तं अथप्रायःसांगधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे प्रायश्चित्तंगोनोधेनुःसा
प्रायःसांगप्रदीरिता सर्वेषामप्रतिग्राह्या द्विजैर्धर्मपरायणैः मत्स्यपुराणे प्रायःसांगधेनुदानाच सर्वपापविवर्जि
तःसयातिब्रह्मलोकंस्थानंपुनरागहजिदुर्लभं धेनुंतांयोनुगृह्णीयाद्द्विजोलोभपरायणः नर्के सर्वाणिगोपायानिशी
घ्रमाप्नोतिनिश्चयं महांतेनरकंगत्वासप्तजन्मसमाप्यते लिंगपुराणे प्रायःसांगधेनुंगृह्णीयाद्द्विजःपरमधार्मिकः
सयातिपरमंघोरंयमलोकंमहत्तरं पश्चात्सप्तजन्मवत्सोपि पातितानिस्मृतिविना तत्प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाहरेण
कांडे प्रायःसांगमर्षप्याधेनुःपापहारिणी प्रतिग्रहीतुरेषेवसर्वपापविनाशिनी ज्ञात्वैतौरभ्युनन्नातःश्चरेच्चांद्र
यणद्वयं पश्चात्मानंतिपूतात्मापंचगव्यंपिबेत्ततःएवंशुद्धिमवाप्नोतिनान्यथाशुध्यतीतिच इतिश्रीमाधवविरचिते
धर्मशास्त्रेप्रायश्चित्तअध्यायेप्रायःसांगधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथपाडशीव्यांगधेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपु
राणे द्विजोयंपरीतप्रात्मा प्रायश्चित्तेनयोजयेत् धेनुद्विजोयांगृह्णंनरउदीच्यांगपयस्विनीं तस्यैवानिष्कृतिर्नास्तिहाने एम॰ १४३

२८

स्त्रीयोवगात्रैः चांद्रायणत्रयं कुर्यात् पूर्ववद्द्विजवत्सलः ततः शुद्धिमवाप्नोति परत्रामुत्र दुर्लभात् इति लग्नमालिकाविरचिते उदीच्यांगेध
नुप्रातिपत्स्मापश्चित्तं अथ पंचग्रहमालिकाप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे उदीच्यादिग्रहाः सर्वे जन्मराशौ स्थि
ताः सदा अष्टमद्वादशस्थाने पंचस्थाने समहमेव पंक्तिस्थामीलितापस्मतस्य मृत्युभयं भवेत् सर्वाभावस्तु से भवेद्वा समेलयंति
ह राज्यभ्रंशो वित्तनाशो भवेद्दारवशपर्केन पद्दष्टग्रहा वा रोजेद्द्वादशस्थाष्टमजन्मगाः पूर्वं दुःखमवाप्नोति अत एव चैतं समाचरेत् दृष्ट्वा
पुराणे यस्य राज्ञो जनस्यापि द्वादशाष्टमजन्मगाः अग्रराश्च पंचैते मेलपंते ग्रहाः स्थिताः तस्य राष्ट्रमघं वापि धननाशो भवेत्तथा
गीरपीडा बाहुल्यात् निमित्तज्वरसंभवः ग्रहमालाप्रकर्तव्या राजनि दोषशांतये तस्मात्तुष्टा न मात्रेण तस्मा होषा त्वमुच्यते
तत्प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे ग्रहमालाप्रकर्तव्याद्विजः पापभयाद्दिह गृहीत्वा यदि लोभात्मा पापमलोकं समश्नुते
स्थित्वा तत्र मितैः कालैमनुभूय महत्स्वयं पुनर्भवमुपागम्य गोलांगूलो भवेदिह आदित्यपुराणे लोभमोहपरीतात्मा निष्कारणपा
द्विजः ग्रहमालाप्रमाणां स्वपमालपभयमागतः नरकाननुभूयाथ जायते वानरो भवि तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् अष्टा
तिकृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति पोविर्यापंचगव्यं पिवेत्स्थाने त्स्यथा शुद्धिरिष्यते अतिकृच्छ्रलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे अभिहितं इ
ति ग्रहमालिकाविरचिते ग्रहमालिकाप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ षड्ग्रहयोगप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे यस्य कु
स्य जनस्यापि जन्मगा दोषा जनेश्वरः अष्टमे द्वादशे वापि संघातेषु महाग्रहः नामलग्ने ग्रहाः सर्वे वर्गमेलनमद्वाप्नुयुः तस्य रोग
भयं वापि पत्नीपुत्रविनाशनं ग्रहनाशो राजभयं धननाशोपि वा भवेत् यो स्मिन्दिने मेलयेते षड्ग्रहास्तेन पक्वान्नः तस्मिन्दिने प

प्रा०दे० रेशुर्वीत्यभ्यस्नानमाचरेत् पूर्णाहुत्यावनं कृत्वा शांतिकर्म समाचरेत् सूर्यादिग्रहषट्कस्य प्रतिमास्तत्स्वरूपिणीः गोऽश्ववाहनासाऽथवा
१४५ स्वपत्न्यापरिजनावृता सर्वेषां नप्रमाणेन प्रत्येकं प्रतिमात्रमात्र् तदाचार्यस्य वस्त्राभिवेष्टयास हप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं मुनिभ्य
144 ह्यं सर्वपापविशोधनं इहलोके परत्रापि तारकं गतिसाधनं स्वर्चितां गामृत्ब्याधेस्तजन्ममंत्रैः पृथक् पृथक् कोष्ठिनोप्र
तित्र ह्यास्तन्निष्कृतिपरास्मृताः सर्वे नरकमासाद्य बकाङ्गो जायते भुवि तद्दोषोपशमायालं स्वगृह्योक्तविधानतः
मासं दीक्षामुपक्रम्य सह स्वगुरुपाञ्जलिः चतुर्थकालभ्यायातैपरागविधीयते स्वपेद्भवसमीपे तु नारायणमनुस्मा
रन् पुनः प्रातः स्नात्वा पूर्वं तु होमं समाचरेत् अयुतं पूर्णतामेति तद्दोषोपपरे त्वनि पंचगव्यविधानेन कृत्वा तन्माशेष
सुधीः ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथावित्तं यथाविभव पूर्वकं अनेन शुद्धिमाप्नोति नष्टा भूत्वात्म कर्मभिः सौम्यग्रहाद्दुष्ट
ग्रहैर्मीलिताश्चेदुष्टग्रहफलदायिनः अतस्तेषामपि प्रतिमाप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथ पंचग्रहमेलनप्रतिग्रहप्रायश्चि
त्तमाह कूर्मपुराणे यस्य राज्ञः प्रभोर्वापि जन्मर्क्षे नाम्नि वापि वा कालचक्रवशाद्वापि जनन सर्वेभहृद्वशादुत पंचग्रहाः प्रमेलतेज
न्मराशौ यथा हेमचतुर्थे द्वादशे वापि संघाते समुदायके धनहानिर्यशोहानिः रोगक्लेशापहारणे दृष्टौ दाम्भे जन्मसमा
सार्द्धमासतो पि वा तस्माद्दोषात्मकर्तव्यं शांतिकर्म शुभावहम् तत्राचार्यो मे वघस्तु विद्वानपि विमृष्टधीः होमजपेचप्रज्ञा राम०
पाद्युपचारैमवेदिह मंत्रमर्चार्पमनसा स्वाहांतेन तु पादविः यंगुष्ठानामिकाभ्यां च समिन्मध्यं मगत्यच मंत्रांते जुहुया १४५
दग्नौ समिद्धोमो विधीयते अंगुलैर्गृहीत्वा तु षष्टिः फलकं तां आहुतिं जुहुयाद्देहो मनसा मंत्रमव्रान स्वाहांतेन

वतोदृशंकुर्याद्धोमफलाप्तये मार्जनंभोजनंहोमंदानंस्नानंपाणिना अर्चनंदेवपूजा समोक्षणं पापमेव च ज्ञानपाणिना
कार्यंनाधोरस्पेणकारयेत वह्निदीक्षे घोरमहोमेन्यासे चतुरंगुलं द्वयाहुतिश्चैव पूर्णे वह्नेर्हुत्वा प्रदेशिकां अंगुलस्य तु एण
पञ्चमंपञ्चप्रमेयेस्यलं घृते द्विधा विज्ञेयं पञ्चमं तत्सर्वं तिष्ठतु भवेत् एते होमनियमाः एयांस्तु क्रमेण महेश्वरः सत्त्वा
चार्यमेव प्रविशति नरकं पुराणे पत्नी वा पापं पतिं धर्मे शिष्यपापं गुरुस्तथा राजा राष्ट्रकृतं पापं राज्ञा पापं पुरोहि
तः आचार्यो ऋत्विजां पापं यामगो यमसंभवं आचार्ये पापबाहुल्यात् ताधेनु संयुते पापबाहुल्यमस्मिंश्च आ
चार्यस्य नत्संशयः पश्चाच्चार्यो भवेद् रक्षितं प्रायश्चित्तं समाचरेत् पूर्ववन्नियमं कृत्वा होमकर्म समाचरेत् वह्न्यग्रह
पंचग्रहमेलने प्रायश्चित्तानां मूते अघृत होमे धरव सञ्ज मंत्रैः चतुर्भिर्वा कीर्येकाहुतिं प्रतत्वं संख्यां गणयन् जुहुया
त् होमपरिपूरणे पूर्ववदाचरेत् एवं चतुर्ग्रहमेलने तदाचार्यस्य पापप्रायश्चित्तं धेनुं गतथा प्रायश्चित्तं बाहुल्ये प्रायश्चि
त्तं करणे पूर्वे मुक्तं पापं प्राप्नोति इति हेमाद्रिविरचिते पंचग्रहचतुर्ग्रहमेलनकर्मणाचाराणामतिग्रहप्रायश्चित्ते अ
थ शिवचक्र मतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे एशिवचक्रं द्विजो लोभाद्धारार्जं सुपूजितं नरस्त्वेनिष्कृतिर्नास्ति
चांडालस्य पतनं स्यात् कूर्मपुराणे एशिवचक्रं द्विजो धृत्वा पूजितं वस्त्रभूषणैः विना निमित्तैर्बहुभिः पापं मनोविधारयन् तत्
निष्कृतिमहत्वात् नरके कालचोदितं अनुभूय महद्दुःखं चक्रवाको भवेत्सुवि लिंगपुराणे क्रमविद्धस्य गणे लोकभाज
पूर्तं तत्र प्रयत्नेस्तु ह्यभोगासक्तः मग स्यात् शिवचक्रं प्रपूजितं पद्योजनाहहिरणामिश्र साकं गृहे पवर्जितं तन्निष्कृतं परं

हृतीया

प्रा॰हे॰ कृत्वा मन्त्रानवाक्नमश्नुते तत्रान्नमपवित्रं पतितस्पर्शमहम्भवं तं रते प्रुव मासाघ यन्त्राक्नो भवेद्विए त त्पापविशुध्यर्थं कृत्वा स
१४५ र्वसहितं आधानं नित्यहोमं च चरेत्पापविशुद्धये द्वयोः संगतः पापमोचनं देहशुद्धिरं चांद्रायणोऽश्वमेधस्नानं च तु
११५ भिः पापमोचनं कृत्वा लोकविशुद्धो भवेत् स्मार्तं च कर्म सुनित्यं नैमित्तिकं काम्यं कृत्वा तत्फलमश्नुते अन्यथा हेव मासो
त्तिनगातिः पापमोचने तस्मादेतत्परित्याज्यं द्विजैर्लोभपरायणैः इति हेमाद्रिविरचिते शिवरहस्ये प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अ
थान्यग्रहणं प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं द्विजन्मनां ग्रहयज्ञे प्रधानं तं
यत्करोति द्विजोत्तमः ग्रहाणां देवतानां च संग्रहः पापवृद्धये होमकर्मसु पूजायां नियमातिक्रमे तथा एकग्रहस्य संग्रा
हे स्पर्शितस्य तु लोकसंनिधौ दत्ते नरकं प्राप्नोति पंचत्रमपरम्भपं सर्वेषां मूलतेपत्र स्पर्शितानां च भिः अमात् प्रतिग्रहे मस्कद्दुःखमनन्तमप नां॰
प मालये नहन्तेभ्रुव मासाघनीलबिंदुः प्रजायते प्रतिग्रहविधौ पश्चान्नायपरायणः व्यासेनोक्तमनन्तानन्तं चरेत् ततः कृ मा
चरेत् अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति ब्रह्मासीननतयानएणं एतद्विप्रप्रतिग्रहविषयं राजप्रतिग्रहे द्विगुणं उग्रप्रतिग्रहे त्रिगुणं
नि॰ शूद्रप्रतिग्रहे चतुर्गुणं संकरजातिप्रतिग्रहे पंचगुणं चतुर्दशचंडालप्रतिग्रहे प्राप्ति यमेव सर्वेहत नप्रतिग्रहेष्वेवमेव
हितव्यं चतुर्दशचांडालरूपस्य रूपं पूर्वमुक्तं जातिभेदप्रतिग्रहे प्रत्येकमाह पूर्वजे यत्र यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमैः एम॰
तदेव पूर्वजानां च प्रायश्चित्तं विशोधनं तद्द्विगुणं वाहुजानां शूद्रजानां तथाप्यतं चातुर्गुण्यं पारजानां संकराणां तु १४५
पंचधा चतुर्दशविधानां तु संग्रहे पतितो भवेत् सर्वत्र प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं सुएवं विवेचनीयं ॥ इति हेमाद्रिवि

रचितेन च वयस्समेव प्रातिग्रहप्रायश्चित्तं अथ धर्मविक्रयिणः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे उत्तरखंडे धर्मविक्र
यिणः पुंसो नित्यकाम्येत यात्रातो प्रतिग्रहे द्विजस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये नित्यं मातापित्रोर्मातामहादिकाम्यं व्रतादि
कं गंगास्नानादिकं धर्माः अपि च नित्यं प्रातःस्नानसंध्यादिकं काम्यं व्रतादिकं गंगास्नानादिकं च आरामस्थानकू
पतडागदेवालयधननिक्षेपनित्यमवाप्तिनान्नदानपरोपकारवन्याहिरण्यरजतकांस्यमहिषदानादिकं धर्माः एते वा पंच वंवा
विक्रयित्वा यो जीवेत्सर्वधर्मविक्रयी एतद्विक्रयमात्रेण पापानि स्युर्विप्रस्य पतितं तत्राह कूर्मपुराणे धर्मविक्रयिणश्चैव सोमवि
क्रयिणस्तथा स्मृतिविक्रयिणश्चैव पुनः संस्कार उच्यते पद्मपुराणे विक्रयित्वा स्वधर्मान्यः पत्नीपुत्रान्विवर्द्धयेत् सोऽक्ष
६४ यं नरकं कामतो गत्वमवाप्नुते न तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति वर्षशतैरपि अथ वा श्वसत्यराजे धृत्रिः पराक्रमस्मात तले ए
तेन द्विविधानेन शुद्धिमाप्नोति दैहिकीं नाम यास्य द्विलीरण्याय स्येतस्य भूमिपनस्मात्प्रतिग्रहीतुः प्रायश्चित्तं तत्राह विष्णु
रहस्ये धर्मविक्रयिणो विप्रः प्रतिगृह्य धनादिकं दानेवा पर्वकालेषु सविप्रस्तत्समो भवेत् चतुर्विंशन्मते गुरवे जोकमेविक्रेतुः
सर्वकालेषु वै सदा अणुमात्रं सुवर्णं वा दानं वा धर्मचोदितं प्रतिगृह्य स्वयं गत्वा नरकान्नमुपव्रजेत् तरं तेषु वमासाधु जलेमातं
गमश्रुते तद्दोषोपशमाय पालं प्रायश्चित्तं समाचरेत् पालाशसमिधाज्यान्नैः स्वगृह्याग्नौ पृथक् पृथक् सहस्रं होमयेद्वि
तं प्रातःस्नानादिपूर्वकं अशक्तापे तिलसमिधमनं तापयेत्तिवेष्टेतं चतुर्गोविंदनाथ्यापत्यपुतेन विशुध्यति समिद्धोमोदशसह
स्रं आज्यहोमस्तथैव च तत्रापि अशक्तस्य पद्मपूर्णतेहोमं विप्रान्नरो क्षामभ्यं फलाहारः कर्तव्यः शयनादिकं पूर्ववत् तदंते पंच

पि॰

प्रा॰ह॰ १५६ गय्यमाशनंचतद्विशोधनंभवतिनान्यथा इतिहेमाद्रिविरचिते धर्मविक्रयिणः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ नामविक्रयिणः
प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे स्वतनुः स्वात्मनश्चापि राणणांभ्रातरेवच नामधेयं विक्रयित्वाच जीवेद्यदि नरा
१५॰ धमः ततस्तेनि स्कृतिर्नास्ति नरकोरकविंशतैः तदंते भुवमासाद्य भवेत्माणवतः स्त्रितौ त्रिवधर्मोनरो विक्रीयपुत्रभ्रातृणां
146 च्यमसैमप्रभवेपरा हेत्वार्थेवापनार्थेवातस्य जन्मनिरर्थकं नरकाननुभूयाथ पुवि पारावतो भवेत् तस्यैवनिष्कृ
तिर्दृष्टामुनिभिः सत्यवादिभिः अतोवाक्पालिहेमंते उषः स्नानं यथाविधि आर्द्रवासा जपन्नित्यं विष्णोर्मंत्रं दशाक्षरं प्रत
स्संनिपताहारः क्षितिशायीजितेंद्रियः अत्यल्पं पयः प्रातः निवि भेजनादि घनदृष्ट्वाद्धिमवाप्नोति पापादस्मादिहाल्पपातकं॥
तत्प्रतिग्रहीतुः प्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे नामविक्रयिणो यस्मात्साधानेवाअतोनुवा दानं वापुराणकालेपि प्रतिग्रहाद्वि
जोत्तमः सुवर्णोदं मुनिभिः तत्प्रायश्चित्तं विशोधनं भारमात्रं तथा न्यून्मानापत्यप्रदापितं सुवर्णस्यैनदर्द्धं स्याद्पादेपादे विशो
धनं पैत्रकभोजनेचैवहात्वा पैष्यदिनद्वयं पंचगव्यं पिबेत्तस्मादेतत्पापस्यशोधनं भारमात्रं तथा न्यूनमात्रापत्यसुदापितं सुव
र्णस्यैतदर्धंस्यात्पादेपादेविशोधनं पैत्रकभोजनेचैव हात्वा पाष्यदिनद्वयं पंचगव्यं पिबेत्तस्माद्तत्पापस्यशोधनं नाम्नायासु
द्धिमाप्नोति द्विजोलोभपरायणः इतिहेमाद्रिविरचितेनामविक्रयिणः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ स्मृतिविक्रयिणः प्रतिग्रहप्रा राम:
यश्चित्तमाह देवीपुराणे स्मृतिविक्रयिणो मत्वा [illegible] प्रतिग्रहं द्विजो लोभाद्धान्यं वा स्वर्णमेव वा आधानादि १४८
कालेषु सुवर्णं चैद्रूप्यं ग्रहादि पात्र कालेषुधान्यमप्रति ग्रहः द्विजैर्देयमपि नप्रतिग्राह्यं दोषाधिका नम तपः मनुः पराशरैः

त्रादयी तपचावचन

वयाज्ञवल्क्योशनामुनिः जाबालिरंगिराः कण्वो जातूकर्ण्यो घाणोभिलः विश्वामित्रो वसिष्ठात्रि मरीचि कश्यपो भृगुः विष्णुः पुल
स्त्यो धर्मात्मा गौतमः पुराणवर्द्धनः एते स्मृतिकर्तारः अष्टादशपुराणानि ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च नृसिंहं वामनं तथा
विष्णुनारदीयाख्यं शैवं भागवतं तथा ब्रह्माण्डं ब्रह्मवैवर्तं लैंगं स्कान्दं तथैव च वाराहं वह्नि सौरं तं कौर्मं मात्स्यं तथैव च
रत्नाष्टादशपुराणानि वेदानुसारेण मुनयः पुराणेभ्यः सारमुद्धृत्य स्मृतीः लिलिखुः चातुर्वर्ण्योपकाराय तास्मृतयो विलि
ख्यं तैर्विक्रयं तेन स्मृतिविक्रयिणां तेभ्यः प्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे स्मृतिविक्रयिणा च मूल्यं धृत्वा द्विजोप
रि तैर्वैश्यः सनिर्हताः ते चान्द्रायणैर्मनीषिभिः तप्तकृच्छ्रत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पौर्णिकीं उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्यं पिबे
त्ततः एतेभ्यो यो द्विजो दानमपि मात्रं प्रतिगृह्णाति प्राजापत्यत्रयं कुर्यात् सुवर्णप्रतिग्रहे सुवर्णप्रमाणप्रतिग्रहेऽपि
शेषमाह कूर्मपुराणे स्मृतिविक्रयिणा पापान्सुवर्णमात्रप्रतिग्रहे तप्तकृच्छ्रत्रयं कृत्वा पंचगव्यं पिबेज्जनः नैतेषु भोजनं
कुर्यादन्नपानं स्वयं वरादपि न सर्वधर्मविक्रयिणां पापं परिलिप्यते तस्मात् स्मृतिविक्रयी प्राप्नोति हरूपेण दानरूपेण च रया
न्नतुमूल्यरूपेण स्कन्दपुराणे स्मृतिपुराणशास्त्रं वा ज्योतिषं सूत्रमेव वा लिखित्वा लेखरूपेण यो दोषं नाप्नोति
ते भरणमात्रेण दोषस्मात् प्रधानार्थेन दोषभाक् यो लिखित्वा विक्रीणीयात् पुत्रार्थं दोषमाप्नुयात् ॥ इति हेमाद्रिवृत्ति
ते स्मृतिविक्रयिणः प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथ पतितामतविक्रयिणः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कन्दपुराणे सोमरति
ष्ठामात्मकोलना विशेषः ~~सोमपुनि ... प्राप्नोति ... एव ... सर्वे ...~~ तत्पत्र

प्रा॰ प्र॰ साधनत्वात् द्विजस्य न्यासं राज्यपतनहेतुः तं कृत्वा पश्चात् शुद्धिमाप्नोति तदधिक पिता पतितो भवेत् तद्देवाह दृशमिदेशोऽस्मै सोमं
१४७ क्रीणाति दृशयेयो भवतीति स्मृतिवाक्यप्रमाणात् त्वाष्ट्रयं कुर्यात् महत्फलमवाप्नोति तद्विक्रीणाति पतित एव च तद्देवाह वामन
पुराणे सोमं क्रीत्वा द्विजोपन्नम् स्यात्विक्रतपातस्य सद्यः पतति दुष्टात्मा प्रायश्चित्तं भवेत् ततः कालेये विक्रेये तथा महाराज्ञा ने द्वि
जो मोहवि गर्हितः सर्वाङ्गलसमो तेपन्त वेद्यात् तं परित्यजेत् तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा पाराशर्येण सूरिणा तप्तकृच्छ्रं शतं कृत्वा
वापयित्वा शिरिरस्नान पुनः संस्कार कृत्वा शुद्धि स्यात् अन्यथा पतितो भवेत् पुनः संस्कारस्य कृतत्वमति अत्रैव माह मार्कण्डेयः
आत्मदर्शनेपुराण क्वासे धन्वं वासं एवं वा विप्रस्य ज्ञानतो धत्वा कुर्याच्चान्द्रायणव्रतं ज्ञानाच्चेद्द्विगुणं कृत्वा त्यन्त्येमेत्र शिरः
स्नान वापयित्वाद्दिनं सम्पगपो मातेरवहि पंचगव्यं प्राशयित्वा शुद्धिमाप्नोति नान्यथा एतत् स्वल्पसुवर्णप्रतिग्रहविषयं सुवर्ण
मात्रे द्विगुणं अतः तुरुकतत्व महाप्रायश्चित्तं कुर्यात् पुनः संस्कारस्यां रनिरेमाद्वि विचितेत सोमविक्रयिणा प्रतिग्रह प्रायश्चित्तं च
च सोमपानप्रतिग्रहमायश्चित्तमाह देवीपुराणे सोमं पिबेद् द्विजो मत्स्य तत्र कुरुत्वा मभिः स्यात् प्रयोगमोराज्यात्मा सन्ध्यात्वा
स्तराः स्मृतः स्वर्णनामधेयः पूतनको शशुपर्वताहिवत् तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारणाद्दते पश्चाद्द्वाप्रणं कुर्याद्वापयि द्वौ॰
त्वा शिरिरस्नान एतद्ज्ञानकुलगोत्रनामहोतृभिः सह सोमभक्षणविषयं सबन्धुभिः सह पीत्वा प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे बं
य॰ धुभिः सह सोमं पीत्वा सोमे मलाह कृतो स्वमंत्रोच्चारणं कृत्वा त्रिवारं शुद्धिमाप्नुयात् स्वमंत्रैर्नित्यौ शिवाय पत्रकर्मणि निषज्जः राम॰
तत्रयमंत्रा ज्ञानानि रजार्य पश्चात् शुद्धिमाप्नोति स्वं व्याधवाः स्वयंपराणे सकुल्यस्य सनाभिश्च सपिण्डश्च सगोत्रवान् १४७

सोमः

म

मातुरन्यस्य च सुभाउ कोऽदुहिता या पतिः श्वशुरस्य रुपुत्रश्च भागिनेयस्तथात्मजः पितुर्मातुः स्वसा पुत्राः पितुर्मातु[illegible]ः स्वसुः सुताः
पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया पितृबान्धवाः मातुः पितुः स्वसुः पुत्रा मातुः स्वसुः सुताः मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबान्धवाः
समानं कुलं यस्य स सकुल्यः त्रिपुरुषादूर्ध्वं समानं ना[illegible]भिधेयस्य समस[illegible] नाम्नि ज्येष्ठ कनिष्ठ भ्रात्रादिः समानं पिण्डो यस्य स सपिण्डः
ज्येष्ठ कनिष्ठ पितृव्यस्तत्र समानं गोत्रं यस्य सः सगोत्रः पंचमादूर्ध्वं एते स्वबान्धवाः एतैः सह सोमभक्षणे स्वमंत्रे पुनरस्मे
धातृम्यनदोषः अज्ञानवंधुभिः सह भक्षणे चान्द्रायणं कृत्वा पुनः संस्कारं तेभ्यः पतितग्रहे दोषमाह लिंगपुराणे अकृतानहो
तृभिः सार्धं यः कृत्वा सोमभक्षणं तस्मात्सुवर्णं वर्णो व्याप्य जित्यस्य द्विजो नमः प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं अणुमात्रं सुवर्णं ततः पूर्वोक्तैव
सुवर्णेन तु षडं कृच्छ्रमाचरेत् उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन भुक्तशुद्धिमाप्नुयात् उपोष्य पंचगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति ॥ इति स्मृति
विरंचितैः सोमं नियतं प्रायश्चित्तं [illegible] [illegible] प्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे पतितेषु साधुस्नेषु धर्मार्जने
धनेषु च तथैव भक्ष्य पेयमध्ये पश्चं [illegible] मारणात् ब्राह्मणो ब्रह्म विरक्तेः प[illegible]न तस्मैव निष्कृतिर्भेदेव स्यात् पुरोडाशं च भक्षयेत्
[illegible] एतद्विधुकृत्य विषयं [illegible] भक्षणे द्विगुणं पुनः संस्कारश्च कूर्मपुराणे सर्वेषु कृत पतितेषु म्यासे पश्च पुरुषभक्षणे पारा
यणं च शुद्धिः स्यात् त्यक्त्वा द्विगुणं भवेत् अथो [illegible] द्विगुणं भवेत् पुनः संस्कार[illegible] शुद्धो भवति सर्वदा न मासाग्र
स्मृति[illegible] प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे पश्च भक्षयतोऽपस्य द्विज स्यात् कृतनिष्कृतेः पतितस्य सवर्णे ब्राह्मणानन्नं संस्मृति
शेषेन अज्ञात्वा कृच्छ्रमात्रेण ज्ञानेनैव वह्नस्मृतं अ[illegible] मं च गव्येन शुद्धिमाप्नोति पर्वजः अन्नसवर्णं मतिपरे प्राजापत्यमेव

सौ

प्रा॰के॰ रोगिणश्च प्रति ग्रहे द्विगुणं अन्यमस्तेषो पंचगव्याच्छुद्धिः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पशुपतेः अशुभस्मृतौ प्रायश्चित्तं ॥ अथ अयाज्य
१४८ याजनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे याजने यजने योनिपाते विप्रो ह्यत्यर्थमाहरन् अमृष्यादोषमाप्नोति न
148 कर्मलोभवेदिह याजने अर्हेः कूर्मपुराणे देवलकः स्वगणकोग्रामयाजी शीलवर्जितः शूद्रपतिः कर्महीनः लोके कुत्सितवृत्ति
मान् महापातकिनः संयोगी स्त्रीपतिः गोमांसादी धर्मभ्रष्टः सर्वभक्षकः वृथा तुलादि स्वर्णहोम सर्वाहारप्रा
तकस्तथा ग्रामदाही ग्रामणीश्च तथा कुसंगवान् जनः एते अनर्हाः देवलको जीवनार्थं ग्रामदेवार्चकः गणको ग्रामणी दृष्टप
न धान्यादिकं नित्यं देवलेप्रवर्तयेत् सागरणकः व्रात्यो गायत्रीनाशकः ते देवालमनकः नग्नो वेदपाठी त्यागी ग्रामो गायत्रीनाशकः इति सं
ध्यादि नित्यकर्मादि त्यागात्मकः सर्वदा वर्तयेत् इत्यो लवाम्बु शूद्रपतिः स्पष्ट कर्महीनः विहितं कर्म परित्यज्य व्यवहारादिकमनुवर्तनेन
न कर्महीनः कुत्सितवृत्तिः येषाम् अन्नपचनादिकं महापातकिनो तत्संयोगी च स्पर्शः स्त्रीपतिः गोमांसादी धर्मभ्रष्टः पातककर्मे नहे
त्वात् सर्वभक्षः संगी भिक्षुकः सविनयो भूपान्नभोजी भक्ष्यकृतेषु सत्रेषु निमंत्रणो जो तुलादीनि गृहीत्वा तत्प्रायश्चित्तेन पुनः सं
स्कारे पशून्तु स्वर्णतुलादि संयुक्तहोम सर्वाहारपातकः पितरं स्नेहेष्वात्स्वकन्या ओदेलि कारेण स्वयामदाही यामणीश्च स्पष्टः कुः संग
कान् इन्द्रियैः नना पिपि संमरणवाद एतेन सुकर्माहीः स्वतवृष्यपवजन याजने प्रायश्चित्तमाह वामनपुराणे अनर्हेषु च याजनेषु वि राम॰
प्रो याजयेत् समः तत् समप्रायश्चित्तनहीन श्वमांसेपारेवं वान्भवेत् पारदो वेदशास्त्रावसारेण विप्रान् दृष्ट्वा सहानि दर्पतिपि १४८
तामातानमिताया धनमायो णाकर्तेपं तितिपयखेडः नदहनमरु अनर्होणां याजनाणां नाभिषकामामात्र ताम्रिः यजेषु य याजयन्ति

नैष्यात्वेऽवमर्वं नीह. शिवपुराणे महापातकीनां चैवमिषकस्पृहोपजीविनां पतेत्पुष्पवर्वतितेनप्यात्वेऽङ्गः प्रकीर्तितास्तेषां प्रा
यश्चित्तमाह. कूर्मपुराणे अनर्हाणामध्वरे ऽपि ब्रह्मा ऽत्यागारयः तेषां पापविशुध्यर्थं षडब्दं कृच्छ्रमीरितं केशानां वपनं
कृत्वा पुनः संस्कारमाचरेत पंचगव्यं पिबेत्सम्यक् शुद्धो भवति नान्यथा एतेभ्यः प्रतिग्रहे दोषमाह. लिङ्गपुराणे अनर्हाणां
तु योपनेत्सोमपानादिकं चरेत तस्मात्प्रतिग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तार्धपादं तत्पापार्द्धं कृत्वं भुंक्ते एकं चान्द्रायणं चरेत प्राय
श्चित्ते कृते पश्चाद्दोषो न विद्यते चान्द्रायणं सुवर्णे स्यात तद्ध्यापयमाचरेत अन्नमात्रं [illegible] गायत्रीशतमाचरेत
एतत्प्रायश्चित्तं कृत्वा तत्प्रतिग्रहश्च शुद्धो भवति नान्यथा [illegible] नः अथानमस्य ग्र
धादिमयानि यदे प्रायश्चित्तमाह. वायुपुराणे ब्राह्मणो यदि मोहान्मातापित्रोर्हि शुद्धया न कर्मादौ भवे यत्र [illegible] संज्ञकान
नारदीये ब्राह्मणस्य तु तद्दोषाय मर्वैर्वेदमयोपनः सो चेत्स तापित्यापेन किं वक्ष्यामि [illegible] चक्रांकित [illegible] नलिंगां
कितोपि वा जपेच्च पौरुषसूक्तं समयाद्रो खंभ्रजेत. लिंगपुराणे चक्रांशवो तापपिता पयेरेहपरस्तु ने सज्जो [illegible] स्मात्स
र्वधर्मबाह्यः कृतः वेदेषु पठ्यमानेषु यस्य नास्त्यधिकारिता सतापपिता [illegible] त्यजेत् ब्राह्मणो यदि मोहेन धारये
द्यदि सद्विको तस्य दर्शनमात्रेण कुर्यात्स्पर्शो चलोकने. वह्निपुराणे पर्वेजस्य तनुं दग्ध्वाख्य चक्रादिभिः पृथक् न तस्य निष्कृ
तिर्नास्ति स्नानदानजपादिभिः तस्य निष्कृतिरस्त्यन्त्या पापाराशयै गामयावितो केशान्वापयित्वाथ पुनः संस्कारमाच
रेत गर्भगोलात्प्रभृत्य गर्भाधानादिपूर्वकं चौडान्तं संस्काराणां प्रायश्चित्तं मुहूर्तिरितं परिषदुपस्थो नवर्वेकं षडब्दं

प्रा॰वि॰ १५८ ष्ठानां कृत्वा शुद्धिमाप्नोति प्रायश्चित्ताकरणे तेभ्यः प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे अतोन्यामुखजोपक्र मुद्राङ्कुशैःस्य

149 आसनात् सवर्णमात्रसंग्राही प्राजापत्यं समाचरेत् तदर्धार्धं पुनः शर्मेत्यमात्रमुपोषणं कृत्वाप्नुयाद्विमवाप्नोति शुद्धिर्नोऽन्यत्र द॰

श्यते शंतेहेमाद्रिविरचिते तप्तमुद्राधारणे तस्मात्प्रतिग्रहीतृणां प्रायश्चित्तं एतद्वैष्णवानां स्मार्तानां करीष्णाविरहितं तप्तमुद्रा

धारणं कुर्वन्ति तेभ्यः वैष्णवानां स्मार्तानां करीष्णावर्तानां तप्तमुद्राधारणे विधेः कृत्वातः शयनं चैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च

शंखचक्रविधानेन बाहुमूले भवेन्नरः इति अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुत इति ऋग्वेदात् सतेवाव याज्ञवल्क्यः स्मात्समानात्म

हिताय हरिं यजेत सुभ्रूलो कुमोले वैष्णोऽपि पश्चिना संस्तुत इति शातपथश्रुतेः प्रतद्विष्णोरक्षचक्रेसुतप्तं जन्मा माधीतत्तवे

चैवर्णिकः म लेवाहोरेधृतोऽन्यपुराणे लिंगाङ्गोतनमात्मर्पयंत इति सामवेदात् अग्निहोत्रं यथा नित्यं वेदस्याध्ययनं यथा ब्रा

ह्मणस्य तथा वेद तप्तमुद्रादिधारणं इति पद्मपुराणात् ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा परिवेतः शंखचक्रांकितन बाहुल

मौ मंत्रेधरः गोपिचंदनलिप्तो गोरहं बध्येनरः घंकुतरीनकाशीखंडात् तस्मादेतत्प्रायश्चित्तं तप्तमुद्राधारणं कृत्वा वैष्णवान

सहीस्मार्तानां नभिन्नानां अन्यश्च लिंगधारिणां प्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे लिंगं द्विजो यदा धृत्वा स्वदेहस्य विवर्जितः स

एवनरकं प्राप्नोति यावदाभूतसंप्लवं लिंगपुराणे द्विजो हि वा हो लिंगस्य दुर्धर्षितं मुहः नतस्य निष्कृतिर्नोऽस्ति संस्कारैर्बहुभीर एम॰

पी पद्मपुराणे भृगुराम महाबाहो लिंगचक्रादिधारणं शूद्रधर्मरतान्याहि तेषां नास्ति पुनर्भुवः विप्रस्य द्विगर्हित्वा प्रायश्चित्ति १५९

त्तमुत्तरीतं पश्चाद्यानामेव समाप्नुनः प्रायश्चित्तमिदं चरेत् श्रोत्रियो कृत्वा पुनः कर्मसु बद्धं कृच्छ्रमाचरेत् तेभ्योग्रहणाद्विजोपम

सर्वेषामेव वा तत्प्रतिग्रहस्य धर्म्यमा जपतंसमाचरेत् अर्धोदयमाणां पूर्ववत्तत्त्व अन्यपरिग्रहे इति हेमाद्रिविरचिते लिंगपुरा
णे प्रतिग्रहप्रायश्चित्ते अथ पुनः स्वं संस्कारो गायत्रीप्रसंगात् प्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे नपितानगुरुर्भ्राता पितृव्यश्च पिता
महः तद्द्रव्याच्छादयेत् पुनः संस्कारकर्मणि यद्यप्रतिग्रहे स्वेच्छया लाक्षिणमह स्वपि हानेषु युक्त्वा व्यात्मत्वं संत्यजे हुद्धिमानि
त्य नित्यनैमित्तिकानांतु कर्माणि विफलं त्यजेत् कर्मस्पृशांतिनाय स्मनुकूर्पा द्वेस्मातरं श्री त्वप्रतिग्रहे मूल्यमन्यगोत्रं द्विजोत्तमे
अभ्यस्ते गंधवस्त्रादिषु तस्मात् देवो समभ्यसेत् ब्रह्मोपदेशोहो मंत्रसर्वे तेन समभ्यसेत् लिंगपुराणे पुत्र्याय धनचापत्न्यान्तरद्या
देरमातरं पुनः कर्मणि संस्कारे कौलाभ्यसेनम यथाव्यासपुराणे कर्मेकुशलकस्य गोत्रं प्रपलतः तस्मात् दुःखो यदेर्यो युगा
यत्रीं वेदमातरं अभ्यसेद्विधिवत् एच्च नपारपूर्वमतं स्मृतिः गारुडपुराणे योविप्रोधनलोभेन गायत्रीं वेदमातरं तुला
प्रतिग्रहित्तराणां द्रघ्यान्नस्मनतिष्ठति यध्वा त्राय समायुक्तो अयुतं जपमाचरेत् अमत्यारोष मासो निसादिवित्रीयति
तो भवेत् स्कंदपुराणे तुलाप्रतिग्रहिहीराणां यो विप्रो वेदमातरं नस्पेवनिष्क्रति देष्ठारयाराणाम्प्र्वेनो जपि त्यान्यतु तस्तु पाता
द्धिनामो त्मनुत्तमां नाम याज्ञाद्धेमामो तिजपहोम सुताद्वैनैः विदित्वा यो द्विजो मोहात्प्रायश्चित्तपरांमुखः स याव मनु
भूपाथुत्वरको भवेजायते इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रसप्रायश्चित्ताध्याये गायत्रीप्रसंगात् प्रायश्चित्तं अथ परार्थे
गायत्रीजपत्क्रतारां प्रायश्चित्तमाह परार्थे श्रृणु राजेन्द्र गायत्रीजपकृन्नरः होमार्थे धन लोभार्थे सर्वे पापक्षयं तां व्रजेत् गा
रुडपुराणे ब्राह्मणो धनलोभेन परार्थे वेदमातरं जप्त्वा नरकमाप्नोति तं क्रतोनैव मेदुष्ट कूर्मपुराणे वेदमातासु गायत्रीज

मा॰ऋ॰ १५० 150 यतां पापनाशनीं परार्थं तां त्यजेद्यस्तु स नरो मातृघातकः लिंगपुराणे पारमेष्ठ्यं जपेद्यस्तु गायत्रीं शुद्धमानसः स वै नारायणः
साक्षाद्दिवाकरोऽपि विश्रुतः महाभारते वेदमातरं तु गायत्रीं लोकमातरं च जाह्नवीं तथा वेदविदो विप्रान् मान्यानिमान् सेवेत बुद्धिमान्
तपो दानादिकं पारं स जपेत् परार्थे जनवल्लभः सहस्रांशोरिति तत्त्वं स यान्ति स्थानमक्षयमश्नुते नरकं नैव वाप्नोति पापलेपविवर्जितं बंध
वान् तस्यापि स्मृतिरस्ति वक्ष्ये मुनिपरायणैः दशसहस्रं जपतो देवी परार्थे स्वल्पमेव हि शतं परार्थे जपतः परां कं परिकीर्ति
तं सहस्रसंख्यया न्यार्थे शुद्धधर्मं चाप्युदाचरेत् अयुतं नियुतं वापि परार्थे धनलोभतः जपतस्तस्य कर्माणि सफलानि
वीति हेतुः तस्मात् परार्थे मूल्येनाशुभं परा चतुष्टयं औपासनाग्निं संत्यज्य गायत्री दानमेव च क्लेशानां च पुनं कृत्वा पंचानां
ततः परं परार्थं यावती संख्या गायत्रीं प्रणवात्मिकां पुनः स्वार्थे जपेत् तस्मात् ततः शुद्धिमवाप्नुते एवं कृत्वा द्विजः शु
द्धः स्याज्जलकाकवत् तस्य जन्म वृथा लोके नाम धारणमात्रकं इति हेमाद्रिविरचितपरार्थगायत्रीजपवर्तांप्राय
श्चित्तं अथ ग्रामप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे अरण्यस्त्वान्नभोगार्थं ग्रामं राज्ञः प्रतिग्रहेत् द्विजः
राजानं द्विजातीनां तु बुद्धिवानसंस्मरेत् नरकं कालसूत्राख्यं चिरं गत्वा ततो भुवि विद्रणो भवेत् सोऽपि सर्वधर्मबहिष्कृतः
ग्रामलक्षणमाह चतुर्विंशतिमते॥ दशागारं जनपदः शतेनागारेणा नगरं अतस्तु यत्तु पल्लीस्यात् सहस्रं ग्राममश्नुते ए म॰
ततः परं राजधानी सौधप्राकारशोभिता जनपदादानां प्रतिग्रहे यजि दानं कृत्वाघ भावं प्रत्येकं दोषं प्रायश्चित्तं चाह व॒ १५०
मपुराणे अरण्यानि ष्क तं ग्रामं प्रतिग्रहं द्विजन्म नां जनपदं ये च ग्रहीष्यन्त्यज्ञानाद्वा भवेषु वि जनालप्रतिग्राहे चां

सलोहविभूषिते प्रतियहृद्विजोपस्तु सम्भवे द्वीपसोधिपि पत्नीप्रतियहे एव च नृत्यन्यावर्णेसमाकुले नरकं चानुभूयाथ
५ एकजन्मभवेत्पशुः व्याघ्रप्रतियहे विप्रः पत्नीभोगपरायणः यमलोकमुपागम्य स्थित्वा नैव पातनाः भुक्त्वा भुवि म
५ हारोपे स्थूलसर्पोभवेत्पुवि अथ षडङ्गंवक्ष्ये चतन्मकृच्छ्रशतत्रयं प्रायश्चित्तमिदं एव च यथाशास्त्रमप्रदिष्टं द्व
जिहानं लक्षभावे प्राय श्चित्तं विशोधनं तपोंद्वे कंसमभवेपं चगव्यं ब्राह्मणभोजनं च इति संप्रोक्तं विधिवित्तप्राय
प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ चक्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह ॥ लिंगपुराणे एवं ब्राह्मणेभ्यः पितृषुं प्रोक्तमत्र
तिलादिमिश्रितं स्वर्णं वस्त्रमाल्यविभूषितं मन्त्रसंक्रमेण जनकार्तिकं प्राग्निमा हिने इत्थं जनैर्दक्षिणा रथ्यं संसारे
तस्यचरणं विदध्याद्धानं संपाद्य मनसैव लं स्नानमाचरेत् गायत्रीं च जपेत् न्यस्य प्रातः संध्यां पश्चिमे प्रतियहे तद्
१८ द्विसहस्रं मुनीश्वर वक्तुल संख्यं नतानां वत्संख्यां प्रशस्ते ततेः वस्त्रस्वर्णैरन्यंच प्रतियहृद्विजोत्तमः तस्मात्पुनर्न्यर्थस्तु
नप्रत्यर्पयेद्वा तस्याय धानं संतम गायत्रीं लक्षमाचरेत् एवं चैवविप्रश्रद्धाम्नं न्यायमुपमानमुपायात् इति संप्रोक्ता वि शान्ता ८
धिवित्तप्रायश्चित्तं ॥ अथ पदशयनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे प्रायश्चित्तमतः शान्तिः प्रतिष्ठाने
मुनीश्वर तद्गोदानमेव प्रायमाणं तन्मन्त्रेण समय ततोपि हरा हानानि विप्रेभ्यः पूर्ते नास लभे स्वयं गोभूमिनृहिरण्यादि
वासोधान्यं गुडानि च रजतं लवणमिति तद्दशहस्त्रानुक्रमात् एतन्मनियंद्विप्रः प्रायश्चित्तं समाख्यायते तत्त्वं दंगत्वा
नदीदेवगृहं अथ प्रतिग्रहरणं प्रायश्चित्तमाह हैवीयं चेतप्रतियहे भमेध्याऽस्मे के विशोधनं निष्प्रतियहे तप्त

प्रा॰हे॰ १५१ 151 छत्रपत्रप्रधेरितं परार्कमनिभिः प्रोक्तं सुवर्णस्य प्रतिग्रहे अन्नास्य प्रतिग्रहे एजन प्राजापत्यं विशोधनम् वस्त्रप्रतिग्रहे देवीं जपेद् दृष्टा तेव
धः पाम्य प्रतिग्रहे जन्द्ध तदेणा दुर्ध्ये प्रतिग्रहे परार्कः पादपूर्णं च गुरुदान प्रतिग्रहे एतत्तस्य विशुध्यर्थं पावकं कृच्छ्रमीरितं लवणे
पंचमासं स्वं जपेद् विमनुकमात् एतत्स्या प्रायश्चित्तं यस्य दानस्य यत्परिमाणमुक्तं मया परिभाषायां यदुक्तं परिमाणं तस्मात्प्रति
हे एतस्मात्प्रायश्चित्तं अथ लेच ततद्धक प्रतिग्रहे स्नात्वा सहस्रं जपेत् अत्र प्रमस्रगोमतिग्रहे पूर्ववत प्रायश्चित्तं कुर्यात भूदाने
पितथैव पोजनीयं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते दशदानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ चतुर्विंशतिमूर्तिप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह सं
दपुराणे ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमः विप्रद्रोहः प्रजाद्रोहः आचंडालाधनार्जनं उपेक्षा पापिनां न दानं पुराण क
कुशास्त्रनयाचापल्यं परनारीषु पाडुक्षपुलिखितः स्वजातिसंपरित्यज अज्ञातोपरिग्रहे द्विजसह वार्ताश्च वृत्तौम्रव
तिस्तत्र सर्वदाहिंसा पशुमृगादीनां मातापित्रविहंस्त्रनं निषिद्धमांसानां भक्षणं कुक्कुटस्य च तथा दुर्जन संसर्गः सज्जनत्यागए
पवयत्पकाहं प्रपुण्यप्रर्षेन दानं अश्रोत्रियप्रव गीतनर्तनचापल्यं सदानिष्ठुरभाषणं अपि सा श्रिपुहारेष्ठुसत्स्व नयच परिग्रहे
उपवासादिनेभक्तिस्तदा तांबूल भक्षणं नीर्थे देवालये पकापि अविश्वासः सदा भवेत एवमादीनि पापानि एतां पापरतात्मनां
क्रियार्थ सर्व साध्याब्रह्मलोकपितामहः कृपयापरयातेषां लोकानां हितकाम्यया चतुर्विंशतिमूर्तीनां दानं पापामनुत्तमे कल्प राम॰
यभासविश्वाम्भाः दैतानां सुदातत्र कुरुध्वं पुण्यकालेषु दानान्येतानि सर्वथा ॥ नारि ब्यथमहत्मापान्याल स्यं कर्तुमर्हथ उ॰ १५१
मित्यनितदा वाक्यं मांधातापसुखान्नृप कुर्वंति प्रमुखेभ्यो दानान्येमा विप्रंशि शः तदा प्रभृति लोकेस्मिन्नाज्ञान्नपुराणसंगमे कु

वैतिहन्नमखिलं विमुक्तः पापराशिभिः कालो युगविशेषेण राजेन्नोद्दानशीलीनः भवेद्यत्तेमहन्नाघ्नं पापेभ्यो मुक्तिमाप्नुयु चतुर्वि
शतिमूर्तीनामेकामेकापृथेकृपा पः कुर्वीत स्वर्णेन मराजा सुखमश्नुते कूर्मपुराणे चतुष्पलप्रमाणेन मूर्तिं केशवस्य पित्तीं।
सुवर्णेन विधायाज तानि मितां तालहस्तगानि तां विप्राय वेदविदुषे दीर इायवकुटुंबिने अर्चितां गंधवस्त्राद्यैः पूजितां नामभिः पृथ
क् रघात्रणपदिने माने सर्वपातिकयस्यांगति केशवं पलमानेन सुवर्णेन विचक्षणः पूजयित्वा विधानेन रघात्रिमापधीमते स्व
र्णधिमानमात्रत्यय पावे गणसेवितः प्रविशेद्धस्मवं स्थानं उत्तरावृत्ति दुर्लभं मार्कंडेयपुराणे केशवं प्रतियत्नेन पात्रेस्म्यं विप्रो
धनातुरः स्वतं रभिर्विधानेन निष्कारणात पापपः स्मक्त त्यादानमपि वाकुर्यात् स्वारर पूरणं तस्मै वनिष्कतिर्हस्तलालाविम
समाप्यच रहस्युन्नमपा विरूपनाममंत्रयजपंचोरेत मामप्रदीक्षाप्युपापश्चित्तमभजन्माक्कमनुजन्मे प्रमहस्यं विलेसुमामास समात्रे
णाशुध्यति जपेद्व्यासंततः पूतो भवतीह सर्वदा एतद्दानस्य सौम्य तारा धानाभावेलसमात्रेंनाममंत्रपंजपेमन्तोभवति ए
वंनारायणादीनां मूर्तीनां मातियरे आधानाद्यकरणे लसमात्रेंनाममंत्रेपरणशुद्धिः अथवाराइहा पूर्तादिनं गृहत्वानमापश्चि
त्ते तराकारामरेगलपाशिनस्वोदरपोषणार्थंग्रहः इतिहेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये चतुर्विंशतिमूर्तिप्रति
ग्रहप्रायश्चित्तं अथ दशावतार प्रतियह प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहोथ वामनः रा
मो रामश्च रामश्च बुद्धः कल्कीस्तथैव च जपेत्तिदिवसो भूमिंक्षुत पुराणानमपि वा शपनो स्यान द्वादशपामन्त्वा हिवु ब्रह्मादि
द्रशापाणि हंते वसुवर्णेन विचक्षणः पलरूपं सुवर्णेन मत्स्यं प्रतिमाद्यपो मत्स्यावतारमालिख्य पूजयित्वा विधानतः

मा॰त्रे॰ रयाः ध्यात्मविद्रुषे तस्मै तुल्यं निशामय वैकुंठे निवृतं कृत्वा ततो निर्वाणमश्नुते एवमन्याबतारेष्वपि तद्धृतदिने श्रुपः द्याथादि
१५२ ह विप्रायपूर्ववत्फलमश्नुते अर्चितानप्रधर्षितान् विप्रोभोगपरायणः प्रतिग्रह्य तान्मभो गार्ग्य (विप्रोवि षुनिरितः ग्गा
धानं वा नरकाकारान् न्यमकृत्वा रेवसंचकः सयाति नरकं घोरं कालसूत्रमनश्चरं सुखं॥ चतुर्विंशतिमेते सोम्यप्रतिग्रहो तेव इति
15 बुध्वा विचारयेत् अशनाच्छादने रक्षो नृपाभोगपरायणः अकृत्वा धर्ममिलपंचेवि प्रालेनमंस्वेशेत तस्मात्मापवि
शुध्यर्थं निष्कृतिं पापमोचनीं प्रातःस्नात्वा यथाकालं नित्यकर्म समाप्य च शालग्रामे यथा राजन् प्रतिमायां विधानतः प
चामृते पंचमे न्द्रैः मध्ये मध्ये निवेदनं ज्ञाभिष्विच्य पुनर्दद्यं पंचवासरं दिने दिने चतुर्थकालेचवोशीस्वपेत्स्थंडिलदेशतः प
रेद्युः प्रातरूत्थाय पूर्ववद्विधिमाचरेत एवं मासव्रतं कुर्या त्स्वं चुराश्यं पिवेत्ततः गोदानं तत्र कुर्वीत तस्यापस्वितजायतेतये ए
कन दद्येणाभिषिच्य ततो जलेन स्नापयित्वा मध्ये धूपदीपनैवेद्यांतं कृत्वा पुनरन्येन द्रव्येणपूर्ववदभिषिच्य सर्वं पूर्वव
त्कुर्यात् एतत्प्रायश्चित्तं दशावतार प्रतिग्रहे देवरित त्वं प्रत्येकाभिषेकद्रव्ये न पार्यं दशमं स्व्यात्क्रमेणाभिषेचनीयमेतद्दि
नस्य सौम्यप्रतिग्रहत्वाद्रल्पत्वं॥ इति हेमाद्रिविरचिते दशावतारप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ परमलक्ष्मणप्रतिग्रह प्रा
यश्चित्तमाह स्कांदपुराणे द्विजोयो भोगलोभार्थं पत्नीपुत्रवशंगतः चातुर्मास्ये परकाले यल्लोपो द्रामल क्ष्मणोत्य
र्तितो गंधवर्ण्याधिस्वर्णरूपाकारिरमो कल्यो तद्विधिना राजन्प्रतिग्रहस्य सर्वोप्रपे तेनाधानं तणद्वादशीं कृत्वा मुक्तिपरं व्रजे राम॰
त् अमप्याशेषमाप्नोति तिस्मापश्चित्तीभवेन्नहा एतदुक्तमप्रतिमाप्रति ग्रहविषये नहातिरिक्तप्रतिमाप्रतियहेनतथा घुना १५२

रिकं उक्तं दुष्टप्रतिमाप्रतिग्रहे न तत्कर्मोकरणे प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे द्विजोऽयस्तु समार्गेण प्रतिमासंप्रतिग्रहे धर्मादिकं
परित्यज्य प्रायश्चित्तमभिसंचरेत् चैत्रस्य शुक्लनवम्यां तु उषः स्नात्वा जितेंद्रियः नित्यकर्म विधायाथ सुगंधपुष्पनिवेद्यैः तथैव
ब्राह्मणानुपामेत्य पूजयेद्राममलक्ष्मणौ पंचगव्यं प्रातः प्राप्य पूर्ववत्स्नानमाचरेत् अभ्यर्च्य विधिवद्भक्त्या ततो होमं समाच
रेत् स्वगृह्याग्नौ प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्यभागं तमाचरेत् तिलैश्च विरजाहोमं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्।। ब्राह्मणान्भोजयेन्मध्या
घ्याविचानुसारतः अलसत्वान्नेन प्रतिमाप्रतिग्रहेण वर्ष्मादेकवारं पूजयित्वा पश्चाद्विरजाहोमं कुर्यात् एतेन महापातकनिवृत्तिर्भ
वति इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये हेमलक्ष्मणप्रतिग्रहप्रायश्चित्ते अथ श्रीमूर्तिप्रतिग्रहस्य प्राय
श्चित्तमाह स्कंदपुराणे विद्यमानधनो विप्रस्त्वकिंचनः स्ववाजनेन प्रार्थयित्वा शिलां शालग्रामरूपां महोज्ज्वलां प्रतिगृह्य महा
धनवान्भूत्वा विमुक्तोपरि विक्रयं यदि पापात्मा पश्चाद्यस्य धनेः खलु लिंगपुराणे शालग्रामशिलाविंबप्रतिग्रहस्य पल
तः तद्धनं परिहृत्वा विक्रयं यदि मूढधीः सर्वे नरकभक्पापी घृणः स्मृतो प्रजापतेः तस्य पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं निरूप्य
ते पंचरात्रमुपवासः स्नात्वा प्रातः संध्यादिकं स्मरन् पंचगव्यं पिबेत्सम्यक् मंत्रैरेव क्रमात् प्रथमं षट्कमाशं पीत्वा शुद्धो भव
ति निश्चयः पलमेकं गोमूत्रं पलार्धं चैव गोमयं क्षीरमष्टपलं दध्यात्त्रिपलं दधि स्मृतं २ सर्पिरेकपलं यात्तु पंचगव्ये विमतं द्विजैः
गायत्र्या चैव गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि देवस्य त्वेति मंत्रेण पिबेदाज्यमनुत्तमं एतेन
शुद्धिमाप्नोति विक्रयित्वा शिलां द्विजः नोचेद्दिनं कृते व्यतीते प्रजा सर्वे पापफला सा शिला पश्य गेहस्था पापरगा सैवं तु तद्ग्रहे शालग्राम

प्रा०हे० शिलांपत्नतुलसीकोमलैर्द्विजैः स्वयंपेयः पिपूजयेत्तस्मात्सर्वपापैः प्रमुच्यते एतत्प्रायश्चित्तं तद्धिकेनरे वनप्रतिग्रहे तु इतिहे
१५२ माद्रिविरचिते श्रीमूर्तिप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथ चक्रपाणिप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे चक्रपाणिं द्विजो
153 पत्नुप्रतिग्रह्य समर्चयेत् तस्य ध्येकाग्निकासेवंत कृच्छ्रं घोरकोपमं नर्मोग्ययोगपपातुस्यं तत्पीत्वा मुनिजो भुवि सर्वपाप
विनिर्मुक्तः स याति परमं पदं चक्रपाणिं द्विजो मोहात् सागिरलैर्वविक्रयेत् स मज्जघातकः प्रोक्तः सर्वकर्मसु गर्हितः च
स कर्मस्वपंकमं येन देवो द्विजोपरि विक्रीय त्वा मस्त्या पमवाप्नोति सुदारुणं चक्रपाणिविक्रयेणाल्पमामविक्रयप्रायश्चित्तं तत्सर्वं
कुर्यात् इतिहेमाद्रिविरचिते चक्रपाणिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ शिवलिंगप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे मरकतं स्फ
टिकं लिंगं शिलादं यं द्विजोत्तमं प्रतिग्रह्य पत्नेन सुभयो तारकं द्विज अविक्रयपरेस्याप्यात्मपित्वा दिने दिने तस्य पुण्यं निग
दितुं मया शंक्यते नशकाने लिंगशिरोच्चं तत्र इंद्रयं मूत्रादन मोदितं पूजयेद्यस्तु तात्मा सर्वपापैः प्रमुच्यते शिवदत्तं चतुर्दशं
चातुर्मास्यव्रतादिषु प्रतिग्रह्य समर्थ्योपि विक्रेयं यदि पापधीः तत्क्षणे नाशमायाति यमलोकमवाप्नुते लिंगविक्रीतुः प्रा
यश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे संपाद्य बहुभिर्मूल्यैः प्रतिग्रह्य नरोन्नमान् विक्रीय त्वा द्विजो मोहात् कुलकृच्छ्रं समश्नुते नतस्य पुन
रावृत्तिर्यमलोकात्कदाचन सोऽप्येनं निर्जनं गत्वा स्नात्वा प्रातर्यथाविधि लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य समिद्भिश्चाहुते भुवि अयुतं प्रसहं वा
पिचक्षणं मांतिलैः सह त्र्यंबकेन मंत्रेण नियमात्स तथा द्वैकं यावदस्तमयं यातिसंख्या यावत्प्रवर्तते फलरसं नरा कुर्यात् स्वपेद्रत्नमथस्मर प्रा०
न एवं कुर्यात् संचरात्रं पंचाग्नमतं द्विजः पंचाव्यं पिवेतमस्त्राद्धः शुद्धो भवति नान्यथा इतिहेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ता ध्या १५२

ये शिवलिंगविक्रयप्रायश्चित्तं अथ शंखप्रतिग्रहतद्विक्रयप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे प्रतिग्रह्य द्विजः शंखं देवपूजार्थमाहरा
त् सलक्षणं च सायं च पुण्यकालेषु पर्वसु विक्रमेयदि मोहात्पापमलोकं समश्नुते शंखदर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते तं विक्र
षित्वा मोहेन सपापी न भवेत्किम् तस्यैव निष्कृतिरियं कथिता मुनिवल्लभ स्नात्वा हरिदिने पुंडूकृतं पापमनुस्मरन् उपविश्य
शुचौ देशे विष्णोर्नाम्नामष्टसहस्रकं प्रातरारभ्य सहस्रान्यावत्सूर्योदयो भवेत् तावज्जपित्वा नामानि परेद्युरद्रोभवेत् स्नात्वा पुन
लं द्वादश्यां पंचगव्यं पिबेन्मुहूर्तं पारणं च ततः कुर्यात् बुद्धिमा मोर्तिपोर्विको इति हेमाद्रिविरचिते शंखप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं घं
टादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे प्रतिग्रह्य द्विजो घंटां धूपपात्रं च साधनं पीठिकां दीपपात्रं च स्नानपात्रं तथैव च
सधर्मः प्रतिगृह्यैतद्धनार्थं विक्रयेदिमान् स वै नरकमासाघ दशगोपोहि जायते स्कंदपुराणे धूपपात्रं च घंटां च स्नानपात्रं च
पीठिकां दीपसाधनपात्राणि सधर्मे प्रतिग्रह्य च विप्रो धनविमोहाद्यो विक्रयेद्यदि मूढधीः स वै नरकमाप्नोति तिन्निरिव्यागोपोहि
जायते तस्य निष्कृतिरुक्ता मुनिभिः सत्यवादिभिः प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा देवागारं विशोधनः उपलिप्य तदग्रे तु रंगवल्ल्या घ
लं कृतं पालाशसमिधः सहस्राणि क्षिपेच्छतं संख्यया स्वगृह्याग्नौ समिद्धे आज्यभागान्तमाचरेत् तद्विष्णोरिति मंत्रेण जुहुया
त्समिधः क्रमात् व्याहृतेनवहोत्तं चरुं तं पंचसंख्यया यावत्स्रानुसायमेति तदाहारं समाचरेत् क्षाराहारं चरुं स्वपेद्वै समी
पे तु पुनः प्रातः प्रबोधयेत ततोपि पूर्ववत्कृत्वा मंडलं पत्रपूजयेत तदा विरम्य नियमं पंचगव्यं पिबेत्ततः घंटादिविक्रयेत्तात
प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं न तस्मात्प्रतिग्रह्णीयात्स्वं वा जलमेव च यदि मोहात्प्रतिग्राही पंचगव्यं पिबेत्ततः इति हेमाद्रिविर

मा॰रु॰ चितंधाराद्विविक्रितः प्रायश्चित्तं अथ ताम्रप्रतिग्रहीतुः प्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे ताम्रपात्रं द्विजो यस्तु ग्रहणकालेषु पर्वसु
१५५ प्रभुमानाधाय्यथाव्याहीसदैव नरकमश्नुते तेनैव मासाष्टकं तु धूपरागो वा जायते धर्मपुराणे ताम्रं यदि द्विजो लोभात्प्रभावे
154 त्कारणं विना ग्रहणकालेषु ग्रहणे स्वीकृत्य तीर्थे पाते चैव ध्रुवौ मृत्वा नरकमाप्नोति वृद्धः खं प्रजायते मत्स्यपुराणे ग्रहणका
लेषु संक्रान्तौ व्यतीपाते चैव वैधृतौ ताम्रं द्विजो राजतं स्वर्णं दानमप्यापि वा प्रतिगृह्य महारौरवमवाप्नोत्यसौ ध्रुवः स्थले वृद्ध
हंसो भवेत्पापी तस्मात्तत्परित्यजेत् प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पार्थिवः कौ तद्रूप्यस्य चतुर्भागं ब्राह्मणाय नि
वेदयेत् तेन पुण्यो भवेत्सद्यः संध्याकाले पिबेज्जलं अन्नं द्विजाय परान्नं वा शुद्धिमिच्छन्नहं स्वयं देव परिदेवात्मसु मन्त्रं पंचग
व्यं पिबेत्ततः इति हेमाद्रिविरचिते ताम्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कांस्यपात्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे ध
निष्ठाः पंचकमते त्यो रूपमहोरवे ग्रहणकाले सुपर्वकाले कांस्यं प्रतिगृह्य द्विजो परिहरेत्कंसरकं घोरं मन्नुभूपजनेष्वरी नरकं तेनैव मा
साघस्त्वं च जन्म भवेत्तदा लिंगपुराणे अष्टाशीतिपलं कांस्यं तदर्धं वा तदर्धकं ग्रहणकाले द्विजो मोहात्प्रतिगृह्य च गतस्य
मलो कसपागम्य नरकं तेषु वृषं स्थले नरं तेन कंकुत्वा चापो भवति निष्प्रपः तत्पापपरिशुद्ध्यर्थं तच्च तुर्यांशमाददात् द्रव्याद्द्विजा
पतातत स्मात्पापात्प्रमुच्यते तेनान्नं वा सुवर्णं वा जलं वा वस्त्रमेव वा प्रतिग्रहपरो देयात्तं च गव्यं पिबेत्ततः इति हेमाद्रि राम॰
विरचिते कांस्यप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ तिलपात्रप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे विषुवे प्रीत्से पमस्यां १५५
तै स्त्रिषु मासागो रूपध्ये ग्रहणामनुसारेण रोगशान्त्यर्थमाददात् तिलपात्रं ममो धर्मे त्वाधूर्चितं तिलपूरितं द्विजो लोभ

नमस्तामप्रतिगृह्य धनादरः तस्यापफलमासाद्य जाप्यं तेहरिरेवमुः तद्दोषपरिहारार्थेअष्टुतंजपमाचरेत प्रायश्चित्तंन
कारयतिमद्भुक्तोभवतिध्रुवं एतद्द्रव्यंद्रव्यविषयं यथाशास्त्रतिलकालितपात्रप्रतिग्रहेविशेषमाह गारुडपुराणे
ताम्रे विंशत्पलंश्रेष्ठंप्रस्थमात्रतिलैः सह पूजितंगंधपुष्पाद्यैर्देसिरणाभिर्यद्योजतः प्रतिगृह्य द्विजः पापः शुद्ध्यर्थं शास्त्रचोदितं
निपतेतिजपेद्व्याः संख्यापूर्णमतंद्रिनः शुद्धोभवतिदुष्टात्मा पापात् स्नात्वाराधिपपंचगव्यंपूर्ववत् नक्षत्र अन्नंजलंधा
मंसंग्रहेविप्रस्यपूर्वंषत्प्रायश्चित्तं इतितिलपात्रादिविविधितितिलपात्रप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं अथाजवेसलमतिग्रहप्रायश्चि
त्तमाह मार्कंडेयपुराणे निरीक्षितानंपोयत्वा कांस्यपात्रेस्थितंप्रभुः तस्मत्समोभवेत्सिक्तनिर्भोग्यो जायते धवित्तदो
षपरिहारार्थं प्रधानेसंपरित्यजेत स्नात्वातद्दानीमस्मत्रसहस्रंजपमाचरेत उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्यंपिवेत्ततः एतत्स्ना
ज्यप्रतिग्रहविषयं शास्त्रादावुक्तस्याज्यस्यनिरीक्षितस्य प्रतिग्रहे अष्टजगायत्र्या शुद्धिः इतिते माढिविरचिते आज्य
वेक्षणप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथहरिहरयोगेहरिहरप्रतिमाप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे एवं संवत्सरेरा
जन्कार्तिकेपौर्णिमादिने योगोहरिहरोनाम सर्वपापप्रणाशनः कृत्वोदिसमोयोगोगांगास्नानाद्युतंसम महापातकसंघा
तदावानलसमप्रभे तत्रस्नानादिदानानि पितृश्राद्धंमरंतरं योगे तत्र पराराजन्नभुखजोवानरेश्वरः हरिहरस्वर्णम
यांधवलसुवर्णाद्भिः पूजपित्वा जागरित्वाविप्रापाध्यात्मवेदिने दद्यात्तेषद्भुतात्माश्रुतिमाप्नोति पार्थिव लिंगपुराणे
योगेहरिहरेणज्ञा ब्राह्मणोवाजनाधिप योवाकोवाधनोलोके पूजयित्वाहरिहरं जागरित्वातदारात्रौ परेद्युर्विधिपूर्वकं अर्च

प्रा०के० पितृव्यादि ज्ञाग्न्याप स्थारोहितापासहजन्मपापप्रलंबकंमपात्रस्य त्वशक्नोति ततस्य पुनरागच्छति निर्भ्रंसलोकान्तराचन मुक्तिस्थानानि
१५५ च विराक्कैलासापरतात्मनां अन्नमात्रपरिग्राहेन च लौकिकसाधनेपरित्यजन लोकवार्त्तां पवित्रान्मुक्तिमान्सदा अंत्यका
155 लंपापापोते मनसाम्मेन संस्मरेत नारायणस्य सर्वार्थ संवेधुतिपरं व्रजेत अस्मृत्वानीससदाशास्त्रैव दातं पर्पलोकपन स एव
मुक्तिभाक् शीघ्रं नरश्चं संस्मारन्मुरं अयोगं हरिहरं साधयेपघरिषुरापपापाद् सह वसति मायांति पोवाकोवाभवः स्थले च त्वा
येतानिराजे द्रुमुक्तिस्थानानि सर्वेदा धन साध्यमिमं राजन नरोपः क्लेशसाधनं ततो हरिहरे योगे योविशेभागालोलपः प्रतिन्द
स्थनरायस्माघततं नृपरास्थुखः स्वत्तपापं महाघोरं अनुभूयभुवः स्थले स्थावरत्वमवाप्नोति न स्माहतमारिसजेत कर्मप
राता योगे हरिहरे विप्रः प्रतिग्रहधनातुरः मनुपापं महद्धोरमनुभूयमहातरा स्थावरत्वं भवेल्लोके यावदाभूतसंप्लवं प्रायश्चि
त्तमिदं राजन मुनिभिः परिभाषितं ध्यानं च मे परिग्ज्ञथ्य स्नानमुपागमत तेरुजामवा प्राप्यकुर्यां चाहापराहृंदेवोप्यव्ज
नैमिकांपंचगव्यपिबेन्नतः एतेनशुद्धिमामाति नरोनैः। श्री स्कन्दपुराणेक्षेत्रे नैः इति हेमाद्रिविरचिते हरिहरप्रतिमाप्रायश्चित्तं अथ प्र
र्धनारीश्वरप्रतिमाप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कांदपुराणे स्वर संवत्सरे माघ योगे मायोगपुण्यथिनत्रापि भगवान्स्त्रो
भूरर्धनारीश्वर रूपः पञ्चनित्यो न भिः पापमोचने नान्य साधनं महत्पुण्यस्नानदाने होमं व्यावृतिप्रभोजनं पितृनिर्वाप एम
तं वापि सेवो वोरवतात्तये मोहादिति लिंगमिश्रं सर्व पापमनुन्नपे योर्गमां प्रतिमां कृत्वा सौवर्णां लक्षणान्वितं पञ्च १५५
पितृव्यप्ररोपेतां ज्ञागोरिताानि शानिमां योस्य पुनरभ्यर्च्य पूर्वेव द्विषिषु वेकं योरघाद्विप्रपो पयर्वेन्मुक्तिभाग्भवेत मनुष्य

अथिकं कृच्छ्रमलस्त्रविगर्हितं सर्वपापालयं हेयं अस्थिरत्वज्ञासपरितं मनुष्यजननाद्गुणेन पाषाणत्वं वर्षसदा अतः स्वार्जितवि
त्तेन योगक्षेमं समाचरेत् सपातित्वमरणः स्थाने नरः कुलस्य षपूरितं तस्यैवाब्राह्मणो लोभाद्धियाशक्त्या प्रतिग्रहं स एव नरकस्या
यी पापवराभूतसंस्वं एतत्सात्विकं दानेहिरण्वा तस्य प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं मेवर्हापि यागादिकमथ्यापि वा उभयोर्यदि लोभेनन
रकं प्रतिपद्यते तस्यैवानिष्कृतिर्देहत्यागपूर्वकं वत्सरं वमाचरेत् लक्ष्मीनारायणांच षष्ठियोगापद्जरणं नारायणयोगेषु प्रतिग्रहे त्वे
वमेवप्रायश्चित्तं विवेचनीयं नान्यथा इति हेमाद्रिविरचिते अर्द्धनारीश्वरयोगप्रतिग्रहप्रतिग्रहस्यापश्चितं अथ दुर्जनप्रतिग्र
हप्रायश्चित्तं अथ दुर्जनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ दुर्जनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह॥ लिंगपुराणे वेदमार्गपरित्यक्तसदावे
ह्यापराधणाः कर्महीनोह्यधारो धौर्त्यवन्ध्यासंगणानिस्कः संध्यादि नित्यकर्माणि मुक्त्वा यामसमाचरेत् वृथा हिंसामृगाहीनो सं
तापेनासिमधुप पत्नीपुत्रस्याते दैवताराधनेत्यजन् परवित्तपरस्त्रैव परहरापहारिणं वेदशास्त्रपुराणेषु कथासु मह
तोऽप्युच अविश्वासो हेतुवादे स्वार्थवाकं यद्देनहारं देयाप मिध्यापण्यं दर्वे विप्रसाधनं अपंपरोपकारश्च अयं विष्णुः शिवोप्य
यं च यवासब्रह्मादीनां जपतो नाम नास्यवान् कुंकुमेके पर्वतश्च पश्चाद्रेकांतभाववान् कर्णमूलेगंधलेखं शिरसी षं च वक्र
गं नासिकाग्रे ललाटे वा तिलकं वा प्रकाशनं शुक्लं कपोलगंधं वा धारयध्यानमेव च चोरजारादि संसर्गे तांफलां भक्ष्ये नु
दासर्वकालेपिदश्राद्धे सोमसूर्यग्रहेपि वा द्धिभक्तः स्यापापमनसाकस्मां नारीपणांगनां अवेक्षणममध्यं च स्वयमोऽसंभक्ष्ये
मुद्द पंचादीभोजने मनसापित्रा मात्रा सुतेनसह भोजनं कुरुते विप्रः पापमात्रं नचिंतयन् अयं दुर्जनसंज्ञं स्यात्तं कृत्दान

प्रा॰छे॰ लेपन्मुद्रा शकटंपंचहस्तेन दशहस्तेन वाजिनं हस्तिनंशतहस्तेन दुर्जनंदूरतस्त्यजेत ततोऽर्जनसंसर्गः मौनिमान्मुखेविवि
भिः पुण्यकालेपुण्याहेन होतीर्थेषुसर्वदा विप्रः परिमर्जेयत्नो दुर्जनस्य प्रतिग्रहं अन्नंवासलिलंवापिहि एवंध्यानमेव
१५६ च महद्दोषमवाप्नोतितस्माद्दूरतःपरित्यजेत् संध्याहीनेव्रतभ्रष्टेविप्रेवेदविवर्जिते दीयमानंरसन्नंकिमपाद्युक्तंतत्कृतं परि
156 देवास्समुपचरस्त

राम॰
१५६
24

मपरायणः कुर्याद्देहविशुध्यर्थं प्राजापत्यं सकृत्ततः इत्यपादिसंभवे पूर्ववत्कृच्छ्रत्रयम् ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पापं प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह
अथ कुंडगोलकयोः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे जीवद्वा पतिर्यत्काकुमारं प्रजनेमतः स पुत्रः कुंडसंज्ञः स्याल्लोके ह्युपवहिष्कृतः
समाताजारिणा नाम स पुत्रः पतितो भवेत् म्रते भर्तरि या नारी सुत्वा पुत्रं तथा सुतः स गोलको नाम सर्वधर्मवहिष्कृतः न नाम अ
न्नं वा पितृमेजीवधनं तयोः कुंडगोलकनाम्नोर्दर्शनात्सापदापिनो स्पर्शनात्तानिदेतिसंकीर्तितेनासरणपहारिणो निषेधे नैमित्तिके का
म्यत्नानदानजपादिषु नेतयोर्दर्शनेभाषां सुत्तं च भरणमेव च संस्पृक्तदर्शनात्कर्मश्रवणान्नं भरणादिकं विरम्य भोजनं पश्चान्मार्जेदमव
लोकयेत् एतयोः पापिनोर्यस्तु द्विजः संस्कारकर्मसु आचार्यत्वं प्रकुर्वीत स विप्रस्तत्समो भवेत् तस्यापनयनं ... केशानां वपनं त
था प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात्स द्वादशविधिपूर्वकं तत्त्वा प्रतिग्रहाज्जस्सुवर्णाद्यास्समाहरत् अन्नं वाजः लमात्रं वा प्रायश्चित्तं निरंशुभं
सुवर्णादिद्रव्यमिश्रं प्राजापत्यं समाचरेत् धान्यं तदर्धमर्हद्यात् स्वल्पेतोपः प्रतिग्रहे एवं शुद्धिमवाप्नोति स्मृत्यर्थावेननिश्रुतिः कुंडगोलक
योः केचित्प्रायश्चित्तं वदन्ति हि पराशराद्यः सर्वे इति पत्तदर्शनापं इति हेमाद्रिविरचिते कुंडगोलकयोः प्रतिग्रहः प्रायश्चित्तमाह
अथ वेश्याप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे वेश्याप्रतिग्रहे राम ... पर्वसु अन्नं सुवर्णादि तत्प्रतिग्रहाद्विजो यदि ने
न जीवेन्महापापी मृत्वा नरकमाप्नुयात् स्कंदपुराणे नदीतीर्थे पुण्यकाले पित्र्ये वृषपर्वसु वेश्याप्रतिग्रहं कुर्वन् द्विजश्चांडालतां
व्रजेत् अंते नरकमाप्नोति सर्वधर्मवहिष्कृतः महाभारते दशशूनासमश्चक्री दशचक्रीसमो ध्वजी दशध्वजीसमा वेश्या दशवेश्या
समो नृपः वेश्याप्रतिग्रहात्स्यशरीरानमनं वचसा यात् एतानि तस्य पुण्यानि हरंति क्षणमात्रतः तस्माद्द्विजैः परित्याज्यो वेश्यायाः सप्रति
ग्रहः परिप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तं शृणुष्व मे केशानां वपनं कृत्वा संस्कारं पुनराचरेत् प्राजापत्यत्रयं कुर्यात्तुलानां प्रतिग्रहे सुवर्णमा
सत्राहे षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् एतत्सर्वप्रतिग्राहे विषये अभ्यासे द्विगुणं प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ व्यभिचारिणीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह

प्रा.हे. लिंगपुराणे अदर्शं भाषणं चैव हि हासो लज्जा विमोक्षणं एतानि पंच नारीणां व्यभिचार उदाहृतः मैथुनं त्वष्टविधं स्मरणं कीर्तनं
केलीप्रेक्षणं गुह्यभाषणं संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदंति मर्हषयः कृते तु स्मरणादभेत्रे
तया कीर्तनाद्भवेत् द्वापरे स्पर्शतो गर्भः कलौ संपर्कतः स्मृतः अष्टमैथुनमिति कलिगता व्यतिरिक्तविषये कलौ युगे स्मरणादि
कं संभवत्येव क्रियानिवृत्तिः सा साक्षात्संसर्ग एव गर्हितः शेषं रजस्वलावधि तदेवाह वामनपुराणे स्त्रीणां स्मरणजं पापं मा
सि मासि रजस्वला तस्मात्ते परुषसंसर्गो गर्भे संगो विधीयते इति कूर्मपुराणे स्त्रीणामहरहः पापं स्मरणाद्येजं तथा नष्टं त्वपा
तिराजं मासि मासि रजस्वला परसंसर्गजं दोषं न क्षीणत्वमवाप्यते जदपि क्षीणमायाति गर्भसंगो विधीयते अतः साक्षाद्व्यभि
चारः स्त्रीणां यथा संभवति साक्षात्स्वयमेव दर्शयति नतु वाङ्मात्रेण तथाह वामनः स्वानुभूतं सुहृद्दृष्टं हि एव्वमनुविग्रहे तथापि
तल्पे रक्षेत् गर्भे संगो विधीयते गर्भसंभवे नारी पवित्रा भर्तारि भ्यः साक्षात्प्रति-ग्रहदोषमाह लिंगपुराणे अभिचारे पदृष्टे
सर्वजिता वा धवा हि ये: तस्याः प्रतिग्रहस्यास्य ज्ञेया मुख्यजैः पापमोक्षैभिः तथापि देवात्मा न चेत्तत्र वर्णाधमेव च प्राजापत्यं चरेत्स्वर्णेन
दंधा व्यसंभवे पादं वेरेतः पश्चाद्दन्ते तोपरि संभवेदिति इति हेमाद्रिविरचिते व्यभिचारप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ भर्तृघ्नीप्र
तिग्रहप्रायश्चित्तमाह कूर्मपुराणे भर्तारं हंति या नारी गर्हिता हाहादिभिर्विधैः परस्येरणा पापा वाधि सा नारी भर्तृघातिनी शिवधर्मोत्तरे या
नारी बुद्धिर्विप्रपत्निं हंति विषादिभिः जरस्को मृतो वापि कादातांना वलोकयेत् चतुर्विंशतिमते गृहदाहेन पाषाणेर्ज्जलदंडादिः राम:
भिरहे भर्तारं हंति या याभ्रस्मादिविषेणेऽथवा यमदूतैस्त्वावध्या पीडिता पमकिंकरैः कोशति स्वकृतं कर्मेति हंते जनकं खड्गेः क्रमेण
मनसा वाचा भर्तारं स्यापमम तेन तदा जापं संपारितस्याः प्रोक्ताव्यधोगतिः भर्तृघ्नी ब्रह्महत्यावध्यभयं प्राप्नोति रौरव ततः प्रति ग्रहस्यास्य
भर्तृघ्नाः पापरंभा दोषं कुर्यात् यथा विप्रः तस्याः कुर्यात्प्रतिग्रहे महांतं नरकं गत्वा भवेद्दुर्विज्ञलोहरः ग्रहणकाले संक्रांतौ व्यतीपाते

पातेष्ववेध्यतो तत्प्रतिग्रहणं कुर्यात्तदापापविशुद्धये सुवर्णं रजतं वस्त्रमन्नं जलपरिग्रहे तत्प्रयतेर्दंड्यप्राणेनैकमासं कृत्वा विशुध्यति एतद्दत्वा
नविषयं ज्ञानात्प्रतिग्रहे द्विगुणं अभ्यासे त्रिगुणं संवत्सरादूर्ध्वं सोपि तत्समः ॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते भर्त्स्नीप्रतिग्रह प्रतिग्रहप्रा
यश्चित्तं अथ चांडालप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवीपुराणे चंडालाद्यो द्विजो मोहात्प्रतिग्रहः द्विजोत्तमः भोक्ता धनरत्नं पात्रिकं तो
चंडालतां व्रजेत् एतत्कर्मैतत्सर्वमिति चांडालेन कृतं वस्त्रं वर्जयेत्तस्य कर्मसु स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे तस्य
स्मरणमात्रेण तत्सर्वं निष्फलं भवेत् तदाहापस्तंबः चंडालस्पर्शने दोषस्तत्र प्रायश्चित्तमाचरेत् न मयापासम्यस्पर्शनसंभाषायां ब्रा
ह्मणस्यधाद्दर्शने ज्योतिषां दर्शनमिति तत्प्रतिग्रहे दोषमाह चंडालात्प्रतिग्रहंत्लोपादिद्धोधर्मपरायणः नतस्य निष्कृतिर्नो
निचांद्रायणचतुष्टयात् स्मृतः प्रतिग्रहे तात्पर्यप्रायश्चित्तं विशोधनं अभ्यासे त्रिगुणं प्रोक्तं तत्समस्तु ततः परं इति हेमाद्रिवि
रचिते चंडालप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ परिवेत्तृप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे अनुजेश्चातो ज्येष्ठपत्नीपाणि मारिणाचे
घदि पूर्वजः परिवित्तिः स्मात्परिवेत्ता द्वितीयः जपारिवित्तस्तु तत्पुत्रा द्वितीयः परिविजवानरं कूर्मपुराणे ज्येष्ठापद्योद्वाहो
नस्यान्मूकोपस्मारवामदि तदानुज्ञामवाप्याथ धारणां परिकल्प्य च स्नातकादिव्रतं कृत्वा कस्मान्मूकोपस्मारवामदि तदनुज्ञामवाप्या
यथा धारणं परिकल्प्य च स्नातकादिव्रतं कृत्वा कदर्स्याथ विवाहश्च द्वितीयः परिणामस्तत्र तत्कर्म्मयापतितो भवेत् एवं शास्त्रतो दोषः स्यादृहीभ
वति लौकिके तोजनपत्रे तपो हीन पतितास्तु न संशयः दाने निसेवते श्राद्धे न कर्माहो भवेत्तदा तस्मात्तत्परिस्याज्यं दर्शने भाषणं
तथा प्रतिग्रहः परिस्याज्ये विप्रैर्धर्मपरायणैः तथ्यापिलोमगामिषः कुर्यादेतत्प्रतिग्रह नरके शुद्धिमाप्नोति सूर्याभ्यासोद्रकंपया
यागार्थमस्मार्थवा द्विजोयस्तुप्रतिग्रहं परात्कुमात्रेणानश्रुद्धोततरन्तत्या पणार्थेधनवाहुस्यात्तमह्लकृच्छ्रशतं चरेत् पराकस्त्व
समात्रेणसनवत्सलतरधंतः इति हेमाद्रिविरचिते परिवेत्रादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह अथ पुल्कसप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कांदे

प्रा॰हे॰ पुराणे शास्त्रं पुराणं काव्यं च स्मृतिर्नाटकमेव वा यो दद्यात्पर्वकालेषु मतो याते चैव सः ततो द्विजः पापाच्छान्नविद्बुधैः फलकं वाथ
लेखनं सप्तजन्मसु विद्यावान्सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् कूर्मपुराणे प्रायश्चित्तधर्मशास्त्रं च स्मृतिकाव्यं सनातनं पुण्यकालेषु संक्रान्तौ यहणे
सूर्यचंद्रयोः यो दद्याद्विप्रवर्याय सभवेत्सर्वशास्त्रवित् द्विजो यो द्रव्यलोभेन प्रतिग्रहं समाचरेत् सोऽपि जन्मान्तरे जन्तुर्विप्रो वा
सप्रजायते प्रतिग्रहे धनाद्यैस्तु विक्रयं पित्रा मृजोऽवनं कुर्याद्यदि संध्यां पात्रं प्राजापत्यत्रयं चरेत् उपाध्यायं जनो मे कार्यं
चाखिलं विवेकसुधीः अग्न्याद्याहारं प्राप्नोति व्याधिर्भवति भूतले इति हेमाद्रिविरचिते पुस्तकप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं
अथ वस्त्रालङ्कारादिरूप्यपत्तोपवीतादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं प्राह ब्रह्माण्डपुराणे अनध्यायेषु यज्ञसूत्रं पतसूत्रं दंड्याकृतं
पत्सूत्रं रात्रिसंभूतं क्रीतं यच्छूद्रसूत्रकं ब्रात्यादिभिर्यदा दत्तं तत्सूत्रं परिवर्जयेत् समृद्धं त्रियिसंयुक्तं स्थूलं सूक्ष्मं सवे
ष्टं प्रमाणाद्धीनमधिकं न धार्यं तद्द्विजातिभिः नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधो नाभेस्तपःक्षयः तस्मान्नाभिसमं कुर्यादूर्ध्वसूत्रं
सुशोभनं एकाक्षं न ग्राह्यं पत्रा द्वितीयं दक्षिणानलं तृतीयं चाहवनीयं स्याद्द्वितीयं वेदसंभवं ग्रन्थिसस्य परब्रह्म सततं धृत्वा
विप्रपुंगवः नित्यं नैमित्तिकं काम्यं नित्यकर्मोरोहं समाचरेत् दिने दिने क्रतुफलं संप्राप्नोति न संशयः एतद्धर्मार्गवर्तिभिः प्रतिग्रहं एम॰
द्विजातयः यदा कर्मपराः कुर्युस्तदाप्नोति निष्फलं पूर्ववद्वस्त्रप्रयोगेण तं उपवीतं द्विजोत्तमः धत्त्वानिसंपद्राकुर्यात्त्वं न ततोपकल्पते
पूर्वोक्तेभ्यश्च जातेभ्यः प्रतिग्रहोपवीतकं कुर्याद्यदि द्विजः कर्मसु महादोषमवाप्नुते तद्दोषशमायाप्राजापत्यं समाच
रेत् अश्मघ्नत्वासुरवीभूपादस्यायाउः स्वंभाक्षभवेत् नाश्चर्येपत्रोपवीते देवार्य्यश्रोतस्मार्ते च कर्मणि स्तोपमुत्तराध
र्यवस्त्राभावे चतुष्टयमिति वचनानि इति हेमाद्रिविरचिते वस्त्रालङ्कारादिपत्तोपवीतप्रायश्चित्तं अथ यज्ञपात्रादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह

मार्कंडेयपुराणे नटश्च विटश्चैव गायकः परिहासकः चारणाकथयश्चैते न कर्मार्हाः कलौ युगे बालपे राजभवने वृत्तिं प्राप्य दिने दिने कुमारीभ
गिनीनां चामात्यं नर्तयेद्यः हि नारदः वेदं शास्त्रं परित्यज्य नित्यं नैमित्तिकं तथा विसृज्य पौराणिकान् संप्रमाणित्य हासितमान् हास्यकथा स्वय
ंकाप्रबंधान् पुरुषः कल्पितान् प्रपन्नो वर्तयेन्नित्यं संसारपापकद्भूतो रितः भ्रातरं भगिनीं श्वश्रूं श्वसुरं पितरं गुरुं देवं वन्दि
तथा धेनुं सर्वदा परिहासयेत् यं सदा वर्जयेन्नीरसाधकः सर्ववस्तुलैः परिहासजनने सोपि तं करानावलोकयेत् अवाच्य
वासु वाच्यवासरादुर्भाषणं वदेत् सर्वान्साधून्समालोच्य यथाहृत्वा विहासयेत् स सर्वधर्मसंत्यागी चारणवाक इतीरितः
एतेभ्यो परिहार्यो विप्रो गर्हितो बाधनमुत्तमं कुर्वीत देहशुध्यर्थं प्राजापत्यं विशेषतः उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्यं पिबेन्नरः प्रा
यश्चित्तमिदं प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनमिति इति हेमाद्रिविरचिते नटादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ आभीरप्रतिग्रहप्रायश्चि
त्तमाह सूतप्रोक्तं ब्रह्मणा प्रतिष्ठितो पातः सर्वैराभीरवर्जितं इतस्तु निष्कृतिर्नास्ति हाभीरप्रतिग्रहे स्कंदपुराणे
भाषांतरं न जानाति संभाषा पौनःसंवदेत् अपवित्रस्त्वपरे वदन्ति पापमिदं स्मृतं कुटिलो वर्तुलाकारे अजधेनुप्रभाषकः तस्मीरा
दिनिविक्रीय जीवतोहसदा भुविस आभीर इति ख्यातः सर्वधर्मबहिष्कृतः तस्मात्तेन वाधाम अगाधे आपत्काल उपागते प्रतिग्रह
द्विजो लोभात्स श्वानत्वं नरकमश्नुते तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं द्विपं चरेत् अन्यथा दोषमाप्नोति न तस्मात्स्वर्गमाप्नुयात् इति हे
माद्रिविरचिते आभीरप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ चातुर्मास्यव्रतादिषु प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे शाकं जीरकं तांबूलं गो मू
धूलीस्नानमेव च शिवस्य विष्णोः स्मरणं पुराणपठनं तथा पुराणश्रवणं शास्त्रं पूजनं तुलसीदलैः विष्णुपूजा तथा शंभोर्बिल्वप
त्रैश्च नामभिः अधः शय्या पत्रभुक्तिर्वै ... तुलसीदलपानं च सूर्याधारणमेव च श्रीमूर्तिदानं द्वादश्यां सूर्यार्घ्यं प्रतंह

3

प्रा०हे० तथा मिष्टान्नभोजने विप्रान्तत्सादन्नं तथैव च श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे त्यजेत् आश्विने वर्जयेत्क्षीरं कार्तिके द्वि-
दलं त्यजेत् तम्बूलं पल्लवं पुष्पं फलं शाकं च जीरकं मत्स्यं वेदं च निर्यासं दशधा शाकमुच्यते धात्रीफलं सदा ग्राह्यं विष्णुप्रियकरं मह-
त् शाकस्पर्शं तथा विष्णोः शिवे दिने पापवर्जितः सोपवासी पूजा रात्रौ जागरणं निद्राविवर्जितं पञ्चगव्यप्राशनं द्वादशी द्वादशी दिने
तथा तैः स्नपनं शंभोर्हरेर्वा प्रभवं प्रति एवं विधं व्रतं तत्र कार्योऽप्यदावने पि वा प्रतिमासे चतुर्थ्यां तु गणनाथस्य पूजनं प्रति पक्षान्त
तीयायां गौरीपूजा महाद्भुतं द्वादश्यां मत्स्य हे वापि गोदानं पञ्चगव्यप्राशनं एतानि चातुर्मास्यव्रतानि एतेषां तु व्रतानां तु महत्सु घोप
नेषु पः प्रतिग्राह्यो द्विजो भक्ततद्दानं सुषामये तत्पापफलं भुञ्जाम मलोकमवाप्नुते एतस्मात्पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं महत्त्यावा
प्रतिग्रहे चान्द्रे सुवर्णं तप्तमेव च प्राजापत्यं यथाशास्त्रं अन्नं गां वा पिवेत्ततः एतेषां च दहले पूर्णे प्रायश्चित्तं चरेत् अस्येतद्धेमा
संताते षां परं तं मतं च प्राह्वं इति हेमाद्रिविरचिते चातुर्मास्यव्रतादि पृथग्तिथ्यहप्रायश्चित्तं अथ कार्तिकमासव्रतोद्यापने तु व
तिथ स्याप्रायश्चित्तमाह स्कन्दपुराणे नवलक्ष्यार्चनं शंभो विष्णोर्वा शंकरस्य च ततो गोमांहु वस्यायोन कव्रतमतः परं सर्वेशा
कपालिमा गोदंपती भोजनं तथा अयाशद्वीपक्षे दरेच शिखरे दीपमेव च अखण्डदीपं कार्तिके माघे धात्रीपूजनमेव च प्रातः स्नान
मासपूर्णिमा शिवविष्णोः प्रपूजनं तांबूलदानं कार्तिके फलदानं महत्फलं पुराणपठनं चैव पुराणो याचनं तथा वेदपारायणं चैव ध- रामं०
र्मशास्त्रं तथैव च प्रसंगसायनाकाशदर्शनं पापनाशनं पंचाप्याभिषेकं च पंचाव्यस्य नामस्मरणं कीर्तनेन शंभोर्हरेर्नामसह
स्रकं प्रत्यहं शाकदानं बिल्वपत्रे तु भोजनं पादखंजनतांगं च पापखंडालापनं तथा वर्जयेत्सर्वदा विप्रः कार्तिके तु विशेषतः
परान्नं परशय्यां च परवस्त्रं पराङ्गनां सर्वदा वर्जयेत्प्राज्ञः कार्तिके च विशेषतः कार्तिके वर्जयेत्प्राज्ञः स्नानद्यावारं विवर्जितं शालग्रा
मशिलावारिस्नानं पापप्रणाशनं हविष्यान्नं प्रतिभुंजेत चान्द्रायणफलं लभेत् अव्रतेन क्षपेद्यस्तु मासं दामोदरप्रियं पुमान्मोहपरो

नात्मा सूकरेष्वभिजायते न कार्त्तिकसमो मासो मासानां देवं केशवात्परं तावुभौ परिसंत्यज्य वर्त्तते यत्र पापधीः गोपी पंचस्वनदानं
चतुलसीदानमेव च प्रमहंधामदानं च प्रविते कार्त्तिके मृत्तरां एतानि कार्त्तिकदानानि उद्यापनेषु सर्वेषां द्विजानां तु एष क्र
मेसप्रतियस्त्व द्विजो यस्तु वर्त्तते नात्मयोषसां महरोषमवाप्नोति यमलोके भयंकरे प्रायश्चित्तमिदं तस्य दर्शितं विप्र
पुंगवैः रोपप्रतियमेर्चाद्य परार्कं स्वर्गसंग्रहे वह्नीक्रांसे तयातामभ्याज्ञापन्य विशोधनं अग्नेजले च मध्ये च कार्त्तं पर
किीर्त्तितं इत्यासिको मस्येव पूर्वेवद्ध्यां ॥ इति हेमाद्रिविरचिते कार्त्तिकमासव्रतोद्यापनेषु प्रतिषेधप्रायश्चित्तमा
ह अथ माघमासव्रतोद्यापनेषु प्रतियस्य प्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे तिलहोमश्च तद्दानं तत्स्नानं तर्पणं तथा
तैलभुक्तिश्च तथा दानं षड्विधं पापनाशनं मार्कंडेय उदयवेलायां स्नानं सर्वाघनाशनं पुराणश्रवणं चैव पुस्तकश्रवणं त
था वह्नीप्रज्वलनं चपूजनं शंकरे हरौ शालग्रामं तथा तीर्थं प्रसहंधायपमाद सूर्यार्घ्यदानं वंदनं तु तमेति पूजनं तथा शा
लग्रामशिलादानं मासमेकं निरंतरं वंदनं विप्रमुख्यानां तथा ब्राह्मणभोजनं गोदानं प्रसहविष्णोः स्तोत्रपाठं तथा पला
शनं तिलतैलदानं च कुंभदानं ततः परं सहस्रनामपठनं शिवविष्णोर्निरंतरं वस्त्रदानं तथा मासे जंबीरैकल्पके च तो
यो वंदनं च सूक्तस्तोत्रपारायणं पुस्तकस्य प्रदानं च पुस्तकाराधनं तथा विदुषः पूजनं पापनाशनं पुण्यदायकं चतुर्दश्यां
वपुष्पैश्च पूजनं प्रसहं मुहा सुवासिनीनां तथा [illegible] भोजयेत् श्रीपरं पुराअखंडदीपदानं च स्यात्दे कसन्निधौ देवालये का
राजेंद्र दीपदानं प्रवर्द्धिरे चतकोशप्रदानं च तथा लवणपैवच गोधूलदानं विप्राणां एकं वा बहुशोपि वा [illegible] नं वि
प्राणां विप्रयोरेकमेव वा तथा वत्सिनुके पुष्पैः पूजनं तथा दिव्येलिंगपूजा च तथा दाराणां विशेषतः इति माघमा
सव्रतानि व्रतेष्वेतेषु सर्वेषु विशेषः प्रतियस्य च सगाछेद्यमसीन्निर्भमहाभीतिप्रदंमहत् प्रायश्चित्तमिदं राजन् सर्वपापप्रणाश

प्रा॰हे नं धेनप्रतिग्रहेत्तत्संक्रच्छ्रत्रयं समाचरेत् ताम्रकांस्यतिलानां च सीसकानां कृच्छ्रमाचरेत् एतेषां सर्वेषां व्रतानामुद्यापने प्र
तिग्रहे दोषमानसाद्यधर्मसाधनाभावे प्रायश्चित्तं वेदितव्यं नोचेत्प्रायश्चित्तमेवं इति हेमाद्रिविरचिते माधवप्रकाशे सप्तव्रता
नांप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ वैशाखमासव्रतानां प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे प्रवालरुद्राक्षपुष्पमालाम
५ शीराणांसुवर्णं पुष्पप्रवालं यद्यज्ञेयं जनं विष्णुसंभवं छत्रं पुष्पं तथा पादुकं द्वयमेव च वस्त्रं फलसंयुतं त
था चैव गुडान्निकं तथैव च यत् कांस्यं शय्यासंशक्तं राजतं यालवं तामे लवणं चैव जातीकुसुममेव च कर्पूरं सौवर्णं च गोरसैकं तं जल
सेवज्जरी नारिकेलं पुष्पमालां गोदुग्धं भार्द्दिकुसुमं अर्जितां तत्कञ्जवीरसौरेणपुत्रं लवणसंयुतं वसंतमाधवपौष्णाख्येदुग्धिका
वं एतेषां दानमात्रेण नश्यन्ति दुःसंपदं तत समभवमासाघमंलाधिपतीप्रवेतवेशाखेप्रसह कृत्वा दाहस्वकायोसीपा
दिनं सर्वपापविमुक्तधर्मे वृत्ताभावे व्रतस्योद्यापनं कुर्यात्तत्फलं पूर्वोक्तं उद्यापने पूर्वे वैशाखे पः कुर्याद्व्रतं
मुसर्वेवरकान्नतार्थकोप्रयात्तत्र परधेवप्रतिग्रहे राजन्नतत्सधाने पाले समेतः कुर्यान्नं व्रतसम्पन्नं शक्त्यावाद्विगुणं वरे
तपुष्पप्रवालो तिबायां स्वर्णं सुवर्णं रञ्जितं धामेपूर्वं वसुसमाहिताः ततो धौर्धप्रमाणे नप्रायश्चित्तं विशोधनं
प्रायश्चित्तफलं लावनयक्षः पूर्वजोपमः तस्मात्प्रतिग्रहस्यामोमान्विकेषु व्रतेषु पिर्जितव नार इति हेमाद्रिविरचि
ते वैशाखे व्रतोद्यापने प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ नानाविधफलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे कदलीमा
तुलिंगं वनारिकेलफलं तथा खर्जूरं पनसं चैव द्राक्षाफलं संभवं तमं चूतं कपित्थं जंबीरं जंबुकं डिंबमेव च क्षीरफलं
लं चैव तंत्रि होपफलमेव च उर्वारुफलं चैव ऐरंडफलं तथा फलपक्वलिपा तिलेक्षुस्मिरलानामानि पार्थिवयो दृष्टा
तानि सर्वाणि शीघ्रसफलासवे चलहस्तादिपापानांना शमार्थे द्विजवे प्रवसेणाचेष्टितं राशिसिंहे गारययेष्ठपा
दे मतेशेशिरे वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते तस्माद्दानिच्छिनोऽपप्रतिग्रहधनानुरः श्राध्ये यत्नकार्यं त्वं प्रत्तोद्विरोषतः त

नोरोपात्यमुखेतनामयापापमश्नुते सततमेकफलनाशं चफलरानंमहत्तरं तस्मात्मापविशुध्यर्थंप्रायश्चित्तमसरात्हतंराशिभूतंफलं
रिक्तांहीत्वाद्विजनापकः अकृत्वानिष्कृतिंतस्मसाधानंधर्मेसाधवंप्रधानंसंपरिस्मअविपाउत्तामवाप्यच के शानोवपंतंफलमावट
वंफलघ्नमाचरेत्तउपोष्यजनोमेका पंचमेनमघ्नति नामयाशुद्धिमाप्नोति फलबाहुल्यसंग्रहे केचिदिच्छन्तिहीस्त्वार्णनिसकर्मेदि
नाशनात् पाशेमूलाशिसंग्राहः फलानांफलनाशकः निसकर्मोणिनश्यंतितयाफलसर्वेच्छ पावलोपरेशः कर्तव्यः सावित्रीश
नंमेवच प्राजापत्यमथघ्नमात्रंहाराप्रतियहप्रतिपदोक्तपापश्चित्तमप्यसंभवेसप्तपमस्तीति इति हेमाद्रिविरचिते राशिकृतनाना
फलप्रतियहप्रायश्चित्तंमा अथ मकरसंक्रमणादौ तिलप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयपुराणे मुक्तदीपं तिलानां च साधारमं
माघदीपकं तथाचलवणंदीपं महादीपमनंतरं स्वर्णमेरंतथाकर्दहरिद्रादानमेवच एवंव्रतेषुपूर्णेषुप्रततोद्यापनंमाघ
रेत मोक्षदीपं महाउपलपंनरकोत्तारणं स्यात् दीपाह्वेतेपदाशजन्मपरिपाकाधानसंपा तावत्साधामयात्राणिप्राप्तंतं इषा
द्विजातये पारणांतत्रकुर्वीतव्रतीव्रतफलाप्तये तस्मात्रं योद्विजोधृत्वाद्रव्यधामससमन्वितः उद्यापनेयदामोहात्प्रतिग्रहमुखाय म
ये तस्यैवयमलोकश्चयावदाभूतसंप्लवं दीपयात्रेयावंतिसवर्तीनिसवधामकंउद्यापनेद्विजोधृत्वायमलोकश्चशाश्वतः
लिंगपुराणे महादीपावसानेषु तस्मात्रं योद्विजोवहेत् तस्यैवयमलोकश्चशाश्वतः पुराणनाशनः महादीपफलंचावद्यावदुग्रासह
स्रकं यमलोकमवाप्नोतिपुनरावृत्तिवर्जितं भविष्योत्तरे योद्विजोदेवतागारेमहानदीव्रतेषुच तस्मात्राणिप्राप्तकोपादयापाणा
रिकंविना तस्यैवनरकेवासोयावच्चंद्रदिवाकरौ पश्चात्तापसमापन्नः प्रायश्चित्तं करोम्यहं इति संक्रमणमसौप्रायश्चित्तं समाचरेत्
गोधूलिजसाहात्वातथाकृत्वाघमर्षणंध्यात्वागौरम्पनुज्ञातसमकृच्छ्रंचतुष्टयंकृत्वाशुद्धिमवाप्नोति चांद्रायणमथाचरेत् मुक्तदीपे
तिलानांचएकंतप्तमथाचरेत् तंदुलेनपराकः स्यात् त्रवणेचांद्रमसतराणप्राजापत्यसंधामंदीपेपर्वव्याप्यसमंततः सर्वदीपप्रतिग्रहेषुचंद्राय

प्रा॰ २॰ प्राशनं प्रायश्चित्तमनन्तरं कर्त्तव्यं इति हेमाद्रिविरचिते मकरसंक्रमणादीपदानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ कारणं विना स्वपतीत्यागे प्र॰
तिपश्चित्तमाह लिंगपुराणे सपत्नीं यो द्विजो मोहात्सकावैकारणं विना न तस्य निष्कृतिर्नास्ति नपुंसकभयापहते सतीत्यागहेतमाह
लिंगपुराणे अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे तथा मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनी अप्रियवादः साक्षाद्व्यभिचारः स॰ह॰ न
वार्त्ताश्रवणेन अप्रियाणि बहूनि प्रतिवार्त्तानि निष्ठुरवचनानि अभ्युत्थानं नवपादप्रक्षालनादिकं सर्वदा शमहरिद्रादिना निरामनस्य पू-
र्णभर्त्तरि न प्रीतिः एवमादीन्यपि पवचनानि एतेषु न सतीत्यागाः कलिप्रमाणात् अभिचारः साक्षात्स्वयमेव दृष्टपतेः सा ज्ञा तदाह गौ-
तमः स्नानभूतं स्वदृष्टं चपृष्टं अपतनुग्रहं न प्रमाणं लोककावार्त्ताजनवादोऽस्पृष्टाक्षचित् अतो वार्त्ताश्रवणमात्रेण न सा ज्ञा द्विधा
त्यागे प्रायश्चित्तमप्याह मार्कंडेयपुराणे दारव्यतिक्रमाद्यो वै निष्कारणतया द्विज स्वराजिन वहिर्लीमध्यता भिक्षार्थं चरेत् दारसं-
त्यागिरेणभिक्षामिति वार्त्तो वत्सरा समाप्तागारिणी भीक्ष्यार्थं यद्यपि तेन तत्तु त्रपं ततः शुद्धिमवाप्नोति न मयाराधुनेरनभर्तृसंत्यागो महा-
पातकेन विना स्त्रीणां मप्येवं प्रायश्चित्तं यत्प्रमाणं तत्तत्शुद्धिमवाप्नोति महापातकलियोभर्त्ता सा अपवनाम प्रमहाभारते दुर्वृत्तो
वा सुवृत्तो वा रोगी वाप्यधनोपि वा स्त्रीभिः पतिर्नहंतव्यः लोकेशुभिरपातकोपातकं ब्रह्महत्यादिव्यभिचाराद्युग्राह दृष्टासजेदिति
तदाह पत्नवं: दारव्यतिक्रमो खराजिनं बहिर्लीमधारेधा परदारव्यतिक्रमेण भिक्षामितिसमकागारिणी वरेत्सप्तति: षण्मासान् हि-
पत्तुभर्तृव्यतिक्रमे कृच्छ्रं द्वादशरात्रान्मासमात्रं वं तं कालमिति अतो निष्कारणात् पत्नीत्यागे दोषहेतुः आश्वलायनः विवाह राम॰
शीलं स्वपमर्षं वारिणी परानुकूलं बहुपापकारिणी माकंदिनी मम मम गृहे व वासिनी सजतिभार्यां दशपुत्रमातरं इति हेमाद्रिविरचिते
कारणं विना स्वपतीत्यागिनः प्रायश्चित्तं अथाश्वप्रतिग्रह प्रायश्चित्तमाह मार्कंडेयपुराणे सोमसूर्यग्रहे वापि व्यतीपाते च वैधृतौ सं-
क्रमे विषुवे चैव मन्वादिषु युगादिषु अश्वप्रतिग्रहे राजन् निष्कारणात् पाद्विजः यमलोकमवाप्नोति तत्रैव वेदयाः एतु सर्वं सुपाणां अपुष्ठ

प्रक्तोहरिमेवेत् लिंगपुराणे अश्वप्रतिग्रहे विप्रः ग्रहणकालेषु पर्वसु कारणेन विनादत्तमश्वमलोभमुपागमत् पश्चाद्भवति
मूर्खोपिवंशहा कुष्ठसंयुतः संचेद्धिकृष्णमापन्नः पातकान्नविमुच्यते अश्वविक्रये हेयांसमाहकूर्मपुराणे मरमंदारत्तुमानि पाया
निविविधानिव हस्त्यश्वोषोमवेसापनकमाहपविक्रयी धृत्वाश्वविक्रयेयद्भस्तुहयाभोगोद्धपान्तपअयोः संभवेतातषट्कृच्छ्
माचरेत् प्रतिग्रहेतदर्धंस्यात्क्रक्रयेपूर्णमाचरेत् गारुडपुराणे पापानिसंतिपानोहस्त्यश्वोतिभविपार्थिवहस्त्यश्वोषवेतानिनर
मादयविक्रयीद्रव्याश्वंप्रतियद्यहोहोद्विजोविक्रयिपितुंपुनः ततोपापविशुध्यर्थंषट्कृच्छ्रमाचरेत् नोचेत्तदर्धंकुर्वीतसंभवेचमरणं
माचरेत् अश्वविक्रयिणः पापंदेहमावृतितिष्ठतिप्रायश्चित्तविशुद्धात्मातस्यपापमतेधुना इतिहेमाद्रिविरचितेअश्वप्रतिग्रह
प्रायश्चित्तमाह अथमहिषीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह लिंगपुराणे योविप्रोमहिषींधृत्वाकृष्णंवमरणापर्वे ग्रहणकालेषु
संक्रान्तौव्यतीपातेचवैधृतौ सयातिनरकंघोरंकालसूत्रंसहाहृणे पश्चाद्भवतिपापात्मावायसःकृष्णवर्णवान् गारुडपुरा
णे महिषीमनुगृह्णातिद्विजोमहतिसंगमे सयातिनरकंघोरंमनुभूयमहत्तरंपश्चात्श्वानोभवेत्सोपि वेसाप्राप्तिस्थीरलोभात्प्रतिग्र
हे तस्मादेतत्परित्यज्यमहिषीग्रहणेद्विजैः प्रायश्चित्तेनपूतात्मातरहोषमनुद्विजः तत्प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाहसौपर्णे
महिषीमातरमोक्षार्थंप्रतियहद्विजो मलानतस्यपापविशुद्ध्यर्थंकृच्छ्रमाचरेत् विक्रयेद्विगुणंकृत्वातत्समासात्प्रमु
च्यते पंचगव्यंपिबेत्पश्चात्ततत्त्वंत्रमुहीरितं इतिहेमाद्रिविरचितेमहिषीप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथधेनुप्रतिग्रहप्राय
श्चित्तमाह कूर्मपुराणे धेनुंपः पूर्वजोधृत्वानिमित्तैर्वहुभिर्विना ग्रहणकालेग्रहणपतोयैवस्त्रादिभिरलंकृतां सवत्सांतेव
संयुक्तांमुक्तावलीपशोभितां ताम्रपृष्ठीस्वर्णशृंगीस्वर्णाघंटेपशोभितां सुरूपांसाधुवृत्तांच धेनुरणांसुरवां तपेमहा
पापफलंभुक्त्वानरकांश्चोपपद्यते तस्माद्धेनुस्तनग्राह्याद्विजेरधात्मवेदिभिः लिंगपुराणे ग्रहणकालेषयोधेनुंसमभ्यर्च्य द्विजा
पने रघारोग्यधान्यंसवेनाराधनाः स्मृतः धेनवोब्रह्मणाःसृष्टाःपवित्रार्थंपवित्रसाधनाः महापातकहासिनः ग्रहणपवर्संप्रजा

प्रा० नये विप्राधीना सहस्रसंख्याः धेनवो लोकपूजिताः ताः प्रतिगृह्य द्विजो पशुद्रव्यार्थी पापसंग्रही नरके निपतति सधेनुरो
माणि संतिहि अथेदानीं धेनुप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह नागरखंडे धेनुं प्रतिगृहीतानां पुरा पंचकालेश्वपर्वसु हेमार्थमभिषे
6 कार्थेन तेन सहदोषभाक् अथ पारुष्यभावेन प्राजापत्यमत्र पंचकेन उभयोर्यदि संप्राप्तो पंचगव्यं पिबेत्ततः ततः शुद्धिमवाप्नोति नात्र
संशयः उभयमुखीधेनुप्रतिग्रहादुष्टप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह हेमसमुत्थे अत्र प्रायश्चित्तबाहुल्याद्देवाधिकात्स्वप
मेवहस्त्यप्रतेस्माज्ञा गौतमः स्वाजभूतं स्वदृष्ट्वप्रदृष्टं प्रतनुयहं नप्रमाणं गोऽश्ववाजिजनगाहाममपाकचित् अतोवाजी अव
णमात्रेण इति हेमाद्रिविरचिते सोमप्रधेनप्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ समासितः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह स्कंदपुराणे सर्वस
गोविहीनस्य धर्मार्थं स्याणिनोपते परब्रह्मस्वरिणस्य सानिस्पृहस्य सर्ववस्तुष तस्य प्रतिग्रहं यस्तु द्विजो लोभपरायणः हत्वा तस्माद्ध
राज्ञो वेस्मह याव्रा स्वरणस्यतः राजविजये परस्त्रीव समस्य सर्ववस्तुषु संगिनः सर्वसंगविहीनस्य धर्मार्थं स्याणिनोपते ः अ
सूक्ष्मयापि राजेंद्रभवार्तामि द्विजो यदि अन्नमात्रं स्वपक्वं वा नैतस्माहि परं गतिं प्रतिग्रहपराज्ञो वस्त्रयाजन्मतस्य हि महाभारते अन्नं
वा शाकमात्रं वा स्वपक्वं वस्त्रमेव वा कर्महीनो द्विजो नाम सपापी नरकं व्रजेत् नागरखंडे तस्य दोषविनाशार्थं प्राजापत्यं जपके
अतः परं चांद्रं स्यात् नमात्रे सुपापमणो परेद्युः पंचगव्यं पीत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् स्त्रीणामप्येवं इति हेमाद्रिविरचिते सोमप्रधेनु राम०
प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ पतितसंपर्कः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवलः स्नानादि द्विसकर्माणि ब्रह्मविद्यामथापि वा दंडहीनं
परिसमं पस्तो वर्जते पतितः नानागृहेषु भिक्षान्नं व्यवहारेषु वासलः पामार्थे शिष्यरसार्थे धनार्जनपरायणः पतितः स्यात्समर्थो हनत
संभाषणापेच्छुचित् नमस्कारं न कुर्वीत तं पादस्पर्शी सपातकी गौतमः दंडहीनो व्रत्यामुं दैध्यवाक्पापमात्रक्रः परशेवर्तपेया
पीथ्यवहारेषु रसः शिष्यसंपारनार्थी पधनार्जनपरायणः प्रणावंसंपरीसमस्तो पानहुपति सविप्रैर्न नमस्कार्यो नाभिसारान्मा

त्रयाणां सापवीनतु कर्महीन स्वेवोपयायति: पराशरः अन्नस्नानादहस्थस्ततो मूलं स्वयाचितो यत्तपेकोऽनेनरतं तद्दानं निष्फलं भवेत्
सुराप्रीतभांडस्थ प्रहृष्ट अर्थमपूरितः कर्महीन स्तु कर्मदोत्रपस्ते तेन यथा ह्यथा एकपात्रे पतितं स्याद्धर्मो न वर्तते यथा दिनं तस्मात्
ष्कृतिर्नास्ति इह लोके परत्र च तस्माद्यदि द्विजोऽपस्तु प्रतिग्रहस्य धनादिकं जीवयद्यदि पापात्मा वाञ्छन्तस्य विशुद्धये इत्थं प्रतिग्रहे चा
द्रेकार्पणं स्नानस्य संग्रहे क्षेत्रप्रतिग्रहे जातमहाचांद्रमुदीरितं वस्त्रादिसंग्रहे विप्रो महासान्तपनं चरेत् तत्तस्त्रीणामेवं शुद्धिरिह
माद्रिविरचिते प्रतिग्रहप्रायश्चित्तं अथ मठपतेः समासितः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह देवलः सर्वसंगपरित्यागी पतिर्यदि न
पराधिप न तस्य निष्कृतिर्नास्ति चंडालो जनगर्हितान् मार्कंडेयः यतिपस्तु महाराजेन सर्वसंगपरिग्रहः भोगासक्तो यदा
लोके मद्यपसंकरोऽपि यः न तस्य निष्कृतिर्नास्ति यमलोकमुपाश्रयात् गेहं तेभवमासाद्य दिवाकीर्तो भवेन्नर अथवा
योगिनामेव कुले भवतीधीमतां पिता योगिनामेव सर्वविरोधः कुले भवतीमि यागाभ्यस्यतः पश्यते यो जने श्वंडालजन्मेव
तदाहं भोरसः सर्वसंगविहीनस्य यतिर्भवति मान्त्रकः न तस्य जन्म नास्तीह चंडाला कुलगर्हितान् तस्माद्यदि द्विजोऽपस्तु पति
ग्रहपरायणः तस्यैव निष्कृतिरेषं यस्य विधिपूर्वकं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरस्ति हि स्त्रीगृहामप्येवं क्षेत्रवस्त्रादि
संग्रहे पूर्ववत् इति हेमाद्रिविरचिते मठाधिपतिसमासितः प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तमाह देवलः मनजानानाभिरधः धोभा
गेषडंगुले आश्रितं तत्र पापी पुरुषो वर्तते सदा मार्कंडेयः नराणां कुसेरधोभागे नाभिदेशात् षडंगुले पायाश्च पुरुषः सम
गाश्रितः रविवर्द्धयन् गौतमः नराणां नाभेरधोभागे पापपुरुषः सदा वसन् पापानि वर्द्धयेद्धीमान् स्पर्शे सर्वमंगलं तस्यैव
नाशकं स्नानं दानं घातः सुखाय स्पतद्दानं ब्राह्मणो धनवान् तपा भूयास्ति शाचता मरीचिः यापपूर्वं द्विजोऽधस्तान्नाभेर्नाभिर्वि
नाभ्यंतं तन्नरं कंगत्वा तत्तेभूसि शाचतां तद्दोषपरिहारार्थं प्रातः स्नानाप यावधि नाभिरद्धजलेस्थिता पिधाप्याशेषावासस्य

7

प्रा॰ हे॰

ब्रह्मसूक्तं जलेपश्चाघमर्षणं पतेः किं च ध्यात्वा वैतावत्तोऽसंख्यां मनसा ब्रह्महं पुरा यत्नी हारितं हाकुपीस लहरमयावित्वा स्व
येद्देवसमीपे तु नारायणमनुस्मरन् योऽबुः पूर्ववत्कृत्वा मासमात्रेण मुच्यति अयुतं जपसंख्या तु नः संस्कारतः शुद्धिः पंचग
व्यं पिवेत्सम्यक् सापारस्मात् प्रमुच्यते इति हेमाद्रिविरचिते पापप्रकृत प्रतिग्रह प्रायश्चित्तं अथ यकर्मेभ्रष्ट पतित प्रतियस्मा
पश्चित्तमाह देवलः पतितस्तु द्विजः प्रोक्तो महापातकसंगवान् निसंकर्मेपरित्यागात् द्वितीयः सम्प्रहृष्यते पूर्वस्मान्म
हापातकप्रायश्चित्तमपरिहं द्वितीयस्य विशेषमाह गोतमः नित्यकर्मपरित्यागात् ज्ञानानायो निषेधनिवस्तात् वर्णाश्रमध
र्मे वुद्देनवलसुद्देनभारतघुतासक्तः सहकामोहाम्पवीसमादिवारनास्याधिनो वृलवस्त्राधे देवताहोनामतर्पितेः विरत्नायवंसंयुक्त
पतितोपंदितोयजः महापातकसंसर्गान् महापतितउ अतेतस्य मरणांतानतिष्कृतिः कुत्रचिदपयाशुनिभिर्वयुतत्वारानेउत्ताकर्म
भ्रष्टस्य पतितस्य प्रायश्चित्तमाह मरीचिः पूर्वोक्तलक्षणोपेतः पतितः कर्महीनवानरप्रशान्तायसमायुक्तः प्राजापत्यं विशुध्यति
स्नेनुपराकः स्यात्सतेन तं विधीपवमासेचाद्रततः पश्चाद्दर्शाद्धर्मेसमानप्कृतिः असो पतितस्य तु तत्सर्वेद्वार्यं तेजनेः कर्मभ्रंश
सनाशो हवथाहूर्धेसतां गतिः यत्र पुत्रधर्मशास्त्रेषु पतितस्य प्रायश्चित्तमुक्तं तत्र तत्र प्रायश्चित्तमेव योजनीयं पंचमहापातकिसंसर्गि
महापतितमरणांतं प्रायश्चित्तं अथ परहस्यकृतवस्त्रसहसा पायश्चित्तमाह देवलः अस्रायेमारहेराजनमनसाद्वयलोभतः यो
विप्रो हंति पंचविंशद्धु दंडाहिवंडने माकंडेयः अस्रायस्यारहेपत्न्यां कृत्वा तिक्ष्णोऽनादिभिः आदिसचंद्रावतिलानप्यं धोमूर्तिरा
यो हरपंचमस्वभ्रूस्त्राग्निश्च उमे च सेधर्मश्रजानातिनरस्य वतं नथाचश्रुतिः नभूता मम्म क्रोशनस्वल्पहत्येति ततो र
हं पापं कारयेत राजवः रह पार्थं न कुर्वीत कर्मणा मनसा गिरा पाहि कुर्याद्विमोहेन प्रकाशाद्वेगुणांलभेत तस्येव निष्कृति नास्ति
जन्मभिर्वहुभिर्नृप गोतमः पूर्वजोरहसि स्वच्छानेवि प्रेहमाद्वनागुरः प्रथवामनसाक्रांतस्तस्य नास्तीह निष्कृतिः वत्सहत्यासमं
पापं द्विजानाम्भविनारह पावडाब्रह्महसेपंसपरोगाश्वरोगाद् कृष्णधसुवेधास्यानुलाम्भाद्वनरारह अतोरहसि विप्रस्य नु
कोद्विनसंवुधः पराशरः रहसि द्विजनहत्यपासर्वेषां कुलनाशनं आत्मनश्च महत्पापं करोति प्रियतापनाशिनो उभयोर्लोकयोर्ह
श्रीसर्वपापविवर्जनी तत्प्रायश्चित्तमाह देवलः विप्रहस्तार्हः कृत्वा पश्चात्तापपरायणाः तपकं चानाहारात्वापातः स्नानेसमा
चरेत मनसानित्यकर्माणि मध्येहनसमंचकं कृत्वा जलयुपगाम्यकं दधजलेवसन् आर्द्रवासा सदा छाघमर्षणंस्वेनयत्नतः
माध्रुवरोरस्तु देवाधिजपेत्तथाप्यराजकं सहस्रशीर्षामनवाहरः यस्महं पावनी संख्याम् मनसा तं निधायवैजपेद्दत्तं तथापि
तावत्सर्वं तत्समाचरेत ततोऽहि हिरिंकृत्वा मासं पराय पायपराः पुत्रहंकवलं भंजन्नाराणानिवेद्दितं सवेष्टुष्टे द्विले तत्र शालया
मसमीपतः पुष्पमातेभिःमलेपवेवभिः पवरा तरावं रात्रेपकृतापुन संस्कारपूर्वकं शुद्धिमाप्नोतिरा जेदुनमथोमिपमेश्रुविः अन्यथा शुद्धिमायो तेमृत्योभ
वेन्नराः नि हेमाद्रि विरचितेरहस्यकृत ब्रह्महत्या प्रायश्चित्तं ॥ अथ प्रकाशकृत सुरापानप्रायश्चित्तमाह देवलः रहसि ब्राह्मणः पीत्वा मद्यमेकावशेविदृतात्
स्यपुनरावृत्तिर्पमलोकालकरोवनमरी वि: म घमेकार शंपाकं गोजी त्याहि मुह्य तथा मध्याहि जालोमारहस्यकं पिवते यदि तस्यैवनिष्कृतिर्दृष्टा मरणांतं नवा मं

राम

मप मघप्रेकादशं प्रोक्तं मुनिभिः सर्ववेदर्शिभिः एतेष्वांयो रेणोभुक्ता एवं वा द्विजनापकः तदस्य निष्कृतिर्नास्ति मरणांताज्जनाधिप ॥
पकथं च निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः शास्त्रवर्त्मसु अरण्ये निर्जले देशे स्नानं कृत्वा यथाविधि संध्यादि नित्यकर्माणि पूर्ववन्मनसाह
वरेत् ततः कुंडं रम्यासायमस्य गत्वाग्नौ विधानतः कूष्मांडैर्जुहुयाद्धोमं यावदस्तंगतो रविः तावद्धि स्मृतं होमं संख्यां मनसि धारय
न् अत्र तत्संपयः पीत्वा स्वपेद्देवसमीपतः ततः प्रातः समुत्थाय पूर्ववन्नियममाचरेत् एवं स्तु त्र्यं कृत्वा पुनः कर्म ततः परं कुत्वो ॥
शुद्धिमवाप्नोति नो चेद्दोषं पतेत्स धः अथवा राजदंडेन मृतः स्याच्छुद्धिमवाप्नुयात् अनुप्रयं अयुते कूष्मांडहोमं स्तु त्र्यं वसो ॥
नेशुद्धः संस्कारं पंचगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति ॥ इति हेमाद्रिविरचिते रहस्यकृतसुरापानप्रायश्चित्तं अथ रहस्यकृतसुवर्णस्तेयप्रा
यश्चित्तमाह देवलः रहोमुष्वित्वा पारक्यं सुवर्णं द्विजपुंगवः एतां शिक्षां प्रकर्तव्यां मरणांतं द्विजोत्तम मरीचिः यातद्वार रहसि
स्वसंशो वा रसमुत्स्वजः सकृत् न तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुंभीपाकमवाप्नुयात् हारीतः पारक्यं रहसि स्वर्णं द्विजो हत्वा वसेन्नरः ॥
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्धर्मलिप्सुभिः सुवर्णादिप्रमाणं तु सुवर्णस्तेयप्रकरणेऽभिहितं गालवः यो हत्वा रहसि स्वर्णं
द्विजो रौप्यमथापि वा न तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुंभीपाकनिमज्जनात् कथंचिन्निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्धर्मवत्सलैः अरण्ये निर्ज
ने गत्वा तत्र स्नात्वा यथाविधि निमिषपर्णाशी विरतस्तत्र स्थाप्य हुताशनं समिद्भिः प्रज्वलं कृत्वा साक्ष्यर्थे परिकल्प्य च उर्ध्वजानौ
जपेन्मंत्रं कस्यस्य द्वादशाक्षरं प्रातरारभ्य मध्याह्नं जपसंख्या च यावती तावन्मनसि स्थाप्य मध्याह्निकं यथाचरेत ततः परं जपेदे
न मंत्रराजमनुस्मरन् अस्तं याति यदा भानुः स्नात्वा मौनेन यः स्तु यजेत् संख्यातां मनसि स्थाप्य तमग्निं धारयेद्बुधः तंडुलैः प्रसृतमात्रैः सु
गोजलाके पचेत्तत्र पूर्वं निवेदयेदेव यः प्रश्नादयात्स्वयं मुदा स्वपेद्देवसमीपे तु मासपर्णापरायणः ततः प्रातः समुत्थाय पूर्ववन्निय
मस्थितः एवं मासद्वयं कृत्वा नवलक्षजपं तथा यदगर्भविधानेन पुनः संस्कारमाचरेत् पंचगव्यं पिबेत् पश्चाच्छुद्धो भवति मर्हतिनाम

८

प्रहि. पापान्मुक्तिमवाप्नोति बहुभिस्तीर्थमज्जनैः लोकसाहस्रपकपनेन मुक्तो भवति द्विजः गंगासेतुः प्रयागश्च गंगासागरसंगमः गौतमी
कृष्णवेण्या च कावेरी च महानदीदृषद्वती नात्स्वर्गदानन्तं स्नात्वा मोक्षमवाप्नोति नीता नद्या पिब्रहा पापं कृतं विप्रमनि कृतं न पुनस्ती
हराजेन्द्रसुराभांड अपि वापगाः रह कृतं महत्पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति सामद्भिर्न जलैः स्नानैर्महाप्रस्थानगैरपि अतो रहः कृतःया
पस्य प्रायश्चित्तं त्रस्य प्रायश्चित्तं नैव निष्कृतिर्नोपपद्यते ॥ इति हेमाद्रिविरचिते रहस्यकृतसुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तं अथ रहस्यकृतगुरु
दारगमनप्रायश्चित्तं प्राह ॥ देवलः यो रहो जननागकत्वात्तस्य पतीम यापि वाप्र जापनपुरोहितान निविप्रः कामातुरोपरि स्वमंस्वरह
सिद्धि स्नापूर्वं वर्षं हरिणाखगछन्नस्नात्वा विमुक्तो भवेन्न पाययति तोभवेत महाभारते शृणु धर्मज वक्ष्यामि पापमेतन्मद तरंपारेसिस्थानेमा
नरंतत्स्त्रीमपि गुरोः पत्नीं भ्रातजायां प भेत्कामातुरः कृतस्य मध्ये खनित्वा स्तेनस्तेन असिनाती तृणाधारमाधर्त्वा अतो निराहारो द्वि
शमनगात् यावन्नासन विप्रस्ताव च्छ द्विमवायुपात अनपान मुही भवहस्महवेवसनं द्विजः गोतमः समात सगो गान्यांश्च प्रकामा
गुरुसकृन्नतस्य पत्नी गुरोर्दारान् भ्रातृपत्नीं यापि वा कु यारोनमुकह पमशंकितः निधाय स्वां जलो गोप्यगच्छेद्य मदिरांशुमुआं निरा
हारो यया मत्वात घा मुहिमवायुपात प्राय श्चित्तमी इं तस्य मनिभिः प रिकल्पितं अरण्यं निर्जनं गत्वा विधानतः कुर्वीत सूर्व रामः
तत्सात तोमोनमुपासितः पवेरं जप्ति मावेश्च पातयद्व सतो घटस्य यवागू तां पुनः पात्रे धृत्वाग्निप्रज्व लंतं तदा प्याष्टचाध्य
ताजुहुयान्मंत्रपूर्वकं यवागूराजस्य स्पवृत् कूरेवेरे यवागूः कूस्वेति मंत्रेणादिसहस्रं हुत्वा हो मशेषं समाप्याप्यहोमाय शिष्टं यवागूं स्व
यंपिवेत् गाय्यरहो प्रातः गमं कृत्वाय वैरंजलि पूरितैः दद्याद्घ मेरणं तत्कालाति कंप्रक द्धे वागूं च महायात्रेनि धायाग्निं समीपगःस
प्तिमिद्धिराभिंमप्राज्यात्यष्टचापालाण मिश्रया ग्रहीत्वा तां यवागूं च यवागूराजमंत्रिताः कूर इत्यंत्रमुक्तां तां जुहुयान्मंत्रपूर्वकं प्रत्यहं द्विसह
स्रं वहुत्वा होमं समापयेत् अवशिष्टाप वा गूं च स्वयं धीमान्द्धृतीयरेधः प्रातरुत्थाय पञ्चवेतसर्विप्रा चरेत एतं प्रासह यं कृत्वाच्छ्रि

प्राप्नोति यातकी नान्यथा शुद्धिमाप्नोति मत्स्यपुच्छिद्यथान्तरम् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये रहस्यकृतगुरु।
तल्पगमनप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथ चान्द्रायणादिकृच्छ्रलक्षणमाह देवलः ब्रह्महत्या सुरापाने स्तेये गुर्वङ्गनागमः तत्संयोगी च पंचैते महा।
पातकमारितं एते बाधंचकानां प्रकरणं तत्प्रायश्चित्ते नकृच्छ्रादिकं गोवधो गुर्वर्थे विस्रयोध्य तकाध्ययनादिकं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः
परिशुद्धं तिलानां धान्यराशीनां विक्रयस्त्वन्यवस्तूनां एतत्संकरीकरणं कृच्छ्रसाध्यं कन्यापहरणं चैव धेनुभूहरणादिकं प्रतिलोमा ॥
करणं चैतत्कृच्छ्रसाध्यं प्रयत्नतः इति मालिनीकरणं चंडालगमनादीति अपात्रीकरणं हंसकृच्छ्रैर्विशोधनीयानि विप्रैर्दोषयण ज्ञु।
खे आयत्नीकरणानि दुरन्नभोजनं चैव वृद्धलक्षणामेव च शुष्कशाकादिकं चैव जातिभ्रंशकरं महत् एतदपि कृच्छ्रसाध्यं दुर्मरणम् ॥
दिकं प्रकीर्णं कृच्छ्रसाध्यं गर्भधानादिकं मिरणं तत्कलानिकृपे कृच्छ्रैः शोधनतत्तलादि प्रतिग्रहितत्र्यणब्रह्मराक्षसत्वमस्तनं कृच्छ्रं कुत्र
विनिवारणं एतेषां कृच्छ्राणां लक्षणमाह ॥ मार्कण्डेयः ॥ एवमप्युक्तं चमंदस्यापि अतिशिष्टाः अर्हद्व्रतं महाचान्द्रमिदं प्रोक्तं पंचधा ॥
पिपिकिर्तितं प्राजापत्यं तप्तकृच्छ्रं पराकं यावकं तथा ततः सांतपनं कृच्छ्रं महासांतपनं तथा सौम्यं वरं च पर्णं च फलकृच्छ्रमतः परं कृच्छ्र
माहेश्वरं चैव ब्रह्मसकृच्छ्रं तथैव च वधान्यस्य सौम्यमसंकर्षं दशरात्रं च धात्रकीर्तितं तेषां स्वरूपमाख्यास्ये शरः यवमध्यसकृच्छ्रस्य रूपं प्रवरा।
मंह यत्कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते नात्र संशयः शुक्लप्रतिपदारभ्य व्रती नियमपूर्वकं प्रातः स्नात्वा यथाचारं दंतधावनपूर्वकं तथा वसेत्
परीधाय नित्यकर्म समाप्य च अये त्वावत्महासोमीयाब न्यंदायते रश्मिंत शाहरिं समाराध्य गंधपुष्पादिभिः शनैः मधुरं ड प्रमाणेन
ग्रासं कृत्वा व्रती तथापि सवेनं विदेघाभुते ग्रासभक्षये तस्तकवार प्रशकान्त्वा द्विधाकृते वभक्षयेत् उत्तरापोशनं कृत्वा वहिर्गंधा
पवाग्यतः प्रक्षाल्य पाणितोयेन गंडूषैर्दशात्मकैः पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य पुनर्गत्वा स्वमालयं स्वयमेव तु पुनः कृत्वा शुद्धिं गोमयवा
रभिः पुनः प्रक्षाल्य तं याणीं देवतत्त्वाग्ने संविशेत् यावत् जडीभिन्नक्षये तनसंध्याप्नाः कदाचन सायं सध्यामुपासीत्वा सायं होमं समा

प्राहे: समाचरेत्स्वयं तत्स्थंडिले देवसन्नीधे नियम व्रतीततः प्रातः समुत्थाय परे ह्युक्लानमाचरेत्पूर्ववन्नियमं कृत्वा भक्षयेदेकवद्धिदः एकोन्न
ल्लधारा जनन्त्यप्रति दिनं बुधः भक्षयेत्कवलान्दिव्यान्यावत्पौर्णमी दिने रुपायं चैककवलान्भक्षात तत्र व्रतक्रमात एकैकं ह्रासएकहस्त
कृष्णपक्षप्रतिपदपूर्ववन्नियमं कृत्वा मासंयावत्स वर्तते तत्रापि भक्षयेदेकं हरिध्यानपरायणः व्रतांते गोः प्रदातव्या व्रतस्य परिपूर्तये यं च
गन्यपि वेसम्यग्यवमध्यमदात्दतं एतद्द्यचरणे नैव ब्रह्महत्यापोहति इतराणि च पापानि नश्यंतीति किमद्भुतं मत्पुराणे लक्ष्मणग्राह देवल
अन्नमात्रतदतीयानेकलैः पांचपंचविः तावद्दंडप्रमाणं इति संतो वदंति इदं चांद्रायणं कृत्वा यवमध्यं सुपावनं ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो
भवति तस्मात् यवमध्यमिदं चांद्रं कर्तुं यत्नं दुयक्रमेत तत्तस्य पापानि नश्यंतीति किं पुनर्व्रतचारिणाः विप्लुप्रियकरं वैतत्सर्व पापप्रणाशनं
नारीणां विधवानां च पतीनां ब्रह्मचारिणां गृहस्थानां विशेषेण महापातकनाशनं वृद्धिह्रासपक्षचंद्रस्य वर्तते तद्वदिदमपि एतद्बुतना
म धेयं चंद्रस्य शुक्लपक्षे तद्वृद्धिः कृष्णे क्षयः तन्नामधेयमिदं यवमध्यकं छं इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये यवम
ध्यचांद्रायणप्रकारः णपठे दुयविधह्रामं नारायणमथापि वा सहस्रनाम विसोवीगजेंद्रस्यैव मोक्षणं अजपेन्नारायणं पियाप हामंद्राप
तेरविः तथैव देवताः पूज्यो पुरुषसूक्तविधानतः कृपेन्नाम्नां प्रायश्चित्तस्य पूर्ववत्सा तिंगडुबा हेन्मकल्पयेत् स्वयमेव पुनः कृत्वा शुद्धिगोमयवा
रिणा पुनः प्रक्षाल्य वनस्तापसं आपुपातिस्वासायं होमम पाचरेत् स्वयं स्वस्थंडिले देवसन्निधौ नियमव्रती ततः प्रातः समुत्थाय परेद्युः स्ना एमः
नमाचरेत् पूर्ववन्नियमं कृत्वा भक्षयेदेकवद्धिनतः कवलान्स्वतपार्थ सेत्कवलां तानशेषतः अमायां कवलैकाशी पूर्ववन्नियमव्रती परे
द्युप्रतिपद्दिवसे कृत्वानियमादरात् ग्रासमेकं तदा भुक्त्वा पूर्ववद्वृद्धिपूर्वकं द्वितीयायां द्विपमसेत् प्राप्नुयादिति व्रतांते गोः प्रदा
व्या चोहति इतराणि च पापानि नश्यंतीति कि इतराणि च पापानि नश्यंतीति किमद्भुतं अत्रापि ग्रामस्वरि पाणमत्पुराणे ववत्त
स्मणं तेनकंपि पिलिमध्ये चांद्रायणचरेणफलं पूर्ववद्दृहितम्यं व्रताप क्रमकाले महतीप्रतुज्ञामनाथपुराणाह वाचनं कृत्वा संकल्प

स्मकालिमंत्र मेनमुदीरयेत् देवल गृहीते स्मिन्व्रते देवयंचतंघ द्विमेभवेतत्तदाभवतसंपूर्णेत्वत्प्रसादाज्जगद्गुरोः इति संकल्पमंत्रः इतिहेमा
द्रिविरचिते पिपीलिकामध्यचांद्रायणविधिः अथ यतिचांद्रायणकृच्छ्र माह देवलः यतिचांद्रायणं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनं सर्वपापनिबर्हण
नं अगम्यागमनप्रनाशनं यतिव्रतपानि अथ सत्रः स्तेयपापापिशपस्त्वं पुत्रमवधोत्र स्मारस्तु शांतनं मातुः पितुरिति यानि संबंधसहायते॥
नि संबंध सहायते स्त्रीगमन स्मरणपारण मलुंगे गुर्वो सखीं गुरुसखीं च गत्वा स्त्रिय प्रपरस्त्र स्यादिति पत्नी यहेतत्रि अप्यविकरण
तिसृहागमन आर्येस्त्रीणांप्रसिद्धानां मासभक्षणांथ नो मनुष्यस्य च कुक्कुटसूकराणां ग्राम्याणां ऋव्यादानां मनुष्याणां मूत्रपुरीषप्रा
शनमूत्रोच्छिष्टमयपात्राम नमार्गेणान्नेतान्यपि यतनी यानीयेके अप्यधर्मशास्त्रे हेतून् निंद्यो धर्हर्वोत्रो लोभो मोहाद्भोप्रेहे
दृष्टेषु मत्याशनमश्वादवसूयाकाद्यमनूअनात्मयोग इति एतिवांपूर्वोक्तानां पातित्यहेतूनां अशुचिकरणानां धर्मेनाशहेतूनां
यतिचांद्रायणं विशोधनं तदिवाहमनुः स्तेयादि सर्वपापानां तथैवाशुचिनामपि धर्मनाशकराणां च यतिचांद्रायणं परं एतत्स्यात्
देशान्वे व सर्वपापप्रणाशनं यतिचांद्रायति लोकमेरापियत् नत्स्व हृत्थाह गौतमः मासाहे मति विंप्रो यथाविधि कृत्वा प्रत्यपु
ति वेतु शोचे कुर्यात्तथाविधि दत्तांसंतोष्य पत्नेन तत्पापमार्गे स्पशाखया स्ता नकृत्वा नदीतोये तदा केवा हदेयिवाछेत्वा चोदुमनी यंति
तंकमसम्यापयेत् औपासनादिकं कृत्वा देवमुञ्जामप्याचरेत् संकल्पमेवकुर्वीत पूर्वमंत्र मनुस्मरन् तावत्स्याये न्महाविष्णुयावन्म
हाविष्णुं यावत्क्षालयेत्करौ पादौच क्षालयेत्पश्चाद्द्विराचम्यशुचिर्भवेत् सायंसंध्यामुपासितस्वपेत्तारायणं ग्रतः ततः प्रातः समुत्थाय स
र्वं पूर्ववदाचरेत् तावत्तोयावगां कृत्वा यावच्छुद्धाष्टप्रोभवेत् नन्नैवपूर्ववत्पिंडान्भक्षयेत् संचसत्यपायोर्ना प्यांवहुलाष्ट प्यांतदमावांयस
ऋमंभक्षयेत्पंचयं चैवककवलोन्मा नितिपूर्वंतः अधःशायीभवेन्नित्यं गेधतांबूलवर्जितः मासांते गौ प्रदातमाव्रतस्यपरिपूर्तये॥ पंचग
व्यपिवेतपश्चाद्यतिचांद्रायणं चरेत् अनेन विधिना यस्तु यतिचांद्रायणं परं कृत्वापापविशुद्धात्मा पापमुक्तः परमां गतिविधवावा यति

प्रा॰हे॰ वोपिव्रतीवापापनाशनं गृहे वा कुरुते सम्यक् सर्वपापैः प्रमुच्यते इति हेमाद्रिविरचिते दंपतिचांद्रायणविधिः अथ शिशुचांद्रायणास्त्ररणमाह
॥ देवलः ॥ शृणुष्व मम हे बाहो सर्वपापहरं परं शिशुचांद्रायणं नाम सुरर्षिगणसेवितं पुरा तद्बालको नाम मातुर्गर्भाद्विनिर्गतः नाभिनो
स्मुकाहाय स्वांत्र लैपर्यटन्महीं गर्भाधमे समापाते स गोत्रे एवं तं चरेत् तदाहमष्ट स्मृतो योगिनां पापाहूये अमना चरन्नू श्रोत्रियाणां द्विजा
तीनां त्रिषु वेश्मसु संचरन् कवलत्रयमानीय प्रक्षाल्य शुचिभिर्जलैः भागत्रयं ततः कृत्वा भागमेकं हरेद् द्वितीयमग्नौ निक्षिपेत् तोयं
वात्स निर्यसितरंभो स्वयं त्वंडुलि सो धयुक्तादिवर्जितः एवं वै मासमेकं कुर्वन् पापवत्सु त्रसमागमः नाचिकेतात्सत्रि पर्यंत मिस्तयोः तदाप्र
भृति लोके स्मिन् शिशुचांद्रायणं स्मृतं कलौ युगे विशेषेण महापापकनाशनं महापापी विष्णुद्रोहकः त्वै तत्कृतमुत्तमं गौतमः शिशुचां
द्रायणं सम्यक् स्नात्वा समेकंतिरंतरं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति महापातकिनामपि जाबालिः शिशुचांद्रायणं कृत्वा द्विजो पापमुक्तो पसस घः
पापविमुक्तः स्यपदे परमां गतिं तत्प्रकारमाह देवलः मासादौ प्रतिपद्दिवसे पूर्ववत्स्नानमाचरेत् दंतधावन धौतवस्त्र संध्या वंदनादिकं
पूर्ववत् कृत्वा चतुर्थयामे पष्ठे यत्वा पुटेद्यपरान् यापिन खलान् श्रोत्रियाणां द्विजातीनां त्रिषु वेश्मसु संचरेत् कवलत्रयमानीय प्रक्षा
ल्य शुचिभिर्जलैः भागत्रयं ततः कृत्वा भागमेकं हरेत् क्षिपेत् द्वितीयमग्नौ निक्षिप्य अवशिष्टं स्वयं हरेत् प्रक्षाल्य पूर्ववत्स्नात्वो द्विराच
म्य शुचिर्भवेत् रात्रौ स्वपेत् स्थंडिले गंधवर्जितः पुनः परे द्युरेकं हि कुर्यात् पापविशुद्धये एवं मासव्रतं कृत्वा मासांते गोः प्रदानं एम:
तद्देयाः विप्रा पसह सा पंचगव्यं पिबेत् ततः एवं कृत्वा नरो यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते शिशुचांद्रायणं सम्यक् कृत्वा पूर्वजन्मनि चि
सर्वान्कामानवाप्नोति प्राप्नुयाद्विष्णुमंदिरं ॥ इति हेमाद्रिविरचिते शिशुचांद्रायणविधिः ॥ अथ महाचांद्रायणविधिः देव
लः ॥ शृणु राम प्रवक्ष्यामि महाचांद्रायणं परं ब्रह्महत्यादिपापानां शोधनं सर्वमंगलं गुरुद्रोहे च पत्नीपापं पत्याय पति।
मेतस्या धारिणे लिंगधारिणामितर्थ चंडालीगमने पापं पत्नीपापं विधवागमने पापं पत्न्या वंविधवा गमने परस्त्री गुप्तपापं च।

परभोजने पत्यायं वृषलीसंगे पत्यायं कुंडगोलयोः शूद्रस्य प्रेष्यत्वे पत्यायं पत्यायं रसविक्रमे पुरोहितस्य पत्याये पत्यायं परदारगे पत्या ॥
सर्वसंसर्गे पत्याये धेनुविक्रये पत्यायं रत्नक्रौ संगे पत्यायं पतितनिंदायां पापे विप्रानिंदायां कन्यासंदूषणे लोपि च एवमादीनि पापानि
गुरूणि च लघूनि च श्राद्धे नि च भुक्तानि पानि पापान्यतिकशः तेषां नाशकरं चेदं महाचांद्रं महत्फलं पच्युत्वा मुच्यते पापैर्गुरु
भिर्लघुभिस्तथा तत्प्रकारमाह गौतमः शुक्लप्रतिपदि स्नात्वा पूर्ववत्खुद्धितोपतः पूर्ववन्नियमं कृत्वा चतुर्थे कालभागे ते विष्णुपूजा
परो भूत्वा पूर्वं संकल्पमाचरेत् पूर्ववन्मंत्रमुच्चार्य निराहारः स्वपेत् रात्रौ ततः प्रभात उत्थाय स्नात्वा चाप्य यथाविधिपूर्वं नित्यकर्माणि समा
प्य विधिपूर्वकं चतुर्थे काल आयाते पूर्ववद्देवमर्चयेत् ततो व्यय यथापूर्वं पूर्ववन्नियतः स्वपेत् एवं तं प्रतिदिनं कार्यं यावत्प्रवर्तते तत्रापि
पूर्ववत्कृत्वा नित्यकर्माणि सर्वशः तत्रैव भक्षयेत् पश्चाद् दशग्रासावत्यप्रवेतत्रापि हरेः सांनिध्ये स्वपेद् धात्रिवर्जितः उपोषणं प्रकर्तव्यं अ
मपाप्रवर्तते तत्रापि पूर्ववत् पिंडान् भक्षयेत् पूर्वसंख्यया शुक्लप्रतिपदि स्नात्वा गोदैर्द्यावन्नपूर्तये पंचगव्यं पिवेत् पश्चान्महाचांद्रमि
तीरिति रितं अत्राश्चर्यं सर्वलोकानाम न्नावागो महत्तरः कृते वर्षाश्रितः प्राणान्त्यक्तायां किसाश्रयः हाय रे रत्नमाश्रित्य कृलाव
तसहृ महाचांद्रस्य परिमा कथितो यं मयानघ धर्म कृत्वा मुच्यते पापैर्महद्भिरुपपातकैः इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ता
ध्याये महाचांद्रायणविधिः अथ पंचविधानां चांद्रायणानां मध्यान्नापयहृ देवलः अथवस्त्या प्रिराजेंद्र ब्रह्महत्यातकनाशनं प्रस्ता
न्नापहि चांद्रवि स्पुलोकप्रदायकं भागं कृत्वा दुर्वे लब्धा हापुनोशं व हेतुनः भक्ति श्राद्धविहीनं त्वा हस्तस्यान्ना स्तिका ह्यपि चांद्रायणोप्यश
ल्प्रे त्यन्नायं कुरुष्व तत् शुक्लप्रतिपदि स्नात्वा नित्यकर्म समाप्य च संकल्पं पूर्ववत्कृत्वा करिष्ये हमिदं व्रतं इति संकल्प्य मनसा पूर्वे
वद्विधिपूर्वकं गावो हि यापप्रयत्नेन पंचा स्वस्वर्णा हविरन्नः संवत्सा बहुक्षीर रत्या विप्रो भोजलपूर्वक अनेन कृतवान् यो द्विशग्न मार्गे रत
धेनुदः मार्कंडेयः अशक्तो परि चांद्रस्य भक्षणं रज वहत्र भप्राप्तान्नायं तद् कुर्यात् सवन्सा गावः स्वलंकृताः पंचाशत् संख्यया पूज्या सर्वे

प्राहे: पापान्नसंशयः गौतमः चांद्रायणस्यविप्रोसौ प्रत्याम्नायं समाचरेत् आर्चितागंधपुष्पाद्यैर्भूषिता स्वर्णधूपयोः पंचाशद्गुः प्रय
त्नेन विप्रे ध्यस्थ्य यच्य प्रत्याम्नायेहरिः साक्षात्संतुष्टो भून्न संशयः अशक्तो चांद्रविषये प्रत्याम्नायं तदा चरेत् एतेन शुद्धि
॥ माप्नोति चांद्रायणफलं लभेत् ब्रह्मा चांद्रायणफलं प्राप्नोतीत्यर्थः॥ इति हेमाद्रिविरचिते चांद्रायणप्रत्याम्नायः अथ प्राजापत्य
कृच्छ्रलक्षणमाह व्यासः त्रिदिनं च दिवाभोजी त्रिदिनं रात्रिभोजनं अयाचितं स्यात्रिदिनं निराहारो दिनत्रयं कृच्छ्रमेतद्द्विजाभीपा
द्रोहानं गव्यभक्ष्यो ब्रह्महत्यादिपापानामेतत्कृच्छ्रं विशोधनं मार्कंडेयः एकभक्तेन तथैवायाचितेन च उपवासेन चैकेन गो
दानं गव्यभक्षणं ब्रह्महत्यादिपापानामितरेषां विशुद्धिदं गौतमः प्राजापत्यं कृच्छ्रमिदं सर्वपापप्रणाशनं त्रिदिनं स्याद्दिवाभुक्तिं।
त्रिदिनं रात्रिभोजनं अयाचितं च त्रिदिनं त्रिदिनं वायुभक्षणं गोदानं पंचगव्यं ते शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमां तत्पत्रेषः अहमन
ताघंद्रिवासितवस्त्रं हंधूम्नं हमहाचितप्रतप्तं हंतास्मातिकिंचनेति कृच्छ्रद्वादशविधिः जाबालिः ब्रह्महत्यादिपापानामित
रेषां च नीश्वरः तुल्यहिंदानपरं हनपापं साधनं स्नानं प्रजापतिरिदं सज्ञानं स्रष्टवान्देवसन्निधौ सर्वलोकोपकाराय सर्वपा
साधनं स्नानं प्रजापतिरिदं सज्ञानं स्रष्टवान्देवसन्निधौ सर्वलोकोपकाराय सर्वपापं साधनं स्नानं प्रजापतिरिदं सज्ञानं स्रष्ट एम:
वान्देवसन्निधौ सर्वलोकोपकाराय सर्वपापापनुत्तये दिनत्रयं दिवाभक्तं तस्मात्रात्रौ दिनत्रयं अयाचितं स्यात्रिदिनं निराहा
रो दिनत्रयं पंचगव्यं ततः पश्चाद्धौ रेकात्रविशोधने एवं कुर्याद्द्विजो यस्तु सर्वपापविमुक्तवान् इति हेमाद्रिविरचिते प्राजाप
त्यकृच्छ्रलक्षणं॥ इतर्हा चरणे अशक्तो प्रत्याम्नायमाह॥ देवलः धेनुमेकां तदीक्षां नैष्कर्ण्य ब्राह्मणाशयनं संहिता
मात्रपाठं न द्विशतं वा पुरोधनेति रत्न हो ब्रह्मह त्वं सहस्रं प्रतं जपउच्यते एते प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायाः लिंगपुराणे ईश्वरः प्रा
जापत्ये तु गो रैकाद्वादशब्राह्मणार्चनं समद्दगान दीक्षा न संहितामात्र उच्यते प्राणायामशतं द्विशतं अयुतं जपः कुच्यते तिलहोम

वाह गौतमः कृच्छ्रं दशरात्रं स्यान्मुनिभिः परिकीर्तितं सर्वत्रैतद्धि जानीयात्प्राजापत्यं मनीषिभिः पराशरः अकामतः कृतं पापं वेदाभ्या
सेन शुध्यति कामतस्तु कृतं पापं प्राजापत्यं समाचरेत् प्राजापत्यसमाचरणप्रकारमाह देवलः विप्रः स्नात्वा तु पूर्वाह्णे नद्यां वा यत्र वा जले
वस्त्रादि पुण्ड्रं कृत्वा नित्यकर्म समाप्य पेत् औपासनादिकं स्यात्ततो देवार्चनं परं चतुर्थीं ब्राह्मणौ शाकं पुरस्याहं नाचयेत्तत्र तद्देशकालौ च सं
कीर्त्य स्वयामनुसंवत्सर एतत्पापविशुद्ध्यर्थं प्रयाकृतमकामतः प्राजापत्यसकृच्छ्रं साक्षात्कर्तुमशक्तवान् प्रत्याम्नायमहं कुर्यां भवं ततः स
तुमर्हथ इत्युक्त्वा गां सवत्सां च सुशीलां च पयस्विनीं पूजयित्वा विधानेन ब्राह्मणं तां च दद्यात् ततः हे गौस्त्वं सर्वलोकानां मातेति परिकीर्तिता अ
तस्त्वां पूजयिष्यामि सर्वपापापनुत्तये इति सर्वप्रत्याम्नायकृच्छ्रगोदानेषु पूजामंत्रः वेदाध्यायिन्सदाचारोदानेष्वेतेषु यावनआत
आराधयाम्यघपापाहर मां च मोचय इति विप्रपूजामंत्रः प्रत्याम्नायेषु होमस्नानदक्षिणादानेकृच्छ्रदानेषु च गवामंगेषु च गवां बु
यद्वंतिभुवनानि चतुर्दश यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यात् ततः शांतिमपच्छे यज्ञसाधनभूताया विश्वस्याघप्रणाशिनी विश्वरूपध
रा देवः प्रीयतामनया गवा इति सर्वगोदानेप्रत्याम्नायगोदानेषु च मंत्रौ तत्रापि दक्षिणादेयापाययावित्तानुसारतः एवं कृत्वा नरोयमु
प्रत्याम्नायमनुत्तमं संपूर्णफलमाप्नोति प्राजापत्यस्य कृच्छ्रतः प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायत्वेन गोरभावे तन्मूल्यमाह देवलः गा
वामभावे निष्कं स्यात्तदर्धं पादमेव वा दारिद्र्यः कुरुते पापं धनिकः पूर्णमाचरेत् अन्यथा तत्फलं नास्ति प्राजापत्यं न सिध्यति कश
दोद्विवराहस्तदर्धमेकपक्षो मुख्यः पक्षः विरापहृतः कनीयान् तदर्थ्यं गीकृतमस्माभिः तदाह मार्कंडेयः भूप्रमाणं पूर्वपदतः स्यादुत्तमः परि
कीर्तितः मध्यमा वारणां नास्ति प्रभूरणां तत्फलं च वा मध्यमानां वराहः स्यादुत्तमः प हित्य अधमध्यमं स उपाश्रितः न दानफलम
स्यास्तिमध्यमं चरेत् कनीयांसं वराहार्धमतमेवामंपरिकीर्त्तितं न तत्स्य मध्यमं नास्ति न तत्कृच्छ्रफलं लभेत् आकिंचनानां सर्वेषा
धरणं गोरूहाहृता अतो हि नेतकर्तव्यं गोमूल्येषु हस्तवे दाएवं यः कुरुते पमस्तु षत्तमाधमप्रमध्यमः किं विद्धना घः कनीयांस

प्राह वराहार्धमुत्तमं यत्रि कीर्त्तितं न तस्य मध्यमनास्ति न तत्कृच्छ्रफलं लभेत् अकिंचनानां सर्वेषां धरणं गोरुहस्तु ताहृ अतोहि
तं न कृते यं गोमूल्येष्वहस्र वेदा स्वयं कुरुते यस्तु त्यत्तमाधममध्यमः किंचिद्धनाढ्य कनीयांसं कुर्यात् अकिंचनस्य कनी
यानु यस्स एवोत्तमः अतः स्वशक्तिपुरःसरं तपा प्रत्याम्नायं कुर्यादन्यथा निष्फलं तत्प्रयासो गीत्यर्थः इति हेमाद्रिविरचिते
प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ समुद्रगा नदीस्नानप्रत्याम्नायाः देवलः समुद्रगा नद्यः भागीरथी च यमुना नर्मदा च सरस्वती
गोदावरी कृष्णवेणी तुंगभद्रा पिनाकिनी वलाय हारी भीमरथी जलाघवनाशिनी अखंडा चैव कावेरी ताम्रपर्णी महान
नदीधनुःकोटिप्रयागगंगासागरसंगमः ताराताः पुण्यनद्यसंगम :ताराताः पुण्यनद्यस्तु दर्शनात्पापनाशिनी स्पर्शनान्मो
क्षदा न्यूनं स्नानेन मुक्तिप्रदाः सदा विंशयोजनगा महानदी समुद्रगा च ताः तासु स्नानमात्रेण मनुजः पूतो भवति प्राजापत्य
कृच्छ्राचरणे समर्थस्य तत्प्रत्याम्नाये गोदानाचरणे चाशक्तस्य नदीस्नानस्य मेव कलौ युगे समीचीनं अतो नदीस्नानमेव
व यं वृद्धः गंगायां प्रोसलं लाने प्राजापत्यसमं विदुः इति अविष्णो त्तरे कस्यात् गंगास्नानं विशुद्धिदं इति पंचविधगंगास्कंदपुरा
णे भागीरथी गौतमी च कृष्णवेणी पिनाकिनी अखंडा चैव कावेरी यं च गंगाः प्रकीर्तिताः अन्या समुद्रगा नद्यो न्यूनं यावहरिणा एमः
एतासु महानदीषु स्नातस्य एताः प्रतिमात्रं कृच्छ्रफलमाह गौतमः स्वयाजस्य च या सिंधुपानयोजनमात्रगाः तासु द्विशय्या
दागंतुस्नानार्थे दर्शनाय यावंति योजनानि हा तत्फलं लभेत् परार्थे यो नु गच्छेत् स्नातस्तत्फलं लभेत् स्वयं गच्छेत्स्नातो
गच्छेत्स्नातस्त्वो भयमस्ति हि विष्णुपरो भूत्वा गंगा दश कृच्छ्रफलं महा यमुना च तथा नर्मदा दश कृच्छ्रफलं लभेत् गौतमी कृष्णवेणी
यन कृच्छ्रफलप्रदा यिनी च कावेरी षट्कृच्छ्रफलप्रदा तुंगभद्रा भीमरथी सप्तकृच्छ्रफलप्रदा वंजुला अवनाशी च त्र कृच्छ्र
फलप्रदा तुंगभद्रा भीमरथी सप्तकृच्छ्रफलप्रदा वंजुला अवनाशि च त्र कृच्छ्रफलप्रदा फल्गुनी ताम्रपर्णी पंचकृच्छ्रफलप्रदा

वा पापे स्नानमात्रेण षडब्दकृच्छ्रफलप्रदं श्रीशैले संगमे चैव गंगासागरसंगमे विंशकृच्छ्रप्रदं स्नानमतो न घस्रपावनाः।
प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नाय नदीस्नानप्रकारमाह पूर्ववत्तत्पादरूवाचनं संकल्पादिकं कृत्वा ऋत्विजो ढत्वा नदीस्नानाभिमु॥
खो भूत्वा नदीं गत्वा कतीं पूर्ववत्स्नात्वा गंधयुक्ताक्षतैर् ... मपापवरिवासं निधौ संकल्पितस्य सर्वप्रायश्चित्तस्य समग्र
फलावाप्त्यर्थं परिषन्निर्णीतं प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायस्नानरूपमब्दं त्र्यब्दं चतुरब्दं पंचाब्दं बहुनीतं षडब्दं त्र्यब्दं यावन्ति तं
येन प्रकारेण येनयेन संकल्पितं तत्प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायभूतमब्दादिसंख्यया अंहवाब्रह्म तोर्थीभ्रहानदीस्नानरूपं आ
रिष्ये इति संकल्प्य ब्राह्मणानुमत्या ऋत्विजल्लुपजमान गोत्रनक्षत्रराशिनामधेयानि पठंति सपुत्र्यापि एतेन यज
मानेनामकगोत्रेणामुकनक्षत्रेणामुकराशौ जातेनामुकशर्मणा वामापितामुकनामधेयेन परिषत्संनिधौ संकल्पित
स्य सर्वप्रायश्चित्तस्य परिषन्निर्णीतस्य प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नाय परिकल्पितानि महानदीस्नानानि मो सत्यवत्सवराच
रिष्याम इति ऋत्विक्कर्तृकं कस्यमहानद्यां नदीमुखः सन् मंत्रवर्जं मौसल्यमज्जनवत्स्नानं कृत्वा तटाकमागत्य पुनः हि एक
चेमधौतवस्त्रं परिधाय तेहमावेद्य हस्तसंख्यया वस्त्रावधूननं कृत्वापरीधाय पदिहि एवम्पूर्ववत्स्नायात् एवं संकल्पि
ताब्दादिसंख्या भवति तत्र यजमानः स्नात्वा ऋत्विग्भ्यो निष्कं वा तदर्धं वा पादं वा स्नानफलसिद्धिकाम्यें दद्यात् निष्क
शब्दो देवमानेन वराहद्वयं ऋषिमानेन तदर्धं मानुषमानेन तदेव यास्थं प्रभृ एषु तत्प्रकारेणैव समर्थस्य मध्यमं अर्धं
वनस्य तदर्धं सुवर्णप्रमाणं पयोक्तं तथैव नान्यत् गोतमः गंगायां स्नो सकलं स्नानं प्राजापत्यसमं विदुः एतत्पंचगंगास्नानं वि
विषयं इतरेषु समुद्रगा नदीषु प्रतिस्नानं संकल्पः कुल्यापां तत्र कपुष्करिण्यादिषु पृथक् संकल्पः एवं अनुवाकपठनं सू
र्याभिमुखः सम्मार्जनानंतरं गत्वा धौतवस्त्रादिकं धृत्वा ब्रोत्तरशतं गायत्रीजपः प्राजापत्याकृच्छ्रात्मकं भवति स्यात् एकं कृच्छ्र

प्रत्याम्नायनदीस्नानं ॥ अथ प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायपरिकल्पिते द्वादशब्राह्मणभोजने प्राह देवलः प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य प्र
त्याम्नायमंप्रुंच्छ्युपतत्वस्यामुच्यते पापै द्विहन्द्रियपितारद पूर्ववत्संकल्पादिकं कृत्वा द्वादशब्राह्मणान्निमंत्रयेत् पराशरः प्राजापत्य
स्य कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नाये द्विजार्चनं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति प्राजापत्यफलं लभेत् विप्राः शांतान् सपत्नीकान् वेदशीलान् परीक्ष्य तान्
सदाचारेषु विनिर्दिष्टं कृच्छ्रार्थं तान् भोजयेत् तदा सपत्नीकः सुवासं मंत्रवतः सर्वे कृत्येषु योनये देशतः कालतः शौचतः सम्यक् प्रति
गृह्णीतत इति एवं विप्रान् निमंत्र्याथ भोजयेत् वकुपि सप्तरैः तेभ्यश्च दक्षिणां देयां यथाविभवानुसारतः एवं यः कुरुते सम्यक् प्राजा
पत्यफलं लभेत् इति हेमाद्रिविरचिते प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायं ब्राह्मणं अथ प्रत्याम्नायस्य वेदपारायणं प्राह देवलः प्राजाप
त्यस्य कृच्छ्रस्य वेदपारायणं महत् प्रत्याम्नायं प्रशंसंति शक्त्या मात्रं प्रहारणं पारायणे नाम गवान्न कृतकृत्यो भवेन्नराः कल्मषं
पूर्णाघस्य प्रदहति न संशयः प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा स्नात्वा नित्यं समाप्य च स्वगृहे देवतागारे नद्यां वा देवतालये प्रा
ङ्मुखोदङ्मुखो वापि संकल्पं पूर्ववच्चरेत् पारायणं प्रणवं कृत्वा पारायणं पठेत् तद्दिशास्य नवलोको वस्त्रसमाच्छे वपापिनः मौ ऐम:
नव्रतं समागम्य पठेद्दशशने शनैः शीघ्रं यथा शिरःकंपी तथा लिखितपाठकः गद्गदः स्वरहीनश्च षं चैते पाठकाधमाः अतः श
नैः शनैर्विधानं धारयेद् आत्मशुद्धये पापवत्संसर्गाद्भवति तावत्कृच्छ्रफलं लभेत् स्वयमेव पठेद्युतं मधपरिकीर्तितं प्रत्याम्नायो
ऽधमः स्याभूतकेन निष्फलं भवेत् इति हेमाद्रिविरचिते संहिता प्रत्याम्नायो जपो महान् अयुतं वेदमातुश्च सर्वपापैः प्रमुच्यते।
प्रातः स्नात्वा यथाचारं दंतधावनपूर्वकं अग्निहोत्रालये देवगृहे वापि नदीतटे गोष्ठे वने देशे ऽदजपेद्युतसंख्यया पवित्रि
जपमालाभिः कुशाग्रग्रंथिभिरेव वा स्वयं मौनमुपस्थाय दिशाप्राग्नवलोकयन् जपेन्महापापजालहानार्थं दिने दिने दिने दिने
अस्मयचित्तं प्रजपेद्युतं यथा होम

मश्नुते मार्कण्डेयः संदिग्धस्तु हतो मंत्रो व्यग्रचित्तो हतो जपः अब्रह्मण्यप हतं श्रान्तमनाचारं हतं कुलं ततो मनसि जप्तव्यं
मनसं कोटि हन्यते अयुतं च जपेन्मूले प्राजापत्यफलं लभेत् अंगुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलंघने द्विधाचित्तेन
यज्जप्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् पराशरः हस्तस्यानामिकामध्यपर्वादारभ्य च परं नतः तद्द्वितीयकनिष्ठिकायाः पर्वत्रयम
नुक्रमात् अनामिकोर्ध्वे सर्वाद्विमध्यमायास्तु तर्जन्याः पर्वत्रयं तत्र हाकरत्वात् तद्वैवाक्रमपूर्वयत् मेरोरंगुष्ठ यावत्स्यात्तस्यानां
तिक्रमं चरेत् पर्वभिर्गणयेद्यस्तु गायत्रीं वाग्यमेव वा एकैकस्य शतं प्रोक्तं गणनं मुनिभिः सदा। अयुते न जपेनायुतप्रयु
पत्यफलं लभेत् गौतमः कृषितो नास्ति दुर्भिक्षं जपतो नास्ति पातकं मौनेन कलहो नास्ति नास्ति जागरतो भयं जपतो नास्ति
पातकमिति स्मरणाद्वेद इति हेमाद्रिविरचिते प्राजापत्यस्य कृच्छ्रप्रत्याम्नाये विधिस्तत्र होमे तिलैः कोटिप्रयुक्तैः पापनाश
हृत् तत्प्रत्युं जपेत्तं मंत्रेणान्या सध्यानपुरः संज्ञातेन हुतेवह्नौ श्राहुतो वीजपूरकैः त्रिहोमं कृत्वा पूतो भवति तत्स्मरणात् तस्य पंम
त्रास्त्वित्विजो वा तिलहोमसहस्रकं कुर्यात् मासेन मेधावी प्राजापत्यफलं लभेत् प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायो महत्तरं
इति हेमाद्रिविरचिते प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नाये तिलहोमः अथ प्राजापत्यकृच्छ्रस्य शतद्वय प्राणायामप्रत्याम्नायमाह।। देवलः
प्राजापत्यकृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायो महत्तरः धर्मशास्त्रोक्तमार्गेण प्राणायामशतद्वयं महापातकयुक्तो वा सर्वपातकैः सद्यः पुनाति:
विप्रेंद्रः प्राणायामशतद्वयं जपसंकल्प होमेषु संध्यावंदनकर्मसु प्राणायामा आचरेद्विप्रः तदान्तं पापकल्मषं मार्कण्डेयः वामेन पूरये
द्वायुं पूरणात्पूरकः स्मृतः सव्येन रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः वायुना पूरयेत् रंध्रान् गायत्रीं मनसा स्मरन् पूरणे कुंभके चैव रे
चने तं जपेत्त्रिधा एवं त्रिवारं यो जप्त्वा संख्यातावस्थ्वेदिति पराशरः वामेन वायुनापूर्य गायत्रीं मनसा स्मरन् संपूर्णे कुंभवत्ति
ष्टेत्तु मनसा मनुवर्त्तयन् रेचयन्नसपत्रं रंध्रेण पुरस्तात्वे वधं स्मरन् एवं पूरणकुंभकाभ्यां रेचकेन सहामुना यो वर्तते त्रिधा ब्रह्म

प्रा॰ हे॰ नःप्राणायाममस्तीति रितः श्राद्धे जपे च होमे च संध्याकर्मसु सर्वदा यो वर्तेत प्रतिदिनं परं बुह्मसउ अतेशावंशगतद्द यं कृत्वा पूर्वोक्तविधिना द्वि
१५ जः प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायो निगद्यते सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमं पदं इति हेमाद्रिविरचिते प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्ना
यः अथ तप्तकृच्छ्रलक्षणमाह देवलः वायुभक्षस्त्रिदिनं विप्र पयउ सं दिनत्रयं त्रिदिनं घृतमुष्णं च पीत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् इति मार्कं
डेयः विषमुष्णं पयस्तम्भ घृतमप्स्यं दिनत्रयं पीत्वा शुद्धिमवाप्नोति अत्रापि द्विजयेभः गोतमः उष्णं पयः पयस्तम्भः प्रस्थं घृतमनं
तरं वायुस्तमपि पापानां पावनं मुनिभिः स्मृतं आपस्तम्बः त्र्यहमुष्णं पिबेद्वारि त्र्यहमुष्णं सर्पिः पिबेत्पयः पलमेकं पिबेत्ततः पंविधीप
तेत्र्यन्तरे त्र्यहमुष्णं पिबेद्वारि त्र्यहमुष्णं पिबेत्पयः त्र्यहमुष्णं पिबेत्सर्पिर्वायुभक्षो दिनत्रयं वायुभक्षमिति उष्णं मननं वा द्वादश
दिनपरिमितं सर्वं कृत्वा तप्तकृच्छ्रमिति मिहूपदि घृतत्र तत्र द्वादशदिनं वेदितव्यं तदाह बृहस्पतिः मुनिभिः कृच्छ्रमित्युक्तं नेषणाक्षे
षु द्विजवरप्रमनं कृच्छ्रं द्वादशाहोभिः स्नायं देहविशुद्धिदं पश्चाद्भिरभुक्तं कथ्येषु त्रिंशत्संख्यातं देवाह प्राजापत्ये वकच्छ्र पअर्द्धपि
स्यचान्तेषु चैत्रिंशत्संख्याविजानीयात् प्राजापत्यस्य लक्षणं प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्यैव नाम सअर्द्धं संवत्सरे कृच्छ्रं गरागपन्नं पाप्महोवध
धइति रजस्वलान्यासंस्पर्शनादिभुक्तप्रकृच्छ्रेण विशुद्धिदं सर्वपापानामपि विशुद्धिः सर्वे पापे वषायानां तप्तकृच्छ्रं विशोधनं ततःप
रप्रमित्युक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः इति हेमाद्रिविरचिते तप्तकृच्छ्रलक्षणं अथ तप्तकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह देवलः तप्तकृच्छ्रस्य पूर्णाम एम:
प्रत्याम्नायेप्रतीः अशक्तानां च कृपया कर्तुं मुक्तः पुराणघतये वा इन्द्रवीर्यपधनरावं तु द्विजसत्तमः कलौ युगे विशेषेण गात्वनत्याग
द्वत्र पेगताः पराशरः कृते चर्माणि त्रेतः प्राणस्ते तापांकीक सा अपः द्वापरे रक्तमात्मित्य कलावन्नपिना स्थिता इति कलौ युगे द्व
दशाब्दसाध्यकृच्छ्राणां कर्तुमशक्तान् निरीक्ष्य स्वषयः प्रत्याम्नायान् उक्तवन्तः तथैवाह अवैवगौजमः महत्तत्त्वपूर्व कृच्छ्रस्य सकृत्सा
निवारणः तुल्यप्रतिग्रहितत्वांशोधकः स्यान्महाप्रुने प्रत्याम्नाय सहाप्रोक्तो यदा न समागमः स्व यं धकृपपान्तरां गवां विंशनिमादर

त् सर्वासां बहुदुग्धा च साधुशीला हि ञ्जन्तपे द्विजातिः प्रदद्यात् जातावेकवचनं प्रशस्तेः पापनाशस्य कृच्छ्रस्य तत्प्रत्यक्षस्य रूपिणः द्
जातावेकवचनं प्रशस्तेः पापनाशस्य कृच्छ्रस्य तस्य ब्रह्मरूपिणः दद्याद्द्विजातये सम्यग् गा वा विंशतिमादरात् पराशरः महतस्तप्तकृ
च्छ्रस्य विप्राय ध्यात्मवेदिने सालंकारां सवत्सां च धेनुं राधिविंशतिं दह नं पुद्गमाप्नोति राजेंद्र तप्तकृच्छ्रफलं लभेत् अतो द्विजाति
भिः कार्यस्त्वशक्तौ स्वल्परूपिणः पंचगव्यं पिबेत्तस्य त्रत्याम्नाय इतीरितः तुलादिप्रतिग्रहितरणे अपि एषमेव गतिः तत्प्रायश्चित्ता
करणविषये इति हेमाद्रिविरचिते तप्तकृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ पराककृच्छ्रलक्षणमाह ॥ देवलः । अथ वक्ष्यामि कृच्छ्रस्य पराक
स्य महात्मनः सर्वे होवनिष्ठन्ति :सात्तर्वंशान्त्यानुवर्तितः पराह्: कृच्छ्र इत्यत्र तु विष्णुना प्रभुवि स्मृतापस्य चरणात्मात्रेण स
र्वपापैः प्रमुच्यते ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गर्वं गनागमः संकरीकरणं चैव मलिनीकरणं तथा उपपातकपित्येतन्नवधा परि
कीर्तितं तुलाहिरण्यगर्भब्रह्माण्डो यं घट्टपायं च लांगलकं चैव धरादानपतः परं विश्वचक्रो गोल्कलतां सप्तसागरमेव च चे
मधेनुं ब्रह्महतीं महाभूतघटस्तथा कालचक्रराशि चक्रम नंतरं कोटि लक्षति लैहो मोद्गि मुखी सरभिस्तथा आर्द्र कस्माजि
जिनं चैव याकटेपर्वस गश्च घाणादि यं चक्रं तथैव दशधेनवः तथा दश महादानम चला सप्त नामकाः रहस्यकृतपापानि ब्रह्म

हत्यादिकातिचपापानां नवविधानां इतरेषां मुनीश्वराः तुलादिसर्गे हितत्वं पराकः कृच्छ्रनामकः सर्वपापहारो नृणां देवेषी
ष्टांप्रियंकरः सर्वं छत्ते पुरुकृच्छ्रमुमहान्मोकः स्वयंभुवा गौतमः प्रसहं घृतपात्रं च द्वादशं तहगवो भवं पीत्वा मर्तो द्विजः शुद्ध्यत्येक
इति विश्रुतः सर्वपापप्रशमनः सर्वोपद्रवनाशनः सर्वलोकप्रदो यस्माद्गवान्हरिविश्वभक्त मासः प्रसहं गो घृतं विप्रो द्वादशाहं पलं मह
पीत्वा शुद्धिमवाप्नोति पाप्मनो नाप्याद्विज इति लौगाक्षिः द्वादशमं घृतं तत्र पलमात्रं गवामिव द्धिमवाप्नोति सर्वपापैः प्र
मुच्यते पराको नाम तप्तेन गोघृतेन कलमानेन पद्वादशरात्रं चतुर्थकाले तिपमानत्रपीत्वा द्विजः शुद्धिमवा
प्नोति सर्वपापेभ्यः ॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये पराककृच्छ्रलक्षणं अथ पराककृच्छ्रम
त्यान्नायमाह देवलः मत्स्यान्नायं पराकस्य वक्ष्यामहमतः जनः सर्वपापोपशमनं महापापनिकृन्तनं आसः पैरा
कं नाम पंच कृच्छ्रं तत्कर्तुमन्तको न तमः अशक्तस्य लघुस्य मत्स्यान्नाय समाचरेत् तस्याचरणमात्रेण पराकस्य फलं लभेत्
मेत् मत्स्यान्नायं गवां दद्याद्द्वादशपंच सवत्सकं सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति प

रमंपदं महापातकानां तानिस्तुपपातकमेवच तत्सर्वं नाशयित्वाशु लक्षशिमिवानलः मरीचिः कृत्यान्नायं पंपराकस्यद् शायं चगवां द्विजः दद्यात्सपापविशुध्यर्थं
सर्वश्रेयोभिवृद्धये महापातकयुक्तो वा सर्वपापैः प्रमुच्यते प्रत्याम्नायेन कृच्छ्रस्य पराकस्य जनाधिप सर्वकृच्छ्रफलं लब्ध्वा प्रयाति परमं पदं पराककृच्छ्र
चरणासमर्थस्य प्रत्याम्नायं पंचदशगवां विप्रेभ्यः यथाकथंचिद्वा शुध्यतीति वाक्यार्थः इति हेमाद्रिविरचिते पराककृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ पावककृच्छ्रल
क्षणमाह देवलः अथातः संप्रवक्ष्यामि कृच्छ्रं पावकसंज्ञितं तस्याचरणमात्रेण मुच्यते ब्रह्महत्यया मरीचिः भ्रूणघ्नं त्रपयः सर्वैः पावककृच्छ्रमीरितं
विषदाने च यत्पापं यत्पापं गरदानके शस्त्रधारेण यत्पापं यत्पापं विप्रनाशने विधवाव्रतलोपे च पतितसन्यासिनोरपि गृहस्थस्य सदाचारत्यागे यत्पाप
मुच्यते प्रकृतेनापि यत्पापं तेषां विस्मृततत्त्वयादानस्य कीर्तनात् प्राप्य यथा प्राप्यमानता यत्पापं विप्रनिंदायां यत्पापं मातृभर्त्सनात् भगिनीपुत्र
घोररूपलक्षणं यत्पापं धेनुनिंदायां यत्पापं शिवभस्मनिंदने यत्पापं वेदशास्त्रनिंदायां यत्पापं क्रतुकुत्सने असानभोजने पापमनध्यायेषु पाठने दुःसंगते ब्र
यत्पापं यत्पापं धनगर्वतः यत्पापं परस्मातत्पे यत्पापं दारमोचने यत्पापं सत्यसंत्यागे यत्पापं भांडविक्रये सर्वे शास्त्रानरहिता विषवाकास्वभोज
नेपुनर्भूतासतां खलासदा निंदापरायणा सहाय्यमंत्री पानाशी परनिंदेषपरायणा पुत्राः पितृविद्वेषी सदा विप्रोपरोधकृत् कुर्वीतः सर्वेति पृथग्यथा
तु स्नालनाद्विजः वस्त्रशोतिवृत्वराविप्रदानेषु विघ्नकृत् एतेषां पावनार्थाय पावकं कृच्छ्रमाचरेत् पराशरः सर्वपापविशुध्यर्थं पावककृच्छ्र
मीरितं तदाचरणमात्रेण विप्रो भवति शुद्धिमान् अव्रतघ्नयवान्यकास्वगत्याशिवोव्रतो शुचिः तघवाग्नसमाधाय ब्रह्मपत्रपुटेवशो यवाभा
वेव्रीहयो वा श्यामाकास्त्वस्यमानतः तदन्नं प्रतिदिने दद्यात् पवाणं विस्तवे र्ययेत् नित्यकर्मादिकं कृत्वा पूर्ववच्छुचिमानसः पूर्वेद्युस्तत्र प्रातः स्नात्वा
नित्यकर्मादिकं कृत्वा पावनं संस्पतेरविः तावत्पर्यंतं पूर्ववद्दि मूर्ति विश्वरूपादिकं पठन् स्थित्वा नारायणमनुस्मरन् पंचगव्यं पिबेत् तदाहगो
त्रमः ब्रह्मपत्रपुटे राजन् धृत्वा सापमतं द्वितः तावतामनसाविकृच्छ्रस्य त्वन्मंत्रायते रविः पवार्गं विस्मवेदन्नाय श्वात्मीलास्वपं मुदायपूर्ववत् स्नालनं कृ
त्वा यादृयारण्यो यथाक्रमं द्विजाचम्य शुचिर्भूत्वा लवणारायणायनतः अजस्रं धारयेदग्निं पावनं कृच्छ्रसमाप्यते परेद्युरेवं कुर्वीत द्वादशाहेमिरी
रितं तदंते गोः प्रदानत्वा पंचगव्यं पिबेत्तदा एवं कृत्वा द्विजस्तु सद्यः पापात्प्रमुच्यते इति हेमाद्रिविरचिते पावककृच्छ्रलक्षणं अथ पावक
कृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह देवलः कृच्छ्रस्य पावकस्यास्य प्रत्याम्नायमिमं शृणु सकृत्कृत्वा द्विजोपस्तु सद्यः पापात्प्रमुच्यते योगीश्वरः प्रत्याम्ना
यं प्रवक्ष्यामि पावकस्य महात्मनः सर्वपापप्रशमनं सर्वकृच्छ्रफलं नृणां गावो दश प्रदातव्याः प्रत्याम्नाये प्रकल्पिताः सवत्सा दुग्धसंपन्नाः
सुशीलाः समलंकृताः विप्रेभ्यः प्रतिहातव्यास्तीर्नां तु यथाकृपयथ पंचगव्यं ततः पश्चात्पिबेद्देहविशुद्धये एतत्कृच्छ्रस्य फलदं पावक

157
16

स्यस्य षाप्नुये गौतमः पावनस्य महापापहारिणः कृच्छ्रत्रयकं सर्वपापोपशमनं महत्पुण्यप्रदायकं संपूर्णैव स्त्राभरणास्तु रथ्यं गोपशोभिताः स
वत्सा पुत्वतो साध्वीः गवां संख्यारश्म्यतः पपश्चिनो दिङ्जा ग्रेम्यः प्रदातव्याः कृच्छ्राप्नुये पंचगव्यं पिबेत्स्यष्ट्वा कृच्छ्रो भवति मानवः एवं कृते नरो यस्तु
पावकस्य स्वरूपिणीं गवां संख्यादिजा श्रा पदत्वा फलमवाप्य च ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पावककृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ सांतपनकृच्छ्रलक्ष
णमाह देवलः कृच्छ्रसांतपनस्यास्य फलस्य तां सर्वे पापहं श्रीशैलं काशिकाक्षेत्रं गयाक्षेत्रं महत्तरं प्रयागं यमुनां सिंधुं गंगासागरसंगमं चे
श्यासप्रन हेसं गंगो तमीं पापहारि क्षेत्रं महत्तरं प्रयागं यमुनां सिंधुं गंगासागरसंगमे कृत्स्नं वेणीं तुंगभद्रां हेमकूटं त्रिलोचनं मार्कंडेयाद्रिसह
गिरिं ततोध्मेयुरीश्वरं द्वारावतीं जपावाग्धामल्लिकार्जुनमेव च अहोबलं नृसिंहं च तथैव भवनाशिनी पिनाकिनीं नदीं तीरे वेघनाथं हरिं तथा
वेंकटाद्रिं स्वर्णमुखीं कालहस्तीश्वरं तथा वेंकटाद्रिं स्वर्णमुखीं कालहस्तीश्वरं तथा साक्षाद्दाररराजं चैव कूर्मं तत्स्वयंभुवः एवांत्रं चतद्यालिंगं सर्वं
तीर्थमहत्तरं मध्यार्जुनेशं पापघ्नं कुंभकोणं तदद्भुतं श्रीरंगं वा महाक्षेत्रं जंबुनाममतः परं कावेरीं पापनाशं च सोमयुग्विषुये च रणु संररेशं च तत्पत्नीं
तथैव ताम्रवर्णीं नदीं तत्रांस्रेपदिग्भोगे पर्वतो गंधमादनः रामलिंगं धनुष्कोटिः सर्वतीर्थं परिप्लुतं तथैव दर्भशयनं तत्रत्यं च महत्सरः ताम्रपर्णीं म
हाक्षेत्रं तत्रत्या विष्णुदेवता अनंतारव्यं एमक्षेत्रं कौंडिन्यो पत्रभागपवान् जनार्दनं महाक्षेत्रं गोकर्णं पापनाशनं तथा हरिहरक्षेत्रं सुब्रह्मण्यं
महत्तरं एतानि पुण्यक्षेत्राणि दृष्ट्वा पापहराणि च निरोगी मुखजो परस्तु एतेषामेकमेव वा नत्वा या ह्यन पश्येद्यः कोन्यस्तस्मात् चेतनाधमे हीन
स्य मर्त्यस्य कर्मसीनस्य पापिनः अजागलस्तनमिव तस्य जन्म निरर्थकं यो मर्त्यो जन्मादिवसात्पष्ठिवर्षाणि वर्तते न पश्येद्यदि श्रीशैलं तन्नष्ट्रैस
तु गार्दभः जन्मास्य जन्मादिवसाद्वारेभ्य षष्ठिवर्षमध्ये श्रीशैलं चापत्रव्यं कटाचलवरराजश्रीरंगादिकं नास्ति कृतपानं अपश्यन् नरः शीतत्वे तत्सर्वपा
पभोगानंतरं गर्दभो भवेदिति वामनपुराणोक्तत्वं एगात् तदाह मरीचिः श्रीशैलं वेंकटाद्रिं च कांची श्रीरंगनायकं रामेशं च धनुःकोटिं स्वभवात्षष्ठि
वर्षगः न पश्येत्प्राणिकृतपा गार्दभो भविजायते तस्यैव निष्कृतिर्नीतिः कृच्छ्रसांतपनादिकं हेय स्मृतिः पुराणवाक्यपुण्यनरोः नपश्येत्षष्ठिव
र्षगः महंतं नरं गत्वा पात्वा पश्चाद्द्वासमतीं व्रजेत् तत्स्य हे षाप शांत्यर्थं कृच्छ्रसांतपनं चरेत् पंचगव्यं पिबेत्पश्चाद्दोषार्हस्मात्प्रमुच्यते नत्रैस
णमाह देवलः प्रत्यहं माघमर्थं वद्वादशाहं यपः पिबेत् शुद्धिमाप्नोति तां जेंद्र योगी नाम पिंडले भा प्रजापतिः एवं वत्रातणरम्य त्वानं संकल्प
मेव च नित्यकर्म तथाकृत्वा यदुवीक्रमनत्वा स्मरन् विभूत्या दिकमित्यर्थः पावनं दापते भानु त्वावद्योदयमादरात् विसृज्येत्त्रिवेघा यथा यमग्नि
प्रेवेद्गुतौ सुवेदव समीपेतु गंधतो वलवर्जितः ततः प्रभातवेलायामेकं कृत्वा महद्भुतं द्वादशाहो भिरंते श्चश्चच्छ्रो भवति पर्वजः पंचगव्यं पिबेत्पश्च
त्सौं तवनं मुनिभिरीरितं इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये सांतपनकृच्छ्रलक्षणं अथ सांतपनकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह देवलः

प्रत्याम्नायं प्रवक्ष्यामि कृच्छ्रस्यैतस्य पापहं सर्वपापोपशमने सर्वकृच्छ्रफलप्रदं महापापप्रशमनं धर्मकामार्थसिद्धिदं व्यासेन कथितं पूर्वं कृत्स्ना
पामिततेजसा यरस्वहारिणो ये च परदारहरताश्च ये मद्यपानरताये च अगम्यागमनाश्च ये असत्प्रतिग्रहरताये ये चैव दुष्टप्रतिग्रहाः मिथ्याभि
गामिनो ये वै ये च मित्रविभेदिनः दिवानिर्वापिने ये च ये वमंडलमेदकाः दिवाकपित्थच्छायासु रात्रौ चलदलेषु च तमालवृक्षच्छायासु रात्रौ वा
पदि वा दिवा गच्छन्तं पापपनाशाय प्रत्याम्नायो महत्तरः तन्निषुवक्ष्याः सदा पांचायनतयरागाः यत्राम्नायेि रताये वा नित्यकर्मविरोधिनः तेनैवं च विशु
द्धिः स्यात्प्रत्याम्नायः परात्परः गौतमः सांतपनस्यैव कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायो गवां दश सर्वालंकारसंयुक्तो गवां दश महोन्नतं इति इति हेमाद्रिविरचिते
धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये सांतपनकृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ महासांतपनलक्षणमाह देवलः महासांतपनं नाम कृच्छ्रं सर्वफलप्रदं पुरा पुरंदरः सा
क्षाद्गौतमस्य सतीव्रजं तेन पापेन महता स पापमलदूषितः ब्रह्महत्यामुपागम्य वृद्धभावमुपाश्रितः तद्प्रसन्नो वरदः ब्रह्मा कृपालोक्य वाहनः इदं पु
रंदरं प्राह दयया भक्तवत्सलः एतत्पापविशुध्यर्थं महासांतपनं चर यद्द्राह्मिगामीव चंडालगनेवान् सतारगमनं गत्वाभिगामिनीपाः न पूर्वर्षपन्
ये रह्याजकीगामी ग्रामचंडालदारगः विप्रवंशलदारेषु चरेतस्मिन्द्विजाधमाः एतेषां निष्कृतीरम्य महासांतपनं परं असत्यभाषणो पापमर्त्यानां यथा
षरो परहृतापलादेव स्वहृतापहरेत याः असत्पानिरतै चैव सद्भिभेषज्यपगतेन्निप्रत काले साध्यकालेन यादृगार्वनैपादि पावंइयति तं व्रात्यं तु लास्वरूपनि
ष्कृतिं नस्मरे कर्मकालेषु नपश्ये द्विकदाचन एतेषां पापशोनं महासांतपनं परं गालवः द्विदिनं समुपोष्यैव त्रिदिनं पञ्चगव्यपः पूर्ववत् त्रियमं कृत्वा
द्वादशाहेन शुध्यति पराशरः माषमग्रे पिबेत्क्षीरं द्विदिनं समुपोषयेत् एवं कुर्याद्द्वादशाहं पूर्ववत् त्रियमाश्रितः मनुः पूर्वं कृत्वा तप्तकृच्छ्रमध्ये द्विजो नियम
पूर्वकं परां सं तापते भानत्तन्नियममुत्सृजन् माषमग्रे पिबेत्क्षीरं विष्ठवेतं निवेदितं दिनद्वयं पयः पीत्वा द्विदिनं समुपोषयेत् स्वपेच्च पूर्ववद्द्वसमी
पे व्रतमाचरन् एवं द्वादशरात्रं च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् दिनद्वयमुपोष्य तां दिनद्वयं पयो भक्षः एवं क्रमेण द्वादशाहे महासांतपनं इति हेमाद्रिविर
चिते महासांतपमवलक्षणं अथ महासांतपनकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह देवलः महासांतपनकृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायं शृणुष्व मे यद्दाचरणमात्रे
णविप्रः पापात्प्रमुच्यते महाराजविजये महासंतपनस्यास्य प्रत्याम्नायो महान् पं कृच्छ्रस्यैतस्य विप्रस्य चतुः सर्वमशक्तिमापं प्रकुर्वीत सर्वकृच्छ्र
फलाप्तये गावो देयाः प्रयत्नेन विप्रेभ्यः षोडशामलाः अलंकृतास्तु व्यापेवं स्त्राभरणभूषिताः सताध्व पयस्विन्यः सवत्साः पापहारिणीः परा
शरः महासांतपनस्यास्य प्रत्याम्नायं विदुर्बुधाः गावः षोडश विप्रेभ्यो देयाः सम्यक् सवत्साः प्रये अलंकृता स्त्रवत्साघे पयस्विन्यः व यवत्य य
कृ सवत्साः साधुशीलिन्यः प्रत्याम्नायउदीरिता इति इति हेमाद्रिविरचिते महासांतपनकृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ कापकृच्छ्रलक्षणमाह ॥

॥ ॥दिवसः॥ प्राजापत्यं तप्तकृच्छ्रं पराकं पावकं तथा ततः सांतपनं कृच्छ्रं महासांतपनं तथा कायकृच्छ्रं तथा प्रोक्तं अतिकृच्छ्रं विशुद्धिदं औदुंबरं च्य
र्णं च फलकृच्छ्रमतः परं कृच्छ्रं माहेश्वरं चैव ब्रह्मकृच्छ्रं तथैव च धान्यं स्वल्पमयं चैव दशमं चैव कीर्तितं पूर्वत्र ये दशकृच्छ्रा लोत्युक्तं इतनोलिंगपु
159 राणोक्तं ब्राह्मादितिकृच्छ्रकायकृच्छ्रं प्योसह पंचदश भवंति सर्वेषामुपकारत्वा लिखितं कायकृच्छ्रातिकृच्छ्र तस्मात् लिंगपुराणोक्तं विशिनष्टि
कायकृच्छ्रं प्रवक्ष्यामि महापातकशुद्धये उपपातकशुद्ध्यर्थं मुनिभिः परिकीर्तितं भविष्यपुराणे तुलाधेनुसहस्राणि अश्वादानि द्विजोत्तम
दाता प्रतिग्रहीता च अन्योन्यं नावलोकयेत् परिदेवात्तनुप्राप्तं तीर्थेषु च महत्सु वै तत्र दातदोषशांत्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत् द्वितीयो जपकृत्य
दाता प्रतिग्रहीता च अन्योन्यं नावलोकयेत् उभयोर्हेनयो राजा तथा ब्रह्मसरस्ययोः चतुर्थेव हिवर्षाणि तन्मुखं नावलोकयेत् दातुः कायकृच्छ्रमितरयो ब्रह्मसर
तः सरस्वं विधिपूर्वकम् उभयोर्हेनयो राजा तथा अन्यथा दोषवत्स्यातिः दातुः प्रतिग्रहीतुश्च कायकृच्छ्रं जयो महान् अन्योन्यलोकने राजानहानिनिष्य
स्ययोश्च तुः सहस्रगायत्रीजपः अन्यथा दोषवत्स्यातिः दातुः प्रतिग्रहीता तुश्च कायकृच्छ्रं जयो महान् अन्योन्यं लोकने राजानहानिनिष्य
लं भवेत् तन्निष्कृतिमहत्वाचे हिरण्यं सर्वं अमला दानप्रतिग्रहे सुदात प्रतिगृहीतोः अक्षसरस्ययोः एवमुक्तं वेदितव्यं प्रायश्चित्तं सर्वत्र लोंगलेपंच
संज्ञे च विश्वचक्रे महत्तरे सप्तमारं तथा राजन तन्मुखं नावलोकयेत् सप्तसागरदाने च चमेधेनोः प्रतिग्रहे महाभूतघटे चैव तुलायां नावलो
कयेत् उक्तेषु सप्तप्रतिग्रहेषु तदाचार्य ब्रह्मसरस्यानां प्राग्वत् कायकृच्छ्रादि कंवेरितव्यं हिरण्यगर्भे ब्रह्मांडे दाता परिहिय पूर्ववत् अन्यो
न्यलोकने राजन्नरदानफलमश्नुते आचार्यब्रह्मसरस्यानां पूर्ववत् संकल्पपादपदाने तथा कल्पलतायहे षड्वंतन्मुखं राजादि प्रोक्तानाव
लोकयेत् कायकृच्छ्रं गायत्रीजपं वत्तत्रसंख्याक्रमेणावेदितव्यं हिरण्याश्वदाने च हिरण्याश्वप्रतिग्रहे पूर्ववन्मूत संख्यार्थं अन्योन्यं
लोकयेत् कायकृच्छ्रं गायत्रीजपं पूर्ववत् हिरण्याश्वरथे चैव हेमहस्तिरथे तथा अष्टमार्वं पतदेवारन्योन्यं नावलोकयेत् पूर्ववत्कृच्छ्रादिकं
नावलोकयेत् कृच्छ्रादिकं पूर्ववत्
धरादाने कालपुरुषे कालचक्रे तथैव च तिलगोराशि चक्रं पंचमार्वं नावलोकयेत् परिदेवात्समत्यतो अतिकृच्छ्रं चरेत्कृतो पुनः संस्का
रः कृच्छ्रप्रः पटगर्भविधानतः अन्यथा दोषमाप्नोति दाता विफलमश्नुते कोटिहोमे लक्षहोमे पापपुरुषप्रतिग्रहे आचार्यस्य मुखं दातुपु
गावं नावलोकयेत् तत्राप्यतिकृच्छ्रं दातुरन्तरेषां पुनः संस्कारः श्वेताश्वे मत्तशय्यायां गजदानप्रतिग्रहे व्यवं तन्मुखं दातो देवाकृच्छ्रं नावलो
कयेत् अतिकृच्छ्रं वदाता स्यात्कृच्छ्रमणाः पटगर्भतः आर्द्रकृष्णाजिने चैव सप्तशैलप्रतिग्रहे द्विज्यर्वं तन्मुखं दाता पूर्ववन्नावलोकयेत् ब्र
ब्रह्मकृच्छ्रं चरेद्दाता तरेषां पटगर्भतः कपिला द्विमुखीदाने दासीगृहपरिग्रहे अरमकं द्विजो दाता पूर्ववन्नावलोकयेत् पराककृच्छ्रं
ततः प्रोक्तं दतरेषां पूर्ववत् आलिंगने तैलघटे महत्पुरुषादिभोजने षण्मासान्नावलोकेत कृपराककृच्छ्रं विरं पूर्ववत् कुमारिसप्त

नेउ ऋत्विजो होत कामपि द्वारस्यानावलोके हा पलकृच्छ्रम राहतं मासत्रयं इत्यर्थः सर्वेषां ऋत्विजां प्रोक्तं सह स्वजप मारणात् आज्यालंकार धेनूनां
अनड्वाहा हिरण्यंऽते मरिहबी छागवस्त्रानां मासामेकु निरंतरं ऋत्विजां शतगा पश्चीं दत्ता धेनुं समाचरेत् सालिङ्गदानेषु चतुर्विंशतिम् त्पीरिषु दा
नावलोकनेन दोषः गौतमः चतुर्विंशतिम् त्पीरदानेषु द्विजवस्त्रम दशावतार दानेषु अर्धनारीश्वरप्रभो मुक्तावलोकनेहातग्रहेऽप्योमत दोषमाकृ
अर्द्धनारीश्वरलक्ष्मीनारायणप्रतिमा उमामहेश्वरप्रतिमादानेषु कृष्णाजिनतिलविरहितेषु दानप्रतिग्रहेऽप्येषु स्वावलोकनं न दोषहेतु कृ
ष्णाजिनतिलरहिते प्रधानप्रतिमाप्रतिग्रहे विशेषमाह जाबालिः दशस्वेतेषु योगेषु भक्ष्यमस्तु द्विजोत्तम तिलाजिनप्रधानेषु षण्मासं नाव
लोकयेत् उक्तं मिवैतरिण्यो ध्वतथाप्रतिग्रहेतोन्तप अन्यप्रतिग्रहे तान एकाहं भोजनेन तथा इत्य शांतिषु सर्वेऽत्र तथा माहिषसंग्रहे कृतीन लोक
पकृच्छ्रमथाचरेत् षण्मासमभ्यतः शिशूनां जनने मूल्लादपः अभुक्तात्वं संधयः उक्तं नक्षत्रेषु स्त्रीणां प्रच मार्तवं तेषां शांतयत्नकृता का
पकृच्छ्रलक्षणमाह मरीचिः चत्वार्यलानि यासास्तुर्वैश्रं प्रत्यहं प्रति निराहारस्तथा तेषु वत खेतेषु भोजनं तदंते ऽतिमेदेयागोरेकां वां ध्रुम
स्वरां कायकृच्छ्रमिदं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्वदर्शिभिः प्रजापतिः चतस्रः दशः समान्यामु निराहारस्तथाष्टुनः चतुर्थपासभक्ष्य स्यात्कायकृच्छ्र
मिदं परं मरीचिः आसायं प्रातरभ्यस्य त्वा विप्र यथाविधि अभ्यर्च्य गंधपुष्पाद्यैर विरस्तं गतो यदा नदा ग्रासं समश्रीयाद्धि द्विर्पितम मु
सधीः प्रक्षाल्य पूर्ववत्सर्वं द्वि एवमभ्यर्च्चिरस्थ थास्वपेद्देव समीये तु नारायणाम नुस्मरन् पुनः प्रातः समुत्थाय पवलानि ऽपमय पूर्वं कृतन्नापिम
क्षपेऽस्य समेवं चतुरहं प्रति ततः परं निराहारस्तथा चतुर्थ भोजनं गोदानं च तयत्स्ये षं पंचगव्यं पिबेत्ततः कायकृच्छ्रमिदं देव द्विजातीनां पावनं स्म
तं इति हेमाद्रिविरचिते कायकृच्छ्रलक्षणं अथ कायकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह देवलः प्रणुत्तम प्रवक्ष्यामि कायकृच्छ्रस्य धीमतः प्रत्याम्नायं महापुण्यं
प्रणवतां पापनाशनं दश गावः प्रदातव्याः सवत्सा भूषिता अपि पयस्विन्यः सशीलाश्च स्वर्णश्रृंग महत्तराः एतस्य कायकृच्छ्रस्य प्रत्याम्ना
यो महर्षिभिः गालवः सर्वपापहरस्यास्य कायकृच्छ्रस्यैव न प्रत्याम्नायो दश गवां सवत्साः साधुवतिमान् एतद्दातारणां चैव कायकृच्छ्रफ
लं लभेत् गालवः कायकृच्छ्रस्य सर्वस्य सर्वपापहरस्य च दत्तां प्रतिग्रहितणां सर्व पापहरं परं स्नात्वा पुण्य दिने विप्रः सतं कृत्स्वेव पूर्ववत् वि
प्रानभ्यर्च्य गंधाद्यैर्दशधेनूः सुपयस्विनः दद्यात्प्रत्याम्नायभूताः सर्वपापमनोऽपे एतस्या चारतो दत्तौ कायकृच्छ्रफलं लभेत् इति हेमाद्रिविर
चिते कायकृच्छ्रप्रत्याम्नायः ॥ ॥ अथातिकृच्छ्रलक्षणमाह ॥ ॥ देवलः अथातिकृच्छ्रं वक्ष्यामि सर्वपापोपशांतिदं सर्वकृच्छ्रपरं
नृणां ध्यराणु तजन्मपलतः अतिकृच्छ्रस्य माहात्म्यं वर्णितुं केन शक्यते पुराहि कौशिको नाम ऋषिर्धर्मपरायणः वसिष्ठात्मजपातिस्या

18 160

तस्मात्कारणात्ः प्रभो तेषांहत्याविनाशार्थं कृच्छ्रमाह प्रजापतिः ब्रह्महत्यागुरोर्हत्या भ्रूणहत्या महत्तरा कन्याहत्या शिशोर्हत्या तथा तेषामह
त्यपि वीरहत्या धेनुहत्या गजाश्वमहिषीवधः तरुणाश्वद्रुमच्छेदः स्यात्स्मादिच्छेदनं तटाककूपकासारभेदनं वेदवेश्मनां ग्रहणं हे द्विजस्य
त्रैमारणं पापवर्द्धनं धान्यानामादिरदनं तहनं महिषीगवाश्वं गालांगुलविच्छेदनं तथा तेषां विमर्दनं श्रुण्वा च भुजंगानां मीनाहिंशिशुना
मपि कुक्कुटानां च काकानां हिंसनं मगमारणं तरुच्छेदः कवाटस्य पाषाणानां विभेदनं दाहनं वनपर्णानामाद्यहणां मिहभूमिषु सर्वासामेव हिं
सानां अतिकृच्छ्रं विशोधनं सर्वकृच्छ्रप्रदं चैव सर्वोपद्रवनाशनं गालवः अतिकृच्छ्रस्य महतः प्रकारमिह चोच्यते त्र्यव्रतमात्रे पवमानं शुभ्मान् शुभा
माक्रांतं तुलानपि एकद्रव्यं समाहारपव्रतो दोषर्वभक्तो त सानं संकल्पादिभाग त्र्यं तदा कलातं तुलान्यूर्वमान नतः व्रतो होम घ्यमे दिवसे व्रतो
हनि दिनत्रयं व्रतो हैम स्यपेद्यं संपूर्ववद्धुतमाचरेत् चातुर्थकाल आपाते प्रश्नात्वां गानि पूर्ववत् स्वयेद्द्रुस्समीपे तनादपरागमवणः
ततः प्रभाते विमले संध्यादेन्यूर्ववच्चरेत् निराहारस्तथा मत्वा पावन्द्वा पुं दिनत्रयं तत्रैवमस्य वे कृ संहृतीयाद्वैविवदत्रणः तत्रापि पू
र्ववत्कृत्वा द्वादशे दिवसे शुभे तत्तीयेत्यंत पाद कृत्गोर कृत्वा विप्रसाधृता ब्रह्मकूर्चं ततः पश्चात् शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः अतिकृच्छ्रमिदं स
र्वमर्कमुनिभिरादरात् एतस्याचरतेनैव सर्वदोषात्प्रमुच्यते इतिहेमाद्रिविरचिते अतिकृच्छ्रलक्षणम् अथातिकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह
देवलः अतिकृच्छ्रस्य सर्वस्य प्रत्याम्नायो मनीषिभिः प्रोक्तः सर्वहितार्थाय सर्वपापप्रणाशनः संकलीकरणाय कन्याधेन्वादिविक्रयेतिल
तैलधान्यानां फलानां रसविक्रये महापातकभूतानां शोधनं पापनाशनं प्रत्याम्नायमाह मार्कण्डेयः प्रत्याम्नायमिमं राजन् वक्ष्यामि श्रृ
णु पार्थिव पातचरणमात्रेण अतिकृच्छ्रफलं लभेत् दशगावः प्रदातव्याः वत्साधेः समलंकृताः साधृतापपाद्युन्यो विप्रेभ्यः प्र
पद्यकृपयदापयत् मनुः अतिकृच्छ्रस्य महतः प्रत्याम्नायं शृणुष्व मे विप्रेभ्यो दशगावस्तु पूर्वशत्यक्तिताः समं स्वर्णश्रृंगादिभिः समयुक्तम्
षपित्वा पयकृपयक् शुचिभिः प्रदातव्या विप्रेभ्यो वेदवित्तमैः इत्यमुक्तेन मार्गेण कृत्वा कृच्छ्रफलं लभेत् ॥ ॥ इतिहेमाद्रिविरचि
ते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये अतिकृच्छ्रप्रत्याम्नायः अथ औदुंबरकृच्छ्रलक्षणमाह देवलः औदुंबरस्य कृच्छ्रस्य लक्षणं विप्रतत्वतः
कृच्छ्रं महत्तरं भूप सर्वपापहरं परं पितृमातृपरित्यागे सहोदराणां हि वातसात् भगिनीभागिनेयार्थी गार्भेणपान् रक्तन्यकः गालस्रकुलव
द्धस्य अतिथीनागतान्प्रभो सामर्थ्ये सति वंधूनां त्यागे दोषो महत्तरः ब्रह्महत्यामवाप्नोति पतो पेस परापराः भगिनीं च स्वसारं
च दुर्नार्यागतभर्तृकां पुत्रमनाथविधवां पश्यजेत्कारणं विना पितृभगिनीं मातृभगिनीम पुत्रां गतभर्तृकां अधनां यं परित्यक्ता

सर्वेनरकमश्नुते महाभारते पितारक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने पुत्रस्तु स्थविरे भावेन स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति उन्मत्ते पतितं क्लीबं कारागं वधिरमेव च
पुत्रादि पालितो रक्षेत्तत्र च स्त्र्यादिभिः शनैः गौतमः अरक्षणीयां मन्यो देहदूषणीयां पापी त्यजेत् सर्वेनरकमाप्नोति तिर्यग्योनिषु जायते वै श्वपादः॥
सीतन्मातरस्तत्पुत्राः कुंडगोलकनष्टविष्टापकवाह्यवाकल्वरक्षणीयाः अनाथगतभर्तृकानिपुत्राः पित्राजेषु श्वशुरयोनिः पुत्रानिर्धनिनः का
णाकुजादयः एते पालनीयाः स्युः एते यां परित्यागे दोषः तत्रापि विप्र। नमार्कण्डेयः साम र्थेसति पत्स्यजेत् एतान्बंधुजनान्सबका कयोनिं समासा
द्य दुःखीभूयात्पुनः पुनः मासं तप्तकृच्छ्रं पंचगव्यं पयसा पासं त्वरिष्टकृच्छ्रकृतवत्सरेऔदुंबरं प्रोक्तं अर्वाक्त्वां द्वादशनां पर्ण औदुंबारकृच्छ्रलक्षणमाह प
राशरः औदुंबरैस्तं दुलानांश्यामाकान्वाप्य या विधि रशद्भि धाविमज्ज्यैव प्रत्यहं पाचये छृतौ औदुंबरे : भुक्त्वा पर्णोः पाचयेन्नान्यदारभि: औदुंबरैर्ब्रप
र्णोस्त्र औदुं: पटं मुदातत्रोति स्विप्यतं त्रासंविसर्वे पूर्वमादिशेत् चतुर्थकाल आयाते पूर्वबन्नियमं चरेत् त्रासवचनानि यमादि स्मिन्पर्ये। एवं यया
सा द्वादश प्रद्वादशाः सु भक्षयेत् अत्रापि गोप्रदातव्यायं च गव्यं पिबेत्ततः एवमौदुंबरं कृच्छ्रं कृत्वे यंच विशेषतः भक्षयेदन्नमत्रासंमौनव्रतपरा य॥
णः पादेप्रक्षाल्य पाणी च द्विराचम्य विधानतः सायाह्ने कं ततः कृत्वा स्वयेन्ना रापरणाग्रतः पुनः प्रभाते विमले द्वितीयं पूर्ववच्चरेत् कृत्वा शुद्धिमवा
प्नुयात्॥ ॥इति हेमाद्रि विरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये औदुंबरकृच्छ्रलक्षणं औदुंबरकृच्छ्र प्रत्याम्नायमाह॥ ॥देवलः औदुंबरस्य
कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायः पांचरणांत स्याचररणमात्रे लसं पूर्णं फलमश्नुते मार्कण्डेयः प्रत्याम्नायः पुरा समजमरश्चैवभाषितः मात हत्यादि शुध्यर्थं
किमुतान्यस्य पापिनः राजविजये कृच्छ्रस्यौदुंबरस्यास्य प्रत्याम्नायो महानियं सर्वथा पविशुध्यर्थं सर्वदान्यप्रभूः पुरा चतुर्विंशतिमते औ
दुंबरस्य कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नाय स्य लक्षणं अष्टगावः प्रदातव्याः सालंकाराः सलक्षणाः हेमशृंग्यो रौप्यखुराः कांस्यदोहनसंयुताः सर्वथा प
विनिर्मुक्ताः संपूर्णां फलमश्नुते कृच्छ्रचारणसामर्थ्यानांतत्प्रत्याम्नायकारणे न संपूर्णां कृच्छ्र फलमाप्नोति ॥ इति हेमाद्रि विरचिते औदुं
बरकृच्छ्र प्रत्याम्नायः अथ पर्णकृच्छ्रलक्षणमाह ॥देवलः पर्णकृच्छ्रं द्विजाः श्रेष्ठाः श्रवणंतु परमं शुभं ॥सर्वपापप्रशमनं सर्वदेषोप
शांतिदं ॥ब्रह्महत्यापरोगी स्यासप्तवीश पावदंतकः॥ स्वर्णस्तेयी कुनखी च सुरापी श्यावदन्तः स्यात्॥ ब्रह्मघ्नो भवेद्दुष्मी शावकस्तेयी तु दर्दुरः॥
स्तेयी नांधान्नहारी तां अवं दृतिः सन्ततं द्विजाः पु॥ ताम्रस्तेयी दीर्घवर्णः प्रमेही पयिमे भुनी॥ शिरोवृत्तोला नहीनः पीतवान्न पुसी सहा॥ ताम्र
स्तेयी दीर्घ वृषणः श्वेतवीन्च स्त्रहाभुवि॥ गजचर्मी नागहंता अश्वहं तामहब्रणीकं ठभूषणा हारी स्यात् कुंडमाली भावेद्विरक्ता प्रमेह
मनुजो युष्यवत्पंगनामः॥ भगिनीगमानोम्रमोमधुमेही भवेन्नरः॥ मातुः सपत्नी भगिनीयमेन्का मातुरोन रः॥ सपायमञ्जमयाश्नुते

गोभूयाद्भगंदरी ॥ स्वसारं यः पुमान्गच्छेज्जायते मूत्रकृच्छ्रवान् ॥ धेनुहंता महापापी सर्वरोगी भवेद्ध्रुवं ॥ गोवत्सहननान्मर्त्यः सभूपादर्शवान्भुवि
॥ शिवनिर्माल्यभक्ष्यापी जायते कफवान्सदा ॥ आजीर्णरोगी रोगी शठशत्रुगृहदाहप्रशूलवान् ॥ वंशीयगृहराजाद्येषाज्जायते श्वासकासवान् ॥ स्व
वकृशो भवेत्सानु वालकं हंति पापिष्ठः ॥ अन्यमालिंगने नारी सा वै स्फोटस्तनी भवेत् ॥ दौरात्म्यातिमानरिसेन रहीनान्जन्मनि ॥ पतिव्रतापहारी च दृ
षदावन्नरोगवान् ॥ विधवासंगजाद्दोषाच्छिश्नदेशे व्रणी भवेत् ॥ पुष्पस्तेयी च कुनासको शस्तेयी तु पटवान् ॥ गंधस्तेयी दुर्गंधः कुमुके संततज्वरी ॥ वि
वाहविघ्नकृन्मर्त्यो जायते दारहीनवान् ॥ मद्यहननान्मर्त्यो जायते कुत्सविंदुकः ॥ तडाकारामविच्छेदी यद्दुःखी भवेन्नरः ॥ इत्येवमाह योदेषामहा
नरकाद्यनंतरं ॥ एतेषां शोधनार्थाय पर्णकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ मार्कंडेयः महापातकजानां लघूनां भविजन्मनां ॥ आद्यानां चैव भक्ष्याणां पर्णकृच्छ्र
विशोधनं ॥ पर्णकृच्छ्रलक्षणमाह ॥ पराशरः ॥ पर्णकृच्छ्रस्य पर्णानि मध्यमानि द्विजोत्तमः ॥ द्वरशालाद्वयर्यंतं नित्यमुद्धिरतं कृतः ॥ एवं वद्धिस्तम
न्यच्चैर विरक्तं गतो यदा ॥ त्रिभिः पत्रैर्व्रसमृतैः स्वलाचैव पुटत्रयं ॥ त्रिशिवे श्मनि विप्राणां वेदाध्ययनशीलिनां ॥ मिस्रात्रयं समानीय त्रिषु यत्र
पुटेषु हा ॥ एकं पुटस्तु देवाय विप्राये कं समर्पयेत् ॥ अवशिष्टं तदाश्रीयात्पूरणामय पराः ॥ स्वयेद्देवसमीपे तु संचित्य मनसा स्मरेत् ॥ ततः
प्रभाते वेलायां पर्वं यत्सकलं चरेत् ॥ विप्रायद्यागोरेकां पंचगव्यं पिबेत्ततः ॥ पर्णकृच्छ्रमिदं भूय शोधनं पापकर्मिणां ॥ यस्याचरणमात्रेण
चांद्रायणफलं लभेत् ॥ इति हेमाद्रिविरचिते पर्णकृच्छ्रलक्षणं ॥ अथ पर्णकृच्छ्रप्रत्याम्नायामाह ॥ देवलः ॥ पर्णकृच्छ्रस्य राजर्षे प्रत्याम्ना
यं वदामि ते ॥ सर्वपापस्य शमनं सर्वोपद्रवनाशनं ॥ सर्वकामप्रदं नृणां सर्वकृच्छ्रफलप्रदं ॥ पंचगावः प्रदातव्याः सालंकाराः सवत्सकाः ॥ हेम
शृंग्यो रौप्यखुराः कांस्यदोहनसंयुताः ॥ साधुशीलाय वृत्तस्थविप्रभ्यस्व पयकृच्छ्रक ॥ पर्णकृच्छ्रस्य विप्रर्षे प्रत्याम्नायो महत्तरः ॥ इ
ति हेमाद्रिविरचितं पर्णकृच्छ्रप्रत्याम्नायः ॥ अथ फलकृच्छ्रलक्षणमाह ॥ देवलः ॥ फलकृच्छ्रस्य देवर्षे लक्षणं कथ्यते मया ॥ भ्रूणब्रह्मघ्न
नेश्वरं सर्वपापप्रणाशनं ॥ ये मातृघातिनो लोके न चैव पितृघातकः ॥ ये वा स्वभर्तृहंतारस्तेषामेतद्धि निष्कृतिः ॥ ये वा गर्भविभेत्तारो ये वा
स्वर्गरदापिनः ॥ ये वाप्याश्रमविभेत्तारो ये वा कुटजवेदनः ॥ ये यो हपि श्रुना लोके ये वा स्युस्तेपि नः सदा ॥ ये वा बालविभेत्तारस्तेषामेतद्धि नि
ष्कृतिः ॥ याश्च नार्यः पतिं त्यक्त्वा रमंते न्यान्नरा यदि ता सामपि विशुध्यर्थं पुरा सृष्टं स्वयंभुवा ॥ ब्रह्मस्वघातिनो नित्यं ब्रह्मस्वानां च घातकाः ॥
॥ द्रे चाणिहारिणो लोके तेषामेतद्धि निष्कृतिः ॥ उच्छिष्टभोजनो ये च ये चामिथ्यापवादिनः ॥ ये वै कुणायहरतारस्तेषामेतद्धि निष्कृतिः ॥ मद्यया
नरता नित्यं निस्पकर्मी विभेदिनः ॥ पितृश्राद्धविभेत्तारस्तेषामेतद्धि निष्कृतिः ॥ महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ कृच्छ्रेणानेन मह

स्म

नासर्वपापैः प्रमुच्यते॥ महांतः पापकर्माणो महापापहृतः सदा॥ एतेन कृच्छ्रराजेन पुनंति सततं द्विजाः॥ फलकृच्छ्रं महापापहारि संपत्प्र
वर्धनं॥ दिने दिने स्नानं द्राक्षफलं त्वेतच्छुद्धिमाप्नुयुः॥ कायशुद्धिपरं कृच्छ्रं सर्वकृच्छ्रफलप्रदं॥ सर्वपापहरं चैव फलकृच्छ्रं महत्तरं॥ फलकृच्छ्र
प्रे 162 लक्षणमाह। देवलः॥ प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पूर्ववच्छुद्धिहेतवे॥ तावज्जपन्नासीत यावदस्तंगतो रविः॥ तावद्भुतस्थियारमन्नानि
त्यकर्म समापयेत्॥ कदलीफलकं चवि...वेतान्निवेदयेत्॥ तदेव भक्षयेत्पूर्वं व्रतयोः मौनपूर्वकं॥ एकैकबीजसंपूर्णाभक्ष्यपिता फलत्र
यं॥ चनपत्रैर्विना॥ एवं द्वादशरात्राणि स्वपेन्नारायणाग्रतः॥ गौरीं दद्याद्विप्रवर्याय ब्रह्मकूर्चं पिबेत्ततः॥ फलकृच्छ्रमिदं सर्वं कथि
तं ब्रह्मणोदितं॥ कृच्छ्रस्यैतस्य माहात्म्यान्नशक्यं वेमहद्वयं॥ ॥इति हेमाद्रिविरचिते फलकृच्छ्रलक्षणं॥ अथ फलकृच्छ्रस्य
प्रत्याम्नायमाह। देवलः॥ कृच्छ्रस्यैतस्य सुनयः प्रत्याम्नायं महोन्नतं॥ एवं तु सर्वपापघ्नं सर्वश्रेयःप्रदं नृणां॥ पुरा हिमालये नाम ब्रह्महत्याभयातु
रः॥ विष्णुं शरणमापेदे सर्वलोकहितैषिणां॥ अनुयात्यो हि भगवान्नव यालोकहितैषिणां॥ रक्ष मां देवदेवेश त्वदंघ्रिशरणागतं॥ ब्रह्महत्या
कृमे दिपापानां स्मरणान्नाशहेतुकं॥ अनंतस्त्वत्पादयुगलं दृष्ट्वा पुरुषोत्तम॥ विप्रहत्यामहत्पापं स्मृतिर्भयात् ।रगीदया प्रभो॥ नास्ति निंदासमं पापं ना
स्ति क्रोधसमो रिपुः॥ नास्ति मोहसमः पाशो न दैवं केशवात्परं॥ विष्णुः॥ नास्ति क्रोधसमो मृत्युर्नास्ति कीर्तिसमं भयं॥ नास्ति कीर्तिसमं धर्मं तपो
नानशनात्परं॥ प्रत्यहं षड्रसास्नातं कृत्वा मां मनसि स्मरन्॥ फलकृच्छ्रं पुरा कृत्वा मुश्च शक्रोऽय दिगालय॥ प्रत्याम्नायमिमं कृत्वा शुद्धो भवति पात
कात्॥ गोयुजा साधु संयुक्ताधःपदीपनिवेदने॥ परिक्रम्य नमस्कृत्वा सवत्सां पयसाहृतां॥ योदद्याद्विप्रवर्याय प्रत्याम्नायफलप्रदां॥ संपूर्णंप
लकृच्छ्रस्य त्याखं डुलमते नरः॥ एवं कुरु त्वं विप्रर्षे पूतो भवसि तत्क्षणात्॥ इत्याज्ञाप्य स तेन प्रत्याम्नायं तदाचरन्॥ शुद्धिमाप्नोति महतीं
योगिनामपि दुर्लभां॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये प्रत्याम्नायप्रायश्चित्तं॥ अथ महेश्वरकृच्छ्रलक्षणमाह॥ कृच्छ्रमा
हेश्वरं नाम सर्वपापप्रणाशनं॥ पुरा कंदर्पदहने महान्दोषो भवत्पथ॥ तद्दोषपरिहारार्थं ब्रह्माणं पर्यपृच्छत॥ पंचबाणस्य दहनान्महान्दोषेम
विस्थितः॥ तद्दोषपरिहारार्थं निष्कृतिर्दैवकथ्यतां॥ ब्रह्मा॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनं॥ सर्वपुण्यप्रदं नृणां सर्वस्नानफलं महत्॥ प्रातः स्नात्वाय
थाचारं दंतधावनपूर्वकं॥ तावन्नारायणं स्मृत्वा पूर्ववत्पापमोचनं॥ यद्दामं दायते भागलद्राकापालसद्दहन॥ श्रोत्रियाणां च विप्राणां गृहेषु
त्रिसु संख्यया॥ शाकं भक्ष्यफलं वापि यद्दीसंभवमादरात्॥ आनयित्वा यदेवा यसमर्प्य विधिपूर्वकं॥ भक्षयेत्तानि सर्वाणि वाग्यतो नामकुत्स
यत्॥ हस्तौ पादौ तथा स्नात्वा द्विराचम्य शुचिस्मृतः॥ सायंकाले स्वयं देवसमीपेनिपतो वसेत्॥ ततः प्रातः समुत्थाय पूर्ववत्सर्वमाचरेत्॥ गोरेका

घा

द्विजवर्यो यदा कर्मफलाप्तये॥ पंचगव्यं पिबेत्पश्चात्कृच्छ्रं माहेश्वरं त्विदं॥ कुर्वन्नेवेतं भगवान् सर्वदोषोपशांतये सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वश्रेयोभिवृद्धये॥
प्रा एवं कृत्वा ततो देवो महेशानस्तु तोषयेत्॥ एतस्याचरणेनैव द्विजः पापात्प्रमुच्यते॥ इति हेमाद्रिविरचिते माहेश्वरकृच्छ्रलक्षणं॥ अथ माहेश्वरकृच्छ्र
२० लक्षणप्रत्याम्नायमाह॥ देवलः॥ माहेश्वरस्य कृच्छ्रस्य प्रत्याम्नायं शृणुष्व मे॥ सर्वपापोपशमनं सर्वकृच्छ्रफलप्रदं॥ ब्रह्महत्यादिशम
१६७ नं सर्वग्रहनिवारणं॥ तुलाप्रतिग्रहोत्थानां पापनाशनहेतु च॥ संध्यादिनित्यकर्माणि परित्यक्तानि स्वाग्निभिः॥ तेषां विशोधने दत्तं सर्वपापहरं नृणां
॥ गावो देया द्विजातिभ्यो ह्यर्चिता वस्त्रभूषणैः॥ हेमशृंगादिभिः शुभ्रैरलंकारैरलंकृताः॥ स्वर्णशृंग्यो रौप्यखुराः कांस्यदोहनसंयुताः॥ रुद्रसं
ख्या सवत्साश्च पयस्विन्यः पृथक् पृथक्॥ प्रत्याम्नायं कृच्छ्रस्य रुद्रसंख्या महत्तरा॥ रुद्रकृच्छ्रफलप्राप्त्यै सर्वपापापनुत्तये॥ एवं कृत्वा द्विजो यस्तु
श्चि प्रत्याम्नायं यथाहितः॥ तस्य संपूर्णं कृच्छ्रस्य फलं मुनिभिरीरितं॥ इति हेमाद्रिविरचिते माहेश्वरकृच्छ्रप्रत्याम्नायः॥ अथ ब्रह्मकृच्छ्रलक्षणमाह॥ दे
वलः॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे ब्रह्मकृच्छ्रस्य लक्षणं॥ दुरन्नेनैव पापं यत्पापं दुष्प्रतिग्रहे॥ अयाज्ययाजने यत्पापं यत्पापं दुष्टभोजने॥ शांत्यन्नेषु च य
त्पापं यत्पापं शूद्रभोजने॥ सन्यासिनो मठपते भोजने पर्वणे नृणां॥ यत्पापं रजकस्त्रीषु यत्पापं वृषलिभोजने॥ यत्पापं पुष्पवत्यन्ने यत्पापं वि
धवाकृते अमंत्रवत्प्रेतकान्ने यथानारायणो वृते॥ चौले च प्रेतके चैव दीक्षितस्यैव भोजने॥ दंपत्योर्वर्त्युषितं तथा सन्यासिनो द्विजाः॥ चेत
संस्थिता मिथ्यायां यदन्नेमक्षणेन च॥ सूतकोद्दिष्टये चैव तथा दुःपंक्तिभोजने॥ तथैव वृद्धसंघान्ने तथा क्रीतान्नभोजने॥ यत्पापं पर्युषिते वा
न्ने तथा तद्रसस्य च॥ यत्पापं अन्नते प्रोक्तं औपासनवर्जिते॥ एवमादीनि पापानि लघूनि च महांति च॥ महांति च श्वपाकानां मनोवाक्कायकर्मभिः॥ स
र्वेषां पापनाशाय ब्रह्मकृच्छ्रं विकल्पितं॥ तत्स्वरूपमाह॥ मार्कंडेयः॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं॥ संपाद्य पर्वमानेन प्रत्यहं शुचिपूर्वकं॥
द्वादशाहं चरेत्कृच्छ्रं पूर्वं व्रतस्नानमाहितः॥ प्रातःस्नात्वा यथाकालं नित्यकर्म समाप्य च देवागारे तथा गोष्ठे पंचगव्यं पिबेच्छुचिः॥ गोमूत्रं माषकान्यष्टौ गो राम
मयस्य तु षोडश॥ क्षीरमाषा द्वादशं च ज्ञेयं दधिमाषत्रयं तथा॥ घृतं माषत्रयं प्रोक्तं तथा कुशभोजने॥ ततस्तन्मंत्रेण संयोज्य तत्तन्मंत्रेण हावयेत्॥ होमशे
षं पिबेत्पश्चाद्वै मध्याह्नगे सति॥ आसायं मनसा विष्णुं स्मरन्सर्वेश्वरं प्रभुं॥ स्वपेद्देवसमीपे तु गांधातो बूलवर्जितः॥ ततः प्रातः समुत्थाय पूर्ववद्व्र
तं॥ एवं द्वादशरात्राणि चरेद्व्रतमनुत्तमं॥ महापापं चोपपापं मद्यपापमनुद्भव॥ तत्सर्वं विलयं याति हरिद्राचानपे यथा॥ इति हेमाद्रिविरचि
ते ब्रह्मकृच्छ्रलक्षणं॥ अथ ब्रह्मकृच्छ्रप्रत्याम्नायमाह॥ देवलः॥ शृणु ब्रह्मन्मुने विचित्रं प्रत्याम्नायं प्रजायते॥ यत्कृत्वा मुच्यते पापैर्महद्भि
रुपपातके॥ आचरेद्ब्रह्मकृच्छ्रं महापातकशोषणं॥ असमर्थः प्रकुर्वीत प्रत्याम्नायफलाप्तये॥ प्रत्याम्नाये महाकृच्छ्रफलमाप्नोति

मानवः॥ अष्टौ गावः प्रदातव्याः पूर्ववत्स्वर्णभूषिताः॥ विप्रेभ्यो वेदविद्भ्यश्च यथाकृत्यथालंकृताः॥ पयस्विन्यः शीलवत्यः सर्वदोषविवर्जिताः॥ मार्कण्डेयः।
प्रायश्चित्तं ततः कुर्याद्यथा ह्युक्तः प्रजापतेः॥ अष्टौ गावः प्रदातव्याः स्वर्णशृंग्यः पयस्विन्यः॥ विप्रेभ्यो वेदविद्भ्यश्च सर्वकृच्छ्रफलाप्तये॥ एवं कृत्वा द्विजः सम्यक्फ।
161 लमाप्नोति कृत्स्नशः॥ इति हेमाद्रिविरचिते ब्रह्मकृच्छ्राप्राप्ताध्यायः॥ अथ धान्यकृच्छ्रलक्षणमाह देवलः॥ धान्यकृच्छ्रस्वरूपं च लक्षणं प्रवदामि वः॥ सर्वेषामेव कृच्छ्राणामो
मशक्तो धान्यमाचरेत्॥ मार्कण्डेयः॥ तत्प्रादि सर्वकृच्छ्राणां कर्तुं यदि न स्यात्प्रभुः॥ धान्यकृच्छ्रं तदा कुर्याद्यथावत्कृच्छ्रमयोरितं॥ स्वर्णधान्यस्य महतः पंचधा भागमाचरेत्। कृच्छ्रस्यै
कस्य यो भागः स कृच्छ्रं धान्यमीरितं। तदूर्ध्वं भागशो ह्याते लकृच्छ्रं मुनिभिः स्मृतं॥ तत्कृच्छ्रमाचरेद्विप्रः संपूर्णं फलमश्नुते। धान्यवृद्धेर्महान्तः कृच्छ्रं पापमनस्तये॥ मरीचिः॥ खा
री धान्यस्य पंचांशो धान्यकृच्छ्रमुदाहृतं॥ अतोन्यस्ते न कर्तव्यं अन्यथा दानमीप्सितं॥ लौगाक्षिः॥ पंचमांशो धान्यकृच्छ्रं खारीधान्यस्य भूपतेः। अन्यथा धान्यदानं स्यात्कृच्छ्र
शब्दो न पुण्यभाक्॥ संपूर्णधान्यकृच्छ्रस्य पंचमांशो न विद्यते। तेन हीनं धान्यहीनं स कृच्छ्रफलमश्नुते॥ कृच्छ्रस्यैतत्स्वविमर्षे मत्याम्नायो न विद्यते॥ स्वर्णकृच्छ्रस्य धान्यस्य
समर्थस्य महात्मनः॥ प्रत्याम्नायो निगदितो मुनिभिर्धर्मवत्सलैः॥ धान्यशब्दो व्रीहरणत्वकृच्छ्राणां न धान्यान्तरं॥ केचिच्छ्यामाकधान्यमिति वदंति॥ मुनिः॥ नीवारौ वा।
व्रीहयो धान्यं श्यामाकाः कृच्छ्रसाधनं॥ न धान्यान्तरमत्रेष्टं प्रभूतं कृच्छ्रसाधनमिति॥ इति हेमाद्रिविरचिते धान्यकृच्छ्रलक्षणं॥ अथ स्वर्णकृच्छ्रमाह॥ देवलः॥ ब्रह्महत्या
दिपापानामितरेषां मुनीश्वराः। तुलादिषिह दानेषु गृहीतस्वर्णविशोधनं॥ महापापो भ्रूणहः स्यात्तदर्धमधमस्य हि। तदर्धमितरेषां च ततोन्यूनं न कारयेत्॥ ततो न्यूनं
स्वर्णदानमात्रं न कृच्छ्रशब्दः॥ मरीचिः॥ वराहश्च तदर्धं च तदर्धं कृच्छ्रमीरितं। ततोन्यूनं दानमात्रं कृच्छ्रशब्दो न विद्यते॥ वराहादिवर्णमाणं मार्कण्डेयः॥ गवाद्यानं तद
तो पत्रवायुना संप्रदृश्यते॥ पादांशस्य स्वरूपं च त्रसरेणुमुदाहृतं॥ त्रसरेणवष्टकं लिक्षा तत्र यं यवउच्यते॥ तत्र यं गुंजामात्रं स्याद्गुंजे वा श्वेतमेचका। पंचगुंजात्मको
माषो रूपकं तदाहृतं॥ रूपकाणां नवानां तु वाराह इति गद्यते॥ स्वर्णकृच्छ्रं वराहः स्यात्सर्वकृच्छ्रस्य पावनं॥ प्रथमाच्चैतदर्धं स्यात्। प्रत्याम्नायो न विद्यते॥ मरणांतानां ब्रह्महंतॄ
णां अकृतनिष्कृतीनामितरेषां रहस्यकृतानामकृतानां निष्कृतीनां तु तुलादिसंगृहीतस्वर्णपापादिकराहितानां चतुर्भागव्ययाद्दूतानां काऊ पुरुषादि प्रतिगृहीत
स्वर्णतत्तड़ऊनस्वर्णकृच्छ्राचरणेन तत्पापक्षयो भवति॥ राजविजये प्रमादाद्ब्रह्महंतॄणामितरेषां प्रभमपसा प्रायश्चित्तेन पूतात्मा स्वर्णकृच्छ्रमीरितं॥ तुलादिसंगृहीतस्व
र्णराहितानां विशुद्धिभिः॥ प्रायश्चित्तमिदं कृच्छ्रं ब्रह्मणा परिकल्पितं॥ स्वर्णं ब्रह्ममयं प्रोक्तं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा॥ स्वर्णकृच्छ्राचरणे किमसाध्यं शरीरिणां॥ गो
तमाः॥ रहस्यकृतविप्रस्य हत्यायां शृणु पार्थिव॥ अयुतं सर्वकृच्छ्राणां दाने शुद्धिमवाप्यते॥ रहस्यकृतमातुर्गागमने मुनिभिः स्मृतं। चत्वार्ययुतकृच्छ्राणां स्वर्णानां मु
नीश्वराः। आचाराच्छुद्धिमाप्नोति नान्यथा मरणांतिकं॥ रहस्यकृतमद्यस्य पार्थिभिः परमार्षितः॥ अयुतं पूर्ववज्ज्ञेयमन्यथा मरणांतिकं॥ प्रकाशकृतब्रह्महत्याना
मरणांतिकप्रायश्चित्तं॥ तद्रहितानां चत्वार्ययुतकृच्छ्रैर्विशुध्यतीति॥ नरसिंहमते॥ प्रकाशकृतहंतॄणां चतुर्थं पापनीशीर्ह॥ निमित्तकृतश्च हीनां जापयागाभिषेच
नैः॥ नदीस्नानादिना राजन चानुभोगव्ययेन वा॥ अज्ञानात्समभ्युपेत्य चत्वार्ययुतमाचरेत्॥ चत्वार्ययुतकृच्छ्राणीत्यर्थः॥ पुभोत्तम प्रकारो मध्यमस्य मध्यमप्र
कारः कनीयसः पादप्रमाणतः॥ कृच्छ्राणि कृत्वा यत्कृतप्रायश्चित्तानां शुद्धिर्भवति उपपातकानां यस्य यस्य च पातकस्य यानि यानि कृच्छ्राणि प्रतिपदोक्तानि

२१ १६३ ॥तेषामाचरणाशक्तौ तयातावद्भिः सुवर्णकृच्छ्रैः कृतैः शुद्धो भवति याज्ञवल्क्यः॥ उपपातकजातानां मुनिभिर्ये प्रदर्शिते॥ तत्तदाचरणाशक्तः तावत्कृच्छ्रं समाचरे
त्॥ मरीचिः॥ संकलीकरणे राजन यस्य यस्य च चोदितं॥ तदाचरणाशक्तस्य फलमानंनत मश्नुते॥ अशक्तस्यादिष्टस्योक्तं सुवर्णं कृच्छ्रमीरितं॥ यद्यत्पापस्य
यत्कृच्छ्रं मुनिभिः परिभाषितं॥ ततो चरणाशक्तानां तावंति हिरण्यकृच्छ्राणि प्रभुदारि घृतारत्नमयेन कृत्वा शुद्धिमवाप्नुवंति॥ एवं चंडालादिगमने षट्कृ
च्छ्रं संख्यया हिरण्यकृच्छ्राचरणेस्तत्प्रतिपदेकोः पूर्वोक्तैः॥ शुद्धो भवति॥ एवं द्विरन्नो दुर्धमरणादिषु उपनयनादिकर्मणांमत्यकालातिक्रमे गोणेषु प्राय
श्चित्तं निरूपितं॥ तावंति हिरण्यकृच्छ्राणि कृत्वा शुद्धो भवति तिसर्व त्रयोजनियं॥ तुलाप्रतिग्रहीत रत्नानि विशेषमाह पैठीनसिः॥ तुलायां धनसंधाता यागंभागव
तुष्टयं॥ अभिषेकं जपं चापि त्यक्त्वा लोकनिरया॥ ब्रह्मणस्तसम मर्थं कृच्छ्राण्येतानि सर्वशः॥ चतुर्युतं प्रकीर्तितं धर्मशास्त्रोक्तमार्गतः॥ पिष्टा चत्ववि
मुक्तिस्यादिहलोके परत्र च॥ सुवर्णकृच्छ्रयेण सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ हिरण्यगर्भसंधाने धर्मनिष्कृतिर्विना॥ चत्वारिंकृच्छ्रसाहस्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्॥ ब्रह्मा
डकुंभसंधातातन्निष्कृतिं परमुखः॥ त्रिसहस्रं चरेत्कृच्छ्रं शुद्धिमाप्नोति योर्विकौ॥ कल्पवृक्षस्य संधाने त्यजं नेनिष्कृतिपुराण पंचायुतेश्वकृच्छ्रैश्च सुवर्णरिविर्वि
शुध्यति॥ अन्यथाय प्रतेमाणि यावंति ह्वंत्यघः॥ तावंत्यव्दसहस्राणि कुटजे ब्रह्मराक्षसः॥ हिरण्यधेनुसंधत्तौ शास्त्रेरक्त निष्कृतिः॥ पंचाशने श्वकृच्छ्रैश्च
शुद्धिमाप्नोति योर्विकौ॥ हिरण्याश्वस्यसंग्राहोपुणतुष्टत शुद्धिमान्॥ पंचाशतैः स्वर्णकृच्छ्रैः शुद्धिमाप्नोति एवं वत्॥ हिरण्याश्वरथे राजन्नश्रुचौरस्य सं
ग्रहात्॥ षट्शतैस्स्वर्णकृच्छ्रैश्च शुद्धो भवति एवं वत॥ हेमहस्तिरथे विप्रः प्रतिगृह्य धनान्नरः॥ अहत्वानिष्कृति शास्त्रमार्गेणज्ञानतः पुरितः॥ षट्शतैर्हेमकृ
च्छ्रैश्च शुद्धिमानुभयोद्विजः॥ पंचलांगलसंग्राहि स्यकृत्वा धर्मनिष्कृतिं॥ अयतैः स्वर्णकृच्छ्रैश्च शुद्धो भवति पूर्वजः॥ अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति ब्रह्मराक्षसशक
या॥ धरामतिग्रहे राजन्विप्रः शुद्धिप्रणमुखः॥ षष्ठिर्वर्षसहस्राणि सक्कालमवाप्यते॥ तद्दोषपरिहारार्थं अयुतं कृच्छ्रमाचरेत्॥ विश्वचक्रस्य संग्राहे विधिं
ने ब्रह्मराक्षसः॥ पंचायतैः स्वर्णकृच्छ्रैः शुद्धिमान् भवति हिते॥ कल्पलताग्रहीकल्पतरूप्रति यह प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ सप्तसागरसंग्राही घोरो भवति रा
क्षसः॥ तन्निष्कृति पणकृत्वा महांतं नरकं व्रजेत॥ षड्भिः कृच्छ्रैः रयुतैः पूर्वैः शुद्धो भवति संग्रहात॥ महाभूतघटे चर्मधेनुं विप्रप्रतिग्रहे॥ एवंविद्धि पिनराजन्
घोरो भवति राक्षसः॥ तस्य पाप विशुध्यर्थं अयुतं कृच्छ्रमाचरेत्॥ कालपुरुषे कालचक्रे तिलगर्भे तिलाचले॥ राशिचक्रे द्विजः कुर्यादयुतं कृच्छ्रमाचरेत्॥ को

नंभविष्योत्तरे अथातः पातकानां संप्राप्तानां परिकीर्तितं नरकाग्निं घोरं पातकात्पापमुच्यत इति याज्ञवल्क्यः ततस्तेनेह कर्तव्यं प्रा
यश्चित्तं विशुद्धये एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति प्रायश्चित्तार्थमाह अंगिराः प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं निश्च
य उच्यते तपोनिश्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमिह उच्यते भाष्यकारस्तु पापविनाशः चित्तसंधानं विनष्टस्य संधानमिति विज्ञानयोगेन
प्रायश्चित्तशब्दः पापक्षयार्थे नैमित्तिके कर्मविशेषे वर्त्तते इह तावत् कलियुगे आपद्धर्मसारः सर्वपापनीयतपायापासंभवात् प्रतिनिमित्ते
प्रायश्चित्ते कर्तुमशक्तत्वाच्छरीरस्य अस्थिरत्वात् पापफलानुभवे चिरकालिकघोरतीव्रकातरवेदनाघाः सोढुमशक्यत्वात् पापभीरु
णा पश्चात्तापिना पुरुषेण अहरहः सर्वपापापनोदकं प्रायश्चित्तं सर्वथा आचरणीयमेव तत्र कालादर्शे मलमासगुरुशुक्रशैशवेषु अकाले
प्रतिषिद्धत्वात् शुद्धकाले एकादश्याममावास्यातिथौ कार्यं आमाधानादि श्रौतोपासनादिस्मार्तं तुलापुरुषादिकर्मैव कुर्वीताच आरोग्यापा
मानार्थमधिकारसिद्ध्यर्थं च कार्यमेव तदुक्तं मनुना शुचिना कर्म कुर्वीतेति अंगिरसा च श्रौतस्मार्तेषु कर्तव्यं पत्नीत्वास्यावंनतमात्म
नः जपं तपं च होमं च दानं चार्चनमेव च जपवेदपारायणादिः तपः कृच्छ्रचान्द्रायणादिः होमः कूष्माण्डादिः दानं गवादिः अर्चनं विधिस्मादिः घटीनां
स्मृतिसंग्रहकारैः श्रोक्तं विशोध्य कार्यं विविधैस्तु कृच्छ्रैरिति आनृशंस्यं तु शुद्ध्यर्थी दानैवं कार्याः आचार्यादिद्विजेरन्योवापि समर्घ एव कार्यमेवं
द्विकापा हानैह शिष्टः आर्त्तस्य व्याधिना पुत्रधनोत्पत्तेः अनिमया हेयं स्तुतं हेमाद्रिस्मृतीति वराहपुराणे व्यतीपाते च संक्रान्तिसंधे
वा ग्रहणे रवेः पुण्यकाले तथा सर्वं यद्दानं स्वल्पमपि स्थितिः तथा गोभूहिरण्यादि दत्तमक्षय्यमिति याज्ञ भविष्योत्तरपुराणे अत्रेपपापनिचपास्यु
लानरकहेतवः तेन मासेन कष्यन्ते मनोवाक्कायसाधनैः मनुः ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः हरन्ति पातकान्याहुः संयोगश्चैव तैः
सह याज्ञवल्क्यः ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ब्रह्महा द्वादशसमाः कुटिं कृत्वा वने वसेत्
भैक्ष्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजं हारीतः द्वादशाभिर्वर्षैर्महापातकिनः पूयंत इति इदमज्ञानतः कृते ज्ञानतः कृतेऽगिराः यः का

मतोमहापापं नरः कुर्यात्कथंचन न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनादृते इति अथातिपातकानि पतितसंसर्गो व्यासेन
प्रा.६. यो येन संवसेद्वर्षं सोपि तत्समतामियात् यद्यद्धि कुर्यात्कन्यायां पातयेदितरेति अनुवचनात् यद्गुणापेरक्षणात् कलियुगे महापात
कसंसर्गिणामुन महापातकित्वं तस्यापि साक्षान्महापातकित्वं तस्यापि साक्षान्महापातकित्वेन संसर्गिणां अपि महापातकित्व
स्यात् तस्यापि साक्षान्महापातकित्वे संसर्गिणामनन्तः परमेव ... स्यात् तस्मात्कलियुगे साक्षान्महापातकित्वं संस
र्गिणोपि न महापातकित्वं तेषां चोक्तं पराशरेण कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः द्वापरे शांखलिखितौ कलौ पा
राशरः स्मृतः त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् द्वापरे कुलमेकं तु कर्तारं तु कलौ युगे व्यासः कृते संभाषणादेव त्रेतायां
स्पर्शनेन तु द्वापरे त्वन्नमादाय कलौ पतति कर्मणा त्रिधा उपदेशानुमंतॄणां सोपि घातकमिष्यते विष्णुः अकृत्वा ... नौवापि ... प्रेरि
तः यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणान् ... ब्रह्मघातकः स्मृत्यन्तरे अनुमन्तोपदेष्टा च तथा संप्रतिघातकः प्रोत्साहकः ... सहायश्च
तथा मार्गानुदेशकः आश्रयः अस्त्रदाता च भक्तदाता च मार्गिणां उपेक्षकः शक्तिमान् दोषवक्ता च मोदकः अकार्यकारिणां तेषां
प्रायश्चित्तप्रकल्पयेदिति॥ ब्रह्मपान सुवर्णस्तेय गुरुअंगनागमनेषु प्रायो ... महं ... मनुः हित्वा गर्भ वितानमेतद्देव
व्रतं चरेत् भ्रूणजन्य वैश्य वीजान्नं त्रै ... व च स्त्रियं॥ वीजानामिति यागद्दी ... तिनो॥ अत्रेयाश्च त्रिगोत्र जाम्ब्रा गीरसा
कामिति॥ उशनसा॥ कद्यर्थ प्रस्ववती॥ मरीचानां॥ पतिव्रता॥ तथा॥ उत्का चैवात्तं सा ... प्राणीपत्यगुरुं तथा॥ अपहृत्य चा एता
धितेपंकलाचस्त्रीवधदुहं॥ अन्त तं सा ... वर्णा वध प्रायेकं ... प्रतिरंत ... धावशः॥ निक्षेप ब्राह्मणसंबंधि ... तामि गृहपत्नी मति
व्रतादत्ता हिरण्यनाधुकं॥ स्यात्तथा च॥ याज्ञवल्क्यः॥ चौरः ... स्यापि पात्रार्थ ... भागमर्हति॥ आपस्तंब॥ धर्मार्थ ... पात
र्गणाहिंपाहिं॥ विष्णुः॥ ... तिव धे महाव्रतमिति॥ भविष्योत्तरे॥ उच्छिष्टमुस्थितं वापि ... लिंगवत्वालये ... अन्यत्रापि कृ

ष्याभिशंसिपतितमाप्नोति वायुपुराणे अराद्धायंक्रिमेरखण्डनांस्पदोषाधिवर्षं प्रतिपाद्याहितिविद्ध द्वात्सरणायंक्रिमेदा चरतो
विषयं अमत्रयंक्रिमेरद्दोषस्य प्रकीर्णोन्नात स्पर्शंतोविधवाद्रिवदासीवेश्यावाधर्मकीरदासीगमनं मिस्माहीति शंखलिखितो
कृतघ्नकूटव्यवहारउपपातकानि मनुस्वरोष्ट्रमृगाणां जोलमीनविक्रयक लया संकलीकरणं ज्ञेयं प्रीनाहिमाहिवस्य चमलि
नीकरणानि मनुः क्रिमिकीटवधो मद्यानुगतभोजनं फलेधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलापहं नाविधाहितनं च अपात्री-
करणानि मनुः निंदितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनं अपात्रीकरणं ज्ञेयं असत्यस्य च भाषणं जातिभ्रंशकरणानि म
नु ब्राह्मणस्य रुजःकृत्यं घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैह्म्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतं पश्वागमनं योनिसेवनं च इति मलवद
नानि अथाघमर्षणस्नानमाह देवल आत्मदेहविशुद्ध्यर्थं कृतमघमर्षणं प्रायश्चित्तेषु चान्द्रायणसात्तुलादाहनादिषु द्वि
जः व्रतेषु चयनविधोक्तं त्र्यमघमर्षणं पंचगव्यमुखे जेद्रन कुर्यादघमर्षणं समुद्रगासु सर्वत्र न कुर्यादघमर्षणं कार्यो
कूपतने केषु कर्तव्यमघमर्षणं पराशरः ॥ व्रताहे च तुलादाने प्रायश्चित्ते च कर्मसु ॥ चंडालादिषु संस्पर्शे स्वर्शे स्वदारेषु विगामो ॥ दुःस्वप्ने दुष्प्रति-
ग्रहे दुष्टसंसर्गसंगमे ॥ अपेयपाने सर्वत्र अघमर्षणमीरितं स्तेयस्य च फलप्राप्ते तुलाचारादिसंग्रहे ॥ दुर्जनैः सह संभाषे अघमर्षणमीरितं ॥ संध्यादिनित्यकर्मोत्सि
पाते पाप्यप्राव सेत् ॥ शान्ते पादेह मंत्रेषु जपेच्चैवाघमर्षणं ॥ अकार्यकर्मकृतो चमहापुरुषादिभोजनं ॥ सर्वपापविशुद्ध्यर्थं अघमर्षणमीरितं ॥ लको।
द्विष्टपुष्पादेषु सपिंडीकरणादिषु ॥ योभोक्ता सद्विजा कुर्यादघमर्षणमाद्रात् ॥ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ पयाचरंति तत्पुत्रास्त्वान्य
थाप्य घमर्षणं । सत्क्रौद्विनयेभोक्ता वैचोत्कर्मणि ॥ यज्ञकर्मणि भोक्ता च अघमर्षणमीरितं ॥ यानियानी हनि पापि कर्माणि स्वबहूनि च ॥ तान्या
चरन् सदावि प्रलस्यस्मादघमर्षणं ॥ अघमर्षणायकाम्माहः ॥ मार्कंडेयः ॥ मनसा पापनिलयः ॥ पूर्वजोहेतु माचरन्[illegible] तटाकं से षिकां वापि ग
त्वा शुचितं द्विजः पुतिषम्नेचे समन्य कृत्वा शौचं कुर्यात्तं द्विजः ॥ द्विराचम्य शुचिर्भूत्वा नारायणमनुस्मरन् ॥ मलापकर्षणं कृत्वा नित्यकर्म समा
प्य च ॥ प्रायश्चित्तीत था न्योवा सक्कल्पविधिपूर्वकं ॥ नाभिदघ्नजलं गत्वा सूर्यस्याभिमुखो शुचिः ॥ सपवित्रोदर्भपाणिमौनी जपेन्मंत्रमुत्त्व

२३

प्रा॰हे॰

165

रन॥ मंत्रांते मार्जयेद्भिर्विप्रैर्द्दर्हविष्कृद्ध्ये॥ पवमानः सुवर्चनः हिरण्यशृंगमम्ववाकः॥ प्रजापते त्वद्यप दित्यनुवाकः॥ देवस्यत्वेति मार्जनं समाप्य त
त्रिदेवर्षिपितॄंस्तर्पयेत्ततः॥ द्विराचम्य धौतवस्त्रं परिधाय मौनं भजन् स्नानवस्त्रं निष्पीड्य ग्रामम प्रवेशे निष्पीड्य द्विराचम्य शुचिर्भवेदिति वस्त्रं चतुर्गुणी
कृत्य कूले निष्पीडनं तथा॥ वामप्रकोष्ठे निष्पीड्य द्विराचम्य शुचिर्भवेदिति वस्त्रं चतुर्गुणीकृत्य कुर्यादित्यघमर्षणं॥ कृत्वा प्रायश्चित्तार्थं मार्ग
तो पुरे पदं कृत्वा नारायणं स्मरन् कृतं पापं मनसि निधाय पुण्यं शुद्धिं कृत्वा पश्चिमं पुत्रपरिवेष्टितः परिषदं गच्छेत् प्रायश्चित्तं दत्तं तस्य निष्कर्मा
दिकं कृत्वा दोषमुद्दिश्य गायत्र्या॥ इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये अघमर्षणस्नानविधिः॥ अथ मतसंकल्पमाह हेमाद्रिः॥ महादाने
षु यज्ञादौ प्रायश्चित्ते पुरुषक्रमेषु॥ कन्यादानेन नद्यां स्नाने मत्संकल्पमाचरेत॥ कन्यादाने नदीस्नाने तुलादाने च द्विजः॥ प्रायश्चित्ते पुयज्ञादौ व्र
तादिषु विशेषतः॥ प्रायश्चित्तादि सर्वत्र महासंकल्पमुच्चरेत्॥ कृत्वा पर्युक्षाम्बु लुकृतेदानं तदा नैव फलं लभेत्॥ संकल्पप्रकारः॥ अद्यास्मिन् श्री
महापुरुषस्य नारायणस्याचिंत्यापरिमितशक्त्या ध्रियमाणस्य महाजलौघमध्ये परिभ्रममाणानामनेककोटिब्रह्मांडानामेकतमे अव्यक्त
महदहंकारपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाद्यावरणैरावृते अस्मिन्महति ब्रह्मांडे आधारशक्तिश्रीवराहकूर्मानंताद्यावरणैरष्टदिग्गजोपरित
मे प्रतिष्ठानिनस्य पातालस्योपरि मध्यभागे महानालायमानस्य शेषस्य सहस्रफणामंडलमंडिते दिग्दंतिशुंडादंडोत्तंभिते लोकालोकाचलवलय
परिते लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकार्णवपरिमिते जंबूप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौंचशाकपुष्कराख्यद्वीपे तेद्वंद्व द्वीपके शोभिते अगस्त्यनागतोमगंधर्वचा
रणाभारते तिनवखंडात्मके खंडे सुमेरुनिषधहेमकूटहेमवद्धिमवद्धार्यस्त्वा नांद रीवर्षे किंपुरुषयोश्च नवसहस्रयोजनविस्तृते मलयाद्रिजरेखा
र्णपूर्ण इंद्रद्युम्नसुवर्णचंद्रयांयजन्यसिंहलनवखंडे निभारतवर्षे भरतखंडे प्रजापतिक्षेत्रे कर्मभूमौ कुरुक्षेत्रादिसमभूमध्यरेखायाः पूर्वदिग्भा
गे श्रीशैलादिकूटात् उत्तरदिग्भागे कावेरीगोदावर्योर्मध्ये शेषाद्रेर्वा पूर्वे पूर्ववाहिन्याः दक्षिणकूले भालक्षेत्रे भगवतो महापुरुषस्य श्रीम
हाविष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य तन्नाभिसरोरुहाद्भूतस्य सकलजगत्स्रष्टुः परार्धद्वयजीविनो ब्रह्मणः परार्धद्वयं वा शताब्दिवर्षे प्रथमदिवसस्या
ह्नि द्वितीये यामे तृतीये मुहूर्ते षट्सु मनुषु व्यातीतेषु महावैवस्वतमन्वंतरे कलियुगे प्रथमपादे बौद्धावतारे शालिवाहनशाके अस्मिन् पंचाशद्
शतोत्तरे चांद्रसावनसौरादिमानेन मितेति प्रभवादिषष्टि वत्सराणां मध्ये अयने अंतो मासपक्षेति थौ वार योग करणादि पुण्य
कालेऽस्मिन् ... राजेच्छाया यामयत्कारिषु पुण्यक्षेत्रेषु स्वजन्मभि जन्मांतरेषु मनोवाक्कायकर्मकृतजन्मशतसहस्रवर्तमानमहापात

तेलिंगेऽतिपातकमाप्नुयात् उत्तमानं चाधमस्त्रीगमनं यथा कारणे सति विप्रसेवव्रतं कुर्यादिति प्रदेशो सतोश्रितौ अग्निहोत्रार्थकपिलाहंस्वा
ब्रह्मणाब्रता याज्ञवल्क्यः पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा आचार्यपत्नीं स्वसुतां
गच्छंस्तु गुरुतल्पगः राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च सपत्नमाता स्वयंमाता पञ्चैते मातरस्तथेति लिंगं छित्वा वधस्तस्य सकामायाः
स्त्रिया अपि माता मातृष्वसा श्वश्रूर्मातुलानी पितृष्वसा पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्नुषा दुहिताचार्यभार्या च सगोत्रा शरणा-
गता धात्री प्रव्रजिता साध्वी गत्या वर्णोत्तमा गता आसामन्यतमां गत्वा गुरुतल्पग उच्यते शिश्नस्योत्कर्तनं तत्र नान्यो दण्डो विधीयते अत्र
माता मातृसपत्न्या अपि मातृत्वोपदेशात् व्यासः गर्भिणी पुत्रकन्या विज्ञानात् सामान्यत्र मनिच्छति गुरुतल्पं चरेद्गत्वा गां योनिसरिस्त्रियः वा-
बुः आश्रितस्यापि दुःशक्या आहिताग्नेश्च या गता एषा पत्नी सुता गम्या गुरुतल्पव्रतं चरेत् इति उशनाः चण्डालीगमने द्वाभ्यां गुरुतल्पव्रतं च-
रेदिति तथा अनिर्दिष्टं च यत्स्त्रीगमनं तत्कृष्टेणोच्यते उपपातकमाहृत महापातकतामियात् अनिर्दिष्टस्योपदेशात् तन्न्यूनव्रतं नरः अति-
दुष्टेषु सर्वत्र पादेन व्रतमाचरेत् इति पतितमनुसर्गमनयालुक्रमतादिस्त्री दिष्टानां प्रायश्चित्तानामनुमानाभ निमित्त इति श्व पञ्चमेणाग्रेयापो-
पं नववार्षिकं षड्वार्षिकं सार्धचतुर्वार्षिकमिति व्रतं स्त्रीणां विशेषपतनीयमाह याज्ञवल्क्यः नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनं विशेषपतनीयान-
स्त्रीणामेषामपि ध्रुवं चतसृषु परिस्रामक्षिषु या गुरुगामित्वया पतितघ्ना विशेषेणाजुगुप्सिता चया जुगुप्सतः प्रतिलोमगामी हीनवर्णो-
वा ब्रह्महत्यासमानि मनुः अन्त्यजं च समुद्ध्य राजिगामी च पेशुनं गुरोश्चालिकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया विष्णुः पापाभस्य सावित्री वा वेश्यनं वे
रप्यवधो रजस्वलाश्चान्तर्वत्न्याश्च अत्रिगोत्राया श्च अविज्ञातस्य शरणागतस्य घातनं ब्रह्महत्यासमानि शिवधर्मोत्तरे पापविधाभिमानेन
नवो वपति यं द्विजः उदासीनं सभामध्ये ब्रह्महा स प्रकीर्तितः परदोषमविज्ञाय स्पृष्ट्वा जपेत्पापोपपापपिशुनः गुणः सर्वे ब्रह्महास्मृताः
देवद्विजानां भूमिं पूर्वदत्तां हरेत्तु यः प्रतिष्ठामपि कालेन तमाहुर्ब्रह्मघातकं तथा देवतानां पाकसुरां ब्रह्महत्यासमं सुवर्णस्तेयसमानि निक्षेपस्याप-

प्रा॰ह॰ हरणं नराश्वरजतस्य च भूमिवज्रमणीनां च सुवर्णस्तेयसमं स्मृतं तत्र याज्ञवल्क्यः नराधेनुहरणं ब्राह्मणहरणात्तेन हरणं स्तेयसमं देवद्वि
166 ब्राह्मणहरणात्तेनविहितं प्रायश्चित्तम् इत्युक्तत्वात् स्मानिक्षेपब्राह्मणराजस्वं धीनिगूढं तल्पसमानि रेतःसेकस्वयोनिषु कुमारीष्वन्त्यजा
सु च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः अन्त्यजाश्च रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च कैवर्तमेदभिल्लाश्च स्वर्णकारस्तु सौचिकः तत्तक्षि
लपंत्री वस्तं रक्रीतयाध्वजी नापितो लोहकारश्च तत एते षोडशान्त्यजाः विदुः पितृष्वसामातामहमातुलस्य पत्नीगमनं गुरु
ल्पसमानि पितृष्वसृमातृष्वसृगमनं श्रोत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्नीअभिगमनं स्वसुः सख्याः सगोत्रायाः उत्तमवर्णायाः गा
मननिमित्तानि एतानुपपातकानि स्वयोनिर्भगिनी स्वगोत्रा ज्ञातिषु एतान — — सारेत्र अपि सुमातरं गच्छेदेवरातिं गां मार
गच्छेद्गुरुतल्पसमानि एवमादीनि समपातकानि परिगणितानि विशेषाविशेषप्रवचनं प्रायश्चित्तं विज्ञ सार्थे सर्वेषामसर्थेमिति
तद्यानुवार्षिकं व्रतं उपपातकानि मनुः गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयः गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च प
रिवित्तितानुजेन परिवेदनमेव च तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनं कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतलोपनं तडागारामदा
राणां अपत्यस्य च विक्रयः व्रात्यता बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानां च विक्रयः हिंस्राजीवैश्चा
स्त्र्याजीवो मूलकर्माभिचारकः इन्धनार्थं द्रुमपरः अशुष्काणां द्रुमाणामवपातनं आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनं
तथा अनाहिताग्निता स्तेयमृणानामनपक्रिया असच्छास्त्राभिगमनं कौटिल्यव्यसनक्रिया धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्री १२७
षेवणं स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकं याज्ञवल्क्यः लवणक्रियापोषधिजीवनं हिंस्रयन्त्रविधानं च शूद्रप्रेष्यं हीनसं
ख्यं हीनयोनिनिषेवणं अनाश्रमे चैव वासः परान्नपरिपुष्टता सर्वाकरेष्वधिकारः अत्र स्त्रीहत्यादि विष्णुवचनात् अमत्व
चनं समुत्कर्षवाजगामिपशुस्सम्यग्रोध्यालिकं निर्विध अमत्तानां भक्षणामित्यादीनि शंखनियतो लघुकृच्छ्रं ब्रह्महत्यावृतिप्रभि

यजमानंप्रति अमुकगोत्रेमुकनक्षत्रेमुकराशौजातेमुकशाखाध्यायिन् अमुकनामधेयं भोयजमानत्वद्दोषपरिषत्त्वद्दोषांविज्ञाय
नाविविधार्यत्वत्समर्पितां दक्षिणामस्मीयसमर्पिय यथोक्तदक्षिणानेन सर्वोऽस्मत्पावित्र्यपितानामपनोदकं सर्वप्रायश्चित्तं निरूप्य निरूप्य गुं
प्रायश्चित्तं अस्मोपदिशति विधायकमुखेन मां प्रेषितवति अहमप्युपदिशामि सावधानः समाकर्णय काश्यपगोत्रोमुकनक्षत्रेमुकराशौजाता
मुकशाखाध्यायिन् अमुकनामधेय एतज्जन्माभ्यासाज्जन्मप्रभृत्येतत्क्षणपर्यन्तं मध्यवर्तिनि काले संभावितानां ब्रह्मकृतमहापातकअम
हापातकचतुष्टयव्यतिरिक्तानां अपात्रीकरणानां जातिभ्रंशकराणां नाम प्रकीर्णकानाम ज्ञानतः सकृत्कृतानां अज्ञानतोऽभ्यस्तानां ज्ञानतश्च
सकृत्कृतानां ज्ञानतो सानन अभ्यासं तन्महानोनिरंतराभ्यस्तानां अज्ञानतो ज्ञानतश्च चिरकालीनाभ्यस्तानां बहूनां बहुविधानां सर्वेषां पापा
नां अपनोदकं षड्गुणितषडब्दरूपं सर्वप्रायश्चित्तं अपनोदकं एतदुत्तमाधिकारिणः कृच्छ्रसंख्यया १९० मध्यमाधिकारिणामनुरातो द्विगुणितं तक्ष
नरशताधिकद्विसहस्रसंख्याप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकं भवति कृच्छ्रसंख्या २२५० पापापनोदकं तत्प्रायश्चित्तं मयोदितं आगकल्पसहितं पूर्णि
मनुष्येयत्वं सांतो पर्याप्तसमर्थेत्तथा कुर्वं चेत् तत्समाम्नायाः तेषां वृत्तसमाम्नायाः विष्णुक्रमधेनुदानं उपवासः अयुतगायत्रीजपः द्विशतप्राणाया
माः सहस्रतिलहोमसहिता मात्रपारायणं द्वादशब्राह्मणभोजनं सप्तकृष्णा तदोस्नानं ये वृत्तसमाम्नायेषु तत्त्वशक्त्यशक्तानां पेचत्वारिंशदुत्तरद्वि
शताधिकत्रिसहस्रसंख्याकप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकं सर्वप्रायश्चित्तं प्रत्याम्नायाणां गोदानसहितं पूर्वोक्तदशसहस्रहोमं वेदलक्षगायत्रीसहितं सपूर्णा
कुरुप्लुतोऽभवेः रातमायश्चित्तं विविधकल्प्यते इत्युपक्रमेण सर्वेषां पापानां मध्ये ज्ञानतः सकृत्कृतानां चेत् षडब्दकृच्छ्रमनकं अपनोदकं भवति अ
ज्ञानतः सकृत्कृतानां अज्ञानतोऽभ्यस्तानां चेत् त्रिगुणितमपनोदनं अज्ञानतो ज्ञानतश्च सकृत्कृतानां अज्ञानतोऽभ्यस्तानां चेत् द्विगुणमपनो
दनं भवति अज्ञानतः सकृत्कृतानां अज्ञानतोऽभ्यस्तानां चेत् त्रिगुणितमपनोदनं अज्ञानतो ज्ञानतश्च सकृत्कृतानां अभ्यस्तानां चेत् च
तुर्गुणितमपनोदनं अज्ञानतो ज्ञानतश्च सकृत्कृतानां निरंतराभ्यस्तानां चिरकालाभ्यस्तानां चेत् षड्गुणितं षडब्दप्रायश्चित्तमपनोदनं एत
त्प्रायश्चित्तमधिकारभेदेन षड्गुणितं भवति अस्मिन्प्रायश्चित्ते तव पापशकामसमाम्नाये सम्यगनुष्ठिते सति काश्यपगोत्रे अमुकनक्षत्रे अमुकरा

प्रा॰ हे॰ शौनातेनामुकशाखाध्यायिनामुकनामधेयेन त्वया परिषत्सन्निधौ विज्ञापितेभ्यः पापेभ्यः अकामकृतमहापातकचतुष्टयातिरिक्तेभ्य-
श्यो महापातकसमतानिर्देशिकेभ्यो समस्तपातकेभ्यः उपपातकेभ्यः संकलीकरणेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो पात्रीकरणेभ्यो जातिभ्रंशेभ्यः
158 प्रकीर्णकेभ्यो रहस्यकृतमहापातकचतुष्टयातिरिक्तेभ्यो महापातकसमाहिष्टेभ्यो वा तादिदेशिकेभ्यः समस्तपातकेभ्यः संकलीकरणेभ्यो मलिनीक-
रणेभ्यो पात्रीकरणेभ्यो जातिभ्रंशकरणेभ्यः सर्वेभ्यः पापेभ्यो मत्कोऽभ्यासविहितप्रायश्चित्तं त्वया मोचयितव्यमिति विज्ञाप्य तत्राह मनुः बालात्य-
भर्तिपरवं विसातकं चोपपातकं यस्त्वेनैवमुक्तमहतः पातकाद्दते ततो यजमानो महाप्रसादमिति सत्वा वपनं यहणसंकल्पं कुर्यात् सर्वे-
षां प्रायश्चित्तकाले सर्वेषां वपनं कार्यं स्त्रीणां तु केशानां वपनं नास्ति विधवापाः कार्यमिव राज्ञां नास्ति मनुः केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्र-
तमाचरेत इति वपनप्रकारः जंघोरवत्तः कक्षोपस्थरोमाणि भुजयोः स्यात्तु कुचिस्थे शिरवावर्जं स्मश्रुरोमाणि वापयेत् कर्मरोमाणि पादर-
सनरवानि कृत्वा केशानां वपनं नास्ति नारीणां व्रतसत्रयोः माहाहानेषु सर्वेषां छेदयेद्व्यंगुलित्रयं तथैव वपने स्त्रीणां नानुव्रज्याजपाधिकं
नगोष्ठेशयनं तासां न वासश्चजिनधारणं सर्वान्केशान्समुद्धृत्य छेदयेद्व्यंगुलित्रयं सर्वत्रैव हि नारीणां शिरसो मुंडनं नतु पादयोः केवपारस्येच्छ
कुर्यान्नरवनिकृंतनं व्रते द्विगुणं कर्माणि केशान्सहैव नेचयादि नरोमवपने कार्यं कृत्वैवं रवनिकृंतनमिति अथ प्रायश्चित्तगसुमानि वपना-
धिकारः यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च केशानाश्रित्य तिष्ठंति तस्मात्केशान्वपाम्यहं आत्मनः शुद्धिकामो वा प्रतिश्रा-
वनेहेतवे वपनं कारयिष्यामीति तीरे हे तव सन्निधौ इति वपनमंत्रः अथ दंतधावनं आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसू- रम॰
नि च ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते इति मंत्रेण द्वादशांगुलप्रमाणेन काष्ठेन दंतधावनं गंडूषादिकं कृत्वा दशविधस्ना-
नानि करिष्य इति संकल्प विधिना तत्तन्मंत्रैः पंचगव्यं कुर्यात् अग्निरिति मंत्रेण भस्मना अश्वक्रांते इति मंत्रेण मृदा आपो हिष्ठा-
दिभिः पंचगव्यं गायत्र्या यं चामंतैः तत्तन्मंत्रेण स्नानानि कुर्यात् पूर्वोक्तवन्नारी श्राद्धे हवन श्राद्धं कृत्वा ग्रामे न हिरण्यपेन वापयेत्

कच्छ्रमिति। एकपातकादि समस्तदुरितक्षयद्वारा मम जन्माभ्यासात् जन्मप्रभृत्येतत्क्षणपर्यंतं मम मध्यवर्तिकाले॥ प्रकाशकृत महापातकेष्वि
ति सर्वप्रायश्चित्तेषु तुल्यादिशोऽशमाह दानप्रतिग्रहेषु चैवं योजनीयं॥ कन्यादाने तु समस्तदुरितक्षयद्वारा गंगावालुकाभिः सर्वप्रायश्चि
त्तं॥ तस्यानुक्रमणिका॥ सचैलस्नानं॥ महासंकल्पः कृतो समंतात् प्रतिविज्ञापितानां पापानां प्रायश्चित्तनिरूपणं॥ विधायकस्मरणं॥ विधायक
मुखेनानुवादस्मरणं॥ विधायकानुवादकवाक्यप्रकाराः॥ रेतःप्राशनं॥ वपनविधिः॥ दशविधस्नानानि॥ नांदीश्राद्धं॥ ब्राह्मणभोजनं विष्णुश्राद्धं॥
पूर्वांगगोदानं॥ शालाहोमः॥ व्रतग्रहणं॥ कृच्छ्रदानं पंचगव्यप्राशनं॥ उदीच्यांगगोदानं॥ उदीच्यांगशालाहोमः॥ दशदानं॥ ब्राह्मणभोज
नं तत्प्रकारः॥ यजमानं सचैलं स्नात्वा दूर्वासाः मासपक्षसंकल्पमुक्तदेशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रे अमुकनक्षत्रे अमुकराशौ जातस्यामुक
शर्माभिधानस्यामुकनामधेयस्य मम जन्माभ्यासात् जन्मप्रभृत्येतत्क्षणपर्यंतं॥ बाल्यकौमारयौवनवार्धकेषु जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्था
सु कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यमनोवाक्कायकर्मभिर्व्यापारैर्ज्ञानतोऽज्ञानतश्च मया कृतानां प्रकाशकृतमहापातकातिदेशरूपव्रतातिदेश
क तद्रूपपातकानां उपपातकानां मलिनीकरणानां अपात्रीकरणानां जातिभ्रंशकराणां प्रकीर्णकानां रहस्यमहापातकातिदेशरूपव्र
तातिदेशक उपपातकानां उपपातकानां सर्वेषां पापानां अपनोदकज्ञानतोऽज्ञानतश्च अभ्यस्तानामभ्यस्तानां ज्ञानतोऽज्ञानतश्च चिरकालाभ्य
स्तानां निरंतराभ्यस्तानां च द्वानां च द्विविधानां सर्वेषां पापानां परिषदुपस्थानपर्षदुपरि षडुपदिष्ट शत प्रत्याम्नायरूपेण धर्मशास्त्रोक्त
मार्गेण सर्वप्रायश्चित्तमहं करिष्य इति संकल्प्य॥ अपउपस्थाय॥ इति प्रथम [illegible] ततो गंधपुष्पाद्यैः परिषदं संपूज्य चतुर्थांशं वस्त्री
तरेणाव [illegible] पुष्पपाणिः सन्नसमस्त सपादितिपुराण मंत्रानुच्चरन् परिषदः त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य दंडवत्प्रणम्योपायतिष्ठेत॥ अशे
षे परिषत्॥ मदीयां विज्ञापनां अवधार्य त्वत्पादमूले समर्पितामि मां शोधयेति रति [illegible] अयमेव यथोक्तदक्षिणात्वेन स्वीकृत्य म
पापिज्ञापितानां प्रकाशकृत महापातकव्रतातिदेशिकसंसर्गभावज्ञापितम नुग्राह त्वयो जनलउपदेशिक अत्र तत्प्रोत साह कृत्वा
दीनां महापातकरूपातिदेशकानां सोमयागस्थक्षत्रियवैश्यवधः गर्भवधतु भवती वधगोत्रस्त्रीवधादीनां ब्रह्महत्यासमं उपपातकानां सु
वर्णस्तेयसहृद्धनशनादीनां सुरापानसमोक्तानां उक्तधनतमाषराभस्याभ हरणासु भवती मुख्या स्वादानां सुवर्णस्तेयसमत्वेनो
क्तानां रत्नहरणामनुष्याहरणानिक्षेपहरणानां गुरुतल्पसमत्वेनोक्तानां सखीपत्नीकुमारीसगोत्रागमनांत्यजगमनस्नुषादिस्त्रीगम

नादीनां उपपातकसमत्वेनोक्तानां मातृगोत्रवधव्रात्येनपक्रंरणअनाहिताग्नितापुण्यविक्रयपरिवेदनभृतकाध्यापनपारदार्यवार्धुष्यलव
णविक्रय,पशुदुहितृत्रिवधनिंदितार्थोपजीवननास्तिक्यव्रात्यव्रतलोपसुतविक्रयधनधान्यकुप्यपशुस्तेयायाज्ययाजनपि—
------तमातृसुतत्यागतडागारामविक्रयकन्यादूषणपरिवेत्तृयाजककौटिल्यात्मार्थपाकक्रियारंभमद्यपस्त्रीनिषेवणस्वाध्याय
----राग्निसुतोपासनपरित्यागइंधनार्थद्रुमछेदनस्त्रीजीवनहिंस्रजीवननास्तिकमतसंस्थितव्रतलोपहिंस्रयंत्रविधानजीवनविधा
25 नव्यसनपरसंतत्यात्मविक्रयशूद्रप्रेष्यहीनसख्यहीनयोनिनिषेवणावकीर्णपरीवृत्तत्वात्सकुल्यस्त्र्यभिगमनकंदमूलादीनांविक्रयादि
रूपाणां संकलीकरणत्वेनोक्तानां अजमार्जारवधखरोष्ट्रवधमत्स्यनाहिवधमहिषवधादीनांमलिनीकरणत्वेनोक्तानां कृमिकी
टवधमद्यानुगतिभोजनफलपुष्पशाकाद्यादिचौर्यादीनां अपात्रीकरणत्वेनोक्तानां मद्यार्घ्यणव्रासनगणपीठजेत्तर्पंसीमेपुनादीनांप्रकी
र्णकसमत्वेनोक्तानां उत्कृष्टकर्मपरित्यागान्यकर्मनिषेवणाइंद्रियानिग्रहणककर्मभेदनशौचस्नानसंध्यावंदनपंचमहालवंदनपचमहा
यज्ञपरित्यागअकालभोजनव्रात्यान्नभोजननिंदितान्नभोजनक्लीबशूद्रनापितभोजनेपुंश्चल्याद्यन्नपतितपक्वान्नपतितस्पृष्टान्न
पतितपंक्तिअन्नगतिकालान्नभूतागमपरिवितान्नग्रहणकालान्नपर्वकालेरात्रिभोजनवाहनस्योदकपानवहतिंडकाभ्वत्यादिवि
विधपर्वणिभोजनबलिप्रदानान्नभोजनग्रामयाचकान्नभोजनभिन्नकांस्यपात्रभोजनमाहिषकाकेशोस्थिकदूषितान्नसूतिका
सूतकाशिष्टान्नसहभिन्नान्नाभोजनआर्यायोज्यपंक्तिभोजनचिकित्सकान्नदेवलकान्नचतुर्दश्यष्टमीदिवाभोजनतुरष्क,भो
जनकाण्यन्नभोजनखरयतात्र्च्छुष्कयानारोहणसात्तातवण्ए हणगभक्ष्याभक्षणअकमप्रपगधुपिकभरछाजाघभक्ष्याभक्षणा
णाहलस्तशणाकभक्षणश्वेतवृंतीश्वेतवृंताःकवर्त्तलावुरकशिग्रुशाकरंजनमूलकशेष्मातककालिंगविल्वोदंबरशलाटभक्षण
रेतोमूत्रपुरीषभक्षणशिवशातकनैवेद्यशिवनिर्माल्यभक्षणविधिरहितपशुभक्षणविद्वराहग्रामकुक्कुटमांसभक्षणनिषि
द्धमत्स्यमत्स्यभक्षणकुलंजभक्षणअड्डोद्विष्टभोजनआचमनाकरणश्रुतिमंत्रैःग्रहार्थे जपहोमकरणहृतेंद्रजपआगमंत्र
जपशूद्रार्थतीर्थकरणशूद्रार्थस्नानकरणशूद्रपक्वभक्षणदिवास्वापदिवास्त्रीसंगमनदंष्ट्रलघमेदम्लेंछतीतुवापपुतलव

रपि चक्रावेश्यारजसीविधवागमिनि प्रसूतासिपश्चितायामातृजागमन अन्यादृशस्त्रीगमनान्यांतरस्त्रीगमन श्रौतस्मार्त
कर्मरहित्यसान्ध्यगोम्यग्निहित्यविप्रवधार्थदंडोपगमन अधमभाषी परस्त्रीदर्शनपरमत्तमलिनवस्त्रधारणादन्यानि विघ्नकरणा
विजातीयो------न्यपरदृष्टदृष्टगरणान्यदृष्ट दृष्टलब्धान्नजलादृष्टतास्वतोषु विदूषणाद्देहलग्नाद्यभिहीरपानं चार्वाकपाष
ण्डादिदूषितदेवताभिवादन इत्यरहितकर्मलोपमंत्रलोपादिहितानां मम संभावितानाम ज्ञाताज्ञातःसकृत्कृतानां ज्ञानतोभ्यस्तानां
अज्ञानतश्चाभ्यस्तानां चिरकालीनाभ्यस्तानां प्रकाशकृतमासयातकचतुष्टयव्यतिरिक्तानां अतिदिष्टादिपुकीर्णकानां
नवानानवविधानां बहूनां बहुविधानां सर्वेषां पापानामपनोदनार्थं प्रतिनिमित्तं कर्तुं मसमर्थ्येस्य मम एवं विधं सर्वप्रायश्चित
धर्मशास्त्रोक्तमार्गेणानिश्चित्योपदिदिश्य मामनुग्रहणं परिषद्पिविज्ञापितान्याकर्णये दक्षिणां स्वीकृत्य धर्मशास्त्रय
र्यालोच्य एतद्विधं सर्वप्रायश्चित्तं विधायकमुख्येनैव विधिं तु समितिविधापक भ्योदक्षिणां दापयित्वा प्रेषयिला॥ विधायक
अतिपर्षद्॥ गामप्रकारः॥ भो विधायकाः॥ कश्यपगोत्रेरामकृष्णशर्मा जातिनामकाशर्मा ख्याः॥ अपि नामकृतनामधेये नाम
कृताणयरणनामधेयेनमत्संनिधौ वि ज्ञापितानां पर्षोक्तानां पापानामपनोदकं प्रायश्चित्तमस्मानिर्मितं शक्रप्रत्याम्नाय

प्रा० १९०

रूपेणोपदिशेत्येकं विप्रं प्रेषयेत् सप्रपंच त्रीन्वा प्रेषयंतु इति सप्रपंच त्रीन्वा प्रेषयेत्॥ ते पि विधाप
काः॥ अनुवाद प्रत्युपदेशप्रकारः अहो विद्वन् विदुषामग्येन र विहितेन विविधाशक्य प्रत्याम्नाय प्रतिपरोक्त प्रायश्चित्तानुवादकु
शलहे अनुवादक इदानीं गोत्रादिविशिष्टेन अनेन यजमानेन विज्ञापितानां गोत्रादिपुरुषस्य मध्यवर्तिनि काले संभाविनाना
पापानां प्रकाशकृत महापातकचतुष्टयप्रमुखातिपातकानां प्रकाशकृत समापातकातिदिष्ट रूपातिपातकानां उपपातकानां संक
लीकरणानां मलिनीकरणानां अपात्रीकरणानां जातिभ्रंशकरणानां प्रकीर्णकानां अज्ञानतः सकृत्कृतानामसत्तानेवा
भ्यस्तानां ज्ञानतः सकृत्कृतानां ज्ञानतोऽभ्यस्तानां बहूनां बहुविधानां पापानामपनोदकं सर्वप्रायश्चित्तं षडब्दं षड्गुणितं आ
शीत्यधिकसहस्रसंख्याकप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकप्रायश्चित्तं भवति॥ एतदुत्तमाधिकारिणः॥ मध्यमाधिकारिणस्तु एतत्
द्विगुणितं षष्ठ्युत्तरशताधिकद्विसहस्रसंख्याकप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकप्रायश्चित्तं भवति॥ अधमाधिकारिणस्त्रिगुणितं चत्वा
रिंशदुत्तरद्विशताधिकत्रिसहस्रसंख्याकप्राजापत्यकृच्छ्रात्मकं भवति॥ एतत्प्रायश्चित्तं पापापनोदकं भवतीति सर्वं ज्ञसमा
निर्णयाः॥ अहमथेतद्देशसमानिर्णीतं प्रायश्चित्तमस्मै यजमानायोपदिशेति त्वां प्रेषयामि यतस्त्वमेवानुवाद
कउवाच ऊर्ध्वबाहुः स्तोऽवदमनुवादः॥ इति विधापकवाक्यं॥ अनुवादवाक्यं॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गागोदानंपूर्वेशालाहोमः पूर्वोक्तपंचगव्यपंचामृतानिस्नानार्थं -------- प्राशनार्थंच प्रातरावसस्नानप्रा
शनंचकुर्यात प्रातरेवसमाहृतस्नानंकुर्याद्विधानतः जवपक्षेव्रतंमिजाते प्रारंभेसर्वंकुर्याहोमप्रासौचविशेषतः
श्राज्येनैवतुशालाग्नौजुहुयादाहुतिष्टयक् घृतस्याहुतिभिर्होमंमष्टोत्तरशतंशतैः शालाग्निनामलौकिकाग्नि
श्रौपसनाग्निर्वाततः पंचगव्यप्रकारः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं एकत्रैवाग्नितंगव्यंपवित्रंकायशो
धनं गोमूत्रंमाषमष्टोमयस्यतुषोडशः क्षीरस्यसप्तदशांग्धेतिकंदध्नस्तुदशकीर्त्तितं गोमूत्रवतघृतस्याष्टो तदर्धंतुकु
शोदकं माषप्रमाणंपूर्वमुक्तं गायत्र्याचैवगोमूत्रंगन्धद्वारेतिगोमयं आप्यायस्वेतिचक्षीरंदधिक्राव्णेतिवैदधि
तेजोसिशुक्रमस्यमृतमसीसाज्यंदेवस्यत्वाकुशोदकं पंचगव्यंहनेतत्र्यत्रसमस्तंपवित्रैर्दशाहुतिभिः इरावतीदंविष्णुर्मा नः
स्तोकेअभिशंवतो आयायांपवस्वेतिमंत्रेणागंधंकुर्याद्यथा गायत्र्याप्रणवेनैवसर्वंद्रव्यमाहितंततःपिवेत्ततत्र्यब्रह्म
तीर्थेनवाद्विजः मध्यमेनपलाशेनश्रौकारेणैवभूपता यत्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्ठतिमामके प्राशनं…तत्सर्वम्
दहस्वग्निरिवेंधनं इतिपंचगव्यप्राशनं ततश्चपंचगव्यानिपूर्णदानंतथैवच उक्तंकार्यागोदानेततोऽपितथैवा…ज
नं तस्मादेतत्प्रकुर्वीतवेदशास्त्रप्रचोदितं इतिश्रीमाधवविरचितेधर्मशास्त्रप्रायश्चित्ताध्याये…प्रकरणं… स्रप

प्रा॰ हे॰

श्चित्तपद्धति अथ सुवासिनीप्रायश्चित्तमाह सुवासिनी स्त्रीणां विहायनागणविशेषः सार्थक्रियापराः तत्रीनज्ञातिपत्ती
स्वसा मत्रासणां दूषणं सविज्ञ यत्ग्रहणं वा लेखपुष्पं सुलंगास्ट स्पद्रूश्य सरोनभित्रस्त्री द्याह विष्यत्विषत्पित्तुस तातपितृ पी
तमातिभदेन मज्ञनादिद्यदाशिशुं वधसुतमतिन रिशोरस्तन पानस्त्रणप्रदानभर्तृदेवतया विनाव्रतात्युपवासकरणं पुष्पदित्त
स्वपंभुंजीत भर्तुर्भर्तृसेनम्पसुरुपा सूयाणं हिसेदभिवादनं गहित प्रहसन्द्रव्यचोरत्वं तत् छिद्रपत्वमतन्मग्रृहनिवासमत्तामतिदुर्भावत्ता
अकारणं क्रोधितं भर्तृवनामकरणं सुसहाम लिनवर्स्रशातणं तेभर्तरि सतहालंकारत्वं वंधनागमकोदिसमहाअपस्त्वचनोक्ति त्वसहाउ
रलाउनाजस्वलायां समामकर्मत विवाल्यहकर्मा भात तकमुक्तत्वपापस्य विनिरीक्षणादीनां अथविधवापाः अस्तातभोजन
पर्वकालेएविभोजनताम्बूलवर्वणपर्युषितान्न भोजनमलिनवस्त्रधारणं केशपक्षधारणं कांस्यपात्रभोजनस्त्रक्चन्दनादिमस्का
रपपर्वासराहि मत्स्यमांसादिर्पेणत्रिभोजनशाकाहरणं इष्टदेवतासरणं गृहिमउच्छिष्टभोजनं उच्छिष्टस्पर्शः अभक्ष्यराख्य
भक्ष्याभक्षणं सौभमहरणं आलांवुभक्षणं खद्बुशयनस्वकर्मत्यागेत करणं हिमयसच्छा सयात्रवणगुणाणां श्रवणाद
सउच्छिष्टपात्रजलपानमन्त्रमेध्यास्पर्शमपेशोचाकरणंयस्नातभोजनस्वबच्छधारणपापकर्मप्रसक्षनिरीक्षणपरपुरुषेण
सहासनधारणपनादकं सर्वप्रायश्चित्तं धर्मशास्त्रमार्गेण उक्तमतामापसेण लघुः संध्यं असवडप्रासोरा मांग्रासहितं श्रा राम॰
वीरम्यदृत्ति संकल्प उक्तमार्गेण कुर्यात् तृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ इति हेमाद्रिविरचिते प्रायश्चित्तकाण्डं समाप्तं वशल्यो
होत्तमाम्नायकाश्यपमसितापनिवक्तुम्ल्यश्रेस्ने गुर्वोपनामकरघुनाथजी सदासहाय श्रीरूद्रायनमः ॥
इतिश्री १ संमत १९२१ समेनाममी माघवदी ९ वारवीरम कुदुरएमई ॥ ॥ ॥